

**T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü**

**15 – 18. YY. NOGAY-KAZAK JIRAV VE AKINLARININ DİLİ
(GİRİŞ-İNCELEME-METİNLER-SÖZLÜK)**

Doktora Tezi

Ercan PETEK

Türk Dili ve Lehçeleri Ana Bilim Dalı

İZMİR

2018

T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

15 – 18. YY. NOGAY-KAZAK JIRAV VE AKINLARININ DİLİ
(GİRİŞ-İNCELEME-METİNLER-SÖZLÜK)

Doktora Tezi

Ercan PETEK

DANIŞMANI: Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN

Türk Dili ve Lehçeleri Ana Bilim Dalı
Türk Dili ve Lehçeleri Doktora Programı

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne sunduğum “15-18. Yy. Nogay-Kazak Jırav ve Akınlarının Dili (Giriş-İnceleme-Metinler-Sözlük)” adlı doktora tezinin tarafımdan bilimsel ahlak ve normlara uygun bir şekilde hazırlandığını; tezimde yararlandığım kaynakları bibliyografyada ve dipnotlarda gösterdiğimi onurumla doğrularım.

Ercan PETEK

T.C.EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DOKTORA
TEZ SAVUNMA TUTANAĞI

ÖĞRENCİNİN

Adı Soyadı : Ercan PETEK
Numarası : 92140000373
Anabilim Dalı : Türk Dili ve Lehçeleri
Tez Başlığı (Türkçe) : 15 – 18. yy. Nogay-Kazak Jırav ve Akınlarının Dili
(Giriş – İnceleme – Metinler - Sözlük)
Tez Başlığı (İngilizce) : The Language of the Nogai- Kazakh Poets in 15- 18th Centuries
(Introduction- Analysis- Texts- Vocabulary)
Tez Savunma Tarihi : 28.12.2018
Tez Başlığı Değişikliği Varsa Yeni Başlık:

JÜRİ ÜYELERİ

Jüri Başkanı

Unvan, Adı, Soyadı : Prof. Dr. Zeki Kaymaz
Karar : Başarılı Başarısız Düzeltme
İmza :

Jüri Üyesi (Tez İzleme Komitesi Üyesi)

Unvan, Adı, Soyadı : Prof. Dr. Güler Gülserin
Karar : Başarılı Başarısız Düzeltme
İmza :

Jüri Üyesi (Tez İzleme Komitesi Üyesi)

Unvan, Adı, Soyadı : Prof. Dr. Alimehan İnanç
Karar : Başarılı Başarısız Düzeltme
İmza :

Jüri Üyesi

Unvan, Adı, Soyadı : Prof. Dr. Ayşe İlker
Karar : Başarılı Başarısız Düzeltme
İmza :

Jüri Üyesi

Unvan, Adı, Soyadı : Prof. Dr. Serif Ali Bozkaplan
Karar : Başarılı Başarısız Düzeltme
İmza :

TEZ HAKKINDA JÜRİNİN GENEL GÖRÜŞÜ
(Jüri Başkanı Tarafından Doldurulacaktır)

Tez savunması sonucunda öğrenci tarafından hazırlanan çalışma;
 Yıbirliğiyle
 Oy çokluğuyla

Başarılıdır

Düzeltilmelidir

Başarısızdır

ÖN SÖZ

Kazaklar oldukça zengin bir sözlü edebiyat kültürüne sahiptirler. Bu sözlü edebiyat kültürü içerisinde jırav ve akınların mirası özel bir önem taşımaktadır. Jırav ve akınların mirası edebî yönden araştırılmış olmakla birlikte Türkiye türkolojisinde bu eserler üzerine ciddi bir dil incelemesi yapılmamıştır. Kazakistan’da yapılan dil incelemeleri de sınırlıdır. Edebî yönden yapılan çalışmalarda da metinlerin kesintisiz aktarmalarına yer verilmemiştir. Biz çalışmamızda 15-18. yy.lar arasında yaşayan Nogay-Kazak jırav ve akınlarının sözlü edebiyat ürünleri üzerine bir dil incelemesi yaptık.

Jırav ve akınlardan kalan sözlü edebiyat ürünleri türlerine göre tolgav ve öleñ olarak adlandırılmaktadır. Bu tolgav ve öleñlerin hemen hemen tamamı 20. yy.ın ilk yarısında yazıya geçirilmiştir. Bu nedenle yazma nüshaların bir kısmı Arap harfleriyle (1928 yılına kadar derlenen metinler), bir kısmı latin harfleriyle, bir kısmı da kiril harfleriyle yazılmıştır.

Kazak edebiyatında ve Kazak edebiyat tarihi eserlerinde jırav ve akınların eserleri “Kazak Hanlığı Devrindeki Edebiyat” başlığı altında ele alınmaktadır. Bu eserler sözlü edebiyat ürünleridir. Söz konusu şiirler yalnızca Kazaklar arasında değil, Türk dünyasının diğer toplulukları tarafından da sözlü edebiyat ürünleri olarak kabul edilmekte ve söylenmektedir. Bu ürünler, Kazak edebiyatı dışında Başkurt, Kırgız, Nogay, Tatar, Karakalpak gibi Türk topluluklarının edebiyatlarında da önemli bir yere sahiptir. Hiç şüphesiz bunun sosyal ve siyasal sebepleri vardır.

Altın Orda Hanlığı dağıldıktan sonra XIV-XV. yüzyıllarda Batı Kazakistan’ın bir bölümünü Nogay Ordası idare etmiştir. Bu sebeptendir ki, sözkonusu yüzyıllarda Batı Kazakistan bölgesinde yaşamış olan jıravlar Nogaylar tarafından Nogay edebiyatının da temsilcileri olarak kabul edilmektedir. Nogay Ordasının dağılmasından ve çeşitli siyasal süreçlerden sonra devamlı göç etmek zorunda kalan Nogaylarla Kazakların 250 yıla yakın bir zaman diliminde birbirleriyle bağlantıları kesilmiştir. Buna rağmen Radlov tarafından Kırım Nogayları ve Kazaklar arasından derlenen metinler büyük oranda birbiriyle örtüşmektedir. Ayrıca Kazakistan’ın çeşitli yerlerinden toplanan ancak bir jırava ait olan tolgav ve öleñlerin nüshaları arasında da dil açısından büyük farklar yoktur.

Bununla birlikte tarihî kaynaklar 12. yüzyıldan sonra Batı Kazakistan bölgesinde (özellikle Mangışlak'ta) bir Oğuz varlığından söz edilemeyeceğini bildirseler de bu bölge jiravlarının dilinde Oğuzca unsurlara bolca rastlanır. Hatta 1909 yılında bölgeye bir gezi düzenleyen Richard Karuts adlı bir araştırmacı bölgede Türkmen varlığından söz etmiştir. Edebî Kazak Türkçesinde Oğuzca unsurlara rastlanmasa da Kazak ağızları üzerine yapılan çalışmalarda hem Oğuzca gramer yapılarıyla hem de söz varlığıyla karşılaşılmaktadır.

Bu ve buna benzer sosyal ve siyasal sebeplerden dolayı jirav ve akınların mirası bugün Kazaklar tarafından bile tam olarak anlaşılmamaktadır. Bazı kelimeler Kazak dili sözlüklerinde yer almamakta, sözlüklerde yer alsa bile kullanılmamakta, bazı gramer yapıları da tanınmamaktadır. Edebî yönden son derece zengin olan bu metinlerde teşbih yoluyla kurulan bazı söz gruplarının bugün Kazak Türkçesinde karşılığı yoktur. Ancak iki yıldan beri alanda olmamız Kazakların gözünden dünyayı görmemizi sağlamış ve anlaşılması zor bazı yerler açıklığa kavuşmuştur.

Bir meselenin içinde olmak da bazen o meseleyi anlaşılır kılmayabilir. Tezin giriş bölümünden sonuç bölümüne kadar olmakla birlikte anlaşılması zor kısımlarda da engin bilgi ve tecrübeleriyle yolumu aydınlatan, birlikte çalışmış olmanın gururunu her zaman duyacağım tez danışmanım Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN'e teşekkürü bir borç bilirim. Tezi yazma sürecinde bilgilerini esirgemeyen değerli hocalarım Prof. Dr. Zeki Kaymaz, Prof. Dr. Alimcan İnyet ve Doç. Dr. İbrahim Şahin'e; bana Kazakistan yolunu açan Doç. Dr. Oğuzhan Durmuş'a; manevî desteğini her zaman hissettiğim Dr. Ömer Küçükmehtemoğlu ile Recep Aral'a ve tezin ilk kıvılcımını yakan değerli arkadaşım Marlen Adilov'a teşekkür ederim. Süreç boyunca yanımda olan aileme de müteşekkirim.

*Ercan Petek
Aralık 2018, İzmir*

ÖZET

15-18. yy. Nogay-Kazak Jırav ve Akınlarının Dili (Giriş-İnceleme-Metinler-Sözlük)

Kazaklar oldukça zengin bir sözlü edebiyat kültürüne sahiptirler. Bu sözlü edebiyat kültürü içerisinde jırav ve akınların mirası özel bir önem taşımaktadır. Jırav ve akınların mirası edebî yönden araştırılmış olmakla birlikte Türkiye türkolojisinde bu eserler üzerine ciddi bir dil incelemesi yapılmamıştır. Kazakistan’da yapılan dil incelemeleri de sınırlıdır. Biz çalışmamızda 15-18. yy.lar arasında yaşayan Nogay-Kazak jırav ve akınlarının sözlü edebiyat ürünleri üzerine bir dil incelemesi yaptık.

Çalışmamız temel olarak 5 bölümden oluşmaktadır. Bunlar 1. Giriş, 2. İnceleme, 3. Metinler, 4. Sonuç ve 5. Sözlük bölümleridir. Jırav ve akınlar Kazak edebiyat tarihi kitaplarında “Kazak Hanlığı devrindeki edebiyat” başlığı altında ele alınmaktadır. Giriş bölümünde bu edebiyat geleneği hakkında genel bilgiler verilmiştir. İnceleme bölümünde ses bilgisi, şekil bilgisi, cümle bilgisi ve söz varlığı (edebî dilde aktif olarak kullanılmayan kelimeler, eskicil kelimeler, Oğuzca kökenli kelimeler vb.) ele alınmıştır; yeri geldikçe edebî Kazak Türkçesinden ayrılan gramer özellikleri üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölümde metinlerin transkripsiyonu, aktarmaları ve Arap harfli yazma nüshalar verilmiştir. Sonuç bölümünde ise edebî Kazak Türkçesinde aktif olarak kullanılmayan ancak jırav ve akınların dilinde karşılaşılan Oğuzca ve Çağatayca unsurların kullanılmasının sebepleri açıklanmaya çalışılmıştır. Dizin bölümü ise kendi içinde iki bölüme ayrılmıştır; birinci bölümde gramatikal dizin, ikinci bölümde ise özel adların gramatikal dizini verilmiştir.

Bu çalışmayla 15 ve 18. yy.lar arasında yaşayan jırav ve akınların sözlü edebiyat ürünleri kesintisiz olarak Türkiye Türkçesine aktarılmış ve yapılan dil incelemesi neticesinde Kazak Türkçesinin tarihi seyri hakkında da veriler elde edebileceğimiz ciddi neticelere ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kazak jırav ve akınları, Oğuzca, Çağatayca, Nogay-Kazak, Kazak Türkçesi

ABSTRACT

The Language of the Nogai-Kazakh Poets in 15-18th Centuries (Introduction-Analysis-Texts-Vocabulary)

The Kazakhs have a substantial tradition of oral literature. In this tradition of oral literature, inheritance of Kazakh zhyraus and aqyns have a particular importance. Nevertheless, a serious language study has not been done on these works in Turkish Turkology even though the inheritance of the zhyraus and aqyns has been studied in a literary sense. The language reviews in Kazakhstan are also limited. In this study, we worked on the oral literary works of the Nogai-Kazakh zhyraus and aqyns who lived in the 15th and 18th centuries.

Our work basically consists of five parts. These are “Introduction”, “Review”, “Texts”, “Conclusion”, and “Dictionary” chapters. In the history books of Kazakh literature, zhyraus and aqyns are discussed under the title of “the literature in the age of Kazakh Khanate”. In the introduction chapter, the general information about this literary tradition is given. In the review part, phonetics, morphology, syntax, and vocabulary (words that are not actively used in literary language, archaic words, words of Oghuz origin, etc.) are examined; the grammatical features that are different from the literary Kazakh Turkish are emphasized when necessary and the reasons for this are explained as much as possible. In the third chapter, the transcriptions of the texts, their transliterations, and the manuscripts in Arabic letters are given. In the conclusion part, the reasons for using elements that belong to Oghuz and Chagatai languages, which are not used actively in literary Kazakh language but encountered in the zhyrau and aqyns’ language, have been explained. The index has been divided into two parts. In the first part, the grammatical index; in the second part, the grammatical index of proper nouns have been given.

With this study, the oral literary works by zhyrau and aqyns, who lived in the 15th and 18th centuries, are continuously transferred to Turkey Turkish. Serious results about the historical background of Kazakh Turkish have been deduced as a consequence of the language study.

Keywords: Kazakh zhyraus and aqyns, Oghuz and Chagatai languages, Nogai-Kazakh, Kazakh Turkish

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	I
ÖZET.....	III
ABSTRACT.....	IV
KISALTMALAR	XVII
KONU	XX
AMAÇ.....	XX
YÖNTEM.....	XX
KAPSAM VE SINIRLILIK.....	XXI
1. GİRİŞ	1
1. 1. 15-18. YÜZYILLARDA ORTA ASYA’DA SOSYAL VE SİYASAL YAPI	1
1. 2. KAZAK TÜRKÇESİNİN YAZI DİLİ OLMA SÜRECİ	7
1. 3. JIRAV VE AKINLAR ÜZERİNE YAPILMIŞ ÇALIŞMALAR	11
1. 3. 1. Türkiye’de Jırav ve Akınlar Üzerine Yapılmış Çalışmalar	11
1. 3. 2. Kazakistan’da Jırav ve Akınlar Üzerine Yapılmış Çalışmalar	12
1. 4. KAZAKLARDA JIRAV VE AKINLIK GELENEĞİ	13
1. 4. 1. Kazak Hanlığından Önceki Edebiyat.....	13
1. 4. 2. Kazak Hanlığı Devrindeki Edebiyat	16
1. 4. 2. 1. Nogay-Kazak Jırav ve Akınları.....	22
1. 4. 2. 1. 1. Asan Kaygı	23
1. 4. 2. 1. 2. Kaztuygan Jırav	24
1. 4. 2. 1. 3. Dospambet Jırav	24
1. 4. 2. 1. 4. Şalkiyiz Jırav	25
1. 4. 2. 2. Kazak Jırav ve Akınları.....	25
1. 4. 2. 2. 1. Jiyembet Jırav	26
1. 4. 2. 2. 2. Margaska Jırav.....	26
1. 4. 2. 2. 3. Aktamberdi Jırav	26
1. 4. 2. 2. 4. Tătikara Akın.....	27

1. 4. 2. 2. 5. Ümbetey Jırav.....	27
1. 4. 2. 2. 6. Bukar Jırav	27
1. 4. 2. 2. 7. Koteş Akın (1745-1818).....	27
1. 4. 2. 2. 8. Şal Akın.....	28
2. İNCELEME	29
2. 1. SES BİLGİSİ ÖZELLİKLERİ.....	29
2. 1. 1. ÜNLÜLER.....	29
2. 1. 1. 1. Jırav ve Akınların Dilindeki Ünlüler.....	29
2. 1. 1. 1. 1. a ünlüsü (A a)	29
2. 1. 1. 1. 2. ä ünlüsü (Əə)	29
2. 1. 1. 1. 3. e ünlüsü (E e).....	29
2. 1. 1. 1. 4. ı ünlüsü (Ыы)	30
2. 1. 1. 1. 5. i ünlüsü (I i)	30
2. 1. 1. 1. 6. o ünlüsü (O o).....	30
2. 1. 1. 1. 7. ö ünlüsü (Өө).....	30
2. 1. 1. 1. 8. u ünlüsü (Уу).....	31
2. 1. 1. 1. 9. ü ünlüsü (Yy).....	31
2. 1. 1. 2. Ünlülerin Özellikleri	31
2. 1. 1. 2. 1. Kalınlık-İncelik Uyumu	31
2. 1. 1. 2. 1. 1. Türkçe Kökenli Kelimelerde Kalınlık-İncelik Uyumu	31
2. 1. 1. 2. 1. 2. Alıntı Kelimelerde Kalınlık-İncelik Uyumu.....	32
2. 1. 1. 2. 2. Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu.....	33
2. 1. 1. 2. 2. 1. Türkçe Kelimelerde Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu	33
2. 1. 1. 2. 2. 2. Alıntı Kelimelerde Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu	33
2. 1. 1. 2. 3. Ünlü Değişmeleri.....	34
2. 1. 1. 2. 3. 1. Ünlü Kalınlaşması.....	34
2. 1. 1. 2. 3. 2. Ünlü İncelmesi	34
2. 1. 1. 2. 3. 3. Ünlü Düzleşmesi.....	34
2. 1. 1. 2. 3. 4. Ünlü Yuvarlaklaşması.....	35
2. 1. 1. 2. 3. 5. Ünlü Genişlemesi.....	35

2. 1. 1. 2. 3. 6. Ünlü Daralması	36
2. 1. 1. 2. 3. 7. Ünlü Türemesi	36
2. 1. 1. 2. 3. 8. Ünlü Düşmesi	37
2. 1. 2. ÜNSÜZLER.....	37
2. 1. 2. 1. Ünsüzlerin Özellikleri ve Teşekkülü.....	37
2. 1. 2. 1. 1. Dudak Ünsüzleri.....	38
2. 1. 2. 1. 1. 1. “b” sesi (Б б).....	38
2. 1. 2. 1. 1. 2. “p” sesi (П п).....	38
2. 1. 2. 1. 1. 3. “m” sesi (М м).....	38
2. 1. 2. 1. 1. 4. “w” ünsüzü (У у).....	39
2. 1. 2. 1. 2. Diş-Dudak Ünsüzü	39
2. 1. 2. 1. 2. 1. “f” ünsüzü (Ф ф).....	39
2. 1. 2. 1. 3. Diş Ünsüzleri.....	39
2. 1. 2. 1. 3. 1. “d” ünsüzü (Д д).....	39
2. 1. 2. 1. 3. 2. “t” ünsüzü (Т т).....	40
2. 1. 2. 1. 3. 3. “n” ünsüzü (Н н).....	40
2. 1. 2. 1. 3. 4. “z” ünsüzü (З з).....	40
2. 1. 2. 1. 3. 5. “s” ünsüzü (С с).....	41
2. 1. 2. 1. 4. Diş-Damak Ünsüzleri	41
2. 1. 2. 1. 4. 1. “j” ünsüzü (Ж ж).....	41
2. 1. 2. 1. 4. 3. “ş” ünsüzü (Ш ш).....	41
2. 1. 2. 1. 5. Ön Damak Ünsüzleri	42
2. 1. 2. 1. 5. 1. “l” ünsüzü (Л л).....	42
2. 1. 2. 1. 5. 2. “r” ünsüzü (Р р).....	42
2. 1. 2. 1. 5. 3. “y” ünsüzü (Й й).....	42
2. 1. 2. 1. 5. 4. “g” ünsüzü (Г г).....	43
2. 1. 2. 1. 5. 5. “k” sesi (К к).....	43
2. 1. 2. 1. 6. Arka Damak Ünsüzleri	43
2. 1. 2. 1. 6. 1. “g” ünsüzü (Ғ ғ).....	43
2. 1. 2. 1. 6. 2. q ünsüzü (Қ қ).....	43
2. 1. 2. 1. 6. 3. “h” ünsüzü (Х х).....	44

2. 1. 2. 1. 6. 4. “ñ” ünsüzü (Hh).....	44
2. 1. 2. 1. 7. Gırtlak ünsüzü “h” (hh).....	44
2. 1. 2. 2. Ünsüzlerde Meydana Gelen Ses Olayları	44
2. 1. 2. 2. 1. Ünsüz Uyumu.....	44
2. 1. 2. 2. 2. Ünsüz Değişmeleri	45
2. 1. 2. 2. 2. 1. Sedalılaşıma	45
2. 1. 2. 2. 2. 2. Sedasızlaşma.....	45
2. 1. 2. 2. 2. 3. Süreklileşme.....	45
2. 1. 2. 2. 2. 4. Genizsileşme.....	45
2. 1. 2. 2. 2. 5. Süreksizleşme	46
2. 1. 2. 2. 2. 6. Sızıcılaşma	46
2. 1. 2. 2. 2. 7. Akıcılaşma	46
2. 1. 2. 2. 2. 8. Benzeşme	46
2. 1. 2. 2. 2. 9. Aykırılışıma.....	47
2. 1. 2. 2. 2. 10. Ünsüz İkizleşmesi	47
2. 1. 2. 2. 2. 11. Ünsüz Tekleşmesi	48
2. 1. 2. 2. 2. 12. Ünsüz Düşmesi	48
2. 1. 2. 2. 2. 13. Metatez.....	49
2. 2. ŞEKİL BİLGİSİ	50
2. 2. 1. Ekler.....	50
2. 2. 1. 1. Çekim Ekleri	50
2. 2. 1. 1. 1. İsim Çekimi	50
2. 2. 1. 1. 1. 1. Çokluk Eki	50
2. 2. 1. 1. 1. 2. İyelik (Sahiplik) Ekleri	50
2. 2. 1. 1. 1. 3. Hâl Ekleri	51
2. 2. 1. 1. 1. 3. 1. Yalın (Nominatif) Hâl	52
2. 2. 1. 1. 1. 3. 2. Yönelme (Datif) Hâli	53
2. 2. 1. 1. 1. 3. 3. Belirtme (Akkuzatif) Hâli	55
2. 2. 1. 1. 1. 3. 4. Bulunma (Lokatif) Hâli.....	58
2. 2. 1. 1. 1. 3. 6. Vasıta (Instrumental) Hâli.....	61
2. 2. 1. 1. 1. 3. 7. Eşitlik Hâli	62

2. 2. 1. 1. 1. 4. İlgi (Genitif) Hâli	63
2. 2. 1. 1. 1. 4. TAMLAMA.....	64
2. 2. 1. 1. 2. Fiil Çekimi.....	66
2. 2. 1. 1. 2. 1. Basit Çekimler	66
2. 2. 1. 1. 2. 1. 1. Zamanlar	66
2. 2. 1. 1. 2. 1. 1. 1. Görülen Geçmiş Zaman.....	66
2. 2. 1. 1. 2. 1. 1. 1. 1. -DI Ekli Görülen Geçmiş Zaman.....	66
2. 2. 1. 1. 2. 1. 1. 1. 2. -GAn Ekli Görülen Geçmiş Zaman	67
2. 2. 1. 1. 2. 1. 1. 2. Öğrenilen Geçmiş Zaman.....	69
2. 2. 1. 1. 2. 1. 1. 3. Şimdiki Zaman	69
2. 2. 1. 1. 2. 1. 1. 4. Gelecek Zaman.....	70
2. 2. 1. 1. 2. 1. 1. 4. 1. Belirsiz (Tahmin İfadeli) Gelecek Zaman	70
2. 2. 1. 1. 2. 1. 1. 4. 2. Maksat (Niyet) İfadeli Gelecek Zaman	72
2. 2. 1. 1. 2. 1. 1. 4. 3. Yakın Gelecek Zaman	72
2. 2. 1. 1. 2. 1. 1. 4. 4. İstek Bildiren Gelecek Zaman	73
2. 2. 1. 1. 2. 1. 1. 5. Geniş Zaman.....	73
2. 2. 1. 1. 2. 1. 1. 6. Zaman Kaymaları	74
2. 2. 1. 1. 2. 1. 1. 6. 1. Geniş Zaman Ekinin “Şimdiki Zaman” İşlevinde Kullanıldığı Örnekler:	75
2. 2. 1. 1. 2. 1. 1. 6. 2. Geniş Zaman Ekinin “Gelecek Zaman” İşlevinde Kullanıldığı Örnekler:	75
2. 2. 1. 1. 2. 1. 2. Tasarlama Kipleri.....	76
2. 2. 1. 1. 2. 1. 2. 1. Emir/İstek.....	76
2. 2. 1. 1. 2. 1. 2. 1. 1. -GAy ekli İstek Kipi	78
2. 2. 1. 1. 2. 1. 2. 1. 2. -GI + iyelik eki + kel- ile İstek Kipi	79
2. 2. 1. 1. 2. 1. 2. 3. Dilek	79
2. 2. 1. 1. 2. 2. Fiillerde Birleşik Çekimler	81
2. 2. 1. 1. 2. 2. 1. Hikâye	81
2. 2. 1. 1. 2. 2. 1. 1. Öğrenilen Geçmiş Zamanın Hikâyesi	81
2. 2. 1. 1. 2. 2. 1. 2. Şimdiki Zamanın Hikâyesi	82
2. 2. 1. 1. 2. 2. 1. 3. Belirsiz Gelecek Zamanın Hikâyesi	82

2. 2. 1. 1. 2. 2. 2. Rivayet	82
2. 2. 1. 1. 2. 2. 2. 1. -GAn ekli Görülen Geçmiş Zamanın Rivayeti	82
2. 2. 1. 1. 2. 2. 2. 2. Belirsiz Gelecek Zamanın Rivayeti.....	83
2. 2. 1. 1. 2. 2. 2. 3. Geniş Zamanın Rivayeti	83
2. 2. 1. 1. 2. 2. 3. Şart	83
2. 2. 1. 1. 2. 2. 3.1. Belirsiz Gelecek Zamanın Şartı.....	83
2. 2. 1. 1. 2. 3. Ek Fiilin Çekimi	84
2. 2. 1. 1. 2. 3. 1. Ek Fiilin Şimdiki (Geniş) Zaman Çekimi.....	84
2. 2. 1. 1. 2. 3. 2. Ek Fiilin Görülen Geçmiş Zaman Çekimi	85
2. 2. 1. 1. 2. 3. 3. Ek Fiilin Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi	87
2. 2. 1. 1. 2. 3. 4. Ek Fiilin Şart Çekimi	87
2. 2. 1. 2. Yapım Ekleri	88
2. 2. 1. 2. 1. Görev Değiştirici Ekler.....	88
2. 2. 1. 2. 1. 1. Asıl Görev Değiştirici Ekler	88
2. 2. 1. 2. 1. 1. 1. Fiilimsiler	88
2. 2. 1. 2. 1. 1. 1. 1. İsim-Fiil Ekleri	88
2. 2. 1. 2. 1. 1. 1. 2. Sıfat-Fiiller (Partisipler)	89
2. 2. 1. 2. 1. 1. 1. 3. Zarf-Fiiller (Gerundiumlar)	90
2. 2. 1. 2. 1. 1. 2. Fiil Çatısı.....	93
2. 2. 1. 2. 1. 1. 2. 1. Fiil-Nesne Bağlantısı Bakımından Çatılar	93
2. 2. 1. 2. 1. 1. 2. 1. 1. Geçişli Fiiller	93
2. 2. 1. 2. 1. 1. 2. 1. 2. Geçişsiz Fiiller	94
2. 2. 1. 2. 1. 1. 2. 2. Fiil-Özne Bağlantısı Bakımından Çatılar	94
2. 2. 1. 2. 1. 1. 2. 2. 1.Etken Fiil.....	94
2. 2. 1. 2. 1. 1. 2. 2. 2.Edilgen Fiil	94
2. 2. 1. 2. 1. 1. 2. 2. 3. Ettirgen Fiil	94
2. 2. 1. 2. 1. 1. 2. 2. 4. İşteş Fiil.....	95
2. 2. 1. 2. 1. 1. 2. 2. 5. Dönüslü Fiil	95
2. 2. 1. 2. 1. 1. 2. 2. 6. Çatıların Üst Üste Kullanılması.....	96
2. 2. 1. 2. 1. 1. 3. İlgi Eki.....	96
2. 2. 1. 2. 2. Kelime Yapıcı Ekler	97

2. 2. 1. 2. 2. 1. Asıl Kelime Yapıcı Ekler.....	97
2. 2. 1. 2. 2. 1. 1. İsimden İsim Yapan Ekler.....	97
2. 2. 1. 2. 2. 1. 2. İsimden Fiil Yapan Ekler	101
2. 2. 1. 2. 2. 1. 3. Fiilden İsim Yapan Ekler	103
2. 2. 1. 2. 2. 1. 4. Fiilden Fiil Yapan Ekler.....	105
2. 2. 1. 2. 2. 2. Görev Değiştirici Eklerin Yapım Eki Olarak Kullanımı	107
2. 2. 1. 2. 2. 2. 1. Fiilimsilerin Yapım Eki Olarak Yeni Kelime Türetmesi	107
2. 2. 1. 2. 2. 3. Çekim Eklerinin Görev Değiştirici Ek Fonksiyonunda Kullanılması.....	108
2. 2. 1. 2. 2. 3. 1. Hâl Eklerinin Yapım Eki Olarak Yeni Kelime Türetmesi	108
2. 2. 2. KELİME ÇEŞİTLERİ	108
2. 2. 2. 1. İSİMLER.....	108
2. 2. 2. 1. 1. İsim Çekimi	108
2. 2. 2. 1. 1. 1. Çokluk (bk. 2. 2. 1. 1. 1. 1.).....	108
2. 2. 2. 1. 1. 2. İyelik (bk.2. 2. 1. 1. 1. 2.)	109
2. 2. 2. 1. 1. 3. Hal (bk. 2. 2. 1. 1. 1. 3.).....	109
2. 2. 2. 1. 1. 4. Tamlama (bk. 2. 2. 1. 1. 1. 4.).....	109
2. 2. 2. 1. 2. İsim Yapımı	109
2. 2. 2. 1. 2. 1. İsimden İsim Yapımı (bk. 2. 2. 1. 2. 2. 1. 1.).....	109
2. 2. 2. 1. 2. 2. Fiilden İsim Yapımı (bk. 2. 2. 1. 2. 2. 1. 3.)	109
2. 2. 2. 2. SIFATLAR.....	109
2. 2. 2. 2. 1. Yapı Bakımından Sıfatlar	109
2. 2. 2. 2. 1. 1. Basit Sıfatlar	109
2. 2. 2. 2. 1. 2. Türemiş Sıfatlar	110
2. 2. 2. 2. 1. 3. Birleşik Sıfatlar	110
2. 2. 2. 2. 1. 4. Pekiştirme Sıfatları	111
2. 2. 2. 2. 2. İşlevleri Bakımından Sıfatlar.....	111
2. 2. 2. 2. 2. 1. Niteleme Sıfatları.....	111
2. 2. 2. 2. 2. 1. 1. Sıfatlarda Karşılaştırma ve Derecelendirme	111

2. 2. 2. 2. 2. 1. 1. 1. Eşitlik.....	112
2. 2. 2. 2. 2. 1. 1. 2. Aşırılık.....	112
2. 2. 2. 2. 2. 1. 2. Sıfatlarda Küçültme	112
2. 2. 2. 2. 2. 2. Belirtme Sıfatları.....	112
2. 2. 2. 2. 2. 2. 1. Sayı Sıfatları.....	112
2. 2. 2. 2. 2. 2. 1. 1. Sıra Sayı Sıfatları.....	113
2. 2. 2. 2. 2. 2. 1. 2. Topluluk Sayı Sıfatları	113
2. 2. 2. 2. 2. 2. 1. 1. 3. Tahmin Sayı Sıfatları.....	113
2. 2. 2. 2. 2. 2. 2. İşaret Sıfatları	113
2. 2. 2. 2. 2. 2. 3. Belgisiz Sıfatlar	113
2. 2. 2. 2. 2. 2. 4. Soru Sıfatları	114
2. 2. 2. 3. ZAMİRLER	114
2. 2. 2. 3. 1. Yapıları Bakımından Zamirler	114
2. 2. 2. 3. 1. 1. Basit Zamirler	114
2. 2. 2. 3. 1. 2. Türemiş Zamirler	115
2. 2. 2. 3. 1. 3. Birleşik Zamirler.....	115
2. 2. 2. 3. 2. İşlevleri Bakımından Zamirler	115
2. 2. 2. 3. 2. 1. Kişi Zamirleri.....	115
2. 2. 2. 3. 2. 2. İşaret Zamirleri	117
2. 2. 2. 3. 2. 3. Soru Zamirleri.....	119
2. 2. 2. 3. 2. 4. Dönüştürme Zamiri.....	120
2. 2. 2. 3. 2. 5. Belirsizlik Zamirleri.....	120
2. 2. 2. 4. Zarflar.....	121
2. 2. 2. 4. 1. Yapıları Bakımından Zarflar	121
2. 2. 2. 4. 1. 1. Basit Zarflar	121
2. 2. 2. 4. 1. 2. Türemiş Zarflar	121
2. 2. 2. 4. 1. 2. 1. Yapım Ekleriyle Yapılan Türemiş Zarflar	121
2. 2. 2. 4. 1. 2. 2. İsim Çekim Ekleriyle Yapılan Türemiş Zarflar	122
2. 2. 2. 4. 1. 2. 3. Zarf-Fiil Ekleriyle Yapılan Türemiş Zarflar	122
2. 2. 2. 4. 1. 3. Birleşik Zarflar.....	123
2. 2. 2. 4. 2. İşlevleri Bakımından Zarflar	123

2. 2. 2. 4. 2. 1. Zaman Zarfları	123
2. 2. 2. 4. 2. 2. Yer ve Yön Zarfları.....	124
2. 2. 2. 4. 2. 3. Durum Zarfları	124
2. 2. 2. 4. 2. 4. Azlık-Çokluk Zarfları	125
2. 2. 2. 4. 2. 5. Soru Zarfları.....	125
2. 2. 2. 5. EDATLAR	125
2. 2. 2. 5. 1. Yerlerine Göre Edatlar	126
2. 2. 2. 5. 1. 1. Cümle Başı Edatları	126
2. 2. 2. 5. 1. 2. Son Çekim Edatları.....	126
2. 2. 2. 5. 1. 3. Bağlama Edatları.....	127
2. 2. 2. 5. 2. Görevleri Bakımından Edatlar.....	127
2. 2. 2. 5. 2. 1. Aitlik ve İlgili Olma İlişkisi Kuranlar.....	127
2. 2. 2. 5. 2.2. Benzerlik, Tıpkılık, Denklik İlişkisi Kuranlar	127
2. 2. 2. 5. 2.3. Belirtme Yoluyla Başkalık İlişkisi Kuranlar	127
2. 2. 2. 5. 2.4. Beraberlik veya Vasıta İlişkisi Kuranlar.....	127
2. 2. 2. 5. 2.5. Miktar ve Derece İlişkisi Kuranlar	127
2. 2. 2. 5. 2.6. Sebep, Maksat, Gaye, Hedef İlişkisi Kuranlar.....	127
2. 2. 2. 5. 2.7. Karşılık, Karşılaştırma, Zıtlık İlişkisi Kuranlar	127
2. 2. 2. 5. 2.8. Yön Gösterme İlişkisi Kuranlar	127
2. 2. 2. 5. 2.9. Öncelik, Sonralık ve Zaman İlişkisi Kuranlar	127
2. 2. 2. 6. FİİLLER.....	128
2. 2. 2. 6. 1. Fiillerde Zaman (bk. 2. 2. 1. 1. 2. 1. 1.).....	128
2. 2. 2. 6. 2. Fiillerde Kip (bk. 2. 2. 1. 1. 2. 1. 2.).....	128
2. 2. 2. 6. 3. Fiillerde Çatı (bk. 2. 2. 1. 1. 2. 1. 1. 2.)	128
2. 2. 2. 6. 4. Fiillerde Olumsuzluk.....	128
2. 2. 2. 6. 5. Birleşik Fiiller.....	128
2. 2. 2. 6. 5. 1. İsim + Fiil Yapısında Olanlar	128
2. 2. 2. 6. 5. 1. 1. İsim + bol-	128
2. 2. 2. 6. 5. 1. 2. İsim + qıl-.....	128
2. 2. 2. 6. 5. 1. 3. İsim + et-	129
2. 2. 2. 6. 5. 2. Fiil + Fiil Yapısında Olanlar	129

2. 2. 2. 6. 5. 2. 1. Tasvirî Fiiller.....	129
2. 2. 2. 6. 5. 2. 1. 1. Yeterlilik.....	129
2. 2. 2. 6. 5. 2. 1. 2. Tezlik.....	129
2. 2. 2. 6. 5. 2. 1. 3. Sürerlik.....	130
2. 2. 2. 6. 5. 2. 1. 4. Yakınlık.....	130
2. 2. 2. 6. 5. 2. 2. Tasvirî Fiiler Dışındaki Fiil + Fiil Yapısında Olan Birleşik Fiiller	130
2. 2. 2. 6. 5. 2. 2. 1. al- “al-” Yardımcı Fiili İle	130
2. 2. 2. 6. 5. 2. 2.2. bar- “var-” Yardımcı Fiili İle.....	130
2. 2. 2. 6. 5. 2. 2. 3. ber- “ver-” Yardımcı Fiili İle.....	130
2. 2. 2. 6. 5. 2. 2. 4. jiber- “gönder-” Yardımcı Fiili İle	130
2. 2. 2. 6. 5. 2. 2.5. qal- “kal-” Yardımcı Fiili İle	130
2. 2. 2. 6. 5. 2. 2. 6. kel- “gel-” Yardımcı Fiili İle	131
2. 2. 2. 6. 5. 2. 2. 7. ket- “git-” Yardımcı Fiili İle.....	131
2. 2. 2. 6. 5. 2. 2.8. qoy- “koy-” Yardımcı Fiili İle.....	131
2. 2. 2. 6. 5. 2. 2. 9. kör- “gör-” Yardımcı Fiili İle	131
2. 2. 2. 6. 5. 2. 2. 10. şıq- “çık-” Yardımcı Fiili İle	131
2. 2. 2. 6. 5. 2. 3. Deyim Hâlindeki Birleşik Fiiller.....	131
2. 2. 2. 7. İKİLEMELER.....	132
2. 3. SÖZ DİZİMİ ÖZELLİKLERİ	133
2. 3. 1. Cümle Çeşitleri	133
2. 3. 1. 1. Yüklemlerine Göre Cümleler	133
2. 3. 1. 1. 1. İsim Cümlesi	133
2. 3. 1. 1. 2. Fiil Cümlesi.....	133
2. 3. 1. 2. Yapılarına Göre Cümleler	134
2. 3. 1. 2. 1. Basit Cümle.....	134
2. 3. 1. 2. 2. Birleşik Cümle	134
2. 3. 1. 2. 2. 1. Şartlı Birleşik Cümle.....	134
2. 3. 1. 2. 2. 2. “goy”lu Birleşik Cümle.....	135
2. 3. 1. 2. 2. 3. İç İçe Birleşik Cümle	135
2. 3. 1. 2. 2. 4. Edatlı Birleşik Cümle.....	135

2. 3. 1. 2. 2. 4. 1. Bağlama Edatları ile	135
2. 3. 1. 2. 2. 4. 1. 1. da, de, ta, te Edatı İle	135
2. 3. 1. 2. 2. 4. 2. Cümle Başı Edatları İle	136
2. 3. 1. 2. 2. 4. 2. 1. “eger” (eğer) Edatı ile.....	136
2. 3. 1. 2. 2. 4. 2. 2. “biraq” (fakat) Edatı ile.....	136
2. 3. 1. 2. 2. 4. 2. 3. Sebep Bildiren “sonıñ üşin” (onun için)” Edatı ile	136
2. 3. 1. 3. Anlamlarına Göre Cümleler	136
2. 3. 1. 3. 1. Olumlu Cümle.....	136
2. 3. 1. 3. 2. Olumsuz Cümle	136
2. 3. 1. 4. Hareketin İfadesine Göre Cümleler.....	137
2. 3. 1. 4. 1. Bildirme Cümlesi.....	137
2. 3. 1. 4. 2. Soru Cümlesi	137
2. 3. 1. 4. 3. İstek Cümlesi	137
2. 3. 1. 4. 4. Emir Cümlesi	138
2. 3. 1. 4. 5. Şart Cümlesi.....	138
2. 3. 1. 5. Yüklemin Yerine Göre Cümleler	138
2. 3. 1. 5. 1. Kurallı Cümle	138
2. 3. 1. 5. 2. Devrik Cümle.....	139
2. 4. SÖZ VARLIĞI.....	140
2. 4. 1. Tarihî ve Çağdaş Türk Lehçeleriyle Tanımlanabilen Kelimeler	140
2. 4. 2. Çağdaş Türk Lehçeleriyle Tanımlanabilen Kelimeler	221
3. METİNLER	229
3.1. TRANSKRİPSİYON.....	229
3.2. AKTARMA	386
3. 3. ARAP HARFLİ METİNLER.....	545
3.3.1. Nüshaları, Kiril Harfli Metinlerle Bir Olan Arap Harfli Metinleri Kiril Harfli Metinlerden ve Edebî Kazak Türkçesinden Ayıran Fonetik, Morfolojik ve Leksik Uysurlar	546
3.3.1.1. Fonetik Farklılıklar.....	546

3.3.1.1.1. Vokaller	546
3.3.1.1.1.1. Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu	546
3.3.1.1.1.1.1. Hâl Eklerinin Ünlülerinde Görülen Farklılıklar	546
3.3.1.1.1.1.2. İyelik Eklerinin Ünlülerinde Görülen Farklılıklar	547
3.3.1.1.1.1.3. Zaman Eklerinin Ünlülerinde Görülen Farklılıklar.....	548
3.3.1.1.2. Konsonantlar	549
3.3.1.2. Morfolojik Farklılıklar	553
3.3.1.2.1. Hâl Ekleri	553
3.3.1.2.2. Gerundiumlar.....	554
3.3.1.3. Kelime Tercihleri	554
3.3.2. Kiril Harfli Metinlerdeki Yanlış Okumalar	554
3.3.3. Nüshaları, Kiril Harfli Metinlerle Bir Olmayan Arap Harfli Metinler İle Kiril Harfli Nüshalar Arasındaki Tercihler (Kelime, Gramerlik Yapı, Birleşik Yapılar, Ögelerin Dizilişi vb.)	555
DİZİN.....	588
KAYNAKÇA.....	691
ÖZGEÇMİŞ	696

KISALTMALAR

Eser Kısaltmaları

ATS	: Altayca Türkçe Sözlük
AzTS	: Azerbaycan Türkçesi'nden Türkiye Türkçesi'ne Büyük Sözlük
BK.D.	: Bilge Kağan Yazıtı Doğu Yüzü
BK.G.	: Bilge Kağan Yazıtı Güney Yüzü
BK.K.	: Bilge Kağan Yazıtı Kuzey Yüzü
BTH	: Başkört Tiliniñ Hüzlüğü
ÇS	: Çuvaşça Sözlük
DLT	: Dîvânu Lugati't-Türk
DS	: Derleme Sözlüğü
EUTS	: Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü
FS	: Frazeologiyalık Sözdik
HTS	: Hakasça Türkçe Sözlük
JE	: Jeriñniñ Atı Eliñniñ Hatı
KATS	: Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü
KB	: Kutadgu Bilig
KE	: Kazak Esimleri
KETS	: Kazak Edebî Tiliniñ Sözdigi
KMTS	: Karaçay Malkar Türkçesi Sözlüğü
KS	: Kırgız Sözlüğü
KTAS	: Kazak Tiliniñ Aymaktık Sözdigi
KT.D.	: Kül Tigin Yazıtı Doğu Yüzü
KTEJ	: Kazak Tilindegi Eskilikter men Jañalıktar
KTFS	: Kazak Tiliniñ Frazeologiyalık Sözdigi
KTLS	: Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü
KT.G.	: Kül Tigin Yazıtı Güney Yüzü
KT.K.	: Kül Tigin Yazıtı Kuzey Yüzü
KTS	: Kıpçak Türkçesi Sözlüğü
KTTS	: Kazak Tiliniñ Tüsindirme Sözdigi

MTS	: Moğolca Türkçe Sözlük
NF	: Nehcü'l-Ferâdîs
STY	: Slovar' Turkmenskogo Yazıka
TaTS	: Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü
TatTS	: Tatarça Törekä Süzlek
TDAY-B	: Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten
T.I.B.	: Tonyukuk 1. Taş Batı Yüzü
T.I.G.	: Tonyukuk 1. Taş Güney Yüzü
T.II.D.	: Tonyukuk 2. Taş Doğu Yüzü
TMS	: Türkçe Moğolca Sözlük
TrkmTS	: Türkmençe Türkçe Sözlük
TS	: Türkçe Sözlük
TSS	: Türkçe Sahaca (Yakutça) Sözlük
TTAS	: Tatar Teleneñ Añlatmalı Süzlege
TuvTS	: Tuva Türkçesi Sözlüğü
UTİL	: Uzbek Tilining İzohli Lugati
YUTS	: Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü

Diğer Kısaltmalar

age.	: adı geçen eser
As.	: Asan Kaygı
Akt.	: Aktamberdi Jırav
Baş.	: Başta
bkz.	: bakınız
BS	: Babalar Sözi
Bu.	: Bukar Jırav
çev.	: çeviren
Dos.	: Dospambet Jırav
Far.	: Farsça
iş.	: işaret
Jiy.	: Jiyembet Jırav
Kaz.	: Kaztuwgan Jırav

Köt. : Kötüş Akın
Mar. : Margaska Jırav
Moğ. : Moğolca
Ort. : Ortada
s. : sayfa
Son. : Sonda
Şalk. : Şalkiyiz Jırav
Tät. : Tätikara
Üm. : Ümbetey Jırav
vb. : ve benzeri
vd. : ve diğerleri
yy. : yüzyıl

KONU

Çalışmanın konusu 15-18. yy.lar arasında yaşayan Nogay-Kazak jırav ve akınlarına ait sözlü edebiyat ürünlerinin dil özellikleridir.

Jırav ve akınlardan kalan sözlü edebiyat ürünleri türlerine göre tolgav ve öleñ olarak adlandırılmaktadır. Bu tolgav ve öleñlerin hemen hemen tamamı 20. yy.ın ilk yarısında yazıya geçirilmiştir. Bu nedenle yazma nüshaların bir kısmı Arap harfleriyle, bir kısmı latin harfleriyle, bir kısmı da kiril harfleriyle yazılmıştır.

Çalışmanın ağırlığını kiril harfleriyle yazıya geçirilen metinler oluşturmaktadır. Ancak derlenen metinlerin Arap harfli nüshaları da inceleme alanımız içerisinde yer almaktadır.

AMAÇ

15-18. yy.lar arasında yaşayan jırav ve akınlara ait sözlü edebiyat ürünleri 20. yy.ın ilk yarısında yazıya geçirilmiş olsalar da dillerinde birtakım eskicil özellikler bulunmaktadır. Bunu hem edebî Kazak Türkçesinde aktif olarak kullanılmayan kelimelerde hem de edebî Kazak Türkçesinin norm ve kaidelerinden ayrılan fonetik ve morfolojik unsurlarda görmek mümkündür. Ayrıca Arap harfli metinlerde de edebî dilden ayrılan fonetik değişiklikler ve farklı gramer yapılarıyla karşılaşmıştır.

Çalışmanın amacı hem kiril harfli metinlerde hem de Arap harfli metinlerde görülen bu farklı unsurları tespit etmek ve bunların kullanılmasının sebeplerini ortaya koyabilmektir.

YÖNTEM

Çalışmamızın inceleme bölümü ses bilgisi, şekil bilgisi, cümle bilgisi ve söz varlığı olmak üzere kendi içinde dört alt bölüme ayrılmaktadır. Metin merkezli çalışmamızın ses bilgisi, şekil bilgisi ve cümle bilgisi bölümlerinde Muharrem Ergin ve Zeynep Korkmaz'ın eserleri ve Gürer Gülsevin'in işlevsel gramer anlayışı temelinde bir inceleme yapılmıştır.

Meselâ “Hal Ekleri” bölümünde ilgili hâl ekinin alomorfları, fonksiyonları ve başka hâl eklerinin yerine kullanılıp kullanılmadığı konularına değinilmiştir. Fiil çekiminde zaman eklerinin başka zaman ekleri yerine kullanılıp kullanılmadığı yani zaman kayması konusu ele alınmıştır.

Söz varlığı bölümünde ise edebî dil sözlüklerinde yer almayan, sözlüklerde yer alsa da aktif olarak kullanılmayan eskicil kelimeler, Oğuzca kökenli kelimeler vb. üzerinde durulmuştur. Daha çok Türkçe kökenli kelimeler açıklanmış; erken dönemlerde Arapça, Farsça ve Moğolcadan dile giren kelimelere de yer verilmiştir. Bu bölümde bir kelimeyi açıklayabilmek için önce Kazakistan'da basılan Kazak Türkçesi sözlükleri incelenmiştir. Meselâ 15 ciltlik Kazak Edebî Dilinin Sözlüğü, Kazak Dilinin İzahlı Sözlüğü, Kazak Dilinin Ağız Sözlüğü, Kazak Dilinin Deyimler Sözlüğü ve Atasözleri sırayla taranmış; daha sonra kelimenin tarihî Türk lehçelerindeki ve çağdaş Türk lehçelerindeki durumu araştırılmıştır.

Kelimelerin tarihî lehçelerdeki durumunu incelemek için Köktürkçede Talat Tekin'in Orhun Yazıtları isimli çalışmasından; Eski Uygurcada Ahmet Caferoğlu'nun Eski Uygur Türkçesi Sözlüğünden, Karahanlı Türkçesinde Besim Atalay'ın Dîvânu Lugati't-Türk ve Reşid Rahmeti Arat'ın Kutadgu Bilig çalışmalarından; Harezm Türkçesinde Nehcü'l-Ferâdis ile Clauson'un etimolojik sözlüğüne atıfla Ali'nin Kıssa-i Yusuf'u ve Kutb'un Hüsrev ü Şîrîn'inden; Kıpçak Türkçesinde Recep Toparlı başkanlığında hazırlanan Kıpçak Türkçesi Sözlüğünden; Çağatay Türkçesinde Clauson'un etimolojik sözlüğüne atıfla Abuşka Lugâti ve Sanglâh Lugâtinden istifade edilmiştir. Bunun dışında anlaşılması zor kelimeler ve yapılar için Kazakistan'da özel olarak yapılan çalışmalar da gözden geçirilmiştir.

Kelimelerin çağdaş Türk lehçelerindeki durumunu incelemek üzere her lehçe için özel hazırlanan sözlükler incelenmiş, bazı durumlarda Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü'ne de başvurulmuştur. Sözlüklerin yeterli olmadığı durumlarda Clauson'un ve Sevortyan'ın etimolojik sözlükleri incelenmiştir. Kelimeler incelenirken önce Oğuz grubu Türk lehçelerindeki duruma değinilmiş, ardından Kıpçak grubu ve Karluk grubu lehçelerindeki durum incelenmiş; uzak lehçelerden de genellikle Yakut Türkçesindeki duruma bakılmış, nadiren Çuvaş Türkçesine de yer verilmiştir.

KAPSAM VE SINIRLILIK

Muhtar Magavin'in "Bes Gasır Jırlaydı" isimli derlemesinde 15. yy.dan 20. yy.a kadar yaşayan jırav ve akınlara ait sözlü edebiyat ürünlerine yer verilmiştir ancak bizim çalışmamızın temelini 15-18. yy.lar arasında yaşayan jırav ve akınlara ait sözlü

edebiyat ürünleri oluşturmaktadır. Transkripsiyon Muhtar Magavin'in "Bes Gasır Jırlydy" adlı eserinde yer alan Kiril harfli metinler üzerinden yapılmıştır.

Arap harfli nüshalar "Kazak Elyazmalarının İlmî Dizini"nde dosya numaraları ile Almatı'daki Ortalık Gılimiy Kitaphana (Merkez Kütüphane) ve Adebıyet jane Öner İnstıtutı'nda (Edebıyat ve Sanat Enstıtüsü) kayıtlıdır. Metınlerin Arap harfli nüshaları Almatı'dan temın edılmıştır. Latin harflerıyle ve Kiril harflerıyle de yazıya geçırılen nüshalar vardır ancak Arap harfli nüshaların okunmasında yanlışlıklar yapıldığı için biz Arap harfli metınlerin tıpkıbasımları üzerinden de çalışmayı uygun gördük.

Arap Harfleri Asıllı Kazak Türkçesi Alfabeti ve Yazı Çevrimi¹

	Kazak Türkçesi Alfabeti			Yazı Çevrimi				
	Başta	Ortada	Sonda					
Ünlüler	-	-	ا	a, ä*				
	-	-	ە	e				
	د	د	ى	ı, i*				
	-	-	و	o, ö*				
	-	-	ۇ	u, ü* (* hemze ile)				
	Kazak Türkçesi Alfabeti			Yazı Çevrimi				
	Baş.	Ort.	Son.					
Ünsüzler	ب	ب	ب	b	ق	ق	ق	q (art damak)
	پ	پ	پ	p	ك	ك	ك	k (ön damak)
	ت	ت	ت	t	گ	گ	گ	g (ön damak)
	ج	ج	ج	j	ل	ل	ل	l
	خ	خ	خ	x	م	م	م	m
	-	-	د	d	ن	ن	ن	n
	-	-	ر	r	-	ڭ	ڭ	ñ
	-	-	ز	z	-	-	ۋ	uw, üw, w
	س	س	س	s	-	-	ۋ	v
	ش	ش	ش	ş	ئ	ئ	ي	y
	ع	ع	ع	g (art damak)	ء (hemze)			inceltme iş.
	ف	ف	ف	f				

¹Kazaklar 1929 yılına kadar Arap harfleri asıllı alfabe kullanmışlardır. Çalışmamızın sonunda verilen Arap harfli el yazmalarında bu alfabe kullanılmıştır.

**Kiril Asıllı Kazak Türkçesi Alfabeti ve Metinlerin Transkripsiyonunda Kullanılan
Yazı Çevrimi²**

	Kazak Türkçesi Alfabeti	Yazı Çevrimi	Kazak Türkçesi Alfabeti	Yazı Çevrimi
Ünlüler	А а	A a	О о	O o
	Ә ә	Ä ä	Ө ө	Ö ö
	Е е	E e	Ұ ұ	U u
	Ы ы	I ı	Ү ү	Ü ü
	І і	İ i		
Ünsüzler	Б б	B b	М м	M m
	Ж ж	J j	Н н	N n
	Д д	D d	Ң ң	ñ
	Ф ф	F f	П п	P p
	Г г	G g	Р р	R r
	Ғ ғ	G g	С с	S s
	Һ һ	H h	Ш ш	Ş ş
	Х х	X x	Т т	T t
	Қ қ	Q q	Ү ү	Y y
	К к	K k	З з	Z z
	Л л	L l	У у	w, uw, üw
	Çift Sosliler	И и	ıy, iy, i	
Я я		Ya		

²Kazaklar 1929-1940 yılları arasında Latin asıllı alfabe kullanmışlardır; 1940 yılından itibaren ise Kiril asıllı alfabe kullanmaktadırlar. 2025 yılına kadar tamamen Latin asıllı yeni alfabeğe geçme kararı alınmıştır.

1. GİRİŞ

1. 1. 15-18. Yüzyıllarda Orta Asya'da Sosyal ve Siyasal Yapı

“XIV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren merkezde yaşanan olumsuzluklar Altın Ordayı zayıflatmaya başladı. Altın Ordaya karşı bir sefer düzenleyen Emir Timur, Toktamış'ın ordusunu mahvetti. Toktamış Han, bu ağır darbelerden sonra kendisini toparlayamadı. XV. yüzyılın ortalarında birkaç büyük ulusun devleti ortaya çıktı. Böylece Altın Orda devri sona ermiş oldu. Yeni ulusların içinde en büyüğü İdil ile Don nehirleri arasında kurulan Büyük Orda (1430) idi. 1420-60 yılları arasında Sibirya Hanlığı, Nogay Ordası, Kazan Hanlığı, Kırım Hanlığı ve Astrahan Hanlığı kuruldu” (Kara 2007:150-151).

Nogay Ordası, Altın Orda ile Ak Orda'dan ayrılan göçebelerin güçlü hanlığı oldu. Yeni kurulan Nogay Ordası eski göçebe halkların, göçebe medeniyetin yeni devirdeki temsilcisine dönüştü. 1480'li yıllarda Nogay Ordasının hakimiyet alanı batıya doğru genişlemeye başladı. Çünkü Büyük Orda çökmeye başladığında Nogay beyleri İdil'in aşağı yakasındaki kısımlara kadar olan yerleri kendilerine bağlamışlardı. Doğu tarafındaki Şeybanîlerle mücadele eden Kazak Hanlığı da önceki Ak Orda topraklarında hakimiyet kurup göçebe Kazak boylarını bir araya getirmişti.

Nogay Ordası devri hakkında Şokan Valihanov “Kazaklar ile Kırgızlar ve Karakalpak gibi bugünkü Orta Asyalı göçebe halkların efsanelerinde Nogayların önemli bir yer tuttuğunu belirtmek lazım. O dönemde komşu olan Nogaylar hakkında söylenen pek çok efsane ve destanlar bugüne kadar saklanmıştır. Onlar Ak Orda Tatarlarını da Nogayların kendilerini de Nogay olarak adlandırmaktadır” diyor (Valihanov 1985: 234).

Şokan'a göre Nogaylar ayrı bir boy değil, pek çok boyun bir araya geldiği bir ittifaktır. Yır satırlarında geçen “On san nogay”, “nogaylı jurtı”, “nogaylı ulısı”, “toqsan bawlı nogay” şeklindeki birleşik isimlere bakıldığında bu dönem yakın boyların bir arada olduğu dönemdir. Nogay ittifakının dağılıp, kendi içinde anlaşmazlığa düşmesi;

“Ormanbet biy ölgen kün,

On san nogay bülgen kün” satırlarıyla tasvir edilmiştir.

Nogay Ordasının asıl yöneticileri Mañgıt boyundan çıkmıştır. Ak Ordaya karşı mücadeleler veren ve 1419 yılında ölen meşhur Edige de Mañgıt boyundandır. Tarihî kaynaklarda Nogaylar XVI. asra kadar “Mañgıt halkı” olarak adlandırılmıştır, Nogay Ordası adı ise XVI. asırdan itibaren yazmalarda yer almaya başlamıştır. Nogay kelimesinin kökeni XIII. asırda Mañgıtları yöneten Altın Orda komutanlarından Nogay adıyla bağlantılıdır. Bu devlet, XIV-XV. yüzyıllarda Batı Kazakistan topraklarının bir kısmını kontrol ediyordu.

Nogay Ordası ile Kazak Hanlığının ittifak kurması hakkında Şokan Valihanov şöyle diyor: “Jänibek beylik kurduğunda akraba Kazaklar ile Nogaylar birlikte göçüp konuyorlardı. O dönem Kazak jırlarında ‘altın devir’ olarak adlandırılmıştır” (Valihanov 1985: 124).

“Moğollardan sonraki dönem (XIV-XV. yy) Doğu Deşt-i Kıpçak, Yedisu ve Güney Kazakistan’ın (Kazakistan’ın bu kısmı, Farsça ve Türkçe kaynaklarda Türkistan olarak adlandırılmaktadır) geniş topraklarında göçebe, yarı göçebe ve yerleşik çiftçi halkların etnik kaynaşmasıyla ön plana çıkmaktadır. Homojen halk ile onun devletinin oluşumu yolundaki tarihî süreç bölgenin siyasî dağınıklığın üstesinden gelinmeyi gerektiren ağır şartlarda yaşandı. Kazakistan tarihinin bu çok kritik döneminin başlangıç safhasında, Moğol Ulusları, yani Cengiz oğullarının Deşt-i Kıpçak ve Orta Asya’daki (Maverâünnehir) idarî birimleri çöktü ve bu dönemin son safhasında Kazakların kendi devletleri olan Kazak Hanlığı kuruldu. Moğol döneminden sonra, bu bölge halkının siyasî hayatının evrimi, mahallî etnik unsurların temelinde Ak Orda, Moğulistan, Ebu’l Hayr’ın Hanlığı (göçebe Özbek Devleti) ve Nogay Ordası gibi birkaç devlet yapısının ortaya çıkmasıyla gerçekleşti. XIV. yüzyıl ile XV. yüzyılın başı arasında Kazakistan halkının siyasî dağınıklığının devam etmesi, Kazak halkını oluşturan etnik yapıda üç cüz sisteminin meydana gelmesinde etkili oldu” (Kara 2007: 155-156).

Büyük Cüz Sirdeya’dan itibaren Yedisu topraklarının tamamını kapsıyordu. Onun içinde Üysün, Kanglı, Dulat, Alban, Suvan, Sirgeli, İsti, Oşaktı, Sapıraştı ve Calayır gibi kabileler bulunmaktadır. Orta Cüz kabileleri, Merkezî Kazakistan bölgeleri ile Kuzey Doğu Kazakistan’ın bir kısmında yaşamaktadırlar. Kıpçak, Argun, Nayman, Konurat, Kerey ve Karluk kabileleri vb. Orta Cüz’ü oluşturdu. Sirdeya’nın aşağı kısmı, Aral Denizi kıyıları, Hazar Denizi çukurluklarının kuzey kısmı Küçük Cüz toprakları

sayıldı. Küçük Cüz'e Alşın, Aday, Alaşa, Baybaktı, Cappas, Tazlar, Karasakal ve Karakesek (Alimoğlu) gibi kabileler dahildi.

“XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren oluşan bu halk, komşuları arasında, o döneme ait kaynaklardan anlaşıldığı üzere, ‘Kazak’ ismiyle tanındı. Araştırmalara göre, bu terim, başlangıçtaki sosyal anlamına uygun bir mana taşımaktadır: “Kendi devletinden, kabile ve boyundan ayrılarak bilinmez maceralara atılmak zorunda kalan insana Kazak denir” (V. V. Barthold) (Kara 2007: 203). R. Sızdık, Kazak halkını kuran boylardan bir dizisinin “Kazak” adını alıp 15. yüzyılda Nogay ittifakında yer aldıklarının bilindiğini; ayrıca 15-16. yüzyıllarda Nogay ittifakında yer alan halkların dillerinin birbirine yakın olduğunu; öyle olduğu için onların sadece Kazak dilinde ya da sadece Nogay dilinde jırladıklarını söylemenin zor olduğu da belirtiliyor (Sızdık 2009: 15). Q. Ömiräliyev, “Kazak” sözünün tüm halkın adlandırılması olarak; bütün bir halkın mefhumu olarak kullanılmasının ilk defa Bukar jıravın öleñlerinde başladığını, başka bir deyişle, “Kazak” sözünün “Toqtamis Tolgavi”nda tüm halkın adlandırılması olarak söylenen “Nogay” kavramından sonra ilk defa bütün bir milletin, halkın adlandırılması olarak Bukar’da kullanıldığını belirtiyor (Ömiräliyev 2014: 165).

“Canibek ile Kerey’in hanlığı güçlendikten sonra, onların yönetimi altındaki halka *Kazak* denildi. Zamanla ‘Kazak’ adı etnik bir anlam da kazanarak Doğu Deşt-i Kıpçak, Yedisu ve Güney Kazakistan’ın oluşumunu tamamlamış Türk kökenli halkının etnonimi olarak kullanılmaya başlandı” (Kara 2007: 204).

Kazak Hanlığının kuruluş devrinde yeni doğan edebiyatın temsilcileri arasında Asan Kaygı özel bir öneme sahiptir. Asan’ın Kazak efsanelerinin hepsinde de Jänibek Han zamanında yaşadığı anlaşılıyor. Kazakların bazı boyları o dönemde hâlâ Nogaylı adıyla yaşıyorlardı, onların Kazaklara katılması XVI. asrın ortalarına hatta sonuna kadar sürmüştür. Asan hakkındaki efsanelerin Nogaylar arasında korunması bu gerçekliğin bir göstergesidir. Asan Kaygı, Jänibek Han’ın danıştığı bilge bir kişidir. Asan, memleketinden, doğduğu yerden göçmeye razı olmamış ve Jänibek Han ile Kerey Han’ı durdurmak istemiştir. Asan Kaygı, Ebilhayır Han’dan ayrılma konusuna karşı olmamış ama Esenbuga Han’ın hakimiyeti altına girmek için uzun bir göç yolculuğuna çıkma fikrine de sıcak bakmamıştır. Kazak Hanlığının kuruluş devrindeki tarihî olayları Kaztuvgan’ın eserlerinde de görmek mümkündür. Hem tarihî kaynaklar, hem de o devri

tasvir eden Asan Kaygı ve Kaztuvgan jıravların yırları Kazak Hanlığının 1460'lı yıllarda Yedisu'nun batısında kurulduğunu gösteriyor.

Kazak Hanlığının güçlenmesi ve halkın kaynaşma sürecinin hızlanmasından sonra, onun hakimiyet alanına Moğolistan, Sibiry Hanlığı ve Nogay Ordasının idaresi altındaki Kazak kabile ve boyları da girdi. Nogay Ordasının dağılması, Nogay topraklarının ve etnik özelliklerinin Kazaklara yakınlığı, Nogay uluslarının doğu kısmının, Kazak Hanlığı'na katılmasının ön şartlarını oluşturdu. Böylece Nogayların bu grubu, **Küçük Cüz**'e karışarak Kazak etnosuna dahil oldu.

XV. asrın sonuyla XVI. asrın başlarında Kazak Hanlığı ekonomik yönden güçlenmiş ve topraklarını genişletmiştir.

Kazak Hanlığının kuruluş ve gelişme devrinde Jänibek Han'ın oğlu Kasım Han'ın özel bir yeri vardır. Emir Timur'un neslinden Hindistan'daki Büyük Moğol İmparatorluğu'nun kurucusu Babür, "Babürnâme" isimli kitabında "Kazak Hanlığı'nın sultanları içinde Kasım Han gibi güçlüsü olmamıştır. Onun üç yüz bin askeri vardı" diye yazmıştır (Kojabekov 1990: 220).

Kasım Han, İdil ile Yayık'ı ve Batı Kazakistan'ı tamamen idaresi altına aldı. Kasım Han'ın askeri ve siyasi kabiliyetini tarihçiler ve zamanın devlet adamları kabul etmişlerdir. Babür Muhammed kitabında "Joşı Han'dan sonra hiç kimse o ulusu Kasım Han gibi idare edememiştir" diyor (Kojabekov 1990: 220).

"Onun döneminde Moğolistan, Nogay Ordası ve Sibiry Hanlığı ile dostluk anlaşmaları imzalanmıştır. Kazak Hanlığı ve Moskova arasında ilk defa Kasım Han döneminde diplomatik ilişkiler kurulmuştur. Kasım Han döneminde Kazak Hanlığı Avrupa'da da tanınmaya başlamıştır. Avrupalı alimler arasında Kazaklar ve Kazak Hanlığından ilk defa söz eden Avusturyalı diplomat Sigizmund Gerberşteyn olmuştur" (Artıkbayev 2008: 310).

XVI. yüzyılda Taşkent de Kazak Hanlığının idaresi altına girmiş, Türkistan Kazak Hanlığının başkenti olmuştur. Memleketi idare etmek üzere Kasım Han döneminde "Kasım Hannıñ Kaska Jolı" adıyla bilinen kanunlar çıkmıştır.

Kasım Han dünyadan göçtüktan sonra mirasçıları arasında taht kavgaları çıktı. Kazak Hanlığı XVI. yüzyılın ikinci yarısında kesintisiz savaşlar ve iç karışıklıklar yüzünden çok güç kaybetti. Ancak Kasım Han'ın küçük oğlu Haknazar Han'ın

idaresinde Kazak Hanlığı eski gücünü toplamaya başladı. “Haknazar Han, Nogay Ordasının bir kısmını aldı. Memleketin sınırlarını Yayık nehrine kadar genişletip, Başkurtların bir kısmını Kazak Hanlığına kattı. Rus padişahı İvan Grozny, Haknazar’ı güçlü bir hükümdar olarak kabul edip elçiler gönderdi. Ulu Cüz boylarının büyük bir kısmını hanlık idaresi altına aldı. Türkistan, Sıganak, Savran, Sayram, Taraz şehirlerini yeniden aldı. Kırgızların bir kısmı da Haknazar’ı han olarak kabul etti” (Ayagan 2011: 143).

Haknazar, Batı Kazakistandaki Kazak ve Nogay uluslarını Kazak Hanlığı bünyesinde toplamaya başladı. Haknazar Han döneminde Kazak Hanlığı Kırgızlar, Başkurtlar, Nogaylar, Özbekler ile Safevi, İran, Osmanlı ve Moskova memleketleriyle de ilişkiler kurdu. 1570’li yıllarda Kazak Hanlığı komşu memleketler ile savaşmamıştır. Bu dönemde daha çok iç işlere ağırlık verilmiştir.

Kasım Han’dan sonra ikinci defa Haknazar Han döneminde Moskova hükümetiyle siyasi ve ticari ilişkiler kurulmuştur.

Kazak Hanlığı ile Nogay Ordası arasındaki sulh 1519-1554 yılları arasında Nogay Ordasını idare eden Jüsip döneminde korunmuştur. Kazak Hanlığı ve Nogay Ordası arasındaki ilişkiler hakkında Şalkiyiz’in yırlarından bilgi edinilebilir. “Kendi zamanındaki siyasi mücadelelerin hiçbirinden uzak kalmayan Şalkiyiz, Nogaylı’da 1540’lı yıllarda başlayan Jüsip ile Ismayıl’ın çekişmesi sırasında Jüsip’ten yana olur. Ancak düşmanları tarafından kovguna, dostları tarafından hasede uğrayan jırav çok geçmeden anne tarafından yakınlarıyla tamamen bozuşup tekrar Kazak Ordasına geçer” (Magavin 1989: 35).

Kazak halkının bağımsızlığı ile sınırların belirlendiği dönem 1560’lı yıllar oldu. Çağatay Han öldükten sonra komutanlığıyla tanınan Tawekel sultan güneydeki Kazakların yöneticisi olarak tarih sahnesine çıktı. Tawekel Türkistan, Taşkent, Fergana ve Semerkand’ı aldı. Bu yerlerin Kazak Hanlığına geçmesi bir devrin bitip yeni bir devrin başladığının işaretidir. 1598 yılının başında Tawekel Han idaresindeki Kazaklar Taşkent ve Buhara hanlarıyla Maveraünnehir’de savaşa giriştiler. Bu savaş Kazakların galibiyetiyle sonuçlandı ve Abdolla’nın ordusu Buhara’ya kaçtı.

Tawekel Han da Moskova hükümetiyle ilişkileri geliştirmeye çalıştı. Tawekel, 1594 yılında Moskova’ya Kulmuhamet’in başkanlığında bir elçilik heyeti gönderdi.

Moskova hükümeti ilk kez Kazakları himaye etme isteğini dile getirdi. Ancak Kazak Hanlığı iki tarafın askeri bir ittifak kurmasını arzu ediyordu.

XVI. yüzyılın sonu ile XVII. yüzyılın başı Kazak Hanlığının komşu memleketler ile aktif askeri, siyasi, ticari ve kültürel ilişkilerin güçlendiği bir dönem oldu. 1598 yılında Tawekel Han'dan sonra Esim Han merkezi Türkistan olan ordanın başına geçti. 1613 yılında Taşkent beyliğinin başına İmankuli'nin desteğiyle Tursın Han geçti. Ancak çok geçmeden Tursın Han ile Buhara emiri arasında problemler baş gösterdi. 1624 yılında Esim Han ile Tursun Han birleşip Buhara Hanlığı himayesine giren Ändijan Kazaklarının sultanı Hanzada'ya karşı sefere çıktılar. Buhara askeri yenildi. Sonraki devirlerde Esim Han ve Tursın Han arasında da anlaşmazlıklar yaşandı. Esim Han Kalmuklara karşı savaşmaya gittiğinde Tursın Han bu durumdan istifade edip Esim Han'ın ordasına saldırdı. Esim Han'ın karıları ve çocuklarını ele geçirdi. Esim Han ve Tursın Han birbirleriyle savaştılar, Esim Han, Tursın Han'ı öldürdü.

Esim Han döneminde yazılan kanunlar "Esim hannın eski jolı" adıyla bilinmektedir. Bu kanunlar Tawke'nin meşhur "Jeti jargı"sına da temel olmuştur. Congarların önemli bir kısmı batıya göçtükten sonra Esim Han vefat etti (Sultanov 1982: 120). Esim Han'dan sonra oğlu Jäñgir han oldu. Jäñgir Han Congarlara karşı büyük mücadeleler verdi.

Jäñgir Han XVII. asrın ikinci çeyreğinde ortak düşman Congarlara karşı Doğu Türkistan'ın, Buhara'nın, Tyan-şan' Kırgızlarının idarecileriyle ittifak kurdu. 1643-1644 yıllarında Orbulak civarındaki savaşta Kazak askerler büyük kahramanlıklar gösterdiler.

Jäñgir'den sonra tahta geçen Tawke dönemi (XVII. yüzyılın sonu ile XVIII. yüzyılın başı) Kazak Hanlığı için özel bir dönem oldu. Tawke, Kazak boyları arasında dökülen kanları durdurdu, akli, bilgisi ve adaletiyle herkesin gönlünü kazandı. Tawke Han "beyler meclisi"ni kurarak hanlığın iç ve dış meselelerini çözmek üzere bu meclisin hükümler çıkarmasını sağlamıştır. Tawke, hanlığın gücünü arttırmak için çeşitli siyasi reformlar da yapmıştır. "Jeti Jargı" adıyla bilinen kanunlar böyle bir dönemde hazırlanmıştır. Tawke döneminde Kazak Hanlığı bir merkezden yönetilen bir memlekete dönüşmüştür.

XVIII. yüzyılın başında siyasi arenaya Küçük Cüz hanı Äbilhayır çıktı. XVIII. yüzyılın başı Rus memleketinin imparatorluğa geçiş dönemi oldu. Congar saldırıları Küçük Cüz'ün bir bölümünün Rusya'ya katılmasının en önemli sebeplerinden biri oldu. 1730 yılı Eylül'ünde Ufa üzerinden Petersburg'a mektup gönderen Äbilhayır Han, Rus İmparatorluğunun himayesini ve koruyuculuğunu istedi. Küçük Cüz Rusya'nın himayesine girmesine rağmen Congar saldırıları sona ermedi. XVIII. yüzyılın 30'lu yıllarında Congarlar, tekrar Kazaklara özellikle Orta Cüz'e huzur vermediler. Congarların saldırılarının şiddeti arttığına Äbilmämbet Han ile Abılay sultan Orınbor şehrinde general V. Urusov ile görüştüler ve Rusya'ya bağlı kalacaklarını belirten anlaşmayı imzaladılar. Ulu Cüz Kazakları 1734 yılında Congarlarla anlaşıp yarı bağımsız statüye geçtiler.1730'lu yıllarda başlayan Kazakistan'ın Rusya'ya katılma süreci XIX. yüzyılın sonuna dek sürdü. 1723 yılında Congar hanı Kaldan Seren Yedisu ve Sır boylarını ele geçirip askerlerini Aktöbe'ye yönlendirdi. Yedisu ve Sır boyundaki Kazaklar göç etmek zorunda kaldılar. Tarihte bu olay “aqtaban şubırındı” ya da “alqaköl sulama” olarak adlandırılıyor. Bu dönem Kazaklar için zorluklarla geçen ağır bir dönem oldu.

Asan Kaygı, Kaztuvgan, Dospambet ve Şalkiyiz jıravlar çoğunlukla Nogay Ordasının dağılmasını eserlerine konu edinirken Jiyembet ve Margaska jıravlar Küçük Cüz hanı Esim'in savaşlarını ve Kazak-Oyrat mücadelelerini ele aldılar. XVII ve XVIII. yüzyıllarda yaşayan jırav ve akınlar ise Congar saldırılarına karşı mücadeleleri ve Kazak memleketini bağımsız kılma konularını işlediler. Şokan Valihanov, Kazak şiirinin ayrıca geliştiği bir dönem olarak Abılay Han zamanını gösteriyor. Abılay zamanında Sarıarka'da Kazakların bir damla kanının akmadığı yer kalmamıştır. Bukar jırav da Abılay Han dönemindeki jıravlardan biridir ve Abılay'ın danışmanıdır. Kazak-Kalmuk mücadeleleri Bukar jıravın tolgavlarında da görülür.

1. 2. Kazak Türkçesinin Yazı Dili Olma Süreci

Kazak Türkçesinin yazı dili olma sürecinden bahsetmeden önce dil tasniflerindeki yerine kısaca değinmekte fayda vardır. Kazak Türkçesi, dil tasniflerinde umumiyetle Kıpçak dil grubu içerisinde gösterilmektedir. Radlov'un tasnif denemesinde Kazak Türkçesi, Batı grubunda Karakalpak diyalekti ile birlikte Kırgız başlığı içinde ele alınmıştır. Ramstedt ise Çuvaşça ve Yakutça'ya da yer verdiği tasnif denemesinde

Kazak Türkçesini Kazak-Kırgız adıyla Batı grubunda değerlendirmiştir. Samoyloviç ise, r- grubu ve z- grubu olmak üzere iki ana gruba ayırdığı Türk dilleri içerisinde Kazak Türkçesini z- grubunun y- (ayak) alt grubunda (kalgan) değerlendirmiştir. Türk dil ve lehçelerinin kronolojilerine göre bir sınıflandırma yapan Malov, Kazak Türkçesini “En Yeni Türk Dilleri” içerisinde ele almıştır. Sınıflandırmasında hem kronolojik tabakalanma hem de fonetik nitelikleri göz önünde tutan Baskakov; Kazak Türkçesini, Batı Hun kolu Kıpçak-Nogay alt grubunda Karakalpak ve Nogay Türkçeleriyle birlikte değerlendirmiştir. Menges ise Kazak Türkçesini, Aral-Hazar grubunda Karakalpak, Nogay ve Kırgız Türkçeleriyle birlikte ele almıştır (Dilâçar 1964: 40-63).

Kazak Türkçesinin oluşum ve gelişimini anlayabilmek için Kıpçak Türkçesinin tarihî dil malzemesi hakkında bilgi sahibi olmak gerekir. Bunun için de başvurulması gereken ilk kaynaklar bu dil ile kaleme alınmış yazılı belgelerdir. Ancak Kıpçakça dışında yazılmış eserlerde de Kıpçakça unsurlarla karşılaşmak mümkündür. Hatta söz konusu eserlerde bir ağız özelliği olarak kabul etmek suretiyle Kazak Türkçesinin de izlerine rastlamak mümkündür.

“Eski Kazak Dili Tarihinin Kaynakları” isimli makalesinde Salkınbay, Kaşgarlı Mahmud’un *Dîvânü Lugâti’t-Türk*’ünde yer alan *Arguların* bugünkü Kazak boylarından biri olan *Arğın* kabilesiyle ilişkili olduğunu düşünmektedir. Arguların diline ait özelliklerin bugün Kazak edebî dilinde de var olan unsurlar olduğunu belirtmektedir. Kazak dünya görüşü ile Kutadgu Bilig’in felsefesi arasında da güçlü bir bağ olduğunu iddia etmektedir. Kutadgu Bilig’in dilinde de Arguların diline has özellikler büyük ölçüde muhafaza edilmiştir.

M. Öner’in *Bugünkü Kıpçak Türkçesi* isimli eserinde belirttiği üzere Kıpçak Türkçesine ait tarihî dil malzemesini üç başlık altında toplamak mümkündür. Bunlar klâsik edebiyat eserleri; sözlük ve gramerler ile diplomatik yazışmalardır. Klâsik edebiyat eserleri açısından inceleyecek olursak Harezmi-Altınorda sahasında yazılan eserler bilindiği üzere Karahanlı yazı dili temelinde Oğuz-Kıpçak boylarının ağız özelliklerinin de karışmasından oluşmuş bir yazı dilidir. Bu yazı diliyle kaleme alınan ve Kıpçakça unsurların yoğun olduğu eserler arasında Kutb’un “Hüsrev ü Şirin”i; Harezmi’nin “Muhabbetname”si; Seyf-i Sarayî’nin “Gülistan Tercümesi” gibi eserler gösterilebilir.

Kıpçakların dili hakkında bize çok önemli bilgiler veren bir eser de hiç şüphesiz XIV. asırda İdil (Volga) nehrinin aşağı kısmında Fransiskan misyonerleri tarafından hazırlanan ve iki kısımdan oluşan; bir takım gramer kaidelerini de içeren latin harfli *Codex Cumanicus*'tur. Kazak âlimlerinden N. T. Sawranbay, *Codex Cumanicus* üzerinde yaptığı çalışmalar neticesinde *Codex*'in dilinin çağdaş Kıpçak dillerinden Kazak Türkçesine yakın olduğu sonucuna varmıştır. Meselâ kelime sonunda /ş/ yerine /s/; /ğ/ yerine /w/ bulunması gibi.

“Kodeks Kumanikus”un dili ile Kazak dili arasındaki ortaklık şu durumlarda da görünür.

a) *Kelime hazinelerini meydana getiren kelime veya kelime gruplarının yapısı ve mânâları ortaktır.*

b) *ç ~ ş ses denkliği dolayısıyla ortaya çıkan kelime varyantlarına sık rastlanır. Bu ses denkliği, bugün Kazak dilinin Yedisu ağzında bulunmaktadır: Aqça - aqşa, ağaç - ağaş, çırmadım - şırmadım, çayqalmas - şayqalmas v.b.*

c) *-miş, -miş ekiyle yapılan fiil çekimine sık rastlanır. Bugünkü Kazak dilinde bu yapının 19. asıra kadar sık kullanıldığı, araştırmacıların eserlerinde örnekleriyle gösterilmiştir. (S. İ. İysayev, M. Tomanov, R. Ğ. Sızdıq v.d.)*

d) *Kazak dilinde dudak uyumu ikinci hecede belirli, ondan sonraki hecelerde belirsiz olduğu gibi Kodeks'te de aynı özellik görünmektedir: Cumurtqa, uzun, ulus, körüner v.b.*

e) *Kalıp söz hiç değiştirilmeden kullanılmıştır: sırma ton, señgir taw, qaşqar müyiz, qara ulıs, maylı qayıs v.b.*

f) *Atasözleri ve deyimler, bilmeceler aynen bugünkü Kazak dilindeki şekliyle kullanılmaktadır.*

“Kodeks Kumanikus” dilinin bütün temel özellikleri ve kelime hazinesini meydana getiren dil birlikleri, Kazak dili ile aynıdır, diye bir sonuca varıp, onu eski Kazak dilinin bir örneği olarak değerlendirmek yerinde bir karardır.” (Salkınbay 2012: 203-217).

Mısır ve Suriye'deki Eyyubîler devrinde köle olarak çalışan Kıpçaklar bir süre sonra üstünlüğü yakalayarak Eyyubîlere son verdiler ve bu bölgede Memlûk-Kıpçak Devletini kurdular. Yöneten unsurun Türk yönetilen unsurun ise Arap olması sebebiyle

bu sahada kaleme alınan eserler genellikle Arap sözlük ve gramer kaidelerine göre hazırlanan eserlerdir. Bu sözlükler arasında *Kitabü'l-idrak li-lisani'l-etrak; Kitabu bulgatü'l-müştak fi lugati't-türk ve'l-kıfçak; İbni Mühenna Lugati* vb. gösterilebilir. Ancak bu sahada kaleme alınan eserlerde başlangıçta Kıpçak dil özellikleri ağır basarken belli bir zamandan sonra Oğuzca ve Kıpçakça unsurlar eşitlenmiş devamında ise Memlûk Kıpçakçası Oğuzcalaşmıştır (Eckmann 2011: 67-73).

XIV-XV. yüzyıllarda Türk edebî dilinin temel üç lehçesi olan Karluk-Uygur, Uygur-Oğuz, Kıpçak-Oğuz gruplarının geçmişte başlayan kaynaşma süreci hızlı bir gelişme gösterdi. Moğol işgaline rağmen, Moğol dili halk arasında yayılmadı. Mahallî Türk ortamı Moğol unsurlarını nispeten kolay bir biçimde yutmuştur.

XIV-XV. yüzyıllarda Türk dilinin Kıpçak grubunun Kıpçak-Nogay bölümünden Kazak dili ortaya çıkmıştır. Türkçenin bu dil grubuna Kazak lehçesiyle birlikte Nogay ve Karakalpak lehçeleri de girmektedir (Kara 2007: 172).

XVI-XVII. yüzyıllardan kalma Ermeni harfli sınırlı sayıdaki metinler de Kıpçak Türkçesinin kaynakları arasındadır. Bir takım siyasî sebeplerle Kıpçakların yoğun olarak yaşadığı kuzey bölgelere göç eden Ermeniler, Kıpçakçayı resmî dil olarak benimsemişlerdi.

Kazak âlimler, Qadırğali Qosımulı Calayırî'nin *Câmiü't-Tevârih* adlı yazma eseriyle Ebulgazi Bahadır Han'ın *Şecere-i Terâkime* isimli eserini de çağdaş Kazak yazı dili ve Kazak ağızları için önemli kaynaklar olarak kabul etmektedirler. Qadırğali Qosımulı Calayırî'nin “Câmi'ü't-tevârih” isimli eserini inceleyen Kazak âlimler R. Sızdıqova, K. Cünisbekova, A. Ciyrenşin, T. Qordobayev v.d., bu eserin Kazak dilinde yazıldığını ve onun yazarının Calayır kabilesinden Qadırğali Bey olduğunu ortaya koyuyorlar. Bilhassa R. Sızdıqova, “Yazık Câmiü't-Tevârih” isimli incelemesinde söz konusu eserin dilini Kazak ağızlarıyla mukayese etmiş ve kalıp sözler üzerinde yaptığı çalışmalar neticesinde (acabqa kaldı, bände qıldı, ayaq astı boldı, tilegin tiledi vb.) bu kalıp sözlerin Kazak diline olan yakınlığına dikkat çekmiştir.

Hiç şüphesiz bir yazı dili, oluşum ve gelişimini tamamlayabilmek için arkasında siyasî bir desteğe ihtiyaç duyar. Siyasî destek ise devletleşme yolundan geçer. Sosyal ve siyasal olaylar neticesinde yazı dilinin gelişimi bir takım değişikliklere uğrayabilir. Orta Asya'da 15. yüzyıldan 20. yüzyılın başlarına kadar kullanılan edebî dil Çağatay

Türkçesi olmuştur. Bununla birlikte Kazak Türkçesi yüzyıllarca Türkistan bölgesinde konuşulan bir Kıpçak ağızı olarak yaşadıkdan sonra XIX. asırda yazı dili olma sürecine girmiştir. İlk olarak N. İlminskiy XIX. yy.ın ikinci yarısında Kazak Türkçesini kiril harfleriyle yazıya geçirmiştir. Ancak Kazak Türkçesi Ahmet Baytursınulı'nın Kazak Arap alfabesi üzerine yaptığı çalışmalarla tam olarak yazı dili olma sürecine girmiştir.

1. 3. Jırav ve Akınlar Üzerine Yapılmış Çalışmalar

1. 3. 1. Türkiye’de Jırav ve Akınlar Üzerine Yapılmış Çalışmalar

Türkiye’de Kazak akın ve jıravları hakkında yapılan çalışmalar bir elin parmaklarını geçmemektedir. Yapılan çalışmalarda akın ve jıravların mirası edebî yönden incelenmiş olup dil özellikleri açısından bir incelemeye tâbi tutulmamıştır. Türkiye’de Kazak akın ve jıravları üzerine yapılan belli başlı çalışmalar şunlardır:

Metin Ergun tarafından hazırlanan “Kopuz Sarını Kazak Âşık Tarzı Şiir Geleneği Akın ve Cıravlar” adlı eser Kültür Bakanlığı tarafından 2002 yılında yayımlanmıştır. Kazak Türklerinin aşık tarzı şiir geleneğini çeşitli yönleri ile ortaya koyan bu eserde; türler, nazım şekilleri, geleneğin yaratıcısı ve taşıyıcı sanatçılar (baksı, cırav, cırşı, akın vs.) hakkında ayrıntılı bilgi verildikten sonra geçmişten günümüze bazı örnekler Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesi olarak verilmiştir.

Metin Arıkan tarafından “Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Kazak Jırav ve Akınları” adlı eser Elik Yayınları tarafından 2010 yılında yayımlanmıştır. Arıkan, kitabının birinci bölümünde sözlü kültür geleneği temsilcileri ve temsilcilerin eserlerinin türleri hakkında ayrıntılı bilgiler verdikten sonra akınlığa başlama ritüelleri üzerinde durmuş; Anadoludaki ozanlık geleneğinde olduğu gibi Kazak sözlü kültür geleneğindeki mekteplerden bahsetmiştir. Son bölümde Kazak Hanlığı döneminden önceki ve sonraki jıravlar hakkında bilgi vermiştir. Jıravların tolgav ve ölenlerinden bir kısmını da yer yer Türkçeye aktarmıştır.

Kültür bakanlığı tarafından toplam 32 ciltten oluşan “Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi” hazırlanmış ve bu antolojinin Kazak edebiyatına ayrılan 27-28. sayıları 2004 yılında yayımlanmıştır. Antolojinin 28. sayısı XV-XVIII. asırlardaki Kazak edebiyatını kapsamaktadır. Asan Kaygı’dan itibaren jırav ve akınların tolgav ve ölenleri Nergis Biray, Orhan Söylemez, Metin Arıkan ve Almagül İsina tarafından Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

1. 3. 2. Kazakistan’da Jırav ve Akınlar Üzerine Yapılmış Çalışmalar

Kazakistan’da hem bağımsızlık döneminden önce hem de bağımsızlık döneminden sonra jırav ve akınlar üzerine çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Ancak bağımsızlık sonrası yapılan çalışmalar genellikle Sovyetler dönemindeki çalışmaların tekrarı niteliğinde olmuştur.

Jırav ve akınlar üzerine Muhtar Magavin, Esenbay Düysenbayulı, Edige Tursinov, Rabiga Sızdikova gibi isimlerin önemli çalışmaları bulunmaktadır. Jırav ve akınlar üzerine özel çalışmalar yapıldığı gibi sözlü edebiyat temsilcilerine yer veren kitap bölümleri de vardır.

Muhtar Magavin tarafından derlenen “Bes Gasır Jırlaydı” adlı derleme iki cilt halinde 1989 yılında çıkmıştır. Bu çalışma 1984-1985 yıllarında üç cilt olarak yayımlanmıştır. Bizim çalışmamızın temelini de Magavin’in “Bes Gasır Jırlaydı” isimli derlemesinin I. cildindeki metinler oluşturmaktadır. Yazar, “önsöz”de jırav ve akınlar hakkında genel bilgiler vermiş ve dönemin tarihi gelişmeleri hakkında okuyucuyu bilgilendirmiştir. Daha sonra I. cildin 22-371. sayfaları arasında jırav ve akınların tolgav ve ölenlerinin kiril harfli metinlerine yer vermiş ve son bölümde nüshalar üzerinde durmuştur.

Magavin’in XV-XVIII. asırlardaki Kazak jırav ve akınlarının eserleri üzerine 1971 yılında yayımlanan “Aldaspan” isimli bir çalışması da bulunmaktadır.

Magavin’in 5. baskısını 2003 yılında yapan “Kobız Sarını” isimli eseri de temel başvuru kaynaklarından biridir. Çünkü Magavin, bu eserinde jıravlık geleneğinin kökleri üzerinde durmuş, tolgav ve ölenlerin kuruluşu hakkında bilgi vermiş ve Kazak jırav ve akınlarının sözlü edebiyat ürünlerini Nogay ve Karakalpak edebiyatlarındaki varyantlarıyla karşılaştırmıştır.

Esenbay Düysenbayulı tarafından derlenen ve 2008 yılında yayımlanan iki ciltlik “Jeti Gasır Jırlaydı” isimli antolojinin Magavin’in “Bes Gasır Jırlaydı” isimli antolojisinden pek farkı yoktur. Düysenbayulı, antolojisine Magavin’den farklı olarak 13. yy.da yaşadığı varsayılan Ketbuka Jırav’ı eklemiştir.

Edebiyat tarihi kitaplarında jırav ve akınların sözlü edebiyat ürünleri Kazak Hanlığı Devrindeki Edebiyat başlığı altında ele alınmaktadır. 2008 yılında M. Avezov Edebiyat ve Sanat Enstitüsü tarafından hazırlanan ve 2008 yılında yayımlanan Kazak

Edebiyatı Tarihinin 3. cildi “Altın Orda Devri İle Kazak Hanlığı Devrindeki Edebiyat” başlığını taşımaktadır. Bu ciltte bizim çalışmamıza da temel teşkil eden Kazak jırav ve akınlarına ait ayrı bölümler bulunmaktadır ve her bölüm bir başka komisyon üyesi tarafından hazırlanmıştır.

Aynı şekilde editörlüğünü Şemsiyabanov Kanışkızı Setbaeva'nın yaptığı ve 2000 yılında yayımlanan “Kazak Edebiyatı Tarihi” isimli eserde de jırav ve akınlara geniş yer verilmiş; her bölüm bir başka komisyon üyesi tarafından hazırlanmıştır. M. Jarmuhamedov, bu kitapta jırav ve akın edebiyatının gelişimi üzerine teorik bir yazı ele almıştır. S. Negimov “Asan Kaygı”; K. Sıdıyıkov “Şalgez (Şalkiyiz) Jırav”; Ö. Kümisbayev “Şal Akın” başlıklı yazıları kaleme almışlardır.

Bunlar dışında jırav ve akınların dil özellikleri üzerine yapılmış çalışmalar da vardır; meselâ R. Sızdıkova XV-XVII. asırlardaki Kazak şiirinin dil özelliklerini; K. Ömiraliyev de “Kazak Til Biliminin Maseleleri” isimli kitabında XV-XIX. asırlardaki Kazak şiirinin dilini ele almıştır. Ayrıca R. Sızdıkova'nın jırav ve akınların dilinde, kahramanlık yırlarında karşılaşılan fakat aktif olarak kullanılmayan kelimeleri açıkladığı “Sözder Söyleydi” ve “Kazak Tilindegi Eskilikter men Janalıktar” isimli çalışmalar da vardır.

1. 4. Kazaklarda Jırav ve Akınlık Geleneği

1. 4. 1. Kazak Hanlığından Önceki Edebiyat

“Tolgav edebî türünün ilk temsilcilerinden biri olarak Sıpıra jıravı söyleyebiliriz. Bazı kaynaklar, Sıpıra jıravdan önce Ulık jırşı ya da Atalık jırav (XIII. yy.) adıyla bilinen bir jıravın olduğu bilgisini veriyor. Ulık jırşı ya da Atalık jırav (bazen Ketbuga ismiyle de karşılaşılr) Joşı Han'ın ölümü üzerine söylediği yas jırı ile tanınmaktadır. Bu Ulık jırşı “Oğuzname” destanında da Oğuz Kağan'a jır söyleyip gelecek hakkında tahminlerde bulunduğu tolgavlar söylemektedir” (Setbayeva 2000: 40).

Qulmat Ömüräliyev *Qazaq Til Biliminiñ Mäseleleri* adlı kitabının ikinci bölümünde “XIII. yy. Sözlü Şiir Örnekleri” başlığı altında şu bilgileri veriyor:

“Biz XIII. asır, hatta XIV. asırda doğan kayda değer öleñ ve jırları çok az biliyoruz. Çünkü Moğol istilâsı Yedisu-Sır ülkesindeki halkın ruh halini/huzurunu uzunca bir zaman bozdu. İstilâ devri yalnızca yaşama dair öleñleri ortaya çıkardığından bu devirde epik, kahramanlık jırları yazılmadı desek de olur. Bu asır, Kazak halkının

yok olduğu bir zaman oldu. Arap tarihçisi İbnü'l-Esir'in (XIII. yy.) verdiği “Joşı ölümünü duyurma” isimli jırdan başka bu asırdan bize ulaşan jır yok.” (Ömiraliyev 2014: 88).

“Arap tarihçisi İbnü'l-Esir'in verdiği malumata göre “Joçını estirtüv”ü Ulug Jırçı söylemiştir. Akademisyen Ä. Margulan bu konu hakkında şöyle der: “Ünlü akın Atalık Jıravın adı Moğol istilâsı zamanına denk geliyor. Bu Atalık Jırav ve Arap kaynaklarındaki Ulug Jırçı aslında aynı kişi olsa gerek. Çünkü Atalık Jırav da Ulug Jırçı da Joçı Han öldüğünde söylenen jırla malûmdur. Bu jırın metni ünlü tarihçi İbnü'l-Esir'in şeceresinde verilmiştir.” (Ömiraliyev 2014: 90)

“Kazak efsanesinde beyan edildiğine göre bu tarihî jırın yaratıcısı, Nayman boyundan çıkan - sahara eposunun yaratıcılarından biri Atalık Jırav ya da Ketbuka'dır.” (Ömiraliyev 2014: 86).

“XI. yüzyıldaki sözlü edebiyat örneklerinin aksine, bu jır dilsel özellikleri açısından sözbaşında /j/ (*жыгылды, жүзүртүр, жыр*) sesinin kullanılmasıyla özel. Bu öleñ, diğer Türk halklarında kullanılan /y/ sesi yerine söz başında /j/ kullanan Kıpçak grubu halkları içinde, yırın söylendiği yer olan İrtiş-Uludağ çevresinde, o zaman yurt tutan Kazak boylarında bu dilsel özelliklerin korunup ulaştığı birinci ve en eski belge.” (Ömiraliyev 2014: 89).

“Bu öleñe özgü ayırıcı özelliklerin olması - XI. asır şiirinde görülen bölünmenin XIII. asırda çok belirginleştiiği, kendisinin yeni bir oluşum yoluna girip tamamlandığı açıkça fark edilir, bu zamanda Nogaylı olarak adlandırılan halklar birliğinin (onun içinde Kazakların) özgün edebiyatının kendi rengini bularak diğer Türk halkları edebiyatından ayrılan özelliklerinin gelişmesini tamamladığı görülür.” (Ömiraliyev 2014: 89).

Sıpıra jıravın adına da ona ait tolgav(lar)a da sadece epik jırlar (Er Targın vb.) ile masallarda (Kubıgul vb.) rastlanmaktadır. Sıpıra jırav bu epik jırlarda ve masallarda halk tarafından akıl sahibi, uzun yaşayıp çok şey gören bilge, gelecekte haber veren bir kâhin olarak görülmektedir. Han da halk da çaresiz kaldığında Sıpıra jırava danışmaktadır. Bütün bu eserlerde Sıpıra, Altın Ordanın meşhur hanı Toktamış'ın yanındaki kâhin, bilgin, hanın danışmanı olarak nitelendirilmektedir. Kazak jırları ile Nogay masallarındaki Sıpıra sureti birbirine doğal olarak çok benzer mahiyette, çok

yaşadığından dolayı “yüzüne bakılmaz, ağzında dişi yok” çirkin bir ihtiyar olarak görülmektedir. “180 yıllık ömründe dokuz hanı elinden geçirip dokuz hanı yola getiren (düzelttiği)” Sıpira hakkındaki tarihî bilgiler yok denecek kadar azdır. Ancak, Sıpira jırav hakkında konuşulacak olursa ilk önce Ä. Margulan’ın eserlerini temel almak doğru olur. Margulan, bozkır eposlarını vücuda getiren jıravların içinde Sıpira’nın rolünün çok büyük olduğunu, onu “XV-XVIII. asırlardaki Kazak akınlarının çoğunun lideri ve Nogay-Kazak eposlarını (Nogaylı Jırı) vücuda getiren kişi” olarak göstermiştir.

Sıpira jırav, çeşitli jırlarda ilk olarak Toktamıs Han ile Er Targın bahadırı uzlaştıran, Edige ile Toktamıs arasındaki çatışmayı bastıran, bir de Toktamıs Han’a karşı isyana kalkışan halk hareketini bilgece durduran bir düşünür olarak görülmektedir.

“‘Kaztuvgan turalı söz’, ‘Dosmambet sözi’ denen jır, ‘Orak-Mamay jırı’, ‘Ädil Sultan jırı’ vb. metin örnekleri Kazak halkının kurulma arefesinde ve sonrasında başka bölgelerde İdil ve Yayık boyunda, İdil ile Kırım arasında Altın Orda’nın çeşitli bölgelerinde öncü olan Nogaylar arasında doğdu. Bu grupta olup Kazak halkına sonradan katılan boylar, sözü edilen şiirleri kendileriyle birlikte alıp geldiler. Sonraki devir jıravları esasında bu jırlar önceki Nogay ve Kırım yurdunda ortaya çıkan şiirlere nazaran değişip nispeten Kazaklaşmaya başladı. Bunun sebebini de aynı vasıflara sahip az sayıda metin örnekleri bulunan Kazak, Nogay, Karakalpak vb. halkların ortak mirasında aramak gerekir.” (Ömiräliyev 2014: 21).

“Nogay Ordası dağılıp, bazı boylar Kazak Hanlığına katıldığı zaman yukarıdaki jırları kendileriyle birlikte alıp geldiler. Bunlardan Kazak Hanlığının iç kısımlarında çokça yayılan “Toktamıs Tolgavı”, “Sıpira Jırav Tolgavı” gibi tolgavlar dizisi, dil yönünden, olduğu gibi Kazak dili normlarına dönüştürüldü ancak “Kaztuvgan Turalı Söz”, “Dosmambet Turalı Söz”, Şalkiyiz jırı vb. Kazaklar içinde yayılmadan, sadece onun Batı bölgesinde - Nogay Ordasından ayrılan boylar arasında yayıldı... Nogaylarla komşu olma durumuna bağlı olarak Kişi Jüz Kazaklarında yukarıda verilen jırların dilindeki Nogaylara özgü (Kazakların merkezî bölgesinde yok) kelime katmanları çok değişmedi (Kazak dilinin çağdaş kaideleri açısından bakıldığında Nogay diline özgü bu özelliklerin Kazak dilinde korunmayan eski özellikler gibi görünmesi de bu sebeptendir).” (Ömiräliyev 2014: 100).

1. 4. 2. Kazak Hanlığı Devrindeki Edebiyat

Kaztuvgan, Şalkiyiz vb. jıravların şiirlerinin esası, feodal devir şiirine özgü övgü ve kahramanlık şiirleridir. Kazak şiirinde toplumsal fikir, ortak toplumsal çıkar meselesi Bukar Jırav'ın şiirlerinde görülür.

“Toplumsal fikrin ortaya çıkmasının temel sebebi Kalmuk istilâsı oldu. Dış düşman istilâsı, Kazak halkının tekrar bir araya gelme meselesini gün yüzüne çıkardı. Buhar, Kazakın üç cüzünün bir araya gelip bir merkeze tâbi güçlü bir memleket olmasını çok arzuluyordu. Bu sebeple, bu hayali gerçekleştirecek olanın Abılay olduğunu düşünüp onu işiyle ve jırıyla kolluyor; hanlığın gelişmesi ve han hükümetinin sağlamlaşması konusunda mücadele ediyordu.” (Ömirâliyev 2014: 16).

“Anadolu sözlü kültür geleneğinde ozan-baksılık geleneğinin yerini, 16. yüzyıldan itibaren oluşmaya başlayan âşıklık geleneğine bırakması gibi, Kazak sahasında da baksılık³ geleneğini takip eden devrede oluşan jıravlık geleneğinde, ilk başlarda hem kahramanlık jırlarını söyleyen, hem zamanı ve devri değerlendirci tolgavlarıyla ön plana çıkan jıravların, 18. yüzyıl sonlarından itibaren yerlerini artık akın adındaki bir başka gelenek temsilcisine bırakmaya başladıkları görülmektedir” (Arıkan 2010: 1-2).

“Bununla birlikte 19. ve 20. yüzyıllarda yaşayan Nurpeyis Bayganin ve Murın jırav vb. pek çok temsilcinin hâlâ jırav olarak adlandırıldığını da görmekteyiz. Bunlar kahramanlık jırları söylemektedirler ve bu jırları bir mektebin mensupları olduklarını gösterircesine altı yedi kuşak geriye kadar götürüp ustalarını da sayabilmektedirler.” (Arıkan 2010: 4).

Jırav:

Dîvânu Lügâti't-Türk'te jırav için “yıragu: çalgıcı; şarkıcı, çağırıcı” (DLT.III.36-6) açıklaması yapılmıştır.

³Radloff'un *Türklük ve Şamanlık* isimli kitabından hareketle Kazaklardaki *şaman-baksı* ilişkisine kısaca değinmemiz yerinde olacaktır. Çünkü görüldüğü üzere, konu *jırav-akın* meselesiyle bağlantılıdır. Zamanla *şamanın* yerini alan *baksıların* kopuz eşliğinde şarkı söyledikleri bilinmektedir. Bilhassa otacılar herhangi bir hastalığa çare bulamadıklarında Kazaklar baksılardan medet umarlardı. *Baksı*, hastanın nabzını ölçtükten sonra bir takım anlaşılmaz sözler mırıldanır ve sonrasında kopuz ile yere çökerek hastaya bir şeyler söylerdi. Kumalak (hayvan pisliği ile bakılan fal) ile hastanın falına bakar ve hastalığın nedenini anlamaya çalışırdı (Radloff 2008: 93).

“Kendisi jır, tolgav yaratabilmekle birlikte eskiden kalıplaşan yaratımları, jırları tekrar düzenleyip geliştirerek kopuz veya dombıra eşliğinde nesilden nesle aktaran icracılara jırav denilmektedir” (Arıkan 2010: 17).

“Jıravların repertuarlarında tarihî jırlarla birlikte terme, tolgav gibi didaktik şiirler ile Kazak edebiyat terminolojisinde “dastan” olarak adlandırılan Arap ve Fars edebiyatı kaynaklı âşıklık/kahramanlık destanları da vardır. Jıravların sadece jır/destan anlatıcıları olmadıklarını söylemiştik. Araştırmacılara göre, onlar aynı zamanda kağanın bilgili danışmanı, korkusuz birer savaşçısı, gelenek koruyucu ve şecerecileridirler” (Arıkan 2010: 18).

Jıravlar sözlerinin gücü sayesinde toplumda büyük saygı görmüşler ve kendi boylarının liderliği derecesine kadar yükselmişlerdir. Jıravın toplumdaki rolü de oldukça büyüktür. Kendi sözünün gücünü bilen jırav sadece akıl veren değil emir veren de olmuştur. Jıravların hanlar tarafından saygı görmeleri bir efsane değildir. Buna delil olarak Bukar Jırav ile Abılay Han arasındaki münasebet gösterilebilir.

“Edige Tursinov ve Esmagambet İsmailov’dan öğrendiğimize göre jıravlar, geleceği tahmin edebilen, hana ve halka akıl verip nasihat ederek doğru yolu gösteren, onlara sözünü dinletebilen, yönetici sınıfın ideolojisini ve siyasî emellerini halka anlatan kişilerdir. Beyler meclisinin üyesi de olan jıravlar, kahraman ve komutanların “askeri danışma kurulunda” han ile birlikte başkanlık görevini yerine getirirler; savaş sırasında han ile kahramanların, kahramanlıklarını dile getirip askerlerin moralini yükseltirler, cesaretlendirici jırlar söylerlerdi. Jıravların eserlerinde nasihat ve sefer (savaş) konuları ağır basmaktadır. Boyların şeceresini çok iyi bilen, kahramanlık ve tarihî jırları söyleyen jıravlar, boylar birliğine giren bütün boylar ile ilişki içinde olan kişilerdir. Han ile boylar arasındaki ilişkileri düzenleyen jıravların, hanın halkla arası açılmaya başladığında, onun otoritesini korumak maksadıyla iki tarafı uzlaştırmaya çalıştığı, iki tarafa da söz söylemekten çekinmediği, keskin bir dile sahip oldukları görülmektedir. Örneğin Buhar jırav, “Kerey Nereye Gidiyorsun” adlı tolgavında Orta Jüzün başlıca boylarından olan Kereyleri Abılay Han’a itaate çağırır” (Arıkan 2010: 18).

Edige Tursinov, jıravların genellikle askerî soylular arasından çıktıklarını belirtir ve birkaç örnek sıralar. Meşhur Ketbuka, Nayman boyunun lideri ve komutanıdır. Kaztuvgan’ın bir komutan ve batır (bahadır), Dospambet’in seferlere katılan bir jırav,

Şalkiyiz'in soylu bir kişi, Jiyembet'in Esim Hanın komutanlarından biri ve jıravı, Markaska'nın Esim Hanın kahramanlarından biri ve seferlere katılan jıravı, Aktamberdi'nin Nayman boyunun lideri ve komutanı olduğu bilinmektedir.

N. İ. İlminsky, jıravları şiir, öleñ söyleyici “Певет песен” (Pevets pesen) diye tanımlar ve Tatar Türkçesi'nde “jıruv”, “jıruvçe” sözcüklerinin “jır” sözcüğü ile eş anlamlı olmasına dayanarak “jırav” sözcüğünü “jır”, “jır söyleyen”, “jırlamak” sözcükleri ile ilişkilendirmekte ve jırav teriminin “tarihî jır söyleyen, geleceği tahmin eden” kişi manasına geldiğini ileri sürmektedir. İlminsky aynı eserinde, jırav sözcüğünün hem eski Türk dilindeki eyran-kudayı adamdar (kutsalla ilişkili olanlar) anlamındaki sözcükle, hem onu takip eden müritler manasındaki sözcükle ve hem de Kazak Türkçesindeki boljavşy-geleceği tahmin eden, falcı manasındaki sözcükle ilgili olduğunu belirtmiştir (Arıkan 2010: 20).

Jırav sözünü (jıravşy) Kırım Tatarları sadece akın anlamında değil kâhin, falcı anlamlarında da kullanırlarmış. Buna bakarak kâhinlik görevinin ifa edilmesinin eski zamanlarda yaşayan jıravların hepsinin ortak özelliği olduğu görülmektedir. Bu sadece Kazak akınlarında değil, eski İngilteredeki Anglo-Saksonların jıravlarında da görülen bir özellikmiş. Doğa olayları hakkında tahminlerde bulunurlarmış.

Ancak jıravın jıravlığının en büyük alameti akınlıktır, yani ölen üretme yeteneğinin olması. Jıravın isminin jır sözünden türediğine şüphe yoktur.

Jırav gündelik yaşama dair söz söylemez. Halk, ona savaş zamanlarında, memleket düşman tehdidiyle karşı karşıya kaldığında danışır. O da meselelerin nasıl çözüleceğine dair tahminlerde bulunur ve fikirler verir.

Kazak âlim Qulmat Ömüräliyev de *Qazaq Til Biliminiñ Mäseleleri* adlı kitabının birinci bölümünde *jırav* sözcüğünün kökeni üzerinde durmuştur: “*Hun devrinde (MS. 200) İ. Ya. Biyçurin tarafından beyan edildiğine göre; Hunlar kâhin ve bilgelerini чжyкy ‘çjuki’ diye adlandırıyorlardı. Bunlar, daha sonraki devirde жырау ‘jırav’; XI. asır yazmalarında жырау ‘jıragu’ diye adlandırılmış bilgiler olmalıdır. Efsane-hikayelerde ve tarihî kaynaklarda, Ordada, Hanın yanında bulunan XIII. asırdaki Uvlyğ yırcı ve Sııra Jırav, sonraki Buhar Jırav gibi jıravların hepsi de bunun gibi tarihî bir esasın, bir geleneğin aralıksız devam ettiğini göstermektedir*”. (Ömüräliyev 2014; 53). Kaşgarlı sözlüğündeki *yır* sözcüğü üzerinde de duran Ömüräliyev şunları

kaydetmektedir: “*Elbette, ‘yır’ sözü o zamanda doğrudan ‘küy-saz’⁴, ‘än’ anlamında değil, buna ilave bir anlamda kullanılıyordu. Çünkü o devirde ‘küy-saz’, ‘än’ anlamını veren ‘kök’ sözü bulunmaktadır: er kökledi - adam än saldı (III, 315), er köklendi - adam ändetti (III, 144). Şu an dilimizdeki ‘kökime’, ‘küyine keltiriv’ gibi kullanımlar eski ‘kök’ sözünün anlamını saklamışlardır.*” (Ömüräliyev 2014: 56).

Jırav bir yandan yeni eserler üretirken bir yandan da eskiyi terennüm etmiştir. Ancak bu eskiyi terennüm etme (geleneği yaşatma) işi kendinden önceki jıravların tolgavlarını bire bir tekrar etmek değildir. Bilhassa Batı Kazakistan bölgesinde doğan jıravlarda bunun örneklerine rastlamaktayız.

Kazak topraklarının Rusya’ya katılmaya başladığı dönemlerde yaşayan Bukar, jıravlık geleneğinin son meşhur temsilcisidir. XIX. asrın başlarında yaşayan Januzak ve Baytok jıravlar, Jäñgir Han’ın danışmanı değil sadece saray akınlarıydı. Yetenekli olduklarına bakılmaksızın Baytok ve Januzak jıravlar eski jıravlık geleneğinden ayrılmışlardır. Bukar’ın dünyadan göçtüğü dönemden itibaren Kazak şiirinin en meşhur temsilcileri akınlar olmuştur.

Akın:

“Akınlar sadece icracı değildirler, yaratıcılarıdır ve aynı zamanda jırav ile jırşılar gibi destancıdırlar. Akınlar ayrıca kendi akınlık kabiliyetini dinleyici önünde atışmalara katılarak kanıtlamak zorundadırlar” (Arıkan 2010: 24).

Akınlar ayrıca geleneksel törenleri de yönetmektedirler. Evlilik geleneğine bağlı betaşar (yüz görümlüğü) gibi âdetleri akınlar yerine getirmektedir.

Kazak edebiyatında yaratıcılığı bakımından akınları iki gruba ayırabiliriz, diyen İsmailov, birinci gruba şiiri dombıra eşliğinde irticalen söyleyebilen veya yazarak yaratsa da ezberleyip ezgiyle müzik aleti eşliğinde söyleyebilen halk akınlarını, ikinci gruba da okumuş, yazarak yaratan akınları (şairler) dâhil etmektedir. İsmailov, akınlık kabiliyet, yetenek ve yaratıcılık bakımından değerlendirildiğinde halk akını ile kalem akınının birbirine yakın olduğunu belirtir. Ona göre, onlar arasındaki temel farklılık halk akınının irticalen söylemesidir ve irticalen söyleyen akının hayatı sezip jırlaması, kalem akınlarında olan yaratıcılık ile paraleldir (Arıkan 2010: 25).

⁴*küy* (I) Kazak halkının müzik eserlerinin bir türü (KTTS 2008: 424).

“Birçok ilim adamına göre “akın” sözcüğünün aslı, Farsça bir kelime olan “ahun” sözcüğünden gelmektedir. Bu noktaya ilk dikkat çeken Lazar Budagov ve Radlov olmuştur. Budagov’un sözlüğünde, “Ahun, akın (Farisîlerin ahun sözcüğünden): İlhamla hemen o anda irticalen şiir söyleyen sanatçı” şeklinde tarif edilmiştir (Budagov 1869: 70). Radlov’un sözlüğünde ise, “Akın (Fars. Ahun, ahund): Atışmalarda üstün gelen şair” şeklinde geçmektedir. “Akın” terimi hakkında, Konstantin Kuzmiç Yudahin’in “O Kirgizskom Termine ‘Akın’” (Yudahin 1953: 325) adlı Rusça makalesi vardır. Bu makalede Yudahin “akın” kelimesinin Kırgız ve Kazak sözlü geleneğine, Uygur Türkçesindeki akıllı, saygıdeğer anlamlarını taşıyan Ahun kelimesinden aktarıldığını söylemektedir. Ahun kelimesi Uygur Türkçesinde, İslâm dininde okumuş kişi, aydın, molla; isimlerin arkasına geldiğinde Mumin Ahun, Cappar Ahun gibi saygı ifade eden söz karşılığındadır (UTİL 1990: 39-40). Bu kelime, söz konusu görüşlere göre “ahund” şeklinde Farsça’daki “imam, din adamı” kelimelerinden gelmektedir” (Temur 2014: 15).

“Edige Tursinov, bu iki görüşte de bazı eksikliklerin olduğunu ifade etmektedir. Şöyle ki, “akın” sözcüğü ile Farisîlerin “bilgi sahibi, okumuş, akıllı, saygıdeğer adam” manasında kullanılan “ahun” sözcüğü arasında bir bağlantı kurulacak olursa bu adlandırmanın niçin sadece akınlar için kullanıldığının izahı zor olacaktır. Çünkü comokçuların, manasçuların, jıravların, çeçenlerin vb. bilgisi, deneyimi, kıvrak zekâları, halk arasındaki şöhretleri akınlardan aşağı değildir. Diğer taraftan bakılırsa yukarıda isimleri zikredilen icracılar eserlerini okurken akıcı bir şekilde okumaktadırlar ve bu özellikleri ile halk arasında şöhret kazanmaktadırlar” (Tursinov 1976: 99) (Temur 2014: 15). Akının şiiri, akışı güçlü su gibi coşup akar. Bu yüzden “akın” sözcüğünü “agın”, “agıluv” ile bağlantılı olarak ele almak doğrudur.” şeklinde görüş bildirenler de vardır.

XV. yy.da yazıya geçirilen Kitâb-ı Dedem Korkut’ta akınlar “ozan” olarak adlandırılmışlardır. Kazak akınları da Dede Korkut kitabındaki ozanlar gibi diyar diyar gezip meclislerde, şölenlerde öleñ söylemişlerdir. Bu da akınlık mektebinin eskiliğini göstermektedir. Gündelik yaşamın bir ihtiyacı olarak akınlık geleneği ortaya çıkmıştır. Jıravların şiirleriyle karşılaştırıldığında akınların şiirleri tema bakımından çok çeşitlidir. Akınlar, jıravların sözünü etmeye utandığı ufak tefek şeyler üzerine de şiirler söylemişlerdir. Jıravlar kahramanlık jırları söylerken akınlar lirik-epik jırlar

üretmişlerdir. “Qozı Körpeş – Bayan Suluw”, “Qız-Jibek” gibi jırlar ilk olarak akınlar sayesinde yayılmıştır.

Akınların repertuarı hakkında söz etmek gerekirse şunları söyleyebiliriz. Mesela, Kazakbay ve Köşelek akınlar şu jırları bilirlermiş: “Oraq-Mamay”, “Närik”, “Kör-uglı”, “Qarasay-Qazıy”, “Qobılandı”, “Alpamıs”, “Qarabek”, “Manası”, “Äleke”, “Qubagul”, “Qambar”, “Er Baqı”, “Törehan”, “Elewsin”, “Kileñ men Böribay”, “Qız-Jibek”, “Eset-Bögembay”, “Jänibek”, “Telagıs”, “Bozjigit”.

Tolgav:

Kazak Edebî Dilinin Sözlüğünde *tolgav* folk. 1. Sözlü edebiyat sahasında çok yayılan ve toplumsal-siyasi meseleleri ele alan bir şiir türü, belli bir olaya ya da kişiye ithaf edilen ve makamla okunan yır 2. düşünceye dalma işi 3. arzu, maksat 4. fikir, akıl, tavsiye” (KETS XIV 2011: 238) olarak açıklanmıştır.

Tolgav “derin düşünceye dalmak” anlamındaki *tolganuw*, *tolganıs* fiilleriyle ilgili olmalıdır. Bu kelimenin düşünceyle de duyguyla da ilgisi var. Bu sebeple *tolgavı*, düşünceyle kurulan *tolgav* (felsefi) ve lirik *tolgav* olarak ikiye ayırmak mümkündür. Düşünceyle kurulan *tolgav*larda jırav her şeyden önce bir filozoftur. Bu türdeki *tolgav*larda jıravların özlü sözleri atasözüne dönüşmüştür.

“Jıravlık geleneğinde oldukça yaygın olarak kullanılan *tolgav* türü nazım örneklerine, eski yazılı belgelerde rastlanılsa da onun tür olarak kalıplaşması bazı kaynaklarda boyların bir arada yaşadıkları 13. ve 14. yüzyıllar olarak gösterilirken bazı kaynaklarda 15. ve 18. yüzyıllar aralığı işaret edilmektedir. *Tolgav* türünün tarihi, jıravlığın tarihi ile paralel ve bağlantılıdır. Kaztuvgan, Dospambet, Şalkiyiz, Aktamberdi, Ümbetey, Buhar vb. jıravların eserlerinde nasihat ve öğüt dolu sözler kullandıklarını ve meseleleri etraflıca inceleyip çözüm yolları önerdiklerini görmekteyiz. *Tolgav*da önemli toplumsal-sosyal olaylar, siyasî-felsefi konular geniş ölçüde işlenmektedir” (Arıkan 2010: 10).

Öleñ:

Kazak Edebî Dilinin Sözlüğünde *öleñ* “1. belli bir ölçü, durak ve kafiyeyle kurulan edebî eser, şiir 2. şarkı” olarak açıklanmıştır.

Öleñin *aq öleñ, bädik öleñ, birawız öleñ, joqtaw öleñ, jumbağ öleñ, qayım öleñ* ve *qara öleñ* gibi türleri vardır.

Aq öleñ, serbest ölçüyle söylenen şiir türüdür.

Bädik öleñ, hastalığın öleñ aracılığıyla kovulup hastanın hastalıktan kurtulabileceği düşüncesiyle doğan şiir türüdür.

Birawız öleñ, özel bir durum için bir anda söylenip yazılan şiir türüdür.

Joqtaw öleñ, ölen bir kişinin arkasından onun karakterini, iyi özelliklerini hatırlatan ağıt türündeki şiirlerdir.

Jumbağ öleñ, birbirine bilmece sorarak icra edilen şiir türüdür.

Qayım öleñ, icracılar için dört satır şiirin ilk iki satırının ortak olduğu şiir türüdür.

Qara öleñ, üçüncü satırda kafiyenin olmadığı, on bir heceli dört satırlı şiir türüdür. (KETS XII 2011: 132).

1. 4. 2. 1. Nogay-Kazak Jırav ve Akınları

XV ve XVI. yy.larda yaşayan Asan Kaygı, Kaztuvgan, Dospambet ve Şalkiyiz adlı jıravlar Kazaklarla birlikte Nogaylar, Kırım Tatarları, Karakalpaklar gibi Türk topluluklarının da sözlü edebiyat temsilcileridir.

“Tarihî kaynaklara bakıldığında bu dönem Nogaylar ile Kazakların birbirinden etnik olarak bölünüp, ayrı uluslar olarak kalıplaşmadığı bir dönemdir. Kazakların pek çok efsanesi ile tarihî öleñlerinin “Nogaylı devri” diye adlandırılan dönemde doğup kalıplaştığı bilinmektedir. Buna benzer yakınlık izlerini iki halkın edebiyatının ortak temsilcileri olan Şalkiyiz, Kaztuvgan ve Dospambet’e ait yırlardan da açık bir şekilde anlıyoruz. Bu konu hakkında Ş. Vâlihanov “Nogay ismi yarı yerleşik milletlerden ayırmak için kullanılan bir isimdi. Nogay da Özbek de Nogay diye isimlendirilmiş. Birlikte ömür sürülen Nogay ile Kazak Ordasını Jänibek Han’ın idare ettiği zaman Kazak yırlarının altın devri olmuştur” der. Şokan’ın fikrini S. Seyfullin de destekler: “Eski devirlerdeki kahramanlık yırları Kazak olarak adlandırılan halkın Nogaylı olduğu devirden ya da Nogaylı adının henüz bırakılmadığı dönemden kalan edebiyat örnekleridir” der. K. Jumaliyev ise buradaki “Nogaylı” kelimesini Kazak’tan ayrı başka bir halk diye düşünmemek gerektiğini ifade eder.” (Toksambayeva 2015: 71).

XV ve XVI. yüzyıllarda Kazak ve Nogay halklarını kuran boylar etnik olarak aynı boylardı. Kazak ve Nogay edebiyatlarının kökü de birdi. Bu yüzyıllarda iki halkı oluşturan boylar bir aradaydı. Hatta Nogay Ordasını oluşturan boylardan bazılarını sonraki dönemde Kazak Hanlığını oluşturan boylar arasında da görüyoruz.

Söz konusu dönemlerdeki (XV-XVII. yy.) ürünlere temiz Kazak dilinde yazılmış nüshalar demek yerine bu ürünleri Kazak ve Nogay dillerinin ortak eserleri olarak tanımlamak doğru olur. Çünkü Şokan Valihanov'un dediği gibi Jänibek Han'ın beylik kurduğu dönemde Kazak ve Nogay halklarının birlikte yaşamış oldukları dönem öleñ-jırların altın devri olmuştur. Şokan, Jiyrenşe şeşen efsanelerinin, "Nogaylı filozofu" Asan Kaygı tolğavlarının, Äz Jänibek sözlerinin Nogay-Kazak devrinde ortaya çıktığı fikrini ileri sürüyor. Sadece Jiyrenşe ile Asan Kaygı'yı değil XV-XVI. asırlarda yaşayan Dospambet, Kaztuvgan ve Şoban'ı da Nogay-Kazak jırvaları olarak kabul etmek gerekir. Bu fikri ilkeli bir şekilde öne süren ilk araştırmacı K. Ömiräliyev: "Kaztuwgan turalı söz", "Dospmabet sözi" gibi jırlarla "Ädil sultan jırı" gibi örneklerin Kazak halkının kuruluş arefesinde, ondan önceki devirde başka bir bölgede İdil ile Yayık boyunda, İdil Kırım arasında Altın ordanın başka bir merkezindeki Nogaylar arasında doğduğunu belirtiyor. Bu yırları Nogay ordası içinde olup daha sonra Kazaklara katılan boylar kendileriyle birlikte getirdiler. Sonraki dönemlerde bu yırlar nesilden nesile aktarılırken Nogay dili kaidelerinden uzaklaşıp Kazakçalaşmaya başladı. Bundan dolayı bu sözlü edebiyat ürünlerini Kazak, Nogay, Karakalpak gibi halkların ortak mirası olarak kabul etmek doğru olur.

1. 4. 2. 1. 1. Asan Kaygı

Asan Kaygı diye adlandırılan Hasan Säbitülü 1361-1370 yılları arasında İdil boyunda doğmuş olmalıdır. Asan'ın Altın Orda hanı Uluğ Muhammed'in etkili beylerinden biri olduğu görülür. XV. asrın yirmili yıllarında Uluğ Muhammed Ordadan kovulduğunda Asan onunla birlikte gider. Kısa bir süre sonra Kazanda beylik kuran Uluğ Muhammed'in bilgelerinden olan akın, han öldükten sonra tekrar Deşt-i Kıpçak'a döner. 1450'li yıllarda Ebulhayr ulusundaki mücadele sırasında Kerey ve Jänibek sultanları destekler. 1456 yılında Şuv bölgesinde Kazak Ordası kurulduğu zaman Asan yeni memleketin sesi olur. Efsaneye göre akın Sarıarka-Ulutav'da dünyadan göçmüştür (Magavin 1989: 22).

Asan ömrünü mensup olduğu halkın müreffeh bir şekilde yaşayabileceği bir mekan aramakla geçirmiştir. Halkın derdiyle dertlenmiş, kaygısına ortak olmuştur. Bu sebeple adına “Kaygı” ismi eklenmiştir. Ş. Valihanov Asan’ı “göçmenlerin filozofu” olarak nitelemiştir.

1. 4. 2. 1. 2. Kaztuvgan Jırav

Kaztuvgan Süyinişülü tahminen XV. asrın 20’li 30’lu yıllarında İdil boyunda, şimdiki Astrahan bölgesinin Krasny Yar şehrinin yakınında doğdu. Göçebe Şonjarlar boyundan çıkan Kaztuvgan, İdil’in kolları Aktuba ve Bozañ boylarında yaylayan Türk boylarının lideri, kahraman komutanı oldu. Deşt-i Kıpçak’ta, XV. asrın sallantılı zamanlarında onun kimleri desteklediği, neler yaptığı bilinmiyor. Sadece XV. asrın ikinci yarısında idaresindeki boylarla birlikte İdil’den göçüp Kazak Ordasının bünyesine katıldığını biliyoruz. Herhalde, bu Kazakların şimdiki Kazakistan yerinin merkez ve batı kısmının neredeyse tamamına tekrar sahip olduğu, bir hayli güçlendiği zaman, yani 1460-1480 yılları arası olsa gerek (Magavin 1989: 27).

1. 4. 2. 1. 3. Dospambet Jırav

Dospambet jırav XV. asrın 90’lı yıllarının ortasında Azav şehrinde doğar. O devirde Don nehrinin aşağı kısmını, Azav bölgesini mekân tutan Kişi Ordaya hükmeden askerî yöneticiler soyundan çıkan geleceğin jıravı zamanının isteklerine uygun bir terbiye alıp yetişmiş gibidir. Dospambet’in bütün Deşt-i Kıpçak’ı iyi bildiği, İstanbul ile Bahçesaray’da da bulunduğu, bozkır hayatıyla birlikte müslüman kentlerindeki hayata da vâkıf olduğu anlaşılmaktadır. Kendi zamanındaki pek çok askeri savaşa katılan cengaver jırav akraba Türk boyları arasındaki çatışmaların birinde, 1523 yılı başlarında Astrahan yakınında vefat eder (Magavin 1989: 30).

Muhtar Magavin: “Aymadet ile Dospambet aynı kişi. Bu onun mensup olduğu boyun adı olmalı. Nogay boyları bazen kendi beylerinin ya da yurt tuttıkları yerlerin adıyla da adlandırılırlarmış” diyor (Akşolakov vd. 2013: 139).

Doğduğu yeri düşmandan koruma görevinin Dospambet için en önemli vazife olduğu yıllarından anlaşılmaktadır. Dospambet jırav “sefer şairi” olarak tanınmaktadır.

1. 4. 2. 1. 4. Şalkiyiz Jırav

Kazak jıravlık geleneğinin atası Şalkiyiz Tilenşiülü tahminen 1465 yılı Jayık'ın⁵ doğu tarafında dünyaya gelir. Jıravın babası, herhalde, bozkır feodallerinden biri olmalıdır, annesi ise Rus kaynaklarında Sırtkı Orda olarak adlandırılan ulusun emiri Musa Bey'in kızı imiş. Geleceğin jıravı üç aylıkken annesinden ayrılır ve anneannesinin eline verilir. Böylece Şalkiyiz'in Deşt-i Kıpçak'ı yaylayan Türk boylarının birinden ikincisine göçen bir asra yakın seferi kundaktayken başlar. İslami ilimler ve bozkır geleneği terbiyesi alan Şalkiyiz'in hangi bölgede büyüüp geliştiği belirsizdir. Sadece bir asker olarak değil, bir jırav olarak da ünü artan Şalkiyiz'i 1490'lı yıllarda Nogay emiri Temir Bey'in yanında görürüz. Eserlerine bakıldığında, o dönemde jırav bazen askeri seferler safında, bazen de emirinin yaveri olarak Kırım, Kuzey Kafkas, Don boylarında gezerken karşımıza çıkar. Kendi zamanındaki siyasi mücadelelerin hiçbirinden uzak kalmayan Şalkiyiz, Nogaylı'da XVI. asrın 40'lı yıllarında başlayan Jüsip ile İsmayıl'ın çekişmesi sırasında Jüsip'ten yana olur. Ancak düşmanları tarafından kovguna, dostları tarafından hasede uğrayan jırav çok geçmeden anne tarafından yakınlarıyla tamamen bozuşup tekrar Kazak Ordasına geçer. 1560'lı yıllarda dünyadan göçtüğü tahmin edilmektedir (Magavin 1989: 35).

Şalkiyiz yırlarının temel konusu "halkın birliği"dir. Çünkü birlik olmadan dirlik olmaz (T. Akşolakov vd. 2013: 137).

1. 4. 2. 2. Kazak Jırav ve Akınları

XVIII. yüzyıl Kazak halkının Congarlara karşı bağımsızlık mücadelesinin dönemi oldu. Böylece kuzeydeki güçlü komşu Rus İmparatorluğu ile birleşme durumu ortaya çıktı. Bu devir Küçük Cüz ile Orta Cüz'ün kendi istekleriyle Rusya'ya katılması gibi tarihî hadiselerin yaşandığı bir devirdir. Bu dönemin temsilcileri Aktamberdi, Tătikara, Ümbetey, Bukar jıravlar ile Şal ve Kôteş akınlardır. Bu jıravların içinde bize en çok tolgav ve öleñleri ulaşan jırav Bukar jıravdır. Çünkü o, Kazak şiirinde o güne kadar dile gelmeyen yeni bir konuyu ele almıştır. Bu konu "birlik olma, bağımsızlığı koruma" çağrısıdır.

⁵ Jayık - Hazar Denizi civarındaki nehir. Güneyde Ural dağı ve Hazar Denizi ovası, Rusya Federasyonunun Başkurdistan Cumhuriyeti, Çelyabi, Orınbor ve Kazakistan'ın Batı Kazakistan, Atırav eyaletlerinden akıp Atırav şehrinden Hazar Denizine dökülür. Uzunluğu 2428 km, suyun kapladığı alan 237 bin km²dir (KUE 2001: 473).

1. 4. 2. 2. 1. Jiyembet Jırav

Jiyembet Bortogaşulı XVI. asrın son çeyreği ile XVII. asrın ilk yarısında ömür sürer. Vaktiyle Alşın boyunu idare eden büyük feodaller soyundan çıkan Jiyembet, Eñsegey boylu Er Esim'in Küçük Cüz'deki devlet yöneticilerinden ve komutanlarından biri olmuştur. Esim'in göçebe hanlıklar arasındaki savaşlarına katılır, erliği ve ustalığıyla tanınır. Jiyembet özellikle 1620 yılında Oyratlarla çıkan savaşta Kazakların düşmanı yenilgiye uğratmasında önder oldu. 1627 yılında Kazak Ordası'ndan ayrılıp bağımsız bir hanlık kurmak isteyen Taşkent hanı Tursın'ın isyanını bastırma sırasında önemli rol oynadı. Ancak çok geçmeden merkezî hükûmete bağlı gibi görünüp Küçük Cüz'den ayrı bir beylik kurmaya kalkan Jiyembet'in kendisi de hanın gazabına uğrar. Jırav, Oyratlarla sınır olan doğu tarafına sürgün edilir. Bazı kaynaklara göre, jırav o sürgün sırasında ölür, bazı kaynaklara göreyse, 1643 yılında Esim Han dünyadan göçtüktan sonra jırav tekrar doğduğu yere döner. (Magavin 1989: 51).

1. 4. 2. 2. 2. Margaska Jırav

Margaska jıravın hayatı ve eserleri hakkında kesin bilgiler yoktur. Biz onun sadece Esim Han'ın akıncı jıravı olduğunu, 1627 yılında Tursın Han isyanını bastırma hareketine katıldığını biliyoruz. Margaska'nın, Esim Han'ın ömrüyle kahramanlıklarını tasvir eden yedi bin satırlık "Eñsegey boylı Esim Han" adlı tarihî yırı ilk söyleyen jırav olduğu tahmin ediliyor (Magavin 1989: 55).

1. 4. 2. 2. 3. Aktamberdi Jırav

Aktamberdi Sarıulı 1675 yılında Güney Kazakistan'ın Karatav boyunda dünyaya gelir. Akınlık yeteneğini 10-11 yaşında gösteren Aktamberdi, 17 yaşından başlayarak Kazakların Orta Asya halklarıyla olan savaşlarına katılır. Çok defa ölümle burun buruna gelir. 1723 yılında Kazaklar'ın Oyratlar'a yenilip bütün güney ve doğu bölgelerinden ayrıldığı dönemde Aktamberdi bahadır, Orta Cüz'e ait bir boyun aksakal liderlerinden biriydi. Jongarlar memleketi tamamen dağıttıktan sonra düşmandan boşalan batı bölgelerine tekrar yerleşme sırasında Aktamberdi, Kazak boylarını tamamen ata mekâna yerleştirme işinde önemli bir vazifeyi yerine getirdi. 1768 yılında dünyadan göçtü (Magavin 1989: 57).

1. 4. 2. 2. 4. Tätikara Akın

Tätikara, Kostanay bölgesinde, Sarıköl yakınında doğup yetişmiştir. Bir dönem Abılay Han'ın kıymetli akınlarından olmasına rağmen ömür boyu yoksulluktan kurtulamamış gibidir. 18. yy.ın ortalarında Kazak halkının başından geçen savaflara katılan Tätikara, eski zaman bahadırları ile onların memleketi korumadaki erliklerini anlatan ve halkın ruhunu yücelten büyüklü küçüklü yırlarıyla tanınır. 1756 yılındaki Çin işgalcilerine karşı mücadele günlerinde doğan öleñleriyle meşhur olur (Magavin 1989: 69).

1. 4. 2. 2. 5. Ümbetey Jırav

Ümbetey jırav 1700'lü yılların başında doğar. Jıravın babası Tilev, kahramanlık yırlarını, eski efsaneleri, beylerin özlü sözlerini iyi bilen bir şecere, bununla birlikte müzik mirasına katkıda bulunan kopuz erbabı ve halk arasında bilge olarak tanınan bir kişi imiş. Ümbetey, böyle bir babanın gözlerinden dünyayı görmüştür. Ümbetey sadece yakınlarını eleştiren sivri dilli öleñlerin sahibi olarak değil aynı zamanda eski epik yırların bilgesi olarak da tanınmıştır. Felsefi-didaktik tolgavlar da söylemiştir. Ümbetey 1778 yılında, şimdiki Tselingrad eyaletinin Ereymentav ilçesinde dünyadan göçmüştür (Magavin 1989: 72).

1. 4. 2. 2. 6. Bukar Jırav

Kazak şiiri tarihindeki en büyük isimlerinden biri olan Bukar jırav tahminen 1668 yılında doğar. Jıravın babası Kalkaman, halkı idare eden bir bey olarak değil, sadece kahramanlığıyla tanınmış olmalıdır. Jıravın Tävke zamanında hanın çevresindeki etkili beylerden biri olduğunu biliyoruz. Tävke'den sonraki idarecilerle anlaşamayan Bukar'ın sağıp içecek malı, binip inecek atı olmamıştır. Ömrünün sonlarına doğru memleket işlerine tesir eden güçlü bir beye dönmüştür. Bir asırdan fazla yaşayıp 1781 yılında vefat etmiştir. Mezarı Bayanavıl'da, Dalba dağının eteğindedir (Magavin 1989: 81).

1. 4. 2. 2. 7. Köteş Akın (1745-1818)

Köteş akın, Bayanavıl bölgesinde doğup yetişir. İlk defa, 17 yaşında, Abılay'a karşı baş kaldıran Meyram boyu hakkında söylediği öleñiyle adı çıkar. Ömür boyu yokluk çeken Köteş, akınlık onurunu paraya satmamıştır (Magavin 1989: 107).

1. 4. 2. 2. 8. Şal Akın

Tilevke K lekeul  1748 yılında K k setav bölgesinde dünyaya gelmiştir. Babası Küleke, Abılay Han'ın iyi bir askeri ve kendi devrindeki boy beylerinden biri imiş. Şal on beş yaşından itibaren akın olarak tanınmıştır. Yırlarında genel olarak insan hayatını, hayatta karşılaşılan çeşitli durumları ele almıştır.

Şal akının asıl adı Tilevke'dir. Ancak o çocukluğundan itibaren söz ustası olarak tanınmıştır. Zamanın akınlarıyla da atıŐmıŐtır. O k ukl Ğundan itibaren büyükler gibi söz söylediği, t rde (baş köşede) oturup hükümler verdiği için halk ona "Şal" adını vermiştir. "On beşte tutup bindim atın yelesini, o zaman söylediğim söz ateş işe alevdi" dediği satırlar bunun delilidir. Şal akının bize ulaşan yırlarının satır sayısı 1600'  geçmektedir. Terme-tolgavlarla birlikte lirik mazmunda Şiirler de söylemiştir.

Şal akın 1819 yılında Esil boyunda vefat etmiştir (T. Akşolakov vd. 2013: 164-165).

2. İNCELEME

2. 1. SES BİLGİSİ ÖZELLİKLERİ

2. 1. 1. ÜNLÜLER

Jırav ve akınların dilinde dokuz ünlü bulunmaktadır. Bunlardan beşi ince, dördü kalındır: a, â, e, ı, i, o, ö, u, ü.

2. 1. 1. 1. Jırav ve Akınların Dilindeki Ünlüler

2. 1. 1. 1. 1. a ünlüsü (A a)

Jırav ve akınların dilindeki a ünlüsü kalın, geniş ve düz bir ünlüdür.

Kelime başında: altın “altın” (I-1, 25), ayaq “ayak” (I-1,29), adırna “yay ipi” (II-1, 4)

Kelime içinde: qaşagan “çok kaçan at” (II-1,7), qabilan “kaplan” (III-2, 19), baytaq “1. engin, sonsuz 2. belli bir etnik grup” (IV-1, 1)

Kelime sonunda: basqa “başka” (I-3, 36), qarga “karga” (II-2, 19), jara “yara” (III-4, 73)

2. 1. 1. 1. 2. ä ünlüsü (Əə)

Kiril harfli metinlerde jırav ve akınların dilindeki ä ünlüsü ince, geniş ve düz bir ünlüdür.

Kelime başında: ärbir “her bir” (I-5, 95), äyel “kadın, eş” (IV-11, 186), äke “baba” (VII-2, 23)

Kelime içinde: bäri “hepsi” (I-5, 87), Täñiri “Tanrı” (III-4, 41), дәreje “derece” (IV-6, 89)

Kelime sonunda: күnä “günah” (XII-20, 336), sirä “asla” (XII-3, 20)

Bu ünlü genellikle Arapça ve Farsça alıntı kelimelerde kullanılır. Ses uyumunu sağlamak için kalınlık-incelik uyumuna aykırı kelimelerdeki a ünlüsü yerine kullanılır.

2. 1. 1. 1. 3. e ünlüsü (E e)

Jırav ve akınların dilindeki e ünlüsü ince, yarı geniş ve düz bir ünlüdür.

Kelime başında: egin “ekin” (I-1, 3), endi “şimdi, artık” (I-7, 141), eki “iki” (II-1, 1)

Kelime içinde: şeşen “hatip, söz ustası” (II-1, 6), teri “deri” (III-4, 80), jel “yel, rüzgâr” (IV-3, 19)

Kelime sonunda: dūniye “dūnya” (III-4, 54), tōbe “tepe” (V-3, 98), tūze-
“dūzmek” (III-4, 130).

2. 1. 1. 1. 4. ı ünlüsü (Ыı)

Jırav ve akınların dilindeki ı ünlüsü dar, kalın ve düz bir ünlüdür.

Kelime başında: mırant- “bağırılmak” (VII-13, 213), ırıs “talih” (XII-76, 1266)

Kelime içinde: qır “kır” (I-1, 1), arıstan “arşlan” (III-1, 3), japıraç “yaprak”
(VII-14, 269)

Kelime sonunda: jaqsı “iyi” (I-4, 84), sarı “sarı” (II-3, 44), torı “doru” (III-1, 9)

2. 1. 1. 1. 5. i ünlüsü (I i)

Jırav ve akınların dilindeki i ünlüsü dar, ince ve düz bir ünlüdür.

Kelime başında: iş- “içmek” (I-3, 34), izde- “aramak” (IV-6, 76), ini “erkek
kardeş” (V-2, 51).

Kelime içinde: kiyik “geyik” (I-1, 1), biyik “büyük” (II-2, 18), tögil-
“dökülmek” (III-1, 16)

Kelime sonunda: eki “iki” (I-1, 14), belgili “belli, meşhur” (II-2, 18), zerli
“süslü” (III-4, 135)

2. 1. 1. 1. 6. o ünlüsü (O o)

Jırav ve akınların dilindeki o ünlüsü yarı geniş, kalın ve yuvarlak bir ünlüdür.

Kelime başında: oyan- “uyanmak” (I-5, 94), oq “ok” (III-1, 14), otız “otuz” (III-
4, 67)

Kelime içinde: ton “elbise” (IV-2, 15), qorga- “korumak” (VII-3, 31), qorıq-
“korkmak” (VIII-2, 20)

Jırav ve akınların dilinde Türkçe kökenli kelimelerde ilk hece dışında o, ö
ünlülerinin bulunmadığı tespit edilmiştir.

2. 1. 1. 1. 7. ö ünlüsü (Өө)

Jırav ve akınların dilindeki ö ünlüsü yarı geniş, ince ve yuvarlak bir ünlüdür.

Kelime başında: öltir- “öldürmek” (I-3, 52), özen “nehir” (II-3, 46), ökin-
“pişman olmak” (III-1, 2)

Kelime içinde: köbe “zırh” (III-1, 6), söyle- “konuşmak” (IV-7, 136), şöleñ
“çöl” (VII-13, 164)

Jırav ve akınların dilinde Türkçe kökenli kelimelerde ilk hece dışında o, ö ünlülerinin bulunmadığı tespit edilmiştir.

2. 1. 1. 1. 8. u ünlüsü (Yı)

Jırav ve akınların dilindeki u ünlüsü dar, kalın ve yuvarlak bir ünlüdür. Jırav ve akınların dilinde ilk hece dışında da seyrek olarak u ünlüsünün kullanıldığı görülür. Bunun sebebi tarihsel fonetik olaylar (arığ > aruw vb.) ve isim-fiil eki (-uw, -üw) gibi özel yapılarıdır.

Kelime başında: ul “oğul” (I-3, 43), usta- “tutmak” (II-1, 7), usın- “sunmak” (III-4, 111)

Kelime içinde: aruw “güzel” (III-4, 49), qursa- “kuşatmak, sarmak” (IV-6, 47), buyır- “buyırmak, emretmek” (V-1, 2)

2. 1. 1. 1. 9. ü ünlüsü (Yı)

Jırav ve akınların dilinde ü ünlüsü dar, ince ve yuvarlak bir ünlüdür. İlk hecede yoğun olarak kullanılmaktadır.

Kelime başında: üy “ev” (III-4, 62), üzil- “kesilmek, kopmak” (IV-11, 234), üşin “için” (VII-5, 48)

Kelime içinde: jürek “yürek” (VII-1, 6), tüye “deve” (VIII-3, 40), kündiz “gündüz” (IX-3, 60)

Ünlüler tablosu

	Geniş			Dar	
	Geniş	Yarı Geniş		u	ı
Kalın	a	-	o		
İnce	ä	e	ö	ü	i
	Düz		Yuvarlak		Düz

2. 1. 1. 2. Ünlülerin Özellikleri

2. 1. 1. 2. 1. Kalınlık-İncelik Uyumu

2. 1. 1. 2. 1. 1. Türkçe Kökenli Kelimelerde Kalınlık-İncelik Uyumu

Jırav ve akınlara ait metinlerdeki Türkçe kökenli kelimelerde kalınlık-incelik uyumu tamdır. Bir kelimenin ilk hecesinde kalın bir ünlü varsa ondan sonra gelen heceler de kalın ünlülü; bir kelimenin ilk hecesinde ince bir ünlü varsa onu takip eden

heceler de ince ünlüdür. Yapım ve çekim eklerinin de büyük bir kısmı uyuma girmektedir. Türkçede uyuma girmeyen +ki aitlik eki jırav ve akınların dilinde uyuma girmektedir. Ancak uyuma girmeyen bazı ekler de mevcuttur.

Kalın ünlülü kelimeler: jayla- “yaylamak” (I-1, 1), qaragay “çam ağacı” (I-3, 64), adırna “yay ipi” (II-1, 4), qaşagan “çok kaçan at” (II-1, 7), qabırğa “yan; duvar” (III-2, 20), soydı “soylu” (III-4, 54), aruw “saf, temiz; güzel” (IV-1, 7), duwlığa “tolga” (IV-1, 9), tusañdagı “zamanındaki” (IV-6, 98)

İnce ünlülü kelimeler: kiyik “geyik” (I-1, 1), semir- “semirmek” (I-1, 13), köbeli “zırhlı” (II-1, 2), belgili “meşhur” (II-2, 18), ökin- “pişman olmak” (III-1, 2), işinde “içinde” (III-3, 33), töbesi “tepesi” (IV-1, 9), jügir- “koşmak” (IV-2, 12), esiktegi “kapıdaki” (V-2, 29)

Uyuma girmeyen ekler:

Vasıta hâli eki: qızben “kız ile” (VII-17, 334), muzben “buz ile” (IX-3, 58), jamanmenen “kötüyle” (IV-7, 135)

2. 1. 1. 2. 1. 2. Alıntı Kelimelerde Kalınlık-İncelik Uyumu

Jırav ve akınların dilinde alıntı kelimelerin büyük ölçüde uyuma girdiği görülür. Ancak uyuma girmeyen alıntı kelimeler de yok değildir.

Uyuma giren kelimeler: Ar. âdem > adam “insan” (I-5, 90), haber > xabar/qabar “haber” (IX-7, 227), hayr > qayır “hayır” (XI-13, 251), peygamber > paygambar “peygamber” (IX-5, 89), mirza > mırza “bey” (IV-11, 190), çerag > şırağ “mum, kandil” (VII-13, 235), zindan > zından “zindan” (IX-7, 181), cömert > jomart “cömert, eli açık” (VII-8, 88), düşmân > duspan “düşman” (I-3, 50), Hüdâ > Quday “Allah” (VII-4, 46), hesap > esep “hesap” (XII-66, 1074), mekân > meken “mekan, yer” (XI-17, 331), ihlas > ıqılas “iyi niyet” (XII-7, 182), dünyâ > duniye “dünya” (III-4, 54)

Uyuma girmeyen kelimeler: qadir “hürmet, saygı, değer” (I-4, 74), qasiret “dert, keder” (XII-6, 173), hızmet > qızmet “hizmet” (XII-31, 567), qızmetker “hizmetkâr, hizmetçi” (XI-20, 375), hurmet > qurmet “hürmet, saygı” (XII-20, 310), kitâb > kitap “kitap” (XII-55, 879), iyman “iman, itikat” (XII-54, 875), kudret > qudiret “güç, kudret” (XII-6, 155)

Alıntı kelimeler üzerine gelen ekler kelimenin son hecesindeki ünlüye göre ek alırlar: qızmet+şi “hizmetçi” (I-3, 39)

Farsçadan geçen -hor ve -ger/-ker ekleri uyuma girmezler: tilewqor “tarafdar, yandaş” (XI-15, 283), jemqor “açgözlü” (XII-5, 140), dawger “davacı” (VII-20, 369), sawdager “tüccar” (XI-37, 863)

2. 1. 1. 2. 2. Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu

Düzlük-yuvarlaklık uyumu, kelimenin ilk hecesindeki ünlü düz ise takip eden hecelerdeki ünlülerin de düz olması; kelimenin ilk hecesindeki ünlü yuvarlak ise takip eden hecelerdeki ünlülerin dar-yuvarlak veya düz-geniş olmaları kuralıdır. Türkiye Türkçesinde olduğu gibi jırav ve akınların dilinde de Türkçe kökenli kelimelerin ilk hecesi dışında o-ö ünlüleri bulunmaz. Türkiye Türkçesinden farklı olarak jırav ve akınlara ait kiril harfli metinlerde ilk heceden sonra dar-yuvarlak u-ü ünlüleri de bulunmaz. Bu ünlüler yerine ı-i ve e ünlüleri bulunur. Ancak Arap harfli metinlerde durum farklıdır, bu metinlerde ilk heceden sonraki hecelerde vav harfinin yazıldığı tespit edilmiştir. Yani Arap harfli metinlerde metinlerde düzlük-yuvarlaklık uyumu vardır. Konuşma dilinde de dudak uyumu güçlüdür.

2. 1. 1. 2. 2. 1. Türkçe Kelimelerde Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu

Düz ünlüleri düz ünlülerin takip ettiği kelimeler: balıq “balık” (I-1, 2), semiz “semiz” (I-1, 14), jamandar “kötüler” (II-2, 33), jabagılı “yapağılı” (II-3, 48), arıstanday “aslan gibi” (III-1, 3), serpil- “büyüme, gelişme” (III-4, 89), batırşılıq “kahramanlık” (IV-1, 11), japıraq “yaprak” (IV-3, 18), balapan “kuş yavrusu” (IV-23, 367), jıyıl- “yığılmak, toplanmak” (V-1, 13), tarıl- “daralmak” (V-3, 90)

Yuvarlak ünlüleri düz ünlülerin takip ettiği kelimeler: ötirik “yalan” (I-5, 113), tülki “tilki” (IV-17, 317), uzun “uzun” (II-1, 7), uşır- “uçurmak” (II-2, 19), quyrıq “kuyruk” (IV-19, 333), qonıs “konacak yer” (VII-21, 378), bolatsız “çeliksiz” (III-3, 32), omırtqa “omurga” (III-4, 67), büldirge “kamçı sapı” (III-4, 80), moyındı “boyunlu” (V-2, 73), üşin “için” (VII-5, 48)

2. 1. 1. 2. 2. 2. Alıntı Kelimelerde Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu

Alıntı kelimelerde de düz ünlüleri düz ünlüler takip eder: peygamber > paygamber “peygamber” (IX-5, 89), mirza > mırza “bey” (IV-11, 190), çerag > şıraç “mum, kandil” (VII-13, 235), zindan > zından “zindan” (IX-7, 181), hesap > esep “hesap” (XII-66, 1074), mekân > meken “mekan, yer” (XI-17, 331)

Yuvarlak ünlüleri düz ünlüler takip eder: şükr > şükir+lik “şükürlük” (XII-69, 1135), burç > burış “köşe” (III-3, 30), dürüst > durıs “doğru” (I-7, 139)

Jırav ve akınlara ait kiril harfli metinlerde bazı eklerin yuvarlak ünlülü şekilleri yoktur. Bu ekler de düzlük-yuvarlaklık uyumunu bozmaktadır: azuwlı “azı dişli” (VII-12, 120), soydı “soylu” (IV-11, 210), körüwşi “görücü” (V-2, 44), onınşı “onuncu” (XI-1, 29)

İsim-fiil eki -uw, -üw düzlük-yuvarlaklık uyumunu bozan eklerden biridir. Ek daima yuvarlak ünlülüdür: qıluw “yapmak, işlemek” (V-2, 78), basuw “basmak” (VII-9, 90)

Bazı yabancı kökenli ekler de düzlük-yuvarlaklık uyumunu bozmaktadır: jemqor “açgözlü” (XII-5, 140)

2. 1. 1. 2. 3. Ünlü Değişmeleri

2. 1. 1. 2. 3. 1. Ünlü Kalınlaşması

Kelimelerdeki ince ünlülerin kalın ünlüye dönüşerek arkada boğumlanmasıdır. Genellikle alıntı kelimelerde görülür.

e > a: âdem > adam “insan” (I-5, 90), devâ > dawa “deva, çare” (XII-63, 1031), sefer > sapar “sefer, yolculuk” (XII-12, 243), cevap > jawap “cevap” (IV-27, 439)

i > ı: yigirme > jıyırma “yirmi” (VIII-3, 41), çini > şını (ayaq) “cam kadeh” (XI-42, 960), siyah > sıya “mürekkep” (XII-6, 171)

e > ı: çerag > şıraç “mum, kandil” (VII-13, 235)

2. 1. 1. 2. 3. 2. Ünlü İncelmesi

Arkada boğumlanan kalın ünlülerin önde boğumlanan ince ünlülere dönüşmesidir.

a > ä: bay bişe > báybişe “ilk hanım” (IX-3, 67), kâfir > kâpir “kâfir” (X-3, 28), hazır > äzir “şimdi” (VII-16, 319), günah > künâ “günah” (XII-20, 336)

a > e: hevâ > awa “hava” (XII-24, 450), mekân > meken “mekan, yer” (XI-17, 331), gedâ > kedey “fakir” (XI-40, 911), bayram > meyram “kişi adı” (X-1, 6)

ı > i: bıç- > piş- “(kıyafet vb.) biçmek” (XI-35, 811), qarı > kâri “ihtiyar, yaşlı” (VII-3, 32), tatlıg > tätti “tatlı” (III-4, 72), ıt > iyt “it, köpek” (XI-16, 300)

2. 1. 1. 2. 3. 3. Ünlü Düzleşmesi

Genellikle ikinci hecedeki yuvarlak ünlülerin düzleşmesi olayıdır.

u > ı: turna > tırna “turna” (XI-36, 816), anuk (ET) > anıq “açık, belli” (XII-57, 954), aqrın (ET) > aqırın “yavaş” (XI-12, 238), pamuq > mamıq “pamuk” (III-5, 151), kabûl > qabıl “kabul” (IX-7, 236), toquz > togız “dokuz” (IV-11, 217), oltur- > otır- “oturmak” (IX-7, 159)

ü > i: büt- > bit- “yetişmek, büyümek” (IV-6, 82), edgü (ET) > iygi “iyi” (IV-2, 13), öküz > ögiz “öküz” (XI-25, 554)

ü > e: kötür- > köter- “kaldırmak” (IV-11, 166), süñük > süyek “kemik” (ak süyek = asiller) (XI-30, 694), töpü > töbe “tepe, uç” (IV-1, 9)

2. 1. 1. 2. 3. 4. Ünlü Yuvarlaklaşması

a > ö: Alıntı kelimelerin ilk hecesinde bulunan a ünlüsünün, v ünsüzünün yuvarlaklaştırıcı etkisiyle ö’ye dönüşmesi olayıdır. vasiyet > *osiyet > ösiyet “vasiyet” (VII-22, 392)

e > ü: tegül > tügil “değil” (IV-11, 226)

ı > u: adıg > ayuw “ayı” (IX-3, 67), agrıg > awruw “ağrı, hastalık” (IX-3, 60), azıg > azuw “azı dişi” (II-1, 11), sılıg > sıluw > suluw “güzel” (IV-23, 372), kılıg > *kılıw > qılıw “yapmak, işlemek” (V-2, 78), basıg > *basıw > basuw “basmak” (VII-9, 90)

i > ü: elig > eliw > elüw “elli” (XI-19, 361)

i > o: Alıntı kelimelerin ilk hecesinde bulunan i ünlüsünün, v ünsüzünün yuvarlaklaştırıcı etkisiyle o’ya dönüşmesi olayıdır: vîrân > *wöyran > oyran “viran” (III-4, 53)

2. 1. 1. 2. 3. 5. Ünlü Genişlemesi

ı > a: togrı > tuwra “doğru” (IV-11, 192), qıdıg > qıya “kenar” (V-3, 97), yaltrı- > jıltıra- “parıldamak” (XII-23, 447), ıgaç > agaş “ağaç” (IV-12, 248)

i > e: kidin > keyin “sonra” (IV-12, 265), yiti > jeti “yedi” (XI-29, 632), kemi > keme “gemi” (IV-11, 167)

Soru ekinin ünlüsünün de genişlediği görülmektedir: biter mi > biter me “biter mi” (XI-8, 138), tiygey mi > tiygey me “saldıracak mı” (III-2, 19)

u > o: Kıpçak grubu Türk lehçeleri arasında Tatarcada düzenli olarak görülen bu ses olayının jırav ve akınların dilinde birkaç örneği vardır. quzı > qozı “kuzu” (XI-16, 299), tûtı > totı “papağan” (IX-3, 73)

ü > ö: Tatarcada düzenli olarak görülen bu ses olayının jırav ve akınların dilinde birkaç örneği vardır ve değişim ilk hecededir. hüner > öner “hüner” (IV-11, 184),

ü > e: tüpü > töbe “tepe” (V-3, 98), kötür- > köter- “kaldırmak” (IV-11, 166), örküç > örkeş “hörgüç” (XI-4, 85), süñük > süyek “kemik” (XI-30, 694)

e > ä: Teñri > Täñiri “Tanrı” (IV-3, 27), ewwel > äwel “evvel, önce” (IX-4, 79), dewlet > dâwlet “talih, şans” (I-5, 96)

2. 1. 1. 2. 3. 6. Ünlü Daralması

a > ı: turgan > -tuğın > -tın [öle turgan > öletuğın “ölecek” (I-7, 144)], taş > tıs “dış” (X-4, 40), yaltrı- > jıltrı- “parıldamak” (XII-23, 447)

a > i: hâlâ > äli “hâlâ” (IX-7, 259)

e > i: edgü > edhgü > iygi “iyi” (IV-2, 13), bedük > bedhük > biyik “yüksek” (II-2, 18), beg > bey > biy “bey” (II-1, 10), keyik > kiyik “geyik” (I-1, 1), teg- > tiy- “değmek” (X-5, 59)

o > u: Türkiye Türkçesinde ilk hecesinde o ünlüsü bulunan bazı kelimelerin jırav ve akınların dilinde u ünlüsü ile yazıldığı görülmektedir. boz - > buz- “bozmak” (II-1, 16), qow- > quw- “kovmak” (IV-11, 191), ogrı > urı “hırsız” (XI-20, 391), ogul > *uwıl > ul “oğul” (I-3, 43)

ö > ü: Kıpçak grubu Türk lehçelerinden Tatarcanın karakteristik bir özelliği olan bu değişim jırav ve akınların dilindeki bazı kelimelerde de görülmektedir: köy- > küy- “yanmak” (X-1, 5), közet- > küzet- “gözlemek” (XI-42, 977), öğren- > *öyren- > üyren- “öğrenmek, alışmak” (XII-69, 1117)

2. 1. 1. 2. 3. 7. Ünlü Türemesi

Kelime başında: Türkçede kelime başında l, r, w ünsüzleri bulunmaz. Bu nedenle jırav ve akınların dilinde bu ünsüzlerle başlayan yabancı kökenli kelimelerin başında bir ünlü türer. Rus > Orıs “Rus” (XI-20, 427), rûze > oruza > oraza “oruç” (XII-37, 635), rûmal > oramal “baş örtüsü” (XII-3, 60), rızk > ırıs “nasip” (XII-76, 1266), wakt > waqıt “vakit, zaman” (XI-1, 11)

Kelime içinde: qible > qubıla “yön, taraf” (XI-33, 788), aqrın > aqırın “yavaş” (XI-12, 238), Täñri > Täñiri “Tanrı” (III-4, 41), kişne- > kisine- “kişnemek” (III-4, 106), saçra- > şaşıra- “sıçramak” (XI-37, 854)

Kelime sonunda: kıwanç > quwanış “kıwanç, mutluluk” (XII-45, 705), farz > parız “farz” (XII-50, 808), qawm > qawım “kavim, halk” (IX-7, 256), xalq > xalıq “halk” (IV-11, 177), şükr > şükir+lik qılıw “şükretmek, razı olmak” (XII-69, 1135), kadr > qadir “değer, kıymet” (I-4, 74), sabr > sabır “sabır” (IX-7, 296), baxt > baqıt “baht, talih” (VII-2, 17), qorq- > qorık- “korkmak” (VIII-2, 20), tınç > tınış “sakin” (X-3, 35), yolq- > jolıq- “rastlaşmak” (IV-5, 42)

2. 1. 1. 2. 3. 8. Ünlü Düşmesi

Kelime başında: inan- > nan- “inanmak” (XII-79, 1312), ıšan- > *şan- > *şen- > sen- “inanmak, güvenmek” (XII-62, 1021), (oğlaq >) ulaq > laq “oğlak” (XI-19, 358), urug > *uruw > ruw “boy, kabile” (XI-7, 117)

Kelime ortasında: bulıt > bult “bulut” (IV-6, 47), tokımak > toqpaq “tokmak” (XI-42, 957), yorıga > jorga “yorga at” (XI-10, 171), pâdışah > patşa “padişah” (XI-20, 374)

Kelime sonunda: buqagu > bugaw “bukağı” (V-3, 89), buzagu > buzaw “buzacağı” (II-3, 55), qugu > (aq) quw “kuğu” (I-3, 48), küdegü > küdhegü > küyew “güvey, damat” (II-3, 37)

2. 1. 2. ÜNSÜZLER

Ünlüler dışında kalan diğer seslere ünsüzler diyoruz.

Jırav ve akınlara ait kiril harfli metinlerdeki 33 işaret sessiz harfleri karşılamaktadır.

2. 1. 2. 1. Ünsüzlerin Özellikleri ve Teşekkülü

Jırav ve akınlara ait kiril harfli metinlerdeki ünsüzleri, özelliklerine ve teşekkül yerlerine göre şöyle bir tabloda gösterebiliriz.

Seslerin yapısına göre	Sert Sessizler	к, к, х, п, ф, т, с, ш,	
	Yumuşak Sessizler	б, г, ғ, д, ж, з	
	Ses yolunun durumuna göre sessizler	Burundan çıkan sessizler	м, н, ң
		Ağızdan çıkan sessizler	л, р, й, у
Seslerin çıkış yerlerine göre	Dudak Ünsüzleri	п, б, м, у	
	Diş-Dudak Ünsüzleri	ф	

	Diş Ünsüzleri	Т, с, з, д
	Dil Ucu Ünsüzleri	н, л
	Diş-Damak Ünsüzleri	ж, ш, р, й
	Ön Damak Ünsüzleri	к, г
	Arka Damak Ünsüzleri	к, ф, н, х
	Gırtlak Ünsüzü	h
Söyleniş şekillerine göre sessizler	Süreksiz sessizler	б, п, д, т, г, к, қ
	Sürekli sessizler	з, с, ж, ф, ш, р, h, х
	Titreşimli Sessizler	р

2. 1. 2. 1. 1. Dudak Ünsüzleri

2. 1. 2. 1. 1. 1. “b” sesi (Б б)

Bu ses, sedalı ve patlayıcı bir ünsüzdür.

Kelime başında: balıq “balık” (I-1, 2), balapan “kuş yavrusu” (I-2, 29), buz-
“bozmak” (II-1, 16), biyik “yüksek” (II-2, 18), bolatsız “çeliksiz” (III-3, 32)

Kelime içinde: köbe “zırh” (IV-1, 4), jebe “ok” (IV-2, 12), töbe “tepe” (V-3, 98),
azban “azman” (VII-6, 59), tañbala- “damgalamak” (VII-12, 126)

Türkçe kökenli kelimelerde kelime sonunda b sesi bulunmaz. Alıntı kelimelerin
sonundaki b sesi jırav ve akınların dilinde p’ye dönüşür: cewâb > jawap “cevap” (IV-
27, 439)

2. 1. 2. 1. 1. 2. “p” sesi (П п)

Bu ses, sedasız ve patlayıcı bir ünsüzdür.

Kelime başında: pışaq “bıçak” (VII-13, 182), piş- “biçmek” (XI-35, 808), pul
“para” (IV-5, 46), pisir- “pişirmek” (IV-22, 359)

Kelime içinde: şolpan “çoban yıldızı” (III-4, 57), serpil- “büyüme, gelişme”
(III-4, 89), köpek “köpek” (III-4, 96)

Kelime sonunda: köp “çok” (I-3, 50), top “ordu” (III-4, 126), qar “kap, kım”
(VII-20, 360)

2. 1. 2. 1. 1. 3. “m” sesi (М м)

Bu ses, sedalı ve sızıcı bir ünsüzdür.

Kelime başında: mura “miras” (I-3, 44), min- “binmek” (I-3, 58), mınaw “bu” (II-3, 40), mıñ “bin” (II-3, 51), muz “buz” (III-4, 46)

Kelime içinde: qamşı “kamçı” (XI-36, 842), qımız “kımız” (VII-7, 73), qamıs “kamış” (VII-12, 119), jaman “kötü” (IX-5, 102)

Kelime sonunda: adam “insan” (I-5, 90), körinim “bir adımlık” (IV-20, 338), qadam “adım” (V-3, 94), kiyim “elbise” (VII-3, 26), jem “yem” (VII-5, 48)

2. 1. 2. 1. 1. 4. “w” ünsüzü (Y y)

Bu ses, sedalı, sürekli ve akıcı bir ünsüzdür. Türkiye Türkçesinde olduğu gibi dış-dudak v’si değil çift dudak w’sidir.

Kelime başında (Arapça kökenli kelimelerde görülür): waqıt “vakit, zaman” (XI-1, 11), wagda “vâde, söz” (XII-25, 465), wâjip “vâcip” (XII-50, 808)

Kelime içinde: awıl “köy” (I-6, 118), buwırşın “genç deve” (II-1, 11), awır “kalabalık” (III-4, 51), juwıq “yakın” (IV-6, 118), awız “ağız” (XI-24, 527). Söz içindeki arka damak /g/ ünsüzünün sızıcılaşıp çift dudak ünsüzü /w/ye dönüşmesi Kıpçak Türkçesi için karakteristik bir ses olayıdır. Dolayısıyla burada verilen örneklerde kelime başında görülen /w-/ ünsüzü ile kelime içinde görülen /-w-/ ünsüzünün kaynağı aynı değildir.

Kelime sonunda: aqquw “kuğu” (I-3, 48), jaw “düşman” < yağı (I-3, 51), küyew “güvey, damat” < küdegü (II-3, 37), saqtaw “korunak” (II-3, 45), aruw “güzel” < arıg (III-4, 49).

2. 1. 2. 1. 2. Dış-Dudak Ünsüzü

2. 1. 2. 1. 2. 1. “f” ünsüzü (Ф ф)

Bu ünsüz, sedasız ve sızıcı bir ünsüzdür. Türkçe kökenli kelimelerde bulunmaz. Arapça ve Farsçadan Kazak Türkçesine giren kelimelerde bu ses p’ye dönüşür. Ancak jrav ve akınların dilinde bir iki örnekte f korunmuştur: fiygıl “düşünce” (IV-19, 334), saf “saf, katkısız” (IV-30, 492), alafa “savaşta elde edilen ganimet” (XI-42, 942), tawfiyk “kanaat, yetinme” (XII-39, 657)

2. 1. 2. 1. 3. Dış Ünsüzleri

2. 1. 2. 1. 3. 1. “d” ünsüzü (Д д)

Bu ünsüz, sedalı ve patlayıcı bir ünsüzdür. Türkçe kökenli kelimelerin sonunda bulunmaz.

Kelime başında: duspan “düşman” (I-3, 50), duwadaq “toy (kuş)” (I-6, 116), dariya “deniz” (II-2, 28), dünıye “dünya” (III-4, 53), dost “arkadaş, dost” (IV-6, 116)

Kelime içinde: quladın “aladoğangillerden biraz küçükçe yırtıcı bir kuş türü” (I-3, 46), izde- “aramak” (I-3, 57), adırna “yay ipi” (II-1, 4), kindik “göbek bağı” (II-3, 41), iyindik “omuz” (III-4, 63)

2. 1. 2. 1. 3. 2. “t” ünsüzü (Т т)

Bu ünsüz, sedasız, patlayıcı ve süreksiz bir ünsüzdür.

Kelime başında: tap- “bulmak” (I-1, 8), tülki “tilki” (I-5, 98), tolqın “dalga” (II-2, 28), toqtı “toklu” (II-3, 50), tuwgan “kardeş” (III-4, 77)

Kelime içinde: etik “çizme” (III-4, 103), altı “altı” (III-3, 33), batırşılıq “kahramanlık” (IV-1, 11), maqtan- “övünmek” (IV-3, 22), qattı “katı, sert” (V-1, 1)

Kelime sonunda: at “ad, isim” (I-5, 102), jurt “yurt” (I-6, 125), bulut “bulut” (II-1, 13), azamat “gönüllü asker” (II-2, 31), qart “yaşlı” (III-2, 22)

2. 1. 2. 1. 3. 3. “n” ünsüzü (Н н)

Bu ünsüz sedalı, yumuşak geniz ünsüzüdür.

Kelime başında: nege “niye, niçin” (I-3, 37), nayza “mızrak” (III-4, 110), nar “tek hörgüçlü cins deve” (IV-20, 336), nan- “inanmak” (IV-20, 340), nemene “ne” (VII-9, 93)

Kelime içinde: qarındas “kardeş” (I-5, 88), endi “şimdi, artık” (I-7, 141), ana “anne” (II-3, 38), orındıq “yatak” (III-4, 135), sına- “denemek” (IV-6, 108)

Kelime sonunda: egin “ekin” (I-1, 3), otın “odun”(I-1, 8), qan “kan” (III-1, 15), jaman “kötü” (III-3, 31), qırşın “genç” (IV-6, 82)

2. 1. 2. 1. 3. 4. “z” ünsüzü (З з)

Bu ünsüz sedalı ve sızıcı bir ünsüzdür. Türkçe kökenli kelimeler z sesi ile başlamaz. Ancak alıntı kelimelerde kelime başında bulunur.

Kelime başında: zaman “devir, zaman” (I-3, 62), zerger “kuyumcu” (VII-13, 207), zor “güzel” (VII-16, 307), zından “zindan” (IX-7, 181), zalım “zalim, acımasız” (XI-1, 4)

Kelime içinde: tazı “tazı” (I-5, 98), azuw “azı dişi” (II-1, 11), özen “nehir” (II-3, 46), jazı “ova” (III-4, 60), küzen “kokarca” (III-4, 84)

Kelime sonunda: jaz “yaz” (I-2, 28), qımız “kımız” (I-3, 34), otız “otuz” (III-4, 67), saygez “sadaq okunun bir türü” (III-4, 112), semiz “semiz” (IV-6, 67)

2. 1. 2. 1. 3. 5. “s” ünsüzü (C c)

Bu ünsüz, sedasız ve sızıcı bir ünsüzdür. Genel Türkçe ş’ler Kazak Türkçesinde s’ye tekabül eder. Bu mesele “ünsüzlerde meydana gelen ses değişimleri” başlığı altında ayrıca ele alınacaktır.

Kelime başında: semir- “semirmek” (I-1, 13), sadaq “ok” (II-3, 43), sazan “sazan balığı” (II-3, 56), suw “su” (III-1, 1), san “but, bacak” (III-4, 70)

Kelime içinde: esirt- “kendinden geçirmek, sarhoş etmek” (V-2, 21), asaw “asi” (V-2, 39), albastı “albastı” (VI-1, 6), jasıl “yeşil” (VII-1, 4), qursan- “kuşanmak” (VII-4, 43)

Kelime sonunda: keñes “meclis” (I-1, 5), qonıs “konacak yer” (I-3, 57), jas “genç” (II-3, 48), bas “baş” (IV-2, 16), alıs “uzak” (IV-11, 195)

2. 1. 2. 1. 4. Diş-Damak Ünsüzleri

2. 1. 2. 1. 4. 1. “j” ünsüzü (Ж ж)

Bu ünsüz sedalı ve sızıcı bir ünsüzdür. Genel Türkçede y- ile başlayan kelimeler jırav ve akınların dilinde j- ile başlar. Bu kurallı bir ses değişimidir. Ancak Güney Kazakistan bölgesinde bu ses c- olarak telaffuz edilmektedir. Kuzey bölgelerde ise j- olarak telaffuz edilmektedir. Türkçe kökenli kelimelerin ortasında ve sonunda bulunmaz; varsa bu, kelimenin alıntı olduğunu gösterir.

Kelime başında: jayla- “yaylamak” (I-1, 1), jügir- “koşmak” (I-1, 12), jibek “ipek” (II-1, 4), jalğız “yalnız” (II-1, 12), jaw “düşman” (III-2, 19)

Kelime içinde: kenje “küçük” (II-1, 10), olja “ganimet” (IV-4, 34)

Kelime sonunda: xaj “hac” (IV-11, 163)

2. 1. 2. 1. 4. 3. “ş” ünsüzü (Ш ш)

Bu ünsüz sedasız ve sızıcı bir ünsüzdür. Genel Türkçedeki /ç/ler jırav ve akınların dilinde /ş/ye tekabül eder.

Kelime başında: şıq- “çıkmaq” (I-2, 28), şayna- “çiğnemek” (II-1, 11), şatır “çadır” (III-4, 59), şaş “saç” (III-4, 88), şıbın “sinek” (IV-12, 259)

Kelime içinde: köşir- “göçürmek” (I-1, 6), tışqan “sıçan” (I-3, 47), qaşagan “çok kaçan at” (II-1, 7), uşır- “uçurmak” (II-2, 19), küşeyt- “güçlendirmek” (II-2, 28)

Kelime sonunda: üş “üç” (II-3, 46), köş “göç” (III-4, 130), aş “aç” (IV-28, 460), küş “güç” (VII-15, 296), örkeş “hörgüç” (XI-4, 85)

2. 1. 2. 1. 5. Ön Damak Ünsüzleri

2. 1. 2. 1. 5. 1. “l” ünsüzü (Л л)

Bu ünsüz sedalı ve sızıcı bir ünsüzdür. Türkçe kökenli kelimeler l- ünsüzü ile başlamaz. Bu yüzden jırav ve akınların dilinde de l- ile başlayan Türkçe kökenli kelimeler yoktur. Ancak kelime başında ses düşmesi neticesinde bazı kelimelerin l- ile başladığı görülür.

Kelime başında: laşıq “barınak, çardak” (VIII-4, 60), laq “oğlak” (XI-19, 358), layıq “lâyık” (IV-11, 206), laşın “laçın” (IV-29, 482)

Kelime içinde: jılan “yılan” (I-2, 27), jalañ “yalın” (I-2, 29), ülken “büyük” (II-1, 2), belgili “meşhur” (II-2, 18), bulaq “pınar” (III-4, 36)

Kelime sonunda: ul “oğul” (I-3, 43), qızıl “kızıl, kırmızı” (II-1, 6), köl “göl” (II-1, 12), jasıl “yeşil” (IV-3, 18)

2. 1. 2. 1. 5. 2. “r” ünsüzü (Р р)

Bu ünsüz sedalı, titretilmiş ve sızıcı bir ünsüzdür. Türkçe kökenli kelimeler r- sesi ile başlamaz. Alıntı kelimelerin başında bulunabilir. Jırav ve akınların dilinde bazı ses değişimleri neticesinde r- ile başlayan kelimeler vardır ancak bu kelimelerin sayısı azdır.

Kelime başında: ruw “boy, soy” (XI-7, 117), razı “razı” (XI-9, 157), raqattan- “rahatlamak” (XII-6, 172), ruqsat “izin” (XII-30, 538), ras “doğru” (XII-54, 871)

Kelime içinde: quyırıq “kuyruk” (I-2, 26), qorgan “kale” (I-3, 38), arı- “yorulmak” (II-2, 26), sarı “sarı” (II-3, 44), qara- “bakmak” (III-2, 23)

Kelime sonunda: tar “dar” (I-1, 17), jer “yer” (I-3, 59), er “er, kahraman” (II-2, 20), awır “kalabalık” (III-4, 51), tulpar “tulpar” (III-4, 132)

2. 1. 2. 1. 5. 3. “y” ünsüzü (Й й)

Bu ünsüz sedalı ve sızıcı bir ünsüzdür. Genel Türkçedeki kelime başındaki /y- /lerin jırav ve akınların dilinde /j-/ye tekabül ettiğini belirtmiştik. Bu yüzden jırav ve akınlara ait kiril harfli metinlerde /y-/ ile başlayan Türkçe kökenli kelime tespit edilmemiştir. Bu ünsüz alıntı kelimelerin başında olabilir.

Kelime içinde: oyna- “oyynamak” (I-1, 2), ayaq “ayak” (I-2, 29), söyle- “konuşmak” (II-1, 6), küyew “güvey, damat” (II-3, 37), keyin “sonra” (III-4, 96)

Kelime sonunda: biy “bey” (II-1, 10), qoy “koyun” (II-3, 58), toy “düğün, eğlence, şölen” (III-1, 10), mañday “alın” (III-4, 87), ay “ay” (IV-25, 401)

2. 1. 2. 1. 5. 4. “g” ünsüzü (Г г)

Bu ünsüz sedalı ve patlayıcı bir ünsüzdür. Metinlerimizde /g-/ ünsüzü ile başlayan kelime tespit edilmemiştir.

Kelime içinde: egin “ekin” (I-1, 3), jügir- “koşmak” (I-1, 12), büldirge “kamçı sapı” (III-4, 80), iygi “iyi” (IV-2, 13), özge “başka” (IV-5, 41)

Bu ünsüz kelime sonunda da bulunmaz.

2. 1. 2. 1. 5. 5. “k” sesi (К к)

Bu ünsüz sedasız ve patlayıcı bir ünsüzdür.

Kelime başında: köz “göz” (I-1, 9), kel- “gelmek” (I-1, 17), köbe “zırh” (II-1, 2), küşeyt- “güçlendirmek” (II-2, 28), kölik “yük hayvanı” (III-4, 48)

Kelime içinde: ökin- “pişman olmak” (III-4, 126), eki “iki” (IV-1, 5), töktir- “döktürmek” (IV-11, 184), nöker “asker” (VII-13, 178), tekti “soylu” (VII-13, 231)

Kelime sonunda: kiyik “geyik” (I-1, 1), ötirik “yalan” (I-5, 113), jibek “ipek” (II-1, 4), biyik “yüksek” (II-2, 18), etik “çizme” (III-4, 103)

2. 1. 2. 1. 6. Arka Damak Ünsüzleri

2. 1. 2. 1. 6. 1. “g” ünsüzü (Ғғ)

Bu ünsüz sedalı, sürekli ve sızıcı bir ünsüzdür. Arapçadan alınan ve bünyesinde ayın sesi bulunan kelimelerde ayın sesi yerine kullanılır.

Kelime başında: garip “garip” (I-4, 68), galım “âlim” (IV-11, 235), galam “âlem” (IV-17, 322), gumır “ömür” (IV-21, 357), gawhar “mücevher” (VII-13, 237)

Kelime içinde: jalgan “yalan” (I-7, 143), jalgız “yalnız” (II-1, 12), qaragay “çam ağacı” (II-3, 43), jabagı “yapağı” (II-3, 48), agar- “ağarmak” (III-4, 56)

2. 1. 2. 1. 6. 2. q ünsüzü (Ққ)

Bu ünsüz sedasız ve patlayıcı bir ünsüzdür.

Kelime başında: qol “el” (I-1, 24), quyırq “kuyruk” (I-2, 26), qon- “konmak, yerleşmek” (II-3, 35), qart “yaşlı” (III-2, 22), qara- “bakmak” (III-2, 23)

Kelime içinde: basqa “başka” (I-3, 36), jaqsı “iyi” (I-4, 70), tolqın “dalga” (II-2, 28), saqtaw “korunak” (II-3, 45), maqtan- “övünmek” (IV-3, 22)

Kelime sonunda: balıq “balık” (I-1, 2), ayaq “ayak” (I-2, 29), aq “ak, beyaz” (II-2, 28), sadaq “ok” (II-3, 43), artıq “fazla” (III-4, 42)

2. 1. 2. 1. 6. 3. “h” ünsüzü (X x)

Bu ünsüz sedasız ve sızıcı bir ünsüzdür.

Kelime başında: Jırav ve akınların dilinde kelime başı h’ler bazen kullanılır, bazen düşer, bazen de q’ya döner. xan “han” (I-3, 30), xalıq “halk” (I-3, 32), xaj “hac” (IV-11, 163), xat “mektup” (IV-11, 195), xanışa “han kızı, prenses” (V-2, 73)

Kelime içinde: nasıyxıt “nasihat” (I-5, 93), muxit “okyanus” (VII-13, 236), axiret “ahiret” (XI-30, 693)

2. 1. 2. 1. 6. 4. “ñ” ünsüzü (Hñ)

Bu ünsüz sedalı ve sızıcı bir geniz ünsüzüdür. Jırav ve akınların dilinde bu ünsüz ile başlayan kelime yoktur.

Kelime içinde: keñes “meclis” (I-1, 5), eñkey- “iki büklüm olmak” (I-1, 17), señgir “dağ zirvesi” (II-2, 18), Täñiri “Tanrı” (III-4, 41), mañday “alın” (III-4, 87)

Kelime sonunda: jalañ “yalın” (I-2, 29), tereñ “derin” (I-7, 150), mıñ “bin” (II-3, 51), teñ “denk, eşit” (IV-6, 70), oñ “sağ” (XI-20, 409)

2. 1. 2. 1. 7. Gırtlak ünsüzü “h” (hh)

Bu ünsüz sedasız bir ünsüzdür. Alıntı kelimelerde görülür. Jırav ve akınların dilinde kelime başında bazen korunur, bazen düşer, bazen de q’ya döner.

Kelime başında: här “her” (IV-8, 149)

Kelime içinde: şahid “şehid” (III-4, 142), möhrli “mühürlü” (IV-11, 195), sahar “bir cins kuğu” (IV-11, 218), qahar “kahır” (V-1, 12), gawhar “mücevher” (VII-13, 237)

2. 1. 2. 2. Ünsüzlerde Meydana Gelen Ses Olayları

2. 1. 2. 2. 1. Ünsüz Uyumu

Jırav ve akınların dilinde ünsüz uyumu tamdır. Sedasız ünsüzle biten kelimelere sedasız ünsüzle başlayan ekler; sedalı ünsüzle biten kelimelere sedasız ünsüzle başlayan ekler gelmektedir. -ki aitlik eki de jırav ve akınların dilinde uyuma girmektedir. kumis+ke “gümüşe” (I-1, 25), qus+tıñ “kuşun” (I-3, 46), alıs+tan “uzaktan” (II-2, 21),

qan+ga “kana” (II-2, 24), köl+der “göller” (III-1, 1), art+qan+mın “yüklemişim” (III-4, 48), artqı “arkadaki” (I-5, 105), burıngı “önceki” (I-7, 134), keyıngı “sonraki” (I-4, 96)

2. 1. 2. 2. 2. Ünsüz Değişmeleri

2. 1. 2. 2. 2. 1. Sedalılışma

-q- > -g-: aq+ar- > agar- “ağarmak” (III-4, 56), çıq+ar- > şıgar- “çıkarmak” (VII-13, 236)

-k- > -g-: sekiz > segiz “sekiz” (IV-6, 76), öküz > ögiz “öküz” (XI-25, 554)

t- > d-: Eski Türkçedeki kelime başı /t-/ler jırav ve akınların dilinde korunmuştur. Ancak bunun istisnaları vardır. te- > de- “demek, söylemek” (I-5, 86), toñız > doñız “domuz” (IX-1, 27)

Edebî dilde /t-/ ünsüzüyle başlayan bazı kelimelerin jırav ve akınların dilinde /d-/ ile başladığı görülür: taq ~ daq “tek, bir” (XII-54, 874), tuwla- ~ duwla- “şahlanmak” (IX-6, 116)

2. 1. 2. 2. 2. 2. Sedasızlaşma

b- > p-: bıçaq > pışaq “bıçak” (VII-13, 182). Edebî dilde /b-/ ünsüzüyle başlayan bir kelimenin jırav ve akınların dilinde /p-/ ile başladığı görülür: berik > perik “sağlam, sıkı” (V-2, 42)

-d- > -t-: pâdışah > patşa “padişah” (XI-20, 374). Edebî dilde /d-/ ünsüzüyle başlayan bir kelimenin jırav ve akınların dilinde /t-/ ile başladığı görülür: döñbek ~ töñbek “tomruk” (IV-21, 345)

-g- > -q-: çerâg > şıraq “mum, kandil” (VII-13, 235)

2. 1. 2. 2. 2. 3. Süreklileşme

ç > ş: iç- > iş- “içmek” (I-3, 34), çeç- > şeş- “çözmek” (III-4, 97), uçur- > uşır- “uçurmak” (II-2, 19)

p > m: pamuq > mamıq “pamuk” (III-5, 151). Edebî dilde içinde /-p-/ ünsüzü bulunan iki kelimenin jırav ve akınların dilinde /-m-/ ile olduğu görülür: jatpaq ~ jatmaq (IV-24, 395), duşpan ~ duşman “düşman” (XI-42, 982)

p > f: Edebî dilde /p-/ ünsüzüyle başlayan bir kelimenin jırav ve akınların dilinde /f-/ ile başladığı görülür: pıygıl ~ fiygıl “düşünce” (IV-19, 334)

2. 1. 2. 2. 2. 4. Genizsileşme

b > m: biñ > miñ “bin” (II-3, 51), boyun > moyın “boyun” (IV-28, 450), buz > muz “buz” (XI-39, 884), boynuz > müyiz “boynuz” (IV-11, 231), buñ > muñ “dert, tasa” (XI-35, 797)

2. 1. 2. 2. 2. 5. Süreksizleşme

h > q: Hudâ > Quday “Allah” (VII-4, 46), hazır > qazir “şimdi” (VII-3, 34), baht > baq “baht, talih” (IX-7, 242), taht > taq “taht” (IX-7, 291). Edebî dilde /h-/ ünsüzüyle başlayan bir kelimenin jırav ve akınların dilinde /q-/ ile başladığı görülür: haq ~ qaqa “hak” (XII-24, 455)

f > p: sefer > sapar “sefer, yolculuk” (XII-12, 243), saf > sap “sıra, dizi” (VII-13, 194), fayda > payda “fayda” (XI-13, 240)

m > b: azman > azban “kısırlaştırılmış at” (VII-6, 59). Edebî dilde /m-/ ünsüzüyle başlayan bir kelimenin jırav ve akınların dilinde /b-/ ünsüzü ile başladığı görülür: muz ~ buz “buz” (IV-22, 358)

-m- > -p-: âsmân > aspan “gökyüzü” (IV-6, 47), duşman > duspan “düşman” (III-2, 20). Edebî dilde /m/ ünsüzü bulunan iki kelimenin jırav ve akınların dilinde /p/ ile olduğu görülür: musılman ~ púsırman “müslüman” (IX-1, 2), sarı şımşık ~ sar şıpşık “kanarya” (IV-12, 256)

2. 1. 2. 2. 2. 6. Sızıcılaşma

-p- > -b- > -w-: tap-ıp > tab-ıp > tawıp “bulup” (XI-5, 103), şap-ıp > şab-ıp > şawıp “keskin kılıç vb. ile kesmek” (XI-42, 983)

2. 1. 2. 2. 2. 7. Akıcılaşma

g > y (ince ünlülü kelimelerde): tügme > tüyme “düğme” (III-4, 95), yigirme > jıyırma “yirmi” (VIII-3, 41), teg- > tiy- “değmek” (I-7, 128)

g > y (kalın ünlülü kelimelerde): bagla- > bayla- “bağlamak” (III-4, 119), sıg- > sıy- “sığmak” (XI-20, 419), sıgır > sıyır “sığır” (XII-25, 464)

2. 1. 2. 2. 2. 8. Benzeşme

“l” ünsüzündeki benzeşmeler: aydın+lıq > aydındıq “aydınlık” (III-4, 93), esen+lik > esendik “esenlik” (IV-6, 105), ädil+lik > ädildik “adalet” (XI-29, 672), jomart+lıq > jomarttıq “cömertlik” (XII-57, 946), kayrat+lı > qayrattı “güçlü” (I-4, 85), es+li > esti “bilge, akıllı” (I-5, 86), kiris+li > kiristi “kirişli” (II-1, 4), kerek+li > kerekti

“gerekli” (IV-6, 132), soydı “soylu” (IV-11, 210), at+lan > attan- “sefere çıkmak” (IV-9, 154)

“m” ünsüzündeki benzeşmeler: jaz+may > jazbay “şaşmadan” (IX-6, 126), küzet+mey > küzetpey “gözetmeden” (XI-5, 100), bat+may > batpay “batmadan” (XI-41, 915), öt+mes > ötpeş (pışak) “kesmez bıçak” (XII-29, 521), kön-me- > könbe- “inanmamak, razı olmamak” (I-3, 31), şıq+ma- > şıqpa- “çıkmamak” (VII-17, 327), kız+men > qızben “kız ile” (VII-17, 334)

“n” ünsüzündeki benzeşmeler: quv+nı > quwdı “kuğuyu” (I-3, 52), at+nı > attı “atı” (IV-1, 2), tilek+ni > tilekti “dileği” (IV-8, 146), koy+niñ > qoydıñ “koyunun” (II-1, 5), Edil+niñ > Edildiñ “İdil’in” (III-4, 118), kus+niñ > qustiñ “kuşun” (I-3, 46), jigıt+niñ > jigittiñ “yiğidin” (IV-13, 271)

“d” ünsüzündeki benzeşmeler: duşpan+dan > duşpannan “düşmandan” (VII-4, 41), Jem+den > Jemnen “Jemden” (I-1, 6), ketken+den > ketkennen “gittiğinden” (IV-11, 185), kim+den > kimnen “kimden” (IV-12, 251), sır+das > sırlas “sırdaş” (IX-7, 272)

Benzeşme		Ekin ilk ünlüsü			
		l	m	n	d
Kelimenin son harfi	l, m, n, ñ, z, j	+l > d			
	m, n, ñ, z, j		+m > b		
	m, n, ñ				+d > n
	ünlü / r, w, y				+d > l
	tonlular			+n > d	
	tonsuzlar	+l > t	+m > p	+n > t	

2. 1. 2. 2. 9. Aykırılışma

molla > molda “imam, molla” (X-3, 32), kıymetli > *qıymatlı > qımbattı “kıymetli, değerli” (VII-13, 237), sünnet > sündet “peygamber sünneti” (XII-50, 808), cennet > jendet “cennet” (VII-15, 301)

2. 1. 2. 2. 10. Ünsüz İkizleşmesi

katıg > qattı “katı, sert” (III-4, 73), ap+aq > appaq “bembeyaz” (VII-12, 134)

2. 1. 2. 2. 2. 11. Ünsüz Tekleşmesi

ellig > elüw “elli” (XI-19, 361), kuvvet > quwat “güç, kuvvet” (XII-48, 750)

2. 1. 2. 2. 2. 12. Ünsüz Düşmesi

g (kalın ünlülü kelimelerde) > Ø

Jırav ve akınların dilinde Eski Türkçe kökenli bazı sözcüklerdeki arka damak ünsüzü /-g-/nin düştüğü görülür.

Kelime içinde: ogrı > urı “hırsız” (XI-20, 391)

Kelime sonunda: katıg > qattı “katı, sert” (III-4, 73), sarıg > sarı “sarı” (VII-4, 42), tatlıg > tätti “tatlı” (III-4, 72). *qattı* ve *tätti* örneklerinde kelime sonundaki art damak ünsüzü /g/ düşmekle kalmamış; kelime içindeki ünsüzlerin de ikizleşmesine sebep olmuştur.

Bu örneklerde arka damak ünsüzü /g/ önce sızıcılaşıp çift dudak /w/sine dönüşmüş ardından da tamamen düşmüş olmalıdır.

g (ince ünlülü kelimelerde) > Ø

Jırav ve akınların dilinde Eski Türkçe kökenli bazı sözcüklerin sonundaki ön damak ünsüzü /g-/nin düştüğü görülür.

Kelime sonunda: kiçig > kişi “küçük” (XI-32, 759), tirig > tiri “diri” (XII-26, 479)

h > Ø

Kelime başında: Jırav ve akınların dilinde alıntı sözlerdeki gırtlak ünsüzü /h-/nin düştüğü görülür: helva > alwa “helva” (XII-57, 929), hazır > äzir “şimdi” (VII-16, 319), her > är “her” (IV-7, 143), hiç > eş “hiç” (X-2, 19)

Kelime sonunda: penah > pana “koruma, sığınak” (IX-3, 49)

w > Ø

Jırav ve akınların dilinde Arapça asıllı sözlerde bulunan çift dudak ünsüzü /w-/nin kendinden sonraki düz ünlüyü yuvarlaklaştırarak yerini o ~ ö seslerine bıraktığı görülür: wîrân > oyran “yıkım, katliam, yağma” (IX-6, 138), wasiyet > ösiyet “vasiyet” (VII-22, 392), weba > oba “veba” (IX-7, 226)

t > Ø

Jırav ve akınların dilindeki bazı kelimelerde tonsuz diş ünsüzü /t-/nin düştüğü görülür.

Kelime içinde: altmış > alpıs “altmış” (IV-30, 545)

Kelime sonunda: dost > dos “arkadaş, dost” (IX-5, 105), rast > ras “doğru, gerçek” (XII-54, 871), dürüst > durıs “doğru” (I-7, 139)

Jırav ve akınların dilinde edebî dilden farklı olarak bazı ünsüzlerin düşmediği görülür: ugıl “oğul” (IV-11,189) (edebî dilde ul), ulug “büyük” (XII-55, 889) (edebî dilde ulı), dost “arkadaş, dost” (IV-6, 116) (edebî dilde dos), ulıq “büyük” (XII-5, 134) (edebî dilde ulı). Şu örnekte ise edebî dilden farklı olarak sondaki ünsüz düşmüştür: neşe (XII-4, 126) (edebî dilde neşik).

2. 1. 2. 2. 2. 13. Metatez

aylan- > aynal- “dönmek” (V-2, 28), lanet > nâlet “lanet” (I-1, 20), esit- > esti- “işitmek” (XII-20, 315)

2. 2. ŞEKİL BİLGİSİ

Şekil bilgisi, bir dilin kök kelimelerini, eklerini, köklerle eklerin bileşme yollarını, eklerin anlam ve görevlerini, türetme ve çekim özelliklerini ve şekille ilgili öteki konularını inceleyen gramer dalıdır. Şekil bilgisinin temel öğeleri kelime kökleri ve eklerdir (Korkmaz 2003: 5).

2. 2. 1. Ekler

2. 2. 1. 1. Çekim Ekleri

2. 2. 1. 1. 1. İsim Çekimi

2. 2. 1. 1. 1. 1. Çokluk Eki

İsimlerin ifade ettiği varlıkların birden fazla olduğunu belirten; yani çokluk durumlarını yapan işletme ekleridir (Koç 2004: 200). Bu konuda Z. Korkmaz “Türkiye Türkçesinde adlar, sayı bakımından ya teklik ya da çokluk gösterirler. Böylece dilimizde teklik ve çokluk biçiminde yalnız iki sayı türü bulunmaktadır. Cins adları yalın durumları ister somut ister soyut olsun, hep teklik; +lAr almış olarak da hep çokluk bildirirler” (Korkmaz 2003: 198). $l > d > t$ değişimine bağlı olarak jırav ve akınların dilinde çokluk eki aşağıdaki şekillerde bulunmaktadır.

suwlar (III-1, 1), erler (I-1, 15), qazdar (I-2, 29), künder (IV-6, 120), şaştar (VII-12, 137), ister (IX-7, 147)

Ancak jırav ve akınların dilinde bir örnekte bu ekin benzeşmeye uğramadan kullanıldığı görülmektedir:

Sözcüklerin son sesi	Çokluk Eki	Örnekler	Jırav-akın/yy.
Ünlüler ve r, w, y ünsüzleri	+lar, +ler	suwlar, erler	
l, m, n, ñ, z, j ünsüzleri	+dar, +der	qazdar, künder	
Tonsuz ünsüzler	+tar, +ter	şaştar, ister	
<i>Jırav ve akınlarda</i>		<i>atlar</i>	(IV-24, 383) /15-16. yy.

2. 2. 1. 1. 1. 2. İyelik (Sahiplik) Ekleri

M. Ergin “İyelik ismin kendisine tabi olan unsurlarla, kendisinin ilgili bulunduğu kelimelerle münasebetini ifade eden gramer kategorisidir. İyelik şekli, bir bağlılık, bir âidiyet, bir mülkiyet gösterir.” (Ergin 2009: 129) demektedir.

Jırav ve akınların dilinde bazı yerlerde iyelik eklerinin düşürüldüğü görülmektedir: “Qabardınıñ Biygazı(sı), Jelip şıqtı kök tawga” (IV-30, 494), “Ey, Qataganıñ Xan(ı) Tursın” (VI-1, 1), “Jazdıñ altı ay(ı) jorıtsañ” (IV-25, 401). Bu, öleñin sözdizimine bağlı kalıplaşmış bir yapıdır. Sadece XV-XVII. asırlardaki Kazak şiirinde değil, XI. asırda yazılan Dîvânu Lugati’t-Türk’teki şiir örneklerinde de görülür.

		Kişi	Ekler	Örnekler
Tk.	1.	Men	+m	gılımım (I-5, 110), kindigim (II-3, 41)
	2.	Sen	+(I)ñ	qoliñ (I-1, 24), degeniñ (III-3, 26)
		Siz (saygı)	+(I)ñIz	jurtıñız (IV-11, 210), kəriñiz (XI-21, 437)
	3.	Ol	+(s)I	quyrıgı (I-2, 26), töresi (I-3, 48)
Çk.	1.	Biz	+(I)mIz	atamız (II-3, 36), ajalımız (IV-3, 28)
	2.	Sender	+lArIñ, +DARlñ	jandarıñ (VII-10, 107)
		Sizder (saygı)	+lArIñIz, +DARlñIz	-
	3.	Olar	+(s)I	birewi (IV-16, 308)

2. 2. 1. 1. 1. 3. Hâl Ekleri

Hal ismin kendi dışında kalan kelimelerle münasebeteini ifade eden gramer kategorileridir. Haller umumiyetle ismin kendisine tabi olmayan unsurlarla münasebetini gösterir. Türkçede haller tabiî, çekimlidirler. Bu çekimler hal çekim ekleri ile yapılır ki asıl isim çekim ekleri bu hal ekleridir (Ergin 2009: 129). Jırav ve akınların dilinde biri yalın olmak üzere 7 çeşit hâl kategorisi bulunmaktadır.

	Ekler	Örnekler
Yalın Hâl	Ø	kiyik (I-1, 1), at (III-1, 9)
Yönelme Hâli	+GA, +A	qanga (II-2, 24), sanıma (III-4, 70)
Belirtme Hâli	+nI, +DI, +n	osını (I-3, 55), kindigimdi (II-3, 41)
Bulunma Hâli	+DA	esende (IV-6, 74), agaşta (VIII-1, 9)
Çıkma Hâli	+DAn, +nAn	qaragaydan (II-3, 43), ulınan (III-4, 40)
Vasıta Hâli	+men, +Ben, +menen, +Benen	sözben (I-5, 113), jamanmenen (IV-7, 135)
Eşitlik Hâli	+şA	batırlarşa (VII-22, 407), ayuwşa (XII-8, 205)

2. 2. 1. 1. 1. 3. 1. Yalın (Nominatif) Hâl

Yalın hal eksizdir. Kök ve tabanların yanı sıra, iyelikli şekillere de gelebilir. İyelikli kelimelerin yalın hali, genellikle yalın halin dışındaki haller görevinde kullanılır (Gülsevin 2011: 17).

2.2.1.1.1.3.1.1. Fonksiyonları

1. Fiilin fâili durumundadır:

Añdıp jürgen köp *duspan* / Elge jaw bop keledi (I-3, 50); Suwda jürgen *aq şortan* / Qaragay basın şalmay ma (I-3, 63)

2. Yalın hal şeklindeki kelime, cümlede nesne görevini üstlenebilir:

Qarındasıñ jamandap / Öziñe *tuwgan* tabılmas (I-5, 89); Küderiden baw tagıp / *Aq kirewke* kiyer me ekemiz (VII-14, 251)

3. Tamlama grubu kurulurken, tamlayan durumunda bulunur.

Men joq bolsam, Esim xan / *İyt* türtkini köresiñ (V-2, 32); Meymanga *otıñ* bası bolsa suwıq / Eliñe jaqsı jigıt atanbassıñ (IX-3, 69)

4. Yalın halde sıfat tamlaması kurulabilir.

Üyde qalğan aruwdıñ / *Al* iyindigin awdırıp (III-4, 63); Qaharıñdı basqalı / *Qalıñ* elim jıyıldı (V-1, 13)

5. Zaman zarfı görevinde kullanılır.

Janaydı däl *bügin* kün bosatpasañ / Boladı *erteñ* jesir qatın-balañ (X-1, 7-8); *Tañerteñ* azan şaqırgan / Dawıs suluw mollanı ayt (XI-36, 813)

2. 2. 1. 1. 1. 3. 1. 2. Diğer İsim Hâli Eklerinin Fonksiyonunda Kullanılışı

Türkiye Türkçesi ile karşılaştırıldığında yalın hâl, jırav ve akınların dilinde yalın hâl işlevi dışında şu işlevlerde de kullanılmıştır:

1. Tamlama hali yerine kullanılışı

Esaqay, Qosay eki *ul* / Azaw biylep öserin (III-3, 34); El, *äyeliñ, säbiyiñ* / köziniñ jasın töktirdiñ (IV-11, 186); Küybendesken köp *jaman*, Sözi tiygenge uqsaydı (IV-6, 54); Japıragı jasıl *jawterek* / Jayqalmagı jelden-dür (IV-3, 18); *Adam* köñlin joqtıq şirkin basqalar, Tüzde jürsem batırmin, Üyge kelsem paqırmin (VIII-4, 54)

2. Belirtme hali yerine kullanılışı

Qarındasıñ jamandap / öziñe tuwgan tabılmas (I-5, 88); Tolgamalı aq *balta* / Tolgap ustar kün qayda (III-4, 108); Altı qulaş aq *nayza* / Usınıp şaşar kün qayda (III-4, 110); Jıygan *maliñ* tärık eter / *Atiñ, toniñ* buldı eter (IV-4, 32-33); Alqalagan awır *qoldar* toqtarga / Arıstanbek ulı Sultan bar (IV-30, 523)

3. Yönelme hali yerine kullanılışı

Togay qondım – ökinben (III-4, 124); Arıstanday eki butın alşaytıp / *Argımaq* mingen ökinbes (III-1, 4); Arqıragan *at* mingen / Abbar köşip, şet qongan (IV-30, 500); Beglerim minse *şubarın* / Julınday qılıp jaratıp (VII-13, 228); Üş jıl maldı tuw saqtap / *Jideli-Baysın* jetiñiz (XI-21, 448).

4. Bulunma hali yerine kullanılışı

Bileyim men *jaman küñ* / Bolatsız qılış keserin (III-3, 31)

5. Ayrılma hali yerine kullanılışı

Sol erlikpen xan boldıñ, / *Älem* asqan jan boldıñ (IX-7, 174)

2. 2. 1. 1. 1. 3. 2. Yönelme (Datif) Hâli

Bu hal ismin kendisine yaklaşma ifade eden fiillere bağlanmak için girdiği haldir. Bu hal daima ekli olup eki de datif ekidir. Demek ki datif eki de ismi fiile bağlayan bir ektir (Ergin 2009: 228).

Alomorfları:

Jırav ve akınların dilinde temel yönelme hâli eki tonlu ünsüzlerle biten isimlerden sonra +ga, +ge; tonsuz ünsüzlerle biten isimlerden sonra ise +qa, +ke'dir. Teklik birinci, ikinci ve üçüncü kişi iyelik eklerinden sonra sözcüğe Türkiye Türkçesindeki gibi +A olarak ilâve edilmektedir.

Qılşanımdı sarı jün oqqa toltırıp / *janga* saqtaw bolgan jurt (II-3, 45)

Edil degen qıyanga / eñkeyip keldiñ tar *jerge* (I-1, 17)

Seniki jön bolsa da / atıñ şıqpas *durısqa* (I-7, 139)

Basına qıyın is kelse / isin *köpke* salar ma (IV-26, 426)

Ay, xan, men aytpasam bilmeysiñ / *aytqanıma* könbeysiñ (I-3, 31)

Meymanga otiñ bası bolsa suwıq / *eliñe* jaqsı jigit atanbassiñ (IX-3, 70)

2. 2. 1. 1. 1. 3. 2. 1. Fonksiyonları

1. Fiilin istikametini gösterir.

Edil degen qıyanga / eñkeyip keldiñ tar *jerge* (I-1, 17); *Alga* sap tiz oq ata körmeñiz / Qandıawızdan sıylı jebe saylamay (IV-27, 434)

2. “için” anlamı verir.

Qılşanımdı sarı jün oqqa toltırıp / *janga* saqtaw bolgan jurt (II-3, 45); Qızdarına qızıl ala ton kiygizip / Qırmızığa maldırıp / *Köşke* jorga minedi (XI-10, 171)

3. “+(y)A karşı” görevinde kullanılır.

Birinşi tilek tileñiz / Bir *allaga* jazbasqa (XI-1, 2); Jabıdan aygır salsañız / *Jawga* miner at tuwmas (XI-18, 339)

4. “tarafından” mânâsında kullanılır.

Atımtay jomart sekildi / Atagım *jurtqa* bilinse (VII-13, 176); *Xalıqqa* atım bilinip / Şüleñgir mırza atanar ma ekemiz (VII-13, 190)

5. Edatlarla kullanılışı

Arqaga qaray köşermin / Alaşıma uran desermin (V-2, 82); Alganıñnan ul perzent tuwa qalsa / Qıyamet, *maşşarga deyin* barganıñız (XII-35, 621)

6. Deyimleşmiş birleşik fiiller oluşturur.

Aldımnan altı puşıq antaladı / *Tilge kelmey* birewi baltaladı (X-5, 54); Tün uyqımdı bölgenmin / Jurtımdı *jöñge salam* dep (V-4, 114)

2. 2. 1. 1. 1. 3. 2. 2. Diğer İsim Hâli Eklerinin Fonksiyonunda Kullanılışı

Türkiye Türkçesi ile karşılaştırıldığında yönelme hâli, jırav ve akınların dilinde yönelme hâli işlevi dışında şu işlevlerde de kullanılmıştır:

1. Belirtme hali olarak kullanılışı

Segizde bala bolıp oynap edim / Togızda taylı *suwga* boylap edim (XII-66, 1058)

2. Bulunma hali yerine kullanılışı

Jara bir qattı, jan tätti / Jara *awzına* qan qattı (III-4, 73); Buz *üstine* ot jaqqan / Buzmay bulan pisirgen (IV-22, 358); *Jarlawga* bitken japıraq / jamılsaq toñar ma ekemiz (VII-14, 269); *Jazıqqa* bitken büldirgen / sugınsaq toyar ma ekemiz (VII-14, 271); Otız degen jasıñız / *jarga* oynagan laqtay (XI-19, 358). Yönelme hâli, Doğu diyalektinin bütün ağızlarında bulunma işleviyle kullanılmaktadır.

3. Vasıta hali olarak kullanılışı

Elbeñ-elbeñ jügirgen / Ebelek *otqa* semirgen (I-1, 13); Birin *jazga* jaylasañ / birin *qısqa* qıstasañ / al qoliñdı malarsıñ (I-1, 22-23); Küinde özim boldım dep / *keñ peyilge* talaspa (I-5, 107), Saq eter tiydi sanıma / saqsırım taldı *qanıma* (III-4, 71); Azuwin *tasqa* bileği / duşpanga taban tiredi (III-3, 43); *Jamanga* dos bolganda / Jazımda basıñ qalmas pa (IV-21, 354). Yönelme hâli, Kazak Türkçesinin batı diyalekti, merkez ağız ve Aral-Sır bölgesinde de vasıta hâli işleviyle kullanılmaktadır.

4. Ayrılma hali olarak kullanılışı

Jaqsıga sıırım jasırman / Jamanga sirä bas urman (XII-3, 19)

2. 2. 1. 1. 3. 3. Belirtme (Akkuzatif) Hâli

Bu hal, ismin geçişli fiillerin doğrudan doğruya tesiri altında olduğunu ifade eden hâlidir. Şu halde bu hal, ismi yapma ifade eden fiilin tesiri altında bırakır. İsmi bu hâli bazen eksiz, çok defa ise ekli olur. Bu hâlin ekleri akkuzatif ekleridir. Demek ki akkuzatif ekleri ismi fiile bağlayan hal eklerindedir (Ergin 2009: 228).

Alomorfları:

Jırav ve akınların dilinde belirtme hâli ekleri; ünlüyle biten isimlerden sonra +nI; m, n, ñ, l, r, v, y, z ünsüzleriyle biten isimlerden sonra +dI; tonsuz ünsüzlerle biten isimlerden sonra ise +tI'dır. Ancak bir örnekte, belirtme hâlinin +dI yerine +I olarak eklendiği tespit edilmiştir.

Bu ekin ekleneceği isim eğer üçüncü teklik kişi iyelik eki (+I, +sI) almışsa, belirtme hâli eki +n olarak eklenir. Ancak bu ekle ilgili farklı değerlendirmeler de vardır.

H. W. Choi, "Ana Altayca İyelik Zamiri *n" başlıklı makalesinde "Ana Altayca iyelik zamiri *n, Altay dillerinin başta kişi zamirleri olmak üzere bazı zamirlerin çekimlerinde kendini korumuş ve büyük ihtimalle, Altayca genitif eki *n'ye gelişmiştir.

Ancak burada belirtmek gerekir ki, bence B. Laufer'in asli 3. kişi zamiri saydığı Mançu-tunguzca genitif eki *-n (> *-n-ki > ngi) iyelik zamiri *n'dir. Ayrıca, Mongolca genitif eki -in genitif eki -ı ile iyelik zamiri *n'den meydana gelmiştir: krş. Türkçe *-n (> -ng), Mongolca *-n, Mançu-Tunguzca *-n ve Korece *-n." sonucuna varmıştır (Choi 1991: 196).

Cahit Başdaş, "Türkçede Üçüncü Şahıs İyelik Eki ve Zamir n'si" başlıklı makalesinde "Yakutça dışında pek çok lehçede sadece üçüncü şahıs iyelik ekinin sonunda bulunan +n, iyelik tabanlarının hâl çekiminde ortaya çıkan /n/ ile aynıdır. Genellikle belirli nesne durumundaki isimlerde görüldüğü için yükleme hâli eki sanılan +n, iyelik ekinin bir parçası olmalıdır. Bu durumda yükleme hâli eksiz/göstergesizdir Ø" demektedir (Başdaş 2014: 158).

Vügar Sultanzade ise "Zamir n'sinin Kaynağı Hakkında" başlıklı makalesinde zamir n'sinin ortaya çıkma sebebi olarak ondan önce gelen ünlülerin eskiden genizsi özelliğe sahip olmasını göstermektedir. Üçüncü şahıs zamirinden başka diğer şahıs zamirlerinin de genizsi ünlü içerdiğini öne süren V. Sultanzade "a) *be/*bi ve *se/*si olarak onarılan birinci ve ikinci şahıs zamirlerinin sonraları neden n sesi aldığı; b) birinci şahıs zamirleri ve birinci şahıs eklerinde, özellikle de onların çoğul türlerinde neden b > m değişmesi görüldüğü; c) ikinci çoğul şahıs eki -sIz biçiminin Oğuz grubunda neden -sInIz şekline dönüştüğü" meselelerini de bununla açıklamaktadır (Sultanzade 2014: 103).

Biz burada Choi ve Sultanzade'nin açıklamalarından hareketle üçüncü şahıs iyelik ekinden sonra görülen /*n/nin Ana Altayca döneminden kalma bir zamir n'si olduğunu düşünmekle birlikte Kazak Türkçesi gramerlerinde belirtme hâli eki başlığı altında tasnife tâbi tutulduğu için burada vermeyi uygun gördük.

Qulıñ köp seni öltirer / *osını* Asan biledi / muni nege bilmeysiñ (I-3, 55)

Täñiriniñ üyi *kebeni* / İbrahim Halil alla jasaptı (IV-11, 238)

Quladın *quwdı* öltirse / öz başına keledi (I-3, 52)

Qargaday mınaw Qaztuwgan batır tuwgan jurı / *kindigimdi* kesken jurı (II-3, 41)

Tilekti birge tilegen / malımdı dostan ayaman (IV-8, 146)

Jelge şaşın ürmegen / serpilip adam *betin* körmegen (III-4, 89)

Jagama qoldıñ *tiygenin* / jalğızdıq, senen köremiñ (VII-3, 24)

2. 2. 1. 1. 1. 3. 3. 1. Fonksiyonları

1. Cümlede belirtili nesne görevini taşır.

Quladın *quwdı* öltirse / öz başına keledi (I-3, 52); *Tilekti* birge tilegen / malımdı dostan ayaman (IV-8, 146); Täñiriniñ üyi *kebeni* / İbrahim Halil alla jasaptı (IV-11, 238)

2. 2. 1. 1. 1. 3. 3. 2. Diğer İsim Hâli Eklerinin Fonksiyonunda Kullanılışı

Türkiye Türkçesi ile karşılaştırıldığında belirtme hâli, jırav ve akınların dilinde belirtme işlevi dışında şu işlevlerde de kullanılmıştır:

1. Yalın hal yerine kullanılışı

Alaştan baytaq ozbasa / arabıdan *attu* saylap minben-di (IV-1, 2); *Qustı* jıysañ bürkit jıy / Qıs tonıñdı tülki eter (IV-17, 316); Jawıñnıñ qanın agızgan / Awzınan *baldı* tamızgan (IX-7, 221)

2. Yönelme hali yerine kullanılışı

Kümbir kümbir kisinetip / *Küreñdi* miner kün qayda (III-4, 107); Jaltara şapsañ jaw qaşpas / *Jawdı* ayagan bet tappas (VII-10, 106); Ey azamattar, şoralar / *Attı* minseñ zordı min (VII-16, 307); Bayanday erdi körmessiñ / Burılıp *jawdı* şanışqanda (VIII-2, 27); *Elimdi* iyesiz deymisiñ / *Erimdi* kiyesiz deymisiñ (IX-4, 82-83); Balaña ursa berme taz da bolsa / *Malıñdı* sol bagadı az da bolsa (X-3, 34)

3. Bulunma hali yerine kullanılışı

Asqar bir *tawdı* jaylasam / Jelilep biye baylasam (VII-13, 167)

Sözcüklerin son sesi	Belirtme hâli	Örnekler	Jırav-akın/yy.
Ünlülerden sonra	+nI	osını	
m, n, ñ, l, r, v, y, z ünsüzleriyle	+dI	kindigimdi	
<i>Jırav ve akınlarda</i>		<i>tazıları</i>	(I-5, 98) /15. yy.
Tonsuz ünsüzlerle	+tI	attı	
İyelik ekinden sonra	+n	üyin	

2. 2. 1. 1. 1. 3. 4. **Bulunma (Lokatif) Hâli**

Bu hal ismin kendisinde bulunma ifade eden fiillerle münasebette olduğunu gösteren hâlidir. Bu hal de daima ekli olup lokatif ekidir. Demek ki lokatif eki de ismi fiile bağlayan bir hal ekidir (Ergin 2009: 228).

Alomorfları:

Jırav ve akınların dilinde bulunma hâli tonlu ünsüzlerle biten isimlerden sonra +dA; tonsuz ünsüzlerle biten isimlerden sonra ise +tA'dır.

Salmaqtasañ ayta goy / xan *aldında* küşiñdi (IX-4, 81)

Sen *esende*, men sawda / ırısımdı sındayın (IV-6, 74)

Tebirdiñ *jurтта* ne isi bar / Tepkisizdiñ senimenen ne isi bar (IV-11, 221)

Tusıñdağı bolgan nartıñ qorlasañ / tabılmas-tı *kerekte* (IV-6, 100)

2. 2. 1. 1. 1. 3. 4. 1. **Fonksiyonları**

1. Bulunma hali, bir yerde uzunca veya bir müddet için kalmayı, beklemeyi gösterir. Fiilin ilgilendiği yeri bildirir (Gülsevin 2011: 50)

Qırında kiyik jaylagan / *Suwında* balıq oynagan / Oymawıttay togay eginniñ / Oyına kelgen asın jeytugın / *Jemde* keñes qılmadiñ (I-1, 1-5)

2. Zaman bildiren isimlere gelerek zaman zarfı yapar.

Eki jaman qosılsa / *Künde* janjal, *künde* şuw (VII-18, 340); *Künde* mehman küzetip / Kesekilep et bergen (XI-42, 977);

3. Sıfat-fiil ekleri üzerine gelen bulunma hali ekleri “-(y)Inca, -dIGI zaman” mânâlarını verir.

İymanın aytıp *ölerde* / İyekke janı kelgende / Sälem ayttı üş qayta (IX-7, 277); Xannan taqıt *tayarda* / Qaraşı jurtpen qas bolar / Baydan baqıt *tayarda* / Däwletine mas bolar (XII-41, 676-679)

4. “içinde” mânâsında kullanılır.

Bul *jalganda* bir jaman / Agayınnıñ alası (XI-15, 290); Şarşı *topta* söz bastawdan qıyındı körgem joq (XI-2, 50); Köp *işinde* bir jalgız / Söylep te sözi öter me (XI-8, 140)

2. 2. 1. 1. 1. 3. 4. 2. **Diğer İsim Hâli Eklerinin Fonksiyonunda Kullanılışı**

Türkiye Türkçesi ile karşılaştırıldığında bulunma hâli, jırav ve akınların dilinde bulunma işlevi dışında şu işlevde de kullanılmıştır:

1. Yönelme hali yerine kullanılışı

Eñbek qılğan el üşin / *Jawda* ketken kek üşin (XI-31, 747)

2. Ayrılma hali yerine kullanılışı

Ağaşa biyikti aytsañ qaragaydı ayt (VIII-1, 9)

2. 2. 1. 1. 1. 3. 5. Çıkma (Ablatif) Hâli

Bu hal ismin kendisinden uzaklaşma ifade eden fiillerle münasebetini gösteren hâlidir. Bu hal de daima eklidir ve ablatif ekidir. Demek ki ablatif eki de ismi fiile bağlayan bir hal ekidir (Ergin 2009: 228).

Alomorfları:

Jırav ve akınların dilinde çıkma hâli tonlu ünsüzlerle biten isimlerden sonra +dAn; tonsuz ünsüzlerle biten isimlerden sonra ise +tAn'dır. Çıkma hâli ekinin m, n, ñ genizsi ünsüzlerinden herhangi biriyle biten bir sözcüğe ilâve edilmesi durumunda, çıkma hâli ekindeki diş ünsüzü d, genizsileşerek yerini n ünsüzüne terk eder. Dolayısıyla jırav ve akınların dilinde çıkma eki bu ünsüzlerden sonra +nAn şeklinde kullanılır. Ancak iki örnekte +nAn yerine +dAn şeklinde kullanıldığı tespit edilmiştir. Çıkma hâli ekinin üçüncü kişi iyelik eki +(s)I almış sözcüklerden sonra eklenmesi durumunda ise, ekin bünyesinde bulunan d ünsüzü düşer.

El ustaytın ul tappas / ayrılar ata *muradan* (I-3, 44)

Ket-Bugaday *biyelerden* / keñes surar kün qayda (III-4, 116)

Jebeley jebe jügirgen / erlerdiñ *argımaqtan* iygi malı bolar ma (IV-2, 13);

Ul on *besten* aşqan soñ / til almasa doñızın (IX-1,26)

Duşpannan körgeñ qorlıgım / sarı suw boldı jürekke (VII-4, 41)

Bu *ketkennen* qaytpasañ / el, äyeliñ, säbiyiñ / köziniñ jasın töktirdiñ (IV-11, 185)

Belgili biyik kök señgir / *basınan* qarga uşırmas (II-2, 19)

2. 2. 1. 1. 1. 3. 5. 1. Fonksiyonları

1. “arasından, içinden” manalarında kullanılır.

Alaştan baytaq ozbasa / *Arabıdan* attı saylap minben-di (IV-1, 2); Ay, Abılay, Abılay / Qatın alma *qaradan* (XI-33, 763); Jılga say batpaq bolsa öte almassıñ / *Jastan* şıqqan jüyrikke jete almassıñ (IX-3, 64)

2. “bir şey sebebiyle, bir şey yüzünden” mânâlarında kullanılır.

Tilge kelmey birewi baltaladı / Osı *awruwdan*, sirä, jan qalmas bilem (X-5, 55); Oylasañ miñ bir päle *tilden* tuwgan / Şeşender top işinde tildi buwgan (XII-18, 295); Japırağı jasıl jawterek / Jayqalmagı *jelden-dür* / Şaluwlıgı *belden-dür* / Törenin kejiğüwi *elden-dür* (IV-3, 18-21)

3. Tamlayan durumundaki isimlere gelerek, tamlanan kelimenin türediği nesneyi ifade eder.

Qaragaydan sadaq buwdırıp / Qılşanımdı sarı jün oqqa toltırıp (II-3, 43); *Küderiden* baw tagıp / Kirewke kiyer kün qayda (III-4, 104); *Kümisten* eki qoltıq joq bolsa / Sıpayşılıq sürmen-di (IV-1, 5)

4. Edatlarla kullanılışı

Ay ne bolar *künnen soñ* / Kün ne bolar *aydan soñ* / Qulpırıp turgan báyşeşek / Quray bolar solgan soñ (XI-4, 67-70)

2. 2. 1. 1. 1. 3. 5. 2. Diğer İsim Hâli Eklerinin Fonksiyonunda Kullanılışı

1. Yönelme hali yerine kullanılışı

Ket-Bugaday *biyelerden* / Keñes surar kün qayda (III-4, 116); Āskerdi qırgız qırganda / *Basınan* oba qılganda (IX-7, 226); *Kewdesinen* oq tiyse / Vuh demegen er deydi (XII-17, 287); Alıstan kedeyliktiñ *aldınan* şıq / Töbesi köringen soñ qıyın bolar (XII-21, 355)

2. Bulunma hali yerine kullanılışı

Ötip edi-aw *jasıñnan* / Qıyın, qızıq ärbir jay (IX-7, 148)

3. Belirtme hali yerine kullanılışı

Gılımmı *jurttan* astı dep / Keñessiz söz bastama (I-5, 110); Ul on *besten* asqan soñ / til almasa doñızıñ (IX-1,26)

(Koç 2004: 205).

Jemde keñes qılmadıñ / *Jemnen* de eldi köşirdiñ (I-1, 6);; Jagına jalañ jibek baylagan / aruwlar *kimnen* qalmagan (IV-12, 251)

Jırav ve akınların dilinde, iki örnekte, çıkma hâlinin m, n, ñ genizsi ünsüzlerinden sonra +nAn yerine +dAn şeklinde eklendiğini belirtmiştik. Ek, Kazak Türkçesinin Doğu diyalektinde benzeşmeye uğramadan kullanılmaktadır:

Sözcüklerin son sesi	Çıkma hâli	Örnekler	Jırav-akın/yy.
Ünlüler ve tonlu ünsüzlerle	+dAn	muradan	
Tonsuz ünsüzlerle	+tAn	besten	
m, n, ñ ünsüzleriyle	+nAn	kimnen	
<i>Jırav ve akınlarda</i>	+dAn	<i>duspanıñdan</i>	(IV-6, 114) / 15-16. yy.
		<i>bilgenden</i>	(V-2, 23) / 17. yy.

2. 2. 1. 1. 1. 3. 6. Vasıta (İnstrumental) Hâli

Bu hal ismin fiile bir vasıta olduğunu ifade etmek için girdiği haldir. Bu hal de ekli olup instrumental ekidir. Demek ki instrumental eki de ismi fiile bağlayan bir hal ekidir (Ergin 2009: 228).

Alomorfları:

Jırav ve akınlarda dilinde vasıta hâli ekleri ünlüyle veya tonlu z dışındaki tonlu ünsüzlerle biten isimlerden sonra +men, +menen; z ünsüzüyle biten isimlerden sonra +ben, +benen; tonsuz ünsüzlerle biten isimlerden sonra ise +pen ve +penen'dir.

Artıq üşin aytısıp / *dostarıñmen* sanaspa (I-5, 109)

Jaqsınıñ jaqsılıgı sol bolar/ *jamanmenen* bas qosıp / söylemekke ar eter (IV-7, 135)

Jeñemin dep birewdi / *ötirik sözben* qostama (I-5, 113)

Minezdi bolsa joldasıñ / künde sonar *qızben* teñ (VII-17, 334)

Abılay atıñ joq edi / sabalaq *atpen* jür ediñ (XI-24, 488)

Oyda qazaq köp jortsa / bellerin *kümispenen* qursar ma (IV-24, 386)

2. 2. 1. 1. 1. 3. 6. 1. Fonksiyonları

1. Yapılan fiilde kullanılan vasıta, vasıta hali eki alır.

Oyda qazaq köp jortsa / bellerin *kümispenen* qursar ma (IV-24, 386); Şoralar *sawıqpen* işse tawıspagan / Agar bulaq sütti jurt (XI-11, 205)

2. Karşılıklı olarak yapılan işlerde kullanılır.

Artıq üşin aytısıp / *dostarıñmen* sanaspa (I-5, 109); *Qaldanmenen* urısıp / Jeti künde9 sürisip (XI-29, 631)

3. Birliktelik bildirir.

Jaqsınıñ jaqsılıǵı sol bolar/ *jamanmenen* bas qosıp / söylemekke ar eter (IV-7, 135)

4. Sebep bildirir.

Er jigit *qapalıqpen* qartayadı / Qatın jaman, mingen at qırsaw bolsa (XII-39, 668)

2. 2. 1. 1. 1. 3. 6. 2. Diğەر İsim Hâli Eklerinin Fonksiyonunda Kullanılışı

1. Yönelme hali yerine kullanılışı

Bilimdi tuwǵan jaqsılar / Az da bolsa *köppen* teñ (VII-17, 325); Agayınıñ köp bolsa / Ulı şerik *qolmen* teñ (VII-17, 323); Bul dünüyenıñ mısalı / Uşıp ötken *quspen* teñ (XII-57, 905)

2. 2. 1. 1. 1. 3. 7. Eşitlik Hâli

Kazak Türkçesi gramerlerinin hal kategorisi başlığı altında “eşitlik hâli” bulunmamaktadır. Yani eşitlik hâli için özel bir eke işaret edilmemiştir. Ancak eşitliği sağlayan ve eklendiğ isme “gibi, kadar” anlamları veren isimden isim yapma eklerine yer verilmiştir. Gramer kitaplarındaki +şA eki zarf türeten ek olarak değerlendirilmiştir. Jırav ve akınların dilinde görülen +şA eki, çalışmamızda Türkiye Türkçesi gramerlerinde olduğu gibi eşitlik hâlini sağlayan ek olarak değerlendirilmiştir.

2. 2. 1. 1. 1. 3. 7. 1. Fonksiyonları

1. “gibi” anlamında kullanılır.

Batırlarşa jorıqta / Ölmedim oqtan, qayteyin (VII-22, 407), Argımaq at kimde joq / Mine almasañ *atşa* joq (XII-4, 104), Agayın-tuwǵan kimde joq / Sıylaspasañ *jatşa* joq (XII-4, 106), *Ayuwşa* jıyǵan mayın töske aladı (XII-8, 205)

2. “kadar” anlamında kullanılır.

Awzıña tükirmey-aq awısar em / Jol qılıp öz *şamañşa* berim berseñ (XII-22, 408)

2. 2. 1. 1. 1. 3. 7. 2. Diğەر İsim Hâli Eklerinin Fonksiyonunda Kullanılışı

Metinlerimizde tespit edilememiştir.

2. 2. 1. 1. 1. 4. İlgi (Genitif) Hâli⁶

Bu hal, ismin başka bir isimle münasebeti olduğunu ifade eden hâlidir. İlgi hâli ismin bir isimle ilgisi olduğunu, kendisinden sonra gelen bir isme tabi bulunduğunu gösterir. İsmi bu hâli bazen eksiz, çok defa da ekli olur. Bu ek ise genitif ekidir. Genitif eki ismi esas itibariyle isme, bazen de fiile bağlar (Ergin 2009: 228). İlgi hâli, jırav ve akınların dilinde “n, ñ, m, ünsüzleri ve ünlülerle biten isimlere +nİñ; l, r, w, y, z ünsüzleriyle biten isimlere +dİñ; tonsuz isimlerle biten isimlere ise +tIn getirilerek kurulur (Koç 2004: 203).

G. Gülsevin, *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler* isimli eserinde bütün hâl eklerinin isimle fiil arasında ilgi kurarken tamlama hâlinin isimle isim arasında ilgi kurduğunu belirtir ve gramerlerdeki yerini tekrar gözden geçirmemiz gerektiğini ifade eder (Gülsevin 2011: 16).

2. 2. 1. 1. 1. 4. 1. Fonksiyonları

1. Eklendiği isim ile başka bir isim arasında ilgi bağı kurar.

Aydasa qoydñ kösemi / söylese qızıl tildiñ şeşeni (II-1, 5); Edildiñ boyun el jaylap / şalgınına biye biz baylap (III-4, 118)

2. Tamlama haliyle yapılan isim grubu, cümlelerin faili durumundadır.

Aqquw qustñ töresi / en jaylap köldi jür edi (I-3, 48)

3. Tamlama ile yapılmış tamlamalarda, tamlamanın kelime iyelik ve belirtme hali eklerini alarak cümlelerin belirtilen nesnesi olur.

Menim erligimdi surasañ / Jolbarıs penen ayuwday (V-2, 36)

Diğer haller gibi isimle fiil arasında ilgi kurmayıp, isimlerle isimler arasında ilgi kuran tamlama eki, kendisi dışındaki haller yerine de pek kullanılmaz (Gülsevin 2011: 31). Biz, jırav ve akınların dilinde bu ekın başka bir hal eki yerine kullanılmadığını tespit ettik.

⁶G. Gülsevin, *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler* isimli eserinde bütün hâl eklerinin isimle fiil arasında ilgi kurarken tamlama hâlinin isimle isim arasında ilgi kurduğunu belirtir ve gramerlerdeki yerini tekrar gözden geçirmemiz gerektiğini ifade eder (Gülsevin 2011: 16).

Asıl Şekiller		Kendisi İçin Kullanılan Şekiller					
yalın	+Ø (eksiz)	—	+DI, +nI	+GA, +A	+DA	+nAn	—
belirtme	+nI, +DI, +n	+Ø	—	+GA	+DA	—	—
yönelme	+GA, +A	—	+DI	—	+DA	+DAn	+men,+Ben
bulunma	+DA	—	—	+GA	—	+DAn	—
çıkma	+DAn, +nAn	—	+DI	+GA, +A	—	+nAn	—
vasıta	+men, +Ben	—	—	+GA	—	—	—

2. 2. 1. 1. 1. 4. TAMLAMA

2. 2. 1. 1. 1. 4. 1. Birinci Tip:

“n, ñ, m, ünsüzleri ve ünlülerle biten isimlere +nIñ; l, r, w, y, z ünsüzleriyle biten isimlere +dIñ; tonsuz isimlerle biten isimlere ise +tIn şeklinde eklenir.

Oyıl közdiñ jası edi / Oyılda keñes qılmadıñ (I-1, 9)

Aydası qoydıñ kösemi / Söylese qızıl tildiñ şeşeni (II-1, 5)

Künderdiñ küni bolganda / Sol jaman aygıq bolar başıña (IV-6, 120)

Nogaylardıñ boyları bolar sazanday / Säldeşi bolar qazanday (XI-30, 691)

Sarı ayazda qata ma / *Qaynardıñ aqqan tunıgı* (VII-20, 358)

Ruwlınıñ oğı qalsa tabılar / *Jalgızdıñ tartatugın jagı* qalsa tabılmas (XI-7, 118)

Buwrışınıñ buta şaynar azuwı / *Biydayıqtıñ köl jayqagan jalgızı* (II-1, 12)

Sadaqtıñ ogın mol salıp / *Betpaqtıñ en bir şölinen* (VII-13, 152)

Jigittiñ alğan jarı jaqsı bolsa / İymanıñnan basqadan jaqın degen (XII-55, 882)

Jekendeyin sawsıldap / *Orazdıñ ulı* öser (VII-2, 14)

Bul jalganda bir jaman / Agayınıñ alası (XI-15, 291)

Top tarqamay min-sana / *Eliñniñ qamın* je-sana (XI-17, 324)

2. 2. 1. 1. 1. 4. 2. İkinci Tip

Tamlayan unsuru ek almayan tamlamalardır.

Büldirgesi *bulan terisi* / Örimi qunan bildin qayısı (III-4, 80)

Tepkisizdiñ senimenen ne isi bar / *Sultan iyem*, jurt iyesi öziñsiñ! (IV-11, 223)

Jawındı küni köp jürme / *Jar jagası* taygaq-tı. (IV-14, 276)

Eki örkeşi baladay / *Azuw tisi* qaladay (IX-1, 10)

Sırt tazası ne kerek / Tazart äwel işiñdi. (IX-4, 78)

Men joq bolsam, Esim xan / *Ïyt türtkini* köresiñ (V-2, 32)

Jagaga *duspan qolı* tiymeske / Artıñda tuwısqanniñ köbi iygi (IV-14, 282)

Alaşıma uran desermin / *At quyrıgın* kesermin (V-2, 84)

2. 2. 1. 1. 1. 4. 3. Zincirleme İsim Tamlaması

Jırav ve akınların dilinde zincirleme isim tamlamalarına da rastlanmıştır. “Zincirleme ad tamlaması bir ad tamlamasının başka bir adla oluşturduğu ikinci bir ad tamlamasıdır. Böylece, tamlayanı, tamlananı veya her ikisi de ad tamlaması biçiminde olan iç içe girmiş yeni bir tamlama türü ortaya çıkmaktadır.” (Korkmaz 2003: 275).

Biyler ottı biy soñı / *Biy ulınıñ kenjesi* (II-1, 10)

Äl-Gusman-paşa jurtı eken / *Din islämniñ kirti* eken (III-3, 28)

Atadan altaw tuwganniñ jüreginiñ bastarı (VII-1, 5-6)

Jırav ve akınların dilinde, isim tamlamalarında bazı farklı yapılarla karşılaşmıştır:

- Tamlanan kelime iyelik eki almayabilir.

Keñestiñ tübi naraduw / *Nälet bizdiñ jüriske* (I-1, 20)

Körispey ayttı demeñiz / *Osi edi bizdiñ kelgen jay* (IX-7, 287)

Sizdiñ esten ketkenmen / *Bizdiñ esten* ketken joq (V-2, 64-65)

Şaqıruwsız adamniñ qadiri joq / *Özi kep, bizdiñ üyge jür demese.* (XII-60, 997)

Qabardınıñ Biygazı / *Jüyrigine şıdamay* (IV-30, 494)

- Hem tamlayanın hem tamlananın ek almadığı bir örnek tespit edilmiştir:

Bürkitten *qıran qus* bolmas / *Bawluwı jetpey böri* almas. (IV-23, 368)

- Tamlamanın ikinci tipi kalıcı isimler yapar:

Däwlet qusı qondı basiña / *Qıdır keldi qasıña.* (XI-20, 382)

Tañerteñ qız bir semiz toqtı soygızıp, qayta *qonaqası* beredi (XII-22, 375)

- Birinci tip tamlamada tamlayan ve tamlananın arasına başka kelimeler girebilir:

Qayrawıqtıñ atşı küyindey / *Qayırp bozdap küylentip* (VII-13, 215)

Kök qoyanniñ qos qulagın tundırgan / *Kögildirdiñ jez qanatın sındırgan* (IV-11, 212)

- Tamlayan ve tamlananın yer değiştirdiği örnekler görülür:

Enesi janvardıñ iymegen be / *Köp qoydan şöp qatıgıp tiymegen* be (XII-13, 246)

Atamız bizdiñ bu Süyiniş / *Küyew bolıp bargan jur*t (II-3, 36)

Waqıtım meniñ ötken soñ / Mezgilimiz jetken soñ (XI-26, 594)

Qızıǵı jigittiktiñ sol emes pe / Aralap ärbir jerdiñ dämin tatqan (XII-25, 472)

2. 2. 1. 1. 2. Fiil Çekimi

2. 2. 1. 1. 2. 1. Basit Çekimler

2. 2. 1. 1. 2. 1. 1. Zamanlar

2. 2. 1. 1. 2. 1. 1. 1. Görülen Geçmiş Zaman

Görülen geçmiş zaman, geçmişte göz önünde olup biten bir hareketi anlatmak için kullanılan zaman kipidir. Jırav ve akınların dilinde görülen geçmiş zamanı ifade etmek için iki çeşit ek kullanılmaktadır. Bunlardan birincisi -DI; ikincisi -GAn ekidir. -DI eki II. tip şahıs ekleriyle, -GAn eki I. tip şahıs ekleriyle çekime girer.

2. 2. 1. 1. 2. 1. 1. 1. 1. -DI Ekli Görülen Geçmiş Zaman

Bu zaman, Eski Türkçe döneminde de -dı, -di, -tı, -ti ekleriyle kurulmaktaydı. Jırav ve akınların dilinde görülen geçmiş zamanın olumlu çekimi ünlülerle ve tonlu ünsüzlerle biten fiillerden sonra -dı; tonsuz ünsüzlerle biten fiillerden sonra ise -ti ekinin eklenmesiyle kurulur.

-DI ekli görülen geçmiş zamanın olumsuz çekimi fiil üzerine olumsuzluk ekinin getirilmesiyle kurulur.

	Kişi		Olumlu	Olumsuz	Soru
Tk.	1	Men	mindim (III-4, 132)	salmadım (II-3, 65)	-
	2	Sen	saldıñ (I-3, 38)	toymadıñ (XI-20, 388)	umıttıñ ba? (IX-7, 164)
		Siz	jürdiñiz (XI-29, 672)	-	-
	3	Oı	tüledi (I-3, 47)	demedi (IX-7, 216)	uyaldı ma? (XII-46, 722)
Çk.	1	Biz	keldik (XI-9, 142)	-	-
	2	Sender	-	-	-
		Sizder	-	-	-
3	Olar	sıyındı (V-1, 17)	almadı (XI-5, 105)	-	

Birinci teklik kişi

Tuw quyryğı bir tutam / Tulpar mindim, ökinben (III-4, 132)

Qayran meniñ Edilim / Men salmadım, sen saldıñ (II-3, 65)

İkinci teklik kişi

Qorgan saldıñ beynet qıp / Qızmetşiñ jatır işip-jep (I-3, 38)

Almagan jawıñ qoymadıñ / Algan sayın toymadıñ (XI-20, 387-388)

Jatuwşı ediñ sol şaqta / Umıttıñ ba sonı, Abılay! (IX-7, 164)

Ädildikpen jürdiñiz / Ädepti iske kirdiñiz (XI-29, 672-673) (II. tk. şh. nezaket)

Üçüncü teklik kişi

Quladın qustuñ qulı edi / Tısqan jep jünin tüledi (I-3, 47)

Aytqan söziñ em edi / Jolıñdı teris demedi (IX-7, 216)

Aqırqan ajdahaday ayuw kelin / Biz tügil qudayınan uyaldı ma (XII-46, 722)

Birinci çokluk kişi

Buqarekeñ - biz keldik / Aqan, Töbet baylarga (XI-9, 142)

Üçüncü çokluk kişi

On eki ata Bayulı / Bir täñirge sıyındı (V-1, 17)

Baysal tawıp jortqan jurt / Xanga tizgin salmadı / Xan jarlıgın almadı (XI-5, 104-105)

2. 2. 1. 1. 2. 1. 1. 1. 2. -GAn Ekli Görülen Geçmiş Zaman

Bu ekin kullanıldığı öğrenilen geçmiş zaman yapısı -DI ekinin kullanıldığı zamana göre daha eski bir zamanı ifade etmektedir. Ünlülerle ve tonlu ünsüzlerle biten fiiller üzerine -gAn şeklinde eklenirken tonsuz ünsüzlerle biten fiil kök ve gövdelerine -kAn olarak eklenir ve I. tip şahıs ekleriyle çekime girer.

-GAn ekli görülen geçmiş zamanın olumsuz çekiminin de iki türü bulunmaktadır. Bunlardan birincisi fiil üzerine olumsuzluk ekinin getirilmesiyle kurulur. İkincisi ise -GAn eki üzerine jok veya emes edatlarının ve bu edatlar üzerine şahıs eklerinin (bazı örneklerde şahıs eki -GAn eki üzerine getirilir) getirilmesiyle kurulur.

Kişi			Olumlu	Olumsuz (I)	Olumsuz (II)	Soru
Tk.	1	Men	tapsırganmın (IV-8, 152)	-	körgem joq (XI-2, 50)	-
	2	Sen	mingensiñ (V-2, 68)	-	qılğaniñ joq (V-2, 79)	-
		Siz	-	-	-	-
	3	Ol	jılagan (V-2, 74)	salmagan (IV- 12, 253)	ketken joq (V- 2, 65)	baqpagan ba (XII-13, 249)
Çk.	1	Biz	-	-	-	-
	2	Sender	-	-	-	-
		Sizder	-	-	-	-
	3	Olar	sılagan (V-2, 72)	qalmagan (IV- 12, 251)	-	-

Birinci teklik kişi

*Tabılmasa qayteyin / Men isimdi xaqqa **tapsırganmın** hâr jerde (IV-8, 152)*

*Şarşı topta söz bastawdan qıyındı **körgem joq** (XI-2, 50)*

İkinci teklik kişi

*Edigeden tuwgan ugıldıñ / Mirzası öziñ **bolgansiñ** (IV-11, 190)*

*Soqır buwrıl baytalga / Sonda bir jaydaq **mingensiñ** (V-2, 68)*

*Qayrılıp hayır qıluwga / **Qılğaniñ joq** unagan (V-2, 79)*

Üçüncü teklik kişi

*Qaz moyındı xanışa / Qalada turıp **jılagan** (V-2, 74)*

*Jagı tükti jılqı ayvan / İyesin qayda jayaw **salmagan** (IV-12, 253)*

*Sizdiñ esten ketkenmen / Bizdiñ esten **ketken joq** (V-2, 65)*

*İyt etekten alganda / Er Abılay **qorıqqan joq** (VIII-2, 20)*

*Anturgan qatın sawıp **qaqtagan ba** / Bolmasa, qoyşı oñdap **baqpagan ba** (XII-13, 248-249)*

Üçüncü çokluk kişi

*Xandar qalaga **qılagan** / Sultandar suwga **sılagan** (V-2, 71-72)*

*Jagına jalañ jibek baylagan / Aruwlar kimnen **qalmagan** (IV-12, 251)*

2. 2. 1. 1. 2. 1. 1. 2. Öğrenilen Geçmiş Zaman

Öğrenilen geçmiş zaman, geçmişte yapılmış olan ve yapıldığı anda görmediğimiz, bilmediğimiz bir hareketi bildirmek için kullanılır. Sonradan farkına varma, görme, idrak etme; başkasından öğrenme durumu söz konusudur. Bu zaman için Türkiye Türkçesinde -miş, -miş, -muş, -müş ekleri kullanılırken jırav ve akınların dilinde -p eki kullanılır. I. tip şahıs ekleriyle çekimlenir.

Üçüncü teklik kişi

*Täñiriniñ üyi kebeni / İbrahim Halil alla **jasaptı*** (IV-11, 239)

*Jol tosıp alıp **ketipti** / Qalmaqtan almaq sıyındı* (V-1, 10)

*Toti qus jarqanatqa pende **boptı** / Buqarım, aytar miniñ osı-aq eken* (IX-3, 73)

*Bizden burın **ötipti** / Äzireti Äliñiz* (XI-21, 439)

*Awırıp jatqan künimde bir qayrılmay / Et degende **qalmaptı** taylı-tayaq* (X-1, 16)

Birinci çokluk kişi

*Biz dagı kelip **qappız** eliüwlerge / İlgeri köz salamız kervenge* (XII-43, 689)

2. 2. 1. 1. 2. 1. 1. 3. Şimdiki Zaman

tur, jür, otır, jatır yardımcı fiilleri ile kurulan şimdiki zaman yapısının Kazak Türkçesi gramerlerinde “naq osı şaq” (asıl şimdiki zaman) olarak adlandırıldığı görülür. Yani -a, -e, -y, -p zarf-fiillerinden biri ve tur, jür, otır, jatır yardımcı fiillerinden birinin birleşmesiyle kurulan şimdiki zaman yapısının Türkiye Türkçesindeki karşılığı -yor ekidir. -yor ekinin teşekkülünden önce Eski Anadolu Türkçesi döneminde de birleşik fiil yapılarından istifade edilmiştir. Bunlardan biri de -a, -e zarf-fiil eki ve dur- yardımcı fiili (birleşik fiil) ile kurulan şimdiki zaman yapısıdır: kana durur “kanıyor” vb.

Söz konusu yardımcı fiillerin jırav ve akınların dilinde iki işlevi vardır. Bu yardımcı fiiller şimdiki zaman teşekkülünde temel fiil olarak kullanılabilirler (bu durumda yardımcı fiil değildirler):

*Şabılmagan semser **tur** “kullanılmamış kılıç duruyor”* (V-4, 108)

*Kelin degen dayar **tur** tajalımız “gelin denen hazır duruyor deccalımız”* (X-4, 48)

*Ölimge **jürmiz** bas baylap “ölüme gidiyoruz baş bağlayıp”* (VII-11, 115)

*Qızmetşiñ **jatır** işip-jep “Hizmetçin yatıyor yiyip içip”* (I-3, 39)

İkinci olarak jırav ve akınların dilinde analitik yolla kurulan birleşik yapılarda birlikte kullanıldıkları temel fiile şimdiki zaman anlamı katarlar.

Birinci teklik kişi

*Jel sözdi tãñirim bergen nege ayayın / Şaşılğan nesibemdi **jürmin terip** (XII-7, 184)*

İkinci teklik kişi

*Jazıqsız eldi eñiretip / Jer **tãñrisip jatırsıñ** (VI-1, 4)*

Üçüncü teklik kişi

*Eñsegey boylı Er Esim / Esigiñde **kelip tur** (VI-1, 10)*

***Kelmey tur** awzım aytarga / Batırıñ ötti Bögembay (XI-31, 744)*

*Qariyañ **kelip jırlap tur**/ Eñbegi siñgen er üşin (XI-31, 752)*

*Alpıs barsañ, jetpis **tur köldeneñdep**/ Şaqırar zamandas joq beri kel dep (XII-43, 690)*

*Buringı köp jükterdi artqan narım / **Jürmey tur** osı künde şaqırımğa (XII-69, 1138)*

*Jawırınım qurısıp, **şansıp otır**/ Buringı köp jükterdi artqan narım (XII-51, 813)*

*May qañbaqta agalardıñ atı **juwsap jatır dep** / Aq şañdaqtı qurıp qoyğan şatır dep / Jazıda köp-aq jortqan ekenbiz (III-4, 58)*

*Molla esimim alğan jan **tolıp jatır**/ Ne kerek gülüm boyğa juga almasa (XII-20, 339)*

*Ärkim de öz degenim **istep jatır** / İytke ayıp sala ma ürgermenen (XII-23, 448)*

2. 2. 1. 1. 2. 1. 1. 4. Gelecek Zaman

Gelecek zaman henüz gerçekleşmemiş, gelecekte olacak bir iş, oluş veya hareketi bildirir. Kazak Türkçesi gramerlerinde gelecek zamanın (keler şak) üç şekli vardır. Bunlar belirsiz (tahmin ifadeli) gelecek zaman, maksat (niyet) ifadeli gelecek zaman ve değişken gelecek zamandır. Jırav ve akınların dilinde ise belirsiz (tahmin) ifadeli gelecek zaman, maksat (niyet) ifadeli gelecek zaman, yakın gelecek zaman ve istek bildiren gelecek zaman olmak üzere gelecek zamanın dört şekli tespit edilmiştir.

2. 2. 1. 1. 2. 1. 1. 4. 1. Belirsiz (Tahmin İfadeli) Gelecek Zaman

Tahmin ifadeli gelecek zamanın Kazak Türkçesi gramerlerindeki karşılığı *boljaldı keler şaktır*. Çekime giren fiilin gelecekte gerçekleşecek bir eylem olduğu

bilinmekle beraber gerçekleşeceği zaman belirsizdir. Bu zamanın eki -(A)r ekidir. I. tip şahıs ekleriyle çekime girer. Olumsuz çekimde ise fiil kök veya gövdelerine -mAs, -Bas ekleri getirilir.

Ancak, jırav ve akınlara dilinde, birkaç örnekte, bu zamanın 1. teklik şahıs olumsuz çekiminde -mAn, -Ban yapısının kullanıldığı görülmektedir. Bu yapı Çağatay Türkçesine Oğuzcadan giren bir yapıdır. Mehmet Hazar, “Çağatay Türkçesinde Oğuzca Özellikler ve Benzerlikler” başlıklı makalesinde “Geniş Zaman” başlığı altında bu konuya değinmiş “Geniş zaman çekiminde Oğuzcadan (Azeriden) alınmış olan -Am (olumsuzu: -mAn, -mAnAm) eki, -(a/u)r + şahıs zamiri yanında kullanılmaktadır” açıklamasını yaptıktan sonra Bâbü'r Dîvânî'ndan örnekler vermiştir: “bilmen ‘bilmem’ 112/4; bilmenem 120/1; yirge baş çalmam 85/4; dimen ‘demem’ 15/1; kalman 85/1; koyman 87/2; körmem 112/4” (Hazar 2011: 53).

Kişi			Olumlu	Olumsuz	Soru
Tk.	1	Men	usınarmın (IV-6, 64)	kemimespin (XII-58, 967)	-
				ökinben (III-4, 128) şıdaman (V-2, 81) ayrılman (VII-6, 67)	
	2	Sen	ugarsıñ (VII-22, 402)	atanbassıñ (IX-3, 70)	-
		Siz	aytarsız (III-5, 148)	-	-
3	Ol	öltirer (I-3, 54)	ökinbes (III-1, 2)	qonar ma (IV-5, 41)	
Çk.	1	Biz	-	-	-
	2	Sender	-	-	-
		Sizder	-	-	-
	3	Olar	bolar (I-4, 73)	bilmes (XI-16, 297)	-

Birinci teklik kişi

*Altındı kese sarı bel / Alsam men sagan **usınarmın** (IV-6, 64)*

*Basıma baqıt qondı dep / **Kemimespin** endi dep (XII-58, 967)*

Tolgamalı ala balta qolga alıp / Top bastadım, ökinben (III-4, 128)

Qayratım qanşa qaytsa da / Muniña, xanım, şıdaman (V-2, 81)

Qaragayga qarsı bitken butaqpın / Baltalasañ da ayrılman (VII-6, 67)

İkinci teklik kişi

Aqılıñ bariñ ugarsıñ / Oyiñ bolsa sezimdi (VII-22, 402)

Meymanga otiñ bası bolsa suwıq / Eliñe jaqsı jigit atanbassıñ (IX-3, 70)

Esaqay, Qosay eki ul / Aldıñızga jır quşaqlay / Jılay şıqsa ne aytarsız? (III-5, 148) (nezaket)

Üçüncü teklik kişi

Qulıñ köp seni öltirer / Osını Asan biledi / Muni nege bilmeysiñ? (I-3, 54)

Qogalı kölder, qom suwlar / Qonıstar qongan ökinbes (III-1, 2)

Kögergen kön sınıwlar jayqalsa / Japırıp, baylardan özge qonar ma (IV-5, 41)

Üçüncü çokluk kişi

Zamandası bolmasa / Qarıyalar bolar tez garip (I-4, 73)

Er jigittiñ kädirin / Agayın bilmes, jat biler (XI-16, 297)

2. 2. 1. 1. 2. 1. 1. 4. 2. Maksat (Niyet) İfadeli Gelecek Zaman

İş, oluş ya da hareketi gelecekte yapmak/yapılmak, olmak maksadıyla anlatan zaman türüne maksat ifadeli gelecek zaman denir. Maksat ifadeli gelecek zaman fiil kök ve ya gövdelerine -mAk, -BAk eklerinin eklenmesiyle yapılır. Bazen bu eklerin sonuna -şI da eklenebilir. Olumsuzu *emes* kelimesiyle yapılır. Jırav ve akınların dilinde nadir olarak rastlanır.

Üçüncü teklik kişi

Ärkim özi talpınbaq/ Basına biter bağı üşin (VII-5, 56)

Duşpan qorlap ne qılmaq/ Baqıt basqa ornasa (VII-15, 289)

2. 2. 1. 1. 2. 1. 1. 4. 3. Yakın Gelecek Zaman

Fiilin yakın bir gelecekte olacağını ya da gerçekleşeceğini bildiren bir zaman kipidir. -GAlI + tur-/otır-/jür-/jatır yapısı ile kurulur. I. tip şahıs ekleriyle çekime girer. Sadece Margaska Jırav'da iki örneği tespit edilmiştir.

Üçüncü teklik kişi

Eñsegey boylı Er Esim / Esigiñde kelip tur / Algalı tur janiñdi / Şaşqalı tur qaniñdi (VI-1, 11-12)

2. 2. 1. 1. 2. 1. 1. 4. 4. İstek Bildiren Gelecek Zaman

Fiil kök ve gövdelerine gelen -GAy eki Kazak Türkçesinde istek kipi olarak kullanılmaktadır. Ancak bu ek Türkçenin tarihî dönemlerinde olduğu gibi jırav ve akınların dilindeki bazı örneklerde de gelecek zaman işleviyle kullanılmıştır. Kazak Türkçesinin Güney diyalekti, Kızılorda ağzında da bu yapı gelecek zaman işlevindedir.

Üçüncü teklik kişi

*Tuqıldıqtan tarsıldap / Üziler **bolgay** sol müyiz (IV-11, 234)*

*Qalaga qabilan jawlar **tiygey** me / Qabırgadan duspan jaldap **jürgey** me / Qatarlanıp qarlanıp / Qayran er qart küreñge **mingey** me! / Qabırgadan qaragan / Dostım menen duspanım / “Apırım, er Dospambet!” **degey** me! (III-2, 19-25)*

*Toqtamay soqqan tolagay / Tolastar mezigil **jetkey**-dür (V-4, 106)*

2. 2. 1. 1. 2. 1. 1. 5. Geniş Zaman

İş, oluş ya da hareketin her zaman yapıldığını bildiren zaman kipidir. Geniş zaman; geçmiş, şimdiki ve gelecek zamanları içine alır. Bu zamanın eki değişken şimdiki zaman ve değişken gelecek zamanda olduğu gibi -A, -y ekleridir. I. tip şahıs ekleriyle çekime girer. Bu zamanın olumsuz çekimi fiil kök ve gövdelerine -mA, -BA ekinin ilave edilmesiyle kurulur. Soru çekimi ise kişi eklerinden sonra mA, BA soru ekinin getirilmesiyle yapılır. Ancak ve jırav ve akınların dilinde soru ekinin şahıs ekinden önce geldiği örnekler de görülür.

Kişi		Olumlu	Olumsuz	Soru	
Tk.	1	Men	deymin (IV-30, 497)	jolıqpaymın (XI-9, 161)	-
	2	Sen	alasıñ (XII-49, 786)	jaqtırmaysıñ (X-5, 51)	deymisiñ? (VII-21, 373)
		Siz	-	-	-
3	Ol	biledi (IV-3, 27)	tabılmaydı (IV-8, 150)	qata ma (XI-9, 152)	
Çk.	1	Biz	qızıgamız (XII-75, 1262)	jaqpaymız (XII-68, 1112)	-
	2	Sender	-	-	-

	Sizder	-	-	-
3	Olar	biledi (XII-53, 862)	tñdamaydı (XII-20, 325)	bata ma? (XI-9, 154)

Birinci teklik kişi

“Qayt! Qayt!” **deymin**, qaytpaydı / Qaytqanın namıs körgenge uqsaydı (IV-30, 497)

Jolıqpaymın dep oylama / Jortuwılşı erdiñ kezine (XI-9, 161)

İkinci teklik kişi

Bulaqtan künde kelip suw **alasıñ** / Qayter eñ suwım bermey quwalasam (XII-49, 786)

Kärilik, munıñ bärin **jaqturmaysıñ** / Üygen topıraq, qalagan tas jaray ma? (X-5, 51)

Edil, Jayıq eki özen / Talsız bolar **deymisiñ** (VII-21, 373)

Üçüncü teklik kişi

Täñiri özi **biledi** / Ajalımız qaydan-dür (IV-3, 27)

Menim dostım bar-dı här jerde / İzdesem **tabılmaydı** tar jerde (IV-8, 150)

Alpıstağı Buqardıñ / Silesi qurıp **qata ma** (XI-9, 152)

Birinci çokluk kişi

Dünyeye **qızıgamız** nesin bilip / Az küngi qızıgına eserlenip (XII-75, 1262)

Tusıñmen tört qubıla bop ursañ-dağı / Keyingige **jaqpaymız** ne qılsaq ta (XII-68, 1112)

Üçüncü çokluk kişi

Qur men duwadaq şöldi **biledi** / Qarga men quzgın eldi **biledi** (XII-53, 861-862)

Jamandar **tñdamaydı** jaqsı sözün / Süyreseñ de jaqsı iske burmas özin (XII-20, 325)

Quldarıñ men küñderiñ / Merekege **bata ma?** (XI-9, 154)

2. 2. 1. 1. 2. 1. 1. 6. Zaman Kaymaları

Jırav ve akınların dilinde -A ve -y eklerinin şimdiki zaman ve gelecek zaman işlevinde kullanıldığı örnekler de vardır. Kazak Türkçesi gramerlerinde -A, -y ekli “değişken şimdiki zaman” ve “değişken gelecek zaman” başlıkları bulunmaktadır.

Ancak biz, çalışmamızda bu durumu zaman kayması olarak değerlendirdik. Şimdiki zaman ve gelecek zaman anlamı cümlenin bağlamından ve kullanılan zaman zarflarından anlaşılmaktadır.

2. 2. 1. 1. 2. 1. 1. 6. 1. Geniş Zaman Ekinin “Şimdiki Zaman” İşlevinde Kullanıldığı Örnekler:

Birinci teklik kişi

Ay, *aytamın, aytamın* / *Mingen atıñ aytamın* (XI-17, 313)

Men iyemdiñ bõrli ala tası edim / İyã, iyem, seniñ sırıñ men bilem (IV-22, 361)

Küninde sonıñ ne bolganın bilmeymin / *Şaynaganım küman-dı* (XI-7, 125)

İkinci teklik kişi

Öziñnen basqa xan joqtay / Elewrep nege söyleysiñ (I-3, 37)

Qulıñ köp seni öltirer / Osını Asan biledi / Muni nege bilmeysiñ? (I-3, 56)

Va, sen tanımay ketip baramısiñ? / Men Argın degen arıspın / Awzı kere qarıspın (XI-25, 550)

Jayımdı siz bilmeysiz, men jorga tay / Taypalıp talay topqa kirgen janmın (XII-20, 311) (nezaket)

Üçüncü teklik kişi

Qulıñ köp seni öltirer / Osını Asan biledi / Muni nege bilmeysiñ? (I-3, 55)

Etiñiz ata malga uqsamaydı / Ne aza, ne kiyitten kelgenbisiñ? (XII-22, 366)

Ay, Jänibek, oylasañ / Qıylı qıylı zaman bolmay ma (I-3, 62)

Birinci çokluk kişi

Biz alıstan kelemiz, tas artqanday / Awıp, talıp kelemiz, bos artqanday (XII-63, 1028-1029)

Kärilik dawasız dert em qonbaytın / Julamaymız qartaydıq dep sonıñ üşin (XII-70, 1170)

Üçüncü çokluk kişi

Jürin-sawın jol üstine saldırıp / Bãybışeler keledi köş aldında (XI-10, 173)

2. 2. 1. 1. 2. 1. 1. 6. 2. Geniş Zaman Ekinin “Gelecek Zaman” İşlevinde Kullanıldığı Örnekler:

Birinci teklik kişi

Jeñemin dep birewdi / Ötirik sözben qostama (I-5, 112)

*Besti berseñ semiz ber / Jazday Buqar jaylarga / **Bermeymin** dep atama* (XI-9, 146)

İkinci teklik kişi

*Düniye kezek, Abılay! / **Qalasıñ** äli-aq sen bılay* (IX-7, 259)

*Ölseñde qabırında tek **jatpaysıñ** / Töre berip birewden para jeseñ* (XII-9, 209)

Üçüncü teklik kişi

*Balaña ursa berme taz da bolsa / Malıñdı sol **bagadı** az da bolsa* (X-3, 34)

Birinci çokluk kişi

*Düniyege qızıgamız nesin bilip / Az küngi qızıgına eserlenip / Jalañaş kep, jalañaş **qaytamız** goy* (XII-75, 1264)

Üçüncü çokluk kişi

*Janaydı däl bugün kün bosatpasañ / **Boladı** erteñ jesir qatın-balañ* (X-1, 8)

2. 2. 1. 1. 2. 1. 2. Tasarlama Kipleri

Bildirme kipleri dışında kalan fiil kiplerinin bir kısmı tasarlanan hareketi ifade ederler. Tasarlama kiplerinde zaman anlamı yoktur. Jırav ve akınların dilinde tasarlama kiplerinin iki türü vardır. Bunlar emir/istek ve dilek kipleridir.

2. 2. 1. 1. 2. 1. 2. 1. Emir/İstek

Tasarlama kipi eklerinden biri olan bu ekler tasarlanan hareketi emir şeklinde ifade eder, hareketin emirle yapılmasına işaret eder (Ergin 2009: 304). Bu konuda Z. Korkmaz “Bu kalıpta kip ekleriyle şahıs ekleri içiçe girmiştir. Fiil kök veya gövdesine getirilen kip eki, aynı zamanda şahsı da karşıladığından, kipe ayrıca şahıs ekleri getirilmez. Dolayısıyla her şahıs için ayrı bir emir eki vardır” demektedir (Korkmaz 2003: 665). Emir çekiminin 2. kişideki emir anlamı, 1. ve 3. kişilere nazaran daha kuvvetli ve nettir (Koç 2004: 278). Jırav ve akınların dilinde, birkaç örnekte, 1. teklik şahıs çekiminde -(A)yIn yerine -AyIm; 2. teklik şahıs çekiminde Ø yerine -gII; 1. çokluk şahıs çekiminde -(A)yIk yerine -(A)IIk eklerinin kullanıldığı görülmektedir.

R. Sızdık, KTEJ’de emir 1. teklik şahıs çekimindeki bu yapının Nogayca old. belirtiyor. 2. teklik şahıs çekiminde görülen -gII eki ise Kazak Türkçesinin Batı diyalekti, Karakalpak ağzı ile Kazak Türkçesinin Güney diyalekti Çimkent ağzında kullanılmaktadır. 1. çokluk şahıs çekiminde görülen -(A)yIk yerine -(A)IIk yapısı ise

Kazak Türkçesinin Güney diyalekti Yedisu ağzı ile Batı diyalekti Mangıstav ağzında - All şeklinde kullanılmaktadır.

Kişi		Ekler	Olumlu	Olumsuz	
Tk.	1	Men	-(A)yIn	aytayın (XI-26, 593)	-
			-AyIm	bileyim (I-3, 31)	
	2	Sen	Ø	kör (I-3, 57)	adaspa (I-5, 105)
			-gıl	salmagıl (I-5, 91) almagıl (I-5, 93)	
			-gın	oylagın (XI-29, 681)	
		Siz	-ñlz	tileñiz (XI-1, 1)	barmañız (III-5, 144)
	3	Ol	-sIn	tüssin (XI-29, 662)	qılmasın (VII-22, 397)
Çk.	1	Biz	-(A)yIk	keñeseyik (XII-28, 517)	-
			-(A)IIk	külelik (IV-12, 262) oynalıq (IV-12, 262)	
	2	Sender	-ñdAr	süziñder (VIII-3, 50)	qılmañdar (XI-21, 458)
		Sizder	-ñlzdAr	-	qılmañızdar (VII-22, 393)
	3	Olar	-sIn	-	

Birinci teklik kişi

Waqtımız joq, ne aytayın / Waqtım meniñ ötken soñ (XI-26, 593)

Bileyim men jaman kün / Bolatsız qılış keserin (I-3, 31)

İkinci teklik kişi

Til alsañ izdep qonus kör / Jelmaya minip jer şalsam / Tapqan jerge el köşir (I-3, 57-59)

Adam üziz aytar dep / Köñiliñdi salmagıl (I-5, 91)

Näpsi aldawşı duspanniñ / Nasıyxıtın almagıl (I-5, 93)

Aqılñ bar xan ediñ / Muniñ tübin oylagın (XI-29, 681)

Argımaqqa mindim dep / Artqı toptan adaspa (I-5, 105)

Birinşi tilek tileñiz / Bir allaga jazbasqa (XI-1, 1) (nezaket)

Ozuwşılar, ozmañız / Ozsañız bizim betke barmañız (III-5, 144)

Üçüncü teklik kişi

Böliske olja tüssin dep / Xan Abılay buyırdı (XI-29, 662)

Tatuwlıq bolar bereke / Qılmasın jurt keleke (VII-22, 397)

Birinci çokluk kişi

Bir azıraq bas qosıp keñeseyik / Sälem ayt erinşekke, kelsin munda (XII-28, 517)

Külelik te oynalıq / Kiyelik te işelik (IV-12, 262-263)

İkinci çokluk kişi

At quyrıgın süziñder / Allalap atqa miniñder / Xan-talaw qılıp alıñdar! (VIII-3, 50-52)

Qalatuğın say üşin / Qılmañdar janjal-ereges (XI-21, 458)

Balalarıma ösiyet / Qılmañızdar kepiyet (VII-22, 393) (nezaket)

Emir/istek kipinde bu yapıdaki sözcüklere -şı, -şi eki eklenebilmektedir. Jırav ve akınların dilinde bu ekin 2. kişiyle çekilmiş şekillerinin vurguya bağlı olarak “şiddetli emir” veya “yalvarma” anlamı kattığı görülür:

aytşı: Aşıp aytşı sen magan “açıkça söylesene sen bana” (IV-30, 506)

qaraşı: Til pusırman, qaraşı “sözde müslüman, baksana” (IX-1, 4)

Jırav ve akınların dilinde, bir iki örnekte -şI yerine -sAnA yapısının kullanıldığı görülmektedir. Bu yapı Kazak Türkçesinin Batı diyalektinde de kullanılmaktadır:

min-sana: Top tarqamay min-sana “topluluk dağılmadan binsene” (XI-17, 323)

je-sana: Eliñniñ qamın je-sana “memleketin halini düşünsene” (XI-17, 324)

ayt-sana: Esilip keñes ayt-sana “acıyıp tavsiyede bulunsana” (XI-17, 325)

Jırav ve akınların dilinde istek kipinin iki türü daha vardır:

2. 2. 1. 1. 2. 1. 2. 1. 1. -GAy ekli İstek Kipi

İstek kipi tasarlanan hareketin istendiğini gösterir, dilek anlamı vardır. Kazak Türkçesinde istek kipinin iki türü vardır. Bunlardan birincisi -GAy eki ile kurulur. Bu kip, I. tip şahıs ekleriyle çekimlenir (Fiil + -GAy + I. tip şahıs ekleri).

İkinci teklik kişi

Qudaya, qudiretiñmen saqtagaysıñ / Xaq degen pendeñ bolsa tastamaysıñ (XII-6, 155)

Suw quysa tögilmeytin boz jorganıñ / Ayagin ańdawsızda qaqpagaysıñ (XII-6, 158)

Olarga aytarıñız sol bolsın / Jämişiden qos aytıp / Jaraga mamıq tosattıp / Kele jata degeysiz / Ol aytqanga tiymemse / Buringılar tüsken jüri jol / Burılıp sogan tüsti degeysiz (III-5, 149-155)

Üçüncü teklik kişi

Jasagan iye bar bolıp/ Beyişte nuri şalqıgay (IX-7, 298)

2. 2. 1. 1. 2. 1. 2. 1. 2. -GI + iyelik eki + kel- ile İstek Kipi

Bu yapı, Türkiye Türkçesindeki -mAk iste- yapısı ile aynı anlamı vermektedir. Şahıs, -GI eki üzerine gelen iyelik ekleriyle belirtilir. 18. yy. akınlarından Şal Akın tarafından kullanıldığı görülmektedir. Ondan önceki dönemlerde bu yapıya rastlanmamıştır.

Üçüncü teklik kişi

Kelin jaman bolsa/ Kelgen kisi ketkisi keledi/ As quy deseñ tökkisi keledi / Tökpey quy deseñ sökkisi keledi (XII-65, 1050-1052)

2. 2. 1. 1. 2. 1. 2. 3. Dilek

G. Gülsevin, gramerlerde “Dilek-Şart Kipi” olarak verilen -sA ekinin şart bildirdiği durumlarda asla esas cümlede yüklemi olmadığını belirtmektedir. Bu eki alan fiilin sadece dilek bildirdiği örneklerde yüklem olabildiğini; şart anlamını taşıdığı cümlelerde ise zarf-fiil eklerinde olduğu gibi eklendiği fiili başka bir fiile bağlamak üzere zarflaştırdığını belirtmektedir (Gülsevin 2011: 125). Bizim metinlerimizde de -sA ekinin eklendiği fiili başka bir fiile bağlamak üzere zarflaştırdığı örnekler görülür.

Bu kip, II. tip şahıs ekleriyle çekime girer. Olumsuz çekimi fiil kök ve ya gövdelerine -mA, -BA olumsuzluk eklerinin eklenmesiyle kurulur (fiil + -mA/-BA + -sA + II. tip şahıs ekleri).

Kişi			Olumlu	Olumsuz
Tk.	1	Men	qarasam (IV-11, 200)	aytpasam (I-3, 30) tiymemse (III-5, 153)
	2	Sen	jaylasañ (I-1, 22)	qaramasañ (V-2, 87)

		Siz	barsañız (III-5, 145)	-
	3	Ol	öltirse (I-3, 52)	buyırmasa (IV-3, 371)
Çk.	1	Biz	jalınsaq (X-4, 47)	-
	2	Sender	tüsseñder (VIII-4, 60)	tüspeseñder (VIII-4, 61)
		Sizder	-	-
	3	Olar	-	-

Dilek anlamı taşıyan örnekler:

May jemese qonagım / Qan jemese baragım / On kisige *jarasa* / Bir kisige arnap tartqan tabagım! (VII-13, 186-189)

Artıqşa közge körinip / Balwanım *jıqsa* tañlatıp / Almasın arnap suwarıp / Aq sawıt *soqsa* zergerim / Tawdağı sala bugını / Añdıp bir *atsa* mergenim (VII-13, 204-209)

Aşağıdaki cümlelerde -sA eki “şart” fonksiyonunda kullanılmaktadır ve asıl cümlenin yüklemine oluşturmamaktadır. Bu örneklerde ekin zarf-fiil fonksiyonunda kullanıldığını görmekteyiz:

Birinci teklik kişi

Aynaldırıp qarasam / *Sol jılqınıñ işinde* / *At tapqanday biye joq* (IV-11, 200)

Ay, xan, men aytpasam bilmeysiñ / *Aytqanıma könbeysiñ* (I-3, 30)

Ol aytqanga tiymemse / *Buringılar tüsken jüri jol* / *Burılıp sogan tüsti degeysiz* (III-5, 153)

İkinci teklik kişi

Birin jazga jaylasañ / *Birin qısqa qıstasañ* / *Al qoliñdı malarsıñ* (I-1, 22-23)

Qaramasañ xanım, qarama / *Sensiz de künimdi körermin* (V-2, 87)

Bizim betke barsañız / *Esaqay, Qosay eki ul* / *Aldıñızga jır quşaqalay* / *Jılay şıqsa ne aytarsız* (III-5, 145) (nezaket)

Üçüncü teklik kişi

Quladın quwdı öltirse / *Öz basıña keledi!* (I-3, 52)

Biydayıqtan algır qus bolmas / *Buyırmasa ekew tügil bir de almas* (IV-23, 371)

Birinci çokluk kişi

Balamızga jalınsaq jan saqtar ek / *Kelin degen dayar tur tajalımız!* (X-4, 47)

İkinci çokluk kişi

Tüsseñder, mine, qara laşıq / Tüspeseñder - jolıñ aşıq (VIII-4, 60-61)

2. 2. 1. 1. 2. 2. Fiillerde Birleşik Çekimler

Birleşik çekim iki çekimli fiilin bir araya gelmesinden, birlikte kullanılmasından ibarettir. Birleştirilen iki çekimden biri bir şekil ve zamanı, diğeri de başka bir şekil ve zamanı karşılayarak birbirine bağlanan iki şekil ve zamanı birlikte ifade ederler. /.../ Birleşik çekimde ortaya çıkan çekimli şeklin mânâsına fiillerden biri hem kökü ile, hem şekil ve zaman eki ile; diğeri ise yalnız şekil ve zaman eki ile iştirak eder (Ergin 2009: 320). Biz de jırav ve akınların dilindeki birleşik fiil çekimlerini hikâye, rivayet ve şart başlıkları altında ele alacağız.

2. 2. 1. 1. 2. 2. 1. Hikâye

Bu birleşik çekim, jırav ve akınların dilinde herhangi bir zaman eki ya da emir kipi dışındaki tasarlama kiplerinden birini almış olan asıl fiilden sonra e- ek fiili (ET. er-) üzerine -DI görülen geçmiş zaman ekinin eklenmesiyle kurulur.

2. 2. 1. 1. 2. 2. 1. 1. Öğrenilen Geçmiş Zamanın Hikâyesi

Jırav ve akınların dilinde öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesi fiil + -p + edi + II. tip şahıs ekleri formülüyle kurulur. Türkiye Türkçesindeki -mİştİ anlamını verir.

Birinci teklik kişi

Kelip edim öziñe / Tünevgi aytqan söziñe (XI-9, 155)

Segizde bala bolıp oynap edim (XII-66, 1057) / *Togızda taylı suwga boylap edim* (XII-66, 1058) / *On bes pen on altınıñ arasında / Jelkemnen aların da oylap edim* (XII-66, 1060)

İkinci teklik kişi

El qorganı köp edi / Qalıp pa eñ batır taba almay? (IX-7, 219)

Biy men batır az bolıp / Tasırqap pa ediñ şaba almay!? (IX-7, 223)

Qalıñ qazaq elim dep / Kelmep pe ediñ jayawlay (IX-7, 154)

Üçüncü teklik kişi

Aqıldasıp, joldasıp / Xan köterip edi (VIII-3, 47)

Talay ister basıñnan / Ötip edi-aw jasınan (IX-7, 148)

Sarı, Bayan men Sagınbay / Qırmap pa edi jawıñdı / Quwantpap pa edi qawımdı (IX-7, 255-256)

2. 2. 1. 1. 2. 2. 1. 2. Şimdiki Zamanın Hikâyesi

Jırav ve akınların dilinde şimdiki zaman yapısında kullanılan yardımcı fiiller temel fiil olarak kullanıldığında hikâye birleşik çekiminin formülü şu şekilde olur: jür-/tur-/otr- (temel fiil) + edi + II. tip şahıs ekleri.

İkinci teklik kişi

Turımtayday ul ediñ / Türkistanda jür ediñ (XI-20, 373)

Üçüncü teklik kişi

Aqquw qustuñ töresi / En jaylap köldi jür edi (I-3, 49)

Keşe bul turımtayday ul edi-aw / Türkistanda tur edi-aw (VIII-3, 36)

2. 2. 1. 1. 2. 2. 1. 3. Belirsiz Gelecek Zamanın Hikâyesi

Jırav ve akınların dilinde belirsiz gelecek zamanın hikâyesi fiil + -Ar, -r; MAs + edi + II. tip şahıs ekleri formülüyle kurulur. Türkiye Türkçesindeki -(A/D)rdI (olumlu); -mAzdI(olumsuz) anlamlarını verir.

İkinci teklik kişi

Köşer ediñ köş bastap / Köşkeniñde kiygaştap (XI-10, 163)

Üçüncü teklik kişi

Bolar edi dosı / Awmasa eger qosı (XII-75, 1260)

Baylar malın baqsa eken özi jürıp / Kedey de ölmės edi küñin körıp (XII-59, 979)

Birinci çokluk kişi

Baladan bolar bilem ajalımız / Balamızga jalınsaq jan saqtar ek (X-4, 47)

2. 2. 1. 1. 2. 2. 2. Rivayet

Bu birleşik çekim, jırav ve akınların dilinde herhangi bir zaman eki ya da emir kipi dışındaki tasarlama kiplerinden birini almış olan asıl fiilden sonra e- ek fiili (ET. er-) üzerine -ken öğrenilen geçmiş zaman ekinin eklenmesiyle kurulur. Ek fiil üzerindeki -ken eki burada öğrenilen geçmiş zamanın sadece anlatma, başkasından nakil ve sonradan farkına varma işlevi ile vazife görür.

2. 2. 1. 1. 2. 2. 2. 1. -GAn ekli Görülen Geçmiş Zamanın Rivayeti

Jırav ve akınların dilinde -GAn ekli görülen geçmiş zamanın rivayeti fiil + -GAn + eken + I. tip şahıs ekleri formülüyle kurulur. Türkiye Türkçesindeki “-miş imiş” anlamını verir.

Üçüncü teklik kişi

Tas qalaga jan saqtap / Tasqan eken mına han! (V-2, 77)

Birinci çokluk kişi

Aq şaňdaqtı qurıp qoygan şatır dep / Jazıda köp-aq jortqan ekenbiz (III-4, 60)

2. 2. 1. 1. 2. 2. 2. 2. Belirsiz Gelecek Zamanın Rivayeti

Jırav ve akınların dilinde belirsiz gelecek zamanın zamanın rivayeti, fiil + -(A)r + eken + I. tip şahıs ekleri formülüyle kurulur. Jırav ve akınların dilinde belirsiz gelecek zamanın rivayet çekiminin olumlu soru türüne rastlanmıştır.

Birinci teklik kişi

Jasım jetip on beske / Kırer me ekem keñeske “girermiş miyim meclise (girer miyim meclise acaba)” (VII-3, 37) (eken+min > ekem).

Üçüncü teklik kişi

Tiyer me eken bir küni / Jolbarıstay şeňgelim (V-3, 101)

Birinci çokluk kişi

Tabanı jalpaq tarlandı / Taňbalap miner me ekemiz “damgalayıp binermiş miyiz (damgalayıp biner miyiz acaba)” (VII-12, 126). (eken+biz > ekemiz)

Sol tarlanga mingen soň / Özen de özen, özen suw / Örlerde jortar ma ekemiz (VII-12, 129)

2. 2. 1. 1. 2. 2. 2. 3. Geniş Zamanın Rivayeti

Jırav ve akınların dilinde geniş zamanın rivayeti, fiil + -A, -y + -dI + eken + I. tip şahıs ekleri formülüyle kurulur. Türkiye Türkçesindeki “-I°rmI°ş” anlamını verir.

Üçüncü teklik kişi

Qosagiñ qosa agarmas qosaq eken / Qudayım osılay da qosadı eken (IX-3, 72)

Töñiregin jıyganda / Stıymaydı eken bir kepke (IV-21, 351)

2. 2. 1. 1. 2. 2. 3. Şart

Birleşik çekimin şart kipi asıl fiil kiplerinin karşıladığı hareketi şart şeklinde ifade eder (Ergin 2009: 325)

2. 2. 1. 1. 2. 2. 3.1. Belirsiz Gelecek Zamanın Şartı

Jırav ve akınların dilinde belirsiz gelecek zamanın şartı, fiil + -Ar, -r + bolsa + II. tip şahıs ekleri formülüyle kurulur. Türkiye Türkçesindeki “-AcAk olsa” anlamını verir. Jırav ve akınların dilinde bir örneği tespit edilmiştir.

İkinci teklik kişi

Aytar bolsañ Allanı ayt (XI-36, 812)

2. 2. 1. 1. 2. 3. Ek Fiilin Çekimi

Ek fiil ekleri Kazak Türkçesinde “Jiktik Jalgaw” olarak adlandırılmaktadır. (Rısbayeva 2008: 53). Ek fiil, isim ve isim soylu sözcüklere gelerek onları yüklem yapar. Bundan başka ek fiil basit çekimli fiillere gelerek birleşik kipli fiiller yapar. Jırav ve akınların dilinde ek fiili (ET. er-) görülen geçmiş zaman (e-di “idi”), öğrenilen geçmiş zaman (e-ken “imiş”) ve ek fiilin olumsuz çekiminde (e-mes “değil”) e- olarak görmek mümkündür. Jırav ve akınların dilinde ek fiilin şart çekimi bol-sa yapısı ile kurulur.

2. 2. 1. 1. 2. 3. 1. Ek Fiilin Şimdiki (Geniş) Zaman Çekimi

Ek-fiilin isimlerle şimdiki zaman çekimi Eski Türkçede er-ür-men, er-ür-biz gibi şekillerle yapılmaktaydı (Koç 2004: 284). Jırav ve akınların dilinde er- yardımcı fiilinin düştüğü ve çekimde sadece zamir kökenli şahıs eklerinin kullanıldığı görülmektedir. Türkiye Türkçesinde -Dir eki olarak ek-fiilin şimdiki (geniş) zamandaki 3. kişi çekimlerinde kullanılmakta olan ve Eski Türkçedeki tur-ur > dur-ur > -Dir değişimiyle ortaya çıkmış bulunan yapının jırav ve akınların dilinde kullanıldığı görülmektedir. Bu ek, Kazak Türkçesinin Güney diyalektinde, Şuv ağzında kullanılmaktadır.

Kişi		Ekler	Olumlu	Olumsuz	Soru (Ol.)	
Tk.	1	Men	+mIn +BIn	börimin (IV-16, 303)	-	
	2	Sen	+sİñ	qasqırsıñ (VI-1, 5)	xan emessiñ (VI-1, 5)	
		Siz	+sIz	-	-	
3	Ol Jır.- akınlarda	-	garip (I-4, 68)	özge emes (V-1, 14)	qul ma (X-2, 20)	
		-dür	jelden-dür (IV-3, 19) tügel-dür (V-4, 103)	şeker emey (XI-14, 271)		

				osı-dür (XI-29, 679)		
Çk.	1	Biz	+mİz +Bİz	mazalımız (X-4, 45)	-	
	2	Sender	+sİñdAr	-	-	
		Sizder	+sİzdAr	-	-	
	3	Olar	-	-	-	

Birinci teklik kişi

*Aw, bõriler, bõriler / **Bõrimin** dep jüererler (IV-16, 303)*

İkinci teklik kişi

Xan emessiñ, qasqırsıñ / Qara albastı basqırsıñ (VI-1, 5)

Üçüncü teklik kişi

*Bul zamanda ne **garip**? / Aq qalalı boz **garip** (I-4, 68-69)*

*Japırağı jasıl jawterek / Jayqalmagı **jelden-dür** / Şaluwlığı **belden-dür** / Tõrenin kejiğüwi **elden-dür** (IV-3, 19-21)*

*Aytar sözim **osı dür** / Aqılıñ bar xan ediñ / Muniñ tübin oylagın (XI-29, 679)*

*Bastap kelgen özge **emes** / Jiyembet-sındı biyiñ-di (V-1, 14)*

*Suwsaganda bergen suw / **Şeker emey** nemene (XI-14, 271)*

*Rayımbekti sen de eş qoya almaysıñ / Rayımbek biy bolsa, Ray **qul ma**?! (X-2, 20)*

Birinci çokluk kişi

*“Bal, bala!” dewmenen **mazalımız** / Baladan bolar bilem ajalımız (X-4, 45)*

bol- fiili jırav ve akınların dilinde bir örnekte şimdiki (geniş) zaman bildirme görevinde kullanılmıştır: *qarawıl qana deytin bir qatın **boladı** “evi bekleyen bir kadın vardır” (XII-27, 491)*

2. 2. 1. 1. 2. 3. 2. Ek Fiilin Görülen Geçmiş Zaman Çekimi

Jırav ve akınların dilinde ek-fiilin görülen geçmiş zaman çekimi e- fiili üzerine -DI görülen geçmiş zaman ekinin (edi) getirilmesiyle yapılır.

Kişi		Ek-Fiil	Olumlu	Olumsuz	Soru (Olumlu/Olumsuz)	
Tk.	1	Men	edi+m	körüşşi edim (V-2, 44) bilüşşi em (XI-20, 406)	-	men emes pe em (XII-51, 821)
	2	Sen	edi+ñ	ul ediñ (XI-20, 372)	-	sen emes pe eñ (XII-51, 824)
		Siz	edi+ñiz	-	-	-
	3	Ol	edi	artıq edi (III-4, 42)	-	-
Çk.	1	Biz	edi+k	er edik (V-4, 117)	-	-
	2	Sender	edi+ñder	-	-	-
		Sizder	edi+ñizder	-	-	-
	3	Olar	edi	-	-	-

Birinci teklik kişi

Körüşşi edim, Esim xan / Janımdı künim, sizdi ayımday (V-2, 44)

Onı da men bilüşşi em / Türikipenniñ törinde / Qaşıp jürip küneltken qara küñ edi (XI-20, 406)

Şal aqın Orta jüzdiñ men emes pe em / On beste urgaşığa ken emes pe em (XII-51, 821)

İkinci teklik kişi

Sen men körgende / Turımtayday ul ediñ (XI-20, 372)

Men sagan jıyırnamda boldım joldas / Qurıtqan sonan beri sen emes pe eñ (XII-51, 824)

Üçüncü teklik kişi

Täñiriniñ özi bergen küninde / Xan ulınan artıq edi benim nesibem (III-4, 42)

Birinci çokluk kişi

Aq isimdi jasırmay / Atqa mingen er edik (V-4, 117)

2. 2. 1. 1. 2. 3. 3. Ek Fiilin Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi

Jırav ve akınların dilinde ek-fiilin öğrenilen geçmiş zaman çekimi e- fiili üzerine -ken öğrenilen geçmiş zaman ekinin (eken) getirilmesiyle yapılır.

Kişi		Ek-Fiil	Olumlu	Olumsuz	Soru (Olumlu/Olumsuz)	
Tk.	1	Men	eken+min	er ekem (V-2, 59)	-	-
	2	Sen	eken+siñ	qız ekensiñ (XII-22, 377)	-	-
		Siz	eken+siz	-	-	-
	3	Ol	eken	qosaq eken (IX-3, 71)	-	joq pa eken (III-4, 75)
Çk.	1	Biz	eken+biz	-	-	-
	2	Sender	eken+siñder	-	-	-
		Sizder	eken+sizder	-	-	-
	3	Olar	eken	-	-	-

Birinci teklik kişi

Meniñ er ekemdi körgensiñ / Äwelden birge jürgensiñ (V-2, 59)

İkinci teklik kişi

Degdar qız ekensiñ bir alma moyın / Ujmaqtan jaratılğan jupar qoyın (XII-22, 377)

Üçüncü teklik kişi

Qosağıñ qosa ağarmas qosaq eken / Qudayım osılay da qosadı eken (IX-3, 71)
Jarıqşılar joq pa eken / Jarmay bilte salarga (III-4, 75)

2. 2. 1. 1. 2. 3. 4. Ek Fiilin Şart Çekimi

Ek-fiilin isimlerle şart çekimi *bolsa* yapısı ile karşılanmaktadır.

İkinci teklik kişi

Er bolsañ bopsaga şıda (IV-30, 572-573)

Üçüncü teklik kişi

Jaman tuwğan bar bolsa / Jaman joldas köp bolsa / Jazanı sodan körersiñ (IV-9, 155-156)

2. 2. 1. 2. Yapım Ekleri

“Yapım ekleri ad ya da fiil kök ve gövdelerinden yeni ad ya da fiil gövdeleri yapan eklerdir.” (Korkmaz 2003: 21).

2. 2. 1. 2. 1. Görev Değiştirici Ekler

“Eklendikleri kelimelerin ya çeşidini değiştirirler, ya da gramer kategorilerinde farklılık oluştururlar.” (Gülsevin 2002: 131).

2. 2. 1. 2. 1. 1. Asıl Görev Değiştirici Ekler

2. 2. 1. 2. 1. 1. 1. Fiilimsiler

“Fiillerden geçici isim, sıfat veya zarflar yaparlar. Bazan kalıcı isim, sıfat veya zarf yaptıkları da olur.” (Gülsevin 2002: 131).

2. 2. 1. 2. 1. 1. 1. 1. İsim-Fiil Ekleri

İsim-fiil ekleri, fiillerin, iş ve hareketin adlarını yaparlar ve zaman anlamı taşımazlar. Semantik açıdan fiilden ziyade isme yakındırlar. İsim-fiil ekleri üzerine çokluk, iyelik ve hâl ekleri ilave edilebilir. Kazak Türkçesi gramerlerinde “tuyıq etistik” başlığı altında ele alınırlar. Jırav ve akınların dilinde tespit edilen isim-fiiller şunlardır:

-mAk, -BAk

Çağdaş Kazak Türkçesinin isim-fiil eki -(U)w’dur. Ancak jırav ve akınların dilinde Oğuzcada aktif olarak kullanılan -mAk isim-fiil ekinin de kullanıldığı tespit edilmiştir.

Baylardıñ maqtanbağı maldan-dür (IV-3, 22), Keşüw keşmek saydan-dür / Batır bolmaq soydan-dür (IV-3, 24-25), Jaqsınıñ jaqsılığ sol bolar / Jamanmenen bas qosıp / Söylemekke ar eter (IV-7, 136), Tuwırlıqsız qara üyge / Tuw baylamaq ne kerek (IV-10, 159)

-(U)w

Esimde meniñ süymewiñ / İstetpeske qoygan tiliñdey (V-2, 52), Qayrılıp xayır qıluwga / Qılganıñ joq unagan (V-2, 78), Balpañ, balpañ basarsıñ / Basuwga taban sıdasa (VII-9, 90), Toqımı keppey toptanıp / El tonawga attanıp (IX-1, 15), Jol atañ “enem balası” / Jatırqawdı bilmeydi (IX-2, 40)

2. 2. 1. 2. 1. 1. 1. 2. Sıfat-Fiiller (Partisipler)

“Partisiplerin asıl isimlerden farkı nesneyi hareketine göre adlandırması, onu asıl varlığı ile, şu veya bu kalıcı vasfı ile değil, hareketi ile ifade etmesidir” (Ergin 2009: 333). Sıfat-fiil ekleri yapım, iyelik, çokluk ve hâl ekleri alabilirler. Kazak Türkçesi gramerlerinde “esimşe” başlığı altında ele alınırlar. Jırav ve akınların dilinde tespit edilen sıfat-fiil ekleri şunlardır:

-GAn

Geçmiş zaman sıfat-fiilidir. Bu sıfat-fiil eki en yaygın olarak kullanılan sıfat-fiil eklerinden biridir. Türkiye Türkçesindeki -An, -DI°k, -mI°ş sıfat-fiil eklerinin karşılığıdır.

*Qanşa jaqsı bolsa da / Qayrattı **tuw-gan** er garip* (I-4, 85), *Kölde **jür-gen** qoñır qaz / Qır qadirin ne bilsin!* (I-6, 114), *Argımaqtıñ balası / **Arı-gan** sayın tüñ jortar* (II-2, 26), *Kindigimdi **kes-ken** jurt / Kir-qoñımdı **juw-gan** jurt* (II-3, 41-42), ***Al-ganım** Äli aganıñ qızı edi / Qas aruwdıñ özi edi* (III-4, 85), *Kökşiliden ol ayvan / Soqqı **je-genge** uqsaydı* (IV-6, 51), *Ormanbet biy **öl-gen** kün / On san nogay **bül-gen** kün* (IV-29, 475-476), *Sultan iyem, sen meniñ / Barmay **tap-qan** qagbamsıñ* (IV-6, 62), *Jalp-jalp **uş-qan** japalaq / Attansañ jazı tüzde körersiñ* (IV-9, 153), *Japanga **bit-ken** terekpın / Eñsemnen jel soqsa da teñselmen* (VII-6, 64)

-(A)r

Tahmin ifadeli gelecek zaman sıfat-fiilidir.

*Aynalayın Aq Jayıq / At salmay **öt-er** kün qayda* (III-4, 99), *Baylardıñ maqtanbağı maldan-dür / Aq kiyiktiñ **şab-ar** jeri maydan-dür* (IV-3, 23), *Aspandı bult qursaydı / Kün **jaw-arga** uqsaydı* (IV-6, 48), *Töbeñe **şıg-ar** kün bar ma / Jotası biyik Denderim?!* (V-3, 98), *Toti qus jarqanatqa pende boptı / Buqarım, **ayt-ar** miniñ osı-aq eken* (IX-3, 74), *Sarıarqa dep tañdanıp / Özge jurt **añsa-r** jay boldı* (IX-7, 213), *Jabıdan aygır salsañız / Jawga **min-er** at tuwmas* (XI-18, 339)

-(A/y)tugın

Gelecek zaman sıfat-fiil ekidir. Çağdaş Kazak Türkçesindeki -(A/y)tIn sıfat-fiil ekinin eski bir varyantıdır. Kazak Türkçesindeki -AtIn, -tIn sıfat-fiil ekinin ilk şekli olan tur-ğan, bu şekilde ekleşmeden önce -tuğın şeklinde kullanılmıştır. -(A/y)tIn eki,

Aktamberdi Jırav'dan itibaren aktif olarak kullanılmaya başlanmıştır. Kazak Türkçesinin Güney diyalekti, Şimkent ağzında kullanılmaktadır.

Oyına kelgen asın je-ytugin / Jemde keñes qılmadıñ (I-1, 4), Öl-etugin tay üşin / Köş-etugin say üşin / Jelke teriñ qurısıp / Ąrkimnenen urısqa (I-7, 144-145)

-(A/y)tIn

Gelecek zaman sıfat-fiil ekidir.

Jasım jetpey on beske / Qorga-ytın jan adam joq (VII-3, 31), Orta jüzde qatın köp / Tuw-atın keyin batır köp (IX-7, 265), El bastaw qıyın emes / Qon-atın jerden köl tabıladı (XI-2, 47), Qol bastaw qıyın emes / Şab-atın jerden el tabıladı (XI-2, 49), Qıs qısta-ytın jeriñdi / Sol sıqıldı taw qılğan (XI-31, 721), Suw quysa tögilme-ytın boz jorganıñ / Ayagın añdawsızda qaqpagaysıñ (XII-6, 157), Adamdı jön bil-etin dana dep bil (XII-20, 329)

-mAs, -BAs

Belirsiz gelecek zaman sıfat-fiilidir ve -(A)r sıfat fiil ekinin olumsuzudur.

Awdarıl-mas qara kemedey / Qandıawızga sırlap salğan jebedey (IV-30, 551), Qayrıl-mas qaza kelgende / Batırñ öldi – Böğembay (IX-7, 275), Söz ugarlıq er bolsa / Ayıl-mas şın söz bolmaydı (XI-16, 309), Öt-pes pışaq, şaban at, jaman qatın / Añ almagan küyşil qus - bəri birdey (XII-29, 521)

-şAk

Kazak Türkçesi gramerlerinde rastlanmayıp jırav ve akınların dilinde görülen gelecek zaman sıfat-fiil eklerinden biridir. Kazak Türkçesinin Kuzeydoğu diyalekti, Kostanay oblısında kullanılmaktadır. Jırav ve akınların dilinde bir örneği tespit edilmiştir.

Qonbay tastap keter me taldı kisi / Aşuwlın-şaq boladı jarlı kisi (XII-37, 637)

2. 2. 1. 2. 1. 1. 3. Zarf-Fiiller (Gerundiumlar)

“Türk dilinde, fiilleri geçici zarflar hâline getiren eklere zarf-fiil ekleri denir. Zarf-fiil eklerinin iki ana tipi bulunur. Birinci tipi, gerçek zarf-fiillerdir. İkinci tiptekiler ise, asıl görevleri itibarı ile zarf-fiil eki olmayıp, başkaca ek ve/veya edatlarla birleşerek fiilleri geçici zarflar hâline getiren birleşik yapılardır.” (Gülsevin 2002: 134).

Kazak Türkçesi gramerlerinde “kösemşe” başlığı altında ele alınırlar. Jırav ve akınların dilinde tespit edilen zarf-fiil ekleri şunlardır:

2. 2. 1. 2. 1. 1. 1. 3. 1. Asıl Zarf-Fiil Ekleri

-p

Türkiye Türkçesindeki -p zarf-fiil ekiyle aynı işlevdedir. Türkiye Türkçesindekinden farkı ünlüyle biten fiiller üzerine doğrudan eklenmesidir. Ekin dar-yuvarlak ünlülü yardımcı sesleri yoktur.

Eki semiz qolga al-ıp / Erler jortıp kün körgeñ (I-1, 14), Şıbın şıqsa jaz bol-ıp, tazdar qaytip kün körer (I-2, 28), Ürgenişten munda kep (kel-ıp) / Sariarqanı jerim dep (IX-7, 151), Jogarı qara-p oq atpa / Juwıq tüser qasıña (IV-6, 117), Köterip jelken aştur-ıp / Jük tiyediñ kemege (IV-11, 166), Bülik salıp buyırdıñ / Basın ber de-p batırdıñ (V-1, 3), Abılay, küy-ıp ketti salğan qalañ / Meyramga ne edi seniñ japqan jalañ? (X-1, 5)

-A, -y

Türkiye Türkçesindeki -ArAk zarf-fiil ekine yakın bir anlam verir. Bu zarf-fiil ekini alan fiilden sonra gelen başka bir fiil varsa bu iki fiilin aynı sırada gerçekleşen iş veya oluşlar olduğu söylenebilir.

Keş-e toqurawlı suwdıñ boyınan / Toqal terek tübinen (VIII-3, 28), Bural-a bitken emendey / Qıysıq tuwgan adamsıñ (IX-2, 31), Ardaqtap jürgeñ biykeşiñ / Jıla-y da jesir qalmasqa (XI-1, 45)

-mAy, -BAy

Türkiye Türkçesindeki -mAdAn zarf-fiil ekine yakın bir anlam verir ve -p zarf-fiil ekinin olumsuzudur.

Jarıqşılar joq pa eken / Jar-may bilte salarga (III-4, 75), Sultan iyem, sen meniñ Bar-may tapqan qagbamsıñ (IV-6, 62), Sol jaman sıruñ saqla-may / Ärdayım duşpanıña är isiñdi qor eter (IV-7, 142), Argımaq aruw atlar arıt-pay / Jat jerlerge bar-may, özin tanıt-pay (IV-24, 391-392), Jawdan al-may keğimdi / Esil de ömir ötken qur (V-4, 109), Jalañkiya jerlerden / Jaz-bay tüsip tülki alğan (IX-6, 126), Aqtıñ jolın küzet-pey / Jamandıqtı tutqan jurt (XI-5, 100), Aqsam bat-pay tün şıqmas / Ajal jet-pey jan şıqmas (XI-41, 915-916)

-GalI

Bu zarf-fiil ekini Türkiye Türkçesindeki “-mAk için” yapısıyla karşılayabiliriz. Jırav ve akınların dilinde bir örneği tespit edilmiştir.

Qaharıñdı bas-qalı / Qalıñ elim jıyıldı (V-1, 12)

2. 2. 1. 2. 1. 1. 1. 3. 2. Birleşik Zarf-Fiil Ekleri

-GAndA

Türkiye Türkçesindeki -Inca ve -DIğIndA zarf-fiillerine yakın bir anlam verir.

Edilden aqqan sızasıq / Biz kör-gende tebingige jeter jetpes suw edi (IV-6, 78), Töñiregin jiy-ganda / Stıymaydı eken bir kepke (IV-21, 350), Erteñgi kün bol-ganda / Eliñ keñes qur-gandaqurganda (V-2, 26-27), Qalmaqtıñ Böri xanı kel-gende / Soqır buwrıl baytalga / Sonda bir jaydaq mingensiñ (V-2, 66), Aldıñnan suw, artıñnan jaw qıs-qanda, Er jigittiñ erligi osındayda (VIII-1, 3), Jıyırma jasıñ tol-ganda / Qalmaqpen sogıs bol-ganda / Alğaşqı baqtı tap-qanda / Şarıştıñ basın qaqq-qanda (IX-7, 165-168), Kiygaştap qasın qaragan / Kül-gende kürek tisi qasqaygan (XI-4, 95)

-GAN+iyelik+DA

Köşer ediñ köş bastap / Köş-keniñde qiygaştap (XI-10, 164)

-GANşA

Bu zarf-fiil ekini Türkiye Türkçesindeki “-e kadar” yapısıyla karşılayabiliriz. Temel fiilin ne zamana kadar yapılacağını bildirir. Jırav ve akınların dilinde örneklerine az rastlanır.

Ul on beske kel-genşe / Qolga ustagan qopızıñ (IX-1, 24)

-mAskA, -BAskA

Maksat bildiren zarf-fiil ekidir. Bu zarf-fiil ekinin verdiği anlamı Türkiye Türkçesine “-mAmAk için” şeklinde aktarabiliriz.

Asaw tuwlap jıq-pasqa / Artqı ayıldıñ berki iygi (IV-14, 280), Jagaga duspan qolı tiy-meske / Artıñda tuwısqanıñ köbi iygi (IV-14, 282), Birinşi tilek tileñiz / Bir allaga jaz-basqa (XI-1, 2), / Ekinşi tilek tileñiz / Er şugıl pasıq zalımnıñ / Tiline erip az-basqa (XI-1, 5)

-ArdA

Bu zarf-fiil ekini Türkiye Türkçesindeki -Inca ve -DIğIndA zarf-fiil ekleriyle karşılayabiliriz. Bu ek, Karakalpak ve Kırgız Türkçelerinde de kullanılmaktadır.

İymanın aytıp öl-erde / İyekke janı kelgende / Sälem ayttı üş qayta (IX-7, 277), Qoy bit-erde qotanşı iyt / Börige qoy bermeydi (XI-16, 300), Kişi qara qalmaq büil-erde / Bozılardıñ biyligi / Bult burqan bolıstı (XI-22, 462)

-ArgA

Bu zarf-fiil ekini Türkiye Türkçesindeki “-mAk için” yapısıyla karşılayabiliriz. Tatar Türkçesinde “-mAk için” anlamında birleşik zarf-fiil olarak kullanılmaktadır. Ayrıca Hakas ve Altay Türkçelerinde de vardır. Kazak Türkçesinin Batı diyalekti, merkez ağzında kullanılmaktadır.

Jarıqşılar joq pa eken / Jarmay bilte sal-arga (III-4, 75), *Al degende al-arga / Alıp jerge sal-arga / Alqalagan awır qoldar toqta-rga / Aristanbek ulı Sultan bar* (IV-30, 521-523), *Eliñ keñes qurganda / Aynalıp aqıl tab-arga* (V-2, 28), *Qayrılıp, qadam bas-arga / Kün bolar ma men sorga* (V-3, 94)

-Ar ... -mAs

Türkiye Türkçesindeki “-Ar ... -mAz” yapısıyla karşılayabiliriz. Aynı yapı Nogaycada da görülür. Jırav ve akınların dilinde bir örneği tespit edilmiştir.

Edilden aqqan sızasıq / Biz körgende tebingige jet-er jet-pes suw edi (IV-6, 78)

2. 2. 1. 2. 1. 1. 2. Fiil Çatısı

Fiillerin öznelere ve nesne alıp almama durumlarına bakarak gösterdikleri özelliklere fiil çatısı denmektedir. Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Kazak Türkçesi gramerlerinde de fiiller çatı bakımından fiil-nesne bağlantısı ve fiil-özne bağlantısı olmak üzere iki gruba ayrılırlar. Biz de jırav ve akınların dilinde görülen fiilleri çatı bakımından iki gruba ayırarak inceleyeceğiz.

2. 2. 1. 2. 1. 1. 2. 1. Fiil-Nesne Bağlantısı Bakımından Çatılar

Fiil-nesne bağlantısı bakımından çatılar, geçişli ve geçişsiz olmak üzere ikiye ayrılır. Fiildeki işten etkilenen unsur nesnedir. Yükleme ne, neyi, kimi sorularından biri sorulduğunda alınan cevap bize nesneyi verir.

2. 2. 1. 2. 1. 1. 2. 1. 1. Geçişli Fiiller

Fiil kök veya gövdelerinin karşıladığı hareketler iki çeşittir. Bunların bir kısmında hareketin yönü dışarıya doğrudur, tesir edeceği nesne bağlı olduğu şahsın dışındadır. Böyle hareketleri karşılayan fiillere *geçişli fiiller* diyoruz. Geçişli fiiller bir yapma ifade ederler (Ergin 2009: 282).

Al qoliñdı malarsıñ / Altın menen kümiske (I-1, 24-25)

Men kölikke qosımdı artqanmın (III-4, 48)

Argımaqqa oq tiydi / Qıl mayqanniñ tübinen (III-4, 64-65)

2. 2. 1. 2. 1. 1. 2. 1. 2. Geçişsiz Fiiller

Fiilin gösterdiği hareket yapana değil, yapanın dışında bir nesneye yönelir, tesir eder. İkinci çeşit hareketlerde ise hareketin yönü içe doğrudur, tesir edeceği nesne bağlı olduğu şahıstır. Böyle hareketleri karşılayan fiillere de *geçişsiz fiiller* diyoruz. Geçişsiz fiiller bir olma ifade ederler (Ergin 2009: 282).

Edil degen qıyanga / Eñkeyip keldiñ tar jerge (I-1, 16-17)

Köp işinde bir jalgız / Köp muñayıp jılaydı (IV-6, 52-53)

Aw, bõriler, bõriler / Bõrimin dep jürerler (IV-16, 302-303)

2. 2. 1. 2. 1. 1. 2. 2. Fiil-Özne Bağlantısı Bakımından Çatılar

Fiil-özne bağlantısı bakımından çatılar, etken, edilgen, ettirgen, işteş ve dönüşlü olmak üzere 5'e ayrılırlar.

2. 2. 1. 2. 1. 1. 2. 2. 1. Etken Fiil

Fiilde anlatılan işi, oluşu, kılışı, öznenin yaptığı; öznenin yapıcı ve aktif olduğu fiillerdir (Koç 2004: 247).

Edil degen qıyanga / Eñkeyip keldiñ tar jerge (I-1, 17), *Buwırşınniñ buta şaynar azuwı* (II-1, 11), *Kileñ buzday kilşeytip / Köbeler kiygen ökinbes* (III-1, 6).

2. 2. 1. 2. 1. 1. 2. 2. 2. Edilgen Fiil

Jırav ve akınların dilinde edilgen fiiller fiil kök veya gövdesine -l ve -n eklerinin getirilmesiyle yapılır. Bu fiillerin kim tarafından yapıldığı belli değildir ve nesne almazlar.

Şab-ıl-ıp jatqan xalqın bar / Aymağın közdep körmeysiñ (I-3, 32), *Qan juwsanday egilse / Aqqan suwday tög-il-se* (III-1, 16), *Aydın şüyseñ tarlan şüy / Köter-il-gen sona qutulmas* (IV-6, 102), *Keregege il-in-gen / Şabılmagan semser tur* (V-4, 107), *Sarıarqa dep tañda-n-ıp / Özge jurat añsar jay boldı* (IX-7, 212)

2. 2. 1. 2. 1. 1. 2. 2. 3. Ettirgen Fiil

Jırav ve akınların dilinde ettirgen fiillerin fiil kök veya gövdesine -t, -DİR, -GİZ, -Ger ve -r eklerinin getirilmesiyle yapıldığı görülmüştür. Bu tür fiillerde özne işi yaptırandır. Ettirgen çatı; yapma, etme bildiren geçişli fiiller ile olma bildiren geçişsiz fiilleri; yapma, yaptırma ve ettirme bildiren geçişli fiillere çeviren bir çatı türüdür (Korkmaz 2003: 555).

-t ekiyle

Şemşirliğin noqtalap / Şal saqalıñ jula-t-tuñ (IV-11, 176), *Or qoyanday jügin-t-ip*
/ Aş küzendey bügiltip / Jolbarıstay şubardı / Tañdap miner me ekemiz (VII-14, 255)

-Dir ekiyle

Kök teñizdiñ üstinde / Köterip jelken aş-tur-ıp / Jük tiyediñ kemege (IV-11, 166),
Aq Şävlige qos tigip / Awır qol jiy-dır-ıp al-dır-diñ / Qalmaqqa oyran sal-dır-diñ (IX-6,
137-138)

-Giz ekiyle

Jılgandı tur-gız-sañ / Jılagandı uwatsañ / Qıysaygandı tüzetseñ / Täñiriniñ üyi
bäytolla / Sultan iyem, qarsı aldıñda jasaptı (IV-11, 241), *Jawga qaray attandım / Jet-*
kiz dep quday tilekke (VII-4, 46)

-r ekiyle

Jemde keñes qılmadıñ / Jemnen de eldi köş-ir-diñ (I-1, 6), *Belgili biyik kök*
señgir / Basınan qarga uş-ır-mas (II-2, 19)

-set ekiyle

Qıyadan qoldı kör-set-ken / Töbeñe şıgar kün bar ma (V-3, 97)

-Iz ekiyle

Jawıñniñ qanın ag-ız-gan / Awzınan baldı tam-ız-gan (IX-7, 220-221)

-Ger ekiyle

Sadaq tolğan saygez oq / Masagınan öt-ker-ip / Basın qolga jet-ker-ip / Sozıp
tartar kün qayda (III-4, 113-114)

2. 2. 1. 2. 1. 1. 2. 2. 4. İşteş Fiil

Fiilin karşılıklı veya ortaklaşa yapıldığını bildirir. Jırav ve akınların dilinde işteşlik, fiil kök veya gövdesine -s ekinin eklenmesiyle yapılır.

2. 2. 1. 2. 1. 1. 2. 2. 4. 1. Ortaklaşa

Üş jüzdiñ balası / Aqıl+da-s-ıp, jol+da-s-ıp / Xan köterip edi (VIII-3, 46-47)

2. 2. 1. 2. 1. 1. 2. 2. 4. 2. Karşılıklı

Edil bol da, Jayıq bol / Eşkimmenen ur-t-s-pa (I-7, 127), *Jaga+la-s-sa jirtılmas /*
Erlerdiñ jeñsizden iygi tonı bolar ma (IV-2, 14), *Şab-t-s-sañ, qane, şıgıp kör / Jaw*
emessiñ küş jetpes (VII-15, 295)

2. 2. 1. 2. 1. 1. 2. 2. 5. Dönüşlü Fiil

Dönüşlü fiilde özne anlatılan işi yapan ve yaptığı işten etkilenendir. Jırav ve akınların dilinde dönüşlülük, fiil kök veya gövdesine -n ekinin eklenmesiyle yapılır.

Qawdıraqulaq şal qoyan / Jüyrikpin dep maqta-n-ba (IV-28, 445), *Qulım bir ulday kiy-i-n-se / Körkemin körgen süyinse / Atımtay jomart sekildi / Atagım jurtqa bilinse* (VII-13, 173), *Aqsañnan biyiq taw bolmas / Bawırınan qaşqan küzen kör-i-n-bes* (XI-41, 914)

2. 2. 1. 2. 1. 1. 2. 2. 6. Çatıların Üst Üste Kullanılması

“Bazan, iki veya daha çok çatı eki üst üste eklenebilmektedir. Bu durumlarda, fiilin çatısı, sondaki eke göre belirlenir.” (Gülsevin 2002: 145).

2. 2. 1. 2. 1. 1. 2. 2. 6. 1. -(I)l-dİr-

Qıyıldırıp qastarın / Tögildirip şaştarın (VII-12, 137)

2. 2. 1. 2. 1. 1. 2. 2. 6. 2. -n-t-

Qayırip bozdap küylentip / Botalagan boz ingen (VII-13, 216)

Jer türlentip jarattıñ / Jelkildegen bozımen (XII-33, 587)

2. 2. 1. 2. 1. 1. 2. 2. 6. 3. -(I)l-t-

Tulımşagın tögiltip / Aruw süydım, ökinben (III-4, 137)

Aş küzendey bügiltip / Jolbarıstay şubardı / Tañdap miner me ekemiz (VII-14, 256)

Eri joqta küyzeltpey şarvasın / Agayın, körşilerin jadına alsa (XII-12, 241)

2. 2. 1. 2. 1. 1. 3. İlgi Eki

M. Ergin, isimden isim yapma ekleri ve isim işletme ekleri arasında gösterdiği aitlik eki için “Bu ek isimlerden temsil ve vasıf isimleri, yani, zamir ve sıfat olarak kullanılan isimler yapar. Başlıca fonksiyonu, içinde bulunma, bağlılık ve âitlik ifade etmektir. Bir nesneyi bağlı ve ait olduğu başka bir nesneye göre veya zaman ve mekân içindeki yerine işaret etmek suretiyle belirtir.” (Ergin 2009: 161) demektedir. Türk Dilinin +ki aitlik eki, jırav ve akınların dilinde +gI, +kI şeklindedir. Kazak dil bilimcileri +niki, +diki, +tiki eklerinin, aitlik ekinin +nIñ, +DIñ ilgi eki ile kaynaşmasından oluştuğunu tahmin etmekte ve bu yapıyı aitlik eki olarak kabul etmektedirler.

Argımaqqa mindim dep / Art+qı toptan adaspa (I-5, 105), *Asa keş te qoya ber / Burın+gı+nı quwıspa* (I-7, 134), *Keyin+gi qalğan köpekke / Qalay da belin şeşti eken*

(III-4, 96), *Seniki jön bolsa da / Atñ şıqpas durısqa* (I-7, 138), *Bar bolsa elde suluw meniki dep / Bolmaptı eş nãrseden sonda parqım* (XII-66, 1063)

2. 2. 1. 2. 2. Kelime Yapıcı Ekler

2. 2. 1. 2. 2. 1. Asıl Kelime Yapıcı Ekler

2. 2. 1. 2. 2. 1. 1. İsimden İsim Yapan Ekler

+lıq, +lik, +dıq, +dik, +tıq, +tik

Kazak Türkçesinde çok işlek bir ek olup, Türkiye Türkçesindeki +II⁴k ekinin birebir karşılığıdır. Bu ekle ilgili olarak Muharrem Ergin “Bu ek başlangıçtan belli başlı isimden isim yapma eklerinden biri olarak kullanılagelmiştir. Geçici olduğu gibi, kalıcı isimler de yapar. Yani, bir nesnenin bir vasfını bildirerek sıfat gibi kullanılan isimler yaptığı gibi nesne adı olarak kullanılan kalıcı isimler de teşkil eder. Başlıca işlevleri isimlerden yer, alet, topluluk isimleri, soyut isimler yapmaktır” demektedir (Koç 2004: 186). Bu ek, jırav ve akınların dilinde de işlek bir ektir.

aydındıq “aydınlık” (III-4, 93), orındıq “yatak” (III-4, 120), esendik “eselik” (IV-6, 105), jaqsılıq “iyilik” (IV-7, 140), periktik “sağlamlık” (V-2, 42), erlik “erlik” (V-2, 36), ädildik “adalet” (XI-29, 672), jomarttıq “cömertlik” (XI-42, 976).

Bu ek, jırav ve akınların dilinde genellikle l, m, n, ñ, z, j ünsüzleri ile biten kelimelere +dıq, +dik olarak eklenirken, tonsuz ünsüzlerle biten kelimelere +tıq, +tik şeklinde eklenmektedir. Ancak jırav ve akınların dilinde bu kuralın dışında kullanımlar da vardır:

Sözcüklerin Son Sesi	i.i.y.e.	Örnekler	Jırav-akın/yy
Ünlüler ve r, w, y ünsüzleri	+lıq, +lik	erlik (V-2, 36)	
l, m, n, ñ, z, j ünsüzleri	+dıq, +dik	orındıq (III-4, 120)	
<i>Jırav ve akınlarda</i>		<i>jamanlıq</i> (IV-7, 140)	Şalk./15-16.yy.
Tonsuz ünsüzler	+tıq, +tik	periktik (V-2, 42)	
<i>Jırav ve akınlarda</i>		<i>jigitlik</i> (XII-31, 551)	Şal /18.yy.

+lı, +li, +dı, +di, +tı, +ti

İsimlere eklenerek sıfat türeten bu ek, ilâve edildiği sözcüklerin karşıladığı nesnelere mevcut olduğunu veya fazlalığını bildirmekte olup, Türkiye Türkçesindeki +I⁴ ekinin birebir karşılığıdır (Koç 2004: 187).

qalalı “kaleli” (I-4, 69), qayrattı “güçlü” (I-4, 85), esti “bilge, akıllı” (I-5, 86), kiristi “kirişli” (II-1, 4), kerekti “gerekli” (IV-6, 132), soydı “soydu” (IV-11, 210), orazdı “şanslı, talihli” (IV-13, 269), azuwlı “azı dişli” (VII-12, 120)

Bu ek, bazen ikileme şeklindeki isim soylu sözcük gruplarının, sıfatların, sayı sıfatlarının veya zarfların her iki sözcüğüne de eklenip, her iki sözcüğün de anlamıyla doğrudan bağlantılı ve bunların anlamlarını kaplayan sıfatlar türetir (Koç 2004: 187):

qaygılı-muñlı “kaygılı tasalı” (XI-19, 364).

Bu ek, jırav ve akınların dilinde tonsuz ünsüzle biten kelimelere +tI olarak eklenmektedir. Ancak bir örnekte ekin tonsuz ünsüzle biten bir kelimeye +lı olarak eklendiği görülmektedir:

Sözcüklerin Son Sesi	i.i.y.e.	Örnekler	Jırav-akın/yy
Ünlüler ve r, w, y ünsüzleri	+lı, +li	qalalı (I-4, 69)	
l, m, n, ñ, z, j ünsüzleri	+dı, +di	soydı (IV-11, 210)	
Tonsuz ünsüzler	+tı, +ti	kiristi (II-1, 4)	
<i>Jırav ve akınlarda</i>		<i>atlı</i> (IV-28, 442)	Şalkiyiz/15-16.yy.

+sız, +siz

İsimlerden hem sıfat, hem isim olarak kullanılan vasıf isimleri yapan bu ek, eklendiği sözcüğe olumsuzluk anlamı verir ve Türkiye Türkçesindeki +sI⁴z ekinin karşılığıdır. Ancak jırav ve akınların dilinde bu ekin yuvarlak ünlülü şekilleri bulunmamaktadır. Zeynep Korkmaz’a göre “ ‘yokluk, eksiklik’ bildiren anlamda sıfatlar türeten çok işlek bir ektir ve ‘sahip olma, kendinde bulundurma’ görevindeki sıfat türeten +lı, +li ekinin karşıtıdır (Koç 2004: 187).

keñessiz “danışmadan” (I-5, 111), bolatsız “çeliksiz” (III-3, 32), aqlsız “akılsız” (IV-6, 112), tuwırlıqsız “keçesiz” (IV-10, 158), torlawsız “kimsesiz, sahipsiz” (VII-6, 60), mezgilsiz “zamansız” (VII-6, 61)

+las, +les, +das, +des, +tas, +tes

“Türkiye Türkçesindeki +DAş ekinin karşılığı olan bu ek, eklendiği sözcüklere yakınlık, ortaklık, eşitlik anlamları katar” (Koç 2004: 187).

zamandas “çağdaş” (I-4, 72), sırlas “sırdaş” (IX-7, 272), qurdas “akran” (IX-7, 273).

+şı, +şi

Türkiye Türkçesindeki +CI⁴ ekinin karşılığı olup ekin jirav ve akınların dilinde yuvarlak ünlülü şekilleri bulunmamaktadır. Meslek adlar ve alışkanlık hâline gelmiş hareket adları yapar.

qızmetşi “hizmetçi” (I-3, 39), aldawşı “aldatıcı” (I-5, 92), körüwşi “görücü” (V-2, 44), ozuwşı “ilerleyici, akıncı” (III-5, 143)

+şılıq, +şilik

“Bu ek, +şı+lıq, +şi+lik şeklinde iki ayrı yapım ekinin birleşmesiyle oluşmuştur. İsim ve sıfatlara eklenerek, bunlardan soyut anlamlı isimler türetir” (Koç 2004: 188).

sıpayşılıq “sadelik” (IV-1, 6), batırşılıq “kahramanlık” (IV-1, 11)

+nşı, +nşi

Ek, asıl sayı adlarından sıra, derece adları ifade eden sayı adları yapar (Biray 2015: 64).

birinşi “birinci” (XI-1, 1), ekinşi “ikinci” (XI-1, 3), onınşı “onuncu” (XI-1, 29)

+aw, +ew

7’ye kadar olan sayılara gelerek bu sayılara “tane” edatının kattığı anlamı katar. Bu ekin sonuna üçüncü teklik kişi iyelik ekinin gelmesi durumunda ise, ortaklık, beraberlik anlamı ifade eden yeni sözcükler türetilmiş olur (Koç 2004: 189). Ek, jirav ve akınların dilinde “bir” sayısının üzerine gelmiş ve belirsizlik zamiri olarak kullanılmıştır.

birew “birisi” (I-5, 112), altaw-jetew “altı yedi tane” (IV-13, 274), altaw “altı tane” (IV-16, 305), jetewi “yedisi” (IX-2, 35), ekewi “ikisi” (IX-2, 37)

+şıq, +şik

Bu ek, isimlere ve sıfatlara gelerek türetilen yeni sözcüklere küçültme, sevgi, acıma anlamları katar (Koç 2009: 189).

bottaşiq “sevimli deve yavrusu” (II-3, 55)

+şa, +şe

Varlık ve nesnelere küçültme işlevi vardır (Biray 2015: 63).

narşa “tek hörgüçlü küçük erkek deve” (VII-13, 159), xaşa “han kızı” (VII-13, 160)

+day, +dey, +tay, +tey

Bu ek; isim, zamir, sayı adları, ve sıfat-fiillere getirilerek onlara benzetme ve kıyaslama anlamları katar. İsimden sıfat türeten işlek bir ek olup, türetilen sözcüğe “gibi” ve “kadar” edatlarının kattığı anlamı katar (Koç 2004: 190).

joqtay “yok gibi” (I-3, 36), muzday “buz gibi” (II-1, 2), qarqaday “karga gibi” (II-3, 40), jarday “yar/uçurum gibi” (II-3, 49), arıstanday “aslan gibi” (III-1, 3), töbedey “tepe gibi” (IV-30, 549), kündey “gün kadar” (XI-29, 632)

+şaq, +şek

Bu ek, türettiği sözcüklere küçültme ve sevimlilik anlamları katar (Koç 2004: 191).

kelişek “taze gelin” (II-3, 39), tulmşaq “kısa saç örgüsü” (III-4, 137), tülkişek “tilkice” (IV-19, 332), qulmşaq “tay gibi sevimli” (VII-21, 382)

+law, +lew, +daw, +dew, +taw, +tew

Jırav ve akınların dilinde bir örneği görülen bu ek, +II⁴k eki işlevinde kullanılarak yeni bir isim türetmiştir:

sazdaw “sazlık” (IV-5, 130)

+ger, +ker

Farsçadan geçen ek, meslek ve uğraş adları yapar (Biray 2015: 67).

jumısker “işçi” (V-2, 48), dawger “davacı” (VII-20, 369), qızmetker “hizmetçi” (XI-20, 375)

2. 2. 1. 2. 2. 1. 2. İsimden Fiil Yapan Ekler

+IA-, +DA-

Bu ek isimden fiil yapma eklerinin en işlek olanıdır. /.../ Hemen hemen her çeşit ismin sonuna gelerek yapma veya olma ifade eden fiiller yapar (Ergin 2009: 180). Ek, ünlülerden ve ‘r, w, y’ ünsüzlerinden sonra +la-, +le; ‘l, m, n, ñ, z, j’ sedalı ünsüzlerinden sonra +da-, +de-; sedasızlardan sonra +ta-, +te- biçimindedir (Biray 2015: 68).

jayla- “yaylamak” (I-1, 1), kısta- “kışlamak” (I-1, 23), közde- “gözlemek” (I-3, 33), terle- “terlemek” (I-3, 35), qalayıla- “kalaylamak” (II-1, 8), bayla- “bağlamak” (III-4, 44), noqtala- “yular takmak” (IV-11, 175), laqta- “(keçi) yavrulamak” (XI-3, 62), törkinde- “(gelin) kendi aile ve yakınlarını ziyaret etmek” (XI-4, 77)

Bu ek, jırav ve akınların dilinde, iki örnekte benzeşmeye girmeden kullanılmıştır:

Sözcüklerin son sesi	i.f.y.e.	Örnekler	Jırav-akın/yy.
Ünlüler ve r, w, y ünsüzleri	+la-, +le-	jayla- (I-1, 1)	
l, m, n, ñ, z, j ünsüzleri <i>Jırav ve akınlarda</i>	+da-, +de-	közde- (I-3, 33) tañla- (VII-13, 205)	Akt. / 17-18. yy.
Tonsuz ünsüzler <i>Jırav ve akınlarda</i>	+ta-, +te-	qısta-(I-1, 23) saqla- ⁷ (IV-7, 142)	Şalk. / 15-16. yy.

+lan-, +len-, +dan-, +den-; +tan-, +ten-

+IA isimden fiil yapma eki ve -n dönüşlülük ekinin birleşiminden oluşmuş kaynaşık ve birleşik bir yapım ekidir (Koç 2004: 226). Ek, ünlülerden ve ‘r, w, y’ ünsüzlerinden sonra +lan-, +len; ‘l, m, n, ñ, z, j’ sedalı ünsüzlerinden sonra +dan-, +den-; sedasızlardan sonra +tan-, +ten- biçimindedir (Biray 2015: 68).

mastan- “sarhoş olmak” (I-3, 35), qatarlan- “dizilmek” (III-2, 21), attan- “sefere çıkmak” (IV-9, 154)

⁷ Batı Kazakları, *saktan-* “saklanmak” fiili yerine *sakın-* fiilini kullanmaktadırlar. R. Sızdık, KTEJ’de, bunun Nogayca bir unsur olduğunu belirtiyor.

+al-, +el-

Jırav ve akınların dilinde be ekin kullanım alanı oldukça dardır ve ünsüzle biten isim kök ve gövdeleri ile eski sözcük köklerine eklenir.

suwal- “suyu çekilmek, kurumak” (XI-40, 893)

+a-, +e-

“Yapma ifade eden fiiller yapar” (Biray 2015: 68).

oyna- “oynamak” (I-1, 2), sana- “saymak” (VII-13, 226), orna- “yerleşmek” (VII-21, 390), jumsa- “iş buyurmak” (XI-20, 414)

+ar-, +er-

Renk adlarından olma bildiren fiiller yapar (Biray 2015: 69).

köger- “yeşermek” (IV-5, 40), agar- “ağarmak” (XI-41, 920)

+ı-, +i-

Olma ifade eden geçişli ve geçişsiz fiiller türetir (Biray 2015: 69).

keñi- “çoğalmak” (XI-27, 602), kemi- “eksilmek” (XI-27, 603)

+k-, +ıq-, +ik-

Olma ifade eden fiiller yapar (Biray 2015: 69).

tarıq- “darlanmak” (VII-9, 94), birik- “bir araya gelmek” (X-4, 38)

+ıra-, +ire-

Tabiat taklidi kelimelere gelerek oluş bildiren fiiller yapar (Biray 2015: 70).

jarqıra- “ışıldamak” (IV-6, 80)

+ay-, +ey-

Oluş bildiren geçişsiz fiiller yapar. Ekin ET +ad-, +ed- ekindeki ‘d’ ünsüzünün yarı ünlü ‘y’ye dönmesiyle oluşmuştur (Biray 2015: 69).

muñay- “bunalmak” (IV-6, 53), köbey- “çoğalmak” (VII-15, 283), ortay- “azalmak” (IX-2, 41), qaray- “kararmak” (XI-43, 996)

+sa-, +se-

İstek, ihtiyaç ifade eden, yapma ve olma bildiren fiiller yapar (Biray 2015: 70).

suwsa- “susamak” (XI-14, 270)

+sın-, +sin

Bu ek, +sı, +si ekine -n dönüşlülük çatı ekinin eklenmesiyle oluşmuş bir isimden fiil yapma ekidir (Koç 2004: 229). Türettiği fiile “görmek, saymak” anlamları katar (Biray 2015: 70).

batırsın- “(kendini) kahraman görmek” (VII-9, 99)

2. 2. 1. 2. 2. 1. 3. Fiilden İsim Yapan Ekler

-mak, -mek, -bak, -bek, -pak, -pek

“İstisnasız bütün fiil kök ve gövdelerine getirilen bu ek, eskiden beri Türkçenin fiilden isim yapma eklerinin başında gelir. Fonksiyonu fiillerin hareket isimlerini yapmaktır. Bu ek ancak çok nadir misallerde klişeleşerek hareket ifade etmeyen nesne isimleri yapar” (Ergin 2009: 185). Fiillerden fiil adları yapan bu ek, çoğunlukla soyut anlamlı isimler türetir. Alet, araç gereç adları da yapar. Jırav ve akınların dilinde bu ek, niyet ifadeli gelecek zaman yapmış olmakla birlikte mastar eki olarak da kullanılmıştır.

jayqalmaq “sallanmak” (IV-3, 19), maqtanbaq “övünmek” (IV-3, 22), keşmek “geçmek” (IV-3, 24), bolmaq “olmak” (IV-3, 25), söylemek “konuşmak” (IV-7, 136), baylamaq “bağlamak” (IV-10, 159), almaq “almak” (IV-11, 240), qanbaq “kanmak” (JV-1, 4), salmaq “atmak” (V-1, 5)

Ekin, jırav ve akınların dilinde iki örnekte kalıcı isim yaptığı görülmektedir:

batpaq “çamur, bataklık” (IX-3, 63), qospaq “çift” (XI-4, 85)

Ek, tonsuz ünsüzlerden sonra -paq, -pek biçiminde eklenmektedir. Ancak, jırav ve akınların dilinde, bir örnekte tonsuz ünsüzle biten fiil köküne -mak biçiminde eklenmiştir:

jatmaq “yatmak” (IV-24, 395)

-s

Bu ek, hareket ve iş adları türetir. Hareket veya işin sonunda ortaya çıkan işi ifade eder. Türkiye Türkçesindeki -Iş ekinin karşılığıdır. Jırav ve akınların dilinde bu ekin ünlü varyantları yoktur ve ünlüyle biten bir sözcüğe doğrudan doğruya eklenir.

jüris “yürüyüş” (I-1, 20)

Bu ek bazı durumlarda ise yer ve mekân adları yapmaktadır.

qonıs “konacak yer” (III-1, 2)

-w

Bu ek jırav ve akınların dilinde yaygın bir fiilden isim yapma ekidir. Hareket isimleri için bu ek kullanılır. -w eki jırav ve akınların dilinde mastar eki olarak kullanılmaktadır.

süymew “sevmemek” (V-2, 52), qıluw “yapmak, işlemek” (V-2, 78), basuw “basmak” (VII-9, 90), tonaw “yağmalamak” (IX-1, 15), jatırqaw “yadırgamak” (IX-2, 40)

Bu ek aynı zamanda bazı fiillere eklenmek suretiyle bunlardan somut anlamlı isimler de türetir. Somut isimlerin yanında soyut isimler yaptığı da görülür:

saqtaw “korunak” (II-3, 45), keşüw “geçit” (IV-3, 24), maqtaw “övgü” (IV-30, 556), qoştasuw “vedalaşma” (V-3, 92), jaylaw “yayla” (XI-5, 99), oyuw naqış “oyma nakış” (XI-42, 962)

-m

Yer adları yapar (Biray 2015: 72).

körinim (jer) “bir adımlık yer” (IV-20, 338)

-(I)k

Yaptığı isimler umumiyetle fiilin gösterdiği harekete uğramış olan, bazen de o hareketten doğmuş bulunan veya o hareketi yapan çeşitli nesnelere karşılar (Ergin 2009: 188).

sınıq “kırık” (VII-20, 361)

-şaq, -şek

Edilgen çatılı fiillere eklenerek işi yapanın niteliğini bildiren sıfatlar ve nesne isimleri yapar (Biray 2015: 75):

emşek “meme” (XI-15, 287)

-gır, -gir, -qır, -kir

Bir işe yatkınlığı, çok yapmanı ifade eden sıfatlar türetir (Biray 2015: 76)

basqır “kurt, canavar” (VI-1, 6)

-gak, -gek, -qaq, -kek

Fiillerden hem isim, hem de sıfat türeten bir ektir. Eklendiği fiillerden genellikle insan karakterini anlatan sıfatlar yapar (Koç 2004: 198).

urısqaq “kavgacı” (IX-3, 53), keriskek “kavgacı” (IX-3, 54)

-agan, -egen

Bu ekin türettiği isimler, türediği fiilin hareketini devamlı olarak yapan nesnelere karşılar (Koç 2004: 198).

qaşagan “çok kaçan (at vb.)” (II-1, 7), ketegen “çok kaçan” (IX-3, 51), tebegen “devamlı çifte atan (at)” (IX-3, 52)

-ar, -er, -r

İşlek değildir. Hareketin sonucunu gösterir (Biray 2015: 76).

qaynar “kaynak” (VII-20, 359)

2. 2. 1. 2. 2. 1. 4. Fiilden Fiil Yapan Ekler

-ma-, -me-, -ba-, -be-, -pa-, -pe-

Ek, ünlülerden ve ‘r, w, y’ ünsüzlerinden sonra -ma-, -me-; ‘l, m, n, ñ, z, j’ sedalı ünsüzlerinden sonra -ba-, -be-; sedasızlardan sonra -pa-, -pe- biçimindedir. Bütün fiil köklerine gelerek fiillerin olumsuz şekillerini yapar (Biray 2015: 77).

qılma- “kılmamak” (I-1, 5), aytpa- “söylememek” (I-3, 30), bilme- “bilmemek” (I-3, 30), könbe- “inanmamak, razı olmamak” (I-3, 31), barma- “gitmemek” (III-5, 144), şıqpa- “çıkılmamak” (VII-17, 327), berme- “vermemek” (IV-25, 405), ozba- “ilerlememek” (IV-1, 1), jazba- “doğrultmamak” (IV-30, 566)

-s-

İsteşlik ekidir. Karşılıklı yapma ve olma ifade eden fiiller yapar (Biray 2015: 77).

jaras- “yaraşmak” (I-5, 101), qaras- “bakışmak” (I-5, 103), urıs- “vuruşmak, kavga etmek” (I-7, 127), jagalas- “çekişmek” (IV-2, 14), küybeñdes- “günülemek” (IV-6, 54), ereges- “çekişmek” (VII-3, 39), şabıs- “savaşmak” (VII-15, 295)

-t-

Bu ek de fiillerden oldurma ve yaptırma ifade eden fiiller yapar. Türkçede eskiden beri görülen ve işlek olarak kullanılan bir fiilden fiil yapma ekidir (Ergin 2009: 211). Ünlüyle ve sürekli ünsüzler (l, m, n, ñ, r, v, y, z, w) ile biten fiillere getirilir (Biray 2015: 77).

küşeyt- “güçlendirmek, şiddetini artırmak” (II-2, 28), alşayt- “iki ayağının arasını fazla açtırmak” (III-1, 3), kisinet- “kişnetmek” (III-4, 106), jılat- “ağlatmak”

(IV-11, 176), ornat- “yerleştirmek” (VII-13, 145), jügint- “diz çöktürmek” (VII-14, 255), keñit- “genişletmek” (XI-1, 34), toqtat- “durdurmak” (XI-10, 176)

-dır-, -dir-, -tır-, -tir-

İşlek bir ettirgenlik ekidir. Yaptırma veya oldurma ifade eden fiiller yapar. Sedasız veya sürekli ünsüzler (l, m, n, ñ, r, v, y, z, w) ile biten fiillere getirilir (Biray 2015: 78).

öltir- “öldürmek” (I-3, 52), toltır- “doldurmak” (II-3, 44), aştır- “açtırmak” (IV-11, 166), keltir- “getirmek” (IV-21, 345), küldir- “güldürmek” (IV-30, 541), ayttır- “söz kesmek, nişanlamak” (VII-12, 133), jıydır- “toplatmak” (IX-6, 137), süydır- “sevdirmek” (XI-1, 43), qaldır- “bırakmak” (XI-29, 646), iştir- “içirmek” (XI-42, 960)

-gız-, -giz-, -qız-, -kiz-

Geçişsiz fiilleri geçişli yapar, geçişli fiillerden ettirgen fiiller türetir. Yaptırma ve oldurma ifade eden fiiller yapar. Ünsüzler ile biten fiillere getirilir (Biray 2015: 78).

turgız- “kaldırmak” (IV-11, 241), jetkiz- “ulaştırmak” (VII-4, 46), soygız- “kestirmek” (VII-13, 147), mingiz- “bindirmek” (VII-13, 161), tütkez- “tıftırmak” (VII-15, 303), jutqız- “yutturmak” (VII-15, 304), jegiz- “yedirmek” (IX-1, 7), kiygiz- “giydirmek” (XI-10, 169)

-ız-, -iz-

Ettirgen fiiller yapar.

agız- “akıtmak” (IX-7, 220), tamız- “damlatmak” (IX-7, 221)

-gar-, -ger-, -qar-, -ker-

Ettirgenlik ekidir. Jırav ve akınların dilinde, iki örnekte, öt- ve jet- fiilleriyle -Gız ettirgenlik eki yerine -ker ettirgenlik eki kullanılmıştır. R. Sızdık, KTEJ’de -ker ettirgenlik ekinin Nogayca bir unsur olduğunu belirtiyor. Kazak Türkçesinin Batı diyalektinde de (Alşın boyları) söz konusu iki fiille -ker ettirgenlik eki kullanılmaktadır.

ötker- “geçirmek” (III-4, 113), jetker- “ulaştırmak” (XI-42, 975)

-ar-, -er-; -ır-, -ir-

İşlek değildir. Ettirgenlik yapar. Yaptırma ve oldurma ifade eder (Biray 2015: 78).

qızar- “kızmak” (I-3, 36), köşir- “göçürmek” (I-1, 6), uşır- “uçurmak” (I-2, 39), qaşır- “kaçırmaq” (VII-14, 264), asır- “aşırmak, göçürmek” (IX-6, 135)

-l-

Bu ek Türkçede eskiden beri işlek olarak kullanılan fiilden fiil yapma eklerinden biridir. Fonksiyonu pasiflik ve meçhul ifade eden fiiller yapmaktır. Asıl pasiflik ve meçhul eki -l-'dir. Fakat -l- eki vokalle veya -l ile biten fiil kök ve gövdelerine getirilememekte, böyle fiillerin pasif ve meçhul şekilleri -n- ile yapılmaktadır (Ergin 2009: 204).

şabil- “saldırıya uğramak” (I-3, 32), tabıl- “bulunmak” (I-5, 87), şansıl- “saplanmak” (III-1, 14), tögil- “dökülmek” (III-1, 16), köteril- “uçurulmak” (IV-6, 102), tasıl- “taşmak” (IV-21, 345), jarıl- “yarılmak” (VII-13, 214), bügil- “bükülmek” (XI-27, 609), jıyıl- “yığılmak” (XI-41, 930)

-n-

Bu ek de Türkçede eskiden beri eskiden beri kullanılan işlek bir fiilden fiil yapma ekidir. Fonksiyonu kendi kendine yapma veya olma ifade eden fiiller yapmaktır. Bu kendi kendine yapma veya olmanın iki cephesi vardır: bir kendi kendine, kendi başına yapma veya olma; bir de kendisine yapma veya olma (Ergin 2009: 202).

körin- “görünmek” (IV-16, 299), maqtan- “övünmek” (IV-28, 445), ilin- “asılmak” (V-4, 107), qursan- “kuşanmak” (VII-4, 43), kiyin- “giyinmek” (VII-13, 173), süyin- “sevinmek” (VII-13, 174), tañdan- “seçilmek” (IX-7, 212)

-set-

Fiilden fiil yapma eki -se ile -t ettirgenlik ekinin birleşmesiyle oluşmuş bir yapım ekidir (Koç 2004: 232).

körset- “göstermek” (V-3, 97)

2. 2. 1. 2. 2. 2. Görev Değiştirici Eklerin Yapım Eki Olarak Kullanımı

2. 2. 1. 2. 2. 2. 1. Fiilimsilerin Yapım Eki Olarak Yeni Kelime Türetmesi

2. 2. 1. 2. 2. 2. 1. 1. Mastar Ekleri

2. 2. 1. 2. 2. 2. 1. 1. 1. -mAk, -Bak

Şagırmaq bult jay tastar / Ağıtqan qoydı jol bastar (IV-17, 310); *Jılga say batpaq* bolsa öte almassıñ / Jastan şıqqan jüyrikke jete almassıñ (IX-3, 63); *Qospaq* örkeş sarı atan / Qom jasamas maydan soñ (XI-4, 85)

2. 2. 1. 2. 2. 2. 1. 2. Sıfat-Fiil Ekleri

Qarındasıñ jamandap / Öziñe *tuwgan* tabılmas (I-5, 89); Qabagın qara suwsar bōrik basqan / Jawrının *küşigen* jündi oq şanısqan (IV-30, 561); Jazıqqa bitken *büldirgen* / Sugınsaq toyar ma ekemiz (VII-14, 271); *Jasagan* jaqsı jol berip / Jol bergende mol berip (IX-7, 240); Xanın qalmaq jawlagan / Süytken qalmaq *oñbagan* (XI-22, 472); Baydıñ *boy jetken* qızı bar eken, sonda bılay dep jawap qaytaradı (XII-22, 368).

2. 2. 1. 2. 2. 3. Çekim Eklerinin Görev Değıştirici Ek Fonksiyonunda Kullanılması

2. 2. 1. 2. 2. 3. 1. Hâl Eklerinin Yapım Eki Olarak Yeni Kelime Türetmesi

2. 2. 1. 2. 2. 3. 1. 1. +GA

Alga sap tiz oq ata körmeñiz (IV-27, 434), Suwıtpa *bosqa* tüsiñdi (IX-4, 76), Äwelden *birge* jürgensiñ (V-2, 60), Öziñnen basqa xan joqtay / Elewrep *nege* söyleysiñ (I-3, 37)

2. 2. 1. 2. 2. 3. 1. 2. +DA

Künde jıym, *künde* toy (VII-13, 159), Qos argımagın qolga alıp / *Küninde* izdese de taba almas (IV-23, 382), Jigitter, jas *kezinde* täwbaga kel / Ajal degen közdi aşıp jumganday-aq (XII-79, 1318)

2. 2. 1. 2. 2. 3. 1. 3. +DAn

Jastardıñ birewindey bilgendeymiz / Qartayıp *äbden* esten jañılmaq ta (XII-68, 1108); *Ejelden* sagan el bolgan (XI-32, 756); *Äwelden* birge jürgensiñ (V-2, 60)

2. 2. 1. 2. 2. 3. 1. 4. +şA

Artıqşa közge körinip / Balwanım jıqsa tañlatıp (VII-13, 204); Suwıtpa *bosqa* tüsiñdi / Qayrama *onşa* tisiñdi (IX-4, 77); Älem asqan jan boldıñ / *Barşa* älemge dañ boldıñ (IX-7, 175); *Qaraşa* torgay qaz bolmas / Şagala kelmey jaz bolmas (XI-41, 922)

2. 2. 1. 2. 2. 3. 1. 5. +men

Şınmen, jalğan düniye, qalğanıñ ba-ay (XII-51, 813)

2. 2. 2. KELİME ÇEŞİTLERİ

2. 2. 2. 1. İSİMLER

2. 2. 2. 1. 1. İsim Çekimi

2. 2. 2. 1. 1. 1. Çokluk (bk. 2. 2. 1. 1. 1. 1.)

- 2. 2. 2. 1. 1. 2. İyelik (bk.2. 2. 1. 1. 1. 2.)
- 2. 2. 2. 1. 1. 3. Hal (bk. 2. 2. 1. 1. 1. 3.)
- 2. 2. 2. 1. 1. 4. Tamlama (bk. 2. 2. 1. 1. 1. 4.)
- 2. 2. 2. 1. 2. İsim Yapımı
- 2. 2. 2. 1. 2. 1. İsimden İsim Yapımı (bk. 2. 2. 1. 2. 2. 1. 1.)
- 2. 2. 2. 1. 2. 2. Fiilden İsim Yapımı (bk. 2. 2. 1. 2. 2. 1. 3.)

2. 2. 2. 2. SIFATLAR

“Sıfatlar vasıf ve belirtme isimleridir. /.../ Nesnelerin kendilerinin adları asıl isimlerdir. Sıfatlar ise nesnelerin kendilerinin değil vasıflarının adlarıdır. Eğer nesne bir çok vasfı olan bir varlık değil de yalnız vasıftan ibaretse o takdirde sıfat nesnenin ismi olur. /.../ Bu isimler, bu vasıf ve belirtme isimleri başka isimlerle birlikte kullanılıp onların bir vasfını veya bir belirtisini, hususiyetini ifade ettikleri zaman sıfat olur, sıfat ismini alırlar. Türkçede sıfatlar vasıflandırdıkları veya belirttikleri isimlerin önüne gelirler” (Ergin 2009: 244).

Jırav ve akınların dilindeki niteleme sıfatları, kullanım, anlam ve işlev bakımından Türkiye Türkçesiyle aynıdır. Koç, Türkiye’de yazılan gramer kitaplarında belirtme sıfatları içinde ele alınan sayı sıfatlarının Kazakistan’da yazılan gramer kitaplarında bağımsız birer sözcük türü olarak verildiğini; yine belirtme sıfatları içinde verilen işaret, soru ve belirsizlik sıfatlarının Kazakistan’da zamir olarak değerlendirildiğini belirtiyor (Koç 2004: 207).

2. 2. 2. 2. 1. Yapı Bakımından Sıfatlar

Yapı bakımından sıfatları basit, türemiş ve birleşik sıfatlar olmak üzere üç başlık altında ele alacağız.

2. 2. 2. 2. 1. 1. Basit Sıfatlar

Herhangi bir yapım eki almamış kök durumundaki sıfatlara basit sıfatlar denir.

tar jer “dar yer” (I-1, 17), aq şortan “turna balığı” (I-3, 63), keñ peyil “alçak gönüllü” (I-5, 107), eki şekeli “iki şakaklı” (II-1, 1), uzun qurıq “uzun sırık” (II-1, 7), awır qol “kalabalık ordu” (III-4, 51), bu dñniye “bu dünya” (III-4, 54), qara pul “değersiz para” (IV-5, 46)

2. 2. 2. 1. 2. Türemiş Sıfatlar

İsim veya fiil kök ve gövdelerine gelerek isim yapan eklerle türetilen sıfatlardır. İsimlere eklenmek suretiyle sıfat türeten eklerden bazıları şunlardır:

+lı, +li, +dı, +di, +tı, +ti: aqıldı duspan “akıllı düşman” (IV-6, 113), kerekti kün “gerekli gün” (IV-6, 132), balalı arqar “yavrulu dağ koyunu” (XII-33, 603)

+sız, +süz: balasız arqar “yavrusuz dağ koyunu” (XII-33, 604), bolatsız qılış “çeliksiz kılıç” (III-3, 32), aqılsız dost “akılsız dost” (IV-6, 112)

+gı, +gi, +qı, +ki: artqı top “arkadaki, gerideki grup” (I-5, 105), buringı batır “önceki kahraman” (XII-15, 276), keyingi köpek “sonraki köpek” (III-4, 96)

+şıl, +şil: qoraşıl töbet “ahır seven köpek” (IV-29, 480), wayımşıl jigit “kaygılı yiğit” (XII-5, 145), küyşil qus “sazcıl kuş” (XII-29, 522)

+day, +dey, +tay, +tey: muzday ülken köbeli “buz gibi büyük zırhlı” (II-1, 2), jarday atan “yar/uçurum gibi (büyük) deve” (II-3, 49)

+las, +les, +das, +des, +tas, +tes: zamandas qurbı “çağdaş” (XII-20, 345), joldas adam “yol arkadaşı” (XI-29, 633)

Fiil köklerine eklenerek kalıcı sıfatlar yapan yapım eklerinden bazıları şunlardır:

-maq, -mek, -baq, -bek, -paq, -pek: qospaq örkeş “çift hörgüç” (XI-4, 85)

-m: körinim jer “bir adımlık yer” (IV-20, 338)

-gır, -gir, -qır, -kir: algır qus “avcı kuş” (IV-23, 370)

2. 2. 2. 1. 3. Birleşik Sıfatlar

Birden fazla sözcüğün bir araya gelmesiyle oluşan sıfatlardır (Koç 2004: 209).

1. Çoğunlukla renk anlamı taşıyan ve birden fazla niteleme sıfatının bir araya gelmesiyle oluşan birleşik sıfatlar:

kök ala üyrek “gök ala ördek” (XII-51, 826), aq ala taw “ak ala dağ” (IV-11, 198)

2. Basit veya türemiş yapıdaki niteleme sıfatlarının tekrarlanmasıyla meydana gelen birleşik sıfatlar:

artuw artuw bel “sıra sıra dağ” (IV-27, 437), qıylı qıylı zaman “zor, sıkıntılı zaman” (I-3, 62), türlü türlü bay “çeşit çeşit zengin” (IV-30, 509)

3. İki isimden oluşan; ikincisinin sonuna +lı, +li, +dı, +di, +tı, +ti eklerinin ilâve edildiği birleşik sıfatlar:

qaz moyındı xanışa “uzun boyunlu han kızı” (V-2, 74), kün betti suluw “güneş yüzlü güzel” (VII-12, 132), botaközdi boyjetken “deve gözlü genç kız” (VII-21, 376)

2. 2. 2. 2. 1. 4. Pekiştirme Sıfatları

Niteleme sıfatı olan sözcüklerin ilk ünlüsüne kadar olan kısmına p sesinin eklenmesiyle oluşan hecenin söz konusu sözcüğün başına getirilmesiyle oluşur.

japjas Jumay “gencecik Jumay” (IV-30, 518)

2. 2. 2. 2. 2. İşlevleri Bakımından Sıfatlar

2. 2. 2. 2. 2. 1. Niteleme Sıfatları

“Vasıflandırma sıfatları nesnelere vasıflarını bildiren sıfatlardır. /.../ Nesnelere ne kadar vasfı varsa o kadar vasıflandırma sıfatı vardır. Bu sıfatların çeşitleri de renk, biçim, boy, yapı, vs. gibi vasıf çeşitleri kadardır. /.../ Bunların mânâ bakımından umumî olarak iki çeşit vasıf bildirdiklerine işaret edebiliriz. Bir kısmı nesnenin nesne vasfını, bir kısmı nesnenin hareket vasfını ifade ederler” (Ergin 2009: 246-247).

alıs jer “uzak yer” (IV-11, 195), oypañjer “alçak yer” (VII-13, 179), qızıl belbew “kırmızı belbağı” (XII-26, 486), tar jer “dar yer” (I-1, 17), jasıl taw “yeşil dağ” (IV-19, 327), jaqsı jigıt “iyi yiğit” (IX-3, 70), jaman kün “kötü gün” (III-3, 31), awır qol “kalabalık ordu” (III-4, 51), kişi jüz “küçük cüz” (XI-32, 759), suwıq üy “soğuk ev” (XII-21, 351), qıyın is “zor iş” (IV-26, 425)

2. 2. 2. 2. 2. 1. 1. Sıfatlarda Karşılaştırma ve Derecelendirme

“Sıfatlar, iki isim arasında eşitlik, üstünlük, benzerlik gibi derece farkları da ortaya koyar” (Koç 2009: 210). Z. Korkmaz, sıfatlarda karşılaştırma konusunda “Sıfatlar varlıkların niteliklerini ya doğrudan doğruya ya da başka bir varlığa kıyaslama yoluyla bildirirler. Benzetme ve karşılaştırmaya dayanan böyle bir niteleme biçimi, ne gibi?, ne kadar?, ne derece? sorularına cevap oluşturur; sıfattaki niteliğin miktar, ölçü ve derecesini ortaya koyar.” demektedir (Korkmaz 2003: 370). Biz bu konuyu iki başlık altında ele alacağız:

2. 2. 2. 2. 1. 1. 1. Eşitlik

İki varlık arasındaki eşitlik veya benzerlik Türkiye Türkçesinde *gibi* ve *kadar* edatlarıyla verilirken jırav ve akınların dilinde *sıyaktı*, *sekildi*, *tärizdi* gibi edatların yanı sıra *+day*, *+dey*, *+tay*, *+tey* ekleriyle de verilmiştir.

sol sıyaqtı miyras “onun gibi miras” (XII-69, 1127), Atımtay Jomart sekildi ataq “Atımtay Jomart gibi şöhrat” (VII-13, 175), jarday atan “yar/uçurum gibi (büyük) deve” (II-3, 49), talday moyın “dal gibi boyun” (III-4, 61), turımtayday ul “doğan gibi oğul” (VIII-3, 35), bödenedey küş “bıldırcın kadar güç” (XI-26, 594)

2. 2. 2. 2. 1. 1. 2. Aşırılık

Aşırılık anlamı, sıfatın önüne “çok, pek” anlamlarına gelen *asa*, *öte*, *tım*, *tipti* gibi zarfların getirilmesiyle oluşmaktadır. Jırav ve akınlarda bunun bir örneği tespit edilmiştir:

asa ziyrek añgime “oldukça zeki sohbet” (XII-22, 416)

2. 2. 2. 2. 1. 2. Sıfatlarda Küçültme

Sıfatlara *+şa*, *+şe*, *+gıl*, *+qıl*, *+şıl*, *+şil*, *+gana*, *+kene*, *+gış* gibi küçültme eklerinin getirilmesiyle yapılmaktadır. Jırav ve akınlarda bunun bir örneği tespit edilmiştir:

kökşe tay “gökçe tay” (XI-11, 219)

2. 2. 2. 2. 2. 2. Belirtme Sıfatları

“Bu sıfatlar nesnenin bünyesinde olan bir vasfi göstermez, nesneyi şu veya bu şekilde belirtirler. Nesneyi birkaç bakımdan belirtmek mümkündür. Nesnenin ya yerine işaret edilir, ya sayısı gösterilir, ya nesne soru şeklinde belirtilir veya belirsiz şekilde ifade edilir” (Ergin 2009: 247).

2. 2. 2. 2. 2. 1. Sayı Sıfatları

“Sayı sıfatları nesnelere sayılarını bildirmek suretiyle belirten kelimelerdir. Bunlar aslında ve tek başlarına sayı isimleridir. Sayı sıfatları nesnelere sayı bakımından ya yalnız adet olarak, ya dereceli olarak, ya bölük bölük, ya parça hâlinde veya topluluk şeklinde belirtirler” (Ergin 2009: 249).

bir toqtı “bir toklu” (II-3, 50), mıñqoy “bin koyun” (II-3, 51), eki semiz “iki semiz” (I-1, 14), üş jıl “üç yıl” (XI-21, 447), tört jaq “dört taraf” (IX-7, 162), bes waqt

“beş vakit” (XI-1, 11), on eki ay “on iki ay” (XI-30, 682), jıyırma jas “yirmi yaş” (IX-7, 165), otız eki omırtqa “otuz iki omurga” (III-4, 67), qırıq şatır “kırk çadır” (VII-13, 180)

2. 2. 2. 2. 2. 1. 1. Sıra Sayı Sıfatları

Sıra sayı sıfatları isimlerin sırasını ve derecesini gösterirler. Derece gösteren sayılar jırav ve akınların dilinde sayı isimlerine *+nşi*, *+nşi* eki getirilerek yapılır. Soru sayı sıfatları *neşinşi* sorusuna cevap verirler.

birinşi tilek “birinci dilek” (XI-1, 1), ekinşi tilek “ikinci dilek” (XI-1, 3), üşinşi tilek “üçüncü dilek” (XI-1, 6), törtinşi tilek “dördüncü dilek” (XI-1, 8), togızınşi tilek “dokuzuncu dilek” (XI-1, 25), on birinşi tilek “on birinci dilek” (XI-1, 37)

2. 2. 2. 2. 2. 1. 2. Topluluk Sayı Sıfatları

Topluluk sayı sıfatları belirttikleri nesnelere arasında bir yakınlık ilgisi olduğunu gösterirler. Bu sıfatlar jırav ve akınların dilinde 1’den 7’ye kadar asıl sayı isimlerinin sonuna *+aw*, *+ew* ekinin getirilmesiyle yapılırlar ve *neşew* sorusuna cevap verirler.

altaw – jetew agayın “altı yedi tane kardeş” (IV-13, 274),

2. 2. 2. 2. 2. 1. 3. Tahmin Sayı Sıfatları

Sayı sıfatlarının bu türü isimleri tam olarak belirtmeyip yaklaşık ya da tahmini olarak ifade ederler. Asıl sayı sıfatlarına *+day*, *+dey*, *+tay*, *+tey* ve *+dagan*, *+degen*, *+tagan*, *+tegen* ekleri getirilerek yapılır.

eki jüzdey jılqı “iki yüz kadar yılki” (IV-30, 490),

2. 2. 2. 2. 2. 2. İşaret Sıfatları

Bu sıfatlar nesnelere işaret etmek suretiyle yerlerini belirten sıfatlardır. Jırav ve akınların dilinde *bul*, *osı*, *mınaw*, “bu”; *sonaw* “o, şu” gibi işaret sıfatları bulunmaktadır. “o” ve “şu” kavramları arasında keskin farklar yoktur.

bul zaman “bu zaman” (I-4, 68), *osı awruw* “bu hastalık” (X-5, 55), *mınaw Edil* “bu İdil” (II-3, 67), *mına xan* “bu han” (V-2, 77), *sol jaman* “o kötü” (IV-6, 121), *ana Edil* “şu, o İdil” (IV-28, 451), *sonaw kewde* “şu gövde” (XI-25, 568)

Kazakistan’da yazılan Kazak Türkçesi gramerlerinde *bul*, *osı*, *mınaw*, *sol*, *anaw* gibi sözcükler sıfatlar bölümünde değil, zamirler bölümünde ele alınmıştır.

2. 2. 2. 2. 2. 3. Belgisiz Sıfatlar

Bu sıfatlar varlıkları belirsiz olarak bildirirler. Bu sıfatların bildirdiği varlıklar açık ve kesin değildir.

är dayım “her zaman” (IV-7, 143), keybir şahbaz “bazı babayığit” (XI-25, 462), ärbir is “her bir iş” (I-5, 95)

2. 2. 2. 2. 2. 2. 4. Soru Sıfatları

Varlıkları soru hâlinde belirten sıfatlardır. Jırav ve akınların dilinde tespit edilen bazı soru sıfatları şunlardır:

neşe mırza “ne kadar efendi” (XII-4, 126), qanşa jaqsı “ne kadar iyi” (I-4, 84), qay baqıt “hangi şans” (IX-7, 217), qanday urıs “ne kadar savaş” (IX-7, 196)

2. 2. 2. 3. ZAMİRLER

“Zamirler nesnelere temsil veya işaret suretiyle karşılıyan kelimelerdir. Zamirler temsil ettikleri veya gösterdikleri nesnelere gerçek karşılıkları olmadıkları için, ancak o nesnelere ilk ve gerçek isimlerinin yerini geçici olarak tuttıkları için tek başlarına bir şey ifade etmezler. Onun içindir ki zamirler, umumiyetle, ismin yerini tutan kelimeler diye tarif edilirler” (Ergin 2009: 262-263). “Zamirler kelime yapımında diğer isimlerden çok az kullanılmakta, çok az sayıda yapım eki kabul etmektedirler. Zamirler iyelik eki alma bakımından da diğer isimlerden çok farklı bir durumda bulunurlar. Zamirler iyelik eklerini hemen hemen hiç almazlar. Zamirlerin diğer isimlerden en büyük farkı çekim sırasında kök değiştirmeleridir. Türkçe eklemeli bir dil olduğu hâlde, diğer bütün kelimelerde ekler kökleri değiştirmeden onlara eklendiği hâlde zamirlerin çekiminde köklerde değişiklik görülür” (Ergin 2009: 264). Meselâ men, sen, ol zamirlerinin yönelme hâli eki almış biçimi mağan, sağan, oğan’dır.

2. 2. 2. 3. 1. Yapıları Bakımından Zamirler

Zamirler yapı bakımından basit, türemiş ve birleşik olmak üzere üçe ayrılır.

2. 2. 2. 3. 1. 1. Basit Zamirler

Basit zamirler, kök hâlinde olan ve sadece bir kelimedenden oluşan zamirlerdir.

Ay, xan, **men** aytpasam bilmeysiñ (I-3, 30), **Men** salmadım, **sen** saldıñ (II-3, 65), **Kim** aramdı ant ursın (VI-1, 2), **Öz** basıñdı olja eter (IV-4, 34), **Jaqsıñıñ** jaqsılığı **sol** bolar (IV-7, 134), **Mine** almasañ atşa joq (XII-4, 104), **Alpıs** jas - **bul** bir ötken ömir säni (XII-48, 749), **Qayırlı** bolsın **sizderge** (II-3, 66)

2. 2. 2. 3. 1. 2. Türemiş Zamirler

“Bazı isim, sıfat ve zarflara iyelik ve aitlik eki getirilerek kurulmuş olan zamirlerdir” (Koç 2004: 215).

Esti körseñ kem deme / Bãri tuygın tabılmas (I-5, 87), Seniki jön bolsa da/Atıñ şıqpas durısqa (I-7, 138), Özim bir bölek jaylasam (VII-13, 177), Birew jarlı, birew bay, kündemeñiz (X-3, 26), Qazaqqa payda minaw: malın baqsın (XII-59, 974), Bar bolsa elde suluw meniki dep (XII-66, 1063)

2. 2. 2. 3. 1. 3. Birleşik Zamirler

Birden fazla sözcüğün bir araya gelmesiyle oluşmuş zamirlerdir.

Eşkimnenen urıspa (I-7, 127), Ārkimnenen urıspa (I-7, 147), Durısında Şobanniñ qasında älgı batırlardıñ eşqaysısı da joq eken (IV-30, 572)

2. 2. 2. 3. 2. İşlevleri Bakımından Zamirler

Yukarıda zamirlerin işlevinin ancak nesnelere ilk ve gerçek isimlerinin yerini geçici olarak tutmak olduğunu belirtmiştik. Jırav ve akınların dilindeki zamirleri işlevleri bakımından beş başlık altında ele alacağız.⁸

2. 2. 2. 3. 2. 1. Kişi Zamirleri

“Bunlar varlıkları şahıslar hâlinde ve temsil suretiyle karşılayan kelimelerdir. Bütün varlıklar üç şahıs altında toplanır, üç şahıs teşkil ederler. Bunlardan birincisi konuşan, ikincisi dinleyen, üçüncüsü adı geçen'dir. Bunlara gramerde sıra ile birinci şahıs, ikinci şahıs, üçüncü şahıs diyoruz. Üç şahıs teklik ve çokluk ifadeleri ile karşımıza altı şahıs olarak çıkar” (Ergin 2009: 265). Jırav ve akınların dilindeki kişi zamirleri şunlardır:

1. Teklik Kişi Zamiri: Men
2. Teklik Kişi Zamiri: Sen, Siz (saygı)
3. Teklik Kişi Zamiri: Ol
1. Çokluk Kişi Zamiri: Biz
2. Çokluk Kişi Zamiri: Sizder (saygı)

⁸ Gûldarhan Rısbæeva tarafından hazırlanan *KAZAK TILI Grammatikalık Anıktağış* isimli kitapta zamirler anlamlarına göre 7 grupta ele alınmıştır: Şahıs Zamirleri, İşaret Zamirleri, Soru Zamirleri, Dönüşlülük Zamiri, Belgisizlik Zamirleri, Olumsuzluk Zamirleri ve Genellik İfade Eden Zamirler (Rısbæeva 2008: 89-90). M. Ergin, *Türk Dil Bilgisi* isimli eserinde zamirleri şahıs zamirleri, dönüşlülük zamiri, işaret zamirleri, soru zamirleri, belirsizlik zamirleri ve bağlama zamirleri olmak üzere 6 başlıkta ele almıştır (Ergin 2009: 265-280).

3. Çokluk Kişi Zamiri: Solar

Jırav ve akınların dilinde *sizler* zamiri hem çokluğu hem de nezaketi ifade eder.

Jırav ve akınların dilinde kişi zamirleri aitlik ekinin genişlemiş şekli olan +niki, +DİKİ eklerini alabilirler: meniki “benimki” (XII-66, 1063), seniki “seninki” (I-7, 138).

Kişi Zamirlerinin Hâl Ekleriyle Çekimi:

Yalın Hâl: men (I-3, 30), sen (II-3, 65), siz (XII-20, 311), ol (XI-4, 97), biz (XI-9, 142), sizder (XII-22, 389)⁹.

İlgi Hâli: meniñ (II-3, 64), seniñ (IV-4, 35), sizdiñ (V-2, 64), oniñ (XI-6, 114), bizdiñ (I-1, 20), sizderdiñ (XII-22, 381), olardıñ (IV-16, 308)¹⁰. Şahıs zamirlerinden 1. teklik şahısın ilgi hâli ekiyle çekiminde özel bir durum tespit edilmiştir. Dört jıravın dilinde 1. teklik şahıs zamirinin ilgi hâliyle çekiminin *meniñ* yerine *menim* biçiminde olduğu görülmektedir. R. Sızdık, KTEJ’de bunun Nogayca bir unsur olduğunu belirtiyor:

		Yalın Hâli	İlgi Hâli	Jırav-akın/yy.
	1	men <i>Jırav ve akınlarda</i>	meniñ (II-3, 64) <i>menim</i> (II-3, 47); (III-4, 42); (IV-8, 149); (V-2, 22)	Kaz. / 15. yy.; Dos. / 16. yy.; Şalk. / 15-16. yy.; Jiy. / 17. yy.
Teklik	2	sen siz (saygı)	seniñ (IV-4, 35) sizdiñ (V-2, 64)	
	3	ol	oniñ (XI-6, 114)	
	Çokluk	1	biz	bizdiñ (I-1, 20)
2		sender sizder (saygı)	- sizderdiñ (XII-22, 381)	
3		olar	olardıñ (IV-16, 308)	

⁹ Taranan metinler içinde çokluk ikinci şahıs ve üçüncü şahıs zamirlerinin yalın hâli tespit edilememiştir.
¹⁰ Taranan metinler içinde çokluk ikinci şahıs zamirinin ilgi hâli ile çekimlenmiş biçimi tespit edilememiştir.

Yönelme Hâli: magan (IV-6, 131), sagan (XI-20, 432), sizge (IX-5, 95), ogan (XI-36, 834), bizge (XII-13, 251), sizderge (II-3, 66), olarga (III-5, 149)¹¹.

Belirtme Hâli: meni (I-3, 67), seni (V-2, 21), sizdi (V-2, 45), onı (XI-36, 848), bizdi (XII-20, 313)¹².

Bulunma Hâli: -

Çıkma Hâli: menen (II-3, 67), senen (VII-3, 25), odan (VII-18, 338), onan (XI-30, 695), bizden (XI-21, 439)¹³.

Vasıta Hâli: menimen (XII-22, 398), senimenen (IV-11, 222), sizbenen (XII-22, 427), onımen (VII-19, 356)¹⁴. Jıravların dilinde, bir örnekte, birinci teklik şahıs zamiri vasıta hâliyle çekimlenirken *menimen* yerine *meniñmenen* biçiminde çekimlenmiştir:

		Yalın Hâli	Vasıta Hâli	Jırav-akın/yy.
Teklik	1	men	menimen (XII-22, 398)	
		<i>Jırav ve akınlarda</i>	<i>meniñmenen</i> (V-2, 35)	Jiy. / 17. yy.
	2	sen	senimenen (IV-11, 222)	
		siz (saygı)	sizbenen (XII-22, 427)	
	3	ol	onımen (VII-19, 356)	
Çokluk	1	biz	-	
	2	sender	-	
		sizder (saygı)	-	
	3	olar	-	

2. 2. 2. 3. 2. 2. İşaret Zamirleri

“Bunlar işaret etmek, göstermek suretiyle nesnelere karşılayan kelimelerdir. İşaret zamirleri nesnelere bir yer içinde gösterir, onlara yerlerine göre işaret ederler. Yani bu zamirlerle belirtilen varlıklar şu veya bu vasıfları ile değil, yerleri ile ifade edilmiş olur”

¹¹ Taranan metinler içinde çokluk ikinci şahıs zamirinin yönelme hâli ile çekimlenmiş biçimi tespit edilememiştir.

¹² Taranan metinler içinde çokluk ikinci (nezaket formu dahil) ve üçüncü şahıs zamirlerinin belirtme hâli ile çekimlenmiş biçimleri tespit edilememiştir.

¹³ Taranan metinler içinde teklik ikinci (nezaket formu); çokluk ikinci (nezaket formu dahil) ve üçüncü şahıs zamirlerinin ayrılma hâli ile çekimlenmiş biçimleri tespit edilememiştir.

¹⁴ Taranan metinler içinde çokluk şahıs zamirlerinin vasıta hâli ile çekimlenmiş biçimleri tespit edilememiştir.

(Ergin 2009: 273). Bu zamirler *qay*, *qaysı* “hangi, hangisi” sorularına cevap verirler. Jırav ve akınların dilindeki işaret zamirleri: *bul*, *osı*, *sol*, *anaw*, *minaw*, *ana*, *mına*’dır.

İşaret Zamirlerinin Hâl Ekleriyle Çekimi:

Yalın Hâli:

Teklik: *Jaqsınıñ jaqsılıǵı sol bolar* (IV-7,134)

Çokluk: *At bolsa, aygır bolsa solar minip* (X-4, 43)¹⁵.

İlgi Hâli:

Teklik: *Sonıñ işinde birewi-aq sütin aqtar* (X-3, 24)¹⁶

Çokluk: -¹⁷

Yönelme Hâli:

Teklik: *Endi bugan qarap turgannan / Basqa qılar isiñ joq* (XI-32, 760),
Buringılar tüsken jüri jol / Burılıp sogan tüsti degeysiz (III-5, 157)¹⁸

Çokluk: -¹⁹

Belirtme Hâli:

Teklik: *Qulıñ köp seni öltirer / Osını Asan biledi / Muni nege bilmeysiñ?* (I-3, 55-56), *Jatuwşı ediñ sol şaqta / Umıttıñ ba sonı, Abılay* (IX-7, 164)²⁰

Çokluk: -²¹

Bulunma Hâli:

Teklik: *Eñkeyip keldiñ tar jerge / Munda keñes qılmadıñ* (I-1, 18), *Bir jeke tuwganga jolıǵıp / Ökpesi sonda torıǵar* (IV-28, 470)²²

Çokluk: -²³

¹⁵ Taranan metinler içinde çokluk işaret zamirlerinden bular, osılar, analar ve mınalar’ın yalın hâlleri tespit edilememiştir.

¹⁶ Taranan metinler içinde teklik işaret zamirlerinden bul, osı, ana, mına’nın ilgi hâliyle çekimlenmiş formları tespit edilememiştir.

¹⁷ Taranan metinler içinde çokluk işaret zamirlerinin ilgi hâliyle çekimlenmiş formları tespit edilememiştir.

¹⁸ Taranan metinler içinde teklik işaret zamirlerinden osı, ana, mına’nın yönelme hâliyle çekimlenmiş formları tespit edilememiştir.

¹⁹ Taranan metinler içinde çokluk işaret zamirlerinin yönelme hâliyle çekimlenmiş formları tespit edilememiştir.

²⁰ Taranan metinler içinde teklik işaret zamirlerinden ana ve mına’nın belirtme hâliyle çekimlenmiş formları tespit edilememiştir.

²¹ Taranan metinler içinde çokluk işaret zamirlerinin belirtme hâliyle çekimlenmiş formları tespit edilememiştir.

²² Taranan metinler içinde teklik işaret zamirlerinden osı, ana ve mına’nın bulunma hâliyle çekimlenmiş formları tespit edilememiştir.

Çıkma Hâli:

Teklik: *Jaman joldas köp bolsa / Jazanı sodan körersiñ* (IV-9, 157)²⁴

Çokluk: -²⁵

Vasıta hâli:

Teklik: *Agayın bir waqıt jaqsı bolsa / Sonimen tabıladı eldiñ körki* (XII-36, 631)²⁶

Çokluk: -²⁷

2. 2. 2. 3. 2. 3. Soru Zamirleri

“Bunlar nesnelere soru şeklinde temsil eden, onların soru şeklindeki karşılıkları olan, onları soru hâlinde ifade eden, onları sormak için kullanılan zamirlerdir” (Ergin 2009: 276). “Türkçede asıl soru zamirleri *kim* ve *ne*’dir. *Kim*, insanlar için kullanılan soru zamiridir. *Ne* soru zamiri, insan dışında kalan canlı, cansız varlıklar için kullanılan zamirdir” (Ergin 2009: 276-277). Jırav ve akınların dilinde *kim* ve *ne* soru zamirlerinden başka qalay “nasıl” (IX-7, 144), qayda “nerede, nereye” (IV-12, 253), qaydan “nereden” (IX-2, 34), qay jer “nere” (XI-20, 394), neme “ne” (XI-24, 541), nemene “ne” (VII-9, 93) gibi soru zamirleri de bulunmaktadır.

Soru zamirlerinin hal ekleriyle çekimi:

Yalın Hâl: *Kim* aramdı ant ursın (VI-1, 2), *Bul zamanda ne* garip? (I-4, 68)

İlgi Hâli: *Kimder de kimniñ deysiñ beli bügilmes* (XI-27, 609)²⁸

Yönelme Hâli: *Sultan iyem, kimgе asmar etersiñ!* (IV-11, 173), *Elewrep nege söyleysiñ!?* (I-3, 37)

Belirtme Hâli: *Jaman bay kimdi ondırar özi oñbagan* (XII-59, 982), *Alamın men dugañdı neni berip?* (XII-22, 433)

Bulunma Hâli: *Argımaq at kimde joq* (XII-4, 103)²⁹

²³ Taranan metinler içinde çokluk işaret zamirlerinin bulunma hâliyle çekimlenmiş formları tespit edilememiştir.

²⁴ Taranan metinler içinde teklik işaret zamirlerinden bul, osı, ana ve mına’nın çıkma hâliyle çekimlenmiş formları bulunmamaktadır.

²⁵ Taranan metinler içinde çokluk işaret zamirlerinin çıkma hâliyle çekimlenmiş formları tespit edilememiştir.

²⁶ Taranan metinler içinde teklik işaret zamirlerinden bul, osı, anaw ve mınaw’ın çıkma hâliyle çekimlenmiş formları tespit edilememiştir.

²⁷ Taranan metinler içinde çokluk işaret zamirlerinin vasıta hâliyle çekimlenmiş formları tespit edilememiştir.

²⁸ Taranan metinler içinde “ne” soru zamirinin ilgi hâliyle çekimi tespit edilememiştir.

Çıkma Hâli: *Aruwlar kimnen qalmagan* (IV-12, 251)³⁰

Vasıta Hâli: -³¹

2. 2. 2. 3. 2. 4. Dönüşlülük Zamiri

Bu zamirler asıl şahıs zamirlerinden daha kuvvetli bir ifadeye sahip bulunan, onların mânâ bakımından daha kuvvetlileri, katmerlileri olan şahıs zamirleridir. Bunlar “asıl, öz” mânâlarına gelen isimlerin iyelik eki almış şekillerinden ibarettir. İyelik eki olarak teklik ve çokluk birinci, ikinci, üçüncü şahısların özlerini, asıllarını, kendilerini ifade eder, böylece zamir olarak şahısları temsil ederler (Ergin 2009: 272). Jırav ve akınların dilinde dönüşlülük zamiri *öz* sözcüğüdür: **Öz** *basıña keledi!* (I-3, 53).

Dönüşlülük zamirinin iyelik ekleriyle kullanıldığı da görülmektedir: **Özim** *bir bölek jaylasam* (VII-13, 177), *Mırzası öziñ bolgansıñ* (IV-11, 190), **Öziñizdey jaqsı sindarga** (XI-3, 57), *Täñiriniñ özi bergen küinde* (III-4, 41).

Cümle içerisinde dönüşlülük zamirinden önce kişi zamirlerinin kullanılması durumunda dönüşlülük zamiri anlamını güçlendirir (Koç 2004: 219): **Men özim talay sözdi xatpen jazgam** (XII-20, 317).

Dönüşlülük zamirinin, belirtili isim tamlamalarında tamlayan olarak bulunduğu durumlarda, bünyesindeki ilgi hâli ekiyle birlikte iyelik ekini de düşürebildiği görülmektedir (Koç 2004: 219). Bu durum jırav ve akınların dilinde söz konusudur. İyelik eki ile ilgi hâli ekinden tasarrufu şiirin vezniyle bağdaştırmak doğru olur: *öziñniñ başıña > öz başıña* “kendi başına” (I-3, 53), *öziñniñ qolında > öz qolında* “kendi elinde” (I-4, 83), *öziñniñ minin > öz minin* “kendi kusurunu” (VII-18, 346).

Dönüşlülük zamirine, iyelik eki aldıktan sonra her türlü hâl eki de ilâve edilebilir (Koç 2004: 220): *Artılıp tuwsa özimnen* (IV-13, 245), *Jat jerlerge barmay, öziñ tanıtpay* (IV-24, 392), **Özine dos taba almay jıynaydı qas** (XII-31, 572).

Dönüşlülük zamirinin kişi eki alabileceği de belirtilebilir: *Arabı torım öziñsiñ* (IV-6, 57).

2. 2. 2. 3. 2. 5. Belirsizlik Zamirleri

Bunlar nesnelere belirsiz bir şekilde temsil eden zamirlerdir (Ergin 2009: 279). Jırav ve akınların dilinde karşılaşılan belirsizlik zamirleri şunlardır: **Birew jarlı, birew**

²⁹ Taranan metinler içinde “ne” soru zamirinin bulunma hâliyle çekimi tespit edilememiştir.

³⁰ Taranan metinler içinde “ne” soru zamirinin çıkma hâliyle çekimi tespit edilememiştir.

³¹ Taranan metinler içinde “kim” ve ne soru zamirlerinin vasıta hâliyle çekimleri tespit edilememiştir.

bay, kündemeñiz (X-3, 26), Şaşaw jatqan maldar köp / Qaysibirin aytayın (XI-37, 856), Ārkim özi talpınbaq (VII-5, 56), Xan qıysaysa bürı oñbas (XI-22, 470), Eşkimmenen urısqa (I-7, 127), Durısında Şobanniñ qasında älgı batırlardıñ eşqaysısı da joq eken (IV-30, 572)

2. 2. 2. 4. Zarflar

“Zarflar zaman, yer, hal ve miktar isimleridir. Tek başına sıfat olmadığı gibi tek başına zarf da yoktur. Sıfatlar gibi zarflar da tek başlarına isimden başka bir şey değildirler. Zarf, kelime gruplarında sıfatın, fiilin veya başka bir zarfın mânâsını değiştiren isimlere verdiğimiz addır” (Ergin 2009: 258). “Zarfların asıl görevi, fiilleri yer, yön, durum ve miktar yönüyle nitelenektir” (Koç 2004: 221).

Janaydı däl bugün kün bosatpasañ (X-1, 7); Onan qala tömen jaq, astan alar (XII-48, 759); Jogarı qarap oq atpa (IV-6, 117); Mekege qaşan jetesiñ (VII-16, 318); Qazır älsiz bolsam da / Ümitim bar aqırdan (VII-3, 34)

2. 2. 2. 4. 1. Yapıları Bakımından Zarflar

2. 2. 2. 4. 1. 1. Basit Zarflar

Kök veya gövde durumunda olan ve tek sözcükten oluşan zarflardır. Bunların bazıları, Türkçenin eski devirlerinde kök ve eklere ayrılıyor olsa bile, günümüzde kalıplaşmışlardır ve kök olarak kullanılmaktadırlar (Koç 2004: 221).

Erte jatıp, keş tursa janı ırza (XII-28, 516); Şahbazdı nagız bizdey erim dep bil (XII-20, 348); On kisimen qonasiñ tim qurganda (XII-64, 1044); Tipti razı bolmaymın (XI-9, 157); Aqınnıñ asa ziyrek äñgimesin (XII-22, 415)

2. 2. 2. 4. 1. 2. Türemiş Zarflar

“Zarflar esas itibariyle çekimsiz unsurlardır. İsim oldukları zaman çekim eklerini alır, fakat zarf oldukları zaman hal ve yer bildiren çekim ekleri dışındaki çekim eklerini almazlar. Hal ve yer bildiren çekim ekleri eşitlik, instrumental ve yön ekleridir” (Ergin 2009: 258). Jırav ve akınların dilinde yönelme, bulunma ve çıkma hâl ekini alan zarf örnekleri de vardır.

2. 2. 2. 4. 1. 2. 1. Yapım Ekleriyle Yapılan Türemiş Zarflar

+şa, +şe: Zarf türeten en işlek ektir. Hareketin nasıl yapıldığını belirten zarflar yapar. Bu ek, özel isimlerin de, cins isimlerin de hem teklik, hem de çokluk şekillerine gelebilir (Koç 2004: 221): *Batırlarşa jorıqta / Ölmedim oqtan, qayteyin (VII-22, 407),*

*Argımaq at kimde joq / Mine almasañ **atşa** joq (XII-4, 104), Agayın-tuwğan kimde joq / Sıylaspasañ **jatşa** joq (XII-4, 106), **Ayuwşa** jıyğan mayın töske aladı (XII-8, 205)*

+lay, +ley, +day, +dey, +tay, +tey: Bu ekle kurulmuş zarflarla daha çok günlük konuşmalarda karşılaşmaktayız (Koç 2004: 221): *Qudayım **osulay** da qosadı eken (IX-3, 72), Düniye kezek, Abılay! / Qalasıñ äli-aq sen **bilay** (IX-7, 259), Jal-quyırqsız jalğızdar / **Olay-bulay** bop ketse (VII-2, 21)*

+dayın, +deyin, +tayın, +teyin: Benzerlik ifadesi veren bir ektir. Bu ek, +day, +dey, +tay, +tey eki ile Türkçenin arkaik vasıta eki -n'den meydana gelmiştir (Koç 2004: 221). Bu yapı, Kazakistan'ın batı diyalektinin bütün ağızlarında görülmektedir. +In eki sadece fiiller üzerine değil, bazı isimler üzerine de sık getirilir (Nurmağambetov 1986: 94): *Qarı unımı **sultandayın** jüristi (II-1, 3), **Jekendeyin** sawsıldap / Orazdınıñ ulı öser (VII-2, 13)*

+şama: Bu ek sadece zamirlerden zarf yapmaya yarayan bir ek olup, azlık çokluk bildirir (Koç 2004: 221): ***Munşama** batırğa qılar amal-ayla bolmas dep, Biygazı qaytıp jüre beripti (IV-30, 571)*

2. 2. 2. 4. 1. 2. 2. İsim Çekim Ekleriyle Yapılan Türemiş Zarflar

Yönelme Hâli Eki ile: ***Alga** sap tiz oq ata körmeñiz (IV-27, 434), Suwıtpa **bosqa** tüsiñdi (IX-4, 76), Äwelden **birge** jürgensiñ (V-2, 60)*

Bulunma Hâli Eki ile: ***Künde** jıyın, **künde** toy (VII-13, 159)*

Çıkma Hâli Eki ile: ***Şamırqanıp, şamdanıp / Şalqasınan** jata ma (XI-9, 150), Äwelden **birge** jürgensiñ (V-2, 60)*

Vasıta Hâli Eki ile: ***Şınimen, jalğan düniye, qalganıñ ba-ay** (XII-51, 812)*

+karı, +keri: ***Jogarı** qarap oq atpa (IV-6, 117)*

2. 2. 2. 4. 1. 2. 3. Zarf-Fiil Ekleriyle Yapılan Türemiş Zarflar

-p: ***Köşip-qonıp** körmegen / Jer qadirin ne bilsin (I-6, 120), **Jatıp** qalıp bir toqtı / **Jayılp** miñ qoy bolğan jer (II-3, 51), Köp işinde bir jalğız / **Söylep** te sözi öter me (XI-8, 141)*

-mAy, -BAy: ***Jarıqşılar** joq pa eken / **Jarmay** bilte salarga (III-4, 75), Sultan iyem, sen meniñ / **Barmay** tapqan qagbamsıñ (IV-6, 62), Sunqardan suluw qus bolmas / Qawırsını **qatpay** uşa almas (IV-23, 373)*

-**A, -y:** *Keşe toqurawlı suwdiñ boyınan* (VIII-3, 28), *Burala bitken emendey / Qıysıq tuwgan adamsiñ* (IX-2, 31), *Ardaqtap jürgen biykeşiñ / Julay da jesir qalmasqa* (XI-1, 45)

-**GAndA:** *Töñiregin jıyganda / Sıymaydı eken bir kepke* (IV-21, 350), *Eliñ keñes qurganda / Aynalıp aqıl tabarga* (V-2, 27), *Däl jıyırmağa kelgende / Aq suñqar qustay tüledi* (VIII-3, 41)

-**GAnşA:** *Ul on beske kelgenşe / Qolğa ustagan qopızıñ* (IX-1, 24)

-**mAstAn, -BAstAn:** *İşpey, jemey, kiymesten ketedi ötip* (XII-59, 984)

-**GAlI:** *Qaharıñdı basqalı / Qalıñ elim jıyıldı* (V-1, 12)

2. 2. 2. 4. 1. 3. Birleşik Zarflar

“Birden fazla sözcüğün bir araya gelerek zarf görevinde kullanılmasıyla oluşan zarflara birleşik zarflar denir” (Koç 2004: 223).

Birleşik Sözcük Durumunda Olan Birleşik Zarflar:

Janaydı däl bugün kün bosatpasañ / Boladı erteñ jesir qatın-balañ (X-1, 7);

Tañerteñ azan şaqırgan / Dawıs suluw mollanı ayt (XI-36, 813);

Sözcük Grubu Durumunda Olan Birleşik Zarflar:

Ayında da paydañdı körmeymin / Qaytemin bostan-bosqa qızmet etip (XII-51, 819), *Artılıp alapatıñ abıroylı / Kün sayın öse bersin öner bağıñ* (XII-22, 420)

2. 2. 2. 4. 2. İşlevleri Bakımından Zarflar

“Zarflar yer zarfları, zaman zarfları, nasıllık-nicelik zarfları, azlık-çokluk zarfları olmak üzere dört çeşittir. Demek ki isimlerin içinde yer, zaman, nasıllık-nicelik, azlık-çokluk bildiren isimler zarf olmakta, ancak bunlar bağlandıkları fiillerin, sıfatların, zarfların mânâlarında değişiklik yapabilmektedirler” (Ergin 2009: 259)³².

2. 2. 2. 4. 2. 1. Zaman Zarfları

“Bunlar zarf olarak kullanılan çeşitli zaman isimleridir” (Ergin 2009: 260). Bazı zarf-fiil eki almış fiiller de zaman zarfı olarak kullanılmaktadır. Bu zarf türü jırav ve akınların dilinde *qaşan* “ne zaman” sorusuna cevap verir.

Janaydı däl bugün kün bosatpasañ / Boladı erteñ jesir qatın-balañ (X-1, 7), *Tañerteñ azan şaqırgan / Dawıs suluw mollanı ayt* (XI-36, 813), *Düniye kezek, Abılay! / Qalasıñ äli-aq sen bılay* (IX-7, 259), *Bizden burın ötipti / Äzireti Äliñiz* (XI-21, 439),

³² Jırav ve akınların dilindeki zarflar işlevleri bakımından beş başlık altında ele alınmıştır.

Mınaw jalğan düniye / Kimderden keyin qalmagan (IV-12, 265), Bar bolsañ kündiz-tüni jıyın bolar (XII-21, 354), Biri etek, biri jeñ bolgan / Ejelden sagan el bolgan (XI-32, 756), Qas jamannıñ belgisi / Jıyın toyga barganda / Tamagina ökpe eter (XII-3, 40), Ul on beske kelgenşe / Qolga ustagan qopızıñ (IX-1, 24), Tünewgi aytqan söziñe / Tipti razı bolmaymın (XI-9, 156)

2. 2. 2. 4. 2. 2. Yer ve Yön Zarfları

“Bunlar boşlukta bir yer ifade eden yer isimleridir. /.../ Aşağı yukarı hepsinde bir yön ifadesi olduğu için zarf olarak fiilin yönünü gösterirler. Zaten çoğu yön eki ile zarf yapılmıştır” (Ergin 2009: 259).

Bul alpıs äwel kelip bastan alar / Onan qala tömen jaq, astan alar (XII-48, 758), Jogarı qarap oq atpa / Juwıq tüser qasıña (IV-6, 117), Ant soqsa adam şirkin tosıladı / Keri ketse, uyqı kep qosıladı (XII-21, 358), Äriden beri salam-ay (XII-3, 29), Jawga qaray³³attandım / Jetkiz dep quday tilekke (VII-4, 45), Alga sap tiz oq ata körmeñiz (IV-27, 434), Qatın alsañ qaradan / Aldı ketpes baladan (XI-33, 766), Jaqınnıñ jat boladı alıs bolsa (XII-19, 303), Biy boldım dep maqtanba / Asqar ala tawmenen / Ar jagında aspan bar (XII-58, 965), Jagaga jaqın qonganda / Jayılıp suwlar almas pa (IV-21, 352), Ajalga qarısı jügirgen / Bu jıyınñ içinde / İysalınıñ ulı Jılım bar (IV-30, 533)

2. 2. 2. 4. 2. 3. Durum Zarfları

“Bunlar hal ve tavır ifade eden zarflardır. Hal ve tavır ifade eden her isim nasıllık-nicelik zarfı olarak kullanılabildiği için bu zarflar sayılamayacak kadar çoktur. Hal ve tavır bildiren isimlerin yanında bir çok isimler de eşitlik ve instrumental eki olarak nasıllık-nicelik zarfı durumuna geçerler. Bu zarfların daha çok kullanılan kısa adı *hal zarfları*’dır” (Ergin 2009: 261).

Qosagıñ qosa agarmas qosaq eken / Qudayım osılay da qosadı eken (IX-3, 72), Atadan sol sıyaqtı miyras qaldı (XII-69, 1127), Tilekti birge tilegen / Malımdı dostan ayaman (IV-8, 146), Sıpayı sırın bildirmes / Aqırın gana bülk eter (XI-12, 238), Batırlarşa jorıqta / Ölmedim oqtan, qayteyin (VII-22, 407), Önerşek jigitlikte jürme beker (XII-31, 551), sonda bilay dep jawap qaytaradı (XII-22, 368), Oсындаy bergen dāwletti / Köterip tura alar ma ekemiz (VII-13, 246), Ayında da paydañdı körmeymin /

³³ Bu sözcük, yönelme hâli eki almış isimlerden sonra kullanılan bir edattır.

Qaytemin bostan-bosqa qizmet etip (XII-51, 819), *Öleñdi tapsam jaqsı oylay berip* (XII-22, 430), *Şamırqanıp, şamdanıp / Şalqasiman jata ma* (XI-9, 150), *Urıstı qattu qızdırıp / Qasım xannın şeşesin / Xan Abılay alğan-dı* (XI-29, 652), *Qızıgıñ jigittikte körgeñ bir tüs / Qayta atpas jigittiktiñ altın tañı* (XII-48, 752), *Qattu bir tartıp bek atsañ / Qayrılıp barıp tez sinar / Qayıñ oqtıñ jarqası* (IV-25, 413), *Quwaniş qaygımenen jubay deydi / Ünemi quwanbassıñ uday deydi* (XII-45, 706)

2. 2. 2. 4. 2. 4. Azlık-Çokluk Zarfları

“Bunlar azlık-çokluk ifade eden, mikdar, derece bildiren zarflardır” (Ergin 2009: 262).

Eñ soñında añqayıp öziñdi alar (XII-48, 784), *Jastardıñ birewindey bilgendeymiz / Qartayıp äbden esten jañılsaq ta* (XII-68, 1108), *Jetim menen jesirge / Qazarı ilgyı or bolar* (VII-19, 355), *Sül bögelip barıp* (IX-3, 62), *Basına munşa kötergeñ / Jurtıña jawlıq sagınba* (XI-20, 428), *Artıñdagı balaña / Tabılar batır tağı day* (IX-7, 261), *Rayımbekti sen de eş qoya almaysıñ* (X-2, 19), *Biy men batır az bolıp / Tasırqap pa ediñ şaba almay* (IX-7, 222), *Qulıñ köp seni öltirer / Osını Asan bileği* (I-3, 54), *Qızıgın talay kördiñ jıygan maldıñ* (XII-62, 1014), *Jaqsıñnan meni kem kördiñ / Jamanıñmen teñ kördiñ* (IV-6, 69), *Sadaqtıñ ogın mol salıp* (VII-13, 151), *Teñiñ tawıp tereñge qolıñ serme / On kisimen qonasıñ tım qurganda* (XII-64, 1044)

2. 2. 2. 4. 2. 5. Soru Zarfları

“Fiilin anlamını soru ile belirten, soru ile belirleyen zarflardır” (Biray 2015: 101).

Serpilip adam betin körmegen / Qalay küni keşti eken (III-4, 90), *Jasında qanday körkem bolsañ-dagı / Qırjiygan qabaq, mañday, qastan keler* (XII-70, 1145), *Öziñnen basqa xan joqtay / Elewrep nege söyleysiñ* (I-3, 37), *Qayratım qanşa qaytsa da / Muniña, xanıñ, şıdaman* (V-2, 80), *Bul minez, bul qılıqpen / Qaydan abıroy tabarsıñ* (IX-2, 34), *Sadı, qayda barasıñ / Sarısuwdı köbelep* (XI-25, 542)

2. 2. 2. 5. EDATLAR

Edatlar tek başlarına anlamları olmayan, sadece gramer vazifeleri bulunan kelimelerdir. Herhangi bir nesne veya hareketi karşılamazlar. Anlamlı kelimelerle birlikte kullanılarak onları desteklemek kaydıyla gramer vazifesi görürler.

2. 2. 2. 5. 1. Yerlerine Göre Edatlar

2. 2. 2. 5. 1. 1. Cümle Başı Edatları

Daima cümle başında bulunan edatlardır. Başına geldiği cümleyi kendinden sonra gelen cümleye ya da kendinden önce gelen cümleye bağlarlar.

Azawlıda aga bolgan erler köp edi / Äytse de almaga at baylaganı joq edi (III-4, 44), *Anturgan qatın sawıp qaqtagan ba / Bolmasa, qoyşı oñdap baqpagan ba* (XII-13, 249), *Qızmetşiñ jatır işip-jep / Onı nege bilmeyşiñ* (I-3, 40), *İymaniñ baglan qozıday / Eger tiyuw salmasañ / İymaniñdi jep keter* (XII-3, 45), *Eger de jaman bolsa / Mina mañdayga bitken sormen teñ* (XII-55, 893), *Onda turıp Biygazı söyleydi* (IV-30, 499), *Sanay berseñ jetimdi jetpis bolar / Biraq ta armanda şın üş jetim bar* (XII-77, 1291), *Söytip jürgen kezinde / Algırınan ayrılса* (XI-36, 830), *Xoş-aman bol, Jänibek / Endi meni körmeysiñ!* (I-3, 67), *Bir-eki awız sizderge nazım aytsam / Süytkenmen bar ma menen şıgar şıgın* (XII-22, 395)

2. 2. 2. 5. 1. 2. Son Çekim Edatları

Son çekim edatları isimlerin ardından gelerek isimlerle edat grubu kurarlar. Bu edat grupları cümlede zarf görevindedirler.

Edil menen Jayıqtıñ / Birin jazga jaylasañ (I-1, 21), *Atadan sol sıyaqtı miyras qaldı* (XII-69, 1127), *Atımtay jomart sekildi / Atagım jurıtqa bilinse* (VII-13, 175), *Jurt üşin qarawılga köp turgan* (IV-30, 563), *Alganiñnan ul perzent tuwa qalsa / Qıyamet, mahşarga deyin barganiñız* (XII-35, 621), *Artılıp alapatıñ abıroylı / Kün sayın öse bersin öner bagıñ* (XII-22, 420), *Jawga qaray attandım / Jetkiz dep quday tilekke* (VII-4, 45), *Qatın-bala xaqtı üşin / Solay taman jetiñiz* (XI-21, 452), *Äwelden birge jürgensiñ / Degenimdi qılgansiñ* (V-2, 60), *Jalañaş kep, jalañaş qaytamız goy* (XII-75, 1264), *Totu qus jarqanatqa pende boptı / Buqarım, aytar miniñ osı-aq eken* (IX-3, 74), *Dombıra qolda qaragay / Qolga da onı alğan son / Äriden beri salam-ay* (XII-3, 29), *Murtımız örge şańşılıp / Burın da söyler me ekemiz!* (VII-14, 279), *Orta jüzde qatın köp / Tuwatın keyin batır köp* (IX-7, 265), *Öziñnen basqa xan joqtay / Elewrep nege söyleysiñ* (I-3, 36), *Minezdi bolsa alganiñ / Odan artıq jar bar ma* (VII-18, 338), *Sonday erler köp tuwsın / Dep tiley ber, a quday* (IX-7, 263), *Jebe tiyse mert bolar / Mert bolgan soñ et bolar* (XI-3, 54), *Edil degen qıyanga / Eñkeyip keldiñ tar jerge* (I-1,

16), *Sıpayı sıрын bildirmes / Aqırın gana bülk eter* (XI-12, 238), *Urıssa bar adamdı jeñbey qoymas / Bir üy tügil bir awıl torıgatın* (XII-2, 12)

2. 2. 2. 5. 1. 3. Bağlama Edatları

Bağlama edatları (bağlaçlar), sözcükleri, sözcük gruplarını ve cümleleri birbirine bağlarlar.

Taqımı keppes urı ediñ / Tün qatıp jäne jür ediñ (XI-20, 392), *Zorlıgımdı surasañ / Bekire menen jayınday* (V-2, 41), *Tumar moyın at minip / Qonıs ta qarar ma ekemiz* (VII-14, 275)

2. 2. 2. 5. 2. Görevleri Bakımından Edatlar

2. 2. 2. 5. 2. 1. Aitlik ve İlgili Olma İlişkisi Kuranlar

degen “denilen” (I-1, 16), atangan “denilen, adlandırılan” (IX-7, 224)

2. 2. 2. 5. 2.2. Benzerlik, Tıpkılık, Denklik İlişkisi Kuranlar

sıyaqtı “gibi” (XII-69, 1127), sekildi “gibi” (VII-13, 175)

2. 2. 2. 5. 2.3. Belirtme Yoluyla Başkalık İlişkisi Kuranlar

özge “başka” (IV-5, 41), basqa “başka” (I-3, 36)

2. 2. 2. 5. 2.4. Beraberlik veya Vasıta İlişkisi Kuranlar

birge “birlikte” (V-2, 60), menen “ile” (I-1, 21)

2. 2. 2. 5. 2.5. Miktar ve Derece İlişkisi Kuranlar

artıq “üstün” (VII-18, 338)

2. 2. 2. 5. 2.6. Sebep, Maksat, Gaye, Hedef İlişkisi Kuranlar

üşin “için” (IV-30, 563), dep “diye, diyerek” (IX-7, 280), eger “eğer” (XII-3, 45), eger de “eğer” (XII-55, 892), onda “o zaman, o hâlde” (IV-30, 499)

2. 2. 2. 5. 2.7. Karşılık, Karşılaştırma, Zıtlık İlişkisi Kuranlar

äytse de “buna rağmen” (III-4, 44), biraq ta “ama, fakat” (XII-77, 1291), tügil “şöyle dursun, bir yana” (XII-2, 12)

2. 2. 2. 5. 2.8. Yön Gösterme İlişkisi Kuranlar

qaray “doğru” (VII-4, 45), taman “doğru” (XI-21, 452), deyin “kadar” (XII-35, 621)

2. 2. 2. 5. 2.9. Öncelik, Sonralık ve Zaman İlişkisi Kuranlar

burın “önce” (VII-14, 279), keyin “sonra” (IX-7, 265), soñ “sonra” (XI-3, 54), beri “beri, bu yana” (XII-3, 29), deyin “kadar” (XII-35, 621)

2. 2. 2. 6. FİİLLER

2. 2. 2. 6. 1. Fiillerde Zaman (bk. 2. 2. 1. 1. 2. 1. 1.)

2. 2. 2. 6. 2. Fiillerde Kip (bk. 2. 2. 1. 1. 2. 1. 2.)

2. 2. 2. 6. 3. Fiillerde Çatı (bk. 2. 2. 1. 2. 1. 1. 2.)

2. 2. 2. 6. 4. Fiillerde Olumsuzluk

Jırav ve akınların dilinde fiil çekiminde olumsuzluk iki şekilde yapılır. Bunlardan birincisi fiil kök ve gövdelerine getirilen -mA, -BA ekleridir. Olumsuzluk eki ünlü harfle veya l, r, w, y ünsüzlerinden biriyle biten kök ve gövdelerden sonra -mA; m, n, ñ, z, j ünsüzleriyle biten fiillerden sonra -bA; sert ünsüzlerle biten fiillerden sonra -pA olarak eklenmektedir. Bununla birlikte fiil çekiminde olumsuzluk anlamı *jok* ve *emes* kelimeleriyle de sağlanır:

Jemde keñes qılmadıñ (I-1, 5), *Ay, xan, men aytpasam bilmeysiñ* (I-1, 30), *Jaqsısı ketken awıldıñ / Artınan jaqsı şıqpasa / Örtənip ketken jermen teñ* (VII-17, 327), *Eñkeygenin jazbagan* (IV-30, 566), *Sizdiñ esten ketkenmen / Bizdiñ esten ketken joq* (V-2, 65), *İyt etekten alganda / Er Abılay qorıqqan joq* (VIII-2, 20), *Şarşı topta söz bastawdan qıyındı körgem joq* (XI-2, 50).

2. 2. 2. 6. 5. Birleşik Fiiller

2. 2. 2. 6. 5. 1. İsim + Fiil Yapısında Olanlar

2. 2. 2. 6. 5. 1. 1. İsim + bol-

Qayırlı bolsın sizderge / Menen qalğan mınaw Edil jurıt (II-3, 66), *Kümisten eki qoltıq joq bolsa / Sıpayşılıq sürmen-di!* (IV-1, 5), *Balwandarmen kürespe / Tañ bolarsıñ älemge* (IV-6, 110), *Bir jaqsımen dos bolsañ / Azbas, tozbas mülki eter* (IV-17, 318), *Jol bolmasqa nemene / Tarıgıp şın jılasa* (VII-9, 93), *Xalqı tozıp kem bolmas / Ädil bolsa ulıgı* (VII-20, 363), *Tilewiñ qabil bolğanın / Basiña qıdır qonganın / Umıttıñ ba sonı, Abılay* (IX-7, 238)

2. 2. 2. 6. 5. 1. 2. İsim + qıl-

Jemde keñes qılmadıñ (I-1, 5), *Azamat erdiñ balası / Jabıqqanın bildirmes / Jamandar mazaq qılar dep* (II-2, 33), *Qayırlıp xayır qıluwga / Qılğanıñ joq unagan* (V-2, 78), *Älpeştegen xanşasın / At artına mingizip / Tegin bir olja qılar ma ekemiz* (VII-13, 162), *Kewde bir jerdi jol qılsam / Şöleñ bir jerdi köl qılsam* (VII-13, 163), *Bilimdi*

tuwgan jaqsıga / Zalal qılmas miñ qarga (VII-18, 343), *Argın menen Naymanga / Qoñs qılıp qaldırdıñ* (IX-6, 141)

2. 2. 2. 6. 5. 1. 3. İsim + et-

Menim iyem Temir is etse / Aynalañdı berik eter (IV-4, 31), *Därejeñdi artıq etse täñiri etti* (IV-6, 89), *Jaqsınıñ jaqsılığı sol bolar / Jamanmenen bas qosıp / Söylemekke ar eter* (IV-7, 136), *Jamanmen joldas bolsañız / Köringenge külki eter* (XI-12, 232), *Jaqsımen joldas bolsañız / Ayrılmasqa sert eter* (XI-12, 234), *Qas jamannıñ belgisi / Jıyın toyga barganda / Tamagina ökpe eter* (XII-3, 41)

2. 2. 2. 6. 5. 2. Fiil + Fiil Yapısında Olanlar

2. 2. 2. 6. 5. 2. 1. Tasvirî Fiiller

Türkiye Türkçesinde “tasvirî fiil” olarak adlandırılan ve iki ayrı fiilin kaynaşmasından oluşmuş birleşik fiillerin benzerleri jırav ve akınların dilinde de karşımıza çıkmaktadır:

2. 2. 2. 6. 5. 2. 1. 1. Yeterlilik

Asqardan biyik taw bolmas / Basına balapan şırlap uşıp qona almas (IV-23, 367), *Sunqardan suluw qus bolmas / Qawırsını qatpay uşa almas* (IV-23, 373), *Bäybişeñ ayuw bolsa asa almastıñ* (IX-3, 67), *Biy men batır az bolıp / Tasırqap pa ediñ şaba almay* (IX-7, 223), *Äkesiz bala sum jürek / Jıyın bolsa bara almas / Barganmen orın ala almas* (XI-7, 121-122)

Günümüz lehçelerinde (Başkurt, Tatar, Özbek, Kazak, Kırgız, Yeni Uygur) al-fiili standart şekil haline gelmiştir. Günümüzde Köktürkçedeki u- fiilini sadece batı Oğuzları olumsuz çekimlerinde kullanmaktadırlar (gel-eme-di < kel-e u-ma-dı). Yine Oğuzca yeterlilik şekli olan bil- fiili de yaşayan Oğuz lehçelerinde görülür (Gülsevin 2010). Çağdaş Kazak Türkçesinde de yeterlilik için -a al- yapısı kullanılmaktadır. Ancak jırav ve akınların dilinde üç örnekte Oğuzcada olduğu gibi -a bil- yapısının kullanıldığı görülmektedir:

Köşse, qonabilmegen / Qonsa, köşe bilmegen / Aqlıña könbegen / Jurt qadirin ne bilsin (I-6, 122-123), *Zawaldı jalğan düniyege / Bile bilseñ taspañdar* (XII-58, 969).

2. 2. 2. 6. 5. 2. 1. 2. Tezlik

Erdiñ qunı bolsa da / ... / Asa keş te qoya ber (I-7, 133), *Aqın bolsa birewde / Ayıbın tap ta ala ber* (I-7, 136), *Qaysıbirin aytayın / Ayta bersem sözder köp* (XI-37,

857), *Jülde alıp kele bergen jüyriğiñdi / Qosa ber aş, toq demey şabısıña* (XII-6, 178), *Artılıp alapatıñ abıroylı / Kün sayın öse bersin öner bağıñ* (XII-22, 420), *Baqıtın özi bergen özi aladı / Qolıñda tastap jiber bolsa aspan* (XII-22, 441)

2. 2. 2. 6. 5. 2. 1. 3. Sürerlik

Oylap tursam jamanniñ / Jalañdagan öz basına tili jaw (IV-19, 329), *Duspanga beliñdi şeşip inanba / İnantıp turıp öltirer* (IV-21, 347), *Qısilgan äsker basınıñ / Qasına barıp turganda* (IX-7, 231), *Jaynap turgan qızıl şoq / Suw quyılıp öşken soñ* (XI-26, 589), *Bastap kelgen özge emes / Jiyembet-sındı biyiñ-di* (V-1, 14), *Sabır qıl, oylap kelmegin* (XI-31, 751)

2. 2. 2. 6. 5. 2. 1. 4. Yakınlık

İyesi biy Temirdiñ tusında / Bultqa jete jazdı bu müyiz (IV-11, 231), *Oqtay tüzüw müşeñiz bükşiyse eger / Basıñ bola jazdaydı jerge jeter* (XII-48, 764)

2. 2. 2. 6. 5. 2. 2. Tasvirî Fiiler Dışındaki Fiil + Fiil Yapısında Olan Birleşik Fiiller

2. 2. 2. 6. 5. 2. 2. 1. al- “al-” Yardımcı Fiili İle

Uzatıp alsam sänmenen “evlensem büyük bir tören ile” (VII-13, 240)

Egewlegen bolat öte almas “eğelenen çelik bile kesemez” (IV-6, 104) -yeterlilik-

Awır qol jıydırıp aldırđıñ “kalabalık bir ordu toplattın” (IX-6, 137)

2. 2. 2. 6. 5. 2. 2. 2. bar- “var-” Yardımcı Fiili İle

Jagdaysız jaman qalıp baramın “gittikçe kötüleşiyorum” (III-4, 76)

Sen de ketip barasıñ “sen de gidiyorsun” (IV-11, 204)

Jolawşı ayta barar “yolcu söyler” (XI-10, 181)

2. 2. 2. 6. 5. 2. 2. 3. ber- “ver-” Yardımcı Fiili İle

Dep tiley ber, a quday “deyip dileyiver, ah Hüdâ” (IX-7, 263)

Quyıp berdi mas qılıp “koyuverdi sarhoş edip” (XI-10, 179) -tezlik-

Balaña ursa berme taz da bolsa “oğlunla çekişme diklense de” (X-3, 33)

2. 2. 2. 6. 5. 2. 2. 4. jiber- “gönder-” Yardımcı Fiili İle

Qolıñda tastap jiber bolsa aspan “elinde bırakıver olsa asuman” (XII-22, 441)

Kelip sıynap jiberşi, alğanım-ay! “gelip okşayıver, aldığım hey!” (XII-51, 814)

2. 2. 2. 6. 5. 2. 2. 5. qal- “kal-” Yardımcı Fiili İle

Aldıña kelip qalğan soñ “önüne geldikten sonra” (I-7, 131)

Jatıp qalıp bir toqtı “yatıp duran bir tokludan” (II-3, 50)

Bermey qalsañ osı jol “eğer yol vermezsen” (XI-9, 160)

2. 2. 2. 6. 5. 2. 2. 6. kel- “gel-” Yardımcı Fiili İle

Eñkeyip keldiñ tar jerge “iki büklüm olup geldin dar yere” (I-1, 17)

Bastap kelgen özge emes “yöneten yabancı değil” (V-1, 14)

Atıñ arıp kelgende “atın yorulduğunda” (XI-35, 801)

2. 2. 2. 6. 5. 2. 2. 7. ket- “git-” Yardımcı Fiili İle

Tüsip ketseñ qaytesiñ “düşersen ne yaparsın” (I-7, 149)

Örtenip ketken jermen teñ “yanıp giden yer ile denk” (VII-17, 328)

Tayıp ketse tabanıñ “kayıverse ayağın” (XI-8, 136)

2. 2. 2. 6. 5. 2. 2. 8. qoy- “koy-” Yardımcı Fiili İle

Aq şańdaqtı qurıp qoygan şatır dep “ak tozuyla kurulmuş çadır deyip” (III-4, 59)

Erttep qoygan qur attay “eyerlenen besili at gibi” (XI-19, 360)

Jayıp qoygan körmen teñ “yok eden mezara denk” (XII-57, 950)

2. 2. 2. 6. 5. 2. 2. 9. kör- “gör-” Yardımcı Fiili İle

Aymağın közdep körmeysiñ “Etrafını gözlemiyorsun” (I-3, 33)

Alga sap tiz oq ata körmeñiz “ileri bir dizi ok atmayınız” (IV-27, 434)

Köziñniñ jasın tıya kör “Göz yaşına engel ol” (IX-7, 288)

2. 2. 2. 6. 5. 2. 2. 10. şıq- “çık-” Yardımcı Fiili İle

Jılay şıqsa ne aytarsız “ağlayıp çıksa ne diyeceksiniz” (III-5, 148)

Küñirenip şıqqan dostan mıñ saqın “gülerken ağlayan dosttan bin sakın” (IV-18, 326)

Jügire şıq, keşikpe “koşuver, gecikme” (IX-2, 44)

2. 2. 2. 6. 5. 2. 3. Deyim Hâlindeki Birleşik Fiiller

“Bu gruptaki birleşik fiiller, ad ya da ad soylu bir veya birden çok kelimenin, belirli şekil bilgisi kalıpları içinde, bir esas fiil ile birleşerek anlam kayma ve kalıplaşmasına uğramasından oluşmuştur.” (Korkmaz 2003: 153).

Jamanmenen bas qosıp / Söylemekke ar eter (IV-7, 135)

At sawrısın berermin / Alista düwren sürermin (V-2, 86)

Jawdan almay keğimdi / Esil de ömir ötken qur (V-4, 109)

Azap şektim Aralda / Xanga qarsı turam dep (V-4, 111)

Ey, Qataganniñ xan Tursın / Kim aramdı ant ursın (VI-1, 2)

Baqıt qonsa basına / Jaqsılarmen teñ öser (VII-2, 17)
Balası ösip jetpese / Sözi köpke ötpese (VII-2, 20)
Ul on besten asqan soñ / Til almasa doñızıñ (IX-1, 27)
Awır qol jıydırıp aldırdıñ / Qalmaqqa oyran saldırdıñ (IX-6, 138)
Basıña qıdır qonganın / Umuttıñ ba sonı, Abılay (IX-7, 237)
Jaraga jaqsı qasqarar / Oybaylap jaman bas salar (IX-7, 285)
Aldınnan altı puşıq antaladı / Tilge kelmey birewi baltaladı (X-5, 54)
Törtinşi tilek tileñiz / Törde tösek tartıp jatpasqa (XI-1, 9)
Eki jaqsı bas qossa / Sanat emey nemene (XI-14, 257)
Aytqan sözge tüspegen / Jaman emey nemene (XI-14, 261)
Hämmätsiz erge bitken mal / Beker emey nemene (XI-14, 272)
Aq süyekti qor tutqan / Qaranı onan zor tutqan (XI-30, 694)

2. 2. 2. 7. İKİLEMELER

Jırav ve akınların dilinde ikilemelerden de istifade edilmiştir. İkilemeler isim, sıfat ve zarf oluşturmuşlardır. Aynı sözün tekrar edilmesi, eş anlamlı, zıt anlamlı ve yakın anlamlı kelimelerin kullanılmasıyla kurulmuşlardır.

Kindigimdi kesken jurt / Kir-qoñımdı juwgan jurt (II-3, 42)
Astı kileñ, üsti muz / Kün-tün qatsa jibimes (III-4, 47)
Süyineyin degen jigittiñ / Sübede altaw-jetew agayını teñ öser (IV-13, 274)
Munşama batırğa qılar amal-ayla bolmas dep (IV-30, 571)
Qol-ayagım bugawda / Tarıldı baytaq keñ jerim (V-3, 89)
Jal-quyırqsız jalğızdar / Olay-bulay bop ketse / Äkesi sorlı qor bolar (VII-2, 22)
El-jurttı qorgaylap / Ölimge jürmiz bas baylap (VII-11, 114)
Qız-bozbala oynatsam / Tentegin tüzep bayqa dep (VII-13, 170)
Mal-bası ösken adamnıñ / Aldı-artı burqar buw bolar (VII-19, 349)
Qaldan xannıñ äskeri / İzdep seni üri-beri (IX-7, 178)
Kärilik, jul-jumsaq as jaray ma / Qazı, qarta, jal, jaya, bas jaray ma? (X-5, 49)
Alpıs degen jasıñız / Qaygılı-muñlı kün eken (XI-19, 364)

2. 3. SÖZ DİZİMİ ÖZELLİKLERİ

Cümle bir fikri, bir düşünceyi, bir hareketi, bir duyguyu, bir hadiseyi tam olarak hüküm hâlinde ifade eden kelime grubudur (Ergin 2009: 398). Yani bir cümlenin cümle olması için bir hüküm ifade etmesi, bir yargı bildirmesi gerekir. Tek başına çekimli bir fiil de bir cümledir.

2. 3. 1. Cümle Çeşitleri

Türkiye Türkçesinde olduğu gibi jırav ve akınların dilinde de isim cümlesi ve fiil cümlesi olmak üzere iki cümle çeşidi vardır.

2. 3. 1. 1. Yüklemlerine Göre Cümleler

2. 3. 1. 1. 1. İsim Cümlesi

Yüklemi isim soylu bir sözcük olan cümleler veya üzerine ek-fiil eklerinden birini alan isimler isim cümlesini oluştururlar.

Bul zamanda ne garip? Aq qalalı boz garip, jaqsılarga aytpagan asıl şırın söz garip “Bu zamanda ne garip? Ak kaleli (boz) ev garip, iyilere söylenmeyen asıl şirin söz garip” (I-4, 68-71).

Azawlıda aga bolgan erler köp edi, äytse de almaga at baylaganı joq edi “Azawlıda yönetici olan erler çoktu, yine de almak için at bağlayanı yoktu” (III-4, 43-44).

Keşüw keşmek saydan-dür, batır bolmaq soydan-dür “Geçit geçmek vadidendir, bahadır olmak soydandır” (IV-3, 24-25).

2. 3. 1. 1. 2. Fiil Cümlesi

Yüklemi çekimli bir fiil olan cümleler fiil cümlesidir.

Ay, xan, men aytpasam bilmeysiñ, aytqanıma könbeysiñ “Ey, han, ben söylemesem bilmezsin, dediğime inanmazsın” (I-3, 30-31)

Qogalı kölder, qom suwlar, qonıstar qongan ökinbes “Kamışlı göller, dalgalı sular, buraya yerleşenler pişman olmaz” (III-1, 1-2)

Agındı suwlar, aymaq köl, tasılsa töñbek keltirer, duspanga beliñdi şeşip inanba, inantıp turıp öltirer “Çağlayan sular, etraf göl taşsa tomruk getirir, düşmana güvenip sırrını söyleme, inandırıp öldürür” (IV-21, 344-347)

2. 3. 1. 2. Yapılarına Göre Cümleler

2. 3. 1. 2. 1. Basit Cümle

Tek bir yargı içeren, bir hüküm bildiren, bir yüklemi bulunan cümlelere *basit cümleler* diyoruz.

Näpsi aldawşy duspanniñ nasıyxıtın almagıl “Nefsi aldatan düşmanın öğüdünü alma” (I-5, 92-93).

Arıstanday eki butın alşaytıp argımaq mingen ökinbes “Arslan gibi iki bacağını açıp küheylana binen pişman olmaz” (III-1, 3-4).

Sazdawga bitken qara ağaş, kimderge saygaq bolmagan “Sazlıkta yetişen kara ağaç kimlerin mezarında olmamış” (IV-12, 248-249).

2. 3. 1. 2. 2. Birleşik Cümle

En az iki yargıdan oluşan ve aralarında anlam birliği bulunan cümlelere *birleşik cümleler* diyoruz.

Qırında kiyik jaylagan, suvında balıq oynagan, oymawıttay togay eginniñ oyına kelgen asın jeytugin, Jemde keñes qılmadıñ, Jemnen de eldi köşirdiñ “Kırında geyiğin yayladığı, suyunda balığın oynadığı, orman gibi kalabalık halkının, aklına gelen aşı yediği, Jem’de karar kılmadın, Jem’den de halkı göçürdün” (I-1, 1-6)

Saq eter tiydi sanıma, saqsırım toldı kanıma, jara bir qattı, jan tätti, jara awzına qan qattı “Gürz değdi bacağıma, çizmem doldu kanımla, yara çok derin, can tatlı, yara ağzında kan dondu” (III-4, 70-73)

Aspandı bult qursaydı, kün jawarga uqsaydı “Gökyüzünü bulut kaplıyor, gün yağaca benziyor” (IV-6, 47-48)

2. 3. 1. 2. 2. 1. Şarh Birleşik Cümle

Türkiye Türkçesinde olduğu gibi jırav ve akınların dilinde de yardımcı cümle önce, asıl cümle sonra gelir. Yardımcı cümlenin fiili şart kipinin ekiyle çekimlenir.

Zamandası bolmasa, qarıyalar bolar tez garip, qadirin jeñge bilmese, boyga jetken qız garip “Çağdaşları olmazsa ihtiyarlar olur tez garip, kadrini yenge bilmezse serpilip yetişen kız garip” (I-4, 72-75).

Eki arıstan jaw şapsa, oq qılkinday şaşılsa, qan juwsanday egilse, aqqan suwday tögilse, betegeli sariarqanıñ boyında, sogısıp ölgen ökinbes “İki aslan

düşmanlık yapsa, ok şiş gibi sapsansa, kan ak pelinler gibi saçılrsa, akan su gibi dökülse, verimli Sarıarka'nın boyunda savaşıp ölen pişman olmaz" (III-1, 13-18).

Alaştan baytaq ozbasa, Arabıdan attı saylap minben-di! "Halkım Alaş'ta ilerlemese Araptan at seçip binmezdim!" (IV-1, 1-2).

2. 3. 1. 2. 2. 2. "goy"lu Birleşik Cümle

Jırav ve akınların dilinde "ki"li birleşik cümle yoktur ancak "goy"lu birleşik cümleler işlevsel olarak Türkiye Türkçesindeki "ki"li birleşik cümlelere yakındır.

Meke menen Medine joldıñ uşı, alıs sapar deydi goy bargan kisi "Mekke ile Medine yolun ucu, uzak sefer diyor ki giden kişi" (XII-34, 612-613).

Qasır-qusır şaynaytın qayran tisim, tis ketken soñ ketti goy meniñ küşim "Katır kütür çigneyen keskin dişim, diş gittikten sonra gitti ki benim gücüm" (XII-67, 1089-1090).

2. 3. 1. 2. 2. 3. İç İçe Birleşik Cümle

Bu tip birleşik cümlelerde cümlelerden biri yardımcı cümle fonksiyonundadır ve temel cümlenin içinde yer alır. *de-* "demek, söylemek" fiili ile nakillerde çok kullanılır.

"Ayagın kör, asın iş" degen söz bar, "Şeşesin kör, qızın al" sol belgisi. "Tabağını gör, yemeğini ye" denen söz var, "Anasına bak, kızını al" sözü belgesi. (XII-56, 902-903)

Bir alla qaharlanıp bılay deydi: "Qolına mılıq alıp atsın, - deydi, bolmasa qılış alıp şapsın, - deydi, päleme riza, kazama sabır etpese, menen baska qudaydı izdep tapsın", - deydi. Bir Allah öfkelenip şöyle der: "Eline silah alıp atsın, - der, ya da kılıç alıp kessin, - der, benden gelen ölüme razı olmazsa, benden başka tanrı arayıp bulsun", - der. (XII-45, 708-712).

2. 3. 1. 2. 2. 4. Edatlı Birleşik Cümle

2. 3. 1. 2. 2. 4. 1. Bağlama Edatları ile

2. 3. 1. 2. 2. 4. 1. 1. da, de, ta, te Edatı İle

Malıñdı ber de basıñ qos, basıñdı qos ta bek sıylas "Malını ver ve birleş, birleş ve çok saygı göster" (IV-26, 428-429).

Esendikte malıñdı ber de batır jıy "Esenlikte malını ver ve bahadır topla" (IV-6, 105).

2. 3. 1. 2. 2. 4. 2. Cümle Başı Edatları İle

İnceleme alanı içerisindeki metinler nazım türünde olduğu için söz konusu edatlar her zaman cümle başında olmayabilir. Bu edatların cümle ortasında ya da sonunda olduğu örnekler de vardır.

2. 3. 1. 2. 2. 4. 2. 1. “eger” (eğer) Edatı ile

Oqtay tüzüw müşeñiz бүкşiyse eger, başıñ bola jazdaydı jerge jeter “Dimdik vücudun бүкүлүрse eger, başın yere deǵmek üzeredir” (XII-48, 763-764).

2. 3. 1. 2. 2. 4. 2. 2. “biraq” (fakat) Edatı ile

Sanay berseñ jetimdi jetpis bolar, biraq ta armanda şın üş jetim bar “Sayarsan yetimi yetmiş olur, ancak gerçekte üç yetim vardır” (XII-77, 1290-1291).

2. 3. 1. 2. 2. 4. 2. 3. Sebep Bildiren “sonıñ üşin” (onun için) Edatı ile

Paygambardıñ batası tiygen deydi, sonıñ üşin bayıǵan sol özbek “Peygamberin duası deymiş der(ler), onun için zenginleşmiş bu Özbek” (XII-52, 838-839).

2. 3. 1. 3. Anlamlarına Göre Cümleler

Anlamlarına göre cümleler olumlu ve olumsuz cümleler olmak üzere ikiye ayrılır.

2. 3. 1. 3. 1. Olumlu Cümle

Yüklemi olumlu bir yargı bildiren cümleler olumlu cümlelerdir.

Köbeñ semiz torıñmın, köp qulıñnıñ birimin, jaqsıñnan meni kem kördiñ, jamanıñmen teñ kördiñ “Semiz doru atınım, çok kulundan biriyim, iyinden beni kem gördün, kötünle beni denk gördün” (IV-6, 67-70).

Ämiriñ qattı Esim han, bülük salıp buyırdıñ, basın ber dep batırdıñ, qanın işip qanbaqqa, janın otqa salmaqqa “Emirin katı Esim Han, karışıklık çıkarıp buyurdun, başını ver deyip bahadırın, kanını içip kanmaya, canını ateşe atmaya” (V-1, 1-5).

Jawǵa qaray attandım, jetkiz dep quday tilekke! “Düşmana karşı atlandım Allah’ım ulaştır deyip dileǵime!” (VII-4, 45-46).

2. 3. 1. 3. 2. Olumsuz Cümle

Jırav ve akınların dilinde olumsuz cümle yükleme olumsuzluk eki -ma, -me, -ba, -be, -pa, -pe eklerinin getirilmesiyle ya da emes ve joq sözcükleriyle yapılır. Bu cümlelerin yüklemi olumsuz bir yargı bildirir.

Xan iye, isiñ jol emes. Jolbarıstay Jolımbet qurbandıqqa qol emes “Han iye, yaptıñ doğru değil. Kaplan gibi Jolımbet kurbanlığa uygun değil” (V-1, 7-9).

Endi öziñden soñratın jurtqa bir layıq iye joq “Şimdi senden sonra yurda layık bir sahip yok” (IV-11, 205-206).

Qarındasıñ jamandap, öziñe tuwgan tabılmas “Akrabayı kötüleyince kendine yakın bulunmaz” (I-5, 88-89).

2. 3. 1. 4. Hareketin İfadesine Göre Cümleler

2. 3. 1. 4. 1. Bildirme Cümlesi

Bir yargıyı, bir gerçeği bildirmek için yüklemi bildirme kiplerinden oluşan ve tur- fiili ile yüklem olan isimlerden oluşan cümlelerdir (Korkmaz 1992: 50). Çağdaş Kazak Türkçesinde “turur”dan ekleşen -dI’r bildirme eki yoktur ancak jırav ve akınların dilinde görölmektedir.

Japıragı jasıl jawterek, jayqalmadı jelden-dür, şaluwlığı belden-dür, törenin kejiğüwi elden-dür, baylardıñ maqtanbağı maldan-dür, aq kiyiktiñ şabar jeri maydandür “Yaprağı yeşil javterek, sallanması yeldendir, kırılması beldendir, törenin direnişi halktandır, zenginlerin övünmesi maldandır, ak geyiğin koştuğu yer meydandır” (IV-3, 18-23).

2. 3. 1. 4. 2. Soru Cümlesi

Jırav ve akınların dilinde soru cümlesi kayda “nerede”, kim “kim”, qalay “nasıl” gibi soru kelimeleriyle ya da ma, me, ba, be, pa, pe soru ekleriyle kurulur.

Sadıı, qayda barasıñ, sarısuwdı köbelep? “Sadıı, nereye gidiyorsun, Sarısu yakasında yürüyüp?” (XI-25, 542-543).

Jalañ ayak, jalañ bas toqtı arkalap, xan ata, qalay eken mal degeniñ? “Yalın ayak, yalın baş tokluyu arkana alıp, han ata, nasıl imiş mal dediğin?” (XII-1, 3-4).

Kärilik, jılı-jumsaq as jaray ma, qazı, qarta, jal, jaya, bas jaray ma? “Yaşlılık, yağlı ve lezzetli aş yarar mı, kazı, karta, yağlı kalça eti, baş yarar mı?” (X-5, 49-50).

2. 3. 1. 4. 3. İstek Cümlesi

Yüklemi istek kipi olan cümle türüne istek cümlesi denir.

Bileyim men jaman kün bolatsız qılış keserin “Bileyim ben kötü günde çeliksiz kılıcım keseceğini” (III-3, 31-32)

Kelgen kisi ketkisi keledi “Gelen kişi gitmek ister” (XII-65, 1050)

As quy deseñ tökkisi keledi “Aş koy dersen dökmek ister” (XII-65, 1051)

2. 3. 1. 4. 4. Emir Cümlesi

Yüklemin bildirdiği olumlu ya da olumsuz yargı buyruk biçimindeyse bu tür cümlelere emir cümlesi denir.

Adam äziz aytar dep köñiliñdi salmagıl. Näpsi aldawşy duspanniñ nasiyxıtın almagıl “İnsan değerli söyler deyip kanma. Nefsi aldatan düşmanın öğüdünü alma” (I-5, 90-93).

Argımaqqa mindim dep, artqı toptan adaspa. Küninde özim boldım dep, keñ peyilge talaspa “Küheylana bindim deyip, arkandaki gruptan ayrılma. Kendim oldum dediğin gün, alçak gönüllülerle dalaşma” (I-5, 104-107).

At quyırığın süziñder, allalap atqa miniñder, xan-talaw qılıp alıñdar “At kuyruğunu kesin, Allah deyip ata binin, han yağması deyip alın” (VIII-3, 50-53).

2. 3. 1. 4. 5. Şart Cümlesi

Temel cümledeki eylemin gerçekleşmesinin yan cümledeki eyleme bağlı olduğu cümle türüne şart cümlesi denir.

Balası ösip jetpese, sözi köpke ötpese, jal-quyırksız jalgızdar olay-bulay bop ketse, äkesi sorlı qor bolar “Yavrusu yetişip gelişmese, sözü çoğa geçmese, dayanağı olmayan yalnızlar aniden ölüp gitse babası zavallı biçare olur” (VII-2, 19-23).

Jar başına qonbañız, dawıl soqşa üy keter “Yar başına konmayınız, fırtına olursa ev gider” (XI-12, 227-228).

2. 3. 1. 5. Yüklemine Yerine Göre Cümleler

Türkçede yüklem daima sonda bulunur. Yüklemi sonda bulunan cümleler kurallı cümlelerdir. Ancak edebî metinlerde anlatımdaki tekdüzeliği kırmak için zaman zaman yüklem yeri değiştirilebilir. Nazım türündeki eserlerde bu durum daha yaygındır. Dolayısıyla jırav ve akınların dilinde de yüklem yeri değişmektedir. Bu türden cümleler ise devrik cümlelerdir.

2. 3. 1. 5. 1. Kurallı Cümle

Torı töbel at minip, toy toylagan ökinbes “Doru akıtmalı ata binip toy yapan pişman olmaz” (III-1, 9-10).

Jawga kiyseñ beren kiy, egewlegen bolat öte almas “Düşman için giyeceksen zırh giy, eğelenen çelik bile kesemez” (IV-6, 103-104).

Jamawlı kiyim kiygenim, jarlılıq, senen köremin “Yamalı elbise gidiğimi, yoksulluk, senden biliyorum” (VII-3, 26-27).

2. 3. 1. 5. 2. Devrik Cümle

Tüsip ketseñ qaytesin tübi tereñ quvısqa! “Düşüverirsen ne yaparsın dibi derin çukura!” (I-7, 149-150).

Arqanıñ quba jonında arıstan oynar şarq urıp “Arkanın boz tepelerinde arslan oynar koşturup” (IV-15, 287-288).

Qol-ayağım bugawda, tarıldı baytaq keñ jerim “Elim ayağım bukağıda, daraldı engin geniş yerim” (V-3, 89-90).

2. 4. SÖZ VARLIĞI

İnceleme alanımız içerisindeki metinler her ne kadar XX. yüzyılın ilk yarısında yazıya geçirilmiş olsalar da söz konusu metinler sözlü edebiyat ürünleridir ve dillerinde bir takım eskicil unsurlar korunmuştur. Bunu hem söz varlığı temelinde hem de edebî Kazak Türkçesinde bulunmayıp jırav ve akınların dilinde olan dil bilgisel unsurlardan anlamak mümkündür. “Söz Varlığı” başlığı altında çağdaş Kazak Türkçesi sözlüklerinde yer almayan, yer olsa bile aktif olarak kullanılmayan ve bugün Kazaklar tarafından anlamı unutulmuş kelimeler üzerinde durulmuştur.

2. 4. 1. Tarihî ve Çağdaş Türk Lehçeleriyle Tanımlanabilen Kelimeler

alqın-: Mahvolmak, tükenmek.

“*Alqınan arın baspaytın*

Örsiz bolar deymisiñ” (VII-21, 386)

- 1. Nefes nefese kalmak. *Maybasar men Tökejan Dörkembaydıñ eki jagınan alqına sıbırlap: - Öşir üniñdi qaqqas! – dep, sol arada bürüp, tütip jibergendey bolıp edi* (M. Avezov, Şıg.). *Kün tawdan nayza boyı köterilgende, Aqbilek alqınıp bir kezeñge şığıp edi* (J. Aymavıtov, Aqbilek). *Gülşarattuñ awır sözün estigende algaşqı minuttarda uwday aşıp, alqınıp ketken kökiregi endi birte-birte basıla bastadı* (İ. Esenberlin, Şıg.) (KETS I 2006: 423).
- Nefes nefese kalmak (KTTS 2008: 42).

Çağdaş Kazak Türkçesi sözlüklerinde *alqın-* fiilinin anlamı “nefes nefese kalmak” olarak gösterilmiştir ancak bu fiil aktif olarak kullanılmaz. İnceleme alanımız içerisindeki metinlerde bu fiile bir kez Aktamberdi Jırav’ın bir yırında rastlanmıştır ve “çok yorulmak, tükenmek” anlamında kullanılmıştır. Bu fiil, ilk olarak tarihî Türk lehçelerinden Köktürkçede *alkın-* “azalmak, mahvolmak, tükenmek” anlamlarıyla karşımıza çıkmaktadır (KT.G.9). Eski Uygur Türkçesi eserlerinde *alqın-* “bitmek, tükenmek, azalmak, eksilmek, kaybolmak” (EUTS.11); Karahanlı Türkçesi eserlerinden Dîvân’da *alqın-* “bitmek, tükenmek, ölmek” (DLT.I.254), Kutadgu Bilig’de *alkın-* “bitmek, tükenmek” (KB.I.114) anlamındadır. İbn-i Mühennâ Lugâti’nde ise *alkın-* fiili “yok olmak” anlamındadır (Rif.124) (Clauson 1972: 139).

Çağdaş Türk lehçelerinden Kırgız Türkçesinde *alkın-* fiili “nefesi tutulmak, ateşlenmek, kızmak, ileri atılmak, saldırmak, gayretle hücum etmek, taşkınlık etmek, ileri hareket etmek için özenmek” gibi çeşitli anlamlarda kullanılan bir fiildir (KS 1998: 29).

arı-: yorulmak.

“Qara argımaq *arisa*

Qarga adım jer muñ bolar” (XI-35, 796)

“Atıñ *arıp* kelgende

Ötkel bermes keşerge” (XI-35, 802)

- 3. Yorulmak. *Alıs tüstikten arıp uşıp kelgen uzaqqargalar bul jerdi sagınıp qalganday* “Uzak güneyden uçarak yorulup gelen kargalar bu yeri özlemişler gibi” (N. Gabdullin, Kızık dövren). *Qaramay şamasına tawday isti, Öziniñ mindetine algan ümit. Aqırda “älin bilmes älek” bolıp, Arıgan, qaljırgan, talgan ümit* “Bakmadan büyüklüğüne dağ kadar işi, kendine vazife bilen ümit. Sonunda “haline bakmadan çabalayan” olup, yorulan, halsizleşen, bitkin düşen ümit” (S. Dänentayev, Şıg.). “*Bul künde jas ulgaydı, jan arıptı, Biz eskirip düniye jañarıptı. Än salam anda-sanda sagınganda, Sagım bop ketip qalğan balalıqtı*” “Bu günde yaş ilerler, can yorulmuş, Biz eskiyip dünya yenilenmiş, Şarkı söyleyeyim arada sırada özlediğimde, Hayal olup giden çocukluğa” (T. Moldagaliev, Şakıradı köktem) (KETS I 2006: 677).
- *Jaqsı qartaysa da jaman bolmas, jaqsı at arısa da şaban bolmas* “İyi yaşlansa da kötü olmaz, iyi at yorulsa da yavaşlamaz” (BS 65 2010: 70). *Attı arıganda kör, jigitti qarıganda kör* “Atı yorulduğunda gör, yiğidi yaşlandığında gör” (BS 65 2010: 348). *At qızıgı arıganşa, adam qızıgı qarıganşa* “Atın zevki yoruluncaya, insanın zevki yaşlanıncaya kadar” (BS 65 2010: 348). *Qarga adım jer muñ bolar, qara argımaqarisa, qatın-bala qorıqpas, qas batırdan qarisa* “Bir adımlık yer dert olur, kara argımak yorulursa, karısı çocuğu korkmas, has bahadır yaşlanırsa” (BS 65 2010: 369). *Adamnan tilegen arıdı, qudaydan tilegen jarıdı* “İnsandan dileyen yoruldu, Allah’tan dileyen kazandı” (BS 66 2010: 17).

Çağdaş Kazak Türkçesinde *arı-* fiili “zayıflamak” anlamında kullanılmaktadır. Yorulmak anlamında ise *şarşaw, qaljıraw, şarşap-şaldıguw* fiilleri aktif olarak

kullanılmaktadır (TKS 2007). *Ar-* fiili, ilk olarak tarihî dönem Türk lehçelerinden Eski Uygur Türkçesinde “yorulmak, dermansızlaşmak, zayıflamak” anlamlarıyla karşımıza çıkmaktadır (EUTS.19). Karahanlı Türkçesi eserlerinden *Dîvânu Lugâti’t-Türk’te ar-* “yorulmak, dermansız kalmak” (DLT.I.172), *Kutadgu Bilig’de ar-* “dermansız kalmak, yorulmak” (KB.I.3702); *Çağatay Türkçesinde ar- ~ har-* “ay.” (San.33v.8) (Clauson 1972: 193); *Codex Cumanicus’ta arımayın* “yorulmadan” (KTS.11) anlamlarında kullanılmıştır.

“Yorulmak” anlamında Çağdaş Türk lehçelerinden Türkmen Türkçesinde *ār-* (TrkmTS 1995: 31); Başkurt Türkçesinde *arı-* (BTH I 1993: 80); Tatar Türkçesinde *arı-* (TatTS 1997: 33); Kırgız Türkçesinde *arı-* (KS 1998: 44); Özbek Türkçesinde *hâri-*, *hâr-* (UTİL II 1981: 707); Uygur Türkçesinde *har-* (YUTS 1995: 149) fiilleri bulunmaktadır. Yakut Türkçesinde ise *īr-* fiili kullanılmaktadır (Sevortyan 1974: 160).

	ar-
Köktürkçe	
Eski Uygurca	ar- EUTS.19
Karahanlı Türkçesi	ār- DLT.I.172; ar- KB.I.3702
Harezm Türkçesi	ar- NF.167.17; ar- Kutb.10
Çağatay Türkçesi	ar- Vel.11-12; har- San.33v.8
Kıpçak Türkçesi	arı- KTS.11

	arı-	şarşa-	Başka Şekil
Türkiye Türkçesi			yorul-
Azerb. Türkçesi			yorul-
Trkm. Türkçesi	ār-		yorul-, yāda-
Kazak Türkçesi		şarşa-	kaljıra-
Tatar Türkçesi	arı-		talık-
Başk. Türkçesi	arı-		talık-
Kırgız Türkçesi	arı-	çarça-	
Özbek Türkçesi	hâri-	çarçā-	tāl-
Uygur Türkçesi	har-	çarçi-	tal-

Yakut Türkçesi	ır-		sılay-
----------------	-----	--	--------

arı- fiili “yorulmak” anlamıyla Anadolu ağızlarında da kullanılmaktadır (bkz. DS.I.320).

arıs I: araba oku.

“Doňgalaq arba jüre almas,

Qos *arısı* singan soň” (XI-4, 80)

- Arabanın (at, öküz vb.) yük çeken çift arışı. *Suwırıp aldı Er Kodar, Arbadan bir arısti, Jayaw turgan äskermen, Kele Kodar salıstı* “Çekip aldı Er Kodar, arabadan bir arışı, yaya duran askere, gelerek Kodar yardım etti” (Batırlar jırı). *Doňgalaq arba jüre almas, Qos arısı singan soň* “Ara­banın tekerleği dönemez, çift arışı kırıldıktan sonra” (Üş gasır). *Jiyekten jartı şaqırım jerge deyin kölik, birine-biri arısın tirep turgan eki ayaqtı, tört ayaqtı arbalar* “Kıyıda­n yarım kilometreye kadar yük arabası ve arışını yaklaştırıp duran iki ayaklı, dört ayaklı arabalar var” (Z. Akışev, Akbel.). *Ol attıñ oqıs umtulğanınan keri qaray lıqsıp ketti de, jaydaq tarantastıñ şetki arısınan ustap qaldı* “O at aniden koştuğundan düştü ve eyersiz yük arabasının kenardaki arışından tuttu” (H. Esenjanov, Ak Jayık) (KETS I 2006: 689).
- Arabanın yük çeken çift arışı (KTTS 2008: 59).
- (Oral: Kazt., Kara.; Kar., Şet; Kost.: Jang., Aman.) Arabanın (at, öküz vb.) bel ağacı. *Jükti köp salma, arbaniñ arısı naşar* “Yükü çok yükleme, arabanın arışı zayıf” (Oral, Kara.). *Kün qulaqtansa, küregiñdi sayla, Ay qulaqtansa, arısıñdi sayla* “Hava bozulursa küreğini hazırla, ay bozulursa arışını hazırla” (Kost., Jang.). *Minawiñniñ arısı osal eken* “Bu (seninkinin) arışı dayanıksızmış” (Kar., Şet). *Awmagı üş qanat üydey apanniñ betine eki arbaniñ arısın jaqqan* “Boyutları üç kanat ev kadar çukurun üstünü iki arabanın arışıyla örtmüş” (G. Müst., Day. keyin, 9) (KTAS 2005: 72).
- Atına äli kelme­gen arısın töbeleydi “Atına gücü yetmeyen arışına vurur” (BS 65 2010: 349).

Kazak Türkçesi Sözlüğünde *arıs* kelimesinin “arabanın ön tarafı ile arka tarafını bağlayan iskelet” anlamı gösterilmiş olmakla birlikte (KATS 2003: 52) Kazaklarda bu anlamda aktif olarak *belagaş* kelimesi kullanılmaktadır (KTTS 2008: 124). Kelimenin, anlam genişlemesine uğrayarak “boy” anlamı kazandığı da görülmektedir (bkz. Arıs II). Clauson’un verdiği bilgiye göre kelime, ilk olarak tarihî dönem Türk lehçelerinden Eski Uygur Türkçesinde *erüşi* (TT VI 391) biçiminde karşımıza çıkmaktadır (Clauson 1972: 239). Karahanlı Türkçesi eserlerinden Divânu Lügâti’t-Türk’te *arış* “arış” (DLT.I.61); Çağatay Türkçesi sözlüklerinden Senglâh Lugatinde *arış* “tezgah üzerindeki çözü” (San.37v.13) (Clauson 1972: 239) anlamlarında kullanılmıştır.

Çağdaş Türk lehçelerinden Türkiye Türkçesinde *arış* “1. Kolun dirsekten parmak uçlarına kadar olan kısmı 2. Çözü 3. Araba oku” (TS 1974: 53); Kırgız Türkçesinde *eriş* “1. mensucatta boyuna atılan iplik” (KS 1998: 337); Volga Tatarcası ve Tobol Tatarcasında ise *arış* “araba oku” anlamındadır (Kaymaz 1994: 20).

Altay dillerinde ise durum şöyledir: Mo. *aral* “araba oku, araba döşemesi” = Ma. *fara* “kızak, araba oku”, Go. *pāra* “kızak” = Ko. *palgo ay*. (Kaymaz 1994: 20).

arıs II: boy.

“*Altı arısqa* bildirmey,

Basıp jeymin deymisiñ?!” (IX-4, 84)

“Men Argın degen *arısın*,

Awzı kere qarısın” (XI-25, 551)

“Söylep qal, söyle tilim, *arıs* keldi,

Aldıña söyleytugin namıs keldi” (XII-38, 640)

- esk. 1. Boy düzeninde bir kabileyi kuran atalar. *Bas qosılsa arısqa, Kim şabadı namısqa* “İnsan katılırsa kabileyeye, kim göz dikecek namusa” (Abay, Tol. jıyn.). *Men Argın degen arısın, azuwı kere qarısın* “Ben Argın denen kabileyim, azısı tam bir karışım” (Üş gasır). *Kenjequl qazaq jetpes babasına, Tört arıs biylik aytqan balasına* “Kenjekul Kazak dört boya beylik yapan babası kadar olamaz” (Aytıs). 2. Boy oluşumunun ilmî sınıflandırmasıyla meşgul olmak yerine ulıs, arıs gibi kavramları rastgele dizmekle uğraşmak (M. Şokay, Tand.). 3. esk. Kabilenin merkezini oluşturan yakın boylar birliği. *Osı keñestiñ soñğı*

kezinde Abay Begeşten, aralıq sözge kimder aralasıp jürgenin naqtılap surap edi, sogan jawap etip: “bul kelgen tört-bes kisi - Arğın, Nayman, Kerey, Uvaq deytin “tört arıs” atalgan elderdiñ köp adamın sanastı “Bu meclisin sonunda Abay Begeşten, söze kimlerin katılacağı kesinleştirep sormuştu, ona cevap verip: “bu gelen dört beş kişi - Arğın, Nayman, Kerey, Uvak denen ve “dört boy” olarak adlandırılan halkların pek çok adamını saydı” (M. Ävezov, Şıg.). **Altı arıs alaş.** Bütün Kazak yurdu. Sayramdaki topluluğa hangi kabilenin hangi boylarının hangi atalarının hangi otağlarının geldiği, hangisinin önce dikilip, önce göçtüğü, hangisinin çayının tatlı olduğu *altı arıs alaşa* bütünüyle yayılır, yer dibindeki yedi neslin gövdesini çuval gibi yapan özel mesele (Ä. Kekilbayev, Şıg.) (KETS I 2006: 690).

- 2. Boy, kabile, ata (KTTS 2008: 60).
- (Gur., Mang.) ata, boy. 6 arıs jarı, 9 arıs toqsanbay, 8 arıs aday dep aytıladı “6 arıs Jarı, 9 arıs Doksanbay, 8 arıs Aday diye söylenir” (Gur., Mang.) (KTAS 2005: 72).

Kazak Türkçesi Sözlüğünde *arıs* kelimesinin “kabile, aşiret” anlamı gösterilmiş olmakla birlikte (KATS 2003: 52) Kazaklarda “boy”u ifade etmek üzere aktif olarak *ruv, taypa; qavım* kelimeleri kullanılmaktadır. Kelime, “araba oku” anlamından “boy” anlamını kazanmıştır (bkz. Arıs I).

Ümbetey Jırav’ın bir yırında “altı” sayı ismi ile birlikte kullanılan *arıs* kelimesinin *Alaş* ve *Kazak* isimlerinin sinonimi olarak kullanıldığı görülmektedir. *Altı arıs* tabiri Kazakları oluşturan altı iskelet boyun adlandırması olarak kullanılmıştır. Bu boylar; Alşın, Arğın, Duvlat, Kanglı, Kıpçak ve Nayman boylarıdır.

aruw: değerli, kıymetli, temiz.

“Argımaq *aruw* atlar seskense

Aq tigerdiñ qarsı aldında juwsar ma” (IV-24, 383)

“Aq taban *aruw* torı at jaylagan,

Aldaspan awır qılış baylagan” (IV-30, 513)

“Bir oyında alpıs ala balta sindırgan

Aysanıñ *aruw* ulı Qolay bar” (IV-30, 546)

- 2. Soylu, safkan (at, sunkar vb.). *Aqtaban aruw torı at jaylagan* “Aktaban (isimli) soylu doru at yaylamış” (Şoban). *Tawda tarlan aqırsa, tas murnın aruw sunqar sızgırsa* “Dağda alacalı bağırsa, sert burnunu soylu kartal çevirse” (Er Targin). 3. Çok güçlü, asil, sağlam (oğul, yiğit, bahadır vb.). *Aysuluwdıñ aruw ämeti turganda Aysanıñ aruw ulı Qolay bar* “Aysulu’nun soylu Ahmet’i bir yana Aysanın güçlü oğlu Kolay (da) var” (Şalkiyiz akın, Şıg.) (KETS I 2006: 663).

Kelime, ilk olarak tarihî dönem Türk lehçelerinden Eski Uygur Türkçesinde “temiz, arı, saf, kusursuz, mukaddes” anlamlarıyla karşımıza çıkmaktadır (EUTS.19). Karahanlı Türkçesi eserlerinden DLT.de *arıg nēñ* “temiz olan bir şey” (DLT.I.63), Kutadgu Bilig’de *arıg* “saf, temiz” (KB.I.831); Harezmi Türkçesi eserlerinden Nehcü’l-Ferâdis’te *arıg* “pâk, temiz; günahsız” (NF.232.10); Çağatay Türkçesi sözlüklerinden Abuşka lugâtinde *arıg/arıq* “arı, temiz” (Vel.12), Senglâh lugâtinde *arı* “temiz, günahsız” (San.37v.12) (Clauson 1972: 213); Kıpçak Türkçesi eserlerinde *aru* “saf, temiz, arı”, *arı* “arı, saf, temiz; namuslu”, *arıg* “arı, saf, temiz; kutsal, mübarek; güzel, hoş” (KTS.11-12) anlamlarındadır.

Çağdaş Türk lehçelerinden Türkiye Türkçesinde *arı* “1. temiz 2. yabancı şeylerden arınmış, katışıksız, saf, halis 3. günahsız”; Başkurt Türkçesinde *arıw* “iyi, temiz” (BTH I 1993: 80); Tatar Türkçesinde *aruw* “temiz” (TTAS I 1977: 73); Altay Türkçesinde *aru* “temiz, arı” (ATS 1999: 29); Karaçay-Malkar Türkçesinde *aruv* kelimesi “güzel, saf, temiz” (KMTS 2000: 90); Hakas Türkçesinde *arıg* “1. Temiz 2. Saf” (HTS 2005: 50); Tuva Türkçesinde *arıg* “temiz” (TuvTS 2003: 6); Yakut Türkçesinde *ırās, rās* kelimeleri “temiz, saf” (Gülensoy 2007: 76) anlamlarıyla kullanılmaktadır.

Bugün Kazak Türkçesindeki *aruw* sözüne eski Kazak edebiyatı örneklerinde sık rastlanır, bu sözün iki anlamı vardır. Biri kadın, kız isimlerinden önce gelip “güzel, alımlı”, “değerli, kıymetli” anlamında kullanılır. Dospambet jirav kendisi hakkındaki tolgavının birinde:

“Algım Äli aganıñ qızı edi,
Qas aruwdıñ özi idi” der.

Bununla birlikte XV-XVII. asırlardaki örneklerde *aruw at*, *aruw ul*, *aruw batır* gibi terkiplerle karşılaşırız. Bugün *aruw at*, *aruw jigit* gibi terkipler kulağa tanıdık gelmiyor. Günümüzde *aruw* kelimesi kadın için, çoğunlukla da genç ve güzel kızlar için kullanılsa da önceden *aruw* kelimesi “pak, temiz, lekesiz” ve dinî anlamda “kutsal, hayırlı” anlamlarında kullanılmış ve buradan hareketle “kusursuz, asil, günahsız, temiz” gibi mecazî anlamlar kazanmıştır. Eski Türk yazmalarında *arıg ton* (temiz elbise), *arug azuq* (helâl azık), *qılqı arug* (huyu güzel) gibi terkipleri görürüz. Eski Türk yazmalarındaki *arug kızlar* terkiibi bugünkü gibi “güzel kızlar” anlamında değil “günahsız, temiz kızlar” anlamında kullanılırdı. Orta asırlardaki Türk yazmalarında da *aruw* (*arı*, *arıg*, *arug*, *arıq*) kelimesinin “temiz, lekesiz, kutsal” anlamları korunmuştur. Moğol dilinde de *arıg* sözü “temiz” anlamına gelir. Moğolca *arıg us* - *awız suw* (taze, içmeye uygun su), *arılax* “temizlenmek, açılmak (havanın açılması), yok olmak” anlamlarını verir.

Yukarıda Kazak öleñlerinde karşılaşılan *aruw* sözünün yıldıya ve yiğide bağlı tamlamalarla ifade edilen türleri, bu kelimenin eski anlamlarının Kazak Türkçesinde de kullanıldığını tanıklıyor. Ancak *aruw* kelimesinin eski anlamlarının hepsi, sözünü ettiğimiz devirlerde Kazak Türkçesinde korunmamıştır. Meselâ bu sözün su, elbise, yemek gibi isimlerle kullanıldığına rastlamıyoruz. Sadece yiğit ile onun can yoldaşı yıldıyla bağlantılı kullanıldığını görüyoruz ve “kusursuz” anlamından mecazî olarak “çok iyi, kıymetli” anlamına geldiğini anlıyoruz (Sızdıkova 1980: 36).

asmar et-: emanet etmek³⁴

“Etektep jıygan köp halqıñ

Sultan iyem, kimge *asmar etersiñ*” (IV-11, 173)

- esk. Emanet etmek, teslim etmek. *Jük tiyeseñ - ketersiñ*, *Niyet etseñ - jetersiñ*, *Jetseñ - tawap etersiñ*, *Etektep jıygan köp halqıñ*, *Sultan iyem, kimge asmar etersiñ*“Yük yüklersen gidersen, niyet edersen ulaşırsın, ulaşırsan tavaf edersen, yığılıp duran kalabalık halkını, Sultan iyem, kime emanet edersen” (Şalkiyiz // Aldaspan) (KETS II 2006: 20).
- esk. emanet etmek, teslim etmek (KTTS 2008: 61).

³⁴ Ayrıca bkz. R. Sızdık 2009: 83.

Clauson, fiilin oldukça büyük bir fonetik değişikliğe uğrayarak Orta Farsça *avispār-* > *ōspar-* (Modern Farsçada aynı anlamda *sipur-* fiili kullanılmaktadır) fiilinden alıntı olduğunu belirtmiştir. Fiil, Karahanlı Türkçesi döneminde (XII. yy.) *osparla-* “teslim etmek” biçiminde karşımıza çıkmaktadır (JRAS 1942: 191) (Clauson 1972: 241). Harezmi Türkçesi eserlerinden Nehcü'l-Ferâdîs'te *ısparla-* “emanet etmek” (NF.102.1); Kıpçak Türkçesi eserlerinden Et-Tuhfetü'z-Zekiyye'de *asmarla-* “(birini) vasiyet hükümlerini yerine getiren -vasi- olarak atamak” (Tuh.5a.10), Kitabü'l-İdrâk lî-lisani'l-Etrâk'ta *ısmarla-* “sipariş etmek, ısmarlamak” (İd.14); XIV. yy.da kaleme alınan İbn-i Mühennâ Lugâtinde ise *ısmarla-* “emanet etmek” anlamındadır (Mel.23.11; Rif.105) (Clauson 1972: 242).

“İsmarlamak” anlamında çağdaş Türk lehçelerinden Türkiye Türkçesinde *ısmarla-*; Azerbaycan Türkçesinde *ısmarla-*; Başkurt ve Tatar Türkçelerinde *zakaz bir-*; Kazak Türkçesinde *tapsır-*, *eskert-*; Kırgız Türkçesinde *tapsır-*; Özbek Türkçesinde *buyürtir-*, *buyurt-*; Türkmen Türkçesinde *tabşır-*, *buyur-*; Uygur Türkçesinde *tapşur-* ve *buyrut-* fiilleri kullanılmaktadır (KTLS 1991: 358). Yakut Türkçesinde ise *üles-* ve *sakaastaa-* fiilleri kullanılmaktadır (TSS 1995: 119).

awır II: değerli, kıymetli.

“Tebirlerge qalganda

Teñseler soydı *awır* Nogay jurtıñız” (IV-11, 210)

- *Qız awır ma, tuz awır ma* “kız mı değerli, tuz mu değerli” (65 2010: 88).
Qonaqqongan jerine awır, tas tüsken jerine awır “Misafir oturduğu yerde değerli, taş düştüğü yerde ağır” (BS 65 2010: 245).

Bu kelime, ilk olarak tarihî Türk lehçelerinden Köktürkçede *agır* “ağır; değerli” anlamıyla karşımıza çıkmaktadır (BK.D.2). Eski Uygur Türkçesinde *agır* “sanlı, saygıdeğer, şerefli, itibarlı” (EUTS.7); Karahanlı Türkçesi eserlerinden Dîvân'da *agır neng* “pahası ağır nesne, değerli şey” (DLT.I.53), Kutadgu Bilig'de *agır* “değerli, önemli” (KB.I.902); Harezmi Türkçesi eserlerinden Nehcü'l-Ferâdîs'te *agır* “değer, baha” (NF.97.16) ve bu isimden türemiş *agır-la-* fiili “hürmet etmek; ululamak” (NF.60.11); Kıpçak Türkçesi eserlerinden Codex Cumanicus'ta *agır* “şan, şeref, şöhret” (KTS.3) anlamındadır.

Çağdaş Türk lehçelerinden Türkiye Türkçesinde de *ağır* kelimesi mecazî anlamda sıfat olarak “kıymetli, değerli” anlamında kullanılmaktadır; *ağır misafir* gibi. Büyük Türkçe Sözlükte *ağır* sözü “değeri çok olan, gösterişli” anlamında geçmektedir.

ayaq: kâse, tabak; kadeh.

“Künderdiñ küni bolganda

Bir *ayaq* asqa algısız” (IV-20, 343)

“Şubar kösem sarı *ayaq*

Quyıp berdi mas qılıp” (XI-10, 178)

“*Saptayaqtay* erindim,

Sarmısıqtay azuwlım” (XI-17, 318)

“Nasıbay at janiña qasıñ bolsa,

Qayırgı ber bir *ayaq* asıñ bolsa” (XII-50, 802)

- Ağaçtan oyularak yapılıp yemek yemeye mahsus kap. *Esim şiy jaqqa barıp, ayaqqa ayran quya bastadı* “Esim (kamyştan yapılmış) dolaba doğru gidip kâseye yoğurt doldurmaya başladı” (M. Ävezov, Tasgülek). *Zildeyin qaraşı öziniñ, Künde neşe ayaq ayran işesiñ* “Şunun büyüklüğüne baksana, günde kaç tabak yoğurt yiyorsun” (G. Musirepov, Oyangan ölke). *Şubattu simire salgan Gabiyden terlep qoya berdi de: “Şeşe, tağı berşi!” - dep, ayagin usındı* “Deve sütünü birden içen Gabiyden terledi ve “Anne, biraz daha versene” deyip tabağını uzattı (S. Mukanov, Ösüv jol). *Ası bar ayaqtan attama* “İçinde yemek olan tabağın üzerinden atlama” (Makal-mätel) (KETS II 2006: 321).
- Ağaçtan oyularak yapılan yemek yemeye mahsus büyük kap (KTTS 2008: 79).
- (Jezk., Ulı.) kâse, kap kacak. Ayagiñızdı beriñiz, şay quysın, işiñiz “Kâsenizi veriniz, çay döksün, içiniz” (Jezk., Ulı.) (KTAS 2005: 92).
- *Anasın körip qızın al, ayagin körip asın iş* “Anasına bakıp kızını al, tabağına bakıp yemeğini ye” (65 2010: 252)³⁵. *Kelinniñ ayagınan, qoyşınıñ tayagınan* “Gelini tabağından, çobanı dayağından (tanırsın)” (65 2010: 196). *Jaman qonaqtan jartı ayaq as qaladı* “Kötü misafirden yarım tabak yemek kalır” (BS 66 2010: 142).

³⁵Bu atasözünün, *anasın körip qızın al, ıdısın qarap asın iş* varyantı da vardır (bkz. BS 65 2010: 252).

Ayak kelimesi “kâse” anlamıyla ilk defa tarihî Türk lehçelerinden Eski Uygur Türkçesinde karşımıza çıkmaktadır: *ayak* “kadeh” (EUTS.27). Kaşgarlı Mahmud, Oğuzlar’ın bu kelimeyi kâse anlamıyla kullanmadıklarını, bunun yerine *çanak* kelimesini kullandıklarını belirtmiştir. Divânu Lügati’t-Türk’te de kelimenin kâse anlamı gösterilmiştir: *ayak* “kap kacak” (DLT.I.84). Harezmi Türkçesi eserlerinden Kutb’un Hüsrev ü Şîrîn’inde ayak “kap, kâse” (Kutb.6); Çağatay Türkçesi sözlüklerinden Sanglâh Lügatinde ayak “kadeh” (San.57r.2); Kıpçak Türkçesi eserlerinden Et-Tuhfetü’z-Zekiyye’de ayak “çanak” (Tuh.19b.6) anlamlarıyla karşımıza çıkmaktadır (Clouston 1972: 270).

Çağdaş Türk lehçelerinden Kırgız Türkçesinde *ayak* “fincan, tabak” (KS 1998: 62); Başkurt Türkçesinde *ayak* “ağaç tabak” (BTH I 1993: 102); Yakut Türkçesinde *ayax* “kadeh” (Gülensoy 2007: 92) anlamlarıyla kullanılmaktadır.

Kelime “kâse” anlamıyla Kazak Türkçesinde tek başına kullanılmaz ancak “kap kacak, mutfak eşyası, tabak çanak” anlamına gelen *ıdıs-ayaq* ikilemesinde bu anlam korunmuştur (KATS 2003: 661). *ıdıs* kelimesi tek başına “kap” anlamında kullanılır (KATS 2003: 661).

aydın: parlak, açık, aydın.

“Qaz üyregi bolmasa

Aydın-şalqar köl garip” (I-4, 79)

“Han qızınday sultanniñ

Aydındıqtay aq bilegin jastanıp” (III-4, 93)

“*Aydındı* kölge qal şawıp,

Togızın sogıp uşırğan” (IV-11, 216)

“*Aydındı* jaqsı aymen teñ,

Jomart jigit baymen teñ” (XII-57, 921)

- Aydın [şalqar] köl.Dalgalandan uçsuz bucaksız göl. *Sender bir aydın şalqar köl ediñ, Uyasız qazday qalıqtap Ortaña qondım aynalıp* “Siz uçsuz bucaksız bir göldünüz, yuvasız kaz gibi süzülüp ortanıza kondım dönüp (Kerderi Âbubekir, Kazagım). *Bir ögiz aydın şalqar kölge keldi, Jagalap suwatı bar jerge keldi. Şildeniñ sarşa tamız ıssı kezi, Bek qattı qanı qaşıp şöldep edi* “Bir öküz uçsuz

bucaksız göle geldi, yakasını dolaşır yalağı olan yere geldi. Temmuzun sonundaki yakıcı sıcak zamanı, Beyin rengi kaçır çok susamıştı” (A. Baytursinov, Şığ.). *Ülken Qaratastıñ tübinen muzday suvıq bastaw qaynap şığıp, aydın şalqar kölge quyatın* “Büyük Karataşın dibinden buz gibi soğuk kaynak suyu çıkıp uçsuz bucaksız göle karışıyor” (O. Bökeyev, Kamşiger) (KETS I 2006: 147).

- Aydın [şalqar] kölOldukça duru, parlak göl (KTTS 2008: 23).
- (Oral, Jang.; Res., Orın.) Büyük göl. *Jangalanıñ janı tolğan aydın*“Jangalanın etrafı uçsuz bucaksız göldür” (Oral, Jang.). *Bası bilaq bolmasa, Sagası aydın bolmas* “Başında bulak olmazsa nehrin ağzında göl olmaz” (Res., Orın.). Eski Türk yazma eserlerinde aydın “ay ışığı” (DTC, 28). Parlamakta olan gölün “aydın” olarak adlandırılması ay ışığına benzemesinden ortaya çıkmış olabilir.[Kırgızca aydın “ay ışığı” (K. Yud. KRS, 30); özb. oydin (Uzb.-rus. sl., 1959, 299)] (KTAS 2005: 26).
- *Aydın köl/aydındı şalqar köl* “büyük göl, geniş göl; tertemiz, parlak göl” (FS 2007: 23).
- *Alpıs kün aspanga qaraganşa, altı köş te aydın kölge jet* “Altmış gün göküzüne bakacağına altı günde göçüp parlak göle ulaş” (BS 65 2010: 22). *Qogalı köl nar qamis, aydın köldey ot janar. Peyili jaman kisini tüye üstinen iyt qabar* (BS 65 2010: 140). *Ay tolıq bolsa, aydınu älemge keter* “Ay tam (dolunay) olursa, ışığı evrene gider” (BS 66 2010: 21)

Aydın kelimesi Kazak Türkçesinin izahlı sözlüğünde; 1. heybet, güç kuvvet; 2. gölün, duru suyun parlayan yüzeyi, mecazî anlamı “açık, belli” şeklinde açıklanmıştır (KTTS I 1972: 18). *Aydındı* kelimesinin ise günümüzde sadece “heybetli, ihtişamlı” anlamında kullanıldığını biliyoruz (KTTS I 1972: 18). Ancak bu kelimenin eski yırlardaki anlamı bugünkü gibi değildir.

Aydın kelimesine ilk olarak tarihî dönem Türk lehçelerinden Karahanlı Türkçesinde rastlıyoruz. Karahanlı Türkçesi eserlerinden DLT.de *aydıñ* “aydın, ay aydınlığı” anlamındadır (DLT.I.117). Harezmi Türkçesi eserlerinden Kutb’un Hüsrev ü Şîrîn’inde *aydıñ* “ay ışığı” (Kutb.6); Çağatay Türkçesi sözlüklerinden Sanglâh Lugâtinde *aydın* “ay ışığı” (San.57r.14) (Clouston 1972: 268); Kıpçak Türkçesi

eserlerinde *aydın* “1. ışık, aydınlık, parlak 2. ay ışığı” (KTS.17) anlamlarıyla karşımıza çıkmaktadır.

Çağdaş Türk lehçelerinden Türkiye Türkçesinde *aydın* “ışık alan, ışıklı, aydınlık”; Azerbaycan Türkçesinde aydınlık “aydınlık” (AzTS 1999: 46); Türkmen Türkçesinde *aydiň* “aydın, ışıklı” (TrkmTS 1995: 39) anlamlarında kullanılmaktadır.

	aydın	yarıq
Köktürkçe		
Eski Uygurca		yarıq EUTS.188
Karahanlı Türkçesi	aydiň DLT.I.117	yarıq DLT.III.15; yarıq KB.I.12
Harezmi Türkçesi	aydiň Kutb.6	yarıq NF.241.6; yarıq Kutb.72
Çağatay Türkçesi	aydın San.57r.14	yarıq/yarıq Vel.400-1; yarıq San.329v.11
Kıpçak Türkçesi	aydın KTS.17	yarıq KTS.312

	aydın	yarık	Başka Şekil
Türkiye Türkçesi	aydın		parlak
Azerb. Türkçesi	aydın		parlag
Trkm. Türkçesi	aydiň		yagtı
Kazak Türkçesi		jarık	
Tatar Türkçesi			yaktı
Başk. Türkçesi			yaktı
Kırgız Türkçesi		carık	
Özbek Türkçesi			pârlâk
Uygur Türkçesi			parlak
Yakut Türkçesi		sırdık	

bile-: bilemek.

“Aq suñqar qustay tüledi,

Azuwın taska *biledi*” (VIII-3, 43)

“Alıstan toyat tilediñ,

Qılışındı tasqa *bilediñ*” (XI-20, 386)

- 1. Egeleyip keskinleştirmek. *Keler sıyga sıy bere, Tilewin eldiñ tilegen. El qızımın men Zere Qılışın tasqa bilegen* “Saygıya saygıyla karşılık verip halkı için can veren. Halkın kızımı ben dayanıklı kılıcımı taşa bileyen” (M. Ävezov, Şıg.). *Sıldıramanıñ ar jagında, sarqıramanıñ ber jagında, mañıramanı ulıma jep jatır eken, janımanı bilemege bilep-bilep bavızdap keldim* “Nehrin o tarafında, gölün bu tarafında koyunu kurt yiyormuş, bıçağımı taşa bileyip o kurdu kesip geldim”(Kazirgi kaz. tili) (KETS IV 2011: 118).
- 1. Egelemek, keskinleştirmek (KTTS 2008: 164).
- *Azuwin ayga biledi* “oldukça çaba göstermek, gayret etmek” (FS 2007: 20).

Çağdaş Kazak Türkçesinde “bilemek” anlamında aktif olarak kullanılan fiil, *qayra-* fiilidir (KATS 2003: 274). Aslında sözlüklerde *bile-* fiiline de yer verilmiştir ancak aktif değildir. Bu fiil ilk olarak, tarihî Türk lehçelerinden Eski Uygur Türkçesinde *bilä-* “bilemek” anlamıyla karşımıza çıkmaktadır (EUTS.42). Karahanlı Türkçesi eserlerinden Dîvânu Lügâti’t-Türk’te *bile-* “bilemek” (DLT.III.270); Harezmi Türkçesi eserlerinden Kutb’un Hüsrev ü Şîrîn’inde *bile-* “bilemek” (Kutb.32) (Clauson 1972: 332); Kıpçak Türkçesi eserlerinde *bile-* “bileyilemek, egelemek, keskinleştirmek” (KTS.31); Çağatay Türkçesi sözlüklerinden Sanglâh Lügâti’nde *bile-* “bileği taşı ile bilemek, keskinleştirmek” (San.149r.27) (Clauson 1972: 332) anlamındadır. Bu fiil, İbn-i Mühennâ Lügâti’nde de “diş bilemek” deyimini içerisinde gösterilmiştir (Rif.102) (Clauson 1972: 332).

Bu anlamda çağdaş Türk lehçelerinden Türkiye Türkçesinde *bile-*; Azerbaycan Türkçesinde *bülövlə-* (AzTS 1999: 117); Kırgız Türkçesinde *bülö-, kurçut-, kayra-*; Uygur Türkçesinde *bili-, kayri-* (KTLS 1991: 68); Yakut Türkçesinde *biilee-, sítulaa-* (TSS 1995: 35) fiilleri kullanılmaktadır. Moğolcada da “bilemek” anlamında *bilüüdeh/bilegüde* fiilleri vardır (MTS 2003: 167).

İnceleme alanımız içerisindeki metinlerde iki yerde *bile-* fiiline rastlanmış ve her iki fiil de “taşla bilemek” şeklinde kullanılmıştır:

	bile-
Köktürkçe	
Eski Uygurca	bilä- EUTS.42
Karahanlı Türkçesi	bilē- DLT.III.270
Harezmi Türkçesi	bile- Kutb.32
Çağatay Türkçesi	bile- San.149r.27
Kıpçak Türkçesi	bile- KTS.31

	bile-	kayra-	Başka Şekil
Türkiye Türkçesi	bile-		
Azerb. Türkçesi	bülövlä-		
Trkm. Türkçesi			çal-, yitile-
Kazak Türkçesi		kayra-	
Tatar Türkçesi		kayra-	ütirlä-
Başk. Türkçesi		kayra-	ütirlä-
Kırgız Türkçesi	bülö-	kayra-	kurçut-
Özbek Türkçesi		qayrä-	
Uygur Türkçesi	bili-	kayri-	
Yakut Türkçesi	biilee-		sıtılaa-

bilek/bilik: okun boyanan ağaç kısmı (ok ucu hariç).

“Sıpayılıq bu-dı dep

Ala *bilek* oq salgan” (IV-30, 516)

- 2. İki tekerleğin arasına koyulan kalın demir ya da ağaç. *Janım-aw, bu ne degen boqtaşıq? Bügin qazan, keşe tabanı singan toqsan julğı qara üzeñgi, onıñ aldında ala jazday maydı ayap, qaramaylamay jürüp, biligin jandırğan ağaş arba* “Canım, bu nasıl bir uğursuzluk? Bugün kazan, dün tabanı kırılan doksan yıllık kara üzengi, onun öncesinde yağlamadan kullanılıp bilgiyi yanan yük arabası” (M. Ävezov, Şıg.). *Arbanıñ qanatına ıyığımdı tirep turıp, «Äwp!» dep tağı bir kötergenimde doñgalak bilikke ilindi* “Arabanın kanadına omzumu

dayayıp ‘hop’ deyip bir kere daha kaldırdığımda tekerlek biliğe yerleşti” (Ä, Nurşayıkov, Altın sokpak). *Ögiz benen soqa odan, bilik odan, ortağ egin salamız, qara barıp* “Öküzle kara saban ondan, bilik ondan, ortak ekin ekiyoruz” (J. Moldagaliyev, Jıyırma bes). 5. (Çatının çökmemesi için) evin tepesine yerleştirilen kalın ağaç. *Bizdiñ üydiñ töbesiniñ biligi qıysıq* “Bizim evin tepesinin biliği yamuk” (Kazak tili aymak. sözdigi) (KETS IV 2011: 128).

- İki tekerleğin arasına koyulan kalın demir (2008: 165).
- (Şımk., Tülk.; Alm., Karat.) (Çatının çökmemesi için) evin tepesine yerleştirilen kalın ağaç. *Bizdiñ üydiñ töbesiniñ biligi qıysıq* “Bizim evin tepesinin biliği yamuk” (Alm., Karat.) (KTAS 2005: 167). (Kost., Jang.; Sem., Abay.; Şıg., Kaz., Zays.) Araba tekerleğinin geçirildiği ağaç ya da demir. *Muhametjaniñ arbasınıñ biligi sınıp qalıp jolda jatır* “Muhammedcan’ın yük arabasının biliği kırılmış yolda bekliyor” (Kost., Jang.). *Arbanıñ emennen jasalgan biligi öte mıqtı boladı* “Arabanın (at, öküz vb.) meşe ağacından yapılan biliği çok sağlam olur” (Şıg., Kaz., Zays.) (KTAS 2005: 167).

Kıpçak Türkçesi eserlerinden Kitâbü’l-İdrâk Li-Lisâni’l-Etrâk’ta *bilik* kelimesinin ikinci anlamı “silah”tır (KTS.31).

Çağdaş Türk lehçelerinden Başkurt Türkçesinde *beläk* “araba tekerleğinin dönmesini sağlayan parça” (BTH I 1993: 132) anlamında da kullanılmaktadır.

Ä. Kaydarov *bilik* sözünün anlamını doğru tahmin etmiş gibidir. Öleñ-jırlara bakıldığında *bilik*; okun boyanan ağaç kısmı. Bu kelimeye orta asırlardaki (XIII. yy.) Türkçe-Arapça sözlükte de rastlanır. Kazak dilinde *bilik ağaş* denen tamlama var. Arabanın öndeki ve arkadaki tekerleklerini birbirine bağlayan ağaç parçası. Buna Jambıl ve Şuv civarında *belagaş* denir. Böylece *bilik (bilek), bel* kavramları “bir şeyin tam ortası, özü” anlamına sahip olan kelimeler. Jiyembet jıravın;

“Sırım sagan tüzüw-di

Sadaqqa salgan bulıñday” (Jiy. 49-50)

dediği satırlarda bulıñday yerine bilikdey yazılı olmalıdır, çünkü Kazak jırları ilk başta Arap harfleriyle yazıya geçti, o nüshalardan da mevcut alfabeye aktarıldı, o nedenle *bilikdey* yanlışlıkla *bulıñday* olarak yazılmış olmalıdır (Sızdıkova 1980: 51).

bit-:1. yetişmek 2. ortaya çıkmak.

“Jagasına qırşın *bitken* tal edi -

Japıraqın jayqaltıp” (IV-6, 82)

“İyil bolıp beriş *bitse*

Aybar bolar teregi” (IV-6, 91)

“Ärkim özi talpınbaq

Basına *biter* bağı üşin” (VII-5, 57)

“Bayraqqa *bitken* quraqpın

Sawsagım jerge tüsirmen” (VII-6, 62)

- 4. Bitip yeşermek, gürleşmek. *Jeri qanday baptaıwlı, Bite qaldı ekkeni, Atıp qolmen atpanı, suwdan kende etpedi* “Yeri ne kadar bakımlı, yetişe durdu ektiği, atıp el ile tulumbadan suyu, suya muhtaç bırakmadı” (Ä. Täjibayev, Ömir.). *Qına tasqa bitedi, Bilim basqa bitedi* “Kına (bir ot çeşidi) taşta biter, bilgi başta biter” (Makal-mätel). *Suluwday ayna ap qaragan, Jibektey şaşın taragan, Özenge bitkenqalıñ tal, Suwga tönip telmirer* “Güzel gibi ayna alıp bakan, ipek gibi saçını tarayan, nehirde yetişen gür ağaç” (S. Seyfullin, Şıg.) (KETS IV 2011: 185).
- 4. yeşerip büyüme, (ortaya) çıkmak (KTTS 2008: 168).
- *Boyga bitti* Eki qabat boldı, boyına bala bitti “İki kat oldu, hamile kaldı (bedende çocuk ortaya çıkmak)” (KTFS 2007: 69).
- *Jarlıga til bitti, jabıga şır bitti* “Fakir konuştu, kötü at kilo aldı” (65 2010: 36). *Kedeyge at bitse* “qaydan aldıñ” deydi, *bayga at bitse* “quttı bolsun” deydi “Fakirin atı olsa nerden aldın der, zenginın atı olsa kutlu olsun der” (BS 65 2010: 39). *Mal basqa bitedi, qına tasqa bitedi* “Baht başta biter, kına (bir ot çeşidi) taşta biter” (BS 65 2010: 47). *Sabırlınıñ bagına alma biter, sabırsızdıñ bagına qawga biter* “Sabırlının şansına elma yetişir, sabırsızın şansına kavga ortaya çıkar” (BS 65 2010: 145). *Ekpey egin bitpes* “Ekmeden ekin yetişmez” (BS 65 2010: 315). *Jaman jerge atşı buta bitedi, jaman kölge baqa aygırlıq etedi* “Kötü yerde acı bitki yetişir, kötü gölde kurbağa krallık eder” (BS 65 2010: 325). *Jarga bitken jantaqtı, jannan köşken nar jeydi* “Yarda yetişen (ortaya

çıkan) diken, canından geçen deve yer” (65 2010: 361). *Tulpar bitpeydi, bitse ketpeydi* “Tulpar yetişmez, yetişse gitmez” (BS 65 2010: 378).

Çağdaş Kazak Türkçesinde yetişmek (ağaç, bitki, meyve vb.) anlamında aktif olarak kullanılan fiiller, *ös-* ve *pis-* fiilleridir (TKS 2007: 788). Bit- fiilinin “yetişmek” anlamı Kazak Türkçesi sözlüklerinde gösterilmiştir ancak bu kullanım aktif değildir (KATS 2003: 105). Bu fiil, “büyüme, yetişme” anlamıyla ilk olarak tarihî Türk lehçelerinden Karahanlı Türkçesinde *büt-* şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Dîvân’da *büt-* fiili için şu açıklama yapılmıştır: “*ot bütti*: ot büyüdü. Aynı zamanda meyvenin gelişimini anlatmak için de bu sözcük kullanılır. *oglân bütti*: Çocuk doğdu. Kıpçak lehçesinde ‘gelişen, doğan ya da yaratılan herhangi bir şey’i anlatmak için *bütti* sözcüğü kullanılır” (Yurtsever 2007: 215). Harezmi Türkçesi eserlerinden Nehcü’l-Ferâdis’te *büt-* (II) “büyümek, yerine yenisi gelmek” (ancak bitki vb. için kullanılmamıştır) (NF.66.13); Kıpçak Türkçesi eserlerinde *bit-* (I) “(nebat) yetişme, büyüme, bitme” (KTS.33); Çağatay Türkçesi sözlüklerinden Abuşka Lugâti’nde *bit-* “(nebat) büyüme, yetişme” (Vel.144-5), Senglâh Lugâti’nde *büt-* (I) “sebze, meyve vb. yetişme” (San.128r.16) (Clauson 1972: 299) anlamındadır.

Bu anlamda Çağdaş Türk lehçelerinden Türkiye Türkçesinde *bit-* “bitki, tüt, saç vb. şeyler çıkıp yetişme”; Türkmen Türkçesinde *bit-* “yerden bitme, büyüme, yetişme” (TrkmTS 1995: 74); Kırgız Türkçesinde *büt-* “bitme (nâbit olmak), neşvünema bulma” (KS 1998: 157); Özbek Türkçesinde *bit-* “büyümek, ortaya çıkmak, yetişme” (UTİL I 1981: 122); Uygur Türkçesinde *püt-* “ortaya çıkmak” (YUTS 1995: 329); Altay Türkçesinde *büt-* “büyümek, büyütme” (ATS 1999: 47) anlamlarında kullanılmaktadır.

	büt-	ös-
Köktürkçe		
Eski Uygurca	büt- EUTS.57	ös- EUTS.153
Karahanlı Türkçesi	büt- DLT.II.294	
Harezmi Türkçesi	büt- NF.66.13	ös- KE.193v.13
Çağatay Türkçesi	bit- Vel.144-5;büt- San.128r.16	
Kıpçak Türkçesi	bit- KTS.33	ös- KTS.212

	bit-	ös-	Başka Şekil
Türkiye Türkçesi	bit-		yetiş-
Azerb. Türkçesi			yetiş-
Trkm. Türkçesi	bit-	ös-	yetiş-
Kazak Türkçesi		ös-	
Tatar Türkçesi		üs-	citiş-
Başk. Türkçesi		üs-	yitiş-
Kırgız Türkçesi	büt-	ös-	
Özbek Türkçesi	bit-	ös-	yetiş-
Uygur Türkçesi	püt-	ös-	yetiş-
Yakut Türkçesi			üün-

bulan: bir tür geyik.

“Büldirgesi *bulan* terisi,
Örimi qunan bildiñ qayısı” (III-4, 80)
“Buz üstine ot jaqqan,
Buzmay *bulan* pisirgen” (IV-22, 359)

1. Uzun, büyük boynuzlu, çift tırnaklı, geyik cinsi iri hayvan. *Quzdı meken etkenmen, Ötkelekten ötkenmen, Qarawıl salıp ürgermen, Saqtansa da mergennen, Ajaldı oqtan qutılmas Saqtağanmen bulan da* “Kayalığı yer tutmakla, azap çekmekle, saklansa da avcıdan, ölümlü oktan kurtulmaz saklanmakla bulan da” (Duvlat Babatayulı, Zamana.). *Solqıldatıp belderin, Tolqındatıp kölderin, Uşqın bürkip ketip pe? Bula qırđıñ bulanı, Qazagımnıñ qulanı - Jılqı ürkip ketip pe?* “Sarsıp dağ sırtlarını, dalgalandırıp göllerini, kıvılcım çıkıp gitmiş mi? Özgür kırın bulanı, Kazağımın kulanı - yılkı ürüp gitmiş mi?” (J. Aymavitov, Şıg.). *Äytevir bir tawdı aytqan sözi ekeni «Bulanaydan ülken taw bolmas, bulannan ülken añ bolmas» degen maqalınan maglum* “Bir dağ hakkında dediği şuymuş: Bulanaydan büyük dağ olmaz, bulandan büyük hayvan olmaz” denen atasözünden belli (Abay, Tol. jıyn.). *Qara bulan terisin etik qılar kün kayda, Küderiden baw tagıp, kirewke kiyer kün qayda* “Kara bulanın derisini çizme yapacak gün nerede, güderiden bağ takıp zırh giyecek gün nerede” (Dospambet jırav // Aldaspan) (KETS III 2006: 682).

- Çift tırnaklı, geyiğe benzer iri hayvan (KTTS 2008: 152).
- (Jamb., Şuv) 1. Kulanın bir türü. *Jazıq jota, kez quyriq, jüre şayqap bulanday* “Bulan gibi kuyruğunu sallayıp bozkırlarda yürür” (Şuvlu halk akımı J. Jantobetov). 2. (Çin Halk Cumhuriyeti) Eski zamanlarda Kazak bozkırlarında yaşayan büyük bir hayvan. *Bulannan ülken añ bolmas, Bulanaydan ülken taw bolmas* “Bulandan büyük hayvan olmaz, Bulanaydan büyük dağ olmaz (ÇHC) (KTAS 2005: 158-159).
- *Bulanga ergen şöpke awnar, donızga ergen boqqa awnar* “Bulanın peşinden giden ota denk gelir, domuzun peşinden giden boka denk gelir” (66 2010: 87). *Atası bulan atpaganniñ balası qulan atpaydı* “Dedesi bulan avlamayanın çocuğu kulan avlamaz” (BS 65 2010: 98).

Sözlü edebiyat ile eski zamanlardaki öleñ-jırların dilinde *bulan*, *qulan* kavramları şiirde belli bir yükü sırtlayıp, sık kullanılmışlardır. *Bulan*, *qulan* dayanıklılığın, kararlılığın, baş eğmeyen direncin sembolüdür. Bunlardan “yabanî yıldı” anlamındaki *qulan* kavramı günümüze kadar korunup çayırlarda yaşadıklarından anlaşılır. *Bulan* ise Rusça los’ diye adlandırılan geyik benzeri iri bir hayvanın adıdır ve eskiden Kazak yerinde çok olup günümüzde yok olmuştur. Kazak akınları *bulan* sözünü, özgürlüğü, dayanıklılığı ifade etmek üzere sık kullanmışlardır (Sızdıkova 1980: 48).

Bulan kavramı ile ilk olarak Karahanlı Türkçesi eserlerinden Dîvânü Lugâti’t-Türk’te karşılaşırız: *bulan* “Kıpçak illerinde avlanan büyük bir yaban hayvanı” (DLT.I.413). Kıpçak Türkçesi eserlerinden Et-Tuhfetü’z-Zekiyye’de *bulan*; Kitabü’l-İdrâk’ta ise *bulnaq* “yaban eşeği”ni ifade etmek üzere kullanılan kavramlardır (Clauson 1972: 343).

Çağdaş Türk lehçelerinden Kırgız Türkçesinde *bulan* “bir nevi ceylan” (KS 1998: 143); Tatar Türkçesinde *bolan* “yetişkin erkek geyik” (TTAS I 1977: 176); Özbek Türkçesinde *bulon* “yabani at” (UTİL I 1981: 148); Tuva Türkçesinde *bulan* “mus (geyik)” (TuvTS 2003: 16); Çuvaş Türkçesinde *pılan* “geyik” (ÇS 1950: 99) anlamlarıyla kullanılmaktadır.

burqan: fırtına, boran.

“Bozılardıñ biyliği

Bult *burqan* bolıstı” (XI-22, 464)

- *Buyıqqan köñil aşılar, burqangan boran basılar* “Gönülsüz gönül açılır, şiddetlenen boran basılır” (BS 65 2010: 133).

Çağdaş Kazak Türkçesinde “fırtına” anlamında aktif olarak *davıl* kelimesi kullanılmaktadır (KATS 2003: 120). *Boran* kelimesi de kullanılmaktadır ancak *boran* “kar fırtınası, tipi” anlamında kullanılan bir kelimedir (KATS 2003: 92). Ancak isim olarak olmasa da çağdaş Kazak Türkçesinde *burqan-* fiili vardır ve “1. (deniz) köpürmek, (rüzgâr) şiddetle esmek 2. *mec.* kıyameti koparmak, aşırı derecede sinirlenmek” anlamlarına gelir (KATS 2003: 99).

Kelime, tarihî Türk lehçelerinden Köktürkçede “kar fırtınası, boran, fırtına” anlamlarında kullanılan *bor(ça)* kelimesi ile ilgili olmalıdır (KT.D.37). Çağatay Türkçesinde *boragan* “kasırğa, bora” (Kunos 1902: 31) anlamındadır.

Kelime, çağdaş Türk lehçelerinden Türkmen Türkçesinde *bōrān* (TrkmTS 1995: 78); Uygur Türkçesinde *borān*; Kırgız Türkçesinde *borōn*; Yakut Türkçesinde *burxān*; Altay Türkçesinde *borogon*; Altay Türkçesinin diyalektlerinde *porogon*; Hakas Türkçesinde *porān* (Sevortyan 1978: 190); Uygur Türkçesinde *boran* (YUTS 1995: 48); Tatar Türkçesinde *buran* (TTAS I 1977: 192) fonetik varyantlarıyla karşımıza çıkmaktadır.

Altay dillerinde ise durum şöyledir: Mo. *borogon* < **burugān* “yağmur”, O.Mo. *borān* “kar fırtınası” = Lam. *burkun* “kar fırtınası” (Kaymaz 1994: 35).

but: bacak.

“Arıstanday eki *butın* alşaytıp,

Argımaq mingen ökinbes” (III-1, 3)

- 2. İnsan bacağı. *Qogalı kölder, qos suwlar, qonistar qongan ökinbes. Arıstanday eki butın alşaytıp, argımaq mingen ökinbes* “Kamışlı göller, dalgalı sular, buraya yerleşenler pişman olmaz. Arslan gibi iki bacağına açıp küheylana binen pişman olmaz” (Dospambet // Aldaspan). *Janıp jatqan japonı jiyi-jiyi qagıstura otırıp, eki buttı taltaytıp jiberip kep, otqa qaqtalamız* “Yanmakta olan tezeği sık

sık dürtüp, iki bacağı iki yana açıp ateşte ısıtılır” (Ö. Kanahin, Jer bas.) (KETS IV 2011: 13).

- *Butın but, qolın qol qıldı* “paramparça etti” (FS 2007: 167).
- *Eşki soygannıñ eki malı bar: müyizi pışagına sap, terisi butına qap* “Keçi kesenin iki malı var: boynuzu bıçağa sap, derisi bacağa kap” (BS 65 2010: 354).

Çağdaş Kazak Türkçesinde “bacak” için aktif olarak kullanılan kelime *ayaq* kelimesidir (TKS 2007: 85). *But* kelimesi, ilk olarak tarihî Türk lehçelerinden Uygur Türkçesinde “but, ayak, bacak” anlamlarıyla karşımıza çıkmaktadır (EUTS.55). Karahanlı Türkçesi eserlerinden *Dîvân*’da *büt* “but” (DLT.III.120); Kıpçak Türkçesi eserlerinde *bud/but* “but” (KTS.36/39); Çağatay Türkçesi sözlüklerinden Abuşka Lugâtinde *but* “but” (Vel.146), Senglâh Lugâtinde *but* “bacağın baldırdan ayak parmaklarına kadarki kısmı” (San.130r.23) (Clauson 1972: 297) anlamındadır.

“Bacak”ı ifade etmek üzere çağdaş Türk lehçelerinden Türkmen Türkçesinde *büt* (STY 1962: 116); Başkurt Türkçesinde *bot* (BTH I 1993: 159); Kırgız Türkçesinde *but* (KS 1998: 149); Tatar Türkçesinde *bot* (TTAS I 1977: 182); Uygur Türkçesinde ise *put* (YUTS 1995: 328) kelimeleri kullanılmaktadır.

	but	adak
Köktürkçe		
Eski Uygurca	but EUTS.55	adak EUTS.3
Karahanlı Türkçesi	büt DLT.III.120	adak DLT.I.65
Harezmi Türkçesi		adak Kutb.3
Çağatay Türkçesi	but Vel.146; but San.130r.23	
Kıpçak Türkçesi	bud/but KTS.36/39	

	but	ayak	Başka Şekil
Türkiye Türkçesi			bacak
Azerb. Türkçesi			bacag
Trkm. Türkçesi	büt		
Kazak Türkçesi		ayak	

Tatar Türkçesi	bot	ayak	
Başk. Türkçesi	bot	ayak	
Kırgız Türkçesi	but		
Özbek Türkçesi		âyaq	
Uygur Türkçesi	put	ayak	
Yakut Türkçesi		атаһ	

el: el.

“Kärilik *elden* burın tüsiñdi alar,

Arpa şaynap, as işer tisiñdi alar” (XII-48, 777)

- Al iyindik.esk. omuzdan parmağa kadarki bütün kol. *Jazında köp-aq jortqan ekenbiz, argımaqtıñ talday moynın taldırıp, üyde qalğan aruwduñ al iyindigin awdırıp* “Ovasına çok kere konmuşuz biz, küheylanın dal gibi boynunu bitkin düşürüp evde kalan güzelin omzunu çevirip” (Dospambet jırav // Aldaspan). Burada bugün kullanılmayan al iyindik söz grubu neyi bildiriyor? El/al/elk/elig kelimesinin eskiden ve başka Türk dillerinde “el” anlamında kullanılan kelimeyi bildirdiği malum. İyin/iyindik kelimelerinin de “omuz” olduğu anlaşılmaktadır. Herhalde, al iyindik, “omuzdan parmağa kadarki bütün kol” anlamındadır (R. Sızdikova, Söz. söyle.) (KETS I 2006: 310).
- *Eki eli ajramaydı/eki eli uzamaydı* “her zaman birlikte olmak” (FS 2007: 201). *Qazanınıñ qaspağı bes eli* “şapşal, beceriksiz” (FS 2007: 393). *Şınaşaq eli* (halk ölçüsü) “serçe parmağı büyüklüğünde” (KTFS 2007: 317) [Daha çok at kazısı için kullanılan ölçü terimleridir].

Çağdaş Kazak Türkçesinde “el”i ifade etmek için *qol* kelimesi kullanılmaktadır (KTTS 2005: 511). Ancak jırav ve akınların dilinde *el* kelimesinin de kullanıldığı görülmektedir. Bu kelime ilk olarak tarihî Türk lehçelerinden Köktürkçede *elig* “el” (KT.D.32), Uygur Türkçesi eserlerinden Irk Bitig ve Huastuanift’te *elig* “el” (IrkB.63; Chuas.193-4) (Clauson 1972: 141); Karahanlı Türkçesi eserlerinden Dîvânu Lügati’t-Türk’te *elig* “el” (DLT.I.72), Kutadgu Bilig’de *elig* (KB.I.98) ve *el* “el” (KB.I.3125); Harezmi Türkçesi eserlerinden Nehcü’l-Ferâdis’te *el/elig* “el” (NF.231.13), Kıpçak Türkçesi eserlerinden El-Kavanînü’l-Küllîye’de *el/kol* “el” (Kav.61.1); Çağatay

Türkçesi sözlüklerinden Sanglâh Lugati’nde el/kol “el” (San.112v.3), élg “el” (San.113r.4), élik “el” (San.113r.10) kelimelerinin kullanıldığı görülmektedir (Clauson 1972: 141).

Çağdaş Türk lehçelerinden Türkiye Türkçesinde *el*; Azerbaycan Türkçesinde *el* (AzTS 1999: 252), Türkmen Türkçesinde *el* (TrkmTS 1995: 197); Uygur Türkçesinde *äl/kol* (YUTS 1995: 111) kelimeleri kullanılmaktadır. Yakut Türkçesinde *elig* kelimesinin fonetik varyantı olan *ilii* kelimesi kullanılmaktadır (TSS 1995: 79)³⁶. İnceleme alanımız içerisindeki metinlerde bu kelimeye bir kez rastlanmıştır; Şal akında “el” kavramı bir deyim içerisinde kullanılmıştır.

	el / elig	kol
Köktürkçe	elig KT.D.32	
Eski Uygurca	elig EUTS.71	
Karahanlı Türkçesi	elig DLT.1.72; KB.5633 el KB.I.3125	
Harezmi Türkçesi	el / elig NF.120.4	kol NF.130.12
Çağatay Türkçesi	el San.112v.3; élik San.113r.4	kol M.Sek.56; NC.9A/16
Kıpçak Türkçesi	el KTS.71	kol KTS.152

	el / elig	kol
Türkiye Türkçesi	el	
Azerb. Türkçesi	el	
Türkmen Türkçesi	el	
Kazak Türkçesi		kol
Tatar Türkçesi		kul
Başkurt Türkçesi		kul
Kırgız Türkçesi		kol
Özbek Türkçesi		kol

³⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. G. Gülsevin, Oğuzca Olmayan Türk Lehçelerindeki Oğuzca Unsurlar ve Bunlara Teorik Bir Yaklaşım, Turkish Studies, Volume 5/1, Winter 2010.

Uygur Türkçesi	äl	kol
Yakut Türkçesi	ili	

esirik: sarhoş.

“Şoñqayma etik, tülki tımaq kiygen jastar,
Ne kerek jaman bolsa *esirik* mas.” (XII-31, 566)

- *İşimdik adamdı esirik kıladı, as-tagam qarın toydıradı* “İçki sarhoş eder, yemek şişmanlatır” (BS 66 2010: 314). *Esirik esindeginin aytadı* “sarhoş ne hatırlarsa onu söyler” (BS 68 2011: 139). *Esirikpen elerme, sözge jaqın keler me* “Sarhoş ile tartışma, söz dinlemez” (BS 69 2011: 148).

Esirik ismi *esir-* fiilinden türemiştir. *Esir-* fiili çağdaş Kazak Türkçesinde “sarhoş olmak” anlamındadır ve jırlarda da kullanılmıştır. Bununla birlikte çağdaş Kazak Türkçesinde “sarhoş” anlamında aktif olarak kullanılan kelime *esirik* değil, *mas* kelimesidir. Kazak Türkçesinin izahlı sözlüğünde *esirik* kelimesinin üç anlamı vardır: “1. Hayvanları delirtip, kudurtan hastalık; 2. Avcı kuşu av avlamaya hazırlamak için kullanılan nesne; 3. kaçık, ahmak; aklını kaybeden, delirmiş” (KTTS 2008: 241). Kelimenin “deli” anlamı, “sarhoş” anlamının anlam değişikliğine uğramasıyla ortaya çıkmış olmalıdır. Bu kelime, ilk olarak tarihî Türk lehçelerinden Eski Uygur Türkçesinde *äsruk* “sarhoş” şeklinde karşımıza çıkmaktadır (EUTS.77). Karahanlı Türkçesinde *esruk* “sarhoş” (DLT.I.105; KB.I.4586); Harezmi Türkçesi eserlerinden Nehcü'l-Ferâdis'te (NF.363.17) ve Kutb'un Hüsrev ü Şîrîn'inde *esruk* “sarhoş” (Kutb.22) (Clauson 1972: 250); Kıpçak Türkçesinde *esruk* “sarhoş” (Ayrıca bkz. *esirik*, *esrik*, *isruk*) (KTS.76); Çağatay Türkçesi sözlüklerinden Sanglâh Lugâtinde *üsruk* “sarhoş” (San.75r.19) (Clauson 1972: 250) anlamındadır.

Bu anlamda çağdaş Türk lehçelerinden Türkiye Türkçesinde *sarhoş*; Azerbaycan Türkçesinde *särhoş*; Türkmen Türkçesinde *serhoş*; Tatar Türkçesinde *iserek* (TTAS I 1977: 419), *iskän*, *mäs*; Kırgız Türkçesinde *mas*; Özbek Türkçesinde *särhuş*; Başkurt Türkçesinde *isirik*, *içkän*, *mäs* ve Uygur Türkçesinde ise *särhuş* ve *mäs* kelimeleri kullanılmaktadır (KTLS 1991: 746). Yakut Türkçesinde ise *esruk* kelimesinin fonetik varyantı olan *itirik* kelimesi kullanılmaktadır (TSS 1995: 230).

et: can, gövde.

“Awırıp jatqan künimde bir qayrılmay,

Et degende qalmaptı taylı-tayaq” (X-2, 16)

- 4. İnsan bedeni, bütün vücut. *Qara jerge qar jawar, qardı kör de, etim kör. Qar üstine qam tamar, qandı kör de betim kör* “Yer yüzüne kar yağar, karı gör de bedenimi gör. Kar üstüne kam damlar, kanı gör de yüzümü gör” (Er Targın). *Bir qaqtı aqetiñe aşuwmenen, jigitke aşuw uyat asıl degen. Bir tügil eki soqsa janiñ şıqsın, osınıñ kisi keler me basın körgeñ?* “Bir vurdu bedenine öfkeyle, yiğide öfke ayıp asıl denen. Bir şöyle dursun iki vursa canın çıksın, bunu göremeye gelir mi kimseler” (Aytıs). *Etimdi şal sıypagan qurt jesin dep, jartastan qız qulaptı tereñ suwga* “Bedenimi kurt yesin deyip kayadan kız atlamış derin suya”(Abal, Tol. jıyn.) (KETS V 2011: 445-446).

- 2. İnsanın çıplak vücudu (KTTS 2008: 239).

- *Et etke, sorpa betke* “et vücut için, çorba ten için”. *Et (jan) aşuwmen istedi* “can acısıyla yaptı”. *Et-bawırı eljiredi* “içinin yağları erimek” (KTFS 2007: 96).

- *Et etke, sorpa betke* “et vücut için, çorba ten için”. *Etiñe erik berme moyınıñdı iyme* “Kendini tut, boynunu eğme” (BS 66 2010: 124). *Katınga kadirim jok, etimdi köredi, agayınga kadirim jok, betimdi köredi* “Kadına kadirim yok çünkü tenimi görür, kardeşlerime kadirim yok çünkü yüzümü görür” (BS 66 2010: 204).

Çağdaş Kazak Türkçesinde *et* kelimesi vardır ancak bu anlamda kullanılmamaktadır (KATS 2003: 146). Kelime “can, gövde” anlamıyla ilk olarak, tarihî Türk lehçelerinden Uygur Türkçesinde görülmektedir: *ät’öz* “vücut, gövde, kişi, şahıs, kendi” (EUTS.78). Karahanlı Türkçesi eserlerinden Kutadgu Bilig’de *etöz* “vücut” (KB.I.332); Kıpçak Türkçesi eserlerinden Codex Cumanicus’ta *etez/etiz* “vücut” (KTS.77) anlamındadır.

Çağdaş Türk lehçelerinden Kırgız Türkçesinde *et* “et; ten” (KS 1998: 342) anlamlarında kullanılmaktadır. “Vücut” anlamında Çuvaş Türkçesinde *et* kelimesinin fonetik varyantı olan *üt*; Uygur Türkçesinde *ät*; Hakas Türkçesinde *it* kelimeleri kullanılmaktadır (Sevortyan 1974: 311).

iygi: iyi.

“Jebeley jebe jügirgen

Erlerdiñ argımaqtan *iygi* malı bolar ma” (IV-2, 13)

- 1. Güzel, iyi. 3. Değerli, kıymetli, üstün. *Jebeley jebe jügirgen erlerdiñ argımaqtan iygi malı bar ma? Jagalassa jirtılmas, erlerdiñ jeñsizden iygi tonı bolar ma?* “Hızlı, ok gibi koşan erlerin küheylandan kıymetli malı olur mu? Çekişse yırtılmaz, erlerin yensizden üstün elbisesi olur mu?” (Şalkiyiz akın, Şıg.) (KETS VII 2011: 189).
- Güzel, iyi (KTTS 2008: 350).
- *Tüsi iygiden tüñilme, isi iygiden tüñilme* “yüzü (görünüşü) iyi olandan, işi iyi olandan ümidini kesme” (FS 2007: 707).
- *Atadan bala tuwsa iygi, ata jolın quwsa iygi* “Babadan çocuk doğarsa iyi, baba yolunu izlerse iyi” (BS 65 2010: 98).*Eki torınıñ bögdeliği joq, iygi-jaqsınıñ bötendiği joq* “İki atın zararı yok, iyinin yabancılığı yok” (BS 65 2010: 355).*Ölimnen özgeniñ tezi iygi* “ölümden başkasının çabuk olması iyi” (BS 69 2011: 307).*Tüsi iygiden tüñilme, tüsi iygisizdiñ betine qarap üñilme* “yüzü iyi olandan ümidini kesme, görünüşü iyi olmayanın yüzüne dikkatle bakma” (BS 69 2011: 357).

İygi kelimesi çağdaş Kazak Türkçesi sözlüklerinde vardır ancak “iyi, güzel” anlamlarında aktif olarak kullanılan kelime *jaqsı* kelimesidir (TKS 2007: 435). Bu kelime, ilk olarak tarihî Türk lehçelerinden Köktürkçede *edgü* “iyi” şeklinde karşımıza çıkmaktadır (KT.G.6). Eski Uygur Türkçesinde *ädgü* “iyi, üstünlük” (EUTS.68); Karahanlı Türkçesinde *edgü* “iyi, güzel” (DLT.I.114); Harezmi Türkçesi eserlerinden Kıssa-i Yûsuf’ta *edgü/eygü* “iyi” (Ali.10) (Clauson 1972: 51), Nehcü’l-Ferâdis’ta *edgü* “iyi” (NF.2.15); Kıpçak Türkçesi eserlerinden Codex Cumanicus’ta *eygi/egi* “iyi, güzel” (*edgü, eygü, eyi, eyü, igi, izgü* formları da Kıpçak Türkçesi eserlerinde görülür) (KTS.78) anlamlarındadır.

Çağdaş Türk lehçelerinden Türkiye Türkçesinde *iyi*; Türkmen Türkçesinde *eygi[lik]*; Kırgız Türkçesinde *iygi[lik]*; Özbek Türkçesinde *egi[lik]*; Tatar Türkçesinde *ige[lek]* (Sevortyan 1974: 245). Yakut Türkçesinde de *edgü* kelimesinin fonetik varyantı olan *ütüö* kelimesi kullanılmaktadır (TSS 1995: 135)

	edgü	yakşı
Köktürkçe	edgü KT.G.6	
Eski Uygurca	ädgü EUTS.68	yakşı EUTS.281
Karahanlı Türkçesi	edgü DLT.I.114	
Harezmi Türkçesi	edgü/eygü Ali.10; edgü NF.2.15	yahşı ME.33-6
Çağatay Türkçesi		
Kıpçak Türkçesi	eygi/egi KTS.78	yahşı/yakşı KTS.306

	iyi	yağşı	Başka Şekil
Türkiye Türkçesi	iyi		
Azerb. Türkçesi		yağşı	
Trkm. Türkçesi		yağşı	govu
Kazak Türkçesi		jaksı	
Tatar Türkçesi		yağşı	
Başk. Türkçesi		yaksı	
Kırgız Türkçesi		caqşı	
Özbek Türkçesi		yağşı	
Uygur Türkçesi		yağşı	
Yakut Türkçesi	ütüö		

jaz-: yanılmak, hata yapmak.

“*Jazbay* tüşip tülki algan

Bilegi juwan bürkittiñ” (IX-6, 126)

“Birinşi tilek tileñiz,

Bir Allaga *jazbasqa*” (XI-1, 2)

“Qartayganda qatınıñ qazba deydi,

Kelin menen balaga *jazba* deydi” (X-4, 42)

- 1. Günah, suç işlemek. *Qaragım, ne jazıpqaldıq. Bes künnen beri öziñniñ xabar-oşarsız ketkeniñmen şarwañ joq-av, dedi äyeli* “Gözümün nuru, ne günah işledik. Beş günden beri habersiz gidişinle...” (S. Adambekov, Kojanasır) 2.

Yoldan çıkmak. *Munday qasqirlarga osı waqıtta da erik berip qoygan eken. Älgi sorlı joldan jazıp üsinip qalar ma eken?* “Bunun gibi kurtlara bu zamanda da özgürlük vermişler. Deminki zavallı yoldan çıkıp donakalır mıymış?” (B. Serkebayev, Ötkende) (KETS V 2011: 533).

- *Adam könilinen azadı, tilinen jazadı* “İnsan gönlü ile yorulur, dili ile hata yapar” (BS 65 2010: 212). *Jazsañqudayga jaz, qadirler keşirer. Adamga jazsañ eki köziñdi şukiy-şukiy öltirer* “Hata yaparsan Allah’a yap, bağışlar affeder, insana karşı hata yaparsan iki gözünü oyup öldürür” (BS 66 2010: 126). *Qudayga jazsañ jaz, köpke jazba* “Hata yaparsan Allah’a yap, millete karşı suç işleme” (BS 67 2011: 322).

Çağdaş Kazak Türkçesinde “yanılmak, hata yapmak” fiillerini ifade etmek üzere *gatelesüv, qate jiberüv ve jañıluv* fiilleri kullanılmaktadır. Ancak inceleme alanımız içerisindeki metinlerde iki yerde; Ümbetey jırav ve Buhar jıravda “yanılmak, hata yapmak” anlamında *jaz-* fiiline rastlanmıştır.

Bu fiil, ilk olarak tarihî Türk lehçelerinden Köktürkçede *yaz(ın)-* “hata etmek, yanılmak” (BK.D.16) anlamlarıyla karşımıza çıkmaktadır. Eski Uygur Türkçesinde *yaz-* “hata etmek, günah işlemek, yanılmak, karşı gelmek” (EUTS.292); Karahanlı Türkçesi eserlerinden Dîvânu Lugâti’t-Türk’te *yaz-* “şaşmak, yanılmak” (DLT.III.59), Kutadgu Bilig’de *yaz-* “şaşırmak, yanılmak” (KB.I.205); Harezmi Türkçesi eserlerinden Kutb’un Hüsrev ü Şîrîn’inde *yaz-* “başarısız olmak” (Kutb.76) (Clauson 1972: 984); Kıpçak Türkçesi eserlerinde *yaz-* “yanılmak, hata etmek” (KTS.316); Çağatay Türkçesi sözlüklerinden Senglâh Lugâtinde *yaz-* “hata yapmak” (San.329v.26) (Clauson 1972: 984) anlamlarında kullanılmıştır.

Çağdaş Türk lehçelerinden Türkmen Türkçesinde *yâz-* “sapmak” (STY 1962: 837); Tatar Türkçesinde *yaz-* “yanılmak, sapmak, uzaklaşmak” (TatTS 1997: 440); Kırgız Türkçesinde *caz-* “yanılmak” (KS 1998: 193); Özbek Türkçesinde *yâz-*; Yakut Türkçesinde *sıus-* “yanılmak” (TSS 1995: 296) anlamlarıyla karşımıza çıkmaktadır.

	yaz-	yañıl-
Köktürkçe	yaz(ın)- BK.D.16	yañıl- BK.D.16

Eski Uygurca	yaz- EUTS.292	yañıl- EUTS.283
Karahanlı Türkçesi	yaz- DLT.III.59; yaz- KB.I.205	yañıl- DLT.III.388; KB.I.478
Harezm Türkçesi	yaz- Kutb.76	yañıl- NF.245.12; yañıl- Kutb.68
Çağatay Türkçesi	yaz- San.329v.26	yañıl- San.338v.11
Kıpçak Türkçesi	yaz- KTS.316	yañıl- KTS.310

	yaz-	yañıl-	Başka Şekil
Türkiye Türkçesi		yanıl-	
Azerb. Türkçesi		yanıl-	
Trkm. Türkçesi	yāz-	yalñış-	
Kazak Türkçesi		jañıl-	qateles-
Tatar Türkçesi	yaz-	yalğış-	ħatalan-
Başk. Türkçesi		yañıl-	ħatalan-
Kırgız Türkçesi	caz-	cañıl-	
Özbek Türkçesi	yāz-	yāngliš-	ādāş-, ħatā qıl-
Uygur Türkçesi			ħatalaş-
Yakut Türkçesi	siis-		algahaa-

Clauson, Kazak Türkçesinde bazen “jaz- jañıl-” ikilemesinin kullanıldığını da belirtmektedir (Clauson 1972: 983).

jazi: ova.

“... qurıp qoygan şatır dep

Jazıda köp-aq jortqan ekenbiz” (III-4, 60)

“Jaw jolıqsa *jazıda*

Erlerdı ölmey tonar ma” (IV-5, 42)

“Jalp-jalp uşqan japalaq

Attansañ *jazı* tüzde körersin” (IV-9, 154)

- esk. bozkır, ova, step. *Jagı tükti julqı ayvan, iyesin qayda jayaw salmagan, jalp-jalp etken japalaq jazıda kimge joldas bolmagan* “Vücudu tüylü yılki hayvanı sahibini nerede yaya bırakmamış, yalp-yalp öten baykuş ovada kime yoldaş olmamış” (Şalkiyiz akın, Şıg.). *Jazıda mal izdegen qazaqtıñ bası qayda qalmagan* “Ovada mal arayan Kazak’ın başı nerede kalmamış” (Şalkiyiz akın, Şıg.) (KETS V 2011: 551).
- (Çin Kazakları) geniş bozkır. *Jazıda mal izdegen qazaqtıñ bası qayda qalmagan* “Ovada mal arayan Kazak’ın başı nerede kalmamış” (Şalkiyiz) (KTAS 2005: 223).

Çağdaş Kazak Türkçesinde “ova”yı ifade etmek için aktif olarak kullanılan kelime *jazıq* kelimesidir ancak *jazı* kelimesi kullanılmaz (TKS 2007: 589). Bu kelime, ilk olarak tarihî Türk lehçelerinden Köktürkçe’de *yazı* “ova, step” şeklinde karşımıza çıkmaktadır (BK.K.5). Eski Uygur Türkçesi’nde *yazı* “ova, düz yer” (EUTS.291); Karahanlı Türkçesi eserlerinden Dîvân’da *yazı* “yazı, boşluk, açıklık, alan” (DLT.III.24), Kutadgu Bilig’de *yazı* “kır, ova” (KB.I.24); Harezmi Türkçesi eserlerinden Kutb’un Hüsrev ü Şîrîn’inde *yazı* “ova” (Kutb.76); Kıpçak Türkçesi eserlerinde *yaz* “çayır, çimen” (CC), *yazı* “1. ova, bozkır 2. çöl, sahra” (KTS.316); Çağatay Türkçesi sözlüklerinden Senglâh Lugâti’nde *yazı* “bitki örtüsünden yoksun ova” (San.331r.1) (Clauson 1972: 984) anlamındadır.

Çağdaş Türk lehçelerinden Azerbaycan Türkçesinde *yazı* “ova” (AzTS 1999: 799); Kırgız Türkçesinde *cazı/cazıq* “ova” (KS 1998: 195); Türkmen Türkçesinde *yazı* “açık alan”; Yakut Türkçesinde *sıhı* “çayır, geniş düzlük” (Sevortyan 1989: 73) anlamlarında kullanılmaktadır.

jazıq: suç, günah.

“Abılay, Botaqandı sen öltirdiñ,
Esil er, *jazıgı* joq nege öltirdiñ?” (X-1, 2)

- 1. Suç, günah. *Äytse de, apa, jaña öziñiz atın atagan üşewine nege renjip tursız, jazıgıqanday olardıñ?* “Yine de anne adını verdiğiniz bu üçüne niye kırılıyorsunuz, günahı ne onların?” (Z. Jäkenov, Tañ samalı). **Jazıgı joq.** Günahsız, suçsuz (KETS V 2011: 552).

- Suç, günah, kusur. **Jazıgı joq-** günahsız, suçu yok (KTTS 2008: 247).
- *Sende jazıq joq, mende azıq joq* “senin günahın yok, benim yiyeceğim yok” (BS 65 2010: 205). *Estigen qulaqta jazıq joq* “Duyan kulağın suçu yok” (BS 65 2010: 279). *Algan bir jazıqtı, aldırğan mıñ jazıqtı* “Çalan bir suçlu, çaldıran bir bin suçlu” (BS BS 66 2010: 70). *Urlağan bir jazıqtı, urlatqan mıñ jazıqtı* “Çalan bir suçlu, çaldıran bin suçlu” (BS 66 2010: 295).

Jazıq kelimesi çağdaş Kazak Türkçesi sözlüklerinde vardır ancak “suç, günah” anlamında aktif olarak kullanılmaz. Bunlar yerine aktif olarak kullanılan kelimeler *kılmıs* ve *künä/kinä* kelimeleridir (KATS 2003: 258). Bu kelime, ilk olarak tarihî Türk lehçelerinden Uygur Türkçesinde *yazuq/yazuq* “günah, suç, hata, kusur” anlamlarıyla karşımıza çıkmaktadır (EUTS.292). Karahanlı Türkçesi eserlerinden *Dîvân*’da *yazuk* “günah, suç” (DLT.III.16), *Kutadgu Bilig*’de *yazuq* “günah” (KB.I.671); Harezmi Türkçesi eserlerinden *Nehcü’l-Ferâdis*’te *yazuq* “günah, suç” (NF.44.15); Kıpçak Türkçesi eserlerinde *yazıq/yazuq/yazuq/yazuq* “günah, suç” (KTS.316); Çağatay Türkçesi sözlüklerinden *Sanglâh Lugâti*’nde *yazuk* “günah, suç” (San.330v.27) (Clouston 1972: 985) anlamındadır.

Çağdaş Türk lehçelerinden Türkiye Türkçesinde *yazık* “herkesi üzebilecek şey, günah”; Azerbaycan Türkçesinde *yazıg* “zavallı, biçare” (AzTS 1999: 799); Türkmen Türkçesinde *yâzık* “kabahat, suç” (TrkmTS 1995: 685); Başkurt Türkçesinde *yazık* “günah” (BTH 1993: 776); Tatar Türkçesinde *yazık* “yazık, suç, günah” (TatTS 1997: 441); Kırgız Türkçesinde *cazık* “günah, suç, kabahat” (KS 1998: 195) anlamlarında kullanılmaktadır. Yakut Türkçesinde ise bu anlamda *anı* kelimesi kullanılır (TSS 1995: 103).

keş-: geçmek.

“Serpilip adam betin körmegen

Qalay küni keşti eken!” (III-4, 90)

“Belbuwardan saz keşseñ,³⁷

Tobıgıñnan keltirmes” (IV-25, 415)

³⁷Keş- fiili, bu satırlarda “sazlıktan/bataklıktan geçmek” anlamında kullanılmıştır.

- fiil1. Suyu, karı, kumu vb. yaya olarak ya da binek hayvanı/arabayla geçmek. *Ol jalañ ayaqqar keşip keledi* “O yalın ayak karı geçip gelir” (T. Jarmagambetov, Eki jürek). 5. mec. Başından geçirmek. *Jazgırıp, jazgan deme munıñ nesin, sen erteñ keşeriñdi, bugün keştim, sol gana ayırması. - Jalğan pikir degeniñ - estimesin muñımdı eşkim* “Suç işleyip, suç işlemiş deme buna, senin yarın geçeceğini ben bugün geçtim, tak farkı bu. Yalan dediğini duymasın hiç kimse” (F. Kayırbekov, Kôn sadak). 6. mec. Yaşamak, ömür sürmek. *Oylı da kündi keşemin, toylı da kündi keşemin. Degen jeriñnen şıqqasam, demim barında, keş, elim* “Düşünerek günü geçiririm, eğlenerek de günü geçiririm. Dediğin gibi olmazsam yaşarken affet beni, halkım” (T. Moldagaliyev, Şakıradı). *Tirliktiñ neşe türi köp, keşedi bari bir kündi... Körgeñiñ bar ma bir ret köz satıp jürgen bulbuldu?!* “Hayatın pek çok türü var, herkes bir günü geçirir... Gördüğün var mı bir kez kendi gözünü satan bülbülü?!” (S. Jiyeñbayev, Altın kalam). *Eske alsa özi keşken jarlılıqtı, Orıstıñ biyiktigin janı uqtı. Solardıñ kömeginiñ arqasında ol talay taqsiretti alıp jıqtı* “Hatırlarsa yaşadığı yoksulluğu, Rusun büyüklüğünü anladı. Onların yardımının arkasında o pek çok cefayı alıp yıktı” (O. Şipin, Dastan) (KETS VII 2011: 742).
- Suyu, karı vb. yaya olarak ya da binek hayvanı/arabayla geçmek (KTTS 2008: 393).
- (Türikm.: Aşh., Taş., Krasn.; Avg.; İr.) geçmek. *Bıyl balam segiziñşi klasqa keşti* “Bu yıl çocuğum sekizinci sınıfa geçti” (Türikm., Krasn.). *Sagat ekiden bolsa bes daqqa (minut) keşti* “Saat ikiyi beş geçti” (İr.). *Apreldiñ 11 küni... birinşi sabaqkeşirildi* “Nisanın 11. günü... birinci ders geçirildi” («Karabugaz.», 20.04.1937) (KTAS 2005: 326).
- *Aqıl, qayrat, bilimdi teñ ustagan zor bolar. Oysız, cigersiz, bilimsiz ömir keşkenqor bolar* “Akıl, gayret, bilgiyi denk tutan büyük adam olur. Fikirsiz, gayretsiz, bilgisiz ömrü geçen mahv olur” (BS 65 2010: 164).

Çağdaş Kazak Türkçesinde *keşüv* fiili sadece “sudan geçmek” anlamında aktif olarak kullanılmaktadır; diğer durumlarda *öt-* fiili kullanılır. Bu fiil, ilk olarak tarihî Türk lehçelerinden Köktürkçede *keç-* “(nehirden) geçmek” anlamıyla karşımıza çıkmaktadır (KT.G.4). Eski Uygur Türkçesi eserlerinden Hüen-tsang’da *käç-* fiili

“(nehirden/sudan)” geçmek (Hüen-ts.2021-2); Suvarnaprabhāsasūtra’da “(sözü/lafi) geçmek” (Suv.623.1-2) (Clauson 1972: 693), Karahanlı Türkçesi eserlerinden Dîvânü Lugâti’t-Türk’te *keç-* fiili “(ay/gün) geçmek”, “(sudan) geçmek” ve “ölmek” (DLT.II.5); Kutadgu Bilig’de “ölmek”, “(yiğitlik) geçmek” ve “(gün) geçmek” (KB.I.361); Harezmi Türkçesi eserlerinden Nehcü’l-Ferâdis’te *keç-* fiili “geçmek; yaşamak; vazgeçmek; feda etmek; ölmek” (NF.426.14); Çağatay Türkçesi sözlüklerinden Senglâh Lugâtinde *kéc-* “ölmek; geçmek” (San.312r.13) (Clauson 1972: 694); Kıpçak Türkçesi eserlerinden Codex Cumanicus’ta *keç-* fiili “geçmek; geçip gitmek, öteye geçmek; ayrılmak, gitmek” (KTS.135) (Diğer Kıpçak Türkçesi eserlerinde fiilin *keş-* ve *kiç-* formları da bulunmaktadır) anlamlarında kullanılmıştır.

“Ömür geçmek; gün geçmek” anlamlarında çağdaş Türk lehçelerinden Türkiye Türkçesinde *geç-*; Azerbaycan Türkçesinde *kéc-* (AzTS 1999: 526); Türkmen Türkçesinde *geç-* (TrkmTS 1995: 245) fiilleri kullanılmaktadır.

keşüw: geçit.

“*Keşüw* keşmek saydan-dür,

Batır bolmaq soydan-dür” (IV-3, 24)

“Taygaq *keşüw*, tar jerde,

Menim dostım bar-dı hâr jerde” (IV-8, 148)

- Keşüw bermedi. Geçit vermedi. *Sırdıñ suwı tasıp ketip, keşüw bermey jürmese ne qılsın!..* “Sır’ın suyu taşmış, geçit vermezse ne yapsın!..” (S. Mukanov, Möldir mahabb.) (KETS VIII 2011: 9). **Tar jol, taygaq keşüw.** Zor-sıkıntılı durum, acı, ıstırap. 1917-1918 yıllarında Kazalıda ilk defa Sovyet hükümeti kurulduğunda Gani Muratbayev devrimci komiteye üye olup çalıştı. Elbette bu zaman, sıkıntısı bol bir dönem oldu (Ş. Ötepov, Gani Muratbayev) (KETS VIII 2011: 10).
- (Şıg., Kaz., Bol’ş.; Taw., Koş.; K.Orda, Aral) suyun sığ yeri, geçit. *Sonaw mal jürgen jerdegi keşüwden ötseñder boladı* “Malların yürüdüğü yerdeki geçitten geçerseniz olur” (K. Orda, Aral). *Mına Şüydiñ keşüwiqayda?* “Bu Şüy nehrinin geçidi nerede?” (Taw., Koş.). *Altaylar da ötkeldi keşüw deydi* “Altaylar da geçide ‘keşüw’ der” (KTTDM-4, 90). K. Keşpeli. (KTAS 2005: 326).

İnceleme alanımız içerisindeki metinlerde bu kelimeye iki kez Şalkiyiz jıravda rastlanmıştır. *Keşüw* ismi, *keş-* “geçmek” fiiline yaygın bir isimden fiil yapma eki olan *-w* mastar ekinin eklenmesiyle yapılmıştır.

Bu kelime, ilk olarak tarihî Türk lehçelerinden Eski Uygurcada *käçik/käçüg* “geçit” anlamıyla karşımıza çıkmaktadır (EUTS.103). Karahanlı Türkçesi eserlerinden *Dîvânü Lugâti’t-Türk’te* *keçik* “köprü” (DLT.I.390); *Kutadgu Bilig’de* *keçig* “geçit” (KB.I.249); Çağatay Türkçesi sözlüklerinden *Senglâh Lugâtinde* *kêçit* (San.312v.8A) (Clauson 1972: 696); Kıpçak Türkçesi eserlerinde *keçi/keçüt* “geçit” (KTS.136) anlamlarında kullanılmıştır.

“Geçit” anlamında çağdaş Türk lehçelerinden Türkiye Türkçesinde *geçit*; Azerbaycan Türkçesinde *kêçid* (AzTS 1999: 525); Türkmen Türkçesinde *geçit* (TrkmTS 1995: 247); Başkurt Türkçesinde *kisev* (BTH I 1993: 507); Tatar Türkçesinde *kiçü* (TTAS II 1979: 117); Kırgız Türkçesinde *keçü* (KS 1998: 429); Özbek Türkçesinde *keçik* (UTİL I 1981: 383); Uygur Türkçesinde *käçik* (YUTS 1995: 196) kelimeleri kullanılmaktadır.

	keçig / keçit
Köktürkçe	
Eski Uygurca	käçik/käçük EUTS.103
Karahanlı Türkçesi	keçig DLT.I.390; KB.I.249
Harezmi Türkçesi	
Çağatay Türkçesi	kêçit San.312v.8A
Kıpçak Türkçesi	keçi KTS.136; keçüt KTS.136

	geçit	ötkel	Başka Şekil
Türkiye Türkçesi	geçit		
Azerb. Türkçesi	keçid		
Trkm. Türkçesi	geçit, geçelge		
Kazak Türkçesi		ötkel (s.)	asuv
Başk. Türkçesi	kisiv (s.)	ütiv urını	

Tatar Türkçesi	kiçü (s.)	ütim	
Kırgız Türkçesi	keçü, keçit (s.)	ötköl	
Özbek Türkçesi	keçik (s.)	ötiş, ötiş yoli	
Uygur Türkçesi	keçik (s.)	ötkül	
Yakut Türkçesi			āhar sir

kiris: kiriş, yayın iki ucu arasında gerili olan tel.

“Qarı unımı sultandayın jüristi,

Adırnası şayı jibek oqqa *kiristi*” (II-1, 4)

- esk. 1. Sadağın germe bağı. *On atqa alğan buharja, ata almasam - magan sert, aşuwıma şıdamay kiristen ketseñ - sagan sert* “On at karşılığında aldığım buharja ile atamazsam ben yeminimi tutarım, öfkeme dayanmadan yaydan çıkarsan sen yeminini tutarsın” (Batırlar jırı). *Sadağına sarı jebeni saldırgan, sadağınñ kirisin, sarı altınga maldırgan. Tereñnen közin oydırgan. Sur jebeli ogına tawıqtıñ jünin qoydırgan* “Sadağına sarı (büyük) ok koydurmuş, sadağının kirişini sarı altına daldırılmış. Derinden gezini oydurmuş. Yay okına tavuk tüyü kondurmuş” (Mahambet, Öleñd.). *Ay, qalmaq, naq ajalıñ endi keldi, awzıña qaratsızñ tamam eldi. Muni aytıp sadağımın tartıp qaldı, kiristen tesip ötip oq jöneldi* “Hey Kalmuk, ecelin şimdi geldi, ağzına baktırmışsın bütün milleti. Bunu söyleyip yayını kurdu, kirişten ok fırlayıverdi” (Dotan batır). 2. Yay, sadak. *Tolganıp turgan Targındı Tolgap alıp saladı. Kiristen şığıp ketedi. Targınga taman jetedi* “Dolanıp duran Targın’ı çevirip alıverir. Kirişten çıkıp gidiverir. Targın’a kadar yetişir” (Er Targın) (KETS VIII 2011: 642-643).
- Sadağın germe bağı (KTTS 2008: 440).
- (K.orda, Aral) Sadağın ok koyulup çekilen kayışı, yay. *Qasqır kirisinqıyıp jibergende şertip turgan ağaş tabanına tiyip sol jerde öledi* “Kurt kayışı kopardığında hazır duran tuzak tabanına deyip kurt o yerde ölür” (K.orda, Aral) (KTAS 2005: 363).
- *Kepken ağaş iyilmes, quruwlı kiris tüyilmes* “Kuruyan ağaç eğilmez, kurulu yay beklemez” (BS 66 2010: 172). *Oqtıñ ötüwi tartılğan jaydıñ kirisinen emes* “Okun geçmesi çekilen yayın kirişinden değil” (BS 66 2010: 232).

Kazak Türkçesindeki *kiris* eski zamanlardan beri kullanılan Türkçe kökenli kelimelerden biridir (Sızdıkova 1980: 78). *Kiriş* sözüne ilk olarak tarihî Türk lehçelerinden Eski Uygur Türkçesi metinlerinde rastlanmaktadır: *kiriş* “ok kirişi” (EUTS.111). Karahanlı Türkçesi eserlerinden Dîvânu Lugâti’t-Türk’te *kiriş* “kiriş, yay kirişi” (DLT.I.370); Harezmi Türkçesi eserlerinden Kutb’un Hüsrev ü Şîrîn’inde *kiriş* “yay teli” (Kutb.98); Çağatay Türkçesinde *kiriş* “yay teli” (San.313v.9) (Clouston 1972: 747); Kıpçak Türkçesinde *kiriş* “yay teli” (KTS.150) anlamında kullanılan bir kelimedir.

Çağdaş Türk lehçelerinden Türkiye Türkçesinde *kiriş* “ok atılan yayın iki ucu arasındaki esnek bağ”; Türkmen Türkçesinde *kiriş* “kiriş” (TrkmTS 1995: 411) Başkurt Türkçesinde *këřëş* “yay” (BTH I 1993: 490); Tatar Türkçesinde *këřëş* “yay kirişi” (TatTS 1997: 145); Yakut Türkçesinde *kiris* “testere yayı” (Sevortyan 1997: 71) anlamlarında kullanılmaktadır.

Kazak âlim S. Amanjolov bu kelimenin alşın diyalektinin (yani Batı Kazakistan’ın) bir unsuru olduğunu söylemektedir (Amanjolov 1959: 134). Ancak, Kazak ülkesinin sadece alşınların yurt tuttuğu yerlerde değil, başka bölgelerinde doğan öleñ-jrlarda da *adırna* ile *kiris* sözlerine rastlanır.

Araştırmacı Ä. Kaydarov kirişi yayın ortası şeklinde tanımlar, yani *kiris* - okçunun yayı çektiğinde oku tutan yeri (ok yuvası) der ve bu kelimenin *kir-* fiil köküne *-is* ekinin eklenmesiyle oluştuğunu dile getirir. G. Musabayev de *kiris* kelimesini yayın ok yerleştirilen orta yeri, ok yuvası diye açıklar. Bize göre, Kazak dilindeki *kiris* ismi, aslında *kirüv* fiilinden değil, “germe bağı, yay ipi” anlamını veren *kerüw* fiilinden yapılmış olmalıdır. Böylece *keriş* (*keris*) kelimesi “gerilen şey, germe” anlamına gelmektedir. Demek ki eski *keriş* kelimesi şu an kullandığımız *kerme* kelimesinin sinonimidir (*-me* ekinin de fiilden isim yapan ek olduğu bellidir). Bu kökten *kerege* kelimesinin yapıldığını da belirtmek gerekir; *kerege* de keçe evin gerilen kısmına verilen isimdir. Yayın ok yerleştirilen orta yerine *kuwis* ya da başka isimler verilir (Sızdıkova 1980: 78).

kizde-: gizlemek.

“Öz malın *kizdegen*

Kisi malın izdegen” (IX-5, 108)

- esk. Gizlemek. *Öz malın kiznegen, kisi malın izdegen tübinde öz malına iye bolmas!* “Kendi malını gizleyip başkasının malını gözleyen sonunda kendi malına sahip olmaz” (Aldaspan) (KETS VIII 2011: 593).

Eski Uygur Türkçesinde *yaşur-* şeklinde karşımıza çıkan “gizlemek” fiili için çağdaş Kazak Türkçesinde *jasır-* fiili kullanılmaktadır. Bu fiil, ilk olarak tarihî Türk lehçelerinden Eski Uygurcada *kizlä-* şeklinde karşımıza çıkmaktadır (EUTS.113). Kaşgarlı Mahmud’a göre *kizle-* fiilinin kökü *kiz* isimdir (DLT.III.318, 17). Karahanlı Türkçesi eserlerinden Dîvânu Lügâti’t-Türk’te *kizlê-* “gizlemek” [ol kizle:di: ne:ɳni: ‘o bir şeyi gizledi’] (DLT.III.300), Kutadgu Bilig’de *kizle-* “gizlemek” [kerek sözni sözler kişi kizlemez ‘insan gerekli sözü söyler gizlemez’] (KB.I.3232); Harezmi Türkçesi eserlerinden Nehcü’l-Ferâdis’te *kizle-* “gizlemek” (NF.281.8); Kıpçak Türkçesi eserlerinde *kizle-* “gizlemek” (Kav.77.13; Tuh.14b.9); Çağatay Türkçesi eserlerinden Sanglâh Lugâti’nde *kizle-/ kizlet-* “gizlemek” (San.313v.27) (Clouston 1972: 760) anlamındadır.

“Gizlemek” anlamında çağdaş Türk lehçelerinden Türkiye Türkçesinde *gizle-*; Azerbaycancada *gizle-* (AzTS 1999: 378); Türkmencede *gizle-* (TrkmTS 1995: 275), *yaşur-*; Başkurtçada *gizlê-* (BTH I 1993: 229) ve *yäşir-*; Kırgızcada *caşır-*; Özbekçede *yäşir-*; Tatarcada *yäşir-*; Yeni Uygurcada *yoşur-* fiilleri kullanılmaktadır (KTLS 1991: 276-277). Yakutçada ise *kizlê-* fiilinin fonetik varyantı olan *kistê-* fiili kullanılmaktadır (TSS 1995: 98).

“Oğuzca Olmayan Türk Lehçelerindeki Oğuzca Unsurlar ve Bunlara Teorik Bir Yaklaşım” başlıklı makalesinde *kizle-/yaşur-* fiilleri için G. Gülsevin şu açıklamayı getirir: “Gizle- fiili Oğuzlarda, yaşur- şekli ise Oğuzca olmayan diyalektlerde yaygındır. Orta Türkçenin diyalektlerinde de hem *kizle-* hem *yaşur-* şekilleri görülür.”³⁸ İnceleme alanımız içerisindeki metinlerde bu fiile bir kez Ümbetey jıravda rastlanmıştır.

	kizle-	yaşur-
Köktürkçe		

³⁸ G. Gülsevin, agm., s. 68. Ayrıca bkz. G. Gülsevin, “Kutadgu Bilig’in Dilinde Lehçelerin Özellikleri - denk çiftler-”, Turkish Studies, Volume 2/2, Spring 2007.

Eski Uygurca	kizle- EUTS.113	yaşur- EUTS.290
Karahanlı Türkçesi	kizle- DLT.III.300; KB.I.3232	yaşur- DLT.II.79; KB.I.770
Harezmi Türkçesi	kizle- NF.281.8	yaşur- NF.165.5
Çağatay Türkçesi	kizle- San.313v.27	yaşur- M.Sek.184; LD.1580
Kıpçak Türkçesi	kizle- KTS.151	yaşur- KTS.314

	kizle-	yaşur-
Türkiye Türkçesi	gizle-	
Azerb. Türkçesi	gizle-	
Türkmen Türkçesi	gizle-	yaşır-
Kazak Türkçesi		jasır-
Tatar Türkçesi		yäşir-
Başkurt Türkçesi	gizlë-	yäşir-
Kırgız Türkçesi		caşır-
Özbek Türkçesi		yäşir-
Uygur Türkçesi		yoşur-
Yakut Türkçesi	kistë-	

köbe: zırh.

“Budıraygan eki şekeli,

Muzday ülken *köbeli*” (II-1, 2)

“Kileñ buzday kilşeytip,

Köbeler kiygen ökinbes” (III-1, 6)

“Kön sadaqtıñ işinde

Köbe buzar jebe bar” (IV-16, 298)

- 3. esk. Bütün gövdeyi korumak için tunç ya da bakır, bazen altın ile gümüş tabakaları katmerleyerek dizip ya da metal zincirleri birleştirip gömlek gibi yapılan koruyucu giyim. *Üstiñe basa kiyip al, altındı sawıt köbeni, jaw degende jaynatıp tolgamalap qoliña al* “Üstünü kaplayarak giy altınlı zırhını, düşman dediğinde yok edip dolayıp eline al” (Batırlar jırı). *Er Bayan sol ketkennen kete*

bardı, minip al beldewdegi kök tulpardı. Duwlıga, qalqan, köbeqalğan umıt, belinde jalgız-aq bir sadaq bar-dı “Er Bayan bir gitti pir gitti, binip bozkırdaki gök tulparına. Tolga, kalkan, zırhı unutmıuş, belinde sadece oku kalmıuş” (M. Jumabayev, Şıg.). *Ajaldıñ oğı kelgende, qorganı bolmas köbeniñ. Tüsi suwıq keledi tört qırlı kök jebeniñ* “Ecel oku geldiğinde koruması olmaz zırhın. Rengi soğuk gelir dört köşeli gök okun” (Jambıl, Şıg.). *Zırqırap oğı ketedi, Qalmaqqa taman jetedi, kökirek qısqañ köbeden, qalmadı qapıl jebeden, zırlavmenen ötedi* “Fırlayıp oku gider, Kalmuk’a doğru yeter, göğsü sıkan zırhtan, aniden gelen oktan, fırlayarak geçer” (Er Targın). 4. esk. Kahramanların atının arkasını, kaburgasıyla boynunu bütünüyle kapatan koruyucu örtü (KETS VIII 2011: 155-156). **Jebesi köbe buzdı.** Ok zırhtan geçti. *Jebesi köbe buzıp, jürekti üzip, nayzasın ilgy däldep sermep edi. Birin ayt, bärin ayt ta - Batır Bayan. Tuwgannan «Alaşım!» - dep eñirep edi* “Ok zırhtan geçip, yüreği delip, mızrağıyla hep nişan alıp atardı. Sonuçta Bahadır Bayan. Ezelden “Kazakım” deyip ağlardı” (M. Jumabayev, Şıg.) (KETS VIII 2011: 156).

- esk. Çelikten ya da demirden yapılan zırh türü (KTTS 2008: 403).
- **Köbeñ minis kötermeydi, mästek jüris kötermeydi** “Zırhla ata binmek zordur, kötü atla sefere çıkmak zordur” (BS 65 2010: 367).

Edebî Kazak Türkçesinde “zırh” anlamında sawıt kelimesi kullanılmaktadır (KTTS 2008: 717). Köbe kelimesine ilk olarak Karahanlı Türkçesi eserlerinden Dîvânu Lugâti’t-Türk’te rastlarız: *kübe yarık* “vücuda giyilen bütün zırh” (DLT.III.15-14; 217-18). Memlûk Kıpçakçası eserlerinden Kitabü’l-İdrâk’ta *kübe* “harp esnasında geyilen zırh” (Kİ.78) anlamındadır.

Çağdaş Türk lehçelerinden Kırgız Türkçesinde *kübö* “zırh, silah” (KS 1998: 533); Tatar Türkçesinde *köbä* “zırh” (Ahmetyanov 2001: 115); Başkurt Türkçesinde *kübe* “eski bir zırh yeleşti” (Özşahin 2017: 304) anlamlarıyla kullanılmaktadır.

köpek: it.

“Keyingi qalğan köpekke

Qalay da belin şeşti eken!..” (III-4, 96)

- (Gur., Mang.; Şığ., Kaz., Ulan; Karak.; Türikm, Krasn.) Bir cins büyük erkek köpek. *Bıltır bizdiñ däw bir köpegimiz bolgan edi, şirkin, nesin aytasıñ, ol turganda qoy soñında jürüwdiñ de keregi joq edi* “Geçen sene bizim iri bir köpeğimiz vardı, ah, neyini söyleyeceksin, o varken koyunların arkasında yürümeye gerek yoktu” (Karak.). *Körbiykeniñ bar joqtawı osıladıñ mindetine qalganday, kökke qarap ulıgan köpek iyttter onsız da türşikken janniñ zärequtın aladı* “Körbiykenin bütün yası onların üzerine vazifeymiş gibi, göğe bakıp uluyan itler...” («Jıldız», No.6, 1988). **Köpek küşik - erese köşik. Dalada köpek küşik quñsılap jatır** “Köpek yavrusu - genç yavru. Dışarıda köpek enciği inler durur” (Gur., Mang.). 2. (Avg.; İr.) Köpek (KTAS 2005: 340).

Çağdaş Kazak Türkçesinde “köpek”i ifade etmek üzere aktif olarak kullanılan isim “iyt”dir. Ancak Dospambet jıravın bir öleñinde “köpek” ismine rastlanmıştır.

Bu kelime, ilk olarak tarihi Türk lehçelerinden Karahanlı Türkçesinde karşımıza çıkmaktadır. Karahanlı Türkçesi eserlerinden Kutadgu Bilig’de *köpek* “köpek” (KB.I.6601); Kıpçak Türkçesi eserlerinde *köpek* “tüylü köpek, it cinsinin tüylü ve iri olanı” anlamında kullanılmıştır. Kıpçak Türkçesi eserlerinde *köbük* ve *köfük* varyantları da vardır (KTS.158).

“Köpek” anlamında çağdaş Türk lehçelerinden Türkiye Türkçesinde *köpek*; Azerbaycan Türkçesinde *köpäk* (Sevortyan 1997: 111) ve *it*; Türkmen Türkçesinde *köpek* (TrkmTS 1995: 422) ve *it*; Kazak Türkçesinde *iyt*; Tatar, Başkurt, Kırgız ve Özbek Türkçelerinde *it*; Uygur Türkçesinde *işt* (KTLS 1991: 506-607); Yakut Türkçesinde *it* (TSS 1995: 1966) kelimeleri kullanılmaktadır.

“Kutadgu Bilig’in Dilinde Lehçelerin Özellikleri” başlıklı yazısında “köpek” kavramıyla ilgili olarak G. Gülsevin bize şu bilgileri aktarmaktadır: “Köktürkçede ‘it’ kelimesi kullanılmıştır. *Köpek* ise, yazılı metinlerde Orta Türkçe döneminden itibaren görülmeye başlamıştır. Günümüzde bu anlamda yaygın iki kelime vardır. *Köpek* kelimesi yaşayan Oğuz diyalektlerinde, *it* kelimesi ise diğer diyalektlerde kullanılır. *İt* şekli, Oğuzcada da *köpek* kelimesinin yanında yaşar, ama, anlamında biraz nüans vardır.”³⁹

³⁹ G. Gülsevin, “Kutadgu Bilig’in Dilinde Lehçelerin Özellikleri -denk çiftler-”, Turkish Studies, Volume 2/2, Spring 2007.

	köpek	it
Köktürkçe		it BK.G.10
Eski Uygurca		it/it EUTS.87
Karahanlı Türkçesi	köpek KB.I.6601	it KB.I.4711
Harezmi Türkçesi		it NF.34.7
Çağatay Türkçesi		it LD.1012
Kıpçak Türkçesi	köpek KTS.158	it KTS.116

	köpek	it
Türkiye Türkçesi	köpek	
Azerb. Türkçesi	köpek	it
Türkmen Türkçesi	köpek	it
Kazak Türkçesi		iyt
Tatar Türkçesi		it
Başkurt Türkçesi		it
Kırgız Türkçesi		it
Özbek Türkçesi		it
Uygur Türkçesi		ist
Yakut Türkçesi		it

külik: yük hayvanı.

“Tal moynıma qol artsañ

Külikten bek unarmın” (IV-6, 66)

- 2. (Oral: Orda, Jän.) Binek atı. *Onda baruwga sizge bir külik kerek bolar* “O zaman gitmek için size bir gölük gerekecek” (Oral, Orda) (KTAS 2005: 351).
- *Küysiz külik* “yarışta çok hızlı koşamayan at; bakımsız at” (KTFS 2007: 160).
- *Küysiz külik jügirmes* “bakımsız at koşamaz” (BS 67 2011: 281).

Çağdaş Kazak Türkçesinde *külik* “1. yürük, çok hızlı giden at 2. bir tür at yarışı” anlamlarında kullanılan bir kelimedir. Bu kelime, ilk olarak tarihî Türk lehçelerinden

Köktürkçede *kölük* “yük hayvanı, araba” anlamlarıyla karşımıza çıkmaktadır (T.I.G.8). Eski Uygur Türkçesinde *kölük/külük* “yük hayvanı” (EUTS.115); Karahanlı Türkçesi eserlerinden Dîvânü Lugâti’t-Türk’te *kölük* “(at, eşek ya da katır gibi) yük hayvanı” (DLT.I.392), Kutadgu Bilig’de *kölük* “yük hayvanı” (KB.I.4441); Harezmi Türkçesi eserlerinden Nehcü’l-Ferâdîs’te *kölük/kölik* “binek hayvanı” (NF.240.17), Kutb’un Hüsrev ü Şîrîn’inde *külük* “binek hayvanı” (Kutb.107); Çağatay Türkçesi sözlüklerinden Sanglâh Lugâti’nde *kölük* “binek hayvanı (deve, at vb.)” (San.309r.3) (Clauson 1972: 717); Kıpçak Türkçesi eserlerinden İrşâdü’l-Mülük Ve’s-Selâtin ile Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugâlî’de *kölük* “yük ve binek hayvanı” (KTS.157) anlamlarındadır.

Çağdaş Türk lehçelerinden Kırgız Türkçesinde *kölük* “iş hayvanı, yük hayvanı” (KS 1998: 501); Karakalpak ve Nogay Türkçelerinde *kölik* (Clauson 1972: 717) kelimeleri kullanılmaktadır.

Türkiye Türkçesi ağızlarında da *gölük* “at, eşek, beygir, katır vb. yük taşıyan ve binilen hayvan” anlamıyla kullanılmaktadır.

küt-: (hayvan) otlatmak.

“Ağaniñ atın *kütip* qızmet etpey,

Nasıbay atsa ernine bılıqqan nas” (XII-31, 567)

“*Küt* degen buringılar maldıñ astın,

Maldıñ astın *kütpeseñ* mandımassıñ” (XII-59, 987)

- *Jigitter, erte turıp mal kütiñiz, erniñniñ şoşaqayı mayga batar* “Yiğitler erken kalkıp mal bakarsanız işiniz bereketli olur” (BS 66 2010: 164).

Küt- fiili, çağdaş Kazak Türkçesinde vardır ve “beklemek” anlamında kullanılmaktadır (KATS 2003: 261). “(hayvan) bakmak, beslemek, gütmek” anlamında aktif olarak baq- fiili kullanılmaktadır (KATS 2003: 74). Kelimenin anlamlarını “(1) ‘beklemek’ (geçişsiz); (2) ‘(birin Bel.) beklemek; (3) ‘hizmet etmek, bakmak (misafirler, koyun vs.)’” şeklinde açıklayan Clauson modern şivelerde oldukça istisnâî olarak iki şekilde, düzenli şekil *küy-* (ki aynı zamanda *kün-*’in de modern şekli) ve *küt-* (*küd-*), -d- > -d- > -t- gelişiminin seyrek şekilde ortaya çıktığını söyler (Clauson 1972: 701). Fiil, ilk olarak tarihî Türk lehçelerinden Eski Uygur Türkçesi’nde *küt-* “1. gütmek,

bakmak, itina göstermek, özen vermek 2. beklemek” anlamlarıyla karşımıza çıkmaktadır (EUTS.124). Karahanlı Türkçesi eserlerinden Dîvân’da *kūd-* “1. beklemek, gözlemek 2. (koyun vb.) gütmek” (DLT.III.441), Kutadgu Bilig’de *kūd* “beklemek” (KB.I.1050); Harezmi Türkçesi eserlerinden Kutb’un Hüsrev ü Şîrîn’inde *küy-* “(olay, sonuç) beklemek” (Kutb.100) (Clauson 1972: 701), Nehcü’l-Ferâdis’te *küy-* “beklemek” (NF.130.12), Muhabbet-nâme’de *küt-* “bakmak, gözetmek (koyun)” (MN.14); Kıpçak Türkçesi eserlerinde *küt-* “gütmek, otlatmak” [ayrıca bkz. *küd-*, *küt-* (I)] (KTS.170); Çağatay Türkçesi sözlüklerinden Sanglâh Lugâti’nde *küt-* “(hayvan) otlatmak” (San.320v.13) (Clauson 1972: 701) anlamındadır.

“Gütmek” anlamında çağdaş Türk lehçelerinden Türkiye Türkçesinde *güt-*; Azerbaycan Türkçesinde *otar-*; Başkurt Türkçesinde *köt-*; Kırgız Türkçesinde *bak-*, *mal küt-*; Özbek Türkçesinde *bâq-*; Tatar Türkçesinde *köt-*; Türkmen Türkçesinde *bak-*; Uygur Türkçesinde *bak-* ve *küt-* fiilleri kullanılmaktadır (KTLS 1991: 294-295). Yakut Türkçesinde ise “1. *ekkir-et-*, *sırıs-* 2. *meççit-*, *mana-* (sühünü)” fiilleri kullanılmaktadır (TSS 1995: 104).

	küt-	bak-⁴⁰	
Köktürkçe			
Eski Uygurca	<i>küt-</i> EUTS.124		
Karahanlı Türkçesi	<i>kūd-</i> DLT.III.441; <i>kūd-</i> KB.I.1050		
Harezmi Türkçesi	<i>küy-</i> Kutb.100; <i>küy-</i> NF.130.12		
Çağatay Türkçesi	<i>küt-</i> San.320v.13		
Kıpçak Türkçesi	<i>küt-</i> KTS.170	<i>bak-</i> KTS.22	
	<i>güt-</i>	<i>bak-</i>	Başka Şekil
Türkiye Türkçesi	<i>güt-</i>		
Azerb. Türkçesi			<i>otar-</i>
Trkm. Türkçesi		<i>bak-</i>	
Kazak Türkçesi		(mal) <i>bak-</i>	

⁴⁰*bak-* fiili 11. yy.dan itibaren metinlerle takip edilebilmektedir; ancak “bir şeyin bakımını üstlenmek” anlamıyla ilk olarak Codex Cumanicus’ta tespit edilebilmiştir.

Tatar Türkçesi	köt-		
Başk. Türkçesi	köt-		
Kırgız Türkçesi	(mal) küt-	bak-	
Özbek Türkçesi		bâk-	
Uygur Türkçesi	küt-	bak-	
Yakut Türkçesi			meççit-, manaa-

küybende-/künde-: kıskanmak.

“*Küybeñdesken köp jaman*

Sözi tigenge uqsaydı!” (IV-6, 54)

“Jamandıqtı izdesti,

Birin-biri *kündesti*” (XI-22, 468)

“Ay qarañğı, kün bult, tün demeñiz,

Birew jarlı, birew bay, *kündemeñiz*” (X-3, 26)

- 1. Eski zamanlarda báybişe (ilk hanım), tokal (ikinci hanım), ehtilerin birbirini çekemeyip dedikodu yapması. *Qaraqatın sekildiler Aqbalanıñ ajarın da kündedi* “Köyün kötü kadınları Akbala'nın güzelliğini kıskandı” (Ä. Nurpeyisov, Kan men ter). *Meniñ köñilimdi şıgargalı, onı kündegendikten aytıp otır goy dep oyladım. Baltaş ökpelep ketti. Köpke deyin jolıqqan joq* “Beni incittiğinden beri onu kıskandığınan söylüyor diye düşündüm. Baltaş sinirlendi. Yoluma çıktığı yok” (J. Aymavitov, Şıg.). *Tilewles qatındar: «Baygusqa bolsın» dep, Mamırbaydikine aralasıqanın kündeytinderi: «Ä, qoyşı!.. Ol bala tapsa, bizdiñ sur töbet te küşikter» - desti* “Kötü kadınlar: ‘Zavallı kalsın’ diye Mamırbay ile ilişki yaptığını görüp şöyle dedikodu yapardı: “Ay, bırak!.. Onun çocuğı olursa bizim erkek köpek de yavrular” dediler. (J. Aymavitov, Şıg.). *Biraq ülken qatını kündep, urlap alıp, qudıqqa tastaptı. Kişi qatınga: «Sen küşik taptıñ», - depti.* “Fakat büyük kadını kıskanıp, çalıp kuyuya atmış. Küçük kadına ‘Sen köpek yavrusu buldun’, demiş” (Kaz. ert.). 2. Birbirine rakip olanların birbirini çekememesi. *Mäselen, anaw artıq tawıp ketse, birimizdi birimiz kündeymiz goy. Köre almasaq mübtäla köp hafaga süygennen ayırılıp jürmeymiz goy* “Meselâ, fazla çocuk doğarsa, birbirimizi kıskanırız ya” (M.

Duvlatov, Şığ.). *Meniñ de köp jaralı jüregim bar, nadandıqtan qıyragan süyegim bar, kündemey, şın mindeseñ, razımın, «Qayta, jastar söytsin» dep tilegim bar* “Benim de çok yaralı yüreğim var, cahillikten kırılan kemiğim var, kıskanmadan, gerçekten eleştirisen, razıyım “Yine gençler öyle yapsın” diye dileğim var” (Ş. Kудayberdiyev, Şığ.). *Jurt künder, jurttan artıq baylıq üşin, buldaydı birew küşin, birew tüsin. Ne qılsa da, nadandar almaqtı oylar, mal ant urgan küydirip eldiñ işin* “Halk kıskanır, kendilerinden fazla zenginlik için, birisi gücünü gösterir, birisi yüzünü. Ne de olsa cahiller aklımızı almayı düşünür, dünya işi mahvetti milletin işini” ” (Abay, Tol. jıyn.). 3. Kıskanmak, vermek istememek (KETS VIII 2011: 512-513).

- Kıskanmak, çekememek (KTTS 2008: 430).
- *Ozbir olja üşin öledi, küñşil kündewmen böledi* “Zalim ganimet için ölür, dedikoducu günülemekle dağıtır” (BS 65 2010: 141). *Qayda nagız öner iyesi bolsa, küñşil sonı kündeydi* “Nerede bir hakiki hüner sahibi varsa, dedikoducu onu günüler” (66 2010: 193).

Bu fiilin kökü *küni* olmalıdır. *Küni* kelimesi Eski Uygur Türkçesinde “kıskançlık, haset günü” (EUTS.122) anlamına gelir, Kazak Türkçesinde bu kelimedenden türeyen *kündew* “kıskanmak, çekememek”, *kündes* “kuma” (KTTS 2008: 430), Kırgız Türkçesinde ise *künü* “1. kuma 2. rakip kadın” (KSI 1998: 540) kelimeleri bulunmaktadır. *Küni* ismine isimden fiil yapma eki *-le* eklenerek *künile-* fiili türetilmiştir, yani bugünkü *kündew* fiilinin baştaki varyantı eski Türk dilindeki gibi *künile* olmalıdır. Bu kelimenin ilk başta kullanılan biçimi gitgide belirsizleştiğinden bir yerde *küñkildesken* (bunun da kökü *küni* olmalıdır), ikinci bir yerde *küybeñdesken*, üçüncü bir yerde *qoñqalagan* şeklinde karşımıza çıkmaktadır.⁴¹

Künile- fiili, “kıskanmak” anlamıyla ilk olarak tarihî Türk lehçelerinden Eski Uygur Türkçesinde karşımıza çıkar (EUTS.123). Harezmi Türkçesinde *künile-* “kıskanmak” (Kutb.108; NF.65.6) (Clauson 1972: 733); Kıpçak Türkçesinde *künile-/künle-* “kıskanmak, gıpta etmek, imrenmek” (KTS.168); Eski Anadolu Türkçesinde *günüle-* “kıskanmak” (Dilçin 1983: 104) anlamlarında kullanılmıştır.

⁴¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. R. Sızdıkova, age., s. 77.

Bu fiil, çağdaş Türk lehçelerinden Tuva Türkçesinde *hünne-* (TuvTS 2003: 54); Kırgız Türkçesinde *künülö-* (KS 1998: 540); Karakalpak ve Nogay Türkçelerinde *künle-*; Kumuk Türkçesinde *gülle-* şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Clauson 1972: 733).

Günüle- fiili “çekememek, kıskanmak” anlamlarıyla Türkiye Türkçesi ağızlarında da kullanılmaktadır (DS VI 1972: 2231).

R. Sızdıkova, *qoñqala-* fiilini *künile-* fiilinin bir başka varyantı olarak değerlendirmektedir. Bize göre bu değerlendirme yanlıştır. Birincisi, fonetik olarak iki fiil birbirine yakın değildir. İkincisi *qoñqala-* fiili “etrafını sarmak, kuşatmak” anlamıyla Kazak Türkçesi ağızlarında kullanılmaktadır.⁴²

küzet-: beklemek.

“Künde mehman *küzetip*,
Kesekilep et bergen” (XI-42, 977)

- 1. bekçilik yapmak, korumak. *Birday bolıp jatqan bir qora qoydı özi küzetken Qaratay tús körıp jatqan sekildi* (A. Jünisov, Ömir). 2. Ağır halde yatan hastaya bakmak, başında beklemek. *Esimbek şarşasa da tünimen Rabiyanı küzetti* (E. Orazakov, Däriger). 3. takip etmek, izlemek. *Tünimen jol küzetip jürıp, Pavlodarga ketip bara jatqan Qarabastı ustap, köpke alıp barıp tapsırdı* (S. Şaripov, Bekbolat) (KETS VIII 2011: 431)
- 1. korumak, bekçilik yapmak 2. takip etmek, izlemek (KTTS 2008: 424).

Bu fiil, ilk olarak tarihî Türk lehçelerinden Köktürkçede *küzed-* “korumak, kollamak, gözetmek” anlamlarıyla karşımıza çıkmaktadır (KT.B.I). Uygur Türkçesi eserlerinde *közät-/küzet-* “gözetmek, saklamak, muhafaza etmek” (EUTS.125); Karahanlı Türkçesi eserlerinden *Dîvân*’da *közet-* “beklemek” (DLT.II.306); Harezmi Türkçesi eserlerinden Kutb’un Hüsrev ü Şîrîn’inde *közeğ-* “gözetmek, korumak” (Kutb.108) (Clauson 1972: 758); Kıpçak Türkçesi eserlerinde *közet-* “gözetmek, kollamak” (KTS.161); Çağatay Türkçesi sözlüklerinden *Sanglâh Lugâti*’nde *közet-/közle-* “bir şeye özenle bakmak” (San.305v.23) (Clauson 1972: 758) anlamındadır.

“Beklemek” anlamında çağdaş Türk lehçelerinden Azerbaycan Türkçesinde *gözle-* fiili kullanılmaktadır (AzTS 1999: 398).

⁴² S. Amanjolov, *Voprosı Diyalektologii i İstorii Kazakskogo Yazıka*, Almatı 1959.

qarı-: yaşlanmak.

“Asıl tuwgan batır er

Toqsanga jası jetpey *qarimas*” (IV-25, 404)

- esk. Kocamak, yaşlanmak. *Attı arıganda kör, jigitti qarıganda kör* “Atı yorulduğunda gör, yiğidi yaşlandığında gör” (Makal). *Toqsanga jası jetpey qarimas, Teñiri öziñe bermese, menmensip jürgen er jigiti* “Yaşı doksana ulaşmadan yaşlanmaz, Tanrı özüne vermezse, kendini büyük gören er yiğit” (Aldaspan). *Minbey, tüşpey qarıdıñ, arqanda turıp arıdıñ, aynalayın Tarlanım* “Binmeden inmeden yaşlandın, (ben senin) arkanda durup yoruldun, kurban olayım Tarlan’ım” (Er Targın). *Qatını jaqsı adamdar tez qartayıp qarimas, ötetugın ömirge qatınnan jaqsı tabılmas* “Kadını iyi olanlar çabuk kocayıp yaşlanmaz, geçen ömre kadından iyisi bulunmaz” (Bes gasır) (KETS IX 2011: 397).
- *Adamnan tilegen qarıydı, Alladan tilegen jarıydı* “Kuldan isteyen yaşlanır, Allah’tan isteyen fazlasına sahip olur” (BS 65 2010: 59). *Jaqsı sınıluwmen jarıydı, jaman sınıluwmen qarıydı* “iyi kişi tenkitlerle iyileşir, kötü kişi tenkitlerle yaşlanır” (BS 65 2010: 71). *Attı arıganda kör, jigitti qarıganda kör* “atı yorulduğunda gör, yiğidi yaşlandığında gör”. *Köseniñ qarıganı bilinbeydi, şabanniñ arıganı bilinbeydi* “Kösenin yaşlandığı bilinmez, tembelin yorulduğu bilinmez” (BS 67 2011: 279).

Qarı- fiilinin anlamı Çağdaş Kazak Türkçesi sözlüklerinde “yaşlanmak” olarak gösterilmiştir (KATS 2003: 297), ancak bu fiil aktif değildir. Çağdaş Kazak Türkçesinde “yaşlanmak” anlamında aktif olarak kullanılan fiil *qartay-* fiilidir (KATS 2003: 296). İnceleme alanımız içerisindeki metinlerde de *qarı-* fiili 1 kez; *qartay-* fiili 14 kez kullanılmıştır. Bu fiil, ilk olarak tarihî Türk lehçelerinden Eski Uygur Türkçesinde *qarı-* “yaşlanmak, kocalmak” anlamıyla karşımıza çıkmaktadır (EUTS.168). Karahanlı Türkçesi eserlerinden Dîvân’da *qarî-* “yaşlanmak” (DLT.III.263), Kutadgu Bilig’de *karı-* “yaşlanmak” (KB.I.348); Harezmi Türkçesi eserlerinden Nehcü’l-Ferâdîs’te *qarı-* “yaşlanmak, ihtiyarlamak” (NF.433.7); Kıpçak Türkçesi eserlerinde *qarı-* “yaşlanmak” (KTS.128); Çağatay Türkçesi sözlüklerinden

Abuşka Lugâti'nde *karı*- “kocamak” (Vel.319), Senglâh Lugâti'nde *karı*- “yaşlanmak” (San.269v.18) anlamındadır (Clouston 1972: 645).

“Yaşlanmak” anlamında Çağdaş Türk lehçelerinden Kırgız Türkçesinde *karı*- (KS 1998: 409) ve *kartay*-; Özbek Türkçesinde *qari*- (UTİL I 1981: 555); Uygur Türkçesinde *qeri*-; Türkiye Türkçesinde *yaşlan*-; Azerbaycan Türkçesinde *yaşlan*-; Başkurt Türkçesinde *kartay*-, *ulğay*-; Tatar Türkçesinde *kartay*-; Türkmen Türkçesinde *garra*- fiilleri kullanılmaktadır (KTLS 1991: 974). Yakut Türkçesinde ise *kırıy*- ve *saahır*- fiilleri kullanılmaktadır (TSS 1995: 124).

qarındaş: kardeş.

“*Qarındaşın* jamandap,
Öziñe tuwgan tabılmas” (I-5, 89)

“Jayıñdı bilgen *qarındaş*
Ol *qarındaş* hem joldas” (IV-25, 396)

- esk. Kardeş. *Tastan tayıp ölgen joq, quzdan qulap, onı öltirgen agayın, qarındaşı; el buzatın ersi isti örşitpeske, darga asıp, taspen atqan öz agası* “taştan kayıp ölen yok, uçurumdan atıp, onu öldüren kendi kardeşleri; milleti saptıracak işi yaymamak için, dar ağacına asıp, taşla atan kendi ağabeyi” (Ş. Kудайберdiyev, Şıg.) (KETS IX 2011: 406).
- 3. esk. Kardeş (KTTS 2008: 489).
- (Tav., Koş.; Şıg. Kaz., Bol’ş.) Küçük erkek kardeş. *Olar inini qarındaş deysi* “Onlar iniye kardeş der” (Tav., Koş.) (KTAS 2005: 398).
- *Qarañgıda julasa da qarındaştın üni belgili* “karanlıkta ağlasa da kardeşin sesi bellidir” (BS 65 2010: 85). *Bar qarındaş jaqında bolmasın, joqqarındaş alista bolmasın* “Olan kardeş yakında olmasın, olmayan kardeş uzakta olmasın” (BS 65 2010: 106). *Awruw astan, daw qarındaştan* “hastalık yemekten, kavga kardeşten” (BS 66 2010: 52). *Jan qarındaş bolsa da, mal qarındaş emes* “can kardeş olsa da mal kardeş değildir” (BS 66 2010: 147).

Köktürkçede “abla, büyük kız kardeş” için *eke* (KT.K.9); “küçük kız kardeş” için *siñil* (KT.D.20); “büyük erkek kardeş” için *eçi* (KT.D.5); “küçük erkek kardeş” için *ini* (KT.D.4) isimleri kullanılmıştır. “Kardeş” anlamıyla *qarındaş* kelimesine ilk olarak

tarihî Türk lehçelerinden Eski Uygur Türkçesinde rastlarız (EUTS.168). Karahanlı Türkçesi eserlerinden DLT.de *qarındaş* “bir batından doğanlar”ı (DLT.I.407); Harezmi Türkçesi eserlerinden Kutb’un Hüsrev ü Şîrîn’inde *qarındaş* “erkek kardeş”i (Kutb.134) (Clauson 1972: 662), Nehcü’l-Feradis’te ise “kardeş” anlamıyla birlikte “eş dost, tanıdık”ı (NF.257.16); Çağatay Türkçesi eserlerinden Senglâh lugâtinde *qardaş* “erkek kardeş” ve “bir batında doğanlar”ı, *qarındaş* ise “erkek kardeş”i (Clauson 1972: 662); Kıpçak Türkçesinde *qarındaş* (KTS.128) “kardeş, erkek kardeş”i, *qarandaş* (KTS.127) ve *qardaş* (KTS.128) ise “kardeş”i ifade etmek üzere kullanılan kavramlardır. Codex Cumanicusta “erkek kardeş” için yalnızca *qarındaş*; “kızkardeş” için ise *qız qarındaş* kavramı kullanılmıştır (Clauson 1972: 662).

Qarındaş kelimesi bugüne kadar iki anlamda kullanılmıştır. Bugün edebî ve aktif olan anlamı; er kişinin yaşı küçük, kadın cinsinden yakını (yani akrabalık bağı var) ve genel anlamda yaşı er kişiden küçük olan kadının adlandırılması (akrabalık bağı olmayıp genel olarak kullanılır). Bu kelimenin esas anlamı; eski Türk yazma nüshalarında gösterilen anlamı, “akraba kimse, bir boyun adamı (bir boydan olan)”. Kazak Türkçesinde de bu söz önceden “akraba kimseler; aynı boydan olanlar, abi-kardeş” anlamında sıkça kullanılmıştır (Sızdıkova 1980: 86).

Çağdaş Türk lehçelerinden Kırgız Türkçesinde de *qarındaş* kavramı Kazak Türkçesinde olduğu gibi ona yakın anlamlarda kullanılır: “*qarındaş* I 1. erkek kardeş tarafından yeğen kız (amcadan küçük olmak şartıyla); 2. (büyük erkek kardeşe nisbeten , kız kardeşe nisbeten değil) küçük kız kardeş; 3. akraba” (KS 1998: 409). Tatar Türkçesinde *kardäş* “kardeş; erkek kardeş”i ifade etmek için; *kardäş-ıru* ise “hısım, akraba”yı ifade etmek için kullanılır (TatTS 1997: 139). Oğuz grubu Türk lehçelerinden Türkiye Türkçesinde *kardeş* “1. aynı anne babadan doğmuş veya anne babalarından biri aynı olan çocukların birbirine göre adı 2. yaşça küçük olan çocuk”; Azerbaycan Türkçesinde *gardaş* “kardeş” (AzTS 1999: 322); Türkmen Türkçesinde *gardaş* “kardeş” (TrkmTS 1995: 232) anlamlarında kullanılmaktadır. Jıravların dilinde de bu anlamda kullanılmıştır.

	qarındaş	
Köktürkçe		

Eski Uygurca	qarındaş EUTS.168	togmiş EUTS.243
Karahanlı Türkçesi	qarındaş DLT.I.407	
Harezmi Türkçesi	qarındaş NF.257.16	
Çağatay Türkçesi	qardaş San.271v.26; qarındaş San.272v.15	
Kıpçak Türkçesi	qarındaş KTS.128	

	kardeş	tuğan	Başka Şekil
Türkiye Türkçesi	kardeş		
Azerb. Türkçesi	gardaş		
Trkm. Türkçesi	gardaş	doğan	
Kazak Türkçesi	qarındaş (kız)		ağa, ini, bavır
Tatar Türkçesi	kardäş	tuğan	
Başk. Türkçesi	kärzäş	tuğan	
Kırgız Türkçesi		tūğan	
Özbek Türkçesi		tuğışğan	birädär
Uygur Türkçesi	qerındaş		
Yakut Türkçesi			birät, ini

qızıl: altın.

“Alıstan *qızıl* körinse

Manat emey nemene” (XI-14, 253)

“*Qızıl*ayaq mal jıyıp

Qalıjasın aldırğan” (XI-42, 966)

- *Qızdıñ közi qızıl*da, äyeldiñ közi ädemide “kızın gözü altında, kadının gözü güzellikte” (BS 65 2010: 90).

Çağdaş Kazak Türkçesinde “altın”ı ifade etmek için *altın* kelimesi kullanılmaktadır (TKS 2007: 49). Kelime, ilk olarak tarihî Türk lehçelerinden Köktürkçede *qızıl* “kızıl, kırmızı” anlamıyla karşımıza çıkmaktadır (T.II.D.2). Eski Uygur Türkçesinde *qızıl* “kızıl, kırmızı” (EUTS.178); Karahanlı Türkçesi eserlerinden Dîvân’da *qızıl* “herhangi bir şeyin kırmızı renkte olanı” (DLT.I.349), Kutadgu Bilig’de

qızıl “kırmızı” (KB.I.120); Harezmi Türkçesi eserlerinden Nehcü'l-Ferâdis'te *qızıl* “kızıl, kırmızı” (NF.155.3), *qızıl altun* “altın” (NF.64.13); Kıpçak Türkçesi eserlerinde *qızıl* “kızıl, kırmızı” (KTS.147); Çağatay Türkçesi eserlerinden Sanglâh Lugati'nde *qızıl* “1. kırmızı 2. şiddetli, yoğun 3. bir cins kırmızı kuş 4. şahinin bir türü” (San.296v.9) (Clouston 1972: 683) anlamlarına gelmektedir.

“Altın”ı ifade etmek üzere çağdaş Türk lehçelerinden Türkmen Türkçesinde *gızıl* (STY 1962: 222) ve *altın* (STY 1962: 40); Türkiye Türkçesinde *altın*; Azerbaycan Türkçesinde *gızıl* (AzTS 1999: 371) ve *altın*; Başkurt Türkçesinde *altın*; Kırgız Türkçesinde *altın, zer*; Özbek Türkçesinde *âltin*; Tatar Türkçesinde *altın*; Uygur Türkçesinde *altun* kelimeleri kullanılmaktadır (KTLS 1991: 18). Yakut Türkçesinde de “altın” *kıhıl kömüs* olarak ifade edilmektedir (TSS 1995: 10). Yakut Türkçesinde *altan* kelimesi vardır ancak bu kelime “bakır” için kullanılmaktadır (TSS 1995: 24).

Türkiye Türkçesi ağızlarında da *kızıl* “altın” anlamıyla kullanılmaktadır (DS.VIII.2863).

	qızıl	altun
Köktürkçe	qızıl T.II.D.2	altun KT.G.5
Eski Uygurca	qızıl EUTS.178	altun EUTS.13
Karahanlı Türkçesi	qızıl DLT.I.349; KB.I.120	altün DLT.I.120; altun KB.I.188
Harezmi Türkçesi	qızıl NF.155.3; qızıl altun NF.64.13	altun Kutb.8; altun NF.109.7
Çağatay Türkçesi	qızıl San.296v.9	altun San.50r.4
Kıpçak Türkçesi	qızıl KTS.147	altun/altın KTS.8

	kızıl	altın	Başka Şekil
Türkiye Türkçesi		altın	
Azerb. Türkçesi	gızıl	altun	
Trkm. Türkçesi	gızıl	altın	
Kazak Türkçesi		altın	

Tatar Türkçesi		altın	
Başk. Türkçesi		altın	
Kırgız Türkçesi		altın	zer
Özbek Türkçesi		âltin	
Uygur Türkçesi		altun	
Yakut Türkçesi	kıhıl kömüs		

qol: askerî birlik, ordu.

“Qıysapsız *qol* körinse

Qorqıp jawdan qaytpagan” (XI-31, 708)

“*Qol* qondırgan qos tigip

Borlı degen kölinen” (XI-31, 726)

“Han basıñ qaraşñmen dawlı bolıp

Üstine aq ordanıñ *qol* keltirdiñ” (X-1, 4)

- esk. Göçebeler arasında *asker, ordu* anlamlarında kullanılan askerî terim. *Eskendir qolına* ayttı: «*Bul ne etken suw? Bärin de işip bul suwga betiñdi juw!*» *Bir bay elden osı suw şıqqan şıgar, örlep barıp, üstine tigelik tuw* “İskender askerlerine şöyle dedi: Bu nasıl bir su, hepsini içip bu suyla yüzünüzü yıkayın’ Galiba bu su zengin bir ülkeden geliyor, oraya çıkıp, üstüne dikelim tuğ” (abay, Tol. jıyn.). *Qas noyanday qasqargan qarañğı meñirew tünderde sansız qoldı basqargan* “Tam bir kahraman gibi dik duran karanlık sakın gecelerde sayısız orduyu yönetmiş” (Er Edige). *Biz Ötemisten tuwgan on edik, sol onumuz jürgende miñ san asker qol edik* “Biz Ötemisten doğan on (kişi) idik, onumuz yola girdiğinde binlerce asker idik” (Mahambet, Öleñd.). *Tegis soyl, nayza, aybalta, şoqpar ustagan şabuwl men sogısqa äzirlengen qol* “Topuz, mızrak, aybalta tutup saldırı ve savaşa hazırlanan asker” (M. Ävezov, Tand. şıg.). *Şiñgistiñ qolı qattı apatqa uşıraptı* “Cengiz’in ordusu büyük bir felâketle karşılaşmış” (G. Müsirepov, Tand. şıg.) (KETS IX 2011: 718).
- esk. asker, ordu, savaşçı (KTTS 2008: 513).
Çağdaş Kazak Türkçesi sözlüklerinde *qol* kelimesinin “asker, ordu” anlamlarına geldiği ve eskicil olduğu belirtilmiştir (KATS 2003: 313) ancak bu kelime, aktif olarak

kullanılmamaktadır. Kazak Türkçesinde “ordu, ordu mensubu, asker” anlamlarında aktif olarak *äsker* kelimesi kullanılmaktadır (KATS 2003: 68). Kelime, bu anlamıyla ilk olarak tarihî Türk lehçelerinden Harezmi Türkçesinde karşımıza çıkmaktadır. Harezmi Türkçesi eserlerinden Nehcü'l-Ferâdis'te *qol* “askerî birlik, ordu” (NF.71.12); Çağatay Türkçesi sözlüklerinden Abuşka Lugâti'nde *qol* “askerî oluşum, kanat” (Vel.343), Sanglâh Lugâti'nde “ordunun temel organı” (San.289v.10) (Clauson 1972: 615) anlamındadır.

Çağdaş Türk lehçelerinden Kırgız Türkçesinde *kol* “ordu, askeri müfreze” (KS 1998: 479); Tatar Türkçesinde *kul* “takım; asker, ordu” (Sevortyan 1997: 37); Türkiye Türkçesinde ise “kanat” anlamında kullanılan bir askerlik terimidir.

qom: dalga.

“Qogalı kölder, *qom* suwlar

Qonıstar qongan ökinbes” (III-1, 1)

“Qogalı kölder, *qom* suwlar

Kimderge qonıs bolmagan” (IV-12, 246)

Çağdaş Kazak Türkçesinde “dalga”yı ifade etmek üzere aktif olarak *tolqın* kelimesi kullanılır. Ancak jıravların dilinde *qom* kelimesi de görülür.⁴³ Bu kelimeye ilk olarak Karahanlı Türkçesi eserlerinden DLT.de rastlarız: “*qōm*: dalga” (DLT.III.137). Tarihî metinlerden İbn-i Mühennâ Lûgatinde de *qōm* kelimesine “dalga” anlamı verilmiştir (Mel.77.3) (Clauson 1972: 625). Kıpçak Türkçesi eserlerinden Codex Cumanicus'ta *qom* “dalga, fırtına” (KTS.152); El-İdrâk Haşiyesi ve Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî'de *qum* “dalga, fırtına” (KTS.162) anlamlarındadır. Osmanlı Türkçesinde de *qum* “dalga, fırtına” anlamlarında kullanılmıştır (Dilçin 1983: 148).

Çağdaş Türk lehçelerinden Altay Türkçesinde *kom* “dalga” anlamına gelirken (ATS 1999: 116); Türkmen Türkçesinde *gōm* “şiddetli rüzgar, fırtına” anlamına gelir (TrkmTS 1995: 277). Çuvaş Türkçesinde de “dalga” anlamında *xum* kelimesi vardır (ÇS 1950: 46).

⁴³ Ayrıca bkz. R. Sızdık, *Qazaq Tilindegi Eskilikter men Jañalıqtar*, Arıs, Almatı 2009, s. 35-36.

qulan: yabanî yıldı

“Torlawsız ösken *qulanmın*,

Mezgilsiz juwsap örermin” (VII-6, 60)

“Qara *qulam* jüyrik dep,

Qulanı jaqtay bermeñiz” (XI-3, 52)

Clauson, etimolojik sözlüğünde E. Haenisch ve T. Kowalski'den⁴⁴ naklen; kulan kavramının erken dönemlerde Moğolca'dan alıntı olduğunu belirtir. Kulan da ilk olarak tarihî dönem Türk lehçelerinden Karahanlı Türkçesi eserlerinde karşımıza çıkmaktadır: qolān “yaban eşeği” (DLT.I.415); qulan (KB.I.284). Kulan kavramı Kıpçak Türkçesi eserlerinde qulan/qolan “yaban eşeği” (KTS.162); Çağatay Türkçesi eserlerinde qulan (San.289v.26) ve Harezmi Türkçesi eserlerinde ise qulan (Kutb.143) kaydıyla yer almaktadır (Clauson 1972: 622).

mıyıq: bıyık.

“Saqalına sarı şirkey uyalap,

Mıyığına qara şıbın balalap” (IV-12, 259)

- ***Mıyığınan küldi*** “bıyık altından gülmek” (FS 2007: 516).

Çağdaş Kazak Türkçesinde bıyığı ifade etmek üzere “murt” kelimesi kullanılmaktadır (TKS 2007: 121). *Murt* kelimesinin kaynağı Farsça *burūt* kelimesidir (Clauson 1972: 301). Bıyık sözü, Kaşgarlı sözlüğünde *bıdıq* şeklinde kaydedilmiştir (DLT.I.377). “Bıyık” anlamında Harezmi Türkçesi eserlerinden Nehcü'l-Ferâdis'te *bıyıq* (NF.81.13); Çağatay Türkçesi eserlerinden Sanglâh Lugâtinde *bığ/mığ* (San.147r.24) (Clauson 1972: 301); Kıpçak Türkçesi eserlerinde *bıyıq* (KTS.30) / *mıyıq* (KTS.183) kelimelerinin kullanıldığı görülür.

Çağdaş Türk lehçelerinden Türkiye Türkçesinde *bıyık*, Azerbaycan Türkçesinde *bığ* (AzTS 1999: 90), Tatar Türkçesinde *mıyık* (TatTS 1997: 219); Başkurt Türkçesinde *mıyık* (BTH I 1993: 840); Kırgız Türkçesinde *murut*, *moylo*; Özbek Türkçesinde *moylâv*; Türkmen Türkçesinde *murt*; Uygur Türkçesinde *burut*, *moylav* (KTLS 1991:

⁴⁴ E. Haenisch, Wörterbuch zu Monghol un Ni'uca Tobca'an, Leipzig 1939, s. 71; T. Kowalski, Karaimische Texte im Dialekt von Troki, Cracow 1929, s. 922.

66-67). Yakut Türkçesinde *bıtık* (TSS 1995: 34); Çuvaş Türkçesinde *mıyih* (Bayram 2007: 134).

	bıdıq
Köktürkçe	
Eski Uygurca	
Karahanlı Türkçesi	bıdıq DLT.I.377
Harezmi Türkçesi	bıyıq NF.81.13
Çağatay Türkçesi	bığ San.147r.24;mığ 32r.11
Kıpçak Türkçesi	bıyıq KTS.30; mıyıq KTS.183

	bıyık	murt (Fa.)	Başka Şekil
Türkiye Türkçesi	bıyık		
Azerb. Türkçesi	bığ		
Trkm. Türkçesi		murt	
Kazak Türkçesi		murt	
Tatar Türkçesi	mıyık		
Başk. Türkçesi	mıyık		
Kırgız Türkçesi		murut	moylo
Özbek Türkçesi			moylâv
Uygur Türkçesi		burut	moylav
Yakut Türkçesi	bıtık		

piş-: biçmek.

“Kiyim *pişse* ol qatın
Jagası keter köntiyp,
Etegi keter salpıyıp,
Ülgi bolmas *pişerge*” (XI-35, 808-811)

- 1. Elbiseyi dikmeden önce ölçüp kesmek. *Özim pişe de, tige de almaspın, - dedi ol, - meniñ olaq pişip, tikkenim Bâteske unamaz* “Kendim biçmem de dikemem

de, dedi, benim beceriksizce diktiğim Bâtes'in hoşuna gitmez" (S. Mukanov, Möldir mahabb.). *Magan pişip qoygan köylekti tigüwdi tapsırdı* "Bana biçtiği gömleği dikme görevini verdi" («Kazakst. äyelderi»). *Ar satıp qımız işkenşe, kelseñ kelge tüskenşe, ülgisiz tımaq pişkenşe, adam degen ataqtan sadaga bolıp awlaq ket* "Namusunu satıp kıımız içeceğine, konuk ağırlamayacağına, biçimsiz şapka dikeceğine, insan denen ada hiç sahip olamayıp mahrum kal" (Duvlat Babatayulı, Zamana.). *Bolmaydı bir sıawga oylamasaq, suluwdı şargı sözben kozgamasaq. Bir işik körmey pişip tigip bersin, osılayşa qılahıq aqıl jasap* "Düşünmezsek denemeye olmaz, güzeli utandıracak söz ile oynamasak. Bir kürk görmeden biçip diksin, böyle yapalım beraber düşünüp" (Ä. Naymanbayev, Şıg.) (KETS XI 2011: 428).

- 1. elbiseyi dikmeden önce ölçüp kesmek (KTTS 2008: 684).
- *Ton pişti* "tahmin etmek; doğmamış çocuğa don biçmek" (KTFS 2007: 278).
- *Ata körgeñ oq jonar, ana körgeñ ton pişer* "babasını gören ok yapar, annesini gören elbise diker" (BS 65 2010: 99). *Keñespen pişken ton kelte bolmas* "Danışarak dikilen elbisenin eksigi olmaz" (BS 65 2010: 174). *Oymaq pişseñ de oylap piş* "Ne biçersen düşünüp biç" (BS 65 2010: 335). *Tuwmagın balaga köylek pişpe* "doğmamış çocuğa don biçme" (BS 69 2011: 350).

Çağdaş Kazak Türkçesinde *piş-* fiili sadece *ton piş-* deyiminde korunmuştur ve aktif değildir (KATS 2003: 448). Bu fiil, ilk olarak tarihî Türk lehçelerinden Köktürkçede *bıç-* "biçmek, kesmek" (BK.G.12) şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Eski Uygur Türkçesinde *bıç-* "biçmek, kesmek" (EUTS.40); Karahanlı Türkçesi eserlerinden Dîvân'da *bıç-* "kesmek" (DLT.II.4), Kutadgu Bilig'de *bıç-* "(kılıçla) kesmek" (KB.I.286); Harezmi Türkçesi eserlerinden Kutb'un Hüsrev ü Şîrîn'inde *biçigli* "(orakla) biçmek" (Kutb.32); Kıpçak Türkçesi eserlerinde *bıç-* "biçmek, kesmek" [ayr. bkz. *bış-*, *biç-* (I)] (KTS.29); Çağatay Türkçesi sözlüklerinden Sanglâh Lugâtinde *bıç-* "hasat etmek, (biçip) kaldırmak" (San.143r.22) (Clauson 1972: 293) anlamındadır.

Çağdaş Türk lehçelerinden Türkiye Türkçesinde *bıç-*; Azerbaycan Türkçesinde *biç-* (AzTS 1999: 91); Başkurt Türkçesinde *bıs-* (BTH I 1993: 191); Kırgız Türkçesinde *bıç-* (KS 1998: 115); Özbek Türkçesinde *biç-* (UTİL I 1981: 123); Türkmen

Türkçesinde *biç-* (STY 1962: 100); Uygur Türkçesinde *piç-* (YUTS 1995: 322); Yakut Türkçesinde *bis-* (TSS 1995: 34) fiilleri kullanılmaktadır.

puşiq: buçuk, yarım.

“Aldımnan altı *puşık* antaladı,
Tilge kelmey birewi baltaladı” (X-5, 53)

- 1. Bulaşıcı hastalık sebebiyle burnu eksik, yarım olan. 2. Kısa, basık (burun).
Awılñaydıñ möri mınaw Buzawbekte. - Jabagı tömen sapta otırgan şıyqan bet, aq sarı puşiq jigitti qolımen nusqap körsetti: - Al bul - meniñ tuwgan jiyenim
“Köy ağasının mührü bu Buzavbek’te. Aşağı sırada oturan açık yüz, ak sarı, buçuk burunlu yiğidi eliyle işaret edip gösterdi: İşte bu benim yiğenim” (I. Esenberlin, Şıg.) (KETS XII 2011: 410).
- 1. Bulaşıcı bir hastalık sebebiyle burnu eksik kalmış olan, burun kemiği çökmüş olan (KTTS 2008: 682).
- *Şala-puşiq* ayttı “yarım yamalak söylemek” (KTFS 2007: 310).
- *Sıpayı sırın jasırmaydı, puşiq murnın jasırmaydı* “Nezakatli sırrını gizlemez, buçuk burunlu burnunu gizleyemez” (BS 65 2010: 144). *Pısıq bolam dep, puşiq bolma* “uyanık olacağım deyip yarım olma” (BS 65 2010: 204). *Ulıq bolsa kişik bolar, özin ülken sanasa, baqıtı ketip puşiq bolar* “Ulu olursa küçük olur, kendisini büyük zannederse bahtı gidip yarım olur” (BS 66 2010: 294). *Kaynıña da bararsıñ, puşiq küyew atanarsıñ* “iç güveyi olursan yarım damat adını alırsın” (BS 69 2011: 236).

Çağdaş Kazak Türkçesinde “buçuk, yarım” anlamında aktif olarak *jarım* ve *jartı* kelimeleri kullanılmaktadır (KATS 2003: 165). Clauson, kelimenin *biç-* fiilinden türediğini; başlangıçta *bıçuk* olarak telaffuz edildiğini ve orta dönemde gerileyici benzeşme yoluyla *buçuk* eğiliminde olduğunu belirtmiştir (Clauson 1972: 294). *Bıçuk* kelimesi için Karahanlı Türkçesi eserlerinden Dîvân’da “Herhangi bir şeyden kesilen bir parçaya verilen ad. Aynı zamanda bir şeyin yarısına da bıçuk denir” açıklaması yapılmıştır (DLT.I.377). Harezmi Türkçesi eserlerinden Nehcü’l-Ferâdis’te *buçuk* “yarı, yarım” (NF.96.7); Kıpçak Türkçesi eserlerinde *buçuk* “yarı, yarım, buçuk” [ayr. bkz. *bışuk*, *buşuk*] (KTS. 36); Çağatay Türkçesi sözlüklerinden Sanglâh Lugâtin’de

buçuğ/buçuk “incinmiş ve şekli bozulmuş insan burnu” (San.130v.16) (Clauson 1972: 294) anlamındadır.

“Buçuk” anlamında, çağdaş Türk lehçelerinden Türkiye Türkçesinde *buçuk*; Azerbaycan Türkçesinde *yarım*; Başkurt ve Tatar Türkçelerinde *yartı*, *yarım*; Kırgız Türkçesinde *carım*, *cartı*; Özbek Türkçesinde *yärim*; Türkmen Türkçesinde *yärim*; Uygur Türkçesinde *yerim* kelimeleri kullanılmaktadır (KTLS 1991: 82). Yakut Türkçesinde ise *añar* kelimesi kullanılmaktadır (TSS 1995: 42).

	bıçuk	yarım
Köktürkçe		
Eski Uygurca		yarım EUTS.287
Karahanlı Türkçesi	bıçuk DLT.I.377	yarım DLT.III.19
Harezmi Türkçesi	buçuk NF.96.7	yarım NF.97.12
Çağatay Türkçesi	buçuğ/buçuk San.130v.16	yarım San.329v.23
Kıpçak Türkçesi	buçuk KTS.36	yarım KTS.312

	buçuk	yarım	Başka Şekil
Türkiye Türkçesi	buçuk	yarım	yarı
Azerb. Türkçesi		yarım	
Trkm. Türkçesi		yärim	
Kazak Türkçesi		jarım	jartı
Tatar Türkçesi		yarım	yartı
Başk. Türkçesi		yarım	yartı
Kırgız Türkçesi		carım	cartı
Özbek Türkçesi		yärim	
Uygur Türkçesi		yerim	
Yakut Türkçesi			añar

sagın-: düşünmek

“Basına munşa kötergen

Jurtña jawlıq *sagınba*” (XI-20, 429)

Çağdaş Kazak Türkçesinde *sagınuw* fiili “görmeyi arzu etmek, özlemek” anlamında kullanılmaktadır (KTTS 2008: 696). Buhar jıravın dilinde karşılaşılan *javlıq sagınuw* terkihi bugünkü Kazak Türkçesinde *javlıq oylaw* (kötülük düşünmek) şeklinde ifade edilir.

Saqın- fiili, “düşünmek, düşünceye dalmak, endişelenmek, düşünüp taşınmak, plân kurmak, yas tutmak, mateme gark olmak” anlamlarıyla ilk olarak tarihî Türk lehçelerinden Köktürkçede karşımıza çıkar (Ergin 2009: 109). Eski Uygur Türkçesinde *sagın-/saqın-* fiili “düşünmek, plân kurmak, düşünüp taşınmak, endişelenmek” anlamlarında kullanılmıştır (EUTS.194). Karahanlı Türkçesi eserlerinden DLT.de “ol maña edğü *sagındı* (saqındı): o, kalben benim iyiliğimi istedi” (DLT.II.153), “ol mindin *saqındı*: o, bana karşı ihtiyatlı davrandı” (DLT.I.242-17) anlamlarına gelirken Kutadgu Bilig’de *saqın-* “düşünmek” (KB.I.726) anlamındadır. *Saqın-* fiili, Harezmi Türkçesi eserlerinden Kutb’un Hüsrev ü Şîrîn’inde “düşünmek; zannetmek; endişelenmek” (Kutb.154); Nehcü’l-Ferâdis’te “düşünmek, sanmak, zannetmek” (NF.118.5) anlamlarına gelirken Çağatay Türkçesi sözlüklerinden Senglâh lûgatinde *sagın-* fiilinin “hatırlamak, hayal etmek, endişelenmek” anlamları verilmiştir (San.231v.16) (Clauson 1972: 813). *Sagın-* fiili Kıpçak Türkçesi eserlerinde genellikle “düşünmek, hatırlamak, sanmak” anlamlarında kullanılırken Codex Cumanicus’ta buna ek olarak “bir şeyi kasdetmek, inanmak, demek” anlamları da verilmiştir (KTS.222).

“Düşünmek, hayal etmek” anlamında çağdaş Türk lehçelerinden Türkmen Türkçesinde *sâgın-* fiili kullanılmaktadır (STY 1962: 571).

	saqın-	tüşün-
Köktürkçe	saqın- T.I-B.5-6	
Eski Uygurca	saqın- EUTS.194	
Karahanlı Türkçesi	sagın- DLT.II.153; saqın- KB.I.726	
Harezmi Türkçesi	saqın- NF.118.5	
Çağatay Türkçesi	sagın- San.231v.16	*tüşün

Kıpçak Türkçesi	sagın- KTS.222	
-----------------	----------------	--

	sağın-	düşün-	Başka Şekil
Türkiye Türkçesi		düşün-	
Azerb. Türkçesi		düşün-	
Trkm. Türkçesi	sāğın-		
Kazak Türkçesi			oyla-
Tatar Türkçesi			uyula-
Başk. Türkçesi			uyula-
Kırgız Türkçesi			oylo-
Özbek Türkçesi			oylä-
Uygur Türkçesi			oyli-
Yakut Türkçesi			tolkuydā, sanā-

sal-: bırakmak.

“Qayran meniñ Edilim,

Men *salmadım*, sen *saldıñ*,

Qayırlı bolsın sizderge

Menen qalğan mınav Edil jurtt!..” (II-3, 64-67)

“Jagı tükti jılqı aywan

İyesin qayda jayaw *salmagan*” (IV-12, 253)

“Jürin-sawın jol üstine *saldırıp*,

Bäybişeler keledi köş aldında” (XI-10, 172)

- 13. esk. Bırakmak, bırakıp gitmek. *Qayran meniñ Edilim, men salmadım, sen saldıñ* “Hayret benim İdil'im, ben bırakmadım, sen bıraktın” (Kaztuvgan). *Jagı tükti jılqı aywan, iyesin qayda jawga salmagan* “Vücudu tüylü yılqı hayvanı sahibini nerede yaya bırakmamış” (Şalkiyiz akın, Şıg.). *Tañdap mingen tulparlar, iyesin qayda jayaw salmagan* “Seçip binilen tulparlar, sahibini nerede yaya bırakmamış” (Mahambet, Ölend.) (XII 2011: 573).
- *Düniye saldı* “ölmek” (*KETS 2011: 576).

- *Jorgañ qattı bolsa töske sal, isiñ aq bolsa köpke sal* “Yorga atın deliyse döşünü okşa (sakinleştir), haklıysan milletin vicdanına bırak” (BS 65 2010: 280).

Kaztuvgan ve Şalkiyiz jıravların dilinde *saluw* fiilinin bugünkünden başka bir anlamda; “bırakmak” anlamında kullanıldığını görüyoruz. *Sal-* fiiliyle ilk olarak tarihî Türk lehçelerinden Eski Uygur Türkçesi’nde “salmak, koymak” anlamında karşılaşıyoruz (EUTS.195). *Dîvânü Lugâti’t-Türk*’te, *suw yıgāçığ saldı* “su, odunları [başka bir şeyi de olabilir] sürükleyerek kıyıya attı” terkihiyle karşılaşıyoruz. Burada da “bırakmak” anlamı söz konusudur (DLT.II.24). Bu fiil, Harezmi Türkçesi eserlerinden *Nehcü’l-Ferâdis*’te “koymak, sermek; bırakmak, terk etmek; sallamak” anlamlarındadır (NF.63.8). Ayrıca *Baytaru’l-Vazih*, *Gülistan Tercümesi*, *İrşâdü’l-Mülük Ve’s-Selâtin*, *Kitâbü’l-İdrâk li-Lisâni’l-Etrâk* gibi Kıpçak Türkçesi eserlerinde de *sal-* fiilinin “salmak, bırakmak, göndermek” anlamlarında kullanıldığı belirtilmiştir (KTS.224).

Çağdaş Türk lehçelerinden Türkiye Türkçesinde *sal-* “bağımlılığına, tutukluluğuna veya baskı altındaki durumuna son vererek serbest kılmak, bırakmak, koyuvermek”; Azerbaycan Türkçesinde *sal-* “koymak, bırakmak” (AzTS 1999: 659); Türkmen Türkçesinde *sal-* “koymak, yerleştirmek” (TrkmTS 1995: 555); Tatar Türkçesinde *sal-* “salmak” (TatTS 1997: 264); Kırgız Türkçesinde *sal-* “salmak, komak” (KS 1998: 630); Özbekçe Türkçesinde *sol-* “bir şey içine veya üstüne yerleştirmek, koymak, bırakmak” (UTİL II 1981: 66) anlamlarında kullanılmaktadır.

Saluw fiilinin “bırakmak, terk etmek” anlamda kullanıldığını XVI. asrın sonuyla XVII. asrın başında yazılan Kadırgalı Kosımulı’nın *Câmiü’t-Tevârih* adlı tarihî şeceresinin dilinde de görürüz. O, bir yerde şöyle der: [Çingiz han Otçigin noyandı] neçük valayat tājik kâ atlanganda, anı üyündä ordalarında lâşkeri bilän *salıp ketti*. Demek ki, *saluw* fiili bugün bildirdiği anlamlarla birlikte (koymak, yerleştirmek vb.) önceleri Kazak Türkçesinde “bırakmak, terk etmek” anlamında da kullanılmıştır (Sızdıkova 1980: 103).

	sal-	qod- / qot-
Köktürkçe		qod- T.I-B.2
Eski Uygurca	sal- EUTS.195	qod- EUTS.180; qot- EUTS.183

Karahanlı Türkçesi	sal- DLT.II.24	qōd- DLT.III.440; qoğ- KB.I.925
Harezmi Türkçesi	sal- NF.63.8	qoğ- NF.20.6; qoy- NF.31.5
Çağatay Türkçesi		koy- Vel.347; ko- San.291v.29
Kıpçak Türkçesi	sal- KTS.224	qoy- KTS.155

	sal-	koy-	Başka Şekil
Türkiye Türkçesi	sal-	koy-	bırak-
Azerb. Türkçesi		goy-	burağ-
Trkm. Türkçesi		goyber-	boşat-
Kazak Türkçesi		koya ber-	jiber-
Tatar Türkçesi			cibär-
Başk. Türkçesi			yiber-, kaytar-
Kırgız Türkçesi		koyo ber-	
Özbek Türkçesi		qoyib yübâr-	
Uygur Türkçesi		koyuvät-	boşat-
Yakut Türkçesi			bırağ-, haallar-

san I: bacak.

“Saçeter tiydi *sanıma*

Saqsırım toldı qanıma” (III-4, 70)

Çağdaş Kazak Türkçesinde “bacak” için aktif olarak kullanılan kelime *ayaq* kelimesidir (TKS 2007: 85). Kazak Türkçesinin izahlı sözlüğünde *san* için “hayvanların arka bacağına kadar ki, insan bacağına dize kadar ki kısmı” anlamı verilmiştir (KTTS 2008: 706) ancak bu kelime insan bacağı için aktif olarak kullanılmaz. *San* kelimesi, ilk olarak tarihî Türk lehçelerinden Eski Uygur Türkçesinde “vücut, kaba baldır” anlamlarıyla karşımıza çıkar (EUTS.195). Çağatay Türkçesi sözlüklerinden Senglâh Lûgatinde *san* kelimesi için “bacağın bir kısmı” anlamı da verilmiştir (San.235v.2) (Clauson 1972: 831).

Çağdaş Türk lehçelerinden Tatar Türkçesinde *san* “beden, gövdenin bütünü” (TatTS 1997: 265); Kırgız Türkçesinde *san* “but, kalça”, kuuray *san* “incecik bacak” (KS 1998: 635); Özbek Türkçesinde *son* “insan ve hayvan bacağına diz ile kalça

arasındaki kısmı” (UTİL II 1981: 68); Uygur Türkçesinde *san* “but, kalça” (YUTS 1995: 340) anlamında kullanılmaktadır.

sawga: pay, hisse.

“Birge tuwgan uyalas

Bizge *sawga* demes pe” (XI-36, 827)

- 1. Savaşta ele geçirilen ganimetten ya da avlanan hayvandan verilen pay. «*Tegi añşınıñ eñbegi eş, tuzı sor, - dep oylaydı ol. - Aydalada köldeneñ kök attı sawga aladı* “Sanki avcının emeği hiç yok, diye düşünür o. Yaban bozkırında bir atı ganimet olarak aldı” (T. Ālimkulov, Şejire.). *Bawqaragay türlenip biter tawga, Din musulman jıyıldı qazaq jawga, bılır ketken Jorıqşı keldiñ qalay, er-azamat aman ba bizge sawga*“Çam ağacı çeşitlenip yetişir dağda, müslümanlar toplandı Kazak düşmanına, geçen sene giden kahraman nasıl ulaştın, yiğitler var mı bize ganimet” (Aydos batır) (KETS XIII 2011: 12).
- 1. Savaşta ele geçen ganimetten ya da avlanan hayvandan verilen pay (KTTS 2008: 716).
- *Bas sawga suradı* “başına sağlık, esenlik dilemek” (KTFS 2007: 57).
- *Batırdan sawga, bāygeden olja* “Kahramandan pay, at yarışından ganimet” (BS 67 2011: 117).

Çağdaş Kazak Türkçesi sözlüklerinde *savga* kelimesi bulunmaktadır ve kelimenin “hisse, pay” anlamına geldiği belirtilmiştir (KTS 2003: 472); ancak bu kelime, aktif olarak kullanılmamaktadır. Kazak Türkçesinde “pay” anlamında aktif olarak *üles* ve *pay* kelimeleri kullanılmaktadır (TKS 2007: 389).

Kelime, Harezmi Türkçesi eserlerinden Mukaddimetü’l-Edeb’de *savkat/savgat* “hediye” (ME.78-8); Eski Anadolu Türkçesi eserlerinden Dede Korkut Kitabı’nda *savgat* “hediye, armağan, bahşiş, ihsan” (TaTS.V.3341) anlamıyla karşımıza çıkmaktadır.

Çağdaş Türk lehçelerinden Kırgız Türkçesinde *sōga/sōgat* “harpta yahut avda elde edilen şikârdan hediye” (KS 1998: 660); Türkmen Türkçesinde *sovgat* “armağan, hediye” (TrkmTS 1995: 584); Başkurt Türkçesinde *sawga* “savaş veya avdan paylaşılacak hisse” (BTH II 1993: 179); Özbek Türkçesinde *sowga* “razı etmek için,

gönlünü almak için verilen hediye” (UTİL II 1981: 64); Uygur Türkçesinde *sogat* “hediyeye, armağan” (YUTS 1995: 357) anlamlarında kullanılmaktadır.

soy: soy, nesil.

“Düniyenin bası sayran tübi oyran

Ozar *soydt* bu düniye” (III-4, 54)

“Keşüw keşmek saydan-dür,

Batır bolmaq *soydan-dür*” (IV-3, 25)

“Tebirlerge qalganda

Teñseler *soydt* awır nogay jurtıñız!” (IV-11, 210)

- Soy, nesil, kök. *Jayıq degen jandı suw, közi qara qandı suw, bizdiñ jürgen jerimiz künde bazar, künde duw. Men sürginniñ soyımın, arqalı jerde şapqanday* “Yayıq denen canlı su, gözü kara kanlı su, bizim yaşadığımız yer he gün pazar, her gün gürültü. Ben göçebe milletin soyuyum, bozkırda koşmuş gibi” (Bazar jırav, Şıg.). *Ülken kisileri de - iyman jüzdi, kisi körgegen adamdardıñ soyı* “Büyük kişileri de nur yüzlü, çok görmüş insanların soyu” (M. Satıbaldiyev, Koñır kozı). *Bir töñirden bolmasa, ker kelmes dep jür edim, nagaşım jüyrik sen ediñ, soyına tartqan men edim* “Dayım yüğrük sen edin, senin soyuna çekmiş ben idim” (Akberen). *Aqılı joq jamanmen aqıl salıp joliqpa. Mindet qılma urıga, qalasıñ bir kün borışqa, azamat soydan torıqpa* “Aklı olmayan kötüye fikir danışma. Görev verme hırsıza, girersin bir gün borca, yiğit soylu olandan vazgeçme” (Aralbay akın). *Men keskekti erdiñ soyımın, keskilespey bir basılman* “Ben keskek boyundan olan yiğit soyuyum, kavga etmeden bırakmam” (Mahambet, Öleñd.) (KETS XIII 2011: 236).
- Kök, soy (KTTS 2008: 733).
- (Gur.: Mang., Ten.; Oral, Çap., Jimp., Kazt.; Akt., Tem.; Türikm.: Krasn., Aşh., Taş., Marı) Nesil, tohum, kök, soy. *Men adaydıñ soyımın* “Ben Aday soyuyum” (Gur., Mang.). *Burın aqsüyek soyların köp köretinbiz* “Önceden aristokrat soyunu çok görmüştük” (Oral, Jimp.). *Soyıñ muñal bolsa, osal bolmaydı* “Soyun Munal olursa, zayıf olmazsın” (Türikm., Krasn.). *Aqılı joq jamanmen aqıl salıp joliqpa. Mindet qılma urıga, qalasıñ bir kün borışqa, azamat soydan torıqpa*

“Akli olmayan kötüye fikir danışma. Görev verme hırsıza, girersin bir gün borca, yiğit soylu olandan vazgeçme” (Aralbay akın). *Men keskekti erdiñ soyımın, keskilespey bir basılman* “Ben keskek boyundan olan yiğit soyuyum, kavga etmeden bırakmam” (Mahambet, Öleñ., 73). *Aqsaqtı alsañ taw tuwar, soqırdı alsañ soyquwar* “Aksak dağ arar, kör soy arar” (Atasözü). *Surasañ argı tübi aga soydan, negizi beriş ulı agataydan* “Sorsan kökü ağa soyundan, baksan beriş oğlu agataydan” (H. Erg., Kür., 74).[Soy (ar.) kök, boy, iyi tohum (L. Bud., 1, 714). Nog. *soy* boy; kök; Tür. Azerb. *soy* nesil, aile, boy (Ä. Nurm., Jer. til. ereş. türk., 107)] (KTAS 2005: 603).

Edebî Kazak Türkçesinde *soy* için aktif olarak kullanılan kelimeler “ruv; tuqım, ata tegi” kavramlarıdır (TKS 2007: 669).

Tarihi Türk lehçeleri içerisinde Kıpçak Türkçesi eserlerinden El-İdrâk Haşiyesinde *soy* “bir kökten gelen evlât” anlamında kullanılmıştır (KTS.240).

Çağdaş Türk lehçelerinden Türkiye Türkçesinde *soy* “bir atadan gelen kimselerin topluluğu, sülale”; Azerbaycan Türkçesinde *soy* ve nâsil “soy” (KTLS 1991: 790); Yakut Türkçesinde *uus* “soy” (TSS 1995: 245) anlamlarında kullanılmaktadır.

	soy	urug
Köktürkçe		urug(sırat-) KT.D.10
Eski Uygurca		urug EUTS.266
Karahanlı Türkçesi		urug tarıg DLT.I.63; urug (tarıg) KB.I.449
Harezm Türkçesi		urug NF.202.11; urug Kutb.199
Çağatay Türkçesi		urug (qayaş) Vel.98; urug/uruq San.71v.10
Kıpçak Türkçesi	soy KTS.240	uruq KTS.293

	soy	uruk	Başka Şekil
Türkiye Türkçesi	soy		
Azerb. Türkçesi	soy		nâsil
Trkm. Türkçesi			tiiç, tohum
Kazak Türkçesi		ruv	tek, tukım

Başk. Türkçesi		ırıv	nâsil, zat
Tatar Türkçesi		ıru	nâsil, zat
Kırgız Türkçesi		urū, uruk	
Özbek Türkçesi		uruk	nâsl
Uygur Türkçesi			nâsil, tuhum
Yakut Türkçesi	uus		

şerik: asker, ordu.

“Agayınıñ köp bolsa,
Ulı *şerik* qolmen teñ” (VII-17, 323)

“Agayınıñ köp bolsa,
Ulıq bir *şeriw* qolmen teñ” (XII-5, 134)

- esk. savaşçı, cengâver, silahlı asker. *Şerigi* üyeleriniñ aldında or qazıp otırdı (Äbilgazı Bahadür, Türki şejiresi). *Agayınıñ köp bolsa, Ulı şerik qolmen teñ* (Aldaspan) (KETS XV 2011: 346).
- esk. Savaşçı, cengâver, asker (KTTS 2008: 914).
- (Şıg. Kaz., Zays.; Moğol Kazakları) asker, ordu. *Jawga öz şerikterimen jetip kelipti* “Düşmana kendi askerleriyle yetişmiş” (Şıg. Kaz., Zays.). *Sanagam joq, jüz qaralı şerik bar-aw, sirä* “Saymadım ama aşağı yukarı yüz asker var herhalde” (J. Til., Joňgar dala., 78). *Awılga multıq salgan eki şerik keldi* “Köye ateş açan iki asker geldi” (Moğol Kazakları) (KTAS 2005: 752).

Çağdaş Kazak Türkçesinde “asker”i ifade etmek için aktif olarak kullanılan kelimeler, *äsker* ve *javinger* kelimeleridir (TKS 2007: 67). *Şerik* kelimesi, “asker, ordu” anlamıyla Aktamberdi Jırav’ın bir yırında sinonimi olan eskicil *qol* kelimesiyle birlikte kullanılmıştır. Bu kelime, ilk olarak tarihî Türk lehçelerinden Eski Uygur Türkçesinde *çärig* “asker, çeri, ordu” anlamlarıyla karşımıza çıkmaktadır (EUTS.40). Karahanlı Türkçesi eserlerinden Dîvân’da *çerig* kelimesi ile ilgili şu açıklama vardır: “Savaşta karşılıklı saflar. Şu atasözünde de geçer, *alp çerigde, bilge tērigde*: yiğit savaşta (savaşın öfkesi onu tahrik ettiğinde), bilge kurultayda (sınanır)” (DLT.I.388). Ayrıca Kaşgarlı *çerig* kelimesinin Oğuz lehçesinde “bir şeyin karşı tarafı” anlamına gelen *çer* kelimesinden türediğini belirtmiştir (Yurtsever 2007: 227). Ancak Clauson, morfolojik

olarak bunun imkansız olduğunu ve Haenisch'ten naklen, kelimenin erken dönemde Moğolcadan alıntılandığını belirtir (Clauson 1972: 429). Harezmi Türkçesi eserlerinden Kutb'un Hüsrev ü Şîrîn'inde *çerig* "asker, ordu" (Kutb.42) (Clauson 1972: 429), Nehcü'l-Ferâdis'te *çerig* "asker, ordu" (NF.16.14); Kıpçak Türkçesi eserlerinde *çeri/çerig/şeri* "asker, ordu" (KTS.48); Çağatay Türkçesi sözlüklerinden Abuşka Lugâti ve Senglah Lugâti'nde *çerik* "asker" (Vel.240) (San.216v.6) (Clauson 1972: 429) anlamındadır.

Kelime, çağdaş Türk lehçelerinden Kırgız Türkçesinde *çerik*, *çerü*; Özbek Türkçesinde *çerik*; Altay Türkçesinde *çerü*; Şor ve Tuva Türkçelerinde *şerig*; Hakas Türkçesinde ise *sirig* şeklindedir (Eren 1999: 87). Uygur Türkçesinde de *çerik* "asker, savaşı" anlamlarında kullanılan bir kelimedir (YUTS 1995: 77).

şeşek: çiçek.

"Gül *şeşek* orman ösip jelkildegen,

Biyik taw, asqar töbe jerdin körki" (XII-36, 628)

- Türlü renklere güzel kokulu çiçek. *Qar ketti, suwlar agıp, muzdar erip, Bar quda raqimetin köpten berip. Kiyimsiz üyde otırgan jetim bala, Jayıldı ormandarga şeşek terip* (Akmolla Muhamediyaralı, Bes Gasır) (KETS XV 2011: 355).
- Türlü renklere güzel kokulu çiçek. **Şeşek attı [jardı]** - çiçek açtı, çiçek bıraktı, çiçeklendi (KTTS 2008: 915).
- **Şeşek jardı** "Çiçek açmak"; şaşaq attı "ay." (FS 2007: 756).

Çağdaş Kazak Türkçesinde "çiçek" anlamında aktif olarak kullanılan kelime *gül* kelimesidir (KATS 2003: 113). Bizim "gül"ü ifade etmek içinse *raşan* kelimesi kullanılmaktadır (KATS 2003: 451). Clauson, *çecek* kelimesinin Moğolca'dan alıntı olduğunu bildirmektedir (Clauson 1972: 400). Bu kelime, ilk olarak tarihî Türk lehçelerinden Uygur Türkçesinde *çäçäk* "çiçek" şeklinde karşımıza çıkmaktadır (EUTS.60). Bu dönem metinlerinde *kır çecek* "kır çiçeği" şeklinde kullanıldığı da görülür (USp.54.3) (Clauson 1972: 400). Karahanlı Türkçesi eserlerinden Dîvân'da *çecek* "çiçek" (DLT.I.388), Kutadgu Bilig'de *çecek* "çiçek" (KB.I.829); Harezmi Türkçesi eserlerinden Kutb'un Hüsrev ü Şîrîn'inde *çecek* "çiçek, -özel olarak- gül"

(Kutb.43) (Clauson 1972: 400), Nehcü'l-Ferâdîs'te *çiçek* “çiçek” (NF.353.7); Kıpçak Türkçesi eserlerinde *çiçek/şişek* “çiçek” (KTS.51); Çağatay Türkçesi eserlerinden Sanglâh Lugati'nde *çéçek* “çiçek” ve “çiçek hastalığı”⁴⁵ (San.216r.11) (Clauson 1972: 400) anlamındadır.

“Çiçek” anlamında çağdaş Türk lehçelerinden Türkiye Türkçesinde *çiçek*; Azerbaycan Türkçesinde *gül, çiçäk*; Başkurt Türkçesinde *säsäk, göl*; Kırgız Türkçesinde *gül, çeçek*; Özbek Türkçesinde *çeçäk, gül*; Tatar Türkçesinde *çäçäk, göl*; Türkmen Türkçesinde *gül*; Uygur Türkçesinde *çeçäk, gül* (KTLS 1991: 130-131); Yakut Türkçesinde *sibekki* (TSS 1995: 54) kelimeleri kullanılmaktadır.

Şeşek kelimesi, çağdaş Kazak Türkçesinde *gül şeşek jardı* “çiçek açtı” gibi kalıplaşmış bir ifade ve “kardelen” anlamına gelen *bayşeşek* isminde korunmuştur.

şır: yağ.

“Betindegi nurdı alar,
Boyındaki *şırdı* alar” (XI-24, 530)⁴⁶

- esk. 2.mec. hâl, güç, kuvvet. *Seksen bes jasqa kelgende, Eki qara közdi alar, Awızdağı sözdi alar, Boyındaki äldi alar, Betindegi nurdı alar, Boyındaki şırdı alar* (Üş Gasır). (KETS XV 2011: 582). **Şır baylandı [bitti]** etlendi, semirdi (KETS XV 2011: 582).
- **şır bitti [bayladı]** - etlendi, semirdi (KTTS 2008: 935).
- **Şır joq** “zayıf, fazla yağı yok”, **şır juqtırdı** “İyileşmek, düzelmek, kilo almak” (KTFS 2007: 317); **şır bitpedi** “kilo almadı, etlenmedi, semirmede” (FS 2007: 773).
- *Jarlıga til bitti, jabıga şır bitti* “Fakir söyledi, kötü at yağ aldı” (BS 65 2010: 36); *Urısqaq qorazga şır bitpez* “Kavgacıl horoz kilo almaz” (BS 67 2011: 419).

⁴⁵ Aynı anlam Dîvân'da da vardır.

⁴⁶ Çağdaş Kazak Türkçesinde “yaşlanmak” anlamında aktif olarak *kartay-* fiili kullanılmaktadır (KATS 2003: 296) ancak Şal Akın'ın bir yırında *şaw tart-* birleşik fiiline rastlanmıştır. Deyimler Sözlüğü'nde *şaw tart-/şar tart-* birleşik isimlerinin “yaşlanmak; kilo almak; tembellik yapmak” anlamlarında kullanıldığı belirtilmiştir (FS 2007: 758). Bu durumda birleşik fiilin ilk bileşeni “yağ” anlamındaki *şır* kelimesi olmalıdır:

“Kelmeydi tavdıñ körki tas ketken soñ,
Er jigit *şaw tartadı* jas ketken soñ” (Şal 33)

Çağdaş Kazak Türkçesinde “yağ” anlamında aktif olarak kullanılan kelime *may* kelimesidir (KATS 2003: 362). Bu kelime, tarihî Türk lehçelerinden Karahanlı Türkçesinde karşımıza çıkmaktadır. Dîvân’da *çır* olarak kaydedilen kelimeye “katı yağ, etteki yağ” anlamının verildiği görülmektedir (DLT.I.323). Clauson, Rusça’da “yağ” anlamında kullanılan *zhir* kelimesinin bu kelime ile bir bağlantısı olmayıp benzerliğin bir tesadüften ibaret olduğunu belirtmektedir (Clauson 1972: 427).

Çağdaş Türk lehçelerinden Tatar Türkçesinde çır “çorba vb. üstünde meydana gelen yağ tabakası” (TatTS 1997: 403); Karaçay-Malkar Türkçesinde çır “iç yağı” (KMTS 2000: 173) anlamlarında kullanılmaktadır.

şora: 1. bey oğlu; 2. gönüllü olarak askerî güçlere yardımcı olan sivil kuvvet, yol arkadaşı.

“Xan ulı töredey,

Biy ulı *şoraday*” (IV-30, 554)

“Ey, azamattar, *şoralar*,

Attı minseñ zordı min” (VII-16, 306)

“*Şoralar* sawıqpen işse tawıspagan,

Agar bulaq sütti jurt” (XI-11, 205)

- esk. Feodalite dönemindeki egemen sınıf temsilcisi, memleketi idare eden kişi, bey. *Kök ala at jaratıp, Kön dabıldı baylatıp, Baylar ugı şoralar Köl jagalar jaz küni* (Bes gasır.) (KETS XV 2011: 402).

- esk. Eski zamanlardaki egemen sınıf temsilcisi, bey, sultan (KTTS 2008: 921).

Köktürk yazıtlarında “önder, rehber” anlamında bir unvan olarak *çor* adı kullanılmaktadır (KT.D.32). Clauson, bu ünvanın Çin yıllıklarında *cho* olarak kaydedildiği bilgisini veriyor (Clauson 1972: 427). Eski Uygur Türkçesinde de *çor* kavramı bir rütbeyi bildirmektedir (EUTS.65).

Çağdaş Türk lehçelerinden Kırgızcada prens soyundan delikanlıların *çoro*; kul ve kölelerin ise (İdil Tatarlarında olduğu gibi) *çor* olarak adlandırıldıkları görülmektedir (KS 1998: 281). Türkmen Türkçesinde ise *cōra* kavramı “kadın arkadaş, kız arkadaş”ı ifade etmek için kullanılan bir isimdir (TrkmTS 1995: 103). Tatar Türkçesinde çura “1.

hanın askerî temsilcisi 2. kul gibi sadık kimse” anlamlarında kullanılmaktadır (TatTS 1997: 401).

Radlov “gönüllü asker” anlamındaki *azamat* sözüyle *şora* sözünün sinonim olduğunu belirtir (bkz. *azamat* maddesi). *Şora* sözü bu anlamıyla önceleri sık kullanılırken XVIII-XIX. asırlarda seyrekleşmiştir. XVIII. yüzyıl jıravı Buhar da XIX. yüzyıl akını Mahambet de “gönüllü asker, yol arkadaşı” anlamıyla *şora* sözünü kullanmazlar. Sonraki devirlerde *şora* “bey oğlu” anlamında unvan bildiren bir isim olarak kullanılmıştır. Bazı araştırmacılar *çura* (*şora*) kelimesinin anlamı bakımından eski Türk dilinde kullanılan *oglan* sözüyle denk olduğunu, *oglanın* “birinin çocuğu, tohumu, hizmetkârı” anlamına geldiğini, orta asırlarda İdil Tatarlarında esir düşenlerin çok olduğunu ve bunların içinde Türk kökenli olmayanların *çura* diye adlandırıldığını söylerler (Tatarı Povolj’ya, 191). Buna göre, *şora/çura* kelimesi iki üç anlamda kullanılmış gibidir: biri - “birinin çocuğu, tohumu”, ikincisi “savaşçı”, üçüncüsü “hizmetkâr”. Birinci ve ikinci anlamlar için Kazak Türkçesinde *şora* sözü, üçüncü anlam içinse *şorı* kelimesi kullanılmaktadır (Sızdıkova 1980: 14).

teli: deli.

“*Teli* menen tentegiñ

İyilip aldıña, keldi, iyem!” (XI-17, 332)

- *Tektenten tekti de tuwadı, teli de tuwadı* “Yaramazdan soylu da doğar, deli de doğar” (BS 65 2010: 147).

Çağdaş Kazak Türkçesinde “deli”yi ifade etmek üzere aktif olarak *jındı* kelimesi kullanılmaktadır (TKS 2007: 211). Ancak jıravların dilinde bir kez *teli* kelimesine de rastlanmıştır. Bu kelime, ilk olarak tarihî Türk lehçelerinden Karahanlı Türkçesinde karşımıza çıkmaktadır. Kaşgarlı “ahmak” anlamındaki *telü* kelimesi için Oğuzca kaydını da düşmüştür (Yurtsever 2007: 549). Harezmi Türkçesi eserlerinden Qutb’un Hüsrev ü Şîrîn’inde delü “deli” (Qutb.47) (Clouston 1972: 493) anlamında kullanılmıştır. Kelime, Kıpçak Türkçesi eserlerinde *teli* “deli” (CC, İM, TA) (KTS.269); *telü* “deli” (KF) (KTS.269); *tilü* “deli” (İM) (KTS.276) ve *delü* “deli” (Gİ, İM, KF) (KTS.58) biçimleriyle karşımıza çıkmaktadır.

“Deli”yi ifade etmek üzere çağdaş Türk lehçelerinden Türkiye Türkçesinde *deli*; Azerbaycan Türkçesinde *dāli*; Başkurt Türkçesinde *tili, divana*; Kırgız Türkçesinde *deli, delbe*; Özbek Türkçesinde *telbā, cinni*; Tatar Türkçesinde *tili, divana*; Türkmen Türkçesinde *dāli*; Uygur Türkçesinde *dālli, tālvā* kelimeleri kullanılmaktadır (KTLS 1991: 156-157).

terek: ağaç.

“Japıraqın jayqaltıp

Terek etse tāñiri etti” (IV-6, 84)

“İyil bolıp beriş bitse,

Aybar bolar *teregi*” (IV-6, 92)

- 1. Dalları yayılmadan dik olarak yetişen akça ağaçgillerden büyük ağaç (kavak ağacı). *Jas terektiñ japıraqı, Jamıraydı soqsa jel, Tüsti moyın Toldı qoyın, Aqtı sel* (Abay, Tol jıyn.). 2. İnce yaprakları olan ve yaprakları dökülen bir ağaç. Kazakistan’ın bütün bölgelerinde görülür. 15 türü vardır. Bunların uzunluğu 50-60 m. arasındadır. 3. mec. korunak, gölge (KETS XIV 2011: 148).
- Dalları dikine yetişen akça ağaçgillerden büyük ağaç (kavak ağacı) (KTTS 2008: 800).
- *Bekler bilen alısıp bolmas, terek bilen alısıp bolmas* “Beyler ile kavga edilmez, ağaç ile dövüşülmez” (BS 68 2011: 96).

Çağdaş Kazak Türkçesinde “ağaç”ı ifade etmek üzere aktif olarak kullanılan kelime *agaş* kelimesidir (TKS 2007: 25). Çağdaş Kazak Türkçesinde *terek* kavramı da vardır ancak *terek* ve *daraq* kavramları “kavak ağacı”nı ifade etmek için kullanılan terimlerdir. Demek ki *terek* kavramı zaman içerisinde anlam daralmasına uğrayarak (restriction of meaning) genel “ağaç” anlamından sadece “kavak ağacı” anlamında kullanılır olmuştur. Bu kelime, ilk olarak tarihî Türk lehçelerinden Karahanlı Türkçesinde *tērēk* “kavak ağacı” anlamında karşımıza çıkmaktadır (DLT.I.412). Harezmi Türkçesi eserlerinden Kutb’un Hüsrev ü Şîrin’inde *terek* “ağaç” (Kutb.175) (Clouston 1972: 543); Kıpçak Türkçesi eserlerinde *terek* “ağaç, hurma ağacı” (KTS.271); Çağatay Türkçesi sözlüklerinden Abuşka Lugâti’nde *terek* “kavak ağacı”

(Vel.168), Senglâh Lugâti'nde “beyaz kavak” (San.193r.11) (Clauson 1972: 543) anlamındadır.

Oğuz grubu Türk lehçelerinden Türkmen Türkçesinde de *derek* kelimesi vardır, ancak bu kelime çağdaş Kazak Türkçesinde olduğu gibi “kavak ağacı” anlamında kullanılır (TrkmTS 1995: 150). Kumuk ve Nogay Türkçelerinde ise bu kelime sadece “ağaç” anlamında kullanılmaktadır (Clauson 1972: 543).

Kazak Türkçesinde *tiyse terekke, tiymese butakka* deyimini vardır. Bu deyimdeki *terek* kelimesi de ağaç kavramını karşılamak üzere genel anlamda kullanılan bir kelimedir.

ton: giysi, elbise.

“Jagalassa jirtılmas,
Erlerdiñ jeñsizden iygi *tonı* bolar ma” (IV-2, 15)

“Qızdarına qızıl ala *ton* kiygizip,
Qırmızığa maldırıp” (XI-10, 169)

- 2. esk.giysi, elbise. *Qapıda qolga tüşip boldı pende. Sıyrıp atın, tonın jalañaştap, Masqara qıldı äbden äygili elge* (İ. Jansügirov, Şıg.). *Tanıgan jerde boy sıylı, tanımagan jerde ton sıylı* (Qaz. maqal) (KETS XIV 2011: 261).
- Tabaklanmış koyun derisinden yünü iç tarafa gelecek şekilde dikilen kıyafet (KTTS 2008: 810).
- *El agasız bolmas, ton jagasız bolmas* (BS 65 2010: 31). *Apası kiygen tondu siñilisi de kiyedi* (BS 65 2010: 58).

Çağdaş Kazak Türkçesinde *ton* kelimesi vardır ancak bu kelime anlam daralmasına uğramıştır ve sadece “kürk” anlamında kullanılmaktadır (KATS 2003: 543). “Giyim, elbise” anlamında *kiyim* kelimesi aktif olarak kullanılmaktadır (KATS 2003: 237). Clauson, kelimenin Saka dilinde “elbise” anlamına gelen *tauna* kelimesinden alıntılandığını söylediğini ancak Türklerde “elbise” için yerel bir kelimeye sahip olmamanın ihtimal dışı olduğunu ve ilk hecedeki sesler açısından da bunun zor olduğunu belirtir (Clauson 1972: 512). Kelime, ilk olarak tarihî Türk lehçelerinden Köktürkçede *tonlug* “elbiseli, giyimli” (KT.D.29) ve *tonsuz* “elbisesiz, çıplak” (KT.D.26) biçimlerinde karşımıza çıkmaktadır. Eski Uygur Türkçesi eserlerinde

ton “giyecek, elbise, don” (EUTS.246); Karahanlı Türkçesi eserlerinden *Dîvân*’da *tōn* “giysi” (DLT.III.137); Harezmi Türkçesi eserlerinden Kutb’un Hüsrev ü Şîrîn’inde *ton* “giysi” (Kutb.182) (Clauson 1972: 512), Nehcü’l-Ferâdis’te *ton* “elbise” (NF.26.15); Kıpçak Türkçesi eserlerinde *don/ton* “kıyafet, elbise” (KTS.64) [Clauson’un verdiği bilgilere bakılırsa “kürk” anlamı Kıpçak Türkçesi eserlerinde görülür (Hou.19.12)]; Çağatay Türkçesi sözlüklerinden Abuşka Lugâti’nde *ton* “giyecek -kaftan anlamında-” (Vel.224), Sanglâh Lugâti’nde *ton qabā* “giysi” (San.186v.26) (Clauson 1972: 512) anlamındadır.

Kelime, çağdaş Türk lehçelerinden Türkiye Türkçesinde *don* “vücudun belden aşağısına giyilen uzun veya kısa iç giysisi, külot”; Başkurt Türkçesinde *tun* “deriden dikilen kışlık iç giyim” (BTH II 1993: 410); Tatar Türkçesinde *tun* “kürk manto” (TatTS 1997: 329); Türkmen Türkçesinde *dōn* “cüppe, entari, üst giyim” (TrkmTS 1995: 170); Kırgız Türkçesinde *ton* “kürk, geniş yakalı gocuk” (KS 1998: 747) anlamlarında kullanılır.

tōñker-: döndürmek, çevirmek.

“Qoñır salqın töske alıp,

Qol tōñkerer me ekemiz” (VII-14, 262)

- 1. Bir şeyin altını üstüne getirmek, çevirip bırakmak. 2. döküp boşaltmak 3. mec. baştan ayağa değiştirmek, koparmak 4. mec. yer değiştirmek (KETS XIV 2011: 345).
- 1. Bir şeyin altını üstüne getirmek, çevirip bırakmak 2. mec. Koparmak 3. mec. Yer değiştirdi (KTTS 2008: 816).

Çağdaş Kazak Türkçesi sözlüklerinde *tōñker-* fiili vardır ve bu fiil, “1. çevirmek, altını üstüne getirmek 2. mec. devirmek, ayak altına almak 3. mec. sürmek, sürgüne göndermek” anlamlarında kullanılır (KATS 2003: 548). Kazak Türkçesinde “döndürmek” anlamında aktif olarak *aynaldıruw* fiili kullanılmaktadır (KATS 2003: 31). *Tōñker-* fiilinin kökü, “dönmek” anlamındaki *tōn-* fiilidir ve bu fiil, ilk olarak tarihî Türk lehçelerinden Karahanlı Türkçesinde karşımıza çıkmaktadır. Kaşgarlı, bu fiil için Oğuzca kaydını düşmüştür (DLT.III.184) (ayr. bkz. *tōn* maddesi).

Tönder- fiiline de ilk olarak, tarihî Türk lehçelerinden Karahanlı Türkçesinde rastlarız. Kaşgarlı, söz konusu fiil için “ol ayāq *tönderdi*: O, kabı [başka bir şeyi de olabilir] döndürdü [ters çevirdi]” kaydını düşmüştür (DLT.III.397). Çağatay Türkçesi sözlüklerinden Sanglâh Lugâtî’nde ise *töñter-* “ters yüz etmek” anlamındadır (San.186r.21) (Clauson 1972: 518).

Clauson, fiilin aynı anlamlarla merkez-kuzey dil grubundan Kırgızcada *töñkör-*; Kazakçada *töñker-*; merkez-güney dil grubundan Özbekçede *tünkar-*; kuzey-batı dil grubundan Kazan Tatarcasında *tünter-*; Karakalpakçada *töñker-*; Nogaycada *töñter-*; güney-batı dil grubundan Türkmencede ise *düñder-* şeklinde varlığını sürdürdüğünü belirtmiştir (Clauson 1972: 518). Ancak, Aktamberdi Jırav’ın yırlarından birinde kullanılan bu fiil, “ters yüz etmek” anlamında değil “sallamak, çevirmek” anlamında kullanılmıştır.

tolga-, tolgamalı: sarmak, dolamak; dolamalı.

“*Tolgamalı* aq balta

Tolgap ustar kün qayda” (III-4, 110)

“*Tolgamalı* ala balta qolga alıp

Top bastadım, ökinben” (III-4, 125)

“*Tolgamalı* qamşı alıp

Tolgay da tolgay dâwren sürmes pe” (XI-36, 842)

- **Tolga** döndürerek hareket ettirmek, burmak. *Bir waqıt bolganda, Tolgadı batır nayzanı. Jalgız jawmen oynadı, jawdı erkine qoymadı* (Er Targın) (XIV 2011: 234). **Tolgamalı** Saldırı sırasında elden kayıp gitmemesi için sapına deri, kayış vb. sarılmış olan mızrak, balta vb. *Tomagalı suñqar men edim, Tolgamalı nayzamen, Toliqsıp jawga şapqanda, Bir ozganmın jurtumnan* (Mahambet, Öleñd.)(KETS 2011: 236).
- **Tolga** 1. Sallayarak çevirmek, döndürmek (KTTS 2008: 808).

Tolga- fiili, ilk olarak tarihî Türk lehçelerinden Eski Uygur Türkçesinde “dolamak, çevirmek” anlamıyla karşımıza çıkar (EUTS.160). *Tolga-* fiilinin “dolamak” anlamında kullanıldığını Kaşgarlı Mahmud da belirtmiştir (DLT.III.289). Bu fiil, Çağatay Türkçesi sözlüklerinden Abuşka Lûgatinde “sarmak, dolamak” (Vel.219);

Senglâh Lûgatinde “dolamak, çevirmek” (San.184r.8) (Clouston 1972: 497) anlamlarındadır. Kıpçak Türkçesinde de *tola-* fiili “dolamak, sarmak” anlamında kullanılmıştır (KTS.279).

Çağdaş Türk lehçelerinden Türkiye Türkçesinde *dola-* “iplik, şerit, tel vb. nesnelere bir şeyin üzerine döndürerek sarmak”; Azerbaycan Türkçesinde *dola-* “sarmak, sargılamak” (AzTS 1999: 218); Türkmen Türkçesinde *dola-* “sarmak, dolamak” (TrkmTS 1995: 168); Tuva Türkçesinde *dolgakta-* “sarmak” (TuvTS 2003: 34) anlamlarında kullanılmaktadır.

Tolgan- fiili çağdaş Kazak Türkçesinde “düşünmek, derin düşünceye dalmak, seçim yapmakta zorlanmak” anlamında kullanılır. Bu fiilin “sarmak, bir şeyi kuşatmak; çevrelemek” şeklindeki eski anlamı unutulmuştur. L. Budagov *tolgamak* (*tolgaw*) fiilinin “bir şeyi sarmak, kuşatmak, çevrelemek” anlamında geçmişte Kazak Türkçesinde kullanıldığına işaret etmiştir (Budagov 1869: 752). Mızrak, süngü, savaş baltası gibi çeşitli silahların elden kaymaması için sapları deri kayış, ip vb. nesnelere sarılır ya da onların ağaç sapları spiral şeklinde kertilirdi. Böylece *tolgamalı*, yani “sapı (tutacak yeri) sarılmış” anlamında bir isim ortaya çıkmıştır. Bu isim savaş silahını tanıtmak için kullanılan görkemli bir kavram olmuştur (Sızdıkova 1980: 117).

	tolga-
Köktürkçe	
Eski Uygurca	tolga-/tola- EUTS.160
Karahanlı Türkçesi	tolgā- DLT.III.289
Harezmi Türkçesi	
Çağatay Türkçesi	tolga- San.184r.8
Kıpçak Türkçesi	tola- KTS.279

	dola-	ora-	Başka Şekil
Türkiye Türkçesi	dola-		
Azerb. Türkçesi	dola-		
Trkm. Türkçesi	dola-	ora-	

Kazak Türkçesi		ora-	
Başk. Türkçesi		ura-	sırma-
Tatar Türkçesi		ura-	çorna-
Kırgız Türkçesi		oro-	
Özbek Türkçesi		orä-	
Uygur Türkçesi		oru-	yöğü-
Tuva Türkçesi	dolga-		

tön-: dönmek.

“Söylep qal, söyle tilim, ölmey turıp,
Basıña kezekti ölim *tönbey* turıp” (XII-38, 649)

- 1. bir şeyin üstünden dikkatle bakmak, yaklaşım hücum etmek. *Sadaqtı taban tirep solqıldatıp, Şortandı attı bala suwga **tönip**. Sıqırlap adırnası atqan oğı Şortandı ortasınan ketti bölip* (O. Şipin, Dastan.) 2. yakınlaşıp sıkıştırmak. *Säwlesiniñ jolağı Uşınday bolıp istiktiñ, Deneni tüyrep baradı Töbeden **töngen** ıstıq Kün* (T. Aybergenov, Men sagan.) (KETS XIV 2011: 344).
- Bir şeyin üstünden dikkatle bakmak, yaklaşım, hücum etmek (KTTS 2008: 816).
- **Döñ** *aynalmay* “Çok gitmeden, uzaklaşmadan” (FS 2007: 192).

Çağdaş Kazak Türkçesinde “dönmek” anlamında aktif olarak *aynal-*, *burıl-*, *döñgelen-* ve *kayt-* fiilleri kullanılmaktadır (TKS 2007: 243). Clauson, *dön-* fiilinin özellikle Oğuz grubu Türk lehçelerinde kullanıldığını belirtmektedir (Clauson 1972: 515). Bu fiil, ilk olarak tarihî Türk lehçelerinden Karahanlı Türkçesinde karşımıza çıkmaktadır. Kaşgarlı, “dönmek” anlamındaki *tön-* fiilinin Oğuzca olduğunu belirtmektedir (DLT.III.184). Harezmi Türkçesi eserlerinden Nehcü’l-Ferâdis’te *tön-* “dönmek” (NF.11.14); Kıpçak Türkçesi eserlerinde *dön-* “dönmek, geri gelmek (KFT, Kİ, TA)” (KTS.64), *tön-* “1. dönmek (BV, CC, GT, İM, TZ)” (KTS.282); Eski Anadolu Türkçesinde *dön-* “dönüşmek (bir şey)” (TTS.I.224); Çağatay Türkçesi sözlüklerinden Sanglâh Lugâti’nde *köñül dön-* “kusmak” (San. 225v.22) (Clauson 1972: 515) anlamındadır.

“Dönmek (etrafında)”⁴⁷ anlamında çağdaş Türk lehçelerinden Azerbaycan Türkçesinde *dön-*; Başkurt Türkçesinde *äylän-, öyöröl-*; Kırgız Türkçesinde *aylan-*; Özbek Türkçesinde *äylän-, ögiril-*; Tatar Türkçesinde *äylän-, bötiril-*; Türkmen Türkçesinde *pırlan-, aylan-* [ayrıca bkz. *dön-* (TrkmTS 1995: 172)]; Uygur Türkçesinde *aylan- ve peqiri-* fiilleri kullanılmaktadır (KTLS 1991: 188). Yakut Türkçesinde ise 1. *ergiy-* 2. *tönün-* fiilleri kullanılmaktadır (TSS 1995: 73).

	tön-	aylan-	
Köktürkçe			
Eski Uygurca			
Karahanlı Türkçesi	tön- DLT.III.184		
Harezmi Türkçesi	tön- NF.11.14	aylan- ME.83-1	
Çağatay Türkçesi	könül dön- San.225v.22		
Kıpçak Türkçesi	dön- KTS.64; tön- KTS.282	aylan- KTS.18	
	dön-	aylan-/aynal-	Başka Şekil
Türkiye Türkçesi	dön-		
Azerb. Türkçesi	dön-		
Trkm. Türkçesi	dön-	aylan-	pırlan-
Kazak Türkçesi		aynal-	
Başk. Türkçesi		äylän-	öyöröl-
Tatar Türkçesi		äylän-	bötiril-
Kırgız Türkçesi		aylan-	
Özbek Türkçesi		äylän-	ögiril-
Uygur Türkçesi		aylan-	peqiri-
Yakut Türkçesi	tönün-		ergiy-

tümen: tümen, on bin.

“Türli-türli bay da bar,

Tümendi buzgan er de bar” (IV-30, 510)

⁴⁷ Tön- fiili, Şal Akın’da da “ölümün insan etrafında dönmesi” anlamında kullanılmıştır.

- esk. 1.XIII-XV. yy.larda Türk-Moğol uluslarının on bin askerden oluşan askerî birliğe verdikleri isim. *Kün uyasına qonar şaqta gana Joşı tümenderine keyin, qosqa qaytuwga ämir etti* (O. Särsenbayev, Sagım) (KETS XIV 2011: 490).
- esk. Sayısı on bini bulan askeri birlik (KTTS 2008: 833).
- (Alm., Şel.) Çok sayı. *Burin miñnan asqan sandardı tümän dewşi edik* “Eskiden bini geçen sayılara tümen derdik” (Alm., Şel.) (KTAS 2005: 285).
- *Birdiñ kesiri miñga, miñniñ kesiri tümenge* “Birin zararı bine, binin zararı on bine” (BS 65 2010: 29). *El biylewge öner kerek miñ tümen, sonda gana aşladı tün tümän* “Halkı yönetmek için binlerce hüner gerek, ancak o zaman zorluklar biter” (BS 66 2010: 114). *Janılmaytın jaq bar ma, aytşı tñdayın, janılğanın kördim tümän miñdayın* “Yanılmayacak çene var mı, söyle dinleyelim, binlercesinin yanıldığını gördüm” (BS 66 2010: 148). *Tümän söz tuiyinin bir sözben şeş* “Binlerce sözlük durumu bir söz ile çöz” (BS 66 2010: 287).

Çağdaş Kazak Türkçesi sözlüklerinde *tümen* kelimesinin eskicil olduğu belirtilmiştir ve “tümen” anlamı verilmiştir (KTS 2003: 563) ancak bu kelime aktif olarak kullanılmamaktadır. Clauson, kelimenin tam olarak “on bin” anlamında olduğunu ancak genellikle “oldukça çok sayı”yı ifade etmek için kullanıldığını, kelimenin doğrudan Toharca’dan ödünçlendiğini; bunun da *tmān* (A) ve *tmane, tumane* (B) formlarının olduğunu belirtiyor. Ardından Prof. Pulleyblank’ın kendisine sözlü olarak kelimenin Proto-Çince **tman* formundan ödünçlenmiş olabileceğini ifade ettiğini söylüyor. Türkçeye ise Farsçadan ya da Moğolcadan geçmiş olmalıdır (Clauson 1972: 507). Kelime, ilk olarak tarihî Türk lehçelerinden Köktürkçede *tümen* “on bin” anlamıyla karşımıza çıkmaktadır (BK.D.25). Eski Uygur Türkçesi eserlerinde *tümän* “on bin” (EUTS.168); Karahanlı Türkçesi eserlerinden Dîvân’da *tümen* “herhangi bir şeyin çok olanı” ve *tümen miñ* “bir milyon” (DLT.I.402), Kutadgu Bilig’de *tümen* “pek çok, on bin” (KB.I.159); Harezmi Türkçesi eserlerinden Kutb’un Hüsrev ü Şîrîn’inde *tümen* “sayısız; on bin” (Kutb. 190) (Clauson 1972: 507); Kıpçak Türkçesi eserlerinde *tümen/dümen* “1. On bin 2. Binlerce, pek çok” (KTS.287); Çağatay Türkçesi sözlüklerinden Sanglâh Lugâti’nde *tümen* “on bin”, *mîr-i tümen* “Moğollarda on bin kişilik orduyu sevk ve idare eden amir” (San.185r.14) (Clauson 1972: 507) anlamındadır.

Çağdaş Türk lehçelerinden Türkiye Türkçesinde *tümen ask.* “tugayla kolordu arasında yer alan birlik, fırka” (Büyük Türkçe Sözlük’te eskicil anlamları da verilmiştir); Azerbaycan Türkçesinde tümen “on bin” (AzTS 1999: 759); Kırgız Türkçesinde *tümön* “hesapsız, gayet çok, on bin” (KS 1998: 770); Tatar Türkçesinde *tömen* esk. “tümen”, *tömen törle* “çok türlü, on bin” (TatTS 1997: 345); Başkurt Türkçesinde *tömän* (tar.) “bin kişilik asker başı, bin başı” (BTH II 1993: 385); Özbek Türkçesinde *tuman* (esk.) “on bin” (UTİL II 1981: 222) anlamındadır.

Anadolu ağızlarında ise *tümen* “1. yığın, küme, sürü; 2. toptan, hepsi birden” (DS.X.4010) anlamlarında kullanılan bir kelimedir.

tüz: ova.

“Jalp-jalp uşqan japalaq

Attansañ jazı *tüzde* körersin” (IV-9, 154)

- Evin dışındaki yer, düzlük. *Er Kebek tınım alıpüyde jatpay, Eñlikke kelip jürdi damıl tappay. Keyde tüzden jolığıp keyde qonıp, Altı ay qıs attıñ terin bir qurgatpay* (Ş. Kудayberdiyev, Şıg.) (XIV 2011: 460-461). **Japan tüz** ıssız bozkır (KETS 2011: 461)
- Evin dışındaki yer, düzlük (KTTS 2008: 829).
- İz joq, tüz joq / İz-tüzsiz jogaldı “İz bırakmadan kaybolmak” (FS 2007: 782).

Çağdaş Kazak Türkçesinde *tüz* kelimesi vardır ancak bu kelime “ova” anlamında kullanılmaz; “evin dışındaki yer, dışarı, düzlük” anlamlarında kullanılır (KATS 2003: 560). Kazak Türkçesinde “ova” anlamında ise aktif olarak *jazıq* kelimesi kullanılmaktadır (KATS 2003: 151). (Başlangıçta) “düz, yassı, pürüzsüz” temel anlamına sahip olan kelime, ‘temiz, saf; düz yer, ova; eşit; uygun’ gibi pek çok anlamla anlam alanını genişletmiştir (Erol 2008: 552). Kelime, “düz yer” anlamıyla ilk olarak tarihî Türk lehçelerinden Karahanlı Türkçesinde karşımıza çıkmaktadır (DLT.I.325); Kutadgu Bilig’de *tüz* “1. düz, düzgün, doğru, aynı, uygun 2. hepsi, hep, bütün 3. düz, ova” (Erol 2008: 553); Kıpçak Türkçesi eserlerinden Codex Cumanicus’ta *tüz* “bozkır, step” (Clouston 1972: 572) anlamındadır. Kelime, Dede Korkut’ta da “düz, doğru, düzlük, düz yer, ova” anlamlarında kullanılmıştır (Erol 2008: 553).

Çağdaş Türk lehçelerinden Türkmen Türkçesinde de *düz* kelimesi “ova, yazı” anlamına gelmektedir (TrkmTS 1995: 186).

Tüz kelimesi, Şalkiyiz Jırav’ın bir yırında eş anlamlısı olan *jazı* kelimesi ile birlikte kullanılmıştır:

	tüz	yazı
Köktürkçe		yazı KT.G.3
Eski Uygurca		yazı EUTS.291
Karahanlı Türkçesi	tüz DLT.I.325	yazı DLT.I.135
Harezmi Türkçesi		yazı Kutb.76
Çağatay Türkçesi		yazı San.331r.1
Kıpçak Türkçesi	tüz	yazı KTS.316

urın: gizli, gizlice.

“*Urın* kelgen küyew qayda,

Jesir qayda til ötpes?” (VII-15, 299)

- **Urın keldi [bardı]** Nişan yaptığı kızın yengelerine hediye alıp gizlice kızın köyüne gelmek (KETS XIV 2011: 746).
- **Urın keldi [bardı] - esk.** damadın yengelerine hediye alıp, istettiği kızın köyüne gizlice geldi (KTTS 2008: 861).

Urın kelimesi çağdaş Kazak Türkçesi sözlüklerinde vardır ancak “gizli” anlamında aktif olarak kullanılan kelime *jasırın* kelimesidir (TKS 2007: 331). Kelimenin kökeni, tarihî Türk lehçelerinde de görülen ve “hırsız” anlamında kullanılan *ogrı* kelimesi olmalıdır. Bu anlamda çağdaş Kazak Türkçesinde de *urı* kelimesi kullanılmaktadır. Bu kelime, ilk olarak tarihî Türk lehçelerinden Eski Uygur Türkçesinde *ogrı* “hırsız, haydut” anlamıyla karşımıza çıkmaktadır (EUTS.139). Aslında Eski Uygur Türkçesinde *ogrin* kelimesi de vardır ancak A. Caferoğlu “anlamı bilinmiyor” kaydı düşmüştür. Karahanlı Türkçesinde eserlerinden DLT ve Kutadgu Bilig’de *ogrı* “hırsız” (DLT.I.126; KB.I.46); Harezmi Türkçesi eserlerinden Hüsrev ü Şîrîn ve Nehcü’l-Ferâdis’te *ogrı* “hırsız” (Kutb.114; NF.409.15); Çağatay Türkçesi sözlüklerinden Senglâh Lugâtinde *ogrı* “hırsız” (San. 76v.24) (Clauson 1972: 90);

Kıpçak Türkçesi eserlerinden Codex Cumanicus'un İtalyanca kısmında *ogru* "hırsız", Almanca bölümünde *ogur* "hırsız", *ovrun* "gizli" (KTS.207) anlamlarındadır. Eski Anadolu Türkçesinde de (XIV. yy.) *oğru/uğru* "hırsız", *oğrun/uğrun* ise "gizli" anlamlarında kullanılan kelimelerdir (Clauson 1972: 90).

Çağdaş Türk lehçelerinden Türkmen Türkçesinde *ogrın* "gizli, gizlice, gizli gizli" (TrkmTS 1995: 483); Azerbaycan Türkçesinde *oğrun-oğrun* "çaktırmadan, gizlice" (AzTS 1999: 612) anlamlarında kullanılmaktadır.

Uğrun kelimesi Anadolu ağızlarında da "gizli" anlamında kullanılmaktadır (DS.XI.4028).

2. 4. 2. Çağdaş Türk Lehçeleriyle Tanımlanabilen Kelimeler

abadan: lider < Far. ābadān

"İşinde *abadanı* bir bolar,

Abadanınan ayrılrsa" (IV-16, 306-307)

- Toplanan kurt sürüsünün lideri, güçlü ve dayanıklı öncüsü. *Aw, bōriler bōriler, Bōrimin dep jüreler, her biriniñ balası, Altaw bolar bes bolar, İşinde abadanı bir bolar. Abadanınan ayrılrsa, olardıñ her birewi her bir iyte jem bolar* "Hey, kurtlar, kurtlar, Kurdum deyip yaşarlar, her birinin yavrusu, altı olur beş olur, İçinde lideri bir olur. Liderinden ayrılırsa, onların her biri her bir ite yem olur" (Aldaspan). *Qasqırdıñ abadanın oñaşa quwıp ketken Öteğendi körgen olar onıñ artına qosıladı* "Kurdun liderini tek başına kovan Ötegen'i görenler ona katıldılar" (K. Tavasaru, Tüp-tüqıyan) (KETS I 2006: 30).
- Kurt sürüsünün lideri, öncüsü (KTTS 2008: 13).
- (Çin Kazakları) Kurt sürüsünün lideri. *Qasqırdıñ abadanı äwegindegi başka qasqırlardıñ atası da, mıqtısı da bolsa kerek. Aw, bōriler, bōriler...* "Kurdun lideri sürüsündeki diğer kurtların hem babası hem de güçlüsü olmalı. Hey, kurtlar, kurtlar..." (Jiyembet jırav) (KTAS 2005: 14).
- Atadan altı bolsa da *abadanı* bir-dur "Babadan altı (evlat) olsa da lideri birdir" (BS 68 2011: 58)⁴⁸.

⁴⁸Söz *Sandıq* isimli kitapta *Arıstan köp, abadanı birew* atasözünde geçen *abadan* kelimesine "arслан yavrusu" anlamı verilmiştir ancak kelimenin "lider" anlamında olduğu görülmektedir.

Görüldüğü üzere çağdaş Kazak Türkçesi sözlüklerinde *abadan* kelimesinin eskicil olduğu belirtilmiştir. Ancak bu kelime, aktif olarak kullanılmamaktadır. “Lider, önder, rehber” anlamlarında aktif olarak *köse* kelimesi kullanılmaktadır (KTTS 2008: 419).

Çağdaş Türk lehçelerinden Karaçay-Malkar Türkçesinde *abadan* “büyük, iri, yaş ve boy itibarıyla büyük” (KMTS 2000: 64) anlamında kullanılmaktadır.

alaş: yabancı halk, düşman yurt.

“*Alaştan baytaq ozbasa,*

Arabıdan attı saylap minben-di!” (IV-1, 1)

“*Öziñmen birge tuvısqañ*

Alaştan beter jat bolar” (XI-37, 865)

- esk. Yabancı, hasım, düşman. Alaş kelimesinin bugüne kadar ilk, asıl anlamında da “yabancı”, “hasım”, “düşman” anlamında da kullanıldığı görülmektedir. Buna Kazak’ın kalıplaşmış sözlerinde de Kazak ve Tatar halklarının edebiyatlarında da delil vardır. Kazaklarda: “E-e, men seniñ agayınıñ emey, alaşıñ ba edim” cümlesindeki “alaşıñ ba edim”; “düşmanın mıydım?” anlamındadır (S. Seyfullin, Şıg.) (KETS I 2006: 380).
- *Qara nannan qalaşım jaqsı, jaman agayınnan alaşım jaqsı* “Kara ekmekten kalaşım⁴⁹ iyi, kötü kardeşten düşmanım iyi” (65 2010: 117). *Agaştan quman bolmas, alaştan tuwgan bolmas* “Ağaçtan ibrik olmaz, düşmandan akraba olmaz” (67 2011: 14). *Ayılıñ quyısqanday bolsa, alaşıñ tuvısqanday bolsın* “Mızrağın kayış gibi (yumuşak) olursa, düşmanın akraba gibi olsun” (BS 68 2011: 24).

Kazak Edebî Dilinin Sözlüğünde *alaş* kelimesinin dört anlamına işaret edilmiştir: 1. (tar.) XIII. asrın başlarında, Moğol talanına karşı birleşen boylardan kurulan ittifak; 2. “Kazak kavmi; Kazak halkını bildiren bir etnonim; Kazak sözünün sinonimi; 3. “bütün bir millet” (KETS I 2006: 380). *Alaş* sözünün dördüncü anlamı, yukarıda verilen anlamlardan farklı olarak “düşman, yabancı” anlamıdır.

⁴⁹Yuvarlak, ortası delik olarak pişirilen ekmek (KTS 2008: 279).

“*Alaş* sözünün olumsuz anlamı Moğol, Kalmuk dillerinde var. Bu sözün (Moğ. alaç) Kazak dilinde “düşman” anlamında kullanılmasına Moğol dilindeki anlamı sebep olmuş olabilir, yani *alaş* sözünün “insan öldürücü”, buradan da mecazî olarak “düşman” anlamını çok eskiden kazandığı ihtimal dahilindedir ve bu kelimenin “düşman” anlamıyla Moğol-Türk dillerinin ortak söz varlığından olması mümkündür” (Sızdıkova 1980: 29).

Çağdaş Türk lehçelerinden Kırgız Türkçesinde *alaş* kelimesinin “başka kabileden, başka mahalden, yabancı” (KS 1998: 21) anlamlarına işaret edilmiştir.

añqa: boğazın hava giden kısmı, gırtlak.

“*Añqañ qurıp* kelgende

Sawmal bermes işerge” (XI-35, 804)

- Boğazın hava giden kısmı. Burun boşluğundaki genizden gırtlığa, oradan da yutağa gider (Täntanuv). Nefes yollarında burun boşluğu, gırtlak (boğazın hava giden kısmı), yutak, bronşlar ve bronşçuklar yer alır (Kaz. tili termin. Biyologiya) (KETS I 2006: 539).
- *añqası kepti* [qurdı]- çok susadı (KTTS 2008: 49)⁵⁰
- *Añqası kepti/tañdayı kepti* “susamak, damağı kurumak” (KTFS 2007: 26).

Çağdaş Kazak Türkçesinde “damak” anlamında aktif olarak *tañday* kelimesi kullanılmaktadır (KTS 2003: 519). KTFS’de görülen ve aynı anlamda kullanılan *tañdayı kepti* deyimini, *tañday* kelimesinin, *añqa* kelimesinin sinonimi olduğunu göstermektedir (KTFS 2007: 26).

Çağdaş Türk lehçelerinden Başkurt Türkçesinde *añkav* “üst damak” (BTH I 1993: 65) anlamıyla kullanılmaktadır.

Moğolcada “susamak” anlamında *angah* fiili kullanılmaktadır (TMS 2008: 308).

bül-: belli bir yurdun harap olması, dağılması.

“Ormanbet biy ölgen kün,

On san Nogay *bülgen* kün” (IV-29, 476)

⁵⁰KTTS’de *añqa* kelimesine yer verilmiş olmakla birlikte açıklama kısmında kelimenin ne anlama geldiği belirtilmemiş, kullanıldığı deyim örnek olarak gösterilmiştir.

“Qalmaqtıñ Böri hanı kelgende,
Qalanıñ qası *bülgende*” (V-2, 70)
“Kişi Qara Qalmaq *bülerde*,
Bozılardıñ biyligi” (XI-22, 462)

- esk. Halk arasında anlaşmazlık çıkmak, sükûnetin bozulması, yurdun dağılması. *Osi aytqanım bolmasa, tugırğa suñqar qonbasa Nogaylı eldiñ **büledi***“Bu dediğim olmazsa, kolluğa sungur konmazsa Nogaylı halkın dağılır” (Batırlar jırı). *Buqar jırav awızbirliğı ketip, el arası alawızdıqqa urınıp, eñ soñında Tsın’ äskeriniñ qırğınına uşırğan qalmaq eliniñ qaygılı tagdırın köldeneñ tartıp: «Kişi qalmaq **bülerde**... wagdadan julıstı, buwırşınday tezdesti, jamandıqtı izdesti, birin-biri kündesti, jawlagan hanın qara oñbas, han qıysaysa bäre oñbas, hanın qalmaq jawlagan söytken qalmaq oñbagan», - degen tujırımğa keledi* “Buhar jırav, ağızbirliğı gidip halk arasında anlaşmazlık olup en sonunda Çin askerinin kırğınına uğrayan Kalmuk halkının kederli yazgısını ele alıp “Küçük Kalmuk dağıldığında, yeminini bozdu, buğra gibi bağlandı, kötülük peşinde oldu, birbirini günüledi, hanını yağmalayan halk onmaz, han ölürse hiçbiri düzelmez, hanını yağmalayan Kalmuk, öyle yapınca düzelmemiş” kararına vardı (Parasat). 2. Bozulmak, yıkılmak, kullanılamaz hale gelmek. Handar kiygen qamqa ton, şübere bolar tozgan soñ. *Eñsesi biyik keñ saray, mortın bolar **bülgen** soñ* “Hanların giydiğı ipekli kumaş, bez olur eskidikten sonra. Çevresi büyük geniş saray, virân olur yıkıldıktan sonra” (Aldaspan). **On san nogay [baytaq] bülgen kün** *El basına kün tuwıp, el işi ıdıragan kün, jurt üşin alasapıran zaman ornagan kez. Ormanbet biy ölgen kün **On san nogay bülgen kün** Jez qargılı quba arlan Jetip tülki ala almay, Qoraşıl töbet bolgan kün* “Milletin zor durumla karşılaşıp, her yere dağıldığı gün, millet için çok zar zamanların olduğu gün. Ormanbet beyin öldüğü gün, kalabalık Nogay’ın bölündüğü gün. Bakır tasmalı tazının yetip tilki alamadan, ahırı seven köpek olduğu gün” (Şalkiyiz Tilenşılı // Aldaspan). *Tüs qıla gör Qudayım, Bizdey taq meymanası tasqanga, Bizdiñ er İsatay ölgen kün, **On san baytaq bülgen kün***“Bizim gibi haddini aşanları kendine getir ey Allah’ım, bizim kahraman

İstay'ın öldüğü gün, kalabalık milletin dağıldığı gün” (Mahambet, Şığ.) (KETS IV 2011: 45).

- esk. Dağılmak, yıkılmak (KTTS 2008: 159).
- *Bülingen elden büldirgi alma* “Dağılan yurttan (bir) değersiz bir eşya (dahi olsa) alma” (BS 66 2010: 89).⁵¹

“Batırlar jırında da XV-XIX. asırlarda yaşayan Kazak akın-jıravlarının dilinde de *bül-* fiiline rastlarız. *Bül-* fiili “belli bir halkın harap olması, dağılması” anlamında kullanılmıştır. Bu fiilin çoğunlukla *on san nogay bülgende; on san baytaq büledi, nogaylı elin büledi* şeklinde söz terkiplerinde kullanılması, bu terkiplerin Nogay Ordasının dağılması sırasında ortaya çıktığını gösteriyor” (Sızdıkova 1980: 47).

Çağdaş Türk lehçelerinden Kırgız Türkçesinde *bül-* “kavgalı, nizalı olmak”; *büldür-* “bozmak, berbat etmek” (KS 1998: 154); Tatarca Türkçesinde *böl-* “iflas etmek, batmak” (TatTS 1997: 63); Başkurtçada *böl-* “düşkün hâle gelmek; zor durumda kalmak; çaresiz olmak” (BTH I 1993: 163) anlamlarında kullanılmaktadır.

qırım: uzak (yer) < Kırım (yer adı)

“Qırıqtağı jasım-ay,

Qırımdayı köz salgan” (XII-71, 1203)

- Uzak yer, yad el, gurbet. *Qos şamşıraq közderdi - Sunqarşa qarat qırımğa!* *Qısqartıp qadam örisin - Aynalıp qalma jırımğa!* “Parlayan iki gözünü - kartal gibi baktır uzağa! Kısaltıp adımını - birisine yım olma” (O. Şorayakov, Şayır). *Qızıñ jaqsı bolsa qırımdayı keler, ulıñ jaqsı bolsa ruwdayı keler, baqıt bar dep bazarga barma, iyman bar dep azanga barma. Adal eñbek - eldiñ dosı. Baq izdewdiñ jolı osı* “Kızın iyi olursa uzaktaki gelir, oğlun iyi olursa boydaki gelir, baht var deyip pazara gitme, iman var deyip ezana gitme. Samimi emek - yurdun dostu. Talih aramanın yolu bu” (K. Äzərbayev, Tañd. şığ.). *Ol jawızdar jüyrik jılqını qırımnan tanıydı* “O zalimler yüğrük atı uzaktan tanır” (Z. İmanbayev, Najagay.) (KETS X 2011: 617).
- Uzak yer, yad el (KTTS 2008: 564).

⁵¹Atasözündeki *bülin-* fiilinin aslında “dağılmak, yıkılmak” anlamındaki *bül-* fiili olması gerektiği R. Sızdık tarafından belirtilmiştir.

- *Uln urimga, qızın kırımğa qondırdı* “oğlunun ve kızının mürüvvetini görüp mutlu olan anne ve baba için söylenir” (FS 2007: 731).
- *Erden tuwgan qırımğa qaraydı, iytten tuwgan jırımğa qaraydı* (BS 66 2010: 119). *Qus balası qırımğa, it balası jırımğa qaraydı* “kuş yavrusu uzaklara bakar, köpek yavrusu ise (yemek düşüncesiyle) kayışa bakar” (BS 67 2011: 326). *Qıran qus qırımnan şaladı* “avcı kuş uzaktan görür” (BS 67 2011: 333).

Çağdaş Kazak Türkçesi sözlüklerinde *qırım* kelimesi bulunmaktadır ve kelimenin “uzak yer” anlamına geldiği belirtilmiştir (KTS 2003: 351) ancak bu kelime aktif olarak kullanılmamaktadır. Kazak Türkçesinde “uzak” anlamında aktif olarak *alıs* (Mo. als) kelimesi kullanılmaktadır (KTS 2003: 43).

Çağdaş Türk lehçelerinden Kırgız Türkçesinde *kırım* “uzak, uzak yer, uzak memleket” (KS 1998: 459) anlamıyla kullanılmaktadır.

qırşın: genç, körpe.

“Jagasına *qırşın* bitken tal edi -
Japıragın jayqaltıp” (IV-6, 82)

- Köprücük kemiği sertleşmemiş, genç. *Qartqoja oyladı: öñkey qılqın keskendey qırşın jastı öketkende, bala-şaga, şal-kempir nege tulga boladı* “Kartkoca şöyle düşündü: çok genç geçtiğinde, çoluk çocuk, ihtiyar yaşlı neden koruyucu olur” (J. Aymavıtov, Şıg.). *Ölimniñ dar ağaşı qurıldı bir, qalıqtap köterildi azalı jır. Qırılıp jas qırşındarqurban boldı, ataqtı bir miñ toguz jüz besinşi jıl. Ol jıldar halıq üşin tüsti sorga, talaylar qalıp qoydı jartı jolda* “Ölümün dar ağacı kuruldu bir, süzülerek yükseldi matemli yır. Kırılıp gençler kurban oldu, meşhur bin dokuz yüz beşinci yıl” (O. Şipin, Dastan.). *Jayına qalıp öli arwaq penen tiri arwaq, keledi bala esimin özi urandap. Tiriler şoşıp, jagasın ustap tur awlaq, Ölgender körde tüsken de bolar bir awnap, keledi qırşın esimin özi urandap* “Yerinde kalıp ölü ruhlar ile diri ruhlar, gelir çocuk kendi ismini kendi söyleyip. Diriler korkup hayret eder durarak uzak. Mezarda olan ölenler yerinden bir dönüp, gelir genç ismin kendisi söyleyip” (M. Makatayev, Şıg.). **Qırşın jas [jastıq]** çok genç, toy, körpe (KETS X 2011: 611)
- Genç. **Qırşın jas** çok genç, toy, körpe (KETS 2008: 563).

- **Qırşın jas** “çok genç”. **Qırşın** [qırşınınan] ketti [öldi, qıyıldı] “çok erken/vakitsiz öldü, gençken vefat etti”. **Qırşınıñnan** qıyılğır (karkış) “gençliğine doyma, erken öl” (KTFS 2007: 207).
- *Daw qırık julda bitse de, qırşın bittimdeydi* “kavga kırk yılda bitse de erken bittim der” (BS 67 2011: 143).

Çağdaş Kazak Türkçesi sözlüklerinde *qırşın* kelimesi vardır ancak bu kelime “genç” anlamında aktif olarak kullanılmaz; bunun yerine aktif olarak *jas* kelimesi kullanılmaktadır (KTS 2003: 165).

Çağdaş Türk lehçelerinden Türkmen Türkçesinde *gırçım* “g. bol- büyüme, yetişme” (TrkmTS 1995: 262); Azerbaycan Türkçesinde *gırçın* “piç, sürgün, filiz (bitkilerde)” (AzTS 1999: 363); Kırgız Türkçesinde *kırçın* “genç oğlan”, kırçınında öldü “gençken öldü” (KS 1998: 458); Özbek Türkçesinde *kırçın* “genç” (UTİL I 1981: 583); Tatar Türkçesinde *kırçın* tal(ı) “bir tür fidan” (TTAS II 1979: 229); Başkurt Türkçesinde *kırsın* “su kenarında ortaya çıkan küçük taş” (BTH I 1993: 736) anlamlarıyla kullanılmaktadır.

telegey: deniz < Moğ.

“*Telegeydey* sayqaltıp,

Jarqıragan berendi” (IV-6, 79)

- büyük bir alanı kaplayan ve ucu bucağı olmayan bol su (okyanus). **Telegey beti** *teñseldi, Terbelgen beyne besiktey. Tolqındı tolqın oyattı, Qalmasın dep esitpey* (Ä. Täjibayev, Perne.) (KETS XIV 2011: 103)
- 1. büyük bir alanı kaplayan deniz (okyanus), bol su2. oldukça çok, bol (KTTS 2008: 796).
- Telegey teñiz “Oldukça çok” (KTFS 2011: 275).
- *Baqsız balıqşı telegey-teñizden de balıq ustay almaydı* “Talihsiz balıkçı denizden de balık tutamaz” (BS 66 2010: 68).

Çağdaş Kazak Türkçesinde “deniz”i ifade etmek için aktif olarak kullanılan kelime *teñiz* kelimesidir (TKS 2007: 214). Kazak Türkçesinde “oldukça çok” anlamına

gelen *telegey-teñiz* şeklinde eş anlamlı kelimelerle kurulan bir ikileme de vardır.⁵² İkilemenin her iki unsuru da Kazak Türkçesinde tek başına kullanılan ve anlamları da belli olan sözlere aittir. Ancak *telegey* kelimesinin ilk anlamının Kazak Türkçesinde şimdi kullanılan anlamda olmadığı anlaşılır.

“Çağdaş Türk lehçelerinden Altay Türkçesinde *telekey*; Tuva Türkçesinde *delegey*; Moğolca'nın Buryat lehçesinde *delhey*; Kalmuk lehçesinde *delkä*; Moğol dilinde *delhiy* kelimeleri “dünya, yeryüzü” anlamında kullanılmaktadır. Mançu-Tunguz grubundaki bazı lehçelerde *delegey* kavramı “büyük, hacimli” anlamındadır. Bu kelime, söz konusu dillere Moğolca'dan geçmiş olmalıdır. Bunları karşılaştırdığımızda *telegey-teñiz* ikilemesindeki *telegey* kelimesinin anlamının “geniş, hacimli” olması mümkündür” (Nurmagambetov 1991: 69-70).

Çağdaş Türk lehçelerinden Kırgız Türkçesinde *telegey* “muhit” (KS 1998: 723) anlamında kullanılmaktadır.

⁵²*Teñiz* kelimesi Şalkiyiz Jırav'ın bir jırında “çok, sayısız, kalabalık” anlamıyla kullanılmıştır: *Temir edi biyimiz, teñiz edi halkımız* (Şalk. 11). Çağdaş Kazak Türkçesinde bu anlamda *talay* “nice, çok, birçok” (KTS 2003: 514) kelimesi kullanılmaktadır ki bunun da anlamı “deniz”dir.

3. METİNLER

3.1. TRANSKRİPSİYON

I. ASAN QAYGI

- (1) Qırında kiyik jaylagan,
Suwında balıq oynagan,
Oymawıttay togay eginniñ
Oyına kelgen asın jeytugın,
5 Jemde keñes qılmadıñ,
Jemnen de eldi köşirdiñ.
Oyıl degen oyındı,
Otın tapsañ toyındı,
Oyıl közdiñ jası edi,
10 Oyılda keñes qılmadıñ,
Oyıldan eldi köşirdiñ.
Elbeñ-elbeñ jügirgen,
Ebelek otqa semirgen,
Eki semiz qolga alıp,
15 Erler jortıp kün körgen,
Edil degen qıyanga,
Eñkeyip keldiñ tar jerge,
Munda keñes qılmadıñ.
Keñestiñ tübi naraduw...
20 Nälet bizdiñ jüriske,
Edil menen Jayıqtıñ
Birin jazga jaylasañ,
Birin qısqa qıstasañ,
Al qolıñdı malarsıñ
25 Altın menen kümiske!..
- (2) Quyrığı joq, jalı joq, qulan qaytip kün körer,
Ayagı joq, qolı joq, jılan qaytip kün körer!?
Şıbın sıqsqa jaz bolıp, tazdar qaytip kün körer,
Jalañ ayaq balapan, qazdar qaytip kün körer!?

30 (3) Ay, xan, men aytpasam bilmeysiñ,
Aytqanıma könbeysiñ.
Şabılıp jatqan xalqıñ bar,
Aymağın közdep körmeysiñ.
Qımız işip qızarıp,
35 Mastanıp, qızıp terleysiñ,
Öziñnen basqa xan joqtay
Elewrep nege söyleysiñ!?
Qorgan saldıñ beynet qıp,
Qızmetşiñ jatır işip-jep.
40 ...Onı nege bilmeysiñ?!
Qatın aldıñ qaradan,
Ayrıldıñ xandıq joradan,
El ustaytın ul tappas,
Ayrılar ata muradan!
45 Munı nege bilmeysiñ?
Quladın qustıñ qulı edi,
Tısqan jep jünin tüledi, -
Aqquw qustıñ töresi
En jaylap köldi jür edi.
50 Añdıp jürgen köp duspan
Elge jaw bop keledi:
Quladın quwdı öltirse -
Öz basıña keledi!
Qulıñ köp seni öltirer,
55 Osını Asan biledi,
Munı nege bilmeysiñ?
...Til alsañ izdep qonıs kör,
Jelmaya minip jer şalsam,
Tapqan jerge el köşir,

- 60 Muni nege bilmeysiñ!?
...Ay, Jänibek, oylasañ,
Qıylı qıylı zaman bolmay ma,
Suwda jürgen aq şortan
Qaragay basın şalmay ma,
65 Muni nege bilmeysiñ!?
Xoş-aman bol, Jänibek,
Endi meni körmeysiñ!

(4) Bul zamanda ne garip?

- Aq qalalı boz garip,
70 Jaqsılarga aytpagan
Asıl şırın söz garip.
Zamandası bolmasa,
Qarıyalar bolar tez garip,
Qadirin jeñge bilmese,
75 Boyga jetken qız garip.
El jagalay qonbasa,
Betegeli bel garip.
Qaz-üyregi bolmasa,
Aydın-şalqar köl garip.
80 Müriytin tawıp almasa,
Azgın bolsa pir garip.
Ata jurtı buqara
Öz qolında bolmasa,
Qanşa jaqsı bolsa da,
85 Qayrattı tuwgan er garip.

- (5) Esti körseñ kem deme,**
Bäri tuygın tabılmas.
Qarındasıñ jamandap,

- Öziñe tuwgan tabılmas.
- 90 Adam äziz aytar dep
Köñiliñdi salmagıl.
Näpsi aldawşı duspannıñ
Nasıyxıtın almagıl.
Baqıtı oyangan erlerdiñ
- 95 Ärbir isi oñ bolar.
Däwleti küñge artılıp,
Ne qılsa da, mol bolar.
Tazıları tülki alıp,
Qarşıgası qaz ilip,
- 100 Söz söylese jön bolıp,
Ne dese de jarasar.
Bay, baysın dep at qoyıp,
El awzına qarasar.
Argımaqqa mindim dep,
- 105 Artqı toptan adaspa.
Küninde özim boldım dep,
Keñ peyilge talaspa.
Artıq üşin aytısıp,
Dostarıñmen sanaspa.
- 110 Gılımım jurttan astı dep,
Keñessiz söz bastama.
Jeñemin dep birewdi
Ötirik sözben qostama.

- (6) Kölde jürgen qoñır qaz
- 115 Qır qadirin ne bilsin!
Qırda jürgen duwadaq
Suw qadirin ne bilsin!
Awıldagı jamandar

El qadirin ne bilsin!
120 Köşip-qonıp körmegen
Jer qadirin ne bilsin!
Köşse, qona bilmegen,
Qonsa, köşe bilmegen,
Aqlıña könbegen,
125 Jurt qadirin ne bilsin!

(7) Edil bol da, Jayıq bol.

Eşkimmenen urıspa,
Joldasıña jaw tiyse,
Janıñdı ayap turıspa.
130 Erdiñ qunı bolsa da,
Aldıña kelip qalğan soñ,
Qol quwsırıp bargan soñ,
Asa keş te qoya ber,
Buringını quwıspa.
135 Aqın bolsa birewde
Ayıbın tap ta ala ber,
Eregesip urıspa.
Seniki jön bolsa da
Atıñ şıqqas durısqa.
140 Minezi jaman adamga
Endi qaytip juwıspa.
Tawir körer kisiñmen
Jalğan aytıp suwıspa.
Öletugın tay üşin,
145 Köşetugın say üşin,
Jelke teriñ qurısıp,
Ärkimmenen urıspa.
Aşuw - duspan, artınan

Tüsip ketseñ qaytesañ

150 Tübi tereñ quwısqa!..

II. QAZTUWGAN JIRAW⁵³

- (1) Budıraygan eki şekeli,
Muzday ülken köbeli,
Qarı unımı sultandayın jüristi,
Adırnası şayı jibek oqqa kiristi,
5 Aydasa qoydıñ kösemi,
Söylese qızıl tildiñ şeşeni,
Ustasa qaşaganniñ uzun qurığı,
Qalayılğan qastı ordanıñ sıırığı,
Biyler ottı biy soñı,
10 Biy ulınıñ kenjesi,
Buwırşınıñ buta şaynar azuwı,
Biydayıqtıñ köl jayqagan jalgızı,
Bulut bolğan aydı aşqan,
Munar bolğan kündi aşqan,
15 Musılman men kăwirdiñ
Arasın ötip buzıp dindi aşqan,
Süyinişulı Qaztuwgan!!!

- (2) Belgili biyik kök señgir
Basınan qarga uşırmas,
20 Er qarawıl qarar dep,
Alistan qara şalar dep;

Baldagı altın qurış bolat
Aşılıp şapsam dem tartar,
Suwsınım qanga qanar dep;

⁵³“Jeti Gasır Jırlandı” isimli kitapta “Qoştasuw Tolgawları” başlığı altında Qaztuwgan Jıraw’a ait oldugu belirlen 7 tolğaw daha vardır.

25 Argımaqtıñ balası
Arıgan sayın tıñ jortar,
Arqa men qosım qalar dep;

Aq dariya tolqın küşeyter,
Quyrıgın kün şalmagan balıgım,
30 Ortamnan oyran salar dep;

Azamat erdiñ balası
Jabıqqanın bildirmes,
Jamandar mazaq qılar dep!

(3) Alañ da alañ, alañ jurt
35 Aqala ordam qongan jurt,
Atamız bizdiñ bu Süyiniş
Küyew bolıp bargan jurt,
Anamız bizdiñ Boztuwgan
Kelinşek bolıp tüsken jurt,
40 Qargaday mınaw Qaztuwgan batır tuwgan jurt,
Kindigimdi kesken jurt,
Kir-qoñımdı juwgan jurt,
Qaragaydan sadaq buwdırıp,
Qılşanımdı sarı jün oqqa toltırıp,
45 Janga saqtaw bolgan jurt.

Salp-salpınşaq anaw üş özen,
Salwalı benim ordam qongan jer,
Jabagılı jas taylaq
Jarday atan bolgan jer,
50 Jatıp qalıp bir toqtı
Jayılıp mıñ qoy bolgan jer,

Jarlısı men bayı teñ,
Jabısı men tayı teñ,
Jarı menen sayı teñ,
55 Bottaşığı buzawday,
Boz sazanı toqtıday,
Balığı tayday tuwlagan,
Baqası qoyday şuwlagan,
Şırmawığı şökken tüye taptırmas,
60 Balığı kölge jııqı japtırmas,
Baqası men şayanı
Kejidegi adamga
Tün uyqısın taptırmas.
Qayran meniñ Edilim,
65 Men salmadım, sen saldıñ,
Qayırlı bolsın sizderge
Menen qalğan mınaw Edil jurt!...

III. DOSPAMBET JIRAW

- (1) Qogalı kölder, qom suwlar,
Qonıstar qongan ökinbes.
Arıstanday eki butın alşaytıp,
Argımaq mingen ökinbes.
- 5 Kileñ buzday kilşeytip,
Köbeler kiygen ökinbes.
Juparın qarday boratıp,
Aruwlar quşqan ökinbes.
Torı töbel at minip,
- 10 Toy toylagan ökinbes.
Qurama şapşaq köp qımız
Quyıp işken ökinbes.
Eki arıstan jaw şapsa,
Oq qılqanday şaşılsa,
- 15 Qan juwsanday egilse,
Aqqan suwday tögilse,
Betegeli sariarqanıñ boyında,
Sogısıp ölgem ökinbes.
- (2) Qalaga qabılan jawlar tiygey me,
20 Qabırgadan duspan jaldap jürgey me,
Qatarlanıp qarlanıp,
Qayran er qart küreñge mingey me!
Qabırgadan qaragan
Dostım menen duspanım:
- 25 “Apırım, er Dospambet!” degey me!..

- (3) Azaw, Azaw degeniñ
Äl-Gusman-paşa jurtı eken,

Din islâmniñ kirti eken.
Azawdıñ er Dospambet agası
30 Azawdıñ bir burışınday nartı eken!
Bileyim men jaman kün
Bolatsız qılış keserin,
Aynalası altı jıldıñ işinde
Esaqay, Qosay eki ul
35 Azaw biylep öserin!

(4) Aynala bulaq, bası Teñ,
Azawlınıñ Stambuldan nesi kem,
Azawlınıñ Er Dospambet aganıñ,
Xan ulna nesi joq,
40 Biy ulınan nesi kem!
Tañiriniñ özi bergen küninde
Xan ulınan artıq edi benim nesibem!
Azawlıda aga bolgan erler köp edi,
Äytse de almaga at baylaganı joq edi!

45 Sere, sere, sere qar,
Astı kileñ, üsti muz,
Kün-tün qatsa jibimes,
Men kölikke qosımdı artqanmın,
Kömbidey aruw jalarga
50 Kürektey muzdı toñdırıp,
Kirmembes awır qolga bas bolıp
Küñirenip kün tübine jortqanmın!
Düniyeniñ bası sayran, tübi oyran,
Ozar soydı bu düniye,
55 Azawlınıñ Aymabet Er Dospambet agadan.

Agarıp atqan tañday dep,
Şolpandı şıqqan kündeý dep,
May qañbaqta agalardıñ atı juwsap jatır dep,
Aq şańdaqtı qurıp qoygan şatır dep,
60 Jazıda köp-aq jortqan ekenbiz
Argımaqtıñ talday moynın taldırıp,
Üyde qalğan aruwdıñ
Al iyindigin awdırıp.

Argımaqqa oq tiydi
65 Qıl mayqanıñ tübinen,
Aymadetke oq tiydi
Otız eki omırtqanıñ buwınan,
Zırlap aqqan qara qan
Tıyılmaydı jonniñ uwaq tamırdan.
70 Saq eter tiydi sanıma,
Saqsırım toldı qanıma,
Jara bir qattı, jan tätti,
Jara awzına qan qattı,
Jarıqşılar joq pa eken
75 Jarmay bilte salarga,
Jagdaysız jaman qalıp baramın,
Janımda bir tuwganıñ jogınan!..

Qaragaylı ködik boyında
Qamşım qaldı oyında:
80 Büldirgesi bulan terisi,
Örimi qunan bildin qayısı,
Şırmawıgı altın, sabı jez,
Beyazınıñ boyında
Küzen, qarsaq jer me eken!..

- 85 Alğanım Äli aganıñ qızı edi,
Qas aruwdıñ özi edi.
Mañdayı künge tiymegen,
Jelge şaşın ürmegen,
Serpilip adam betin körmegen,
- 90 Qalay küni keşti eken!
Qosaqay, Qosay, Er Dosaydıñ anası
Xan qızınday sultannıñ
Aydındıqtay aq bilegin jastanıp,
Ereñ üyin tiktirip,
- 95 Omırawdağı on tüymesin agıtıp,
Keyingi qalğan köpekke
Qalay da belin şeşti eken!..
- Aynalayın Aq Jayıq,
At salmay öter kün qayda,
- 100 Eñisi biyik boz orda
Eñeke kirer kün qayda,
Qara bulan terisin
Etik qılar kün qayda,
Küderiden baw tağıp,
- 105 Kirewke kiyer kün qayda,
Kümbir kümbir kisinetip
Küreñdi miner kün qayda,
Tolgamalı aq balta
Tolgap ustar kün qayda,
- 110 Altı qulaş aq nayza
Usınıp şaşar kün qayda,
Sadaq tolgan saygez oq
Masagınan ötkerip,

Basın qolga jetkerip,
115 Sozıp tartar kün qayda!
Ket-Bugaday biyelerden
Keñes surar kün qayda,
Edildiñ boyın el jaylap,
Şalgınına biye biz baylap,
120 Orındıqtay qara sabadan
Bozbalamen külip, oynap,
Qımız işer kün qayda!

Togay, togay, togay suw,
Togay qondım, ökinben,
125 Tolgamalı ala balta qolga alıp,
Top bastadım, ökinben,
Tobırşığı biyik jay salıp
Duspan attım, ökinben,
Togındı sartı nar jegip
130 Köş tüzedim, ökinben,
Tuw quyırığı bir tutam
Tulpar mindim, ökinben,
Tuwgan ayday nurlanıp
Duwlığa kiydim, ökinben,
135 Zerli orındıq üstinde,
Al şımıldıq işinde
Tulımşagın tögiltip,
Aruw süydüm, ökinben,
Bügin, soñdı ökinben,
140 Ökinbestey bolganmın,
Er Mamaydıñ aldında
Şahid keştim, ökinben!..

- (5) Ozuwşılar, ozmañız,
Ozsañız bizim betke barmañız!
- 145 Bizim betke barsañız,
Esaqay, Qosay eki ul
Aldıñızga jır quşaqlay,
Jılay şıqsa ne aytarsız?!
Olarga aytarıñız sol bolsın,
- 150 Jämişiden qos aytıp,
Jaraga mamıq tosattıp,
Kele jata degeysiz.
Ol aytqanga tiymemse,
Buringılar túsken jüri jol
- 155 Burılıp sogan tüsti degeysiz!...

IV. ŞALKIYİZ JIRAW

(1) Alaştan baytaq ozbasa,
Arabıdan attı saylap minben-di!
Külikke tastay bolıp tiymese,
Üstime köbe saylap kiymen-di!

- 5 Kümisten eki qoltıq joq bolsa,
Sıpayşılıq sürmen-di!
Alğanım aruw bolmasa,
Aldıma alıp süymen-di!
Duwlıgamnıñ töbesi,
10 Tuwgan ayday bolmasa,
Batırşılıq sürmen-di!!

(2) Jebeley jebe jügirgen
Elderdiñ argımaqtan iygi malı bolar ma,
Jagalassa jırtılmas,
15 Elderdiñ jeñsizden iygi tonı bolar ma,
Duwlıgalı bas kesken
Elderdiñ aldaspınan iygi qolı bolar ma!

- (3) Japıragı jasıl jawterek
Jayqalmagı jelden-dür,
20 Şaluwlıgı belden-dür,
Törenin kejiğüwi elden-dür,
Baylardıñ maqtanbağı maldan-dür,
Aq kiyiktiñ şabar jeri maydan-dür,
Keşüw keşmek saydan-dür,
25 Batır bolmaq soydan-dür,
Jalañaş barıp jawga tiy,
Täñiri özi biledi,

Ajalımız qaydan-dür!

(4) Arıq xan!

30 Menim iyem Temir is etse,
Aynalañdı berik eter,
Jıygan malıñ tärık eter,
Atıñ, tonıñ buldı eter,
Öz basıñdı olja eter.

35 Seniñ emiñ qızıl şaşpaw xanlardı
Qıylı jürıp körgenmin,
Arbaga tayday iytelip,
Altındı Baqşasaray, Qırımga
Äzizlengen sultan janıñ şalt eter!..

40 (5) Kögergen kön sinuwlar jayqalsa,
Japırıp, baylardan özge qonar ma,
Jaw jolıqsa jazıda
Erlerdı ölmey tonar ma,
Erler erke saqtasıp,

45 Arqasına awır namıs is tüsse
Gaziyzlegen sultan janın qara pulga sanar ma!

(6) Aspandı bult qursaydı

Kün jawarga uqsaydı,
Kölderde quwlar şuwlaydı

50 Kökşiliden ol ayvan
Soqqı jegenge uqsaydı,
Köp işinde bir jalgız
Köp muñayıp jılaydı
Küybeñdesken köp jaman

55 Sözi tiygenge uqsaydı!

Alp, alp basqan, alp basqan
Arabı torım öziñsiñ,
Jazılı, altın, qol kesken,
Aldaspanım öziñsiñ!
60 Bilerdi bilmes ne demes,
Sultan iyem, sen meniñ
Barımay tapqan qagbamsıñ!
Altındı kese sarı bel
Alsam men sagan usınarmın,
65 Tal moynıma qol artsañ,
Külikten bek unarmın.
Köbeñ semiz torıñmın,
Köp qulıñnıñ birimin,
Jaqsıñnan meni kem kördiñ,
70 Jamanıñmen teñ kördiñ.
Jaqsıñnan meni kem körseñ,
Jamanıñmen teñ körseñ,
Uyalı berikke qos artıp,
Sen esende, men sawda
75 Irısımdı sındayın,
Segiz qıyır şartaraptan izdermin!
Edilden aqqan sızasıq
Biz körgende tebingige jeter jetpes suw edi
Telegeydey sayqaltıp,
80 Jarqıragan berendi,
Teñiz etse täñiri etti;
Jagasına qırşın bitken tal edi
Japıragın jayqaltıp,
Terek etse täñiri etti;
85 Tebinginiñ astınan
Ala balta suwırısıp,

Tepsinisip kelgende
Teñ atanıñ ulı ediñ,
Därejeñdi artıq etse tãñiri etti!!

90 Tobılgınıñ beregi
İyil bolıp beriş bitse,
Aybar bolar teregi,
Atanıñ ulı jaqsıga
Malıñdı ber de basıñ qos,

95 Bir küni bolar keregi.
Bostanı bar-dı terektiñ,
Bolatı bar-dı berektiñ,
Tusiñdagı bolgan nartıñ qorlama,
Tusiñdagı bolgan nartıñ qorlasañ,

100 Tabılmas-tı kerekte.
Aydın şüyseñ tarlan şüy,
Köterilgen sona qutılmas,
Jawga kiyeñ beren kiy,
Egewlegen bolat öte almas,

105 Esendikte malıñdı ber de batır jıy,
Basıña qıstaw is tüsse
Duspanıñ qolı jete almas!
Bar küşiñdi sınamay
Balwandarmen kürespe,

110 Tañ bolarsıñ älemge,
Söz bolarsıñ külemge.
Aqılsız dostıdan
Aqıldı duspan artıq-tı,
Duspanıñdan bir saqın,

115 Eli işinde ayqasıp,
Oynap jürgen dostlarıñnan miñ saqın.
Jogarı qarap oq atpa,

- Juwiq tüser qasıña,
Jamanga sırıñdı qosıp söz aytpa,
120 Künderdiñ küni bolganda
Sol jaman aygaq bolar basıña.
Jaqsı da keler bu köpke,
Jaman da keler bu köpke,
Tügel is qoyıp bolmas bir kepke.
125 Sen altınsıñ - men pulmın,
Sen jibeksiñ - men jünmin,
Sen sultansıñ - men qulmın,
Sen sunqarsıñ - men quwmın,
Jemsawıña kelgende,
130 Sultan iyem, som jüregim ayaman,
Sagan duspan - magan jaw,
Kerekti küni aldıñda
Gaziyzlegen sultan janım ayaman!!

- (7) Jaqsınıñ jaqsılığı sol bolar
135 Jamanmenen bas qosıp,
Söylemekke ar eter;
Jamannıñ jamandığı sol bolar,
Söylese dāyım betin qara eter;
Bir jaqsıga basıñ qosıp söz aytsañ,
140 Sol jaqsı jamanlığıñ jaqsılıqqa jır eter
Bir jaqsıga basıñ qosıp söz aytsañ,
Sol jaman sırıñ saqlamay,
Ärdayım duşpanıña är isiñdi qor eter.

- (8) Kūpşek sandı til jalmagan küreñdi
145 Tilegen dostan ayaman!
Tilekti birge tilegen

Malımdı dostan ayaman
Taygaq keşüw, tar jerde,
Menim dostım bar-dı här jerde,
150 İzdesem tabılmaydı tar jerde.
Tabılmasa qayteyin,
Men isimdi xaqqa tapsırğanmın här jerde.

(9) Jalp-jalp uşqan japalaq
Attansañ jazı tüzde körersiñ,
155 Jaman tuwgan bar bolsa,
Jaman joldas köp bolsa,
Jazanı sodan körersiñ.

(10) Tuwırlıqsız qara üyge
Tuw baylamaq ne kerek!
160 Tuwğanı joq jalgızga
Köp işinde suwırılıp,
Jawga şappaq ne kerek!

(11) Biy Temirdi Haj Saparınan Toqtatuwga Aytqanı
Qara bas küспен şaldırıp,
165 Kök teñizdiñ üstinde
Köterip jelken aştırıp,
Jük tiyediñ kemege,
Niyet ettiñ täñiriniñ üyi kebege!
Jük tiyeseñ ketersiñ,
170 Niyet etseñ jetersiñ,
Jetseñ tawap etersiñ, -
Etektep jıygan köp xalqıñ,
Sultan iyem, kimge asmar etersiñ!..
Aşalay şalıñ aqталap,

- 175 Şemşirliğin noqталap,
Şal saqalıñ jılatıñ,
Atañnan qalğan köp xalıqtı
Er öziñden soñratın
Tek bir jardan qulattıñ!
180 Qara bastı aq küspen
Kendir bawlı aq jelken
Kök teñizdi jal tolqınga jektirdiñ!
Qara sıya, aq qagaz
Destirge öner töktirdiñ,
185 Bu ketkennen qaytpasañ,
El, äyeliñ, säbiyiñ
Köziniñ jasın töktirdiñ,
Qabırgasın söktirdiñ!
Edigeden tuwgan ugıldıñ
190 Mırzası öziñ bolğansıñ,
Atan quwmas buwrasıñ,
Här isiñde tuwrasıñ.
Er öziñden soñratın
Emen salday batar ol.
195 Alıs jerden möhrli şubar xat kelse,
Küybeñdesken köp jaman
Qulagın salıp turar ol.
Aq ala tawdıñ aldında
Aq ala jılqı juwsaydı.
200 Aynaldırıp qarasam,
Sol jılqınıñ işinde
At tapqanday biye joq.
Jolıñ da bolsın, aw, iyem,
Sen de ketip barasıñ.
205 Endi öziñden soñratın

- Jurtqa bir layıq iye joq.
Temir edi biyimiz,
Teñiz edi xalqımız,
Tebirlerge qalganda
- 210 Teñseler soydı awır nogay jurtıñız!
Soqsa bir jilik sındırgan,
Kök qoyannıñ qos qulagın tındırgan,
Kögildirdiñ jez qanatın sındırgan,
Tegewrindi bolat temirdiñ
- 215 Tegewrini öziñsiñ!
Aydındı kölge qal şawıp,
Togızın sogıp uşırgan
Quw sultanı sahasıñ!
Saharıñdı saylap qawsırgan
- 220 Boz sunqarım öziñsiñ!
Tebirdiñ jurtta ne isi bar,
Tepkisizdiñ senimenen ne isi bar,
Sultan iyem, jurt iyesi öziñsiñ!
Soqsa bir quray sındırmas,
- 225 Quladın jaman quw almas,
Quladın quwdıñ teñi tügil-di, -
Tebirence awır jurttın tındırmas,
Tebir jaman jurttıñ teñi tügil-di.
Tilenşiughı Şalkiyiz
- 230 İyesi biy Temirdiñ tusında
Bultqa jete jazdı bu müyiz.
İyesi biy Temirden soñratın
Tuqıldıqtan tarsıldap,
Üziler bolgay sol müyiz.
- 235 Äbsinde galım jıydırıp,
Aq kitabın jaydırıp,

Ay, xan iyem, suraymın:
Täñiriniñ üyi kebeni,
İbrahim Halil alla jasaptı,
240 Gazıreyil - jan almaga qasap-tı,
Jılgandı turgızsañ,
Jılagandı uwatsañ,
Qıysaygandı tüzetseñ,
Täñiriniñ üyi bäytolla,
245 Sultan iyem, qarsı aldında jasaptı!

(12) Qogalı kölder, qom suwlar,
Kimderge qonıs bolmagan,
Sazdawga bitken qara agaş,
Kimderge saygaq bolmagan.
250 Jagına jalañ jibek baylagan
Aruwlar kimnen qalmagan.
Jagı tükti jılqı aywan
İyesin qayda jayaw salmagan.
Jalp-jalp etken japalaq
255 Jazıda kimge joldas bolmagan.
Sar şıpşıqtay şırlatıp
Gazıreyil kimderge qurıq salmagan,
Saqalına sarı şirkey uyalap,
Mıyığına qara şıbın balalap,
260 Jazıda mal izdegen qazaqtıñ
Bası qayda qalmagan.
Külelik te oynalıq,
Kiyelik te işelik,
Mınaw jalğan dūniye
265 Kimderden keyin qalmagan!!!

(13) Jel, jel eser, jel eser,
Jel astına qarasam,
Qoga menen tal öser.
Orazdınıñ ulı öser,
270 Jıyırınıñ qızı öser,
Keneleyin degen jigittiñ
Jılqı işinde eki argımagı tel öser,
Süyineyin degen jigittiñ
Sübede altaw-jetew agayını teñ öser!

275 (14) Jawındı küni köp jürme,
Jar jagası taygaq-tı.
Jamanga jaqınım dep söz aytpa,
Künderdiñ küni bolganda
Sol jaman öz başına aygaq-tı!
280 Asaw tuwlap jıqpasqa
Artqı ayıldıñ berki iygi,
Jagaga duspan qolı tiymeske
Artında tuwısqanıñ köbi iygi,
Künderdin küni bolganda
285 Qırğa şıqpas jamannıñ
Barınan da jogı iygi!

(15) Arqanıñ quba jonında
Arıstan oynar şark urıp,
Atayı erdiñ tusında
290 Tulparı turar tarp urıp,
Bir jamanga söz aytsañ,
Esikti keter sart urıp,
Sol jaman elden keter dep,
Artınan jaqsılar qalar şaqırıp...

295 (16) Köktep mingen eriñniñ
Astında köp jügirer külik bar,
Kön sadaqtıñ işinde
Köbe buzar jebe bar.
Köringenniñ bärin de kisi demeñiz,

300 Küpe-kündiz tal tüste
Tarañdap tüzge keter kisi bar.
Aw, böriler, böriler,
Börimin dep jürerler,
Här biriniñ balası

305 Altaw bolar, bes bolar,
İşinde abadanı bir bolar,
Abadanınan ayrılsa,
Olardıñ här birewi
Härbir iytkе jem bolar.

310 (17) Şagırmaq bult jay tastar,
Ağıtqan qoydı jol bastar,
Aq jelkendi jel bastar,
Gadıl töre el bastar,
Batır jigit qol bastar,

315 Şeşen adam söz bastar,
Qustı jıysañ bürkit jıy,
Qıs tonıñdı tülki eter,
Bir jaqşimen dos bolsañ,
Azbas, tozbas mülki eter,

320 Bir jamanmen dos bolsañ,
Künderdin küni bolganda,
Jimle galamga külki eter.

(18) Alıp, alıp, al saqın,

Añdıp jürgen duspandan jüz saqın,
325 Küle kire, küñirenip
Şıqqan dostan miñ saqın!

(19) Japalaq uşpas jasıl taw,
Jaqsılardıñ özi ölse de sözi saw.
Oylap tursam jamannıñ
330 Jalañdagan öz basına tili jaw.
Dübir-dübir şuw körgen
Tülkişek tülkiñ jeter basıña-ay,
Tülkidey quyırq tastagan
Jaman fıyılıñ jeter basıña-ay.

335 (20) Ayırdan tuwgan jampoz bar
Jügin narga salgısız,
Argımaqtan tuwgan buwdan bar
Küninde körinim jerdi algısız,
Jamannan tuwgan jaqsı bar
340 Adam aytsa nangısız,
Jaqsıdan tuwgan jaman bar
Künderdiñ küni bolganda
Bir ayaq asqa algısız.

(21) Ağındı suwlar, aymaq köl
345 Tasılsa töñbek keltirer,
Duspanga beliñdi şeşip inanba,
İnantıp turıp öltirer.
Jaqsı da keler bu köpke,
Jaman da keler bu köpke,
350 Töñiregin jıyganda,
Sıymaydı eken bir kepke.

Jagaga jaqın qonganda,
Jayılıp suwlar almas pa,
Jamanga dos bolganda,
355 Jazımda basiñ qalmas pa,
Jat tuwgandı öz etken
Jaqsınıñ gumırı az-aq bolmas pa!

(22) Buz üstine ot jaqqan,
Buzmay bulan pisirgen,
360 Men iyemdiñ börli ala tası edim,
İyä, iyem, seniñ sırıñ men bilem,
Menim iyem biy Temirdiñ äri özim
Jaw körgen kün jüreginiñ bası edim,
Köz üstinde qası edim!..

365 (23) Asqar, asqar, asqar taw,
Asqardan biyik taw bolmas,
Basına balapan şırlap uşıp qona almas,
Bürkitten qıran qus bolmas,
Bawluwı jetpey böri almas.

370 Biydayıqtan algır qus bolmas,
Buyırmasa ekew tügil bir de almas.
Sunqardan suluw qus bolmas,
Qawırsını qatpay uşa almas.
Agayınıñ işinde

375 Bir jaqsısı bar bolsa,
Qoñqalagan köp jaman
Sol jaqsını köre almas.

Sol jamannıñ basına
Qıyın qıstaw is kelse,

380 Baganagı jaqsısın

Qos argımağın qolga alıp,
Küninde izdese de taba almas.

(24) Argımaq aruw atlar seskense

Aq tigerdiñ qarsı aldında juwsar ma,
385 Oyda qazaq köp jortsa,
Bellerin kümispenen qursar ma,
Tañiri janın almasa,
Taw aralap jol salmay,
Tas aralap qus salmay,
390 Arqanıñ bawrın qıdırmay,
Argımaq aruw atlar arıtpay,
Jat jerlerge barmay, özin tanıtpay,
Özden bolmay biy bolmay,
Atanıñ batır tuwgan ulına
395 Oyda jatmaq usar ma!

(25) Jayıñdı bilgen qarındas

Ol qarındas häm joldas,
Jayıñdı bilmes qarındas
Özi duspan, özi qas.
400 Argımaqıñ balası
Jazdıñ altı ay jorıtsañ,
Häş ökpesi qabınbas,
Asıl tuwgan batır er
Toqsanga jası jetpey qarımas.
405 Täñiri özine bermese,
Menmensip jürgen er jigit
Kisiden tartıp alıp jarımas!
Emen şaynap, tal qayzar
Qulan, bulan balası,

410 Eki eneni tel emgen
Buzılmaydı jas tulpardıñ sawrısı.
Qattı bir tartıp bek atsañ,
Qayrılıp barıp tez sınar
Qayıñ oqtıñ jarqası.
415 Belbuwardan saz keşseñ,
Tobıgınan keltirmes
Qamalagan qalıñ tuwgan arqası!

(26) Asqar, asqar, asqar taw,
Asqar tawdıñ so bürkit
420 İldıydıñ añın şalar ma,
Dalada suñqar tülese,
Jünine qarga jolar ma,
Atayı erdiñ balası
Atadan jalğız tuwdım dep

425 Basına qıyın is kelse,
İsin köpke salar ma.
Atanıñ ulı erlerge
Malıñdı ber de basıñ qos,
Basıñdı qos ta bek sıylas,
430 Künderdiñ küni bolganda
Basıñ jawda qalar ma!

(27) Qatınası biyik kölderden
Qatar tüzep quw uşar,
Alga sap tiz oq ata körmeñiz,
435 Qandıawızdan sıylı jebe saylamay
Atanıñ ulı er jigitke
Artuw-artuw bel keler,
Oqtan qattı söz keler,

Alga sap jawap bermeňiz,
440 Argı tübin oylamay!

(28) Or, or qoyan, or qoyan,
Or qoyan atlı bir qoyan
On eki köjek atası,
Qawdırqulaq şal qoyan,
445 Jüyrikpin dep maqtanba.
Jüyrikpin dep maqtansa,
Uzın joldıñ üstinde
Oralıp oynap turgan
O-dagı bir quba arlanga jolıgar!
450 Alma moyın sam üyrek
Ana Edilden köksigen
Köldi tastap qırğa uşsa,
O-dagı bir tarlanga jolıgar!
Dalada qulan, dombay şubırşa,
455 O-dagı bir egewli oqqa jolıgar!
Tagıday tün türe qaragan,
Taň berisip juwsagan,
Tarpañday tizesin бүgip suw işken
Arqada mezgilsiz jılqı juwsasa,
460 O-dagı bir aş qasqırğa jolıgar!
Söylegende sözi awzına sıymagan,
Erikkende qızıl tilin tıymagan
Gaqbıtlı sol jaman
O-dagı bir pälege jolıgar!
465 Atadan altaw tuwdım dep
Salmaqtama nemeñdi
Salmaqtasañ nemeñdi
Täñiri teser töbeñdi:

Bir jeke tuwganga jolıgıp,
470 Ökpesi sonda torıgar.

(29) Balpañ, balpañ basqan kün,
Bay ulınan asqan kün,

...

...

475 Ormanbet biy ölgen kün,
On san nogay bülgen kün.

Jez qargılı quba arlan

Jetip tülki ala almay,

Jalğan añın ala almay,

480 Qoraşıl töbet bolğan kün.

Oñ qanatın teris sogıp,

Laşın qus quw ala almay qalğan kün.

Orazdınıñ on ulı

Oyın salıp jürgende,

485 Jıyırınıñ jalgızı

Atqan ogın taba almay,

Jer sabalap qalğan kün!

(30) Er Şoban

490 Nogaylınıñ Er Şoban degen batırı biraz joldastarımın Qabardıdan Biygazı
degenniñ eki jüzdey jılqısın aydap qaytıptı-aw... Arttarınan köp kisimen Biygazı quwıp
kelgende Er Şoban aytadı:

Saf argımaq saylagan,

Nayzasına jalaw baylagan,

Qabardınıñ Biygazı

495 Jüyrigine şıdamay,

Jelip şıqtı kök tawga.

“Qayt! Qayt!” deymın, qaytpaydı,

Qaytqanın namıs körgenge uqsaydı.

Onda turıp Biygazı söyleydi:

- 500 Arqıragan at mingen,
Abbar köşip, şet qongan,
Jaw aldına bet qongan
Esterek ulı Er Şoban,
Jıyınıñnıñ işinde
505 Kimder bar da kimder joq,
Aşıp aytşı sen magan!

Şoban aytadı:

- Jıyınımnıñ işinde
Türli-türli bay da bar,
510 Tümeni buzgan er de bar,
Suwın tüsti jüyrık bar,
Suwırılıp şabar batır bar.

Aq taban aruw torı at jaylagan,

Aldaspan awır qılış baylagan,

- 515 Sıpayşılıq bu-dı dep
Ala bilek oq salgan,
Qoy degende bir şapqan
Quyastan jap-jas qana Jumay bar.
Balañqılar batpagan
520 Baysası tuwday Mämbet bar.
Al degende alarga,
Alıp jerge salarga,
Alqalagan awır qoldar toqtarga
Arıstanbek ulı Sultan bar...

- 525 Bayraqtı jüre aldırgan,

Bastay quwıp şaldırgan,
İsiribi toqtastan
Artıq tuwgan majardan
Batır Qoyan jäne bar.

530 Argımaq atın alası,
Qas iyginiñ balası,
Aldaspan awır qılış suwırgan,
Ajalga qarsı jügirgen
Bu jıyınıñ işinde

535 İysalınıñ ulı Jılım bar.

Ol tırısқан, tırısқан,
Küninde mıñ kisimen urısқан,
Jawrınına qandı köbe sıymagan,
Jagasına adam qolı tiymegen

540 Üysinnen Boztorgay ulı Bawbek bar.

Oynay tura küldirgen,
Jawdı körse büldirgen,
Atқан ogın ozdırgan,
Duspanıñ tobın tozdırgan,

545 Bir oyında alpıs ala balta sindırgan
Aysanıñ aruw ulı Qolay bar.

Toqal torı at jaylagan,
Tobıgına tondıq ala baylagan,
Xandar şıqqan töbedey,

550 Qabırgadan bütün şıqqan sübedey,
Awdarılmas qara kemedey,
Qandıawızga sırlap salgan jebedey,

Xan ulı töredey,
Biy ulı şoraday,
555 Qan juqpas qayqı qara bolat ötpegen,
Maqtawına adam tawıp jetpegen
Bu jıyınnıñ işinde
Er Jaqsımbet aga bar.

Bärin ayt ta birin ayt,
560 Qabagın qara suwsar bōrik basqan,
Jawrının küşigen jüdi oq şanısqan,
Qaljuwırday şanılgan,
Jurt üşin qarawılga köp turgan
Seksen segiz añdıgan,
565 Eñsesin tübekmenen jawırtqan,
Eñkeygenin jazbagan,
On eki qursaw jez ayır
Qara mılıq jumsagan
Bu jıyınnıñ işinde
570 Qara nayman Jaqan bar.

Munşama batırğa qılar amal-ayla bolmas dep, Biygazı qaytıp jüre beripti. Durısında Şobannıñ qasında älgı batırlardıñ eşqaysısı da joq eken. “Er bolsañ bopsaga şıda” degen osı da.

V. JİYEMBET JIRAW

- (1) Ämiriñ qattı Esim xan,
Bülik salıp buyırdıñ,
Basın ber dep batırdıñ,
Qanın işip qanbaqqa,
5 Janın otqa salmaqqa.
Atadan jalgız men emes,
Xan iye, isiñ jol emes.
Jolbarıstay Jolımbet
Qurbandıqqa qol emes.
10 Jol tosıp alıp ketipti
Qalmaqtan almaq sıyındı,
Qaharıñdı basqalı
Qalıñ elim jıyıldı.
Bastap kelgen özge emes,
15 Jiyembet-sındı biyiñ-di.
Malın salıp aldına,
Är saladan quyıldı,
On eki ata Bayulı
Bir täñirge sıyındı.
20 (2) Eñsegey boylı er Esim,
Esim, seni esirtken
Esil de benim keñesim.
Es bilgenden, Esim xan,
Qolıña boldım süyesin,
25 Qoltığıña boldım demesin.
Erteñgi kün bolganda,
Eliñ keñes qurganda,
Aynalıp aqıl tabarga

- Esiktegi ebesin,
30 Sonda xanım ne desin,
Men joq bolsam, Esim xan,
İyt türtkini köresiñ
Jiyembet qayda degende
Ne dep jawap beresiñ?..
35 Meniñmenen xanım oynaspa,
Menim erligimdi surasañ,
Jolbarıs penen ayuwday,
Örligimdi surasañ,
Jılqıdıǵı asaw tayıñday,
40 Zorlıgımdı surasañ
Bekire menen jayıñday,
Periktigimdi surasañ,
Qaragay menen qayıñday.
Körüwşi edim, Esim xan,
45 Janımdı künim, sizdi ayımday,
Sırım sagan tüzüw-di,
Sadaqqa salgan bulıñday,
Jumıskeriñ men edim
Satıp alğan qulıñday,
50 Jürüwşi edim arañda
Öziñniñ iniñ menen ulıñday.
Esimde meniñ süymeviñ,
İstetpeske qoygan tiliñdey.
Men ölse qunsız keter deme sen
55 Keşegi öziñniñ urıp öltirgen
Tilewberdi qulıñday!
Tilewberdi qulıñ men emes,
Muniñ, xanım, jön emes,
Meniñ er ekemdi körgensiñ,

- 60 Äwelden birge jürgensiñ,
Degenimdi qılgansiñ,
Qayratımdı bilgensiñ.
Agbitpa, xanım, künnen soñ,
Sizdiñ esten ketkenmen
- 65 Bizdiñ esten ketken joq:
Qalmaqtıñ Böri xanı kelgende,
Soqır buwrıl baytalga
Sonda bir jaydaq mingensiñ...
Qalmaqtıñ Böri xanı kelgende,
- 70 Qalanıñ qası bülgende,
Xandar qalaga qılagan,
Sultandar suwga sılagan,
Qaz moyındı xanışa
Qalada turıp jılagan...
- 75 Tal şarbaqqa mal saqtap,
Tas qalaga jan saqtap,
Tasqan eken mına xan!
Qayrılıp hayır qıluwga
Qılganıñ joq unagan.
- 80 Qayratım qanşa qaytsa da,
Muniña, xanım, şıdaman!
Arqaga qaray köşermin,
Alaşıma uran desermin,
At quyrıgın kesermin,
- 85 At sawrısın berermin,
Alısta dāwren sürermin,
Qaramasañ xanım, qarama,
Sensiz de künimdi körermin!

(3) Qol-ayağım bugawda,

- 90 Tarıldı baytaq keň jerim!
Armanda bolıp baramın,
Qoştasuwga ayal joq,
Qalqaman, Şolan erlerim!
Qayrılıp, qadam basarga
- 95 Kün bolar ma men sorga,
Özen, Aral jerlerim?!.
Qıyadan qoldı körsetken
Töbeñe şıgar kün bar ma,
Jotası biyik Denderim?!
- 100 Qayırimsız bolgan xandarga
Tiyer me eken bir küni
Jolbarıstay şeñgelim!
- (4) Bası sawdıñ tügel-dür
Tolgan togay malı-dür.
- 105 Toqtamay soqqan tolagay
Tolastar mezigil jetkey-dür.
Keregege ilingen
Şabılmagan semser tur,
Jawdan almay kegidim,
- 110 Esil de ömir ötken qur.
Azap şektim Aralda
Xanga qarsı turam dep,
Tün uyqımdı bölgenmin,
Jurtımdı jöñge salam dep.
- 115 Bas kesse de basılmay,
Aq isimdi jasırmay,
Atqa mingen er edik,
Qaşırdı büytip elimnen
Küyewden bezgen qatınday.

VI. MARGASQA JIRAW

Ey, Qataganniň xan Tursın,
Kim aramdı ant ursın,
Jazıqsız eldi eňiretip,
Jer täňrisip jatırsıň.

5 Xan emessiň, qasqırsıň,
Qara albastı basqırsıň,
Altın taqta jatsañ da

Ajalı jetken paqırsıň!

Eňsegey boylı Er Esim

10 Esigiňde kelip tur:

Algalı tur janıňdı,

Şaşqalı tur qanıňdı!

VII. AQTAMBERDİ JIRAW

(1) Jagalbay degen el bolar,
Jagaltay degen köl bolar,
Jagaltaydıñ jagası
Jasıl da baytaq nuw bolar.

5 Atadan altaw tuwganniñ
Jüreginiñ bastarı
Altın menen buw bolar.

Atadan jalgız tuwganniñ
Jüreginiñ bastarı
10 Sarı da jalqın suw bolar,
Jalgızdıq, seni qayteyin!..

(2) Jel, jel eser, jel eser,
Jekendeyin sawsıldap
Orazdınıñ ulı öser,
15 Örisinde malı öser,
Agayını tel öser,
Baqıt qonsa basına
Jaqsılarmen teñ öser.

Balası ösip jetpese,
20 Sözi köpke ötpese,
Jal-quyrıqsız jalgızdar
Olay-bulay bop ketse,
Äkesi sorlı qor bolar.

(3) Jagama qoldıñ tiygeniñ,
25 Jalgızdıq, senen köremin.
Jamawlı kiyim kiygenim,
Jarlılıq, senen köremin.

Atadan tuwdım jalqı bop,
Jaqınnan kördim talqı köp,
30 Jasım jetpey on beske,
Qorgaytın jan adam joq.
Kāri aqsaydı aqıldan,
Er aqsaydı jaqınnan,
Qazir ālsiz bolsam da,
35 Ümitim bar aqırdan.
Jasım jetip on beske
Kırer me ekem keñeske,
Bugana qatıp, bel bekip
Eregesken duşpanmen
40 Şıgar kün tuwsa küreske!

(4) Duşpannan körgen qorlıgım

Sarı suw boldı jürekke.
On jetide qursanıp,
Qılış ildim bilekke.
45 Jawga qaray attandım
Jetkiz dep quday tilekke!

(5) Kök kögerşin, kögerşin,

Kökqutan uşar jem üşin,
Tem, tem üşin, tem üşin,
50 Teñ qurbıdan kemi üşin,
Teñkiygen qara saba jogı üşin,
Kök şekpenin bökterip,
Erler jortar mal üşin,
Tutam emşek biye üşin,
55 Qatın-bala qamı üşin,
Ärkim özi talpınbaq,

Basına biter bağı üşin.

- (6) Salpañ da salpañ jortarmin,
Sarı azbanga qosımdı artarmin,
60 Torlawsız ösken qulanmin,
Mezgilsiz juwsap örermin,
Bayraqqa bitken quraqpın,
Sawsagım jerge túsirmen,
Japanga bitken terekpin,
65 Eñsemnen jel soqsa da teñselmen,
Qaragayga qarsı bitken butaqpın
Baltalasañ da ayrılman,
Sırtım qurış, jüzim bolat,
Tasqa da salsañ mayrılman!

- 70 (7) Aruwdan asqan jar bar ma,
Jılqıdan asqan mal bar ma,
Biyeniñ süti sarı bal -
Qımızdan asqan dām bar ma!
Jelide qulın juwsasa,
75 Kermede tulpar buwsansa,
Sāni keler uyqımıñ,
Jılqı qoldan taygan soñ,
Qızığı keter külkiniñ.
Qızdıñ körki qulpıda,
80 Jigittiñ körki jılqıda!

(8) Tüye moynın tuz keser,
Jigit moynın qız keser,
Sartıldagan sarı ayaz,
Jılqımıñ moynın muz keser.

85 Bulan da bulan, bulan san,
Bulanniñ sanın oq teser,
Bulañdap jürgen jigittiñ
Jomart qolın joq keser!

(9) Balpañ, balpañ basarsıñ,

90 Basuwga taban şıdasa,
Qızıl almas jan qıyar,
Qızıl talga qınasa,
Jol bolmasqa nemene,
Tarıgıp şın jılasa,
95 Mal bitpeske nemene,
Jigit jandı bulasa!
El şetine jaw kelse,
Aldına sirä daw kelse,
Batırsıngan jigittiñ
100 Küşin sonda sınasa!

(10) Balpañ, balpañ kim baspas,

Basarga baltır şıdamas,
Batırmin dep kim aytpas,
Bararga jürek şıdamas.
105 Jaltara şapsañ jaw qaşpas,
Jawdı ayagan bet tappas,
Wa, jigitter, jandarıñ
Jawdan ayay körmeñiz,
Gazıreyil tuwra kelmey jan almas!

110 (11) Jawga şaptım tuw baylap,
Şepti buzdım aygaylap,
Duşpannan körgeñ qorlıqtan

Jalındı jürek qan qaynap,
El-jurttı qorgaylap,
115 Ölimge jürmiz bas baylap.

(12) Ot basar ornı otawday,
Qabırgası xalıq ornagan jonsawday,
Or qoyanday qabaqtı,
Qıygan qamıs qulaqtı,
120 Sarı mısıqtay azuwlı,
Saptıayaqtay erindi,
Qıydasın kâri jilikti,
Omırawı esiktey,
Oyındı eti besiktey,
125 Tabanı jalpaq tarlandı
Tañbalap miner me ekemiz!?
Sol tarlanga mingen soñ
Özen de özen, özen suw,
Örlerde jortar ma ekemiz,
130 Añdısıp jürgen duspanıñ
Bulttan şıqqan ay betti,
Munardan şıqqan kün betti,
Ayttırsa bermes suluwın
Appaq qılıp mañdayın,
135 Bugaq qılıp tañdayın,
Qıyıldırıp qastarın,
Tögildirip şaştarın,
Küninde alamanga
Tegin olja qılar ma ekemiz!?

140 (13) Küldir-küldir kisinetip,
Küreñdi miner me ekemiz,

- Küderiden baw tagıp,
Qamqaptı kiyer me ekemiz?!
Özenge biye baylatıp,
145 Töskeyge orda ornatıp,
Törtkilden oşaq qazdırıp,
Töbel biye soygızıp,
Tömeñde biydiñ keñesin
Biz de bir qurar ma ekemiz?!
- 150 Quladı tawga qol salıp,
Sadaqtıñ ogın mol salıp,
Betpaqtıñ en bir şölinen
Tötelep jürip jol salıp,
Qoldı bir bastar mı ekemiz?!
- 155 Maydanda dabıl qaqtırıp,
Erlerdiñ jolın aştırıp,
Atası basqa qalmaqtı,
Jurtınan şawıp bastırıp,
Tüyedegi narşasın,
160 Älpeştegen xanşasın
At artına mingizip,
Tegin bir olja qılar ma ekemiz?!
- Kewde bir jerdi jol qılsam,
Şöleñ bir jerdi köl qılsam,
165 Qurap jandı köp jıyıp,
Öz aldına el qılsam!
Asqar bir tawdı jaylasam,
Jelilep biye baylasam,
Künde jıyın, күnde toy,
170 Qız-bozbala oynatsam,
Tentegin tüzep bayqa dep,
İşinen biydi saylatsam,

Qulım bir ulday kiyinse,
Körkemin körgen süyinse,
175 Atımtay jomart sekildi
Atagım jurtqa bilinse!
Özim bir bölek jaylasam,
Jigitten nöker saylasam,
Oypañ jerge on otaw,
180 Qırañ jerge qırıq şatır tigip,
Qonagımdı jaygasam!
Pışaqtan malım ketpese,
Qazanım ottan tüspese,
Awıldan topır üzilmey,
185 Oşaqtıñ otı öşpese.
May jemese qonagım,
Qan jemese baragım,
On kisige jarasa
Bir kisige arnap tartqan tabagım!
190 Xalıqqa atım bilinip,
Şüleñgir mırza atanar ma ekemiz!?
Töskeyde keñes toptanıp,
Jaqsılar üyde baptanıp,
Nökerler jürse sap tüzep,
195 Qos-qosimen şattanıp.
Qıywadan aqıl alatın,
Qıyannan ayla tabatın
Erlerden salsam nökerdi
Duşpannan kekti alatın!
200 Jonı bir jalpaq jotaday,
Moynı bir jalpaq buqaday,
Balwannan nöker barlatıp
Küreske salar ma ekemiz!?

- Artıqşa közge körinip
205 Balwanım jıqsa tañlatıp.
Almasın arnap suwarıp
Aq sawıt soqsa zergerim,
Tawdagı sala bugını
Añdıp bir atsa mergenim!
210 Köqoray köktem bolganda
Dawısı bar azanday,
Jelini bar qazanday,
Jaralı quwday iñirantıp,
Jarılğan muzday küñirentip,
215 Qayrawıqtıñ atşı küyindey
Qayırıp bozdap küylentip,
Botalagan boz ingen
Azan-qazan, uw da şuw
O da bir alsa mazamdı-ay!
220 Algaydıñ quba jonına
Jayılğan qoyım sıymasa,
Jüz bürkenşek, jüz qospen
Qatar jürrip jıynasa!
Kök alalı köp jılqı
225 Kölge bir tüsse köz jetpey,
Sanap sanın aluwga
Esebine jan jetpey...
Beglerim minse şubarın
Julınday qılıp jaratıp.
230 Elden eldi aralap,
Tektiden tekti saralap,
Beglerdiñ qızın ayttırsam,
Nusqasın bayqap şamalap.
Singa tolsa siyagı,

235 Älbeti şamniň şıragı,
Muhıyttan süzip şıgargan
Qımbattı gawhar bagası.
Jüz narga kilem japtırıp,
Qazaqtan sänin arttırıp,
240 Uzatıp alsam sänmenen
Köñlimdi xoş taptırıp.
Bala berse tezinen,
Pirlerdıñ bitse deminen,
Şiltenniň tiyip şılawı
245 Artılıp tuwsa özimnen!
Osınday bergen dāwletti
Köterip tura alar ma ekemiz!

(14) Küldir de küldir kisinetip,
Küreñdi miner me ekemiz,
250 Küderiden baw tagıp,
Aq kirewke kiyer me ekemiz!
Jagası altın, jeñi jez,
Şıgırşığı torgay köz
Sawıt kiyer me ekemiz!

255 Or qoyanday jügintip,
Aş küzendey бүgiltip,
Jolbarıstay şubardı
Tañdap miner me ekemiz!
Sol şubarga mingen soñ,
260 Qoñırawlı nayza qolga alıp,
Qoñır salqın töske alıp,
Qol tönkerer me ekemiz.
Jalawlı nayza janga alıp,
Jaw qaşırar ma ekemiz!

- 265 Tobırşıqtı ändigen
Toltıra tartar ma ekemiz.
Tobılgı tübi quralay,
Bıtıratıp atar ma ekemiz!
Jarlawga bitken japıraq -
- 270 Jamılsaq toñar ma ekemiz.
Jazıqqa bitken büldirgen -
Sugınsaq toyar ma ekemiz!
Tobılgı saptı qamşı alıp,
Tumar moyın at minip,
- 275 Qonıs ta qarar ma ekemiz!
El jazılıp jaylawda
Jaqsılar keñes qurganda
Murtımız örge şańsılıp,
Burın da söyler me ekemiz!
- 280 **(15)** Wa, Qart Bögembay!
Quyar jawın aspannan
Qara bult torlasa,
Päleket elde köbeyer
Jigitti jigit qorlasa,
- 285 Aqböken kelip jıgılar
Aldın qazıp orlasa,
Pendeniñ bağı aşılmaz,
Mañdayı qalıñ sorlasa,
Duşpan qorlap ne qılmaq
- 290 Baqıt basqa ornasa.
Qınaptan qılış suwırmay,
Qarısqañ jaw bülk etpes,
Juwılmaq qastıñ qanımen,
Namısqa tiygen kir ketpes.

295 Şabıssañ, qane, şıgıp kör,
Jaw emessiñ küş jetpes,
Darabozday qolbası
Abıroyın kirletpes!
Urın kelgen küyew qayda,
300 Jesir qayda til ötpes?
Jendetti körset közime,
Jelikken bastı kim kespes!
Eliñdi jündey tütkezip,
Qandı köbik jutqızıp,
305 Jayratamız osı keş!..

(16) Ey azamattar, şoralar,
Attı minseñ zordı min,
Biyik bitken terektey,
Qaruw alsañ mılıtq al,
310 Qarnıñ aşı tamagıñ,
Jayaw jürseñ tayagıñ,
Bir küniñe kerektey.
Kiyim kiyseñ qattaw kiy,
Suwıq kelse panañ-dı,
315 Nayza tiyse qalañ-dı,
Tobılgınıñ berektey.
Mekeni izdep netesiñ,
Mekege qaşan jetesiñ,
Äzir Meke aldıñda,
320 Peyiliñmen sıylasañ,
Atañ menen anañdı!

(17) Agayınıñ köp bolsa,
Ulı şerik qolmen teñ,

Bilimdi tuwgan jaqsılar
325 Az da bolsa köppen teñ,
Jaqsısı ketken awıldañ
Artınan jaqsı şıqpasa
Örtenip ketken jermen teñ,
Qayırlı bolsa bayajan
330 Dariya şalqar kölmen teñ,
Qayırsız bolsa jaman bay
El qonbagan şölmen teñ,
Minezdi bolsa joldasıñ
Künde sonar qızben teñ,
335 Jaman bolsa joldasıñ
Astıñnan ötken sızben teñ.

(18) Minezdi bolsa alğanıñ,
Odan artıq jar bar ma,
Eki jaman qosılsa,
340 Künde janjal, күnde şuw,
Uyalarlıq ar bar ma.
Bilimdi tuwgan jaqsıga
Zalal qılmas mıñ qarga,
Jaman tuwgan jigitke
345 Raqattı күn bar ma.
Öz minin bilgen jigittiñ
Täliminde min bar ma.

(19) Mal-bası ösken adamnıñ
Aldı-artı burqar buw bolar.
350 Kötere almay дәwletin
Köringenge buw qılar.
Ne bolardı bilmeydi,

Özinen-özi zor bolar,
Jetim menen jesirge
355 Qazarı ılgıy or bolar,
Onımen jolı bolmaydı,
Birewden qaytıp qor bolar.

(20) Sarı ayazda qata ma
Qaynardıñ aqqan tunıgı,
360 Qap tübinde jata ma
Bolattıñ asıl sımıgı,
Xalqı tozıp kem bolmas,
Ädil bolsa ulıgı.
Raqımsız jaqınnan
365 Xalqı qattı tüñiler,
Sırqat bolsañ jat jerde
Janıñda kim bögeler.
Ädil tuwgan jaqsıga
Eki dawger jüginse,
370 Tizesin kiysıq burmasa,
Asıldıgı biliner.

(21) Edil, Jayıq eki özen,
Talsız bolar deymisiñ,
Kökşetawdıñ köp köli
375 Elsiz bolar deymisiñ.
Botaközdi boyjetken
Jarsız bolar deymisiñ,
Abılay qongan keñ qonıs
Elsiz bolar deymisiñ.
380 Erkin jaylap qongan soñ,
Malsız bolar deymisiñ,

Tulpar tuwgan qulınşaq,
Ersiz bolar deymisiñ,
Tebingen tepki tiygen soñ
385 Tersiz bolar deymisiñ.
Alqıngan arın baspaytın
Örsiz bolar deymisiñ,
Orın tapqan er jigit
Jersiz bolar deymisiñ,
390 Orda tigip ornasa
Törsiz bolar deymisiñ!

(22) Balalarımğa ösiyet:
Qılmañızdar kepiyet,
Birliğıñnen ayrılma,
395 Birlikte bar qasiyet.
Tatuwlıq bolar bereke,
Qılmasın jurıt keleke,
Araz bolsañ altı awız
Eliñe kirgen äreke.
400 Talpınıp saldım egindi,
İşsin dep ärkim tegindi,
Aqlıñ bariñ ugarsıñ,
Oyñ bolsa sezimdi.
Toqsanga jas kelgen soñ,
405 Ölim jaqın körindi.
Bar armanım, aytayın,
Batırlarşa jorıqta
Ölmedim oqtan, qayteyin!..
El aman bolsın ılayım,
410 Tilegim berdi bärin de,
Razımın, qudayım!

VIII. TÄTİQARA AQIN

(1) Qamıstıñ bası mayda, tübi sayda,
Jänibek Şaqşaqulı bolat nayza,
Aldıñnan suw, artıñnan jaw qısqanda,
Er jigittiñ erligi osındayda.

- 5 Bökeydi ayt Sagır menen Duwlattagı,
Deripsäli, Mañdaydı ayt Qıpşaqtagı,
Özge batır qaytsa da bir qaytpaytın
Sarı menen Bayandı ayt Uwaqtagı.
Ağaşa biyikti aytsañ qaragaydı ayt,
10 Jigittik, erlikti aytsañ Böğembaydı ayt,
Nayzasınıñ uşına jaw mingizgen
Emenäli Kereyde er Jabaydı ayt.

- (2) Kebeje qarın, keñ qursağ,
Artıq tuwgan Abılay,
15 Kötere kör bul isti.
Köp qıtaydıñ jılqısı
Turımtayday qunıstı.
Jaw jagadan alganda,
İyt etekten alganda,
20 Er Abılay qorıqqan joq,
Äñşeyin eñkeye bere jılıstı.
Bäsentiyn Sırımbet
Oq jiberip urıstı.
Aqıl qalmas qaşqanda,
25 Degbir qalmas sasqanda,
Bayanday erdi körmessiñ
Burılıp jawdı şanısqanda!..

- (3) Keşe toqurawlı suwdıñ boyınan,
Toqal terek tübinen,
30 Nıl dariyanıñ basınan,
Qumkent şäriniñ qasınan,
Periniñ qızı perizattan tuwgan,
Qara Mergen atası,
Sözimniñ joq qatası,
35 Keşe bul turımtayday ul edi-aw,
Türkistanda tur edi-aw,
Äbilmämbet agaña
Qızmetşi jürgen ul edi-aw,
Üysin Töle biylerdiñ
40 Tüyesin baqqan teris ayaq qul edi-aw!
Däl jıyirmaga kelgende
Aq suñqar qustay tüledi,
Azuwın tasqa bileği,
Duşpanga taban tiredi.
45 Üş jüzdiñ balası
Aqıldasıp, joldasıp,
Xan köterip edi,
Üş jüzdiñ balasın
Bir balasınday körmedi.
50 At quyırığın süziñder,
Allalap atqa miniñder,
Xan-talaw qılıp alıñdar!

- (4) Assalawmagaleyqum, jaysañdar men qasqalar,
Adam köñlin joqtıq şirkin basqalar,
55 Tüzde jürsem batırmin,
Üyge kelsem paqırmin.
Tañerteñgi işken şalap

Qarında emes, quwıqta,
Ajal şirkin alısta emes, juwıqta,
60 Tüsseñder, mine, qara laşıq,
Tüspeseñder - joliñ aşıq!..

IX. ÜMBETEY JIRAW

(1) BÄKEGE

- Din pusırman balası
Adamdıqtan jerimes,
Til pusırman, qaraşı,
5 Aramdıqtan şeginbes.
Dänikkesin bul şirkin
Adal bir däm jegizbes!
- Jatqan jeri daladay,
Eki örkeşi baladay,
10 Azuw tisi qaladay,
Jabuwı jamşıday,
Quyırığı qamşıday,
Buwra soygan ne sumdıq!
- Toqımı keppey toptanıp,
15 El tonawga attanıp,
Jılqışısın doyırlap,
Jılqıların soyıldap,
Körşi jurttı şuwlatıp,
Jawday şapqan ne sumdıq!
- 20 Qarap jatqan jılandıñ
Quyırığın nege basasıñ?
Şagayın dep şapşısa,
Şorşıp nege qaşasıñ?!
- Ul on beske kelgenşe
25 Qolga ustagan qopızıñ,

Ul on besten asqan soñ,
Til almasa doñızıñ, -
Ne betiñmen qorgaysıñ
Jawqaşardıñ togızın?!

30 (2) JAWQAŞARGA
Burala bitken emendey
Qıysıq tuwgan adamsıñ.
Bul minez, bul qılıqpen
Qaydan abıroy tabarsıñ.

35 Indını jaman jetewiñ
Qaştı äne jalt berip,
Qalğan mına ekewin
Qoliña al ant berip.

Jol atañ “enem balası”
40 Jatırqawdı bilmeydi,
Ortaysa da şarası
Aramdıqqa jürmeydi.

Kisini körseñ esikke,
Jügire şıq, keşikpe,
45 Qarsı almasañ meymandı
Kesir bolar nesipke!

(3) BUQARGA
Üy sırtında aqra taw,
Panası joq bolsa,
50 Bul şirkinniñ nesi taw.
Ketegen bolsa tüyeñ jaw,

- Tebegen bolsa biyeñ jaw,
Urısqaq bolsa ulıñ jaw,
Keriskek bolsa keliniñ jaw.
- 55 Üyindegi ulıñ jaman bolsa,
Esiktegi qulmen teñ,
Qoynıñdagı qatınıñ jaman bolsa,
Qantardagı muzben teñ,
Key sorlınıñ qatını
- 60 Kündiz awruw, tünde saw, -
Arqaña artqan tuzben teñ!
- Säl bögelip barıp:
- Jılga say batpaq bolsa öte almassıñ,
Jastan şıqqan jüyrikke jete almassıñ,
- 65 Düniyenıñ jüzinde osı qıyım -
Jaman dep öz üyinnen kete almassıñ.
- Bäybişeñ ayuw bolsa asa almassıñ,
Qaraw bolsa äy dewge bata almassıñ,
Meymanga otiñ bası bolsa suwıq,
- 70 Eliñe jaqsı jigit atanbassıñ.
- Qosagıñ qosa agarmas qosaq eken,
Qudayım osılay da qosadı eken,
Totı qus jarqanatqa pende boptı,
Buqarım, aytar miniñ osı-aq eken.
- 75 **(4)** Ey, Aqtamberdi, Qabanbay!
Suwıtpa bosqa tüsiñdi,
Qayrama onşa tisiñdi,

Sırt tazası ne kerek,
Tazart äwel işiñdi.
80 Salmaqtaşañ ayta goy,
Xan aldında küşiñdi.
Elimdi iyesiz deymisiñ,
Erimdi kiyesiz deymisiñ,
Altı arısqa bildirmey,
85 Basıp jeymin deymisiñ?!
Batpan, batpan miniñ bar,
Qabınbay bitim qılıñdar.

(5) BEKBOLAT BİYGE

Men paygambardan bastasam, -
90 Äñgimege ketermin,
Edigeden bastasam, -
Ertegişge ketermin.
Keltesindeñ qayırsam -
Söz tübine jetermin.
95 Endi sizge ne dermin:
Bay bolmagan bay bolsa, -
Jaylamagan say qoymas,
Biy bolmagan biy bolsa, -
Ayılmagan söz qoymas,
100 Xan bolmagan xan bolsa -
Qanamagan el qoymas.
Balasın maqtar bas jaman,
Qatının maqtar qas jaman.
Alıstağı duşpannan,
105 Añdıp jürgen dos jaman,
Bir biye bitpey biye bolmas,
Bir tüye bitpey tüye bolmas,

Öz malın kiznegen,
Kisi malın izdegen,
110 Tübinde öz malına iye bolmas!

(6) BÖGEMBAY ÖLİMİNE

Uwa, Alatawday Aqşadan
Asıp tuwdıñ, Bögembay!
Bolmaşıday anadan
115 Bolat tuwdıñ, Bögembay!
Qalaqaylap duwlatqan,
Qaldamandap şuwlatqan,
Qalmaqtı aldıñ, Bögembay!
Qubıla köşken baytaqtıñ
120 Ordasında Bögembay!
Temir jumsap, oq atqan
Qorgasında Bögembay!
Qoltığı ala bugınıñ
Päykesindey Bögembay!
125 Jalañqıya jerlerden
Jazbay tüsip tülki alğan,
Bilegi juwan bürkittiñ
Tegewrinindey Bögembay!
Bayan Awla, Qızıltaw,
130 Abralı, Şıñgıstaw,
Qozı Mañraq, Qoy Mañraq
Arası tolgan köp qalmaq;
Qalmaqtı quwıp qaşırdıñ,
Qara Ertisten ötkizip,
135 Altay tawga asırdıñ!
Aq Şäwlige qos tigip
Awır qol jıydırıp aldirdıñ;

Qalmaqqa oyran saldırdıñ,
Qabanbay men Bögembay
140 Argın menen Naymanga
Qoñıs qılıp qaldırdıñ!

(7) BÖGEMBAY ÖLİMİN ABILAY XANGA ESTİRTÜW

Ey, Abılay, Abılay,
Abılay xanım, bul qalay,
145 Bul qalaydan seskenip,
Sözimdi qoyma tıñdamay.
Talay ister basıñnan
Ötip edi-aw jasıñnan,
Qıyın, qızıq ärbir jay.
150 Jas küniñde, Abılay,
Ürgenişten munda kep,
Sarıarqanı jerim dep,
Qalıñ qazaq elim dep,
Kelmep pe ediñ jayawlay.
155 Töle biydi tapqanda,
Kündiz tüye baqqanda,
Jalgızbın dep şoşımay,
Eş malşığa qosılmay,
Qara jerge otırmay,
160 Küpiñdi salıp astıña,
Jeñ jastanıp basıña,
Qol-ayagıñ tört jaqta,
Jatuwşı ediñ sol şaqta,
Umıttıñ ba sonı, Abılay!
165 Jıyırma jasıñ tolganda,
Qalmaqpen sogıs bolganda,

Alğaşqı baqtı tapqanda,
Şarıştıñ basın qaqqanda,
Qanjığaña bas baylap,
170 Jaw qaştı dep aygaylap,
Abılaylap şapqanda...
Umıttıñ ba sonı, Abılay!

Sol erlikpen xan boldıñ,
Älem asqan jan boldıñ,
175 Barşa älemge dañ boldıñ,
Umıttıñ ba sonı, Abılay!

Qaldan xanniñ äskeri
İzdep seni äri-beri
Qapıda ustap alganda,
180 Alıp barıp Täşkende
Kör zındanga salganda,
Eliñ qarañ qalganda,
Toqsan jaqsı üş jüzden
Seni suray barganda,
185 Öltirem dep Qaldan xan
Orayına Şarıştıñ,
Sözine qarsı söz aytıp,
Jawaptastıñ, qarıstıñ.
Qapıyada tutıldıñ,
190 Qalmaqqa bitew jutıldıñ,
Şeşendik jolın tutındıñ,
Üş awız sözben qutıldıñ,
Umıttıñ ba sonı, Abılay!

Arwagiña bolısqan,

- 195 Ädil biylik qılısqan.
Qaşpagan qanday urıstan
Kereyde batır Jänibek,
Qaz dawıstı Qazıbek,
Quw dawıstı Quttıbay,
200 Qanjıǵalı Böǵembay -
Abılay, seniñ tusiñda
Sol besewi bolıptı-ay!
Keyi batır, keyi biy,
Täñrim bergen sonday sıy,
205 Umıttıñ ba sonı, Abılay!
- Batır xanga say boldı,
Eliñ jaypaq bay boldı,
Qıs qıstawı taw boldı,
Jaz jaylawı köl boldı,
210 Salqın sarı bel boldı,
Elge layıq er boldı,
Sarıarqa dep tañdanıp,
Özge jurıt añsar jay boldı,
Umıttıñ ba sonı, Abılay!
- 215 Aytqan söziñ em edi,
Jolıñdı teris demedi,
Qay baqıtıñ kem edi,
El qorganı köp edi,
Qalıp pa eñ batır taba almay?
220 Jawıñnıñ qanın aǵızgan,
Awzınan baldı tamızgan,
Biy men batır az bolıp
Tasırqap pa ediñ şaba almay!?

Anaw bir jılı atangan
225 Äskerdi qırgız qırganda,
Basınan oba qılganda,
Ol xabardı el bilip
Köp batırmen sen jürip,
Köziñniñ jasın köl qılıp,
230 Qısılğan äsker basınıñ
Qasına barıp turganda,
Aq boz attı şalganda,
Moynıña kise salganda,
Babay tükti Şaştı Äziyz,
235 Sodan bata alganda,
Tilewiñ qabil bolğanın,
Basıña qıdır qonganın,
Umıttıñ ba sonı, Abılay!

Ulı säske bolganda
240 Jasagan jaqsı jol berip,
Jol bergende mol berip,
Oylamagan baq berip,
Qırgızdı täñirim qaq bölip,
Sadırbala bitem dep,
245 Äteke sogıs kütem dep,
Biri könbey birine
Sadır ketti bölünip,
Sogısuwdan tüñilip,
Äteke sındı jırıqtıñ
250 Qabırgası sögilip,
Şapqanda batır tögilip:
Qara kerey Qabanbay,

Qanjıǵalı Bögembay,
Sarı, Bayan men Sagınbay,
255 Qırmap pa edi jawıñdı,
Quwantpap pa edi qawımdı,
Umıttıñ ba sonı, Abılay!

Düniye kezek, Abılay!
Qalasıñ äli-aq sen bılay,
260 Artıñdagı balaña
Tabılar batır taǵı da-ay!
Soday erler köp tuwsın
Dep tiley ber, a quday!
Orta jüzde qatın köp,
265 Tuwatın keyin batır köp,
Sol muqatar jawdı dep
Elester közge sagımday.

Ey, Abılay, Abılay,
Sözimdi tıñda taǵı da-ay!
270 Öziñnen biraz jası ülken,
Dömpeş tawday bası ülken,
Jasıñda bolgan sırlasıñ,
Ülken de bolsa qurdasıñ,
Seksennen asa bergende,
275 Qayırılmas qaza kelgende,
Batırñ öldi - Bögembay!

İymanın aytıp ölerde,
İyekke janı kelgende,
Sälem ayttı üş qayta,
280 Kettim dep sizdi köre almay.

Batırı qoldan ötkizdim,
Sälemin, mine jetkizdim.
Jılamay tıñda, Abılay,
Jaraga jaqsı qasqarar,
285 Oybaylap jaman bas salar,
Körispey aytı demeñiz,
Osı edi bizdiñ kelgen jay.
Köziñniñ jasın tıya kör,
Jaqsılıq bata qıla kör,
290 Tağı da talay baq bersin,
Balaña altın taq bersin,
Bögembayday jas bersin,
Ölşewsiz mal men bas bersin!

Bögembay-sındı batırdıñ
295 Bereke bersin artına-ay,
Sabır bersin xalqına-ay,
Jasagan iye bar bolıp,
Beyište nurı şalqıgay!

X. KÖTEŞ AQIN

(1) Abılay, Botaqandı sen öltirdiñ,
Esil er, jazıgı joq nege öltirdiñ?
Xan basıñ qaraşıñmen dawlı bolıp,
Üstine aq ordanıñ qol keltirdiñ.

5 Abılay, küyip ketti salgan qalañ,
Meyramga ne edi seniñ japqan jalañ?
Janaydı däl bugün kün bosatpasañ,
Boladı erteñ jesir qatın-balañ!!!

(2) Kürkeliniñ bawırı künde dawıl,
10 Köteş qaldı jurtında jalgız awıl,
Awırıp jatqan köñilimdi bir suramay,
Şın Seksenniñ balası qara bawır.

Bir janımniñ qamı üşin jürdim sayaq,
Ne qılamın bul maldı jannan ayap.
15 Awırıp jatqan künimde bir qayrılmay,
Et degende qalmaptı taylı-tayaq.

Argı atamdı surasañ Seksen jümle,
Rayımbek Seksennen tuwgan ul ma,
Rayımbekti sen de eş qoya almaysıñ,
20 Rayımbek biy bolsa, Ray qul ma?!

(3) Arqa oyıldıñ quba jon tüser qaqtar,
Suw işüwge sol qaqtı qulan jaqtar,
Atadan altaw, jetew tuwganmen
Sonıñ işinde birewi-aq sütün aqtar.

25 Ay qaraňgı, kün bult, tün demeňiz,
Birew jarlı, birew bay, kündemeňiz,
Ata tilin almagan aram uldı
Awzı tükti kâpirden kem demeňiz.

Ay qaraňgı, kün bult, tün demeňiz,
30 Birew jarlı birew bay kündemeňiz,
Ata tilin sıylagan adal uldı
Hat oqıgan moldadan kem demeňiz.

Balaña ursa berme taz da bolsa,
Malıñdı sol bagadı az da bolsa,
35 Jumısker esiktegi tınışı keter,
Qojayın törde otırgan qazba bolsa.

(4) Qartayganda qatınıñ duşpan boldı,
Balasimen birigip qısqañ boldı,
Kelin degen bir duşpan tagı şıgıp,
40 Birewi işten, birewi tıstan boldı.

Qartayganda qatınıñ qazba deydi,
Kelin menen balaga jazba deydi,
At bolsa, aygır bolsa solar minip,
Şolaq baytal qaqqasqa az ba deydi.

45 “Bala, bala!” dewmenen mazalımız.
Baladan bolar bilem ajalımız,
Balamızga jalınsaq jan saqtar ek,
Kelin degen dayar tur tajalımız!

(5) Kärilik, jılı-jumsaq as jaray ma,
50 Qazı, qarta, jal, jaya, bas jaray ma?
Kärilik, muniñ bärin jaqtırmaysıñ,
Üygen topıraq, qalagan tas jaray ma!?

Aldımnan altı puşıq antaladı,
Tilge kelmey birewi baltaladı,
55 Osı awruwdan, sirä, jan qalmas bilem,
Baltası tiygen jeri qantaladı.

Yapır-ay, bul ne degen el bolarsıñ,
Ne maldan, ne perzentten kem bolarsıñ,
Qarap jürgen Köteške tiyemin dep,
60 Balasına Qulboldınıñ jem bolarsıñ.

XI. BUQAR JIRAW

- (1) Birinşi tilek tileñiz,
Bir allaga jazbasqa.
Ekinşi tilek tileñiz,
Er şugıl pasıq zalımnıñ
- 5 Tiline erip azbasqa.
Üşinşi tilek tileñiz,
Üşkilsiz köylek kiymeske,
Törtinşi tilek tileñiz,
Törde tösek tartıp jatpasqa.
- 10 Besinşi tilek tileñiz,
Bes waqıtta bes namaz
Birewi qaza qalmasqa.
Altınşı tilek tileñiz,
Alpıs bastı aq orda,
- 15 Ardaqtağan ayawlıñ
Küninde birewge
Teginnen-tegin olja bolmasqa.
Jetinşi tilek tileñiz,
Jelkildegen tuw kelip,
- 20 Jer qayısqañ qol kelip,
Sonan tasıp turmasqa.
Segizinşi tilek tileñiz,
Segiz qıyır şartarap
Jer tuldanıp turmasqa.
- 25 Togızınşı tilek tileñiz,
Töreñiz taqtan taymasqa,
Toqsandagı qart babañ
Topqa jayaw barmasqa,
Onınşı tilek tileñiz,

- 30 On ay seni kötergen,
Omırtqası üzilgen,
Ayazdı künde aynalğan
Bulttı künde tolgangan
Tar qursagın keñitken,
35 Tas emşegin jibitken,
Anañ bir añırap qalmasqa.
On birinşi tilek tileñiz
On barmagı qınalı,
Omırawı juparlı,
40 İysi jupar añqığan,
Dawsı quday sañqığan,
Nazımenen küydirden,
Qulqımenen süydirden,
Ardaqtañ jürgeñ biykeşiñ
45 Jılay da jesir qalmasqa.

(2) El bastaw qıyın emes,
Qonatın jerden köl tabıladı.
Qol bastaw qıyın emes,
Şabatın jerden el tabıladı.

- 50 Şarşı topta söz bastawdan qıyındı körgem joq.

- (3) Qara qulam jüyrık dep,
Qulanı jaqtay bermeñiz,
Jebe tiyse mert bolar,
Mert bolğan soñ et bolar.
55 Jañgızga zorlıq qılmañız,
Jagasınan almañız,
Öziñizdey jaqsı sindarga,
Anaw degen at bolar.

Qara qula arısa,
60 Mayı qalıñ besti artıq,
Balası joq qatınnan
Laqtagan eşki artıq.
Jalgız tuwgan jigitten
Sırım tiken tal artıq,
65 Jarlı bolgan jigitten
Besiktegi bala artıq.

(4) Ay ne bolar künnen soñ
Kün ne bolar aydan soñ,
Qulpırıp turgan bāyşeşek
70 Quray bolar solgan soñ.
Xandar kiygen qamqa ton
Şüberek bolar tozgan soñ,
Eñsesi biyik keñ saray
Mortıq bolar bülgen soñ.
75 Törde otırgan qart babañ
Töresin jañılar maldan soñ,
Törkindegen biykeşiñ
Tirkewsiz o da qaytar maldan soñ.
Doñgalaq arba jüre almas,
80 Qos arısı singan soñ,
Jigit jaqsı bola almas,
Alğanı jaman bolgan soñ.
Qos, qos orda, qos orda,
Qosıla qonbas maldan soñ,
85 Qospaq örkeş sarı atan
Qom jasamas maydan soñ.
Tösi arşındı suluwıñ
Silkip tösek salmas maldan soñ.

- Baydiň ulı körpeldes
90 Şubalaňqı tartadı
Aydap jürgen maldan soň.
Üldemen basın oragan,
Semsermen şaşın taragan,
Qıygaştap qasın qaragan,
95 Külgende kürek tisi qasqaygan,
Qınay da belin buwıngan
Ol ne bolar erden soň.

- (5) Aqsarı atan espeli
El jaylawga köşken jurt,
100 Aqtıñ jolın küzetpey,
Jamandıqtı tutqan jurt,
Mamır asıp, bay bolıp,
Baysal tawıp jortqan jurt,
Xanga tizgin salmadı,
105 Xan jarlıgın almadı,
Bayagıday barşındap
Birawızdı bolmadı
Qas turpayı bolgan jurt

- (6) Ejelgi dos jaw bolmas,
110 Şirnewişte xatı bar.
Ejelgi duşpan el bolmas,
Köñlinde kirdiñ tatı bar.
Ejelgi dos jaw bolmas,
Aytısqan oniñ serti bar.
115 Ejelgi duşpan el bolmas,
Köñlinde tutqır kiri bar.

- (7) Ruwlıniñ ogı qalsa tabılar,
Jalgızdıñ tartatugin jagı qalsa tabılmas,
Äkeli bala jaw jürek,
120 Äkesiz bala sum jürek,
Jıyın bolsa bara almas,
Barganmen orın ala almas.
Eki közi jawdırıp,
Tulımşagı salbırıp,
125 Küninde sonıñ ne bolganın bilmeymin,
Şaynaganım küman-dı.
Äkeli bala jaw jürek
Jıyın bolsa baradı,
Barsa orın aladı,
130 Bitirer seniñ dawıñdı,
Qaytarar seniñ jawıñdı,
Küninde tastap öter jebesı.

- (8) Ötermeden keter me,
Jarlımın dep baygustar,
135 Baydıñ malın küter me.
Tayıp ketse tabanıñ,
Şaşıñdı berse jeter me.
Azdıñ da isi biter me,
Köptiñ de isi jeter me,
140 Köp işinde bir jalgız
Söylep te sözi öter me!

- (9) Buqarekeñ - biz keldik
Aqan, Töbet baylarga.
Besti berseñ semiz ber,
145 Jazday Buqar jaylarga.

Bermeymin dep atama,
Asawıñdı matama;
Şılbırınan berik tartsam,
Şamırqanıp, şamdanıp,
150 Şalqasınan jata ma!?
Alpıstagı Buqardıñ
Silesi qurıp qata ma,
Quldarıñ men küñderiñ
Merekege bata ma?!
155 Kelip edim öziñe,
Tünewgi aytqan söziñe,
Tipti razı bolmaymın
Keregeniñ basında
Eki qarı böziñe!
160 Bermey qalsañ osı jol,
Jolıqpaymın dep oylama,
Jortuwılşı erdiñ kezine!

(10) Köşer ediñ köş bastap,
Köşkeniñde qıygaştap,
165 Qatar-qatar nar tirkep,
Qalı kilem japtırıp,
Qayraq qalsa, tastatpay,
Alıp keldi taptırıp,
Qızdarına qızıl ala ton kiygizip,
170 Qırmızığa maldırıp,
Köşke jorga minedi,
Jürin-sawın jol üstine saldırıp,
Bäybişeler keledi köş aldında,
Jalgız; jalgız bastırıp,
175 Köşiniñ aydınına sastırıp,

- Jolawşını toqtatıp,
Sarı atandı baqırtıp,
Şubar kösem sarı ayaq
Quyıp berdi mas qılıp,
180 Jolawşını oyga, qırğa qaqtırıp.
Jolawşı ayta barar:
Täşken bazarıñ zor eken,
Dävleti onıñ şuw eken,
Suw tilese bal berip,
185 Sırttı eken báybişe,
Qaldıyağı jurtına
Örnekti eken báybişe,
Zäwre menen Batpaday
Ekpetti eken báybişe.
- 190 (11) Baganalı orda, bastı orda
Baysal orda qongan jurt,
Qara tülki qarmaljıq
Qas sıpayı kiygen jurt,
Aqsarı atan aspalap,
195 El jaylawga şıqqan jurt,
Xaqtıñ jolın küzetpey,
Jamandıqtı uqqan jurt,
Bas, ayagıñ bay bolıp,
Bäseke dävren sürgen jurt.
- 200 Bay töbetiñ mañqıldap,
Baysal tawıp ürgen jurt,
Tuwırlığıñ qara kis,
Tuwra-tuwra bolgan jurt,
Tütinge salsa saspagan,
205 Şoralar sawıqpen işse tawıspagan,

- Agar bulaq sütti jurt,
Köp jıldarga bek saqtap,
Esen de esen bolgan quttı jurt.
Baganalı orda, bastı orda,
210 Baysal orda qongan jurt,
Mamırasıp, el bolıp,
Baysaldı jaylaw tabıldı,
Köldey qamqa tösenip
Körikti xanım túsken jurt.
215 Xanım bergen qamqa ton,
Jıraw kiyip ketken jurt,
İñkäriler alşañdap,
As pen toyga kelgen jurt,
Körip tuwgan kökşe tay
220 Töre astında at bolgan jurt,
Kölikkeli ... say
Köpke qonıs bergen jurt,
Köbeñ baylar semirip,
Kök biy naxan bolgan jurt,
225 Körpeldeste biy bolıp,
Köpke keñes aytqan jurt.

- (12) Jar basına qonbañız,
Dawıl soqsa üy keter.
Jatqa tizgin bermeñiz,
230 Jalamenen bas keter.
Jamanmen joldas bolsañız
Köringenge külki eter,
Jaqsımen joldas bolsañız,
Ayrılasqa sert eter.
235 İyt jügirtip, qus salsañ,

Kiygen tonıñ tülki eter,
Sıpayı sırn bildirmes,
Aqırın gana bülk eter.

(13) Kökte bult sögilse,
240 Köktep bolmas, ne payda;
Kökirekten jan şıqsa,
Qaytıp kelmes, ne payda;
Din pusırman bolmasa,
Til pusırman ne payda;
245 Qızda qılıq bolmasa,
Qur şıraydan ne payda;
Erge dävlet bitpese,
Şöldiregen qızıl tilden ne payda;
Mal araga tüspese,
250 Qur aytqannan ne payda;
Baydan qayır ketken soñ,
Mal da keter, ne payda.

(14) Alıstan qızıl körinse,
Manat emey nemene;
255 Köterilip uşqan soñ,
Qanat emey nemene,
Eki jaqsı bas qossa,
Sanat emey nemene;
Qamşılatıp jügirgen,
260 Şaban emey nemene;
Aytqan sözge tüspegen
Jaman emey nemene;
Suraganda bermegen
Sarañ emey nemene;

- 265 Kişi aqısın köp jegen
Aram emey nemene;
İştegi sır allaga mälüm,
Sırtıñdagı quwlıgıñ
Amal emey nemene;
270 Suwsaganda bergen suw
Şeker emey nemene;
Hämmätsiz erge bitken mal
Beker emey nemene.

- (15) Biyik tawga jarasar
275 İgınan tiygen panası,
Tereñ sayga jarasar
Tobılgılı salası,
Er jigitke jarasar
Qolına alğan nayzası,

- 280 Biy jigitke jarasar
Xalqına tiygen paydası,
Aqsaqalga jarasar
Tilewqorlıq aylası,
Bäybişege jarasar
285 Emizdiktegen sabası,
Kelinşekke jarasar
Emşektegi balası.
Qız on beske kelgende
Şaşınan köp jalası.

- 290 Bul jalganda bir jaman
Agayınıñ alası.

(16) Qorgandı şahar qalasın
Qazaq bilmes, sart biler.

Tös ayıldıñ batqanın,
295 İyesi bilmes, at biler.
Er jigittiñ kâdirin
Agayın bilmes, jat biler.
Qoyga qoşqar qut bolsa,
Qozı qurttan ölmeydi.
300 Qoy biterde qotanşı iyt
Börige qoy bermeydi.
Awılda adam bar bolsa,
Awıl ala bolmaydı.
El iyesi qut bolsa,
305 Xalqı ala bolmaydı.
Ülgisiz söz bolmaydı,
Maqtasız böz bolmaydı,
Söz ugarlıq er bolsa,
Aytılmas şın söz bolmaydı.
310 Altınday asıl sözindi
Kâdirine jetip bagalap,
Tıñdaytın er kez bolmaydı.

(17) Ay, aytamın, aytamın,
Mingen atıñ aytamın,
315 Oynay basqan ayaqtım,
Ot ornınday tuyaqtım,
Qıygaş qamıs qulaqtım,
Saptayaqtay erindim,
Sarımsaqtay azuwlım,
320 Sawrısın kere jaragan,
Kekilin qızday taragan,
Tostagan közdi torını
Top tarqamay min-sana,

Eliñniñ qamın je-sana,
325 Esilip keñes ayt-sana,
Ayta da ayta ketsin jurtına,
Muzdar da muzdar qatsın murtına,
Heş kelmedi qır tuta,
Keñ Abılay, keñ iyem,
330 Şubaragaş, quba jon,
Meken etken şölde, iyem,
Teli menen tentegin
İyilip aldıña, keldi, iyem!

(18) Jal, quyırığı qaba dep,
335 Jabıdan aygır salmañız!
Qalıñ malı arzan dep,
Jaman qatın almañız!
Jabıdan aygır salsañız,
Jawga miner at tuwmas.

340 Jaman qatın alsañız,
Topqa kirer ul tuwmas.
Jaman qatın alğanıñ -
Törkinine bere almay,
Töseğine jata almay,
345 Teñ qurbısı kelgende,
Oñdı jawap qata almay,
Jalganda qor bolğanıñ.

Tawdan aqqan tas bulaq,
Tasısa quyar teñizge,
350 Qanşa malı köp bolsa,
Bay quwanar egizge.
Jamannan jaqsı tuwsa,
Jaqsıdan jaman tuwsa,

Tartpay qoymas negizge.

355 (19) Jıyırma degen jasıñız

Agıp jatqan bulaqtay.

Otız degen jasıñız

Jarga oynagan laqtay.

Qırıq degen jasıñız

360 Erttep qoygan qur attay.

Elüw degen jasıñız

O da bir köşken el eken,

Alpıs degen jasıñız

Qaygılı-muñlı kün eken,

365 Seksen degen jasıñız

Qarañgı tuman tün eken,

Toqsan degen jasıñda

Ajaldan basqa joq eken.

(20) Al, tilimdi almasañ

370 Ay, Abılay, Abılay,

Sen men körgende

Turımtayday ul ediñ,

Türkistanda jür ediñ,

Äbilmämbet patşaga

375 Qızmetker bolıp tur ediñ.

Qaltaqtap jürip küneltip,

Üysin Töle biylerdiñ

Tüyesin baqqan qul ediñ.

Sen jıyırma jasqa jetken soñ,

380 Altın tugır üstinde

Aq suñqar qustay tülediñ.

Däwlet qusı qondı basıña,

Qıdır keldi qasıña.
Baq üyine tülediñ,
385 Alıstan toyat tilediñ,
Qılışındı tasqa bilediñ,
Almagan jawıñ qoymadiñ,
Algan sayın toymadiñ,
Nesibeñdi jattan tilediñ.
390 Wa, sen Qanjıgalı Böğembay,
Taqımı keppes urı ediñ.
Tün qatıp jäne jür ediñ,
Qabanbaydan burın nayzañdı
Qay jerde jawga tirediñ!?
395 Abılay-aw, Abılay,
Mominga kelip bek boldiñ,
Atañdı bilmes qul ediñ,
Atañnıñ tegin surasañ,
Arqar urandı jat ediñ,
400 Qay jeriñde töre ediñ?
Qarsı menen Quzarda
Jalañ ayaq jar keşip,
Böz toqıgan sart ediñ.
Şeşeñdi jäne surasañ,
405 Qayda altınnıñ buwı edi?
Onı da men bilüwşi em,
Türikpenniñ törinde
Qaşıp jürip küneltken qara küñ edi.
Juldızıñ tuwdı-aw oñıñnan,
410 Jan bitken erip soñıñnan,
On san alaş balasın
Awzıña quday qaratıp,
Juwsatıp tagı örgizip

- Jumsap bir tursıñ qolıñnan.
- 415 Aqtan boldı-aw küniñiz,
Arsı menen kürsige
Daw-talastı üniñiz.
Öziñ bolgan küninde
Bir köşke sıymaydı
- 420 Azatkerde qulıñız.
Aşuwanba, Abılay,
Aşuwlansañ, Abılay,
Köterermin, könermin,
Köterip qazga salarmın.
- 425 Ökpeñmenen qabınba,
Ötiñmenen jarılma,
Orıspenen sogısıp,
Basına munşa kötergen
Jurtıña jawlıq sagınba.
- 430 Küninde mendey jırlaytın
Toqsan üşte qarıya
Endi de sagan tabılmas.

- (21) Abılay xanniñ qasında
Buqarekeñ jırlaydı.
- 435 Jırlaganda ne deydi,
Sogısqa dep jırlaydı.
Buqarekeñ degen kâriñiz
Sogıssañ keter säniñiz,
Bizden burın ötipti,
- 440 Äzireti Äliñiz.
Jawlıq jolın süymeñiz,
Mınaw jalğan sum duniye,
Ötpey qalmas demeñiz.

Pusırman bolsañ ketiñiz,
445 Sırdariyanıñ suwınan
Köldeneñ kesip ötiñiz,
Üş jıl maldı tuw saqtap,
Jideli-Baysın jetiñiz.
Kisisi jüzge kelmey ölmegen,
450 Qoyları eki qabat qozdagan,
Qatın-bala xaqı üşin,
Solay taman jetiñiz.
Meniñ jasım toqsan üş,
Munan bılay söylevim
455 Magan da bolar awır küş.
Öletugin tay üşin,
Qalatugin say üşin,
Qılmañdar janjal-ereges.
Bul qılıqtı qoymasañ,
460 Qudaydıñ bergenine toymasañ,
Körersiñ sonan teperiş.

(22) Kişi qara qalmaq bülerde,
Bozılardıñ biyligi
Bult burqan bolıstı,
465 Wagdadan jilıstı,
Buwırşınday tizdesti,
Jamandıqtı izdesti,
Birin-biri kündesti.
Jawlagan janın qara oñbas,
470 Xan qıysaysa bāri oñbas,
Xanın qalmaq jawlagan,
Süytken qalmaq oñbagan.
Sol qalmaqtıñ jurtı edi-aw,

Üş Qarqara, Köktöbe
475 İyt de ulıp qalmagan.

(23) Jaqın jerden şöp jese
Jerdin sänin ketirer,
Agayinnin arazi
Eldin sänin ketirer,
480 Abısinnin arazi
Awıl sänin ketirer.

(24) Ay, Abılay, sen on bir jasında
Äşeyin-aq ul ediñ.
On bes jasqa kelgende,
485 Arqada Äbilmämbet törenin
Tüyesin baqqan qul ediñ.
Abılay atın joq edi,
Sabalaq atpen jür ediñ.
Onı da körgen jerim bar,
490 Janıs Qarabaydın qolında
Tünde tuwgan ul ediñ.
Jıyırma beske kelgende,
Baqıt berdi basına,
Taqıt berdi astına;
495 Otız jasqa kelgende,
Qara suwdın betinde
Şayqalıp aqqan sen ediñ;
Qırq jasqa kelgende,
Altın tonnın jeñi ediñ;
500 Qırq beske kelgende,
Jaqsı-jaman demediñ;
Elüw jasqa kelgende,

Üş jüzdiñ balasınıñ
Atınıñ basın bir kezeñge tirediñ;
505 Elüw bes jasqa kelgende,
Jaqsı bolsañ tolarsıñ,
Jaman bolsañ, mawjırap barıp solarsıñ;
Alpıs bes jasqa kelgende,
Ärbir atqa qonarsıñ;
510 Jumsasañ bala til almay,
Qatınıñ qarsı şawıp uyalmay,
Är neşik küniñ sol bolar.
Eñkeyip oraq orarga,
Toñqayıp masaq tererge.
515 Jetpis jasqa kelgende,
Jetpis degen jel eken,
Şala awırıp pir eken.
Jetpis bes jasqa kelgende,
Jıluwı bolmay qoyınıñniñ,
520 Qaruwı bolmay soyılıñniñ,
Ölmeseñ de joyıldıñ,
Är ataqqı qoyıldıñ.
Seksen degen sor eken,
Şındap urgan peri eken;
525 Seksen bes jasqa kelgende,
Eki qara közdi alar,
Awızdagı sözdi alar,
Butıñdagı bezdi alar,
Betiñdegi nurdı alar,
530 Boyıñdagı şırdı alar,
Awzıñdagı tisti alar,
Qolıñdagı isti alar,
Ölmegende ne qalar?!

Toqsan bes degen tor eken,
535 Däyim janiñ qor eken,
Qargıyın deseñ eki jağı or eken;
Nayza boyı jar eken,
Tüsip ketseñ tübine,
Tübi joq tereñ köl eken,
540 El qonbaytın şöl eken,
Kelmeytugın neme eken.

(25) Sadır, qayda barasıñ,
Sarısuwdı köbelep?
Sen qaşañ da men qoyman,
545 Argımagım jebelep.
Endi aldıñnan şıgayın
Qar, jañbırday sebelep.
Aqmırzamdı öltirdiñ,
Aq soyılmen töbelep.
550 Wa, sen tanımay ketip baramısıñ?
Men Argın degen arıspın,
Awzı kere qarıspın.
Sen buzaw terisi şönşiksiñ,
Men ögiz terisi talıspın.
555 Abılay aldında sen bitseñ
Qudandalı talıspın,
Abılay aldında bitmeseñ,
Atasın bilmes alıspın.
Köşiñ keter bir jaqqa,
560 Malıñ keter bir jaqqa,
Köş soñınan jete almay,
Esiñ şıgar sol şaqta.
Jar basına qamalıp,

Jartı laşıq tigersiñ.
565 Awzıñnan as keter,
Qara közden jas keter,
Bu qılıgıñ qoymasañ,
Sonaw kewdedegi duwlıgalı bas keter!

(26) Atam bolgan jıyırma bes,
570 Qızıqtı künder qızdırgan,
Asaw talqan buzdırgan.
Qızdı awıldı körgende
Bulañdatqan jıyırma bes,
Töskeyden qaşqan tülkidey
575 Silañdatqan jıyırma bes,
Küldir-küldir kisinetip,
Küreñdi mingen jıyırma bes,
Kürek tisin qasqaytıp,
Suluwdı quşqan jıyırma bes,
580 İzdeseñ de tabılmas!
Kärilik şirkin ne qılmas:
Apta boyıñdı bas almay,
Kelin bala kelgende,
Awızıñdı aşa almay,
585 Waqıttıñ isi qıyın-dı,
Waqıtımız jetken soñ,
Aytıp-aytpay nemene,
Mezgilimiz ötken soñ?
Jaynap turgan qızıl şoq
590 Suw quyılıp öşken soñ,
Jaynap jürgen zamanım
Basımnan büytip köşken soñ,
Waqıtımız joq, ne aytayın,

- Vaqtım meniñ ötken soñ,
595 Mezgilimiz jetken soñ,
Qattı tamaq şaynarga
Men paqırda tis bar ma?
Arıstanday aqırgan -
Bödenedey küş bar ma?
- 600 **(27)** Alla degen ar bolmas,
Aqtıñ jolı tar bolmas,
Tar peyildi keñimes,
Keñ peyildi kemimes,
Berem degen qutilmas,
605 Berik baylagan şeşilmes,
Qazuwlı joldar kömilmes,
Qartaysañ qart babañdı sıylay ber,
Künderdin küni bolganda
Kimder de kimniñ deysiñ beli bügilmes.
- 610 **(28)** Qubılıp turgan bāyşeşek
Quray bolar solganda,
Aqıyıq bürkit tömender
Eki qanat talganda,
Söge körme Abılay,
615 Men paqırda sän bar ma,
Waqtım munday bolganda!
- Waqtım ketti basımnan,
Xan Abılay atanıp,
Jaynap şıqtıñ jasıñnan.
620 Malmen isiñ bolganda,
Waqtıñız tolganda,

Qaraşın qaşar qasıñnan.

Xanniñ jaqsı bolmagı -

Qaraşınıñ eldigi.

625 Qaraşı xalıq sıylasa,
Altınnan bolar beldigi.
Jaqsı jigit ul tuwsa,
Patşadan bolmas kemdigi.
Aytsam sözim tawsılmas

630 Toqtatayın sözimdi.

(29) Qaldanmenen urısıp,

Jeti kündeý sürisip,

Sondagı joldas adamdar:

Qara kerey Qabanbay,

635 Qanjıǵalı Böğembay,

Şaqşaqulı Jänibek,

Sirgeli Qara Tilevke,

Qaraqalpaq Qulaşbek,

Tigeden şıqqan Esterbek,

640 Şapıraştı Nawrızbay,

Qudamendi Jibekbay qasında,

Baq, дәwleti basında

Sekerbay men Şübekbay,

Tañsıq qoja, Mamıt bar,

645 Qasqarawulı Moldabay,

Qatardan jaqsı qaldırmay,

Aynaqul Bätii işinde,

Öñkey batır jıyılıp,

Abılay saldı jarlıqtı.

650 Qaldan xandı qaşırıp,

Şep salgan jerin buzdırıp,
Urıstı qattı qızdırıp,
Qasım xannın şeşesin
Xan Abılay alğan-dı.
655 Jäbirlegen qalmaqqa
Tırnagın qattı batırdı.
Buzılıp qalmaq ketken soñ.
Öñkey batır jıyıl dep
Xan Abılay şaqırdı.
660 Bir töbege jıyıldı,
Qum töbedey üyildi.
Böliske olja tüssin dep
Xan Abılay buyırdı...
Basıña bitken küniñiz,
665 Quttı bolsın ulıñız,
Xan Abılay atandıñ
Düniyeden şıqpay miniñiz.
Altın taqtıñ üstinde
Üş jüzdiñ basın quradıñ,
670 Jetim menen jesirge
Eşbir jaman qılmadıñ,
Ädildikpen jürdiñiz,
Ädepti iske kirdiñiz.
Armanıñ bar ma, xan iyem,
675 Märtäbäli töbege,
Jawıñdı alıp, jayladıñ,
Jeti kün kirip urısqa,
Ölimge basıñ bayladıñ,
Aytar sözim osı dür,
680 Aqılıñ bar xan ediñ,
Muniñ tübin oylagın.

(30) On eki ayda jaz keler,
Qus aldında qaz keler,
Aytıp aytpay nemene,
685 Zamanıñız az keler.
Sol zamanıñ kelgende,
Ata-babañ qol bergen
Qojalardı qas körer.
Nogaylardı galım dep,
690 Äwliyedey köresiñ.
Nogaylardıñ boyları bolar sazanday,
Säldeşi bolar qazanday,
Axiretke barganda
Aq süyekti qor tutqan,
695 Qaranı onan zor tutqan,
Nogaylardı pir tutqan,
Tartarsıñ sonda jazañdı-ay.

(31) Qazaqtıñ xanı Abılay!
Aqıyıqtı aspanga
700 Uşpastay gıp torladı.
Qulaganga uqsaydı
Qazaqtıñ qamal qorganı,
Qaygırmañız, xanzadam,
Aytpasına bolmaydı,
705 Batırñ ötti Böğembay!

Qıyadan qıyquw tögilse,
Attıñ basın tartpagan,
Qıysapsız qol körinse
Qorqıp jawdan qaytpagan,

710 Qazaq degen xalqınan
Batır şıqqan dañqınan,
Qarsılasqan asıldar
Qorgasınday balqıgan,
Batırın ötti Bögembay!

715 Butaqtı müyiz bugısı
Salasında jayılgan,
Mıltıq atqan mergeni
Kiyigin qoyday qayırgan,
Qulanı qulınday tuwlagan,
720 Tülkisi iyttay şuwlagan,
Qıs qıstaytın jeriñdi
Sol sıqıldı taw qılğan,
Batırın ötti Bögembay!

Asuw salğan, tas buzıp
725 Tarbagatay belinen,
Qol qondırğan qos tigip
Borlı degen kölinen,
Qalmaqtı şapqan şuwlatıp
Aqşawliniñ örinen,
730 Qonıs qılğan Naymanga
Bärin quwıp jerinen,
Batırın ötti Bögembay!

Qara kerey Qabanbay,
Qanjıgalı Bögembay,
735 Qaz dawıstı Qazıbek
Şaqşaqulı Jänibek,
Ormanday köp Orta jüz,

Sondan şıqqan tört tirek
Tugır bolgan sol edi
740 Sizdey töre suñqarga.
Bäygeli jerde baq bolgan
Sizdey jüyrik tulparga.
Qaygırmañız, xanzadam,
Kelmey tur awzım aytarga,
745 Batırñ ötti Bögembay!
Eñbek qılğan el üşin,
Jawda ketken kek üşin,
Qazaqtñ abıroy-arına
Sarıp qılğan bar küşin,
750 Qayırı bolsın xalqıña,
Sabır qıl, oylap kelmesin,
Qariyañ kelip jırlap tur
Eñbegi siñgen er üşin,
Batırñ ötti Bögembay!..

755 **(32)** Biri etek, biri jeñ bolgan,
Ejelden sagan el bolgan,
Orta jüzden kisiñ joq.
Nayzasıñ uşı altın,
Kişi jüzden kisiñ joq -
760 Endi bugan qarap turgannan
Basqa qılar isiñ joq.

(33) Ay, Abılay, Abılay,
Qatın alma qaradan,
Qara tuwmas saradan.
765 Qatın alsañ qaradan,
Aldı ketpes baladan,

- Artı ketpes jaladan.
Qatın alma töreden,
Erkegi bolar jaw jandı,
770 Urgaşısı er jandı,
Töre berer ul tuwsa,
Awzı ketpes paradan.
Mal jıynasañ, qoydan jıy,
Mayı ketpes şaradan,
775 İyt jıynasañ sırttan jıy,
Qoydı bermes qoradan.
Atalıdan biy qoysañ,
Adaspas jol men jobadan,
Atasızdan biy qoysañ,
780 Bosanbas awzı paradan.
Ağar dariya suw keşpes,
Qalmaqtan alsañ mahi bir zayıp,
Süyeğindi jogaltpas.
Otınıñ bolsın jantaqtan,
785 Qatınıñ bolsın qalmaqtan,
Qosınıñ bolsın qazaqtan,
Segiz qıyır şar tarap
Tört qubılañdı tügel qıp,
Töriñde jatıp salmaqtan.
- 790 **(34)** Artuw-artuw bel kelse,
Atan tartar bügilip,
Alıstan qara körinse,
Argımaq şabar tigilip,
Alıstan janjal söz kelse,
795 Azuwlı söyler jüginip.

(35) Qara argımaq arısa,
Qarga adım jer muñ bolar,
Esil közden nur taysa,
Bir körüwge zar bolar.
800 Batpaqtı sayga suw tüsse,
Atıñ arıp kelgende
Ötkel bermes keşerge,
Hayırsız iytke mal bitse,
Anqañ qurıp kelgende
805 Sawmal bermes işerge.
Jaman bolsa alganıñ.
Hämmätli tuwgan esil er,
Kiyim pişse ol qatın
Jagası keter köntiyip,
810 Etegi keter salpıyıp,
Ülgi bolmas pişerge.

(36) Aytar bolsañ allanı ayt,
Tañerteñ azan şaqırgan
Dawıs suluw mollanı ayt.
815 Öz jınısınıñ işinde
Dawısı atşı tırnanı ayt.
Tawıq jündi taz tırna
Taqırşaq jerge qonbas pa,
Taraqıp jüni qalmas pa.
820 Aq suñqar qustıñ balası
Uyada altaw tuwmas pa,
Uyada altaw tuwganmen,
Onıñ işinde birewi-aq algır bolmas pa!
Algırınıñ belgisi
825 Uzaqtan jemdi ilmes pe,

- Birge tuwgan uyalas
Bizge sawga demes pe;
Özi aştan ölse de,
Ayırıp jemin bermes pe.
- 830 Söytip jürgen kezinde
Algırınan ayrılşa,
Qanat tüpten qayrılşa,
Qus jamanı japalaq
Ogan da qor bolmas pa
- 835 Adamzattıñ balası
Atadan altaw tuwmas pa,
Atadan altaw tuwganmen
Onıñ işinde birewi arıstan bolmas pa.
Arıstanınıñ barında
- 840 Jorgası bolsa minisip,
Torqası bolsa kiyisip,
Tolgamalı qamşısı alıp,
Tolgay da tolgay dāwren sürmes pe
Süytip jürgen kezinde
- 845 Arıstannan ayrılşa,
Qanatı tüpten qayrılşa,
El şetine jaw kelse,
Ötinip onı ala almay,
Aldına kelgen jaqsınıñ
- 850 Qadirin onıñ bile almay,
Qadir-kürmet qıla almay,
Artında qalğan jamandar
Bas-basına tozbas pa!

- (37) Şaşırıp şıqqan qandar köp,
855 Şaşaw jatqan maldar köp,

Qaysibirin aytayın,
Ayta bersem sözder köp.
Üy artında töbeşik
Erttep qoygan at bolar,
860 Qariyası kimniñ bar bolsa,
Jazuwlı turgan xat bolar.
Öziñnen tuwgan jas bala
Sawdagerdey sart bolar,
Öziñmen birge tuwısqan
865 Alaştan beter jat bolar.
Sıyngan piriñ sart bolar,
Bir qudayga şet bolar.

(38) Jark-jark etken jayda bar,
Jaraw semiz bayda bar,
870 Quyrığı bitew qoyda bar,
Qos qanatı tiymegen
Qanatı bitew quwda bar,
At tuyagı tiymegen
Aq kirpiş tas suwda bar.
875 Äzireyil kelgen kün,
Jan qalar jer qayda bar!?

(39) Asqar tawdıñ ölgeni -
Basın munar şalganı.
Köktegi bulttıñ ölgeni -
880 Asa almay tawdan qalganı.
Ay men künniñ ölgeni -
Eñkeyip barıp batqanı.
Aydın şalqar ölgeni -
Muz bolıp tastay qatqanı.

- 885 Qara jerdiñ ölgeni -
Qar astında qalganı.
Ölmegende ne ölmeydi?
Jaqsınıñ atı ölmeydi,
Älimniñ xatı ölmeydi.
- 890 **(40)** Aynalasın jer tutqan
Aydı batpas demeñiz,
Aynala işse tawsılmas
Köl suwalmas demeñiz.
Qursagı quşaq baylardan
895 Däwlet taymas demeñiz,
Jarlımı jarlı demeñiz,
Jarlı bayga teñ kelip,
Jaylawga jarısa köşpes demeñiz.
Jalgızdı jalgız demeñiz,
- 900 Jalgız köpke teñelip,
Bir japanda sogısıp,
Kegin almas demeñiz.
Qulandar oynar quw taqır
Quray bitpes demeñiz.
- 905 Quray bitpes quba jon
Qulan jortpas demeñiz.
Qursagı juwan boz biye
Qulın salmas demeñiz.
Quwlıq tuwgan qulaşa
- 910 Qursaqtanbas demeñiz.
Quw tayaqtı kedeyge
Däwlet bitmes demeñiz.
- (41)** Aqsañnan biyik taw bolmas,

- Bawırınan qaşqan küzen körinbes.
- 915 Aqşam batpay tün şıqmas,
Ajal jetpey jan şıqmas.
Etekti kesseñ jeñ bolmas,
Ejelgi duşpan el bolmas.
Qara qoydın terisiñ
- 920 Sabındap juwsañ agarmas,
Qalğan köñil tabılmas.
Qaraşa torgay qaz bolmas,
Şagala kelmey jaz bolmas,
Şañqan bolmay boz bolmas.
- 925 İştен qıñır tuwgandı
Tezge salsañ tüzelmes,
Öziñnen tuwmay ul bolmas,
Satıp almay qul bolmas,
...
- 930 Qum jıyılıp tas bolmas,
Qul jıyılıp bas bolmas,
Eki jaqsı qas bolmas,
Eki jaman dos bolmas,
Dos bolğanmen xoş bolmas,
- 935 Eki jaqsı dos bolmas,
Dos bolsa tübi bos bolmas.

(42) Küpşek sandı küreñdi

- Täbiyaga jaratqan,
Qırıq san qara qalmaqtı
- 940 Jarlıgına qaratqan.
Aybaltasın altınmenen buwlatqan,
Alafasın arttırıp
Arpalap attı quwnatqan.

- Labaşı degen bir eldi
945 Antımenen ulantqan,
Erenşi menen Serendi
Tozgındatıp şuwlatqan,
Peristesin jurt üstinen duwlatqan.
Eñsesi biyik boz orda
950 Saltanatqa ornatqan,
Bolattan şege soqtırıp
Şañıragın torlatqan.
Üşbuw jerden bekderin
Jasil kölge mäslixatqa keltirip,
955 (Zämzäm suwın) mıs tabaqqqa toltırğan.
Qazıgın qalayıdan qaqtırıp,
Toqpagın som altınnan soqtırıp,
Naqıra kümiş şaptırıp,
Bılğarı sına piştirip,
960 Şını ayaqpen iştirgen.
Orındıgın oymıştap
Oyuw naqış saldırgan,
Sandıgın sarı altınga maldırgan,
Köşse qırqın arta almas,
965 Qırıq mıñ atan tarta almas.
Qızılayaq mal jıyıp
Qalıyjasın aldırğan.
Algın, şıgın arqalap
Betine beder qamqa saldırgan.
970 Tuwırlıgıñ qara kis,
Toluwlı bir tünligin
Uşıgadan ustatqan.
Baytagın bayıp mal berip,
Bayraqtı jerge qıstatqan.

975 Gadildigin Nawşarvan gadilge jetkeren,
Jomarttıgın Xatımtay jomarttan ötkergen,
Künde mehman küzetip,
Kesekilep et bergen,
İymandınıñ isine qarap bet bergen.

980 Bir qudaydıñ diydarın
Sen körmeseñ kim körer,
Tabandasqan duşmanga
Küninde qılış şawıp ötkergen.

(43) Älemdi tügel körse de
985 Altın üyge kirse de,
Aspanda juldız aralap,
Ay nurın ustap minse de -
Qızıqqa toymas adamzat!

İlimdi tügel bilse de,
990 Qızığın qolmen bölse de,
Qızıqtı küni qırındap,
Qıysınsız küyge tüsse de -
Ömirge toymas adamzat!

Jaqındap ajal tursa da,
995 Janına qılış ursa da,
Qaljırap, köñli qarayıp,
Qarawıtıp közi tursa da -
Ümitin qoymas adamzat!

XII. ŞAL AQIN

(1) Öleñge toqtamaydı Şal degeniñ,
Qoyga pana bolmaydı tal degeniñ.
Jalañ ayaq, jalañ bas toqtı arqalap,
Xan ata, qalay eken mal degeniñ?

5 Sıylaydı xanımız dep ülken-kişi,
Birewdiñ xaqın jemes jaqsı kisi.
Taqtağı xan, taptaqı biydi eñkeytken,
Xan ata, qalay eken maldıñ küşi?

(2) Baqıtıña kez boptı doli qatın,
10 Munı alğan er janjalga molıgatın,
Urıssa bar adamdı jeñbey qoymas,
Bir üy tügil bir awıl torıgatın.

Öziniñ kesapatı bastan asıp,
Eri de bir pälege jolıgatın.
15 Albastıdan dāw diyuw qaştı deydi.
Bul üyge qona almaymın, peri qatın.

(3) Pasıl da pasıl, pasılman,
Aqqa qulpı jasılman,
Jaqsıga sıırım jasırman,
20 Jamanga sirä bas urman,
Men bir şapqan jüyrık at,
Bir jeliksem basılman.
Öttiñ bir dūniye öttiñ-ay,
Teñsele basıp kettiñ-ay,
25 Men bir jürgen jorga tay,

Jiljy da basıp kettim-ay.
Dombıra qolda qaragay,
Qolga da onı alğan son,
Äriden beri salam-ay.
30 Jogarı men tömenge,
Ildıy menen öreñge,
Dañqım ketken balamın,
Şın ajalım jetken son,
Sızıqtan mälüm ötken son,
35 Aytpasam da, jarandar,
Men de bir kün ölem-ay.
Tüye degen bir mal bar,
Tamagı toysa köp keter,
Qas jamannıñ belgisi
40 Jıyın toyga barganda
Tamagına ökpe eter,
Ökpeleyim dep keter.
Näpsiñ bir kökjäl böridey,
İymaniñ baglan qozıday,
45 Eger tıyuw salmasañ
İymaniñdı jep keter.
El eldeter, eldeter,
Aşılğan tuman jeldeter,
Jaqsılardıñ aldında
50 Birazıraq söylesem,
Onan da meniñ nem keter.
Ölgennen soñ basına
Topıraq üyip belgi eter,
Belgi etkenniñ belgisi
55 Kömip bir tastap el keter.
Qayırsaq ta sazda öter,

Qañıldagan qaz da öter,
Üş ay toqsan jaz da öter,
Aq betine qan quygan,
60 Oramalın дәl quygan,
Erinine bal quygan
Qılıqtı tuwgan qız da öter.
Dombıra qolda qaragay,
Qolga da onı alğan soñ,
65 Jüyrık tuwgan agañız,
Arıdan beri terbeter.
Bazarga barsañ baq biler,
Bazardağı berenniñ
Är bagasın sart biler,
70 Ötken menen ketkendi
Köp jasagan qart biler,
Joldıñ alıs-juwıgın
Beli de juwan at biler.
Birewdi jaqsı demeseñ
75 Birewdi jaman demeseñ,
Bul dünüyeden ötken soñ,
Şın dünüyege jetken soñ,
Köterip körge salğan soñ,
Kör qarañğı bolğan soñ,
80 ...
...
Kimniñ jaqsı jamanın
Bir jaratqan xaq biler.
Adamzattıñ belgili
85 Bul dünüyeden öteri,
Ölgennen soñ belgili
Tirlik bir jawap biteri.

Bul aytqan söz, qurbılar,
Bir küni bolar keregi.
90 Bastı bir ayaq qıladı
Bir allanıñ şeberi.
Baqıttı jigit qol bastar,
Şeşen jigit daw bastar,
Älemnen ozgan ala ayaq
95 Ozıp bir ketse oyqastar.
Küninde artıqşa tuwgan jigitter,
Jarısqa salmay kim tastar.
Elinde jaqsı jigittiñ
Alısta dañqı zor bolar,
100 Men söyleyin, mirzalar,
Söylesem bul jerde
Qadirli sözim qor bolar.

(4) Argımaq at kimde joq,
Mine almasañ atşa joq,
105 Agayın-tuwgan kimde joq,
Sıylaspasañ jatşa joq.
Buqarda bar bulama,
Täşkende bar sulama,
El jamanı şıga ma,
110 Şıgadan jaqsı tuwa ma.
Sıylaspasañ tiride,
Eki köziñ agarsın,
Ölgennen soñ jılama.
Buqar, Täşken azganın
115 İşindegi sart biler,
Qamqa tonniñ tozganın,
Köp jasagan qart biler,

- Agayınıñ asqanın
Qarında bilmes, jat biler,
120 Artqı qastıñ batqanın,
Qaptal bilmes, at biler.
El işinde bir mola
Jaw kelse de ürküw joq.
Soqır, qıysıq bolsa da
125 Bay ulında şirkew joq.
Neşe mırza bolsa da,
Jer solqıldap tursa da,
Kedeyden basqa şirkin joq.
- (5) Sayası joq bayterek
130 Sazdawga bitken talmen teñ,
Jaqsı ağañız bar bolsa,
Aldıñda sarı belmen teñ,
Agayınıñ köp bolsa,
Ulıq bir şerüw qolmen teñ,
135 Aqılsızga söz aytsañ,
Aldı bir tuyıq jarmen teñ,
Moldadan sabaq alsañız,
Alwa, şeker balmen teñ,
Paydası joqqa jalınsañ,
140 Semiz bir jemqor malmen teñ,
Jaqsı qatın alsañız,
Allanıñ jawgan nurmen teñ,
Jaman qatın alsañız,
Mañdayga bitken sormen teñ,
145 Wayımşıl jigittiñ
Keñ duniyesi tarmen teñ,
Wayımsız jigitter

- Qara bulan narmen teñ,
Jetesi jaman jigitter
- 150 Toqsandagı şalmen teñ,
Jamannan körgen qorlıgıñ
Kökirekke bitken şermen teñ,
Bir qalğan soñ köñiliñ
Qantarda qatqan muzben teñ.
- 155 (6) Qudaya, qudiretiñmen saqtagaysıñ,
Xaq degen pendeñ bolsa tastamaysıñ,
Suw quysa tögilmeytin boz jorganiñ
Ayagın añdawsızda qaqpagaysıñ.
- Qudaya, jamaniñmen teñdi qılma,
160 Qurbımnan özim teñdi kemdi qılma.
Jaratqan barşa jandı pärwardiger,
Özimdey pendelerge pende qılma.
- Oydağı jin periniñ Qap tawında,
Pendeniñ oyun, külki den sawında,
- 165 Er adam maqsatına jetpey qoymas,
Tilewin alıp ötken pergawın da.
- Söylep qal, qızıl tilim, jaq barında,
Kewdede aqıl, mañdayda baq barında,
Miñ saytan, jüz päleket qamasa da,
- 170 Bir täñiri qagıp şıgar saqtarında.
- Dariya siya bolsa qamsız qalam,
Jer jüzi qagaz bolsa raqattanam.
Musılman qasiretimdi şıgara almas,

Jıyılıp jatsa-dagı perzent tabam.
175 Ayanbay men tüseyin namısına,
Qırımnan köz sala ber şabısına,
Jülde alıp kele bergen jüyrigiñdi
Qosa ber aş, toq demey şabısıña.

(7) Tüsedı öleñ dese qaygı-şerim,
180 Şıgadı ayqaylasam atşı terim,
Basılmas awzımdı aşqan men bir körik
Baradı ıqılasıña köñlim erip.
Jel sözdi täñirim bergen nege ayayın,
Şaşılğan nesibemdi jürmin terip.
185 Maqtanba malım bar dep bağıñızga,
Bağıñız tursa jaqsı tağıñızda,
Saniñdi awzıñdı ustap bir sogarsıñ
Basıñnan bağıñ taygan şağıñızda.

(8) QIZDAR TURALI

190 Jıyirmaga jetken qız kări bolar,
Öñi ketip şırayı sarı bolar,
Er elüwge jetse de ayıbı joq,
Är waqıtta birewdiñ jarı bolar.

Qız on beske jetkende may tartadı,
195 Ata menen enege jaw tartadı,
Eki közi el köşe töñirekte,
Şarasızdıñ küninen jük artadı.

Qız on beske jetkende talma moyın,
On altıda qızdardıñ qılsa toyın.

200 ...

On altıdan asqan soñ bolmaydı oyun.

Qız on beske jetkende keste aladı,
Jaman menen jaqsını eske aladı,
Jıyırмага jetkende täyke degen,
205 Ayuwşa jıygan mayın töske aladı.

(9) KÜLEN ŞEŞENGE

Tört awıldıñ bir biyi Külen şeşen,
Töreñizdi tuwra ber quday deseñ,
Ölseñde qabırında tek jatpaysıñ,
210 Töre berip birewden para jeseñ.

Tört awıldıñ bir biyi Külen qozgan,
Qızıl tilde Qoñıratta Külen ozgan.
Töre berip birewdeñ para jeseñ,
Qıyamette joq deydi biyden azgan.

215 (10) Baq köşse aqlıña qaramaydı,
Jaqsını jaman adam tabalaydı.
“Adam bası allanıñ dobi” degen,
Qayda aydasa sol jaqqa domalaydı.

Jigitter, at atanuw tım-aq qıyın,
220 At atanbay bolmaydı qurmet-sıyıñ.
Toptagı bay, taptagı biy bolsañ da,
Qolıñnan mal ketken soñ kelmes küyiñ.

(11) Küni şolaq bolgan soñ tüni qaytsin,
Jeñi şolaq bolgan soñ qolı qaytsin,
225 Özi jaman bolayın degen bar ma,

Bilimi, öneri joq, onı qaytsin.

- (12) Eki qatın algannıñ dawı üyinde,
Jaman qatın algannıñ jawı üyinde,
Jaqsı qatın algannıñ toyı üyinde,
230 Jaman qatın algannıñ sorı üyinde.

Salaq äyel awı da bolar tesik,
Qolın tığıp qasuwga oñay desip,
Tagdırdı mañdayıña jazgan bolsa,
Tabıygattıñ işine amal neşik.

- 235 Kez bolsa er jigitke jaqsı qatın,
Jaqsı qatın şıgarar erdiñ atın.
Jaman bolsa öz qılğan isterimen
Erine qaldıradı jaman atın.

- 240 Jaqsı sol erin külip şattandırsa,
Atqarıp tapsırmasın moynına alsa.
Eri joqta küyzeltpey şarvasın
Agayın, körşilerin jadına alsa.
Sapardan eri kelse üyge kirip,
Jılı jüzben qarsı şıgıp qolın alsa.

- 245 (13) TOQTINIÑ BATASI
Enesi janvardıñ iymegen be,
Köp qoydan şöp qatıgıp tiymegen be,
Anturgan qatın sawıp qaqtan ba,
Bolmasa, qoyşı oñdap baqpagan ba,
250 Altı ay jazday bir teñi kelmey jürip,
Moltır biy bizge arnap saqtan ba,

alla aqpar!

(14) Jamandar özin-özi zorga balar,
Bir özinen basqanı tömen sanar,
255 Jaqsılar agın suwday, asqar tawday,
Jaymalap qayda jaqsı orın alar.

Jigitter, saqtanıñız jaman dostan,
Dosiñniñ jamanınan artıq duşpan,
Öştesken jawdan adam saqtanadı,
260 Tiyedi “dostıq” ogı qapılıstan.

(15) Küleke jıyırmada arqar edi
Otızda biy, qırqında darqan edi,
Keşegi duwlap ötken Külekeniñ
Aldınan orıs, qazaq tarqan edi.

265 Alpıs bir müşel keldi merttey bolıp,
Ötpediñ sol müşelden serttey bolıp,
Keşegi duwlap jürgen er Küleke,
Suw tiygen söne qaldıñ örttey bolıp.

Astınan kök ögizdiñ tas kötergen,
270 Kisini arıqtagan as kötergen,
Bäri de tuwgan janniñ ölmey tursa,
Buringı ülken qayda bas kötergen!..

Astınan qara tastiñ suw kötergen,
Munardı suwga túsken buw kötergen,
275 Bäri de tuwgan janniñ ölmey tursa,
Buringı batır qayda tuw kötergen!..

(16) Bul ölim qayda joq?

Jarqıragan ayda joq,
Kürkiregen künde joq,
280 Öteri ötip ketken soñ
Mıñ teñgelik qayğıdan
Bir teñgelik payda joq.

(17) Jarga bitken jañgaqtı

Jannan bezgen jan deydi,
285 Qabırgadan saz keşip,
Jük süyregen nar jeydi.
Kewdesinen oq tiyse,
Vuh demegen er deydi,
Ötken qaytıp kelmeydi,
290 Alğanın quday bermeydi.

(18) Aşuw - duşpan bolganda, näpsi - jawıñ,

Aqıl - turgan aldıñda asqar tawıñ,
Jürekke aşuw kelip tolgan şaqta,
Deneñniñ bile almassıñ awruw - sawın.

295 Oylasañ mıñ bir päle tilden tuwgan,
Şeşender top işinde tildi buwgan,
Bir adam qatelikpen söz söylese,
Jabilıp mıñbir päle sonı quwgan.

(19) Jigitter, jaw almaydı aqıldasañ,

300 Bilgişke köp biletin jaqındasañ,
Qarap jürgen kisige adam tiymes,
Sabır qıp öz boyıñdı mıqtı ustasañ.

Jaqınnıñ jat boladı alıs bolsa,
Jat ta jaqın boladı tanıs bolsa,
305 Sırtıñnan jaman tuwıs tabalaydı,
Ayagıñ bir nãrseden şalıs bolsa.

Äytse de jaqsı tuwıs şıdamaydı,
Bir jerde aygaylasqan namıs bolsa.

(20) Är jerde qadir, qurmet körgen janmın,
310 Jaqsı menen jamandı bilgen janmın,
Jayımdı siz bılmeysiz, men jorga tay,
Taypalıp talay topqa kirgen janmın.

Jaqsılar bizdi esinen tastamagan,
Önersiz dep jamanga bastamagan,
315 Qariya qazaq, nogay estigen jan
Urınbagan qalmanı jasta magan.

Men özim talay sözdi xatpen jazgam,
Äzilden mert boladı artıq qazgan,
Ötken iske ökinsem ömirim zaya,
320 Tuyaqqa ilingendi qayta jazban.

Jaqsıñ jürgeñ jeri toy boladı,
Aqıl joq, key adamda boy boladı.
Körmege qanday jaman bolsa-dagı,
Parasat key şahbazda oy boladı.

325 Jamandar tıñdamaydı jaqsı sözün,
Süyreseñ de jaqsı iske burmas özin,

Nadandar asıl biles suwtas körse,
Gawharday-aq ayırmaz sonan közin.

330 Adamdı jön biletin dana dep bil,
İsterin jalqaw jannıñ şala dep bil,
Qur jaqsı elüwlerge kelse-dagı,
Bilimsiz sonday jandı bala dep bil.

335 Şeşen sol - söyler sözden qamalmasa,
Jaqsı sol - ister isin tāmamdasa,
Apuw-qupuw degenmen äwliye emes,
Künäsı künä üstine jamalmasa.

340 Jaman sol - jaqsı sözdi uga almasa,
Galım bolmas ustazdan duga almasa,
Molla esimın alğan jan tolıp jatır
Ne kerek gılım boyga juga almasa.

Keñes köp estiy bersen işte jatqan,
Bir quday söylesin dep til jaratqan.
Qızıl til, tirşilikte tebirenip qal,
Şeşender sendey talay jerde jatqan.

345 Zamandas qurbiñ kelse qadiriñ bil,
Artında äzil sözdiñ qaladı zil.
Jalpılama jamandar neme kerek
Şahbazdı nagız bizdey erim dep bil.

350 (21) Kedeylik er jigitke namıs emes,
Joq bolsañ tuwısiñ da tanııs emes,
Suwıq üy, arıq sogım, jaman qatın,

Üşewi kedeylikten alıs emes.

Joq bolsañ qızıl büyi üyiñ bolar,
Bar bolsañ kündiz-tüni jıyın bolar,
355 Alıstan kedeyliktiñ aldınan şıq,
Töbesi köringen soñ qıyın bolar.

Ant soqsa adam şirkin tosiladı,
Keri ketse, uyqı kep qosıladı,
360 Qul-qutan, qaraqalpaq bolsa-daqı,
Mal şirkin abıroyıñdı jasıradı.

(22) ŞAL MEN DEGDAR QIZ

Şal aqın jolawşılıp jürip bir baydıñ üyine qonadı. Baydiki qonaq asıga arıq toqtı soyadı.
Aldına tabaq kelgende Şaldıñ aytqanı:

365 Qısımın on eki aydıñ körgenbisiñ,
Ne, jawır, ne qotırdan ölgenbisiñ,
Etiñiz ata malga uqsamaydı,
Ne aza, ne kiyitten kelgenbisiñ?!

Baydıñ boy jetken qızı bar eken, sonda bılay dep jawap qaytaradı:

370 Maldıñ arıq bolğanın ködeden kör,
Ökpeleseñ etimdi özime ber,
Külekeñniñ balası Şal da bolsañ,
Aqı, pulıñ şıqqan joq, qawjañday ber.

Qızdıñ tapqırlığına riyza bolgan Şal aqın: “Ayta tús öleñiñdi, taspa boylı torı ekensiñ”, -
deydi.

375 Tañerteñ qız bir semiz toqtı soygızıp, qayta qonaqası beredi Sol waqıtta Şal aqın qızdı maqtap bılay deydi:

Degdar qız ekensiñ bir alma moyın,
Ujmaqtan jaratılğan jupar qoyın,
Jarqıragan zuhraday eki köziñ

380 Tarangar är tarapqa sozıp moyın.

Sizderdiñ men tañ qaldım jamalıña,
Aqılga tolıqsıgan kämaliña,
Elşiğe elüw teñge bermek maqul,
Arada xat apargan adamına.

385 Asıl goy бага jetpes osınday qız
Är eldiñ atı şıqqan tarawına.

Qız:

Oy, şirkin, Şalday bolsam sözge jüyrik,
Sizder arşın bolganda biz bir şiyrek,
390 Tulparga toptan asqan jetüw qayda,
Bäygige qosqanmenen baytal süyrep.

Sözimniñ ayıptama burıstıgın,
Tağı da maqtamañız durıstıgın,
Bir-eki awız sizderge nazım aytsam,

395 Süytkenmen bar ma menen şıgar şıgın

Şal:

Öleñge sen eşkimnen qalıspassıñ,
Menimen topqa tüsip jarıspassıñ,
Şiyrekten quralğan soñ kez bolatın,

400 Teñelip kez boldım dep alıspassıñ.

Şıragım, söz söylediñ äwel basta,
Bala joq öleñ aytqan sendey jasta,
Qolga alıp, jalgız meni saw köterme,
Önerli jigit joq pa menen basqa.

405 Bilersiñ sen de öleñdi oylay berseñ,
Är ülgı körseter em qasıma erseñ,
Awzıña tükirmey-aq awısar em,
Jol qılıp öz şamañşa berim berseñ.

Düniye tilemeymin senen tipti,
410 Alar dep meni düniye bolma küpti,
Aqıl awıs degendey, ırıs jugıs,
Sen-dagı körinesiñ öleñge epti.

Paydamdı tiygizermin kelse şamam,
Qolıña al oy oylanıp qagaz, qalam,
415 Aqınnıñ asa ziyrek äñgimesin
Jıyıp al ülgı qılıp tegis tämam.

Aqın bol bögelmeytin til men jagıñ,
Jazuwdan toqtalmasıñ on sawsagın,
Artılıp alapatıñ abıroylı,
420 Kün sayın öse bersin öner bağıñ.

Aqınnıñ aldı, artına baqqasın ba,
Tasıgan suwday bolıp aqqasın ba,
Üyiñe men kelgende aytpaganda,
Atañnıñ aytamısıñ qağ basında.

425 Qız:
Älim joq sizdey ermen alısuwga,
Sizbenen şamam kelmes jarısuwga,
Jañbirdiñ iritkisindey biz bir şalşıq,
Şalşıq qaşan teñelgey aqqan suwga.

430 Öleñdi tapsam jaqsı oylay berip,
Biraz kün önege alsam qasıña erip,
Körsettiñ bir nãrseni iyşaratpen,
Alamın men dugañdı neni berip?

Atıñız sizdiñ jurttqa bolgan dastan,
435 Öner men bilimiñiz jurttan asqan,
Degeniñ “Atañ bası” awır tiydi,
Tulpardiñ balasımın, sirä saspan.

Özimde bolmasa da zatımda bar,
Jaqsımen ata tegim aralasqan.
440 Baqıtın özi bergen özi aladı,
Qolıñda tastap jiber bolsa aspan.

(23) Eki arıstan jabılsa dãwdi öltirer,
Ajal jetse awruwsız sawdı öltirer,
Qanıpezer buzaqı jigit bolsa,
445 Tınış jatqan eline daw keltirer.

Dos bolma mayda tildi külgenmenen,
Biymagına sırtı jıltrap jürgenmenen,
Ärkim de öz degenin istep jatır,
İytke ayıp sala ma ürgenmenen.

450 (24) Jamanga dāwlet bitse awa aynalar,
Jaqsıǵa dāwlet bitse baq aynalar,
Basıña jazatayım bir is tüsse,
Arası dos pen duşpan abaylanar.

Jaqsını alıs, jamandı jaqın deme,
455 Jaqsı atansañ birewdiñ qaqın jeme,
Jaqsımın dep birewdiñ qaqın jese,
Jaman adam sol bolar, maqul deme.

(25) Aytayın biraz keñes bastan keşken,
Jamandıq, körgen zalal ketpeydi esten,
460 Bir magına är jaqsıda degen söz bar,
Aytqanı keybir şahbaz kökey kesken.

Aytısqan wagdalı jeriñde bol.
Dostıqtıñ asarı joq künde desken.
Sıyırday muz jalagan meyiriñ qanbas,
465 Jamanga jazatayım isiñ tüsken.

Ajarga jaman adam qaramaydı,
İsterdi kelgen, ketken sanamaydı,
Basıña is tuskende jaman dosıñ
Berüwge at quyrıgın jaramaydı.

470 Jüyrikti elde kördim taltan şıqqan,
Bäygeden keledi eken talmay şapqan.
Qızıǵı jigittiktiñ sol emes pe,
Aralap ärbir jerdiñ dämin tatqan.

Degenşe jigit momın, jaman deñiz,

475 Şaban artıq bola almas jaman attan,
Tülkidey tünde jortıp jürgeninde
Almasın ayagıñnan temir qaqpan.

(26) Bir jigit bar - qur jan,

Bir jigit bar - tiri jan,

480 Bir jigit bar - jigit jan.

Qur jan deytin jigit -

kewdesinde janı bar, eş nãrseni bitirmeydi,

Tiri jan deytin -

bar tapqanın kiyim men asqa satar,

485 jaqın körgen dosın jatqa satar,

Qızıl belbew, şoñqıyma etik, üki tagıp,

ãrkimdi bir sıqaq qılar;

Jigit jan deytin jigit -

segiz qırlı, bir sırlı bolar.

490 (27) Qarawıl qana deytin bir qatın boladı:

tañerteñ turadı,

tündikti oñınan aşadı,

ketip bara jatqanga köz salıp,

ötıp bara jatqandı adal aladı.

495 Ekinşi äyel - qınalı barmaq deytin:

az nãrseni köptey qıladı,

kiyimine kir juqpaydı,

aşına qılşıq turmaydı,

düniyesiniñ bãri taza boladı,

500 eriniñ barı, jogın bilgizbeydi,

Er egiz, eñbeksiz jalgız degen,

osı talaylı erdiñ qolına tüsedı.

Üşinşi - aşıp atar, jatıp işer...

bastama etik körpildek,
505 sıyır japası sırpıldaq,
sormaıday erge jolıgadı.

(28) Kedeydiñ üş türi bar oylaganda,
Baylıq joq qanagatsız toymaganga,
Bas belgi degen bir türli kedey bar,
510 Moyının kedeylikke burmaganga.

Kedeydiñ bir türi bar - elgezegi,
Jumsasañ, tiliñdi alıp qolga qonar,
Qızmetimen ärkimge jaqın bolıp,
Sol kedeydiñ tübi aqırda oñar.

515 Kenje ulı kedeyliktiñ uyqı mırza,
Erte jatıp, keş tursa janı ırza,
Bir azıraq bas qosıp keñeseyik,
Sälem ayt erinşekke, kelsin munda.

(29) Alğanıñ jaqsı bolsa qara jerdey,
520 Jaqsımenen sırlassañ şıqqan ördey,
Ötpes pışaq, şaban at, jaman qatın,
Añ almagan küyşil qus - bäre birdey.

Alğanıñ jaqsı bolsa qorganday-dı,
Jaman bolsa qaytesıñ, sormaıdaydı,
525 Atıñ jüyrik, alğanıñ jaqsı bolsa
Astıñda jıljıp jürgen jorgañday-dı.

Köşkende jaqsı qatın atqa jeler,
Jaman qatın bayınıñ sözün böler.

Jaman qatın belgisin tagı aytayın,
530 Awıl üyin tikkende köşi keler.

Tıñdasañ jaqsı keñes qulaq qurışı,
Tätti uyqı, qalıñ tösek janniñ tınışı.
Jüyrık at, tüzüw mılıq, suluw qatın,
Mal men perzent - adamniñ dāwlet qusı.

535 **(30)** Jaqsı äyel boyın tüzep sılaqtaydı,
Öz bayman basqanı unatpaydı,
Üyine meyman tüsse xoş keldiñ dep,
Eş adamnan ruqsat suratpaydı.

Jaman ayel bayımen urısadı,
540 Meyman kelse qabağı tırısadı,
Bul üyden şay işkenmen oñbassıñ dep,
Meyman baygus basqa üyge jılısadı.

Jaqsı äyel dāwletiñe jol keltirer,
Äyeliñ dolı bolsa künde öltirer,
545 Jaqsıdan jaman tuwgan bala bolsa,
Ataga üyde jatqan söz keltirer.

Jaqsı äyel aytqan sözdi kekter qoymas,
Osal jigit äyelge better qoymas,
Jawız qatın qabagan iyt sıyaqtı
550 Er jigittiñ tübine jetpey qoymas.

(31) Önerşek jigitlikte jürme beker,
Bir keñes jurt tıñdarlıq aytsañ neter,
Ülgili jaqsı sözden taglım berseñ,

Xalıqqa tört-bes duwan atıñ keter.

555 At aspanda, nur peyište degen söz bar,
Qudayım jaqsı dese ujmaq neter,
Qanagat amandıqtıñ qadirin bil,
Jastıq ötip, kârilik bir kün jeter.

Jastıqtıñ qızıgı bar küninde jas,
560 Öner berip âr jerge aylasañ paş,
Aldına bir jamannıñ is bop barsañ,
Parqı joq köñilinde ayaq pen bas.

Bilimsiz wıljıgan jas ne kerek,
Bolmasa at atalgan qayıruw nas,
565 Şoñqayma etik, tülki tımaq kiygen jastar,
Ne kerek jaman bolsa esirik mas.

Aganıñ atın kütıp qızmet etpey,
Nasıbay atsa ernine bılıqqan nas,
Özi jaman jaqsını köre almaydı,
570 Sırtınan gaybat aytıp atadı tas.

Munday jannıñ âdeti osı dep bil,
Özine dos taba almay jıynaydı qas,
Nemere birge tuwgan jamagayın
Bul jandı jaqınım dep aytıp bolmas.

575 (32) Buringı bar kisiler boldı jarlı,
Bardan jarlı bolgandar boladı arlı.
Küñnen qatın, quldardan iyesi bar,
Taqa jaman demeydi malı bardı.

Kelmeydi tawdıñ körki tas ketken soñ,
580 Er jigit şaw tartadı jas ketken soñ,
Kelispes işip-jegen bäybişeler,
Qolınan qara saba, as ketken soñ.

Taw tolagay köriner tası ketse,
Är el jesir qaladı bası ketse.
585 Kâri küş ne boladı, wa darıyga,
Asıraytın qolınan jası ketse.

(33) Jer türleñtip jarattıñ
Jelkildegen bozımen,
Qoy türleñtip jarattıñ
590 Bawırınan emgen qozımen.

Ağaştı da türleñttiñ
Japıragın jayqaltıp,
Qustardı da türleñttiñ
Jumırtqasın şayqaltıp.

595 Tawlardı da türleñttiñ
Jılğalap aqqan bulaqpen,
Eşkilerdi türleñttiñ
Bawırınan emgen laqpen.

Kölderdi de türleñttiñ
600 Jagalay bitken quraqpen.
Bir jaratqan pendeñmin,
Perzent üşin jılatıñ.

Balalı arqar mañıraydı,
Balasız arqar zarlaydı,
605 Balalını körgende
Eki közim jaynaydı,
İşim ottay qaynaydı!

Büytip jürsem Serdeke-aw,
Garip bir basım ne tabar,
610 Üyge kelsem, qatındar
Menen de jaman zar qagar!..

(34) Meke menen Medine joldıñ uşı,
Alıs sapar deydi goy bargan kisi.
Ata menen anañdı qurmetteseñ,
615 Meke bolıp tabılar üydiñ işi.

(35) Baq-däwlet, jeti münıyat bolsa joldas
Tört baqıt bir adamga sirä qonbas,
Bosagasın altınnan soqsañ-dagı
Perzent süymey adamnıñ meyiri qanbas.

620 Alganıñnan ul perzent tuwa qalsa,
Qıyamet, mahşarga deyin barganıñız,
Alganıñnan ul perzent bolmay qalsa
“Qun fayaqun turjagun” bolganıñız.

(36) Şayı, sıysa, asıl qılış erdiñ körki,
625 Er jigit jawga attangan erdiñ körki,
Jarasar ärbir närse öz sänimen,
Aqquw qus aydın şalqar köldiñ körki.

Gül şeşek orman ösip jelkildegen,
Biyik taw, asqar töbe jerdiñ körki,
630 Agayın bir vaqıt jaqsı bolsa,
Sonımen tabıladı eldiñ körki...

(37) Qorqaq emey nemene qaşqan kisi,
Batır emey nemene şanısqan kisi,
Mıñ jılqılı baylardan nesi kem
635 Orazasın üyinen aşqan kişi.

Qonbay tastap keter me taldı kisi,
Aşuwlansaq boladı jarlı kisi,
Aşuwlansa qolınan tük kelmeydi,
Oramına keltirer maldı kisi.

640 (38) Söylep qal, söyle tilim, arıs keldi,
Aldıña söyleytugın namıs keldi,
Söylep qal, qızıl tilim, osındayda
Qısqarıp uzın dünüye qarıs keldi.

Söylep qal, söyle tilim, iyeñ keldi,
645 Aldıña söyleytugın jüyeñ keldi,
Söylep qal, qızıl tilim, osındayda,
Qısqarıp uzın dünüye süyem keldi.

Söylep qal, söyle tilim, ölmey turıp,
Basıña kezekti ölim tönbey turıp,
650 Söylep qal, qızıl tilim, osındayda,
Öziñe jala-qawıp kelmey turıp.

Söylep qal, söyle tilim, baq barında

Basıñda söyleytugin jaq barında,
Söylep qal, qızıl tilim, osındayda
655 Artımda miyras qalsın jastarıma.

(39) Jastarga baqıt, baylıq den saw bolsa,
Tawfiyktan ayrıladı jemsaw bolsa,
Er jigit qapalıqpen qartayadı,
Qatın jaman, mingen at qırsaw bolsa.

660 Jastarga jaqsı esim molda degen,
Aramga jaramaydı alla degen,
Beliñdi täwekelge bek baylasañ,
Böri men er azıgı jolda degen.

(40) Ata-ananıñ qadirin
665 Balalı bolganda bilersiñ,
Agayınıñ qadirin
Jalalı bolganda bilersiñ.

Däwletinniñ qadirin
Mal ketkende bilersiñ,
670 Mañaydağı duspandı
Tün jetkende bilersiñ.
Qona berse jeriñ tozar.

Şaba berse eliñ azar,
Jasay berse eriñ azar,
675 Eriñ azgan kezinde eliñ azar.

(41) Xannan taqıt tayarda
Qaraşı jurtpen qas bolar,
Baydan baqıt tayarda
Däwletine mas bolar,

680 Käriden abıroy tayarda
Añdığanı as bolar.
Jetesiz tuwgan jigitter
Jıyırma beste jas bolar.

(42) Köqala köl, nar qamıs,
685 Qar üstinde ot janar,
Balası jaman tuwganniñ
Äkesin tüye üstinde iyt qabar.

(43) Biz dagı kelip qappız elüwlerge,
İlgeri köz salamız kerwenge.
690 Alpıs barsañ, jetpis tur köldeneñdep,
Şaqırar zamandas joq beri kel dep.

Jetpis kelseñ seksen tur aragıraq,
Barsañ tusaw saladı taragıraq,
Üş jüzge başşı bolıp ötseñ-dagı
695 Biylikti aladı eken qatın, bala-aq.

Egerde toqsan barsañ jatqanıñız,
Mıljuñdap bala sözün aytqanıñız,
Ayaqtı bir basuwga xaliñ kelmey,
Alañsız birjolata qatqanıñız.

700 (44) Sabınıñ saqar bolsın deni, kelin,
Körmediñ şıbın qurlı meni, kelin,
Jurt sıylagan basımdı külge teñep,
Jayarmın talay jerge seni, kelin.

(45) Wa,

705 Quwanış qaygımenen jubay deydi,
Ünemi quwanbassıñ uday deydi,
Päleme riyza, qazama sabır etmeseñ,
Bir alla qaharlanıp bılay deydi:

“Qolına mıltıq alıp atsın, - deydi,-
710 Bolmasa qılış alıp şapsın, - deydi,-
Päleme riyza, qazama sabır etpese,
Menen başka qudaydı izdep tapsın”, - deydi.

Wa,
Olay bolsa qudaydı atpaq qayda
715 Qılış alıp nayzamen şappaq qayda,
Pälesine riyza, qazasına sabır etpey,
Jer men köktiñ arasınan şığıp ketip,
Başqa bir qudaydı izdep tappaq qayda!...

(46) Köşkende kölik bolmas tüye aldında,
720 Erüwde sawın bolmas biye aldında,
Aqırgan ajdahaday ayuw kelin
Biz tügil qudayınan uyaldı ma.

Kelinde de kelin bar sara kelin,
Key kelin as bermeytin qara kelin,
725 Kez kelgende tüsirip qurmet etken
Anamızday bolmay ma mına kelin.

(47) On beste tartıp mindim attın jalın,
Sol kezde aytqan sözim ot pen jalın.
Bürkittey tasqa tüsken talap etip,
730 Sonımen biraz jürdim uzın sarın.

Qurdım men on segizde jigit saltın,
Bayqamay eş nârseniñ aldı-artın.
Basım bulbul, ayagım düldil boldı,
Perzent joq, buzadı eken erdiñ şartın..

735 Jıyirmaga kelgen soñ,
Jın quwalap aqtadım,
Jıyırma beske kelgen soñ,
Jaqsılardı jaqtadım,
Otız jasqa kelgen soñ,
740 Är isin süyip maqtadım,
Qırıq jastan asqan soñ
Artıq aytqan sözderim,
Senen de payda tappadım.
Elüw jasqa kelgen soñ,

745 Pirdiñ sözün saqtadım.
Alpısqa jaqın kelgen soñ,
Ölimnen habar jeter dep,
Täwba qılıp toqtadım.

(48) Alpıs jas - bul bir ötken ömir säni,
750 Alpısta boyda quwat turmas bäri,
Qızıqıñ jigittikte körgen bir tüs,
Qayta atpas jigittiktiñ altın tañı.

Jıyırma bes endi kelmes albırt jasıñ,
Qayratıñ qıyratqanday tawdıñ tasın,
755 Alpıs alıp bar küşten tamtıq qalmaq,
Kärilik bärin jeñip bolar basım.

Bul alpıs äwel kelip bastan alar,
Onan qala tömen jaq, astan alar.
Julın tuta, segiz köz, jambas, tize,
760 Tügel jaylap ayaq pen qoldan alar.

Qartaysañ nurlı jüzden sıray keter.
Boydağı jastıq quwat bări biter.
Oqtay tüzüw müşeñiz бүкşiyse eger,
Basıñ bola jazdaydı jerge jeter.

765 Alpıs jas ayagıña tusaw salar,
Mezgilsiz jürüw-turuw bări qalar.
Boladı añdıganıñ ottıñ bası,
Bolmasa üyden attap jeriñ barar.

Kärilik jarasadı sänimenen,
770 Onıñ säni keledi malımenen.
Joldası arqa jılıtar, ayaq sıypar,
Jumsaq tösek, tätti tamaq barımenen.

Jaqsı eken kärilik şirkin jür demese,
İşip-je de, jata ber tur demese.
775 Tağı da kelispegen bir jeri bar,
Jastardıñ jıymına kir demese.

Kärilik elden burın tüsiñdi alar,
Arpa şaynap, as işer tisiñdi alar.
Ölmeymin dep dünüye üşin öner qılğan
780 Oyıñnan tük qaldırmay esiñdi alar.

Onan keyin kärilik köziñdi alar,

Qulaq ketip, awzıñnan söziñdi alar,
Belden medet, tizeden quwat ketip,
Eñ soñında añqaytıp öziñdi alar.

785 (49) Şal:

Bulaqtan künde kelip suw alasıñ,
Qayter eñ suwım bermey quwalasam,
Bayağı jıyırma bes jas qaytıp kelip,
Jıgıp sap tal tösiñdi uwalasam?

790 Qız:

Şal ata-aw, aytqan söziñ esten ketpes,
Tülkige tawdan qaşqan qusiñ jetpes,
Tükti kilem tügindey... bar.
... sirä de ötpes.

795 Şal:

Tawlardıñ men körmegen añı bar ma,
Tülkiniñ men körmegen tañı bar ma,
Eki ayaqtı...
...tastan soqqan tawı bar ma!?

800 (50) Jigit:

Nasıbay at janıña qasıñ bolsa,
Qayırgı ber bir ayaq asıñ bolsa,
Tarazıga salganda tömen tartar,
Täwbañnan da künä isiñ basım bolsa.

805 Şal:

Nasıbay atpaganıñ jaramaydı,
Onı atpasañ boyga qan taramaydı,

Parız, wäjip, sündetti tamam qılsañ,
Qudayım nasıbayga qaramaydı.

810 (51) Şal:

Düniye oylap tursam jalğanıñ-ay,
Şınımın, jalğan düniye, qalğanıñ ba-ay,
Jawırınım qurısıp, şaşıp otır,
Kelip sıynap jiberşi, alğanım-ay!

815 Kempiri:

Bul düniye bärimizden keter ötip,
Qız künimnen boldım goy sizge nesip,
Ayında da paydañdı körmeymin,
Qaytemin bostan-bosqa qızmet etip.

820 Şal:

Şal aqın Orta jüzdiñ men emes pe em,
On beste urğaşıga ken emes pe em,
Men sagan jıyırmamda boldım joldas,
Qurıtqan sonan beri sen emes pe eñ!?

825 Kempiri:

Uşadı kök ala üyrek köl degende,
Qara suw bal tatıydı şöldegende,
Awzıña kelgen sözdi irikpeysiñ,
Aljıgan, ne jınıñ bar söz degende.

830 Şal:

Düniye qızıq eken jasıñdagı,
Baradı ötip dāwren basımdagı,
Ayına bir paydamdı körmegen soñ,

Qasıma ne qıp kelsin qatın-dagı.

835 **(52)** ...

Toqsan bawlı aytayın tor özbek,
Zamanında mal bitken zor özbek,
Paygambardıñ batası tiygen deydi
Sonıñ uşın bayıgan sol özbek.

840 Özbeksiz el bar ma tamam elde,

Özbektiñ öskeni ol bir belde,

Toqsan bawlı özbek ayrılıptı

Tañbalınıñ molası degen jerde.

Tilese berer tilek bir qudaydan,

845 Orta jüzde xan ötpes Abılaydan,

...

...

Abılaydıñ tusında qutpan bolgan

Söleyin Bayan, Qanay, Joldıbaydan.

850 ...

...

Quday jaqsı jaratqan nur ekini ayt,

Elde jaqsı bar bolsa bir-ekini ayt,

Atıgayda tört qasqa batır ötken

855 Janteli, Jäpek, Küleke, Tilekeni ayt.

...

(53) Ayta berse tawsılmas Şal keñesi,

Meşkeydiñ jilinşik öter keñ öñeşi.

Aldına kelgen astı jawday şabar,

860 Basqanıñ bolsa-dagı nesibesi.

Qur men duwadaq şöldi biledi,

Qarga men quzgın eldi biledi,
Uyatsızga bas penen jambas qoysañ,
Qorqaw qasqır sekildi jewdi biledi.

865 (54) İyman - qoy, aqıl - qoyşı, nāpsi - bōri,
Bōrige qoy aldırmas erdiñ eri,
Tayaqtı qattı ustap qoyşı tursa,
Jolamas eşbir päle şaytan-peri.

870 Aram bolsa qaşadı suw kisiden,
Estimegen söz şıgar sum kisiden,
Kitap - quran aytqanı ras bolsa,
Ujmaq körer bir jan joq bul kisiden.

Jarlıgı eki bolmas xaq qudayım,
Janında serigi joq daq qudayım,
875 Janımdı alsañ, qudaya, iymanmen al,
Şaytannıñ qazasınan qaq, qudayım.

(55) Şejireli qartıñ bolsa,
Qagazga jazgan xatıñ degen,
Qarttıñ sözi kitapqa jaqın degen.
880 Jer ortada ölmesin atıñ degen,
Er ortada ölmesin qatınıñ degen.
Jigittiñ algan jarı jaqsı bolsa,
İymanıñnan basqadan jaqın degen,
Jigittiñ algan jarı jaman bolsa,
885 Qanşıq iyttey taqımdar kăpir degen.
Ata-babañ ülgisi
Qazılğan qara jolmen teñ,
Agayınıñ köp bolsa

- Ulug äsker qolmen teñ.
- 890 Jigittiñ alğan jarı jaqsı bolsa,
Jumaqtağı xormen teñ,
Eger de jaman bolsa
Mına mañdayga bitken sormen teñ.
Wa, jigitter,
- 895 Äyel alsañ qarap al aqıldısın,
Ol seniñ aqırettik jaqın kisiñ.
Kelgen meymanıñdı jäne tuwganıñdı
Birdey tärbiyelep,
Ol jäne umıtpasın xaqtıñ isin.
- 900 **(56)** Erimniñ bir turmanı üzeñgisi,
Qız on beste keledi tüzelgisi,
“Ayagın kör, asın iş” degen söz bar,
“Şeşesin kör, qızın al” sol belgisi.

- (57)** Bul düniyeniñ mısalı
- 905 Uşıp ötken quspen teñ,
Ömirde körgen jaqsılıq
Uyıqtap ötken tüспен teñ,
Atadan miyras aqılıñ,
Tüzik aytqan maqulıñ,
- 910 Lüzim bolğan ispen teñ.
Ülkennen körgen zorlıgıñ,
Jamannan körgen qorlıgıñ,
Oylap tursañ, bozbala,
Duşpannan körgen küşpen teñ.
- 915 Agayınıñ köp bolsa,
Birliğı onıñ bek bolsa,
Jamandıq jer kez kelse,

- Bir-birine sep bolsa,
Bütün turgan buzılmay
- 920 Otız eki tispen teñ.
Aydındı jaqsı aymen teñ,
Jomart jigit baymen teñ,
Şeşen jigit dürmen teñ,
İymansız köñil kirmen teñ.
- 925 Aqlı joq nadandar,
İs bitirmes jamandar,
Jüz bolsa da birmen teñ.
Mektepten sabaq alsañız,
Alwa, şeker, balmen teñ.
- 930 Sayası joq bāytetek
Sazga bitken talmen teñ,
Jaman tuwsa balañız,
Bugıp ösken tazben teñ.
Qaygı oylagan jigittiñ
- 935 Keñ dūniyesi tarmen teñ,
Vayımşıl adamnıñ
Aldı tuyıq jarmen teñ,
Jetesi jaman bozbala
Toqsandagı şalmen teñ.
- 940 Jaqsınıñ aytqan aqlı
Qazuwlı sara jolmen teñ,
Jamanga aytqan aqlıñ
Agıp ketken selmen teñ.
Qas jamannıñ ornı bar,
- 945 Kesek te bolsa körmen teñ.
Jomarttıq qılğan jigittiñ
Iqılasın bayqasañ,
Tolqıp soqqan kölmen teñ.

- Jaqındap kelgen kârilik
950 Jayıp qoygan körmən teñ.
Jaqsı qatın alsañız,
Jaqsılığın bildirer,
Erin jönge köndirer,
Anıq osı, bozbala,
955 Jumaqtan şıqqan xormen teñ.
Alğanıñ jaman jolıqsa,
Jamandığın bildirer,
Er qadirin ketirer,
Onıñ özi, bozbala,
960 Mañdayga bitken sormen teñ.

- (58)** Put boldım dep maqtanba,
Odan da awır batpan bar,
Biy boldım dep maqtanba,
Asqar ala tawmenen
965 Ar jagında aspan bar.
Basıma baqıt qondı dep
Kemimespin endi dep,
Zawaldı jalğan dünüyege
Bile bilseñ taspañdar.

- 970 Qarsı jürgen adamıñ
Basın iyse dostıq qıl,
Jeñilse duşpan dostıq qıl,
Ayaqqa salıp baspañdar.

- (59)** Qazaqqa payda mınaw: malın baqsın,
975 Otqa jayıp, suwarıp, bağıp-qaqsın,
Ulda bir köz, jalşıda eki köz joq,
Soqır kisi mal jayın qaydan tapsın.

Baylar malın baqsa eken özi jürip,
Kedey de ölmes edi künin körip,
980 Öz malın özi baqpay bos qañğırar,
Bir kedeydi jaldaydı payda körip.

Jaman bay kimdi ondırar özi oñbagan,
Janın qorttap, suwıqqa bir toñbagan,
İşpey, jemey, kiymesten ketedi ötip,
985 Key jaman mal bitse de baq qonbagan.

Küt degen buringılar malın astın,
Maldıñ astın kütpeseñ mandımassıñ,
Aldıñnan mal, üstinnen üyiñ ketse,
Kewek qıp jata almassıñ qardıñ astın.

990 **(60)** At suluw, aygır mıqtı jalımenen,
Batır mıqtı, bay küşti malımenen,
Jeti jurttı biylegen biy bolsañ da,
Ärkimdi alsın quday tabımenen.

Bilimsizge ne kerek bil demese,
995 Sıylaganı sol bolar tildemese.
Şaqıruwsız adamnıñ qadiri joq,
Özi kep, bizdiñ üyge jür demese.

Jaman bolıp ne kerek tiri bolıp,
Tiri jürgen köp jannıñ biri bolıp,
1000 Sarı altınday tolqıgan qayran nurım
Betimizge jabıstı siri bolıp.

(61) Belime jip buwındım belbewsizden,
Jigitter, qatın alma körgensizden,
Qatındı alar bolsañ körgensizden,
1005 Gaziyz basiñ qor bolar tergewsizden.

Bizdiñ Şal dep qoyadı toqal attı,
Toqalmenen bolmassıñ maxabbattı,
Qıyğaştan ala közben qaraganda,
Urgannan boladı eken ol da qattı.

1010 Jaz minip, küz jaylagan boz ingenim,
Janwar, jawır qılmay köp jürgenim,
Kewdeñ - ana, bökseñ - qız zayıbım-ay,
Sen ketken soñ ne boldı qayran künim!..

(62) Qızıgın talay kördiñ jıygan maldıñ,
1015 Iğı jılı keletin qalıñ taldıñ,
Tündik jaba şıqqanda añdıp turıp,
Jäwkemdewşi ek toqalın talay şaldıñ.

Esildi örley qalıñ tal şıgatın,
Tilimdi meniñ aytqan alşı, qatın,
1020 Qırıq temirdiñ qılawı qosılğan jer,
Öziñe anıq senseñ, barşı, qatın.

Jigit jatpas el köşip qongan küni,
Qoy soyıp aq mayına toygan küni,
Qızıgı düniyeniñ osındaymen,
1025 Ölgen jaqsı mindaydı qoygan küni.

(63) Şal aqın qartaygan kezde jolawşılap kele jatıp, aqın qızga uşirasadı. Sonda Şaldıñ aytqanı:

Biz alıstan kelemiz tas artqanday,
Awıp, talıp kelemiz bos artqanday,
1030 Jasıñ kişi bolsa da qulaq kări,
Kärilikke dawa bar ma jasartqanday?

Qızdıñ jawabı:

Alıstan kelemisiñ tas artqanday,
Awıp, talıp kelemisiñ bos artqanday,
1035 Qulağıñ tınış, tösegiñ qalıñ bolsa,
Odan basqa dawa joq jasartqanday.

(64) Qatın şaylaw bolğanı - bolmaganı,
Kelin şaylaw bolğanı - oñbaganı.
Ogan da aq un menen sarı may kerek,
1040 Qaptaldap qalıñ sordıñ qoymağanı.

Tasqa nege qonayın taw turganda,
Suwdan balıq qutılmas aw turganda,
Teñiñ tawıp tereñge qolıñ serme
On kisimen qonasıñ tım qurganda.
1045 Jigitter, şamañ kelse, şalqıp, tolqı,
Alpıs täniñ denende saw turganda.

(65) Kelin jaqsı bolsa -
Üyiñe köp kisi keledi.
Kelin jaman bolsa -
1050 Kelgen kisi ketkisi keledi.
As quy deseñ tökkisi keledi,
Tökpey quy deseñ sökkisi keledi.

(66) Üş-törtten talap ettim asıq jıynap,
Jügirdim jalañ ayaq jandı qıynap,
1055 Boqtasıp, köringendi boqpen atıp,
Araga kire almadım kisi sıylap.

Segizde bala bolıp oynap edim,
Togızda taylı suwga boylap edim,
On bes pen on altınıñ arasında,
1060 Jelkemnen aların da oylap edim.

Jıyırmada qurıp öttim jigit saltın,
Oylamay eş nãrseniñ aldı-artın,
Bar bolsa elde suluw meniki dep,
Bolmaptı eş nãrseden sonda parqım.

1065 Otızda or qoyanday arıstadım,
Bolsa da qaydan dübir qalıspadım,
Bürkittey tasqa qongan talap etip,
Aldında xan-qaranıñ qarıştadım.

Qırq ta bir jas eken, qırdan astım,
1070 Köñildi tasıp jürgen äreñ bastım,
Janasıp jaqsılarmen äzil aytıp,
Arada sol sekildi orındastım.

Elüw de bir jas eken eseptewli,
Eseptep eldiñ jönin bilsek deydi,
1075 Keşegi jıyırma bes jas qaytıp kelip,
Köñilim burıngıday jürsek deydi.

Alpısta al bõridey zaman bolar,
Qartaysañ aqlıñ da şaban bolar,
Jetpiste jer tayanbay tura almaysıñ,
1080 Dawasız bul kãrilikke ne amal bolar.

Seksende tuyagıñdı serippeysiñ,
Selt etip eş nãrsege elikpeysiñ,
Toqsanda totıqsıgan sen qorgasın,
May quyıp qorıtqanmen birikpeysiñ.

1085 Keledi toqsan togız,
Tagı da jüz...
Er bar ma jüzge kelgen,
Biz baygustan küderiñdi üz.

(67) Qasır-qusır şaynayıñ qayran tisim,
1090 Tis ketken soñ ketti goy meniñ küşim,
Kesek-kesek tuwraydı, özi jeydi,
Janı aşıydı dep sengen jaqın kisim.

Kãrilik bizge keldi kezimenen,
Kelin jaman qaraydı közimenen,
1095 Turıp kelip qolımen urmasa da,
Urganday-aq boladı sözimenen.

(68) Kãrilik - külge awnagan qotır buwra,
Keşegi jaqsı qayda sözge tuwra,
Kãrini sıylamaymın dep niyet qılsañ,
1100 Körpeni qalıñ sal da maydı tuwra.
Şaydıñ körki qant pen may, bawırsaqta,
Şay işpey tura almaymız awırsaq ta,

Kärini sıylamaymın dep niyet qılsañ,
Maylı etti usaq tuwrap sarımsaqta.
1105 Buringı ötken dāwren qaytıp kelmes.
Zarıgıp kündiz-tüni sagınsaq ta.
Jastardıñ birewindey bilgendeymiz,
Qartayıp äbden esten jañılsaq ta.
Jastardıñ qolayına jaga almaymız,
1110 Aytqan sert, wädeden tabılsaq ta.
Tusıñmen tört qubıla bop ursañ-dagı,
Keyingige jaqpaymız ne qılsaq ta.

(69) Kemşilik berdiñ, alla, bir quwatqa,
Boydagı toqtaw ettiñ şahvatqa,
1115 Qaytpaytın keşe jawdan argımagım,
Tüspeysiñ aydasam da keñ suwatqa.

Keñ suwat janiñ süyip üyrengeñ jer,
Tuwgan er köñil süyip süyrelgeñ jer,
Basına talay janniñ erik qoymay,
1120 Kriptar bop iynemen tüyrelgeñ jer.

Bir onsız gaşıqtıq joq er basında,
Kerekti jāne qostım joldasına,
Hawanı Adammenen joldas qılıp,
Kim qıldı layıqtap ol basında.

1125 Birine küş, birine körik berdi,
Körikke qumar etip erik berdi,
Atadan sol sıyaqtı miyras qaldı,
Ayaymın küşim jetse endi nemdi.

Ökinem ötken iske joqtı qarap,
1130 Otıram ornı bolsa barga sanap,
Ärine, etken talap, oylagan oy,
Tursa eken layıqtı iske jarap.

Tap deymın talap etip jaqınım,
Qaramay tentek, qıysıq, maqulım,
1135 Basıña kelgen iske şükirlik qıl,
Düniyenıñ kim jetedı aqırına.

Burıngı köp jükterdi artqan narım,
Jürmey tur osı künde şaqırımğa.

(70) Ulgayıp qartayadı jastan adam,
1140 Jas qartaysa qaladı astan adam,
Jetkenin kâriliktiñ eskermeydi
Köñli ösip, meymanası tasqan adam.

Kârilik qartayganda bastan keler,
Agarıp, basıñdagı şaştan keler,
1145 Jasında qanday körkem bolsañ-dagı,
Qırjıygan qabaq, mañday, qastan keler.

Kârilik qartayganda közden keler,
Belgisi aljıgannıñ sözden keler,
Sırtıldap buwındarıñ ebi ketip,
1150 Belgisi ayaq jaqta tezden keler.

Qartayganda mükistey bolar qulaq,
Jas agıp, eki közden turar jılap,
Närseni basqa körgen köre almassıñ,

O ne dep körgenderden biler surap.

1155 Bir jaman kârilikte tüsse tisiñ,
Awızdan opırayıp keter pişin.
Jasında oymaq awız suluwlardıñ
Özgertip bul kârilik alar tüsin.

Bolsañ da xannan suluw jasta burın.

1160 Salatın körgen adam közdiñ qırın,
Qayran jas, qara şaş pen qalam qastıñ
Özgertip bul kârilik alar surın.

Belgisi kâriliktiñ kewdeñ tolar,
Jötel men türli qaqırıq payda bolar,
1165 Jasında qanday tolıq bolsañ-dagı
Belgisi kâriliktiñ müşeñ solar.

Belgisi kâriliktiñ keter küşiñ,
Bolmaydı bastagıday eşbir isiñ,
Kârilik dawasız dert em qonbaytın,
1170 Jılamaymız qartaydıq dep sonıñ üşin.

Qartaysañ, ayaq, tizeñ awıradı,
Jatuwdan jambastarıñ jawıradı,
Qadiriñ künnen-künge kemiy berer,
Jolatpay qosagıñ da daw uradı.

1175 Awırar qartayganda but pen beliñ,
Eki ıyıq, kewde, arqa barlıq jeriñ,
Jatarsıñ salqın tiyse tösegiñde
Qaytalap ustadı dep eski terim.

Tayaqqa qartayganda asılsıñ,
1180 Töbeñnen tas urganday basılsıñ,
Kütimsiz sol kezekte kedey bolsañ,
Butıñdı otqa qaqtap qasınarsıñ.

Ärkimnen kemdik körip qağılsıñ,
Qolıñnan tük kelmeydi, ne qılsıñ.
1185 Köz bolıp, qoy, buzawga şamañ kelse,
Birewge tamaq üşin jağınarsıñ.

Aytqanmen payda bermes ötken küniñ,
Küpildep şıga almaydı söz ben üniñ.
Kütetin jaqın kerek sol waqıtta,
1190 Aşılar qay-qaydağı bolsa miniñ.

Tıpır etpey tösekte jatqanıñız,
Elewsiz söz boladı aytqanıñız,
Balañ jalqaw, keliniñ şaypaw bolsa,
Qurıydı sol waqıtta qatqanıñız.

1195 (71) On bestegi jasım-ay,
Jarga oynagan laqtay,
Jıyırmadağı jasım-ay,
Kölge bitken quraqtay,
Otızdağı jasım-ay,
1200 Tawdan aqqan bulaqtay,
Qırıqtağı jasım-ay,
Qırımdayğa köz salgan,
Baylawlı turgan qur attay.
Elüwdegi jasıñız

1205 Qayta köşken el eken.
Alpıstağı jasıñız
Qoñır salqın kün eken.
Jetpis jasqa kelgende
Qarañğı tuman tün eken.

1210 Seksen jasqa kelgende
Qazuwlı turgan kör eken.
Toqsan turgan kör eken,
Ölimnen basqa joq eken!

(72) Bir jasta, eki jasta besiktemin,
1215 Bes jasta täñiri bergen nesiptemin,
Altı jasta qayıñnıñ tozındaymın,
Jeti jasta oypañ jer bozındaymın,
On jasımda süt emgen qozıdaymın,
On beste jarga oynagan laqtaymın,

1220 Boy tüzep jıyırında sılaqtaymın,
Otızda agıp jatqan bulaqtaymın.
Qırqımda qınaptağı qılıştaymın,
Elüwde är jumıstı jumıstaymın.
Alpıs jasta tay jegen börideymin,
1225 Jetpis jasta iylegen terideymin,
Jetpisten seksen jasqa kelgen şaqta
Artımnan keyin kettim kerı deymın.
Toqsan jasqa kelgende kör bolğanım,
Otqa salğan munayıp, bor bolğanım.

1230 Toqtıga asılganda älim kelmey,
Balanıñ balasına qor bolğanım.

(73) Elüw - erdiñ jası eken,
Alpıs - bir sumdıqtıñ bası eken,

- Jetpis keldi tötelep,
1235 Kärilikti jetelep,
Seksen keldi büyirden,
Qaldırıp ketti üyirden,
Toqsan, sen taman jastiñ zorı ekensiñ,
Süyegiñ qartaygan soñ bor ekensiñ,
1240 Toqtınıñ balasına äliñ kelmey,
Balañnıñ balasına qor ekensiñ.

- (74) Jıyırma bes - kämeletke kelgen jasım,
Qırıqta qınsız qılış bolgan basım,
Elüwde eki köziñ eleñ eter,
1245 Alpısta aq saqaldı şal bolasıñ.

Jetpiste jer tayanbay tura almaysıñ,
Moynıñdı jan-jagıña bura almaysıñ,
Bäri de köringenniñ kelin bolıp,
Şaqırmagan üylerge kire almaysıñ.

- 1250 Seksende selkildegen şal bolasıñ,
Qayda dep on bes qayran dal bolasıñ,
Toqsanda öli de emes, tiri de emes,
Bärine köringenniñ tañ bolasıñ.

- (75) Düniya degen şolaq depti,
1255 Jan kewdege qonaq depti,
Aqıret degen bir kiyim,
Alıp qaytar sol-aq depti.
Düniye degen osı,
Eşkimniñ emes dosı,
1260 Bolar edi dosı,

Awmasa eger qosı.
Düniyege qızıgamız nesin bilip,
Az küngi qızıgına eserlenip,
Jalañaş kep, jalañaş qaytamız goy,
1265 Moyınga tört qarı böz tesip ilip.

(76) Baq-däwlet, mal biterde ırıs qonar,
Intımagı agayınnıñ durıs bolar,
Bala paydaqünem bolar,
Jalşı jawınger bolar,
1270 Qız qılıqtı bolar,
Kelin epti bolar,
Köp körinip jaw qaşırar,
Kömektep qonaq attandırar.
Adamı qırlı bolar,
1275 Malı türli bolar,
İyti üregen keler,
Tirkegen malı jüregen keler.
Baq, дәwlet, mal köşerde ırıs qaşar,
Birewi birewine päle jasar.
1280 Bala paydasız bolar,
Jalşı jalqaw bolar,
Qız qılıqsız bolar,
Kelin kerenaw bolar,
Qatını salaq bolar,
1285 At minse jalaq bolar,
Adamı qırsız bolar,
Malı türsiz bolar,
İyti ürmes,
Tirkegen malı jürmes.

- 1290 (77) Sanay berseň jetimdi jetpis bolar,
Biraq ta armanda şın üş jetim bar:
Birinşi - at jetim ören jüyrık şabılmagan,
Ekinşi - qus jetim sayatşısı tabılmagan,
Üşinşisi - boladı eken äyel jetim
- 1295 Öziniñ teñin tawıp qosılmagan.

(78) Jigitter, jaman sözdi käsip etme,
Qurbıñdı öziñ teñdi basıp ötpe.
Basıña bir waqıtta jumıs tüsse,
Duşpan tügil dosıñ da qaşar şetke.

- 1300 Jigitter, mal men basım köp demeñiz,
Kiyim bütin, tamagım toq demeñiz,
Däwittiñ otız ulın bir künde alğan,
Bizderge jala-qaza joq demeñiz.

- Jigitter, jalğan düniye bizden qalar,
1305 Bir küni ajal kelip janıñdı alar,
Jan şıgıp, düniyeden köşkennen soñ,
Mal-mülkiñ, qatın-balañ bäre qalar.

- (79) Ölimnen qutılmaşsıñ qaşsañ-dagı,
Atadan arıstan tuwıp assañ-dagı,
1310 Alladan şınımene jarlıq kelse,
Jıldız da jerge tüser aspandagı.

- Jigitter, gıybadat qıl magan nansañ,
Namaz oqı allanı oyıña alsañ,
Qırq jıl qaşqan ajaldan Qorqıt ta ölgen,
1315 Tübinde söz seniki ölmey qalsañ.

Käri ölse soqqan dawıl tinganday-aq,
Jas ölse báyteregin sındanday-aq,
Jigitter, jas kezinde täwbaga kel,
Ajal degen közdi aşıp jumganday-aq.

1320 (80) Báygeden kele bermes maldıñ bári,
Qatarga ene bermes jannıñ bári,
Keşegi jıyırma bestıñ der şagında
Kelisip turuwşı edi sännıñ bári.

1325 Asuw-asuw jerlerdi arıstadı,
Qayda dübir bar bolsa qalıspadı,
Keşegi qas batırlar, qayran jaqsı
Aldında xan qararıñ qarıştıadı.

Bul künde köñlim awır qorgasınnan,
Ötkizdim jigittikti men basımnan.
1330 Sawırdan suw tögilmes boz jorga edim,
Tarlan tartsa tanbaytın jorgasınan.
Ötken eske tükende qulazıymın,
Aq kiyiktey ayrılğan ordasınan.

3.2. AKTARMA

I. ASAN KAYGI

- (1) Kırında geyiğin yayladığı,
Suyunda balığın oynadığı,
Orman gibi kalabalık halkının,
Aklına gelen aşı yediği,
5 Jemde karar kılmadın,
Jemden de halkı göçürdün.
Oyıl denen verimli,
Odun bulursan doyumlu,
Oyıl gözün yaşıydı
10 Oyılda da karar kılmadın,
Oyıldan halkı göçürdün.
Telaşlı telaşlı koşan,
Deve elmasıyla semiren,
İki semizi ele alıp,
15 Erlerin sefere çıkıp ömür sürdüğü
İdil denen uzağa
İki büklüm olup geldin dar yere,
Burada da karar kılmadın,
Meclisin sonu felaket,...
20 Lanet bizim yürüyüşümüze,
İdil ile Yayık'ın,
Birinde yazın yaylasan,
Birinde kışın kışlasan,
Elini kolunu salarsın,
25 Altın ile gümüşe!
- (2) Kuyruğu yok, yelesi yok, kulan nasıl ömür sürer,
Ayağı yok, eli yok, yılan nasıl ömür sürer!?
Sinek çıksa yaz olup, keller nasıl ömür sürer,
Yalın ayak balapan, kazlar nasıl ömür sürer!?

- 30 (3) Ey, han, ben söylemesem bilmezsin,
Dediğime inanmazsın.
Kılıçtan geçirilmiş halkın var,
Etrafını gözleyip görmezsin.
Kımız içip kızarıp,
- 35 Sarhoş olup, terlersin.
Kendinden başka han yok gibi,
Hiddetlenip niye konuşursun?..
Kale yaptırdın eziyet edip,
Hizmetçin yatıyor yiyip-içip..
- 40 ...Onu niye bilmezsin?
Hatun aldın avamdan,
Ayrıldın hanlık töresinden,
Memleket yönetecek oğul doğurmaz,
Ayrılır ata mirasından,
- 45 Bunu niye bilmezsin?
Aladoğan kuşun kulu idi,
Sıçan yiyip tüyelerini döktü.
Ak kuğu kuşların soylusu,
Sonsuz gölü yurt edip yaşardı.
- 50 Gözlemekte olan çok hasım,
Yurda düşman olup gelir.
Aladoğan ak kuğuyu öldürürse,
Senin kendi başına gelir.
Kulun gelip seni öldürür,
- 55 Bunu Hasan bilir,
Bunu niye bilmezsin?
...Sözümü dinlersen arayıp yurt bul,
Deveme binip yer baksam,

Bulduğum yere halkı göçür,
60 Bunu niye bilmezsin?
...Ey, Jänibek, düşünsen,
Zor zamanlar gelmez mi,
Suda yaşayan turna balığı
Çam ağacına çıkmaz mı?
65 Bunu niye bilmezsin?
Hoşça kal Jänibek,
Artık beni görmezsin.

(4) Bu zamanda ne garip?
Ak kaleli (boz) ev garip,
70 İyilere söylenmeyen
Asil şirin söz garip.
Çağdaşları olmazsa
İhtiyarlar olur tez garip,
Kadrini yenge bilmezse,
75 Serpilip yetişen kız garip.
Halk kenarına konmazsa
Verimli dağ yamacı garip.
Kazı ördeği olmazsa,
Aydın engin göl garip.
80 Müridini bulamazsa,
Azgın olan pir garip.
Ata yurdu Buhara
Kendi elinde olmazsa,
Ne kadar iyi olsa da,
85 Güçlü doğmuş er garip.

(5) Bilge görsen noksan deme,
Hepsi zeki sayılmaz.

- Kardeşini kötölemekle,
Kendine yakın bulunmaz.
- 90 İnsan değerli söyler deyip
İnanma.
Nefsi aldatan düşmanın
Öğüdünü alma.
Şansı yüzüne gülen erlerin
- 95 Her işi düzgün olur.
Zenginliği her gün artıp
Ne yapsa da bol olur.
Tazıları tilkinin yakaladığını,
Aladoğanı kazın kaptığını,
- 100 Konuşursa doğru olup,
Ne dese de yaraşır.
Zengin, zengin olsun diye ad koyup
El ağzına bakışır.
Küheylana bindim deyip,
- 105 Arkandaki gruptan ayrılma.
Her gün zengin oldum deyip,
Cömertlerle dalaşma.
Fazlası için çekişip,
Dostlarına yaptıklarının hesabını tutma.
- 110 Bilgim halkı aştı deyip,
Danışmadan söze başlama.
Birini yeneceğim deyip
Yalan sözle onaylama.
- (6) Gölde yaşayan kahverengi kaz
- 115 Kırın kadrini nereden bilsin!
Kırda yaşayan karatavuk
Suyun kadrini nereden bilsin!

Köyde yaşayan kötü insanlar
Yurt kadrini nereden bilsin!
120 Göçüp konarak yaşamayan
Yer kadrini nereden bilsin!
Göçse konamayan,
Konsa göçemeyen,
Aklına uymayan,
125 Yurt kadrini ne bilsin!

(7) İdil ol da Yayık ol⁵⁴.
Hiçkimseyle savaşıma,
Yoldaşına düşman saldırırsa
Canını esirgeme.
130 Erin kan hakkı olsa da
Önüne çıktuktan sonra
El bağlayıp vardıktan sonra,
Affet de bırakıver
Öncesini sorma.
135 Hakkın olursa birinde
Hatasını görmezden gel,
Tartışıp kavga etme.
Seninki doğru olsa da
Adın çıkmaz doğruya.
140 Kötü karakterli insana
Artık tekrar yaklaşma.
Değer verdiğin kişiyle
Yalan söyleyip bozuşma.
Ölecek tay için,
145 Göçecek yer için,
Ensedeki terin soğuyup,

⁵⁴“birlik olmak” anlamında bir deyimdir.

Herkesle vuruşma.

Öfke - düşman, ardından

Düşüp gidersen ne yaparsın

150 Dibi derin çukura!...

II. KAZTUVGAN JIRAV

(1) Kırışmış iki büyük şakaklı

Buz gibi büyük zırhlı

Omuzlarına baksan sultan gibi yürüyüşü,

Yay ipi ipekli oka kirişli

5 Sürerse koyunun lideri,

Konuşursa bilge sözün ustası,

Tutarsa kaçan atın uzun kementi,

Kalayladığı otağın destek ağacı,

Göçen beylerin en sonu,

10 Bey oğlunun küçüğü,

Genç devenin çalı çiğner azı dişi,

Kırlangıcın gölde yaşayan yalnızı,

Bulutlu olan ayı açan,

Sisli olan güneşi açan,

15 Müslüman ile kâfirin,

Arasını bozup dini açan

(İşte ben) Süyinişülü Kaztuvgan!!!

(2) Meşhur büyük dağ zirvesi,

Başından karga uçurmaz,

20 Er yüksekten etrafi izler deyip

Uzaktan göze bir şey görünür deyip;

Elimdeki değnek altın demir

Açılıp vurursam keskinleşir,

İçeceğim kana doyar deyip;

25 Küheylanın yavrusu

Yoruldukça güçlenir,

Arkamdan yüküm kalır deyip;

Ak deniz dalgasını güçlendirir
Kuyruğuna güneş değmemiş balığım,
30 Ortadan katliam yapar deyip;

Delikanlı erin çocuğu
Kaygılandığını bildirmez,
Kötüler alay eder deyip!

(3) Yeşili bol, konmaya elverişli yurt
35 Ak ala ordamın konduğu yurt,
Atamız bizim bu Süyiniş'in
Damat olup gittiği yurt,
Anamız Boztuvğan'ın
Gelin olup geldiği yurt,
40 Karga gibi Kaztuvğan'ın kahraman doğduğu yurt,
Göbek bağımın kesildiği yurt,
Kirim yunduğu yurt,
Çam ağacından yay gerdirip,
Ok torbamı büyük üyün okla doldurup,
45 Cana korunak olan yurt.

Ağır ağır akan şu üç nehir,
Varlıklı ordamın konduğu yurt,
Yapağılı genç deve yavrusunun
Yar gibi iri deve olduğu yer,
50 Yatıp duran bir tokludan
Yayılan bin koyunun olduğu yer,
Yoksulu ile zengini denk,
Kötü cins atıyla tayı denk,
Yarı ile ovası denk,

- 55 Deve yavrusu buzağı gibi,
Boz sazanı toklu gibi,
Balığı tay gibi şahlanan,
Kurbağası koyun gibi meleyen,
Sarmaşığı çöken deveyi bile gizler,
- 60 Balığı göle yıldı yaklaştırmaz,
Kurbağası ile çıyanı
Gece insana
Uykusunu uyutmaz.
Hayret benim İdil'im,
- 65 Ben bırakmadım, sen bıraktın,
Hayırlı olsun sizlere
Benden kalan bu İdil yurdu!...

III. DOSPAMBET JIRAV

(1) Kamışlı göller dalgalı sular
Buraya yerleşenler pişman olmaz.
Arslan gibi iki bacağına açıp,
Küheylana binen pişman olmaz.

- 5 Her zaman kuşanıp
Zırhlar giyen pişman olmaz.
Kokusunu sürekli savurup,
Güzeller kucaklayan pişman olmaz.
Doru akıtmalı ata binip,
10 Ziyafet veren pişman olmaz.
Büyük çamçakla çok kımız
Koyup içen pişman olmaz.
İki aslan düşmanlık yapsa,
Ok şiş gibi saplansa,
15 Kan ak pelinler gibi saçılrsa,
Akan su gibi dökülse
Verimli Sariarkanın boyunda
Savaşıp ölen pişman olmaz.

- (2) Kaplan düşmanlar kaleye saldıracak mı,
20 Düşman kale dibindeki derin suyu aşacak mı,
Dizilip, hile yapıp,
Kahraman er yaşlı doru ata binecek mi!
Duvardan bakan
Dostumla düşmanım:
25 “Hey, Er Dospambet!” diyecek mi!..

(3) Azav, Azav dediğin
Ali Osman Paşa yurduymuş,
İslâm dini durağıymış.

- Azav'ın er Dospambet komutanı
30 Azav'ın uzak bir yeri kadar değerliymiş!
Bileyim ben kötü günde
Çeliksiz kılıcın keseceğini,
Yaklaşık altı yılın içinde
Esakay, Kosay adlı iki oğulun
35 Azav'a hükmedip yetişeceğini!

- (4) Etrafı pınar, teraziye koysan eşit,
Azavlı'nın İstanbul'dan nesi eksik,
Azavlı'nın Aymadet Er Dospambet komutanının
Han oğluna neyi yetmez,
40 Bey oğlundan nesi eksik?
Tanrının lutfettiği günlerde
Han oğlundan fazlaydı benim nasibim!
Azavlıda komutan olan erler çoktu,
Fethe çıkmak için atını dizginleyen yoktu!

- 45 Karış, karış, bir karış kar,
Altı üstü her zaman buz,
Gece gündüz donarsa, erimez,
Ben hayvana yükümü yükledim,
Tazecik güzeli öpmek için
50 Kürek kadar buzu dondurup
Sık sazlık gibi orduya baş olup,
Feryat edip güneşe doğru sefere çıkarım!
Hayatın başı ilginç, sonu yıkım
İlerler bu soylu dünya
55 Azavlı'nın Aymadet Er Dospambet komutanından.

Ağarıp atmış tan gibi deyip,
Çoban yıldızı çıkmış gün gibi deyip
Mayıs otunda ağaların atı dinleniyor deyip
Ak tozuyla kurulmuş çadır deyip,
60 Bozkırda çok kere sefere çıkmışız biz.
Küheylanın dal gibi boynunu bitkin düşürüp,
Evde kalmış güzelin
Al omzunu çevirip.

Küheylana ok saplandı
65 İnce kalçanın dibinden,
Aymadet'e ok saplandı
Otuz iki omurganın boğumundan,
Fışkırıp akan kara kan
Durmaz sırtın ufak damarından.
70 Gürz değdi bacağıma,
Çizmem doldu kanımla,
Yara çok derin, can tatlı,
Yara ağzında kan dondu,
Lokman hekimler yok mu imiş
75 Kesmeden pamuk koymaya,
Gittikçe ktleşiyorum
Yanımda bir yakınımın yokluğundan!..

Çam ormanı boyunda
Kamçım kaldı savaşta:
80 Kamçının sapı geyik derisi
Yeni yetişen tay için kayışı,
Sarmaşığı altın, sapı kurşun,
Bey Azı'nın boyunda
Kokarca, karsak yer miymiş!..

- 85 Aldığım Ali ağanın kızı idi,
Has güzelin özü idi.
Alnına güneş değmemiş,
Saçına rüzgar değmemiş,
Büyüyüp insan yüzü görmemiş,
- 90 Zaman nasıl geçmiş!
Kosakay, Kosay, Er Dosay'ın anası
Han kızı gibi sultanın
Aydınlık ak bileğine yaslanıp,
Özel evini kurdurup,
- 95 Göğsündeki on düğmesini çözüp,
Sonraya kalmış alçağa
Nasıl da belini açmış!..
- Kurban olayım Ak Yayık
At koşturmadan geçecek gün nerede,
- 100 Yeri yüksek boz ordaya
Çekinmeden girecek gün nerede,
Kara geyik derisini
Çizme yapacak gün nerede,
Yumuşak deriden bağ takıp
- 105 Zırh giyecek gün nerede,
Gümbür gümbür kişnetip
Doruya binecek gün nerede,
Sapı gümüş kaplı çelikten baltayı
Sarıp tutacak gün nerede,
- 110 Ucu saf çelikten mızrağı
Saplayacak gün nerede,
Sadağın içindeki okun
Keskin ucunu yaydan geçirip
Başını eline yanaştırıp

115 Uzatıp çekecek gün nerede!
Ketbuka gibi beylere
Danışacak gün nerede
İdil boyunda halkın yaylayıp,
Çayırlarına kısrak bağlayıp,
120 Döşek gibi kara sabadan
Delikanlılarla gülüp oynayıp,
Kımız içecek gün nerede!

Nehir kenarındaki sık ağaçlık
Buraya yerleştim, gam yemem,
125 Sapı dolamalı savaş baltasını ele alıp,
Ordu yönettim, gam yemem,
Yayıma ucu büyük ok koyup
Düşman vurdum, gam yemem,
Deveyi işe koşturup

130 Göç düzdüm, gam yemem,
Kesilmemiş kuyruğu bir tutam,
Tulpar bindim, gam yemem,
Doğan ay gibi nurlanıp
Tolga giydim, gam yemem,

135 Süslü yatak üstünde,
Beyaz perde içinde,
Perçemini döküp,
Güzel sevdim, gam yemem,
Dünden bugüne pişman değilim,

140 Pişman olmayışımın sebebi
Er Mamay'ın önünde
Şehid oldum, gam yemem!..

- (5) İlerleyenler, ilerlemeyiniz,
İlerlerseniz bizim tarafa gitmeyiniz!
- 145 Bizim tarafa varırsanız,
Esakay, Kosay adlı iki oğul
Önünüze yır söyler gibi
Çıkıp ağlasa ne diyeceksiniz?!
- Onlara diyeceğiniz şu olsun,
150 Deriden sargı yapıp,
Yarasına pamuk basıp,
Geliyor diyeceksiniz,
Onu söylerken yetişemezsem
Öncekilerin girdiği göç yolu
- 155 Kıvrılıp ona düştü diyeceksiniz!..

IV. ŞALKİYİZ JIRAV

(1) Halkım Alaş'ta ilerlemese
Araptan⁵⁵ at seçip binmezdim!
Ata taş gibi olup değmese,
Üstüme zırh seçip giymeziim!

5 Gümüştēn iki koltuk yok olsa,
Yalnızlık sürmezdim!
Aldığım güzel olmasa,
Önüme alıp sevmezdim!

Tolgamın tepesi
10 Doğan ay gibi olmasa,
Kahramanlık sürmezdim.

(2) Hızlı, ok gibi koşan
Erlerin küheylandan iyi malı olur mu,
Çekişse yırtılmaz,
15 Erlerin yensizden iyi elbisesi olur mu,
Tolgalı baş kesen
Erlerin kılıçtan iyi kolu olur mu!

(3) Yaprığı yeşil yağlı ağacın
Sallanması yeldendir,
20 Kırılması beldendir,
Törenin direnişi halktandır,
Zenginlerin övünmesi maldandır,
Ak geyiğin koştuğu yer meydandır,
Geçit geçmek vadidendir,
25 Bahadır olmak soydandır,
Zırhın olmasa da varıp vur düşmana,

⁵⁵*Arabi* Nogayların *bedev* dedikleri yüğrük at, yani bedevilere ait Arap atı tohumu (Sızdık 2009: 65).

Sadece Tanrı bilir,
Ecelimiz neredendir!

(4) Arık Han!

30 Benim hanım Temir bir şey yaparsa,
Çevreni sıkıca kuşatır,
Yığdığın malı talan eder,
Atını, elbiseni satıp değerlendirir,
Başını ganimet eder.

35 Senin çaren kan dökülmeden hanları
Zor yaşayıp görmüşüm,
Arabayı tay gibi iteleyip,
Altını bol Bahçesaray, Kırım'a
Hürmet edilen sultan gönlün sevinçle dolar!..

40 (5) Yeşeren otlar dalgalansa
Dağılıp, zenginlerden başkası konar mı,
Düşmanla karşılaşırsa ovada
Erleri ölmeden yağmalar mı,
Erler mücadeleden kaçıp
45 Namusları lekelenirse
Hürmet eden sultan canını beş paraya sayar mı!

(6) Gökyüzünü bulut kaplıyor

Gün yağacağa benziyor,
Göllerde kuğular ötüşüyor
50 Kuğu yavrusundan o hayvan
İhanete uğramışa benziyor,
Kalabalığın içinde bir yalnız
Çok bunalıp ağlıyor
Günüleyen çok yamanın

- 55 Sözü değmişe benziyor!
Büyük büyük adım atan
Arap doru atımsın,
Sapı altın el kesen
Kılıcım sensin!
- 60 Bilir bilmez, ne demez
Sultanım, sen benim
Gitmeden bulduğum Ka'bemsin!
Altın kâsede sarı balı
Alsam ben sana sunarım,
- 65 İnce boynuma iş yüklesen,
Gölükten sağlam tutarım.
Semiz doru atınım
Çok kulundan biriyim,
İyinden beni kem gördün,
- 70 Kötünle beni denk gördün.
İyinden beni kem görsen,
Kötünle denk görsen,
Doğduğum yere yük yükleyip
Sen sağ ben selamet
- 75 Nasibimi sınavayım,
Dünyanın her tarafında arayacağım!
İdil'den akan incecik su
Gördüğümüzde üzengiye yeter yetmez su idi
Deniz gibi parlatıp,
- 80 Işıldayan zırhını
Deniz yaptıysa Tanrı yaptı;
Kıyısında gencecik yetişen dal idi
Yaprağını sallandırıp,
Ağaç yaptıysa Tanrı yaptı;
- 85 Bacaktaki kınından

Savaş baltasını çekip
Öfkelenip geldiğinde
Bir atanın oğlu idin
Şanın arttıysa bunu Tanrı sağladı!

90 Kızılıcak ağacının dalları
Eğilip de meyve verirse,
Heybetli olur gölgesi,
Atanın oğlu iyilere
Malını ver de birleş,

95 Bir gün olur gereği.
Dalları vardı ağacın,
Gücü vardı verimli toprağın,
Yanındaki adamları horlama,
Yanındaki adamları horlarsan,

100 Bulunmazdı gerektiğinde.
Saldırıcaksan kartal gibi saldır
Uçan büvelek kurtulmaz,
Düşman için giyeceksen zırh giy,
Eğelenen çelik bile kesemez,

105 Esenlikte malını ver de bahadır topla,
Başına zor bir iş gelse
Düşmanın eli yetişemez!
Bütün gücünü denemeden
Pehlivanlarla güreşme,

110 Rezil olursun aleme,
Söz olursun gülünecek.
Akılsız dosttan
Akıllı düşman daha iyi,
Düşmanından bir sakın,

115 Memleketi içinde çekişip,
Savaşan dostlarından bin sakın.

Yukarı bakıp ok atma,
Yakın düşer yanına,
Kötüye sırrını açıp söz söyleme,
120 Günlerden bir gün geldiğinde
O kötü dert olur başına.
İyi de gelir bu topluluğa,
Kötü de gelir bu topluluğa,
Bütün işi koymak olmaz bir kefeye.
125 Sen altınsın ben pulum,
Sen ipeksin ben yünüm,
Sen sultansın ben kulum,
Sen kartalsın ben kuğuyum,
Düşman boğazına dayandığında,
130 Sultanım, yüreğimi esirgemem,
Sana düşman bana düşman
O gün geldiğinde
Hürmet ettiğim sultanıma canım fedâ olsun!!

(7) İyinin iyiliği şudur
135 Kötüyle bir olup,
Konuşmaya utanır;
Kötünün kötülüğü şudur,
Konuşursa hep yüzünü kara çıkarır;
İyiyle bir araya gelip söz söyleyen
140 O iyi (kişi) kötülüğünü iyiliğe çevirir
Kötüyle bir araya gelip söz söyleyen,
O kötü sırrını saklamadan,
Her zaman düşmanına her işini açık eder.

(8) Dolgun butlu doru atı
145 İsteyen dosttan esirgemem!

Birlikte dilekte bulunduğum
Dosttan malımı esirgemem
Kötü durumlarda ve zamanlarda,
Benim dostum vardı her yerde,
150 Arasam bulunmaz dar yerde.
Bulunmazsa ne yapayım,
Ben işimi Allah'a havale ettim her yerde.

(9) Salına salına uçan baykuşu
Sefere çıkarsan ovada görürsün,
155 Kötü akrabın varsa,
Kötü yoldaşın çoksa,
Cezanı onlardan çekersin.

(10) Keçesi olmayan otağa
Sancak dikmenin gereği yok!
160 Kardeşi olmayan yalnız
Kalabalık içinden çekip
Düşmana göndermenin gereği yok!

(11) Biy Temir'i Hac Seferinden Alıkoymada Söylediği
Yelkenli için sütun diktirip
165 Mavi denizin üstünde
Kaldırıp yelken açtırıp,
Yük yükledin gemiye,
Niyet ettin Tanrı'nın evi Ka'beye!
Yük yüklersen gidersen,
170 Niyet edersen ulaşırsın,
Ulaşırsan tavaf edersen,
Yığılan kalabalık halkını,
Sultanım, kime emanet edersen!..

- Mecalsiz yaşlıların yürüyemeyip,
175 Yularını takıp,
Ak sakalını ağlattın,
Atandan kalan kalabalık halkı
Kendinden sonra
Tek bir yardan attın!
- 180 Ucu siyah gövdesi ak direkli
Kendir bağlı ak yelkeni
Denizi dalgasına koşturttun!
Kara mürekkep, ak kağıt
Geleneğe hüner döktürdün!
- 185 Bu gidişinden dönmezsen (ne olur bilmem)
Yurdun, karının, çocuğunun
Göz yaşını döktürdün,
Perişan ettin!
Edige'den doğan erlerin
- 190 Efendisi kendin olmuşsun,
Devenin peşine düşmediği buğrasın,
Her işinde doğrusun.
Sen gittikten sonra
Meşe ağacından sal gibi batar o.
- 195 Uzak yerden mühürlü mektup gelse
Kıskanmakta olan kötüler
Kulak verip dinler.
Başı karlı ala dağın önünde
Ak ala yilkı dinlenir.
- 200 Dönüp dolaşıp baksam
O yilkının içinde
At doğuracak kısrak yok.
Yolun açık olsun ey efendim,
Sen de gidiyorsun.

- 205 Şimdi senden sonra
Yurda layık bir sahip yok.
Temir idi beyimiz,
Kalabalık idi halkımız,
Otu bol çukur yere kaldığında
- 210 Sendeler soylu Nogay yurdunuz!
Vursa incik kemiğini kıran,
Tavşanın iki kulağını diktiren
Kuğunun hızlı kanadını kıran,
Dayanıklı çelikten demirin
- 215 Dayanağı sensin!
Nurlu göle çullanıp
Dokuzunu vurup uçuran
Kuşların sultanı kuğusun!
Kuğunu sıkıca tutan
- 220 Boz kartalım sensin!
İnatçının halkın içinde ne işi var,
Delinin seninle ne işi var,
Sultanım, yurdun sahibi sensin!
Vursa bir otu eğdiremez,
- 225 Aladoğan kötü kuğuyu avlamaz,
Aladoğan kuğunun dengi değildir,
Kıpırdansa kalabalık halkına huzur vermez,
İnatçı kişi halkın dengi değildir.
Tilenşiuılı Şalkiyiz
- 230 Efendisi bey Temir'in zamanında
Göğe ermek üzereydi bu boynuz.
Efendisi bey Temir'den sonra
Kökünden ses çıkarıp,
Kopacak olur bu boynuz.
- 235 Her yerden alim toplatıp,

Töre kitabını açtırıp,
Ey sultanım, sorarım:
Tanrı'nın evi Ka'beyi
İbrahim Halilullah yapmış,
240 Azrail can almada kasaptı,
Yıkılanı kaldırsan,
Ağlayanı avutsan,
Eğrileni düzeltsen,
Tanrı'nın evi Beytullahı
245 Sultanım, karşında bulursun!

(12) Kamışlı göller, dalgalı sular,
Kimlere yurt olmamış,
Sazlıkta yetişen kara ağaç,
Kimlerin mezarına gölge olmamış.
250 Yüzünü saf ipekle saran
Güzeller kimden kalmamış.
Vücudu tüylü yılki hayvanı
Sahibini nerede yaya bırakmamış.
Süzülüp uçan baykuş
255 Ovada kime yoldaş olmamış.
Sarı kanarya gibi öttürüp
Azrail kimlere kement atmamış,
Sakalına sarı sinek yuvalayıp,
Bıyığına kara sinek yavrulayıp,
260 Ovada mal arayan Kazak
Nerede ölüp kalmamış.
Gülelim de oynayalım,
Giyelim de içelim,
İşte yalan dünya
265 Kimlerden sonra kalmamış!!!

(13) Yel, yel eser, yel eser,
Yel altına baksam,
Kamış ile fidan yetişir,
Bahtlı olanın oğlu yetişir,
270 Bahtsız olanın kızı yetişir,
Zenginleşeyim diyen yiğidin
Yılkı içinde iki küheylanı yetişir,
Sevineyim diyen yiğidin
Seçkin altı yedi kardeşi denk yetişir!

275 (14) Yağmurlu günde çok yürüme,
Uçurumun kenarı kaygandır.
Kötüye yakınım deyip söz söyleme,
Günlerden bir gün geldiğinde
O kötü, başına dert olur!
280 Asi atın şahlanmaması için
Arkadaki kolanın sağlamı iyi,
Yakaya düşman eli değmemesi için
Arkanda yakınım çoğu iyi,
Günlerden bir gün geldiğinde
285 Meydandan kaçan kötünün
Varlığından yokluğu daha iyi!

(15) Sarıarkanın boz tepelerinde
Arslan oynar koşturup,
Güçlü erin yanında
290 Tulparı kalkar çifte atıp,
Bir kötüye söz söyleyen,
Kapısı yıkılır çatırdayıp
O kötü yurttan gider deyip,
Ardından iyiler kalır çağırıp...

- 295 (16) Yetişip binen erinin
Altında iyi koşan atı var,
Deri sadağın içinde
Zırhı delen oku var.
Gördüğünüz herkese de insan demeyin,
- 300 Güpegündüz ve öğlende
Küçölüp dışarıya giden insan var.
Hey, kurtlar, kurtlar,
Kurdum deyip gezerler,
Her birinin yavrusu
- 305 Altı olur, beş olur,
İçinde lideri bir olur,
Liderinden ayrılırsa,
Onların her biri
Herbir ite yem olur.
- 310 (17) Açık havada bulut yıldırım bırakır
Serbest kalan koyunu yol yönetir,
Ak yelkeni yel yönetir,
Adil töre yurt yönetir,
Bahadır yiğit ordu yönetir,
- 315 Bilge adam söz yönetir.
Kuş toplarsan kartal yığ
Kış elbiseni tilki(den) yapar,
Bir iyiyle dost olursan,
Eskimez mülk eder,
- 320 Bir kötüyle dost olursan
Günlerden bir gün geldiğinde
Cümle aleme rezil eder.

(18) Hey kahraman, kahraman, sakın,
Takip eden düşmandan yüz sakın,
325 Gülerken ağlayıp
Feryat eden dosttan bin sakın!

(19) Baykuş uçmaz yeşil dağ,
İyilerin kendi ölse de sözü sağ.
Düşündüğümde, kötünün
330 Başına ukalalık eden dili düşman.
Patır kütür koşturan
Tilkice kurnazlığın yeter başına-hey,
Tilki gibi kurnazca olan
Kötü düşüncen yeter başına-hey.

335 (20) Ayırdan⁵⁶ doğan jampoz⁵⁷ var
Yükünü nara⁵⁸ yükletmez
Argımdan⁵⁹ doğan melez var
Her gün bir adım yol alamaz
Kötüden doğan iyi var
340 Derse adam inanması zor,
İyiden doğan kötü var
Günlerden bir gün geldiğinde
Bir kase yemek vermez.

(21) Çağlayan sular, etraf göl
345 Taşsa tomruk getirir,
Düşmana sırrını söyleyip güvenme,
İnandırıp öldürür.

⁵⁶Bir cins deve.

⁵⁷Nar (tek hörgüçlü cins deve) ile ayır develerinin çiftleşmesinden doğan iyi cins deve.

⁵⁸Tek hörgüçlü cins deve.

⁵⁹İyi cins alımlı yılki.

İyi de gelir bu topluluğa,
Kötü de gelir bu topluluğa,
350 Etrafını topladığında,
Sığmazmış bir yere.
Kıyıya yakın bulunduğu,
Yayıp sular almaz mı,
Kötüyle dost olduğunda,
355 Ecelde başın kalmaz mı
Yabancı kardeşi öz yapan
İyinin ömrü az olmaz mı!

(22) Buz üstünde ateş yakan,
Bölmeden geyik pişiren,
360 Ben sahibimin mühürlü yüzüğü idim,
Evet, sahibim, senin sırrını ben bilirim,
Benim sahibim bey Temir'in ve kendimin
Düşmanla karşılaştığı gün cesareti idim,
Göz üstünde kaşı idim.

365 (23) Yüce, yüce, yüce dağ,
Askardan yüksek dağ olmaz,
Başına balapan uçup konamaz,
Kartaldan avcı kuş olmaz,
Terbiyesi yetmeden kurt avlayamaz.
370 Aladoğandan avcı kuş olmaz,
Kısmet değilse iki değil bir de avlayamaz.
Sungurdan güzel kuş olmaz,
Kanatları sertleşmeden uçamaz.
Yakınlarının içinde
375 Bir iyisi olursa,
Etrafını saran kötüler

O iyiyi kıskanır.
O kötünün başına
Zor bir iş gelse,
380 Deminki iyisini
Çift küheylanıyla çıkıp,
Her gün arasa da bulamaz.

(24) Küheylan gibi değerli atlar korkarsa
Uçurumun önünde otlar mı,
385 Meydanda Kazak sefere çok çıksa,
Bellerini gümüş ile sarar mı,
Tanrı canını almasa,
Dağların arasında ilerlemeden,
Taşların arasında kuş salmadan,
390 Arkanın bağrında dolaşmadan,
Küheylanları zayıflatmadan,
Yaban ellere gidip kendini tanıtmadan,
Özden (asıl) olmadan bey olmadan
Babanın bahadır doğan oğluna
395 Meydanda yatmak uyar mı!

(25) Hâlini anlayan kardeşin
Hem kardeşin hem yoldaşın,
Hâlini anlamayan kardeşin
Özü düşman, özü hasım.
400 Küheylanın yavrusu
Yazın altı ay dolaştırırsan
Hiç yorulmaz,
Asil (öz) doğan bahadır er
Yaşı doksana ulaşmadan yaşlanmaz.
405 Tanrı özüne vermezse,

Kendini büyük gören er yiğit
Fazlasına sahip olamaz!
Meşe çiğneyip, fidan yer
Yabani at, geyik yavrusu,
410 İki anayı birlikte emen
Genç tulparın bozulmaz sağırsı.
Sert çekip de atarsan,
Gerilip çabuk kırılır
Kayın ağacından okun parçası.
415 Beline kadar bataklıktan geçsen
Topuğundan geçirmez
Etrafını saran kalabalık yakınlarının sayesinde.

(26) Yüce, yüce, yüce dağ,
Yüce dağın o kartalı
420 Bayırdaki hayvanı avlar mı,
Bozkırda sungur tüy dökse,
Yününe karga yaklaşır mı,
Güçlü erin çocuğu
Babadan yalnız doğdum deyip
425 Başına zor bir iş gelse
İşini kalabalığa bırakır mı.
Atanın oğlu erlere
Malını ver de birleş,
Birleş de çok saygı göster,
430 Günlerden bir gün geldiğinde
Başını düşman alır mı!

(27) Mesafesi uzak göllerden
Sıraya girip kuğu uçar,
İleriye doğru ok atmayınız,

435 Ok torbasından ok seçmeden,
Atanın oğlu er yiğide
Dizi dizi engel çıkar,
Oktan sert laf gelir,
İleri atılıp cevap vermeyiniz,
440 Önünü arkasını düşünmeden!

(28) Boz, boz tavşan, boz tavşan,
Boz tavşan adlı bir tavşan
On iki yavru babası,
Dik kulaklı yaşlı tavşan,
445 Hızlıyım diye övünme.
Hızlıyım diye övünürse,
Uzun yolun üzerinde
Dönüp oynamakta olan
Bir al donlu kurda denk gelir!
450 Dolgun boyunlu şam ördek
Şu İdil'den bezen
Gölü terk edip bozkıra uçsa,
O da bir dağ kartalına denk gelir!
Bozkırda kulan, eşek sürüyle gezse
455 O da bilenmiş bir oka denk gelir!
Vahşi gibi gece gözleyen
Tan atarken soluklanan,
Yabani gibi dizini büküp su içen
Arkada vakitsiz yılmı soluklansa,
460 O da bir aç kurda denk gelir!
Konuşunca sözü ağzına sığmayan
Sıkılınca dilini tutamayan
Yeminli o kötü
Bir belaya denk gelir.

465 Atadan altı kardeşim deyip
Kibirlenme bir şeylerinle
Kibirlenirsen bir şeylerinle
Tanrı deler tepeni:
Bir yalnızıza denk gelip
470 Övünmesi orada biter.

(29) Salına salına doğan gün,
Bay oğlundan aşan gün,

...

...

475 Ormanbet beyin öldüğü gün,
Kalabalık Nogay'ın bölündüğü gün.
Bakır tasmalı tazının
Yetip tilki alamadan,
Ömürdeki avını avlayamadan
480 Ahırını seven köpek olduğu gün.
Sağ kanadını ters çırpıp
Laçının kuğu avlayamadan kaldığı gün.
Şanslının on oğlu
Gülüp oynarken,
485 Talihsizin yalnızı
Attığı oku bulamadan
Yeri dövüp kaldığı gün.

(30) Er Şoban

Nogaylının Er Çoban adlı bahadırını birkaç yoldaşıyla Kabardı'dan Beygazi adlı
490 adamın iki yüz kadar yilkısını sürüp gitmiş... Beygazi bir çok kişiyle arkalarından takip
ederken Er Çoban şöyle der:
Saf cins at seçen,

Mızrağına sancak bağlayan,
Kabardının Beygazisi
495 Yüğüğüne dayanmadan
Esip çıktı yeşil dağa.
“Dön! Dön!” derim, dönmez,
Dönmeyi namusuna yedirmez.

Bunun üzerine Beygazi söyler:
500 Kışneyen ata binen,
Tez göçüp, sınıra konan,
Düşman önüne çıkan
Esterek oğlu Er Şoban,
Adamlarının içinde
505 Kimler var da kimler yok
Açıkça söylesene sen bana!

Çoban söyler:
Adamlarımın içinde
Çeşit çeşit zengin de var,
510 Onbinleri yenen er de var,
Alaca renkli yüğüük var,
Atılıp dört nala koşuran bahadırı var.

Ak tabanlı, güzel, doru atın yayladığı
Değerli savaş kılıcı kuşanan
515 Sadelik budur deyip
Sapı ağaçtan ok atan,
Vur deyince dört nala koşan
Güneşten daha genç Jumay var.
Gençliği tükenmeyen
520 Dağ gibi Mämbet var.

Öldür deyince öldürmek için,
Alıp yere çalmak için,
Etrafını saran sayısız askeri durdurmak için
Arıstanbek oğlu Sultan var...

525 Bayrağı dalgalandıran,
Lider gibi kovup vurduran
İsirib'i durduran
Üstün doğan Macar'dan
Bir de bahadır Koyan var.

530 Cins atın âlâsı,
Has iyinin evladı,
Değerli savaş kılıcı çeken,
Ecele karşı koşan
Bu yığın içinde

535 İysalının oğlu Jılım var.

O çabalayan, çabalayan,
Her gün bin kişi ile vuruşan,
Kürek kemiği kanlı zırhına sığmayan,
Yakasına insan eli değmeyen
540 Üysün'den Boztorğay oğlu Baybek var.

Savaşırken güldüren,
Düşman görse yok eden,
Attığı oku geçiren,
Düşmanın hepsini toz eden,
545 Bir savaşta altmış savaş baltasını kıran
Aysan'ın güçlü oğlu Kolay var.

- Kısa boylu doru atı yaylayan,
Ayağına renkli ip bağlayan,
Hanların çıktığı tepe gibi,
550 Kaburgadan bütün çıkan et gibi,
Devrilmez kara gemi gibi,
Sadağa boyanıp konan ok gibi,
Han oğlu töre gibi,
Bey oğlu şora gibi,
555 Kan bulaşmaz kara çeliğin geçmediği,
Övgüsüne adam bulunmayan
Bu yığının içinde
Er Jaksımbet komutan var.
- Hepsini söyle de birini söyle,
560 Alnını sansar derisinden börk kapatan,
Kürek kemiğine kartal tüylü ok saplanan,
Kapı sürgüsü gibi saplanan,
Yurt için çok gözcülük yapan
Defalarca düşmanı takip eden,
565 Ensesini keçeyle örten
Eğileni doğrultmayan
On iki kalkan, altın mızrak
Sade tüfek kullanan
Bu yığının içinde
570 Kara Nayman Jakan var.

Bu kadar yiğide yapacak bir şey yok deyip Beygazi dönüp gitmiş. Aslında Çobanın yanında az önce adını andığı yiğitlerin hiçbiri de yokmuş. “Er isen tehlide dayan” denmesi bundandır.

575

V. JİYEMBET JIRAV

- (1) Emirin katı Esim Han,
Karışıklık çıkarıp buyurdun,
Başını ver deyip bahadırın,
Kanını içip kanmaya,
5 Canını ateşe atmaya.
Tek başıma değilim ben,
Han iye, yaptığın doğru değil.
Kaplan gibi Jolımbet
Kurbanlığa uygun değil.
10 Yolunu bekleyip alıp gitmiş
Kalmuktan alacağın ganimeti,
Kahrını bastırmak için
Kalabalık halkım toplandı.
Yöneten yabancı değil,
15 Jiyembet gibi beyindir.
Malını katıp önüne,
Her taraftan döküldü,
On iki boy Bayulı,
Bir Tanrı'ya sığındı.
- 20 (2) Uzun boylu Er Esim,
Esim, seni kendinden geçiren
Ne yazık ki benim önerilerim.
Aklı bildiğinden, Esim Han,
Eline oldum dayanağın,
25 Koltuğuna oldum desteğin.
Yarın bir gün olduğunda,
Halkın meclis kurduğunda,
Dönüp çare bulmaya
Kapıdaki halsizler

- 30 O zaman hanım ne dersin,
Ben olmasam Esim Han,
Eziyet çekersin.
Jiyembet nerede dediklerinde
Ne diye cevap vereceksin?
- 35 Benimle hanım oynaşma,
Benim erliğimi sorarsan,
Kaplan ile ayı gibi,
İnatçılığımı sorarsan,
Yılıkdaki asi tayın gibi,
- 40 Zorluğumu sorarsan,
Mersin ile yayın gibi,
Sağlamlığımı sorarsan,
Çam ile kayın gibi.
Görecektim Esim Han,
- 45 Canımı güneşim, sizi ayım gibi,
Sana niyetim doğruydu,
Ok torbasına koyulan ok gibi,
Yardımcın bendim
Satın aldığın kulun gibi
- 50 Yaşıyordum yanında
Kendi kardeşin ve oğlun gibi.
Aklımda beni sevmediğin,
Söyletmediğin dilin gibi.
Ben öldüğümde itibarsız gider sanma sen
- 55 Önceden vurup öldürdüğün
Tilevberdi kulun gibi!
Tilevberdi kulun gibi değilim,
Bu yaptığın, hanım, doğru değil.
Benim er olduğumu bilirsin,
- 60 Evvelden birliktesin,

- Dediğimi yapansın,
Gayretimi bilensin.
Acele etme, hanım, o günden sonra,
Sizin hatrınızdan çıksa da
65 Bizim hatrımızdan çıkmadı;
Kalmak'ın Böri Hanı geldiğinde,
Kör, kır ata
O zaman eyersiz binmiştin...
Kalmak'ın Böri Hanı geldiğinde,
70 Kale yıkılmaya başladığında,
Hanlar kaleye sıkıştı,
Sultanlar suya atladı,
Güzel boyunlu han kızı
Kalede kalıp ağlamıştı...
75 Çitlerin ardında mal saklayıp
Taş kaleye can saklayıp,
Taşmıştı işte ey han!
Dönüp hayır işlemek için
Faydalı bir şey yapmadın.
80 Gücüm ne kadar çok olsa da,
Bu yaptığına, hanım, dayanamam!
Arkaya doğru göçerim,
Alaşım için nara atarım,
At kuyruğunu keserim,
85 At sağrısını veririm,
Uzakta devran sürerim,
Bakmazsan hanım bakma,
Sensiz de ömür sürerim!
- (3) Elim ayağım bukağıda,
90 Daraldı engin geniş yerim!

Bir düş olup gidiyorum,
Vedalaşmaya zaman yok,
Kalkaman, şolan erlerim!
Dönüp adım atmaya
95 Gün olur mu ben gibi garibe,
Özen, Aral yerlerim?!
Uzaktan orduyu gösteren
Tepene çıkacak gün olur mu,
Sırtı yüksek Denderim?!
100 Acımasız olan hanlara
Değer miymiş bir gün
Kaplan gibi pençelerim?

(4) Başı esen olanın tamdır
Orman dolusu hayvanı.
105 Durmadan esen rüzgarın
Diner zamanı ulaşacaktır.
Otağa asılan
Kullanılmamış acem kılıcı duruyor,
Düşmandan almadan öcümü,
110 Ne yazık ki ömür geçmiş boşa.
Azap çektim Aral'da
Hana karşı çıkacağım diye,
Gece uykumu bölmüştüm
Halkımı doğru yola sokacağım diye.
115 Baş kesse de vazgeçmeden,
Niyetimi gizlemeden,
Ata binen er idik,
Kaçırdı öylece memleketimden
Güveyden bezmiş kadın gibi.

120

VI. MARGASKA JIRAV

(1) Ey, Katagan'ın hanı Tursın,
Kim haramı ant etsin,
Günahsız halkı inletip,
Kendini cihanın sahibi zannedersin.

5 Han değilsin, canavarsın
Kara albastı gibi basansın,
Altın tahtta otursan da
Eceli gelen zavallısın!

Uzun boylu Er Esim
10 Kapına geliyor:
Almak üzere canını,
Saçmak üzere kanımı!

VII. AKTAMBERDİ JIRAV

(1) Jagalbay denen bir yurt var,
Jagaltay denen bir göl var,
Jagaltay'ın yakasında
Yeşil ve geniş bir orman var.

5 Babadan altı kardeş doğanın
Yüreğinin pınarı
Altın ile buğulanır.
Babadan yalnız doğanın
Yüreğinin pınarı

10 Kızıl alevli su olur.
Yalnızlık, seni ne yapayım!..

(2) Yel, yel eser, yel eser,
Saz gibi birbiriyle çekişip
Bahtı olanın oğlu yetişir,

15 Otağında malı yetişir,
Kardeşleriyle bir yetişir,
Talih konarsa başına
İyilerle bir yetişir.
Yavrusu yetişip gelişmese,
20 Sözü topluluğa geçmese,
Dayanağı olmayan yalnızlar
Aniden ölüp gitse
Babası zavallı azap çeker.

(3) Yakama bir elin değdiğini,

25 Yalnızlık, senden biliyorum.
Yamalı elbise giydiğimi,
Yoksulluk, senden biliyorum.
Babadan yalnız olarak doğdum,

Yakınlardan eziyet çok gördüm,
30 Yaşım on beşe gelmeden,
Koruyacak bir insan yok.
Yaşlılar aksar akıldan,
Yiğit aksar yakınından,
Şimdi aciz olsam da,
35 Ümidim var sonundan.
Yaşım gelip on beşe
Girer miyim meclise,
Kemikler sertleşip bel sağlamlaşıp
Çekiştiğim düşmanla
40 Gün doğsa mücadeleye!

(4) Düşmandan gördüğüm eziyet
Sarı su (iltihap) oldu yüreğime.
On yedide kuşanıp,
Kılıç aldım elime.
45 Düşmana karşı atlandım
Allah'ım ulaştır deyip dileğime!

(5) Gök güvercin, güvercin
Balıkçıl (kuşu) uçar yem için,
Denk, denk için, denk için,
50 Akranından azı için,
Göze çarpan kırmızı tulumu olmadığı için,
Gök cepkenini bağlayıp,
Erlere sefere çıkar mal için,
Küçük memeli kısrak için,
55 Çoluk çocuk gamı için,
Herkim ki gayret eder,
Başına konacak talihi için.

(6) Amaçsızca gezip dolaşırım,
Güçlü atıma yükümü yüklerim,
60 Kimsesiz yetişen yabanî atım,
Zamansız soluklanıp otlarım,
Bayrakta biten kumaşım,
Parmağımı yere düşürmem,
Ovada yetişen ağacım,
65 Ensemde yel girse de sendelemem,
Çama karşı yetişen budağım,
Baltalasan da ayrılmam,
Sırtım çelik, yüzüm çelik,
Taşa vursan da körelmem!

70 (7) Güzelden üstün yar var mı,
Yılıktan üstün mal var mı,
Kısrığın sütü saf bal -
Kımızdan üstün lezzet var mı!
Bağlı yerinde tay soluklansa,
75 Bağlı ipinde tulpar terlese,
Uyku tüm ihtişamıyla gelir,
Yılkı elden kaçtıktan sonra,
Heyecanı gider gülmenin.
Kızın görkü kumaşta,
80 Yiğidin görkü yılıkta!

(8) Devenin boynunu tuz keser,
Yiğidin boynunu kız keser,
Sertleşen katı ayaz,
Yılının boynunu buz keser.
85 Geyik de geyik, geyik budu

Geyiğin budunu ok deşer,
Hür yetişen yiğidin
Cömert elini yok keser!

- (9) Salına salına adımlarsın,
90 Yürümeye taban dayanırsa.
Saf çelikten mızrak cana kıyar,
Kızıl dal ile bilenirse,
Dileği kabul olmaz da ne olur,
Daralıp gerçekten ağlarsa
95 Malı yetişmez de ne olur,
Yiğit canını dişine takarsa!
Yurdun bir ucuna düşman gelse
Önüne bir kavga çıksa
Kahramanlık taslayan yiğidin
100 Gücünü o zaman sınasa!

- (10) Salına salına kim yürümez,
Basmaya baldır dayanmaz,
Batırım diye kim söylemez,
Gitmeye yürek dayanmaz.
105 Hile yapıp saldırırsan düşman kaçmaz,
Düşmana acıyan iflâh olmaz,
Hey, yiğitler, canlarınızı
Düşmandan esirgemeyiniz,
Azrail zamanı gelmeden can almaz!

- 110 (11) Düşmana saldırdım tuğ kaldırıp,
Siperleri bozdum nara atıp,
Düşmandan çektiğim eziyetten
Yandı yürek öfkelenip,

Halkı korumaya çabalayıp,
115 Ölüme gidiyoruz baş koyup.

(12) Bastığı yer otağ gibi,
Kaburgası halkın yerleştiği tepe gibi,
Boz tavşan gibi göz kapağı
Kamış gibi sivri kulaklı
120 Kaplanınki gibi azı dişi
Kap kacağınki gibi dudağı
Çeliğe dönmüş ilikli kemiği,
Gövdesi kapı gibi,
Kaslı eti beşik gibi

125 Tabanı geniş benekliyi
Damgalayıp biner miyiz acaba?
O benekliye bindikten sonra
Irmak da ırmak, ırmağın suyu,
Yamaçlarda dolaşır mıyız acaba?

130 Gözlemekte olan düşmanın
Buluttan çıkan ay yüzlü,
Sisler ardından çıkan gün yüzlü,
İstese vermediği güzelin
Bembeyaz kılıp alnını

135 Kımıldatıp gerdanını,
Eğip kaşlarını,
Döktürüp saçlarını,
Günü gelince yağmada
Ganimet olarak elde eder miyiz acaba?

140 (13) Güldür güldür kişnetip,
Kızıl doru ata binecek miyiz,
Yumuşak deriden bağ takıp,

- Kunduz derisinden elbise giyecek miyiz?!
- Irmağa kısrak bağlatıp,
145 Dağ yamacına otağ kurdurup,
Dört köşeli ocak kazdırıp,
Akıtmalı kısrak kestirip,
Eteğinde beyin meclisini
Biz de kuracak mıyız?!
- 150 El değmemiş dağa el sürüp,
Ok torbasının okunu bol koyup,
Kuru ovanın en çöl yerinden
Kestirmeden doğru yola koyulup
Orduya önderlik edecek miyiz?!
- 155 Savaş meydanında davul vurdurup,
Erlerin yolunu açtırıp,
Atası başka Kalmuk'un,
Yurduna saldırıp dağıtıp,
Devenin tek hörgüçlüsünü
- 160 Nazlı büyüyen han kızını
At ardına bindirip
Ganimet elde edecek miyiz?!
- Geniş bir yeri yol yapsam,
Çöllük bir yeri göl yapsam,
165 İnsanları bir araya toplayıp
Kendi başına yurt yapsam!
Yüksek bir dağda yaylasam,
Kısrakları ipe bağlasam,
Her gün toplantı, her gün eğlence,
- 170 Kızlarla delikanlıları oynatsam,
Delisini düzeltip, dikkat et deyip,
İçlerinden bey seçtirimsem,
Kulum oğlum gibi giyinse,

- Görkemini gören imrense,
175 Atımtay Jomart gibi
Şöhretim halkça bilinse!
Kendi ayrı bir yerde yaylasam,
Yiğitlerden asker seçsem,
Alçak bir yere on otağ,
180 Yüksek bir yere kırk çadır dikip,
Konuğumu yerleştirsem!
Bıçaktan etim gitmese,
Kazanım ateşten inmese,
Köyden kalabalık gitmeden,
185 Ocağın ateşi sönmese.
Yağ yemese konuğum,
Kan içmese köpeğim,
On kişiye yarasa
Bir kişiye ikram ettiğim tabağım!
190 Halk tarafından adım bilinip
Cömert bey diye adlandırılır mıyız!?
Yamaçta meclis toplanıp,
İyiler evde yetişip,
Askerler saf tutsa bir düzen
195 Hep birlikte mutlu olup.
Hive'den akıl alacak
Uzaktan çare bulacak
Yiğitlerden göndersem askeri
Düşmandan öç alacak!
200 Sırtı geniş bir yamaç gibi,
Boynu kalın bir boğa gibi,
Pehlivandan asker var edip
Güreşe salar mıyız!?
Fazlaca göze görünüp

- 205 Pehlivanım yıksa şaşırtıp.
Keskin kılıcını suyla sertleştirip,
Çelik zırh yapsa kuyumcum,
Dağdaki yayla geyiğini
Gözleyip vursa nişancım!
- 210 Yeşili bol bahar geldiğinde
Sesi var ezan gibi,
Memesi var kazan gibi,
Yaralı kuğu gibi inleyip
Yarılan buz gibi kütürdeyip,
- 215 Bileğinin acı sesi gibi,
Deve bozlayarak kızışıp,
Yavrulayan boz devenin,
Paldır küldür gürültüsü
O da bir kaçırrsa huzurumu hey!
- 220 Algay'ın ıssız tepelerine
Yayılan koyunum sığmasa,
Yüz genç kız, yüz yiğitle
Birlikte dolaşıp toplasa!
Gök alalı yılkı sürüsü
- 225 Göle bir inse göz yetmeden,
Sayısını almak için,
Hesabına can yetmeden...
Beylerim binse alacalı atına,
Canım deyip nazlandırıp.
- 230 Yurttan yurda gezip,
Soylulardan soylu seçip,
Beylerin kızını nişanlasam
Aklına bakarak karar verip.
Güzellikle dolsa çehresi,
- 235 Görünüşü sanki mum ışığı,

Okyanustan çekip çıkarılan
Kıymetli mücevher gibi değeri.
Yüz deveyi kilimle örttürüp,
Kazaktan güzelliğini yükletip,
240 Evlenip büyük düğün yapsam
Gönlümü hoş ettirip.
Çocuk verse tezinden,
Pirlerin bitse nefesinden,
Duası kabul olup
245 Üstün doğsa özümden!
Böyle verilmiş talihi
Yüceltip elimizde tutabilir miyiz?

(14) Güldür güldür kişnetip
Doru ata binecek miyiz,
250 Yumuşak deriden bağ takıp,
Çelik zırh giyecek miyiz!
Yakası altın, yeni tunç,
Demir halkası turgay gözü
Zırh giyecek miyiz!
255 Boz tavşan gibi diz çöktürüp,
Aç kokarca gibi baş eğdirip,
Kaplan gibi alacalı atı
Seçip binecek miyiz!
O alacalıya bindikten sonra,
260 Zilli mızrağı ele alıp,
Ilık havayı göğse alıp,
El çevirecek miyiz.
Sancaklı mızrakla can alıp
Düşman kaçırarak mıyız!
265 Ucu çelikten oku

- Doldurup çekecek miyiz!
Kızılıcak dibinde karaca,
Dağıtıp vuracak mıyız!
Küçük yarda yetişen yaprak -
270 Örtünsek üşür müyüz.
Ovada yetişen çilek -
İştahla yesek doyar mıyız!
Kızılıcak saplı kamçı alıp,
Güzel boyunlu at binip,
275 Konacak yer de bakar mıyız!
Halk yayılıp yaylada
İyiler meclis kurduğunda
Başımız göğe yükselip
İleride anlatır mıyız!
- 280 (15) Ey, yaşlı Böğembay!
Dökülür yağmur gökyüzünden
Kara bulut kaplarsa,
Memlekette felaket çoğalır
Yiğit yiğidi horlarsa,
285 Antilop gelip yığılır
Önüne hendek kazılırsa,
İnsanın bahtı açılmaz,
Başına talih kuşu konmasa,
Düşmanı horlayıp ne yapacak
290 Başına talih kuşu konarsa.
Kınından kılıcı çekmeden,
Direnen düşman korkmaz,
Yıkanmadan düşmanın kanıyla,
Namusa sürülen leke gitmez.
295 Savaşırsan, haydi, çık da gör

Güç yetmez düşman değilsin,
Daraboz gibi lider
Şerefini kirletmez!
Uğrun gelen güvey nerede,
300 Söz geçmeyen dul nerede?
Cellatı göster gözüme,
Heveslenen başı kim kesmez!
Halkımı yün gibi yoldurup,
Kanlı köpük yutturup
305 Yok edeceğiz o akşam!..

(16) Ey, yiğitler, bahadırlar,
Ata binersen güçlüsüne bin,
Uzun yetişen ağaç gibi
Silah alırsan tüfek al,
310 Karnın acıkırsa yemeğin,
Yaya gidersen dayağın,
Bir gün ihtiyacın olur.
Elbise giyersen zırh giy
Soğuk olursa sığınağın,
315 Mızrak gelirse kalendir,
Kızılılık ağacı gibi.
Mekkeyi arayıp ne yaparsın,
Mekkeye ne zaman ulaşırsın,
Hazır Mekke önünde
320 İyi niyetinle hürmet edersen
Baban ile anana!

(17) Kardeşlerin çok olursa,
Büyük bir orduya denk,
Bilgili doğmuş saygınlar

325 Az da olsa çok ile denk,
Saygınları giden yurdun
Ardından saygınları çıkmazsa
Yanıp giden yer ile denk,
Hayırlı olursa zenginler
330 Deniz, engin göl ile denk,
Hayırsız olursa zenginler
Halkın konmadığı çöl ile denk,
Karakterli olursa yoldaşın
Gittikçe güzelleşen kız ile denk,
335 Karaktersiz olursa yoldaşın
Altından geçen soğukla denk.

(18) İyi huylu olursa aldığın,
Ondan güzel yar var mı,
İki kötü (huylu) evlenirse
340 Her gün kavga, çekişme,
Utanacak yüz var mı.
Bilgili doğan saygına
Zarar veremez bin bilgisiz,
Yaman doğan yiğide
345 Huzurlu gün var mı.
Kusurunu bilen yiğidin
Terbiyesinde kusur var mı.

(19) Malı çok olan adamın
Önü arkası sis olur.
350 Çoğaltamadan zenginliğini
Herkesine övünür.
Ne olacağını bilmez,
Kendi başına dert olur,

Elindeki kullara

- 355 Kazdığı hep çukur olur,
Bu yaptığıyla işleri yolunda gitmez,
Birisinden dönüp cezasını bulur.

(20) Sert ayazda donar mı

- Pınarın berrak akan suyu,
360 Kın içinde yatar mı
Çeliğin asil parçası,
Halkı dağılıp eksilmez,
Adil olsa yöneticisi.
Merhametsiz yakından
365 Halkı umudunu keser,
Hasta olsan yâd elde
Yanında kim bekler.
Adil doğan saygına
İki davacı başvursa,
370 Dizini zorluk bükmezse,
Asilliği bilinir.

(21) İdil, Yayık iki nehir,

- Ağaçsız olur der misin,
Kökşetav'ın çok gölü
375 Halksız olur der misin.
Devegözlü güzel kız
Yarsız olur der misin,
Abılay'ın konduğu geniş yer
Halksız olur der misin.
380 Hür yaylayıp konduktan sonra,
Malsız olur der misin,
Tulpar doğan taycık

Yiğitsiz olur der misin,
Tepinip çifte attıktan sonra
385 Tersiz olur der misin.
Nefes nefese kalıp basmadığı
Düz (yer) olur der misin,
(Konacak) yer bulan yiğit,
Yersiz olur der misin,
390 Otağ dikip yerleşse
Törsüz olur der misin!

(22) Çocuklarıma vasiyet:
İnatçılık yapmayın,
Birliğinizden ayrılmayın,
395 Birlikte vardır keramet.
Barış olur bereket,
Halk alay etmesin,
Kavgalı olursan anlaşmazlık
Yurduna isyan getirir.
400 Gayret edip ekim ekini,
Yesin herkes bedava diye,
Aklı olanınız anlarsınız,
Düşünürseniz sözlerimi.
Yaş doksana geldikten sonra,
405 Ölüm yakın göründü.
Var hayalim, söyleyeyim,
Kahramanca savaşta
Ölmedim oktan, ne yapayım!..
Sağ salim olsun yurdum,
410 Dileğimin hepsini de verdi,
Razıyım, Allah'ım!

VIII. TÄTİKARA AKIN

(1) Kamışın başı ince, dibi derinde,
Jänibek Şakşakulı çelik mızrak,
Önünden asker, arkandan düşman kıstırdığında,
Er yiğidin erliği işte burada (çıkar ortaya).

- 5 Bökey'i anlat Sagır ile Duvlat'taki,
Deripsäli, Mañday'ı anlat Kıpçak'taki,
Başka yiğitler dönse de vazgeçmeyen
Sarı ile Bayan'ı anlat Uvak'taki.

- Ağacın büyüğünden söz edersen çamı söyle
10 Yiğitlikten, erlikten söz edersen Böğembay'ı söyle,
Mızrağının ucuna düşmanı bindiren
Emenäli Kerey'den er Jabay'ı söyle.

- (2) Karnı tok, sırtı pek
Üstün doğmuş Abılay,
15 Üstesinden gel bu işin.
Kalabalık Çin'in yilkısı
Doğan gibi kuşattı.
Düşman yakaya yapıştığında,
Hain etekten tuttuğunda,
20 Er Abılay korkmadı,
Eğilip yavaşça yanaştı.
Bäsentiyyin Sırımbet
Ok atıp vuruştı.
Akıl kalmaz kaçanda,
25 Sabır kalmaz korkanda,
Bayan gibi eri görmezsin
Dönüp düşmanı vurduğunda!..

- (3) Geçerek bent kurulmuş su kenarından,
Dalsız ağacın dibinden,
30 Nîl nehrinin başından,
Kumkent şehrinin yanından,
Peri kızı perizattan doğmuş,
Kara Mergen babası,
Sözümün yok yanlığı,
35 Daha dün doğan gibi bir oğul idi,
Türkistanda yaşar idi,
Âbilmâmbet ağana
Hizmet eden oğul idi,
Üysin Töle beylerin
40 Devesine bakan kul idi!
Tam yirmiye geldiğinde
Ak sungur kuşu gibi tüy döktü,
Azı dişini taş ile biledi,
Düşmana karşı kahramanlık gösterdi.
45 Üç cüzün evlatları
Danışıp el ele vererek
(Abılay'ı) Han seçmişlerdi,
Üç cüzün evlatlarını
Bir evladı gibi görmedi.
50 At kuyruğunu kesiniz,
Allah deyip ata bininiz,
Han yağması deyip alınız!

- (4) Selâmünaleyküm, iyiler ve güçlüler,
İnsanın gönlünü yokluk başka (türlü) eder,
55 Dışarıdayken kahramanım,
Eve geldiğimde zavallıyım.
Sabahleyin içtiğim ayran

Karında değil, mesanede,
Ecel hey gidi uzakta değil, yakında.
60 Girerseniz, işte, kara barınak,
Girmezseniz yolunuz açık (olsun)!..

IX. ÜMBETEY JIRAV

(1) Bäke'ye

Özde müslüman çocuğu
İnsanlıktan vazgeçmez,
Sözde müslüman, baksana,

5 Kötülükten çekinmez.

Alışınca bu zavallı
Helal aş yedirmez!

Yattığı yer ova kadar,
İki hörgücü çocuk kadar,
10 Azı dişi kale gibi,
Örtüsü değerli kumaş gibi,
Kuyruğu kamçı gibi,
Buğra kesmek ne uğursuzluk!

Eğer örtüsü kurumadan toplanıp,

15 Yurt yağmalamak için atlanıp,
Yılkıcısını kamçılıyıp,
Yılkılarını sopalayıp,
Komşu yurdu inletip,
Düşmanca saldırmak ne uğursuzluk!

20 Kendi halinde yılanın
Kuyruğuna niye basarsın?
Sokayım deyip saldırırsa,
Korkup niye kaçarsın?!

Oğul on beşe gelene dek

25 Eline aldığı kopuzun,
On beşi aştıktan sonra,

Söz dinlemezse domuzun, -
Hangi yüzle korursun
Javkaşar'ın dokuzunu?

30 (2) Javkaşar'a
Kıvrılıp yetişen meşe gibi
İki büklüm doğmuş adamsın.
Bu karakter, bu kılıkla
Nereden itibar bulursun.

35 Niyeti kötü yedi adamın
Kaçtı işte acele edip,
Kalan şu ikisini
Yanına al söz verip.

Ata yolundaki insan evladı

40 Yadırgamayı bilmez,
Azalsa da çaresi
Kötülüğe niyetlenmez.

İnsan görürsen eşikte,

Koşup çık, gecikme,

45 Karşılamazsan misafiri
Engel olur nasibe!

(3) Bukar'a

Evin arkasında duran dağ,

Sığınacak yeri yoksa,

50 Bu zavallının nesi dağ,
Kaçıp dursa deven düşman,
Tepip dursa kırsağın düşman,

Sinirli olursa ođlun dűřman,
Kavgacı olursa gelinin dűřman.

- 55 Evindeki ođlun kűtű olursa,
Eşiğindeki kul ile denk,
Koynundaki kadının kűtű olursa,
Ocak ayındaki buz ile denk,
Kimi talihsizin kadını
- 60 Gűndűz hasta, gece esen
Sırtına aldığın tuz ile denk!

Birazcık duraksayıp:

- Her yıl çamur olursa geemezsın,
Kűrpeden çıkan yűđrűge yetiřemezsın,
- 65 Yer yűzűnde zor olan budur
Kűtű deyip kendi evinden gidemezsın.

- Eşin ayı olursa aşamazsın,
Art niyetliyse duasını alamazsın,
Misafire ocak başı olursa soğuk,
- 70 Yurdunda iyi insan adını almazsın.

Eşin mutlu hayat yaşanmaz bir eşmiş
Allahım bűyle kader de verirmiř,
Papađan yarasaya kűle olmuř,
Buhar'ım, sűylenecek kusurun bu imiř.

- 75 **(4)** Ey, Aktamberdi, Kabanbay!
Asma boşuna suratını,
Bileme o kadar dişini,
Dış temizliği ne gerek,

Temizle önce içini.

- 80 B b rlenirsen s yleyiver,
Han önünde gücünü.
Yurduma sahipsiz der misin
Erime ruhsuz der misin,
Altı boya sezdirmeden,
85 Kendime t bi kılarım der misin?!
Batman batman kusurun var,
Pişman olmadan anlaşınız.

(5) Bekbolat Bey'e

- Peygamberden başlasam, -
90 Hikayeye giderim,
Edige'den başlasam, -
Masala giderim.
Kestirmeden bitirsem -
Sözün sonuna ulaşıırım.
95 Şimdi size ne diyeceğim:
Bay olmayan bay olursa, -
Yaylamadık yer bırakmaz,
Bey olmayan bey olursa, -
S ylenmedik söz bırakmaz,
100 Han olmayan han olursa -
Kanamadık yurt bırakmaz.
Çocuğunu  ver baş kötü,
Karısını  ver has kötü.
Uzaktaki düşmandan,
105 Gözlemekte olan dost kötü,
Bir kısrak yetişmeden kısrak olmaz,
Bir deve yetişmeden deve olmaz,
Kendi malını gizleyip,

Başkasının malını gözleyen,
110 Sonunda kendi malına sahip olmaz!

(6) Bögembay'ın Ölümüne
Ey, AlataV gibi Akşa'dan
Üstün olup doğdun, Bögembay!
Küçücük anadan
115 Çelik gibi doğdun Bögembay!

Haykırıp şahlanan
Kaldamanım diye nara atan
Kalmuk'u yendin Bögembay!
Batıya göçen halkın
120 Merkezi gibi Bögembay!
Mızrak sokup ok atan
Kurşun gibi Bögembay!
Koltuğu ala geyiğin
Yavrusu gibi Bögembay!

125 Dağlık-taşlık yerlerden
Şaşmadan alçalıp tilki avlayan,
Bileği kalın kartalın
Pençesi gibi Bögembay!
Bayan Avla, Kızıltav,

130 Abralı, Şingıstav,
Kozı Mañrak, Koy Mañrak
Arası dolmuş çok Kalmuk;
Kalmuk'u kovup kaçırdın,
Kara İrtiş'ten geçirip,

135 Altay Dağına gönderdin!
Ak Şävli'ye çadır dikip
Kalabalık bir ordu toplattın;

Kalmuk'u yerle bir ettin,
Kabanbay ile Bögembay
140 Argın ile Nayman'a
Yurt edip bıraktın!

(7) Bögembay Ölümünü Abılay Han'a Duyurma

Ey, Abılay, Abılay
Abılay Han'ım, bu nasıl (iştir),
145 Bu "nasıl"dan çekinip,
Sözümü dinlemeden bırakma.
Nice işler başından
Geçmişti gençliğinde,
Zor, ilginç her durum.
150 Gençliğinde Abılay
Ürgençten buraya gelip
Sarıarka'ya yerim deyip,
Kalabalık Kazak yurdum deyip,
Gelmemiş miydin yaya olarak.
155 Töle Bey'i bulduğunda,
Gündüz deve baktığında,
Yalnızım deyip korkmadan,
Hiçbir malcıya katılmadan,
Yüzün kızarmadan,
160 Şüpheni alıp altına,
Yenine yaslayıp başını,
Elin ayağın dört tarafta,
Yatardın o zamanda,
Unuttun mu onu, Abılay!

165 Yirmi yaşını doldurduğunda,
Kalmuk'la savaş olduğunda,

İlk fırsatı bulduğunda,
Şarış'ın başını vurduğunda,
Eğer kayışına baş bağlayıp,
170 Düşman kaçtı diye haykırıp
Abılay deyip saldırdığında...
Unuttun mu onu, Abılay!

O erliğinle han oldun,
Alemi aşan han oldun,
175 Bütün aleme meşhur oldun,
Unuttun mu onu, Abılay!

Kaldan Han'ın askeri
Arayıp seni durmaksızın
Aniden yakaladığında
180 Alıp götürüp Taşkent'e
Kör zindana attığında,
Yurdun sahipsiz kaldığında,
Doksan iyi üç cüzden
Seni istemeye gittiklerinde,
185 Öldüreceğim deyip Kaldan Han
Karşılığı için Şarış'ın,
Sözüne karşılık verip,
Cevap verdin, direndin.
Ansızın yakalandın,
190 Kalmuk'a tamamen yutuldu,
Hatiplik yolunu tuttun,
Biraz konuşup kurtuldu,
Unuttun mu onu Abılay!

- Kutsal yerin için yardımlaşıp,
195 Adil beylik kurmuşlar.
Kaçmayan nice savaştan
Kerey’de batır Jänibek,
Kaz sesli Kazıbek,
Kuğu sesli Kuttıbay,
200 Kanjıgalı Bögembay -
Abılay, senin zamanında
Bu beşi vardı hey!
Kimi bahadır, kimi bey,
Tanrımın verdiği hediyedir bu,
205 Unuttun mu onu Abılay!
Bahadırı hana denk oldu,
Yurdun geniş, zengin oldu,
Kışı kışlağı dağ oldu,
Yazı yaylası göl oldu,
210 Serin esen dağ sırtı oldu,
Yurda layık er oldu,
Sarıarka diye seçilip,
Başka halkın arzuladığı yer oldu,
Unuttun mu onu Abılay!
215 Söylediğin söz çareydi,
Yoluna yanlış demedi,
Hangi bahtın kötü idi,
Yurdun kalesi çok idi,
Kalmış mıydın bahadır bulamadan?
220 Düşmanının kanını akıtan,
Ağzından bal damlayan,

Bey ile yiğidin az olduğu için
Aksayıp kalmış mıydın saldıramadan?

Şu bir yıla adı verilen
225 Askeri Kırgız kırdığında,
Başına veba kıldığında,
O haberi halk öğrenip
Çok yiğitle sen gidip,
Gözünün yaşını göl kılıp,
230 Başı sıkışan askerin
Yanına gittiğinde,
Ak boz atı kestiğinde,
Boynuna kese taktığında,
Baba tüylü Saçlı Äziz,
235 Ondan dua aldığında,
Dileğinin kabul olduğunu,
Başına devlet kuşu konduğunu,
Unuttun mu onu, Abılay!

Tam öğle vakti geldiğinde
240 Yaradan iyi bir yol verip,
Yol verdiğiinde bol verip,
Akla sığmayacak şans verip,
Kırgız'ı Tanrım ikiye bölüp,
Sadırbala bitireceğim deyip,
245 Äteke savaşacağım deyip,
Biri razı olmadan diğerine
Sadır gitti bölünüp,
Savaştan umudunu kesip,
Äteke gibi tanınmışım
250 Kaburgası sökölüp,

Saldırınca kahramanlar toplanıp:

Kara Kerey Kabanbay,

Kanjıgalı Bögembay,

Sarı, Bayan ile Sağınbay,

255 Kırmamış mıydı düşmanı,
Sevindirmemiş miydi halkı,
Unuttun mu onu, Abılay!

Dünyada sırayla, Abılay!

Kalacaksın şimdi sen böyle,

260 Ardındaki yavruna
Bulunur yiğit daha da!
Böyle erler çok doğsun
Deyip dileyiver, ah Hüdâ!
Orta cüzde kadın çok,
265 Sonra doğacak yiğit çok,
O aşağılar düşmanı deyip
Görünür göze hayal gibi.

Ey, Abılay, Abılay,

Sözümü dinle daha da, hey!

270 Senden yaşı biraz büyük,
Dömpeş dağı gibi başı yüce,
Gençliğinde olmuş sırdaşın,
Yaşlı da olsa yaşıtın,
Seksenden aştığında,
275 Mutlak ecel geldiğinde,
Yiğidin öldü - Bögembay!

Şehadet getirip ölürken,

Canı boğazına geldiğinde,

Selam söyledi üç defa,
280 Gittim deyip sizi göremeden.
Yiğit kollarımda vefat etti,
Selâmını, işte yetirdim.
Ağlamadan dinle, Abılay,
İyiler (kader) yarasına göz yumar,
285 Feryat etmeye kötü başvurur,
Görüşmeden söyledi demeyin,
Bu idi bizim geldiğimiz durum.
Gözünün yaşını tutadur,
Güzel dua ededur,
290 Daha da fazla baht versin,
Yavruna altın taht versin,
Bögembay gibi yaş versin,
Ölçüsüz mal ile baş versin!
Bögembay gibi yiğidin
295 Bereket versin ardına-hey,
Sabır versin halkına-hey,
Yaradan sahip yâr olup,
Cennette nuru yayılsın!

X. KÖTEŞ AKIN

(1) Abılay, Botakan'ı sen öldürdün,
Zavallı er, suçu yok niye öldürdün?
Han başın halkınla davalı olup,
Üstüne ak ordanın ordu getirdin.

5 Abılay, yanıp gitti yaptığın kalen,
Meyrama neydi senin attığın iftira?
Janay'ı tam bugün serbest bırakmazsan,
Kalacak yarın yetim çoluk-çocuğun!!!

(2) Kürkelinin bağı her gün fırtına,
10 Köteş kaldı yurdunda bir başına,
Hastalanan gönlümü kimse sormaz,
Gerçekten Seksenin çocuğu merhametsiz.

Bir canımın gamıyla yaşadım yalnız,
Ne yapayım bu malı candan esirgeyip.
15 Hastalandığım zaman iyileşmeden,
Can dediğinde kalmamış dayanacak kimse.

Ecdadımı sorarsan tamamı Seksen,
Rayimbek Seksen'den doğan oğul mu,
Rayimbek'i sen de hiç bırakamıyorsun,
20 Rayimbek bey ise, Ray kul mu?!

(3) Arka Oyl'ın ıssız bozkırında gezer,
Su içmek için bu birikintiyi kulan kollar,
Atadan altı yedi (tane) doğanın
İçlerinden biri sütünün hakkını verir.

25 Ay karanlık, gün bulutlu, gece demeyin,
Biri yoksul, biri zengin, günölemeyin,
Baba sözü dinlemeyen kötü oğul
Kâfirden aşağı kalır demeyin.

Ay karanlık, gün bulutlu, gece demeyin,
30 Biri yoksul, biri zengin, günölemeyin,
Baba sözüne hürmet eden hayırlı oğula
Okuyup yazan hocadan eksik demeyin.

Oğlunla çekişme diklense de,
Malına o bakar az da olsa,
35 Kapıdaki işçinin huzuru kaçır,
İşveren köşesinde oturup çok konuşursa.

(4) Yaşlandığında hanımın düşman oldu,
Çocuğuyla birleşip sıkıştırır oldu,
Gelin denilen bir düşman daha çıkıp,
40 Biri içten, biri dıştan oldu.

Yaşlandığında hanımın kalıntı der,
Gelinle oğlana ilgilenme der,
At olsa, aygır olsa onlar binip,
Aksak beygir mel'una az mı der.

45 "Bala, bala!" demekle huzurluyuz.
Baladan olur bilirim ecelimiz,
Balamıza yalvarsak canı korur da,
Gelin denen hazırdır deccalımız!

(5) Yaşlılık, yağlı ve lezzetli aş yarar mı,
50 Kazı, karta, yağlı kalça eti, baş yarar mı?
Yaşlılık, bunların hiçbirini beğenmezsin,
Yığdığın toprak, ördüğün taş yarar mı!?

Önümden altı basık burunlu kuşattı,
Konuşmadan biri baltaladı,
55 Bu yaradan, herhâlde, can kalmaz bilirim,
Baltası değdiği yeri kana buladı.

Eyvah, nasıl bir yurt olursun,
Ne maldan, ne çocuktan eksik olursun,
Oyalandıktan olan Koteş'e vuracağım deyip,
60 Balasına Kulboldı'nın yem olursun.

XI. BUKAR JIRAV

- (1) İlk dileğinizi dileyin,
Allah'a günah işlememek için
İkinci dileğinizi dileyin,
Yiğidin hemen cahil ve zalim
5 Sözüne kanıp azmaması için.
nc dileğinizi dileyin,
Kefen giymemek için.
Dördüncü dileğinizi dileyin,
Hasta olmamak için.
10 Beşinci dileğinizi dileyin,
Beş vakitte beş namaz
Birinin kazaya kalmaması için.
Altıncı dileğinizi dileyin,
Altmış başlı han otağında,
15 Nazlandırdığın kıymetlinin
Her gün birine
Boş yere cariye olmaması için.
Yedinci dileğinizi dileyin,
Dalgalanan tuğ gelip,
20 Kalabalık ordu gelip,
şaşırıp kalmamak için.
Sekizinci dileğinizi dileyin,
Sekiz yönlü yeryüzünün
Darmadağın olmaması için.
25 Dokuzuncu dileğinizi dileyin,
Trenizin tahttan inmemesi için,
Doksanındaki kart atanın,
Meclise yaya varmaması için.
Onuncu dileğinizi dileyin,
30 On ay seni taşıyan,

Omurgası eğilen,
Ayazlı günde okşayan,
Bulutlu günde hayaller kuran,
Dar kursağını genişleten,
35 Taş göğsünü yumuşatan,
Ananın sahipsiz kalmaması için.
On birinci dileğinizi dileyin,
On parmağı kınalı,
Göğsü hoş kokulu,
40 Kokusu etrafa yayılan,
Sesi kuğu gibi şakıyan,
Nazıyla yakan,
Huyuyla sevdiren,
Nazlanan eşinin
45 Ağlayıp da dul kalmaması için.

(2) Yurdu yönetmek zor değil,
Konacak yerde göl bulunur.
Orduyu yönetmek zor değil,
İstilâ edilecek yerde yurt bulunur.
50 Büyük bir toplulukta söze başlamaktan zorunu görmedim.

(3) Kara kulanım yüğrük deyip,
Kulanı çok övmeyiniz,
Ok gelirse ölür,
Öldükten sonra et olur.
55 Yalnızca güçlük çıkarmayınız,
Eziyet etmeyiniz,
Sizin gibi iyilere
İstedığınız at olur.
Kara kulan zayıflarsa,

- 60 Yağlı beş yaşındaki at üstün,
Çocuğu olmayan kadından
Oğlağı olan keçi üstün.
Yalnız doğmuş yiğitten
Dikeni olan ağaç üstün
- 65 Yoksul olan yiğitten
Beşikteki çocuk üstün.

(4) Ay ne olur güneşten sonra

- Güneş ne olur aydan sonra,
Canlanmakta olan kardelen
- 70 Sap olur solduktan sonra.
Hanların giydiği ipekli kumaş
Bez olur eskidikten sonra,
Çevresi geniş büyük saray
Virân olur yıkıldıktan sonra.
- 75 Baş köşede oturan yaşlı atan
Töresinden ayrılır maldan sonra,
Ailesini ziyaret eden gelin
Keçi koyun almadan döner maldan sonra.
Arabanın tekerleği dönemez,
- 80 Çift arışı kırıldıktan sonra,
Yiğit iyi olamaz,
Aldığı kötü olduktan sonra.
Büyük, büyük otağ, büyük otağ
(Göçe) katılıp konmaz maldan sonra.
- 85 Çift hörgüçlü büyük deve
Yağ yapmaz yağ bağladıktan sonra.
Göğsü geniş güzel
Döşek sermez maldan sonra.
Ağanın genç oğlu

- 90 Kaygısız olur
Önüne katıp sürdüğü maldan sonra.
İpek örtüyle başını saran,
Kılıç ile saçını tarayan,
Kaşını yay gibi çekip bakan,
95 Güldüğünde ön dişleri parlayan,
İnce belini daraltan
O ne olur erden sonra.

- (5) Büyük ve yüğrük develerle
Yaylamak için göçen halk,
100 Hak yolunu gözetmeyip,
Kötülük yolunu tutan halk,
Karın doyup zengin olunca,
Huzur bulup sefere çıkan halk,
Hana dizginleri vermedi,
105 Han buyruğunu dinlemedi,
Eskisi gibi zaman geçip
Birlik içinde olmadı
Görgüsüzün hası olan halk.

- (6) Eski dost düşman olmaz
110 Şirneviş'te mektubu var.
Eski düşman halk olmaz,
Gönlünde kir izi var.
Eski dost düşman olmaz,
Onun verdiği sözü var.
115 Eski düşman halk olmaz,
Gönlünde tuttuğu kini var.

- (7) Akrabası olanın oku kaybolsa bulunur,

Yalnızın çekecek yayı kalsa bulunmaz,
Babalı çocuk cesur yürek,
120 Babasız çocuk garip yürek,
Toplantı olursa gidemez,
Gittiğinde yer alamaz.
İki gözüyle masumca bakıp,
Başı öne eğilerek,
125 Her gün ona ne olduğunu bilmiyorum,
Bitmeyen şüphemdir.
Babalı çocuk cesur yürek
Toplantı olursa gider,
Giderse yer alır,
130 Bitirir senin kavganı,
Gönderir düşmanını,
Her zaman ok gibi geçer sözü.

(8) Dünyadan öylece gider mi,
Yoksulum deyip zavallılar,
135 Zengin malını bekler mi.
Kayıp gitse ayağın,
Saçını verse yeter mi.
Azın işi biter mi,
Çoğun işi yeter mi,
140 Çok içinde bir yalnız
Söylediği sözü geçer mi!

(9) Bukarekeñ - biz geldik
Akan, Töbet denen zenginlere.
At verirsen semiz ver,
145 Yaz boyu Buhar'ın yaylaması için.
Vermiyorum deme,

Asiliğine sarılma;
Yularından sert çeksem,
Öfkelenip, şikayet edip,
150 Sırt üstü yatar mı!?
Altmışındaki Buhar'ın
Yorulur mu,
Kulların ile cariyelerin
Çok mutlu olur mu?
155 Gelmiş idim huzuruna,
Birkaç gün önceki sözüne,
Hiç razı değilim
Otağın başında
İki karış bezine!
160 Eğer yol vermezsen
Karşılaşmam diye düşünme,
Yağmacı erin hedefiyle!

(10) Göçer idin göçü idare edip,
Göçtüğünde öne çıkıp,
165 Sıra sıra deve ekleyip,
Halı kilim örttürüp,
Bileği kalsa, bıraktırmadan,
Alıp getirir buldurup,
Kızlarına kızıl elbise giydirip,
170 Altın ile donatıp,
Göç için yorgaya biner,
Sağ selamet olanı yola koyup,
Hanımlar gelir göçün önünde,
Tek başına yürüyüp,
175 Göçünün heybetine şaşırtıp,
Yolcuyu durdurup,

- Büyük deveyi bağırıp,
Deve sütünü sarı kaba
Döküp verdi sarhoş edip
180 Yolcuyu yoldan saptırıp.
Yolcu söyler:
Taşkent pazarın güzelmiş,
Zenginliği onun çokmuş,
Su istese bal verip,
185 Cömert imiş hanım
Qaldıyağı yurdunda
Güzel imiş hanım,
Zehra ile Fatma gibi
Karakterli imiş hanım.
- 190 (11) Direkli otağ, başlı otağ
Huzurlu otağın konduğu yurt,
Siyahla karışık açık renkli tilki
Has sadeliği kuşanan yurt,
Sarımtrak deveye yük yükleyip
195 Halkın yaylaya çıktığı yurt,
Hak yolunu gözetmeden,
Kötülüğü benimseyen yurt,
Başın ayağın zengin olup,
Kıskançlıkla ömür süren yurt.
- 200 Ağa köpeğinin bağırıp
Huzur bulup havladığı yurt,
Çadırının keçesi kara samurdan
Dilim dilim olan yurt,
Ocağa koysa kokmayan,
205 Şoralar eğlencede içse azalmayan,
Akan pınar gibi sütlü yurt,

- Uzun yıllar sağlam korunup,
Sağ esen olan kutlu yurt.
Direkli otağ, başlı otağ
210 Huzurlu otağın konduğu yurt,
Talihin güldüğü yurt olup,
Huzurlu yaylalar bulundu,
Göl gibi ipeklerle döşenip,
Görkemli hanın geldiği yurt.
- 215 Hanımın verdiği ipek elbiseyi,
Jıravların giydiği yurt,
İhtirasların uzaklaşıp,
Aş ile toya gelinen yurt,
Doğup yetişen gökçe tayın
220 Soylular altında at olduğu yurt,
Gölgeli... yer⁶⁰
Çok kişiye mekân olan yurt,
Zenginlerin semirip
Gök beyin güçlü olduğu yurt,
225 Genç delikanlıların bey olup,
Cemiyete fikir sunduğu yurt.

- (12) Yar başına konmayınız,
Fırtına olursa ev gider.
Yabancıya dizgin vermeyiniz,
230 İftirayla baş gider.
Kötüyle yoldaş olursanız (evlenirseniz)
Herkes rezil eder,
İyiyle yoldaş olursanız
Ayrılmamaya söz verir.
235 İt koşturtup, kuş salarsan, (avlamak için)

⁶⁰Bu satır okunamamıştır

Giydiğin elbiseyi tilki yapar, (tilki derisinden)
Edepli sırrını bildirmez,
Sonradan ortaya çıkar.

(13) Gökten yağmur boşansa da,
240 Göğerip yetişmez, ne fayda;
Göğüsten can çıkarsa,
Dönüp gelmez, ne fayda;
Özde müslüman olmazsa,
Sözde müslüman ne fayda;
245 Kızda karakter olmazsa,
Kuru güzellikten ne fayda;
Erin bahtı açılmazsa,
Eveleyip geveleyen dilden ne fayda;
Mal arada bölüşülme
250 Boş konuşandan ne fayda;
Zenginden hayır gittikten sonra,
Mal da gider ne fayda.

(14) Uzaktan altın görünürse,
Para değil de nedir;
255 Yükselip uçtuktan sonra,
Kanat değil de nedir,
İki iyi evlenirse,
Güzel değil de nedir;
Kamçılıyıp koşan,
260 Tembel at değil de nedir;
Söylenen söze inanmayan
Kötü değil de nedir;
İstediginde vermeyen
Cimri değil de nedir;

- 265 Kul hakkını çok yemek
Haram değil de nedir;
İçteki sır Allah'a mâlum,
Dışındaki kurnazlığın
Günah değil de nedir;
270 Susadığında verilen su
Şeker değil de nedir;
Acımasız erin sahip olduğu mal
Boşa değil de nedir.

- (15) Yüksek dağa yaraşır
275 İçinde varsa sığınağı,
Derin vadiye yaraşır
Kızılıcak ağaçlı ovası,
Er yiğide yaraşır
Eline aldığı mızrağı,
280 Bey yiğide yaraşır
Halkına dokunan faydası,
Aksakala yaraşır
Dua etmesi
İlk hanıma yaraşır
285 Dolup taşan kımızı,
Taze geline yaraşır
Göğsündeki çocuğu.
Kız on beşe geldiğinde
Saçından çok yalanı.
290 Bu dünyada bir kötü
Kardeşlerin küs olması.

(16) Surlu şehir kalesini
Kazak bilmez, tüccar bilir.

- Göğsüne kolanın battığını,
295 Sahibi bilmez, at bilir.
Er yiğidin kıymetini,
Yakını bilmez, yabancı bilir.
Koç koyuna bereket verirse,
Kuzu kurttan ölmez.
300 Koyun yetişirken bekçi köpek
Kurda koyun vermez.
Yurtta insan olursa,
Yurt kötü olmaz.
Yurt sahibi zengin olursa
305 Halkı dağınık olmaz.
Örneklessöz olmaz,
Pamuksuz bez olmaz.
Söz dinlemek erlikse,
Söylenmeyen gerçek söz kalmaz.
310 Altın gibi asil sözünü
Kadrine değer verip,
Dinleyecek her zaman olmaz.

- (17) Hey, söyleyeceğim, söyleyeceğim,
Bindiğin atı söyleyeceğim,
315 Hızlı ve çevik ayaklım,
Geniş toynaklım,
Kamış gibi dik kulaklım,
Tabak gibi dudaklım
Kaplan gibi azı dişlim,
320 Sağrısına yemi yarayan,
Kâkülünü kız gibi tarayan,
Badem gözlü doruya
Topluluk dağılmadan binsene,

Memleketin halini düşünsene,
325 Acıyıp tavsiyede bulunsana,
Söyleyiversin halkına,
Alsın aklını başına,
Hiç gelmedi dönüp,
Alçak gönüllü Abılay hânım
330 Şubarağaç, ıssız tepe
Yurt tuttuğun çölde hânım
Haylaz ile huysuzun
Eğilip önüne geldi hânım.

(18) Yelesi kuyruğu gür deyip
335 Kötü attan aygır seçmeyiniz!
Başlık parası az deyip,
Kötü kadın almayınız!
Kötü attan aygır seçerseniz,
Düşmana karşı binecek at doğmaz.

340 Kötü kadın alırsanız,
Meclise girecek oğul doğmaz.
Kötü kadın aldığıın -
Akrabalarına bakamadan,
Döşeğine yatamadan,

345 Yakınları geldiğinde,
Düzgün cevap veremeden,
Hayatta azap çektiğin.
Dağdan akan soğuk pınar,
Taşarsa dökülür denize.

350 Malı ne kadar çok olsa da
Zengin sevinir ikize.
Kötüden iyi doğarsa,

İyiden kötü doğarsa,
Aslına çekmeden durmaz.

355 (19) Yirmi denen yaşınız
Akmakta olan pınar gibi.
Otuz denen yaşınız
Yarda oynayan oğlak gibi.
Kırk denen yaşınız

360 Eyerlenen besili at gibi.

Elli denen yaşınız
O da göçen bir yurt imiş,
Altmış denen yaşınız
Kaygılı-tasalı gün imiş,

365 Seksen denen yaşınız
Karanlık sisli gece imiş,
Doksan denen yaşınıza
Ecelden başkası yok imiş.

(20) Dinle, söylediğimi dinlemezsən

370 Ey, Abılay, Abılay,
Seni ben gördüğümde
Boz doğan gibi oğul idin,
Türkistanda yaşar idin,
Äbilmämbet padişaha

375 Hizmetkâr olmuş idin.

Şöyle böyle geçinip
Üysin Töle Bey'in
Devesine bakan kul idin.

Sen yirmi yaşına geldikten sonra,

380 Altın kolluk üstünde

Ak sungur kuşu gibi tüy döktün.
Devlet kuşu kondu başına,
Hıdır geldi yanına.
Baht evine tünedin,
385 Gelecekten yem diledin.
Kılıcını taşla biledin,
Avlamadık düşman bırakmadın,
Avladıkça doymadın,
Nasibini yabancından diledin.
390 Hey, sen Kanjıgalı Böğembay,
Dizinin içi şişmez hırsız idin,
Gece de durmaz giderdin,
Kabanbay'dan önce mızrağını
Nerede düşmana dayadın?
395 Abılay-hey, Abılay,
Momın'a gelip bey oldun,
Atanı bilmez kul idin,
Atanın neslini sorarsan,
Dağ koyunu gibi yabancı idin,
400 Nerede soylu idin?
Karsı ile Kuzar'da
Yalın ayak yar geçip,
Bez dokuyan tacir idin.
Anneni de sorarsan,
405 Nerenin güzeliydi?
Onu da ben bilirdim,
Türkmenin baş köşesinde
Kaçıp gün geçiren kara cariye idi.
Yıldızın doğdu sağından,
410 İnsanlar ardından gelip
On Alaş'ın çocuğuna

- Sözünü dinletip
Onları yerleştirip
İdare edersin.
- 415 Haktan oldu gününüz,
Gök ile yere
Ulaştı sesiniz.
Sen olduğun gün
Bir göçe sığmaz
- 420 Azat edilen kulunuz.
Öfkelenme Abılay,
Öfkelenirsen Abılay,
Kaldırırım, kabul ederim,
Kabul edip dayanırım.
- 425 Öfkelenme Abılay
Öfkelenip sinirlenme,
Rus ile savaşıp,
Seni bu kadar yükselten
Halkına kötülük düşünme.
- 430 Her gün benim gibi yırlayacak
Doksan üçünde ihtiyar
Şimdi de sana bulunmaz.

(21) Abılay Han'ın yanında

- Buqar abiniz yırlar.
- 435 Yırladığında ne söyler,
Savaşma diye yırlar.
Buqar denen yaşlınız,
Savaşırsan gider görkeminiz,
Bizden önce geçip gitmiş,
- 440 Hazreti Ali'niz.
Düşmanlık yolunu sevmeyiniz,

Bu yalan acımasız dünya
Vefasızlık etmez demeyiniz.
Müslümanınız gidiniz,
445 Sirderya'nın suyundan
Önünü kesip geçiniz,
Üç yıl malı çiftleştirmeyip
Jideli-Baysın'a⁶¹ yetiniz.
Yüze gelmeden ölmeyen,
450 Koyunları iki kat kuzulayan,
Kadın-çocuk hakkı için,
Oraya doğru yetiniz.
Benim yaşım doksan üç,
Bundan böyle söyleyeceğim
455 Bana da olur ağır güç.
Ölecek tay için,
Kalacak yer için,
Kavga-dövüş etmeyiniz.
Bu huyunu bırakmazsan,
460 Allah'ın verdiği doymazsan,
Ondan eziyet görürsün.

(22) Küçük (cüz) Kara Kalmuk'u dağıttığında
Bozıların beyliği
Darmadağın oldu,
465 Yeminini bozdu,
Eli kolu bağlanıp
Kötülük peşinde oldu,
Bir birini günüledi.
Hânını yağmalayan halk onmaz,
470 Han ölürse hiçbiri düzelmez,

⁶¹Semey tarafında bir yer

Hânını yağmalayan Kalmuk,
Öyle yapan Kalmuk düzelmemiş.
O Kalmuk'un yurdu idi,
Üş Karkara, Köktöbe'de⁶²
475 Uluyan bir it de kalmamış.

(23) Yakın yerden ot yerse
Yerin görkünü götürür,
Kardeşlerin küslüğü
Yurdun görkünü götürür,
480 Eltilerin küslüğü
Köyün görkünü götürür.

(24) Ey, Abılay, sen on bir yaşında
Vasıfsız bir oğul idin.
On beş yaşa geldiğinde,
485 Sarıarkada Âbilmämbet ağanın
Devesine bakan kul idin.
Abılay adın yok idi,
Bakımsız bir at ile gezer idin.
Onu da görmüşlüğüm var,
490 Janıs Karabay'ın eline
Gece doğmuş oğul idin.
Yirmi beşe geldiğinde,
Baht verdi başına,
Taht verdi altına;
495 Otuz yaşa geldiğinde
Kara suyun üstünde
Salınıp akan sen idin;
Kırk yaşa geldiğinde,

⁶²Almatı ilindeki yer adları

- Altın elbisenin yeni idin;
500 Kırk beşe geldiğinde,
İyi kötü demedin;
Elli yaşa geldiğinde,
Üç cüzün balasının
Atının başını bir araya getirdin;
505 Elli beş yaşa geldiğinde,
İyiysen dolarsın,
Kötüysen uyuklayıp solarsın;
Altmış beş yaşa geldiğinde,
Her bir ada konarsın;
510 İş buyursan çocuğun söz dinlemez,
Kadının karşılık verir utanmadan,
Her bir günün o olur.
Eğilip orak biçmeye
Bükülüp başak dermeye.
515 Yetmiş yaşa geldiğinde,
Yetmiş dediğin bir yel imiş,
Yarı hasta pir imiş.
Yetmiş beş yaşa geldiğinde,
Sıcaklığı olmaz koynunun,
520 Gücü olmaz topuzunun,
Ölmesen de yok oldun,
Her bir ünvana sahip oldun.
Seksen denen talihsizlikmiş,
Olgunlaştırıp vuran peri imiş.
525 Seksen beş yaşa geldiğinde,
İki kara gözü alır,
Ağızındaki sözü alır,
Ayağındaki elbiseyi alır,
Yüzündeki nuru alır,

530 Vücutundaki kiloyu alır, (zayıflarsın)
Ağızındaki dişi alır,
Elindeki işi alır,
Ölmediğine ne kalır?!
Doksan beş denen ağ imiş,
535 Daima canın bîçare imiş,
Atlayayım desen iki yanı çukur imiş;
Mızrak boyu yar imiş,
Düşüp gitsen dibine,
Dipsiz derin göl imiş,
540 Halkın konmadığı çöl imiş,
Gelinmeyecek yer imiş.

(25) Sadır, nereye gidiyorsun,
Sarısu yakasında yürüyüp?
Sen kaçsan da ben bırakmam,
545 Küheylanımı hızlandırıp.
Şimdi önüne çıkayım
Kar, yağmur gibi çiseleyip.
Efendimi öldürdün,
Çelikten topuz ile tepeleyip.
550 Hey, tanımadan mı gidiyorsun?
Ben Argın denen boydanım,
Doymak nedir bilmem.
Sen işlenmemiş buzağı derisisin
Ben öküz derisinden heybeyim.
555 Abılayın önüne çıkarsan
Dünür tanıdığımı,
Abılayın önüne çıkmazsan
Atasını tanımaz yabancıyım.
Göçün gider bir yana,

560 Malın dağılır bir yana,
Göçün arkasından yetişemedem,
Aklın çıkar o anda.
Yar başına yerleşip
Yarım çardak dikersin.
565 Ağzından aşın gider,
Gözünden yaşın gider,
Bu huyunu bırakmazsan
Şu gövdendeki tolgalı başın gider!

(26) Mazide kalan yirmi beş
570 İlginç günler yaşatmış,
Asilik tozu dumana katmış.
Kızları gördüğünde
Hareketlendiren yirmi beş,
Yamaçtan kaçan tilki gibi

575 Kıvrılıp giden yirmi beş,
Güldür güldür kişnetip,
Doru ata binen yirmi beş,
Ön dişlerini gösterip,
Güzeli kucaklayan yirmi beş,

580 Arasan da bulunmaz!
Yaşlılık hey gidi ne yapmaz:
Haftanın başı gelmeden,
Gelin çocuk geldiğinde,
Ağzını açamadan,

585 Vakit beklemez, geçip gider
Ömrümüz bittikten sonra,
Söylesen söylemesen ne olur,
Zamanımız geçtikten sonra?
Parlamakta olan kızıl göz

- 590 Su dökülüp söndükten sonra,
Parlamakta olan zamanım
Başımdan öylece geçtikten sonra,
Vaktimiz yok, ne söyleyeyim,
Ömrüm benim geçtikten sonra,
- 595 Zamanımız eriştikten sonra,
Katı yemek çiğnemeye
Ben zavallıda diş var mı?
Arslan gibi kükreyen -
Bildircin kadar güç var mı?
- 600 **(27)** Allah diyen zorda kalmaz,
Hakkın yolu dar olmaz,
Cimri olan çoğalmaz,
Cömert olan eksilmez,
Vereceğim diyen kurtulmaz,
- 605 Sıkı bağlanan çözülmez,
Kazılı yollar gömülmez,
Yaşlanırsan yaşlı babana (atalarına) hürmet et,
Günlerden bir gün geldiğinde
Kimlerin beli bükülmez.
- 610 **(28)** Parlamakta olan kardelen
Sap olur solduğunda,
Kara kartal alçalır
İki kanadı yorulduğunda,
Azarlama Abılay,
- 615 Ben zavallıda itibar var mı,
Zamanım böyle geçtiğinde!

Ömrüm gelip geçti,
Han Abılay adını alıp,
Parlayıp çıktın gençliğinden.
620 Mal ile işin olduğunda,
Zamanınız dolduğunda,
Hizmetçin kaçır yanından.

Hanın iyi olması -
Halkın birliği.
625 Avam halk hürmet ederse,
Altından olur kemeri.
Güzel yiğit oğul doğarsa,
Padişahdan olmaz eksigi.
Söylesem sözüm eksilmez,
630 Bitireyim sözümü.

(29) Kaldan ile savaşmış,
Yedi gün kadar çekişmiş,
O zamanki yoldaşlar:
Kara Kerey Kabanbay,
635 Kanjıgalı Böğembay,
Şakşakulı Jänibek,
Sirgeli Kara Tilevke,
Karakalpak Kulaşbek,
Tigeden çıkan Esterbek,
640 Şapıraştı Navrızbay,
Kudamendi Jibekbay yanında,
Bahtı, talihi başında
Sekerbay ile Şüybekbay,
Tañsık Koca, Mamıt var,
645 Kaskaravulı Moldabay,

Saftan iyi bırakmadan,
Aynakul Bätiy içinde,
Hep batırlar toplanıp,
Abılay saldı buyruğu.
650 Kaldan Han'ı kaçıırıp,
Siper kazdığı yeri bozdurup,
Savaşı iyice kızdırıp,
Kasım Han'ın annesini
Han Abılay almıştı.
655 Zulmeden Kalmuk'a
Pençesini sağlam geçirdi.
Kalmuk dağıldıktan sonra,
Bütün yiğitlere toplan deyip
Han Abılay çağırdı.
660 Bir tepeye toplandı,
Kumdan tepe gibi yığıldı.
Ganimet paylaşılınsın deyip
Han Abılay buyurdu...
Başa konan talihiniz,
665 Kutlu olsun zaferiniz,
Han Abılay adını aldın
Hiç kusurun olmadan.
Altın tahtın üstünde
Üç cüzü bir araya getirdin,
670 Yetim ile esire
Hiçbir kötülük yapmadın,
Adaletle yürüdünüz
Edepli işe girdiniz.
Bir arzun var mı han iyem,
675 Değerli tepede,
Düşmanı alıp, yayladın,

Yedi gün girip savaşa,
Ölüme karşı geldin.
Söyleyecek sözüm budur,
680 Aklı olan han idin,
Bunun sonunu düşün.

(30) On iki ayda yaz gelir,
Kuşların önünde kaz gelir,
Söylememiz gerekir
685 Zamanınız yetmez.
O zaman geldiğinde,
Senin ecdadının selamlaştığı
Hocaları düşman görür.
Nogaylara alim deyip
690 Evliya gibi görürsün.
Nogayların boyları olur sazan gibi,
Kavuşu olur kazan gibi,
Ahirete göçtüğünde
Kazak soylularını horlayan
695 Soysuzu ondan iyi gören
Nogaylara saygı gösteren
Çekersin o zaman cezanı.

(31) Kazak'ın hanı Abılay!
Aladoğanı gökyüzünde
700 Uçamaz hâle getirip kuşattı.
Yıkılmışa benziyor
Kazak'ın güçlü kalesi,
Kaygılanmayınız, hanzadem,
Söylemesem olmaz,
705 Batırın öldü Bögembay!

Askerler savaşta haykırŖsa,
Atının başını oynatmayan,
Sayısız asker görünse
Korkup düşmandan kaçmayan,
710 Kazak denen halkından
Kahraman diye namlanan,
Mücadele ettiği asillerin
Kalesi gibi parlayan,
Batırın ld Bögembay!

715 Boynuzu budaklı geyiği
Bozkırında yayılan,
Silah atan nişancısı
Geyiğini koyun gibi süren,
Kulanı tay gibi şahlanan,

720 Tilkisi it gibi havlayan,
Kışın kışlayacak yerini
Onun gibi dağ yapan,
Batırın ld Bögembay!

Geçit yapan, taş bozup
725 Tarbagatay belinden,
Orduyu konduran çadır dikip
Borlu denen glden
Kalmuk'a saldıran inletip
Akşevli'nin yamacından,
730 Yurt kılan Nayman'a
Hepsini kovup yerinden
Batırın ld Bögembay!

- Kara Kerey Kabanbay,
Kanjıgalı Bögembay,
735 Kaz sesli Kazıbek
Şakşakulı Jänibek,
Orman gibi kalabalık Orta Cüz,
Onun içinden çıkan dört direk.
Kolluk olan o idi
740 Sizin gibi asil sungura.
Ödüllü yerde bir şans olan
Sizin gibi yüğrük tulpara.
Kaygılanmayın hanzâdem,
Söylemeye varmıyor dilim,
745 Batırın öldü Bögembay!
Zahmet çeken halk için,
Düşmana giden oç için,
Kazak'ın namus ve şerefi için
Sarfettiği var gücü,
750 Hayrı olsun halkına,
Sabret, tasalanmasın,
Yaşlılar gelip ağlamaktadır
Emeği geçen er için,
Batırın öldü Bögembay!..
755 (32) Biri etek, biri yen olan,
Ezelden sana yurt olan,
Orta cüzden kimsen yok.
Mızrağının ucu altın,
Küçük cüzden kimsen yok -
760 Şimdi buna bakıp durmaktan
Başka yapacak işin yok.

- (33) Ey, Abılay, Abılay,
Kadın alma avamdan,
Kara doğmaz asilden.
- 765 Kadın alırsan avamdan,
Önünden eksilmez çocuk,
Ardından eksilmez iftira.
Kadın alma soyludan,
Erkeği olur düşman ruhlu
- 770 Kadını olur yiğit ruhlu,
Töre verir oğul doğarsa,
Ağzından gitmez rüşvet.
Mal toplarsan koyun topla,
Yağı gitmez kovadan,
- 775 İt toplarsan iyi cins topla
Koyunu vermez ağıldan.
Atalıdan bey seçersen,
Şaşmaz yol ile töreden,
Atasızdan bey seçersen
- 780 Kurtulmaz ağzı rüşvetten.
Akan nehir suyundan geçmez,
Kalmuk'tan alırsan bir eş,
Soyunu yitirmez.
Odunun olsun iyi ağaçtan
- 785 Kadının olsun Kalmuk'tan,
Askerin olsun Kazak'tan,
Sekiz köşeli dünyada
Herşeyini tamam kılıp,
Başköşende yatıp rahatına bak.
- 790 (34) Sıra sıra dağ gelirse
Deve (yükü) çeker bükülüp

Uzaktan bir şey görünürse
Küheylan koşar (kulakları) dikip
Uzaktan tartışmalı söz gelirse
795 Güçlü konuşur boyun eğip.

(35) Kara küheylan yorulursa,
Bir adımlık yer dert olur,
Yazık gözün nuru kaçarsa,
Bir görüşe dert olur.

800 Çamurlu yere su düşerse,
Atın yorulup geldiğinde
Yol vermez geçmeye,
Hayırsız itin malı olursa,
Çok susadığında

805 Kırmızı vermez içmeye.
Kötü olursa aldığın
Merhameti olan zavallı er,
Elbise dikerse o kadın
Yakası gider kabarıp,
810 Eteği gider sarkıp,
Örnek olmaz biçmeye.

(36) Söyleyeceksen Allah'ı söyle,
Sabahleyin ezan okuyan
Sesi güzel mollayı söyle.
815 Kendi cinsinin içinde
Sesi acı turnayı söyle.
Tavuk tüylü taz turna
İssiz yere konmaz mı,
Dağılıp tüyü kalmaz mı.

820 Ak sungurun yavrusu

- Yuvada altı (tane) doğmaz mı,
Yuvada altı doğmakla,
Onun içinde biri avcı olmaz mı!
Avcılığının alameti
- 825 Uzaktan yemi kapmaz mı,
Aynı yuvada doğan
Bize pay demez mi;
Kendi açlıktan ölse de,
Ayırıp yemini vermez mi.
- 830 Öylece yaşayıp giderken
Avcısından ayrılırsa,
Kanadı dipten bükülürse,
Kuşun kötüsü baykuş
Ona da yazık olmaz mı
- 835 İnsanoğlunun yavrusu
Babadan altı doğmaz mı,
Babadan altı doğmakla
Onun içinde biri arslan olmaz mı.
Arslanı varken
- 840 Yorgası olsa bindiği,
İpeği olsa giydiği,
Dolamalı kamçı alıp,
Güzel devran sürmez mi
Öylece yaşayıp giderken
- 845 Arslandan ayrılırsa
Kanadı kırılıp eli kolu bağlansa,
Yurdun kıyısına düşman gelirse,
İsteyip onu alamadan,
Önüne gelen iyinin
- 850 Kadrini onun bilemeden,
Kadir kıymet veremededen,

Ardında kalan kötüler
Her biri kudurmaz mı!

- (37) Saçılıp dökülen kanlar çok,
855 Sürüden ayrılan mallar çok,
Hangi birini söyleyeyim,
Anlatsam sözler çok.
Ev arkasındaki tepecikte
Eyerlenen at olur,
860 Kimin yaşlısı olursa,
Yazılı duran mektup olur.
Özünden doğan delikanlı
Ticaretin ustası olur.
Seninle bir akrabaların
865 Düşmandan beter yabancı olur.
Sığınan pîrin tüccar olur,
Bir Allah'a yabancı olur.

- (38) Çarpıp parlamak yıldırımında var
Pek semiz (hayvan) zenginde var
870 Kuyruğu tam koyun da var
İki kanadı yorulmayan
Kanadı sağlam kuğu da var
At toynağı değmeyen
Ak mercan soğuk suda var
875 Azrail'in geldiği gün
Can kalır yer nerde var.

(39) Yüce dağın öleni -
Başını sis alanı.
Gökteki bulutun öleni -

- 880 Aşamadan dağdan kalanı.
Ay ile güneşin öleni -
İki büklüm olup batanı -
Aydın engin gölün öleni -
Buz tutup taş gibi donanı.
- 885 Kara yerin öleni -
Kar altında kalanı.
Ölmeyince ne ölmez?
İyinin adı ölmez,
Âlimin yazısı ölmez.
- 890 **(40)** Etrafını yurt tutan
Aya batmaz demeyiniz,
Etraftakiler içse tükenip
Göl kurumaz demeyiniz.
Kursağı geniş zenginlerden
- 895 Zenginlik gitmez demeyiniz,
Yoksula yoksul demeyiniz,
Yoksul zengine denk olup,
Yaylaya göçmez demeyiniz.
Yalnızca yalnız demeyiniz,
- 900 Yalnız çoğa denk olup,
İssız bir ovada savaşıp,
Öcünü almaz demeyiniz.
Kulanların oynadığı çorak ovada
Ot bitmez demeyiniz.
- 905 Ot bitmez boz tepelerde
Kulan avlanmaz demeyiniz.
Kursağı geniş boz kısrak
Yavrulamaz demeyiniz.
Yavru doğan kulancık

910 Gebe kalmaz demeyiniz.
Bahtı kötü yoksula
Zengin olmaz demeyiniz.

(41) Aksaından yüksek dağ olmaz,
Bağrından kaçan kokarca görünmez.

915 Akşam bitmeden gece olmaz,
Ecel yetmeden can çıkmaz.
Eteği kessen yen olmaz,
Eski düşman el olmaz.

Kara koyunun derisini
920 Sabunlayıp yıkasan ağarmaz,
Darılan birisi bulunmaz.
Karaca turgay kaz olmaz,
Martı gelmeden yaz olmaz,
Ak olmadan boz olmaz.

925 İçten aksi doğanı
Mengeneye koysan düzelmez,
Kendinden doğmadan oğul olmaz,
Satın almadan kul olmaz,

...

930 Kum yığılıp taş olmaz,
Kul yığılıp baş olmaz
İki iyi düşman olmaz,
İki kötü dost olmaz,
Dost olmakla hoş olmaz,

935 İki iyi dost olmaz,
Dost olursa kökü boş olmaz.

(42) Yumuşak butlu doru atı
Kendi isteğiyle hazırlatmış.

- Kırk (boy) Kara Kalmuk'u
940 Buyruğuna baktırmış.
Baltasını altın ile buğulatmış,
Ganimetini arttırıp
Arpalayıp atı güçlendirmiş.
Labaşı denen bir yurdu
945 Yemini üzere zehirletmiş,
Erenşi ile Seren'i⁶³
Dağıtıp inletmiş,
Günahsızını bağirtmiş.
Gösterişli han otağını
950 Saltanata getirmiş,
Çelikten çivi yaptırıp
Otağın tepesini kaplatmış.
İşte bu yerden beylerini
Yeşil göle sohbeta çağırıp,
955 (Zemzem suyunu) bakır tabağa doldurmuş.
Kazığının kalaydan çaktırıp,
Tokmağını som altından yaptırıp,
Gümüş tabak koydurup
Deri tulum diktirip
960 Cam kadehle içirmiş.
Yatağını süsleyip
Oyma nakış yaptırmış,
Sandığını saf altınla doldurmuş,
Göçse kırkını yükleyemez,
965 Kırk bin deve çekemez.
Altın kapkacak eşya toplayıp
En iyisini aldirmiş.
Alacağını vereceğini yükleyip

⁶³ Congar hükümdarları

- Yüzüne ipekli kumaş kapatmış.
970 Çadırının keçesini kara samurdan,
Gösterişli geceliğini
Kızıl kadifeden tutturmuş.
Halkı zenginleşip mal verip,
Bayraklı yerde kışlatmış.
975 Adaletin Navşarvan adile ulaşmış,
Cömertliğin Hatımtay cömerdi geçmiş,
Her gün misafir bekleyip,
Dilimleyip et vermiş,
İmanlının işine bakıp niyetlenmiş.
980 Bir Allah'ın dîdarını
Sen görmezsen kim görür,
İnatlaşan düşmanı
Her gün kılıçtan geçirmiş.

- (43) Âlemi bütününle görse de,
985 Altın eve girse de,
Gökyüzünde yıldızları gezip,
Ay ışığını yakalayıp binse de -
Eğlenceye doymaz insanoğlu!

- İlimi bütününle bilse de,
990 Nimetini eliyle bölse de,
Güzel günde kur yapıp
Yersiz heyecana kapılsa da -
Ömüre doymaz insanoğlu!

- Ecel yaklaşıp dursa da,
995 Canını yaralasa da,
Bitkin düşüp içi sıkılıp,

Gözü kararsa da -
Ümidini kaybetmez insanoğlu!

XII. ŞAL AKIN

(1) Öleñde duraklamaz Şal dediğin,
Koyuna sığınak olmaz dal dediğin.
Yalın ayak, yalın baş tokluya güvenip,
Han ata, nasıl imiş mal dediğin?

5 Saygı duyar hanımız deyip büyük küçük,
Birin hakkını yemez iyi kişi.
Tahttaki han, toplumdaki beye baş eğdiren,
Han ata, nasıl imiş malın gücü?

(2) Şansına denk gelmiş sinirli kadın,
10 Bunu alan erde kavga çoğalıp,
Dövüştüğünde kim varsa yenmeden bırakmaz,
Bir ev şöyle dursun bir köy ümitsizliğe düşer.

Kendisinin felaketi baştan aşıp,
Eri de bir belaya uğramış.
15 Albastıdan dev kaçtı der.
Bu eve yerleşmem, peri kadın.

(3) Eğlence eğlence eğlenmem
Doğruya kilit vurmam,
İyiden sırrımı gizlemem,
20 Kötüye asla baş vurmam,
Ben hızlı koşan bir yüğrük at,
Bir coşarsam dinmem.
Geçtin ömür geçtin hey,
İki yana sallanıp gittin hey,
25 Ben yürüyen bir yorga tay,

- Yavaşça ilerleyip gittim hey.
Dombıra elimde çamdan,
Onu da ele aldıktan sonra,
O zamandan beri söylerim hey.
- 30 Yukarı ile aşağıya,
Bayır ile yamaca,
Şöhreti ulaşmış çocuğum,
Ecelim geldikten sonra,
Çizgiden mâlum geçtikten sonra,
- 35 Söylesem de, yârenler,
Ben de bir gün öleceğim hey.
Deve denen bir mal var,
Karnı doyarsa çok gider,
Has kötünün alameti
- 40 Bir ziyafete gittiğinde
Önündeki yemeğe küser,
Kırgınım deyip gider.
Nefsin bir bozkurt gibi,
İmanın semiz bir kuzu gibi,
- 45 Eğer engellemezsen
İmanını yiyip gider.
Halk, birlik olur, birlik olur,
Önündeki sisi yok eder,
İyilerin önünde
- 50 Birazcık konuşsam,
Bununla benim neyim gider.
Öldükten sonra başına
Toprak yığıp iz bırakır,
İz bıraktığının işareti
- 55 Gömüp de bırakıp gider.
Egelesek saz da keser,

Gakkıldayan kaz da geçer,
Üç ay doksan bahar da geçer,
Bembeyaz yüzü kızaran,
60 Örtüsünü tam örten,
Dudağına bal döken
Sevimli doğmuş kız da geçer.
Dombıra elde çamdan,
Ele de onu aldıktan sonra,
65 Söz ustası ağabeyiniz,
Öteden beri duygulandırır.
Pazara gidersen baht bilir
Pazardaki kumaşın
Pahasını tüccar bilir,
70 Geçmiş ile gitmiş
Çok yaşayan kart bilir,
Yolun uzak-yakınlığını
Beli geniş at bilir.
Birine iyi demeşsen
75 Birine kötü demeşsen,
Bu dünyadan göçtükten sonra,
Gerçek dünyaya yettikten sonra,
Kaldırıp mezara koyduktan sonra,
Kör karanlık olduktan sonra,
80 ...
...
Kimin iyi, kötü olduğunu
Bir yaradan Hak bilir.
İnsanoğlunun belli
85 Bu dünyadan göçeceği,
Öldükten sonra belli
Yaşamın sona ereceği.

- Bu söylenen sözün, dostlar,
Bir gün olur gereği.
- 90 Başı ayak kılar
Bir Allah'ın mahareti.
Talihli yiğit ordu yönetir,
Söz ustası yiğit kavgayı bitirir,
Dünyadan göçen düzenbaz
- 95 Ölüp gittiğinde debelenir.
Zamanında üstün doğan yiğitleri,
Yarışa sokmadan kim bırakır.
Yurdunda iyi yiğidin
Uzakta namı güzel olur,
- 100 Ben söyleyeyim, efendiler,
Söylemezsem bu yerde
Kadirli sözüm boşa gider.
- (4) Argımak at kimde yok,
İşte almazsan at gibi yok,
- 105 Eş dost, akraba kimde yok,
Saygı göstermezsen yabancı gibi yok.
Buharada var bulamaç,
Taşkente var geniş yer,
Yurdun kötüsü cimri mi,
- 110 Cimriden iyi doğar mı.
Saygı göstermezsen sağken,
İki gözün ağarsın,
Öldükten sonra ağlama.
Buhara, Taşkent'in azdığını
- 115 İçindeki tüccar bilir.
İpek elbisenin eskidiğini,
Çok yaşayan kart bilir,

- Kardeşlerin ilerlediğini
Kardeş bilmez, yabancı bilir,
120 Arkadaki ağacın battığını,
Eğer bilmez, at bilir.
Yurt içinde bir mezar
Düşman gelse de ürkmek yok.
Kör topal olsa da
125 Ağa oğlunda kusur yok.
Ne kadar efendi olsa da
Yer sallanıp yarılsa da,
Yoksuldan başka garip yok.
- (5) Gölgesi olmayan çınar
130 Sazlıkta yetişen dala denk,
İyi büyüğünüz olursa,
Önünde büyük bel ile denk,
Kardeşlerin çok olursa,
Büyük, kalabalık bir orduya denk,
135 Akılsıza söz söylersen,
Önü görünmez yara denk,
Molladan ders alırsanız,
Helva, şeker bala denk,
Faydası olmayana yalvarırsan
140 Semiz açgözlü bir mala denk,
İyi kadın alırsanız,
Allah'ın yağdırdığı nura denk,
Kötü kadın alırsanız,
Alnına yazılmış felakete denk,
145 Kaygılı yiğidin
Geniş dünyası dara denk,
Kaygısız yiğitler

- Kara geyik, deveye denk,
Fikri kötü yiğitler
- 150 Doksandaki karta denk,
Kötüden gördüğün horluğun
Göğsünde biten derde denk
Yalnız kaldıktan sonra gönlün
Ocakta donan buza denk.
- 155 (6) Ey Tanrım, kudretinle koruyasın,
Hak diyen kulunsa bırakmazsın,
Su koyulsa dökmeyen boz yorganın
Ayağını ansızın sarsmayasın.
- 160 Ey Tanrım, kötüle denk kılma,
Akranımdan özüm gibi kem kılma.
Yarattığın bütün canları Tanrım,
Kendim gibi kullara kul eyleme.
- 165 Oyun yeri cin perinin Kaf Dağı'nda,
Kulun oyun, eğlencesi sağlığında,
Er adam amacına ulaşmadan bırakmaz,
Dileğini alıp gitmiş Firavun da.
- 170 Söyleyiver, mâhir dilim, çene varken,
Gövdede akıl, alında kısmet varken,
Bin şeytan, yüz felaket sarsa da,
Bir Tanrı dağıtıp çıkar koruduğunda.
- Deniz mürekkep olsa gamsız kalem,
Yer yüzü kağıt olsa rahatlarım.

Müslüman kederimi gideremez,
Yığılıp yatsa da çocuk bulurum.

175 Canla başla ben düşeyim namusuma,
Uzaktan bakıver koşuşuma,
Ödülü alıp gelen yüğrüğünü
Katıver aç tok demeden koşuşuna.

(7) Gider öleñ denince kaygım derdim,

180 Çıkar bağırip çağırırsam acı terim,
Yatışmaz ağzımı açan öfkem
Ulaşır amacına gönlüm kanıp.
Çok sözü Tanrım vermiş niye esirgeyeyim,
Saçılan nasibimi topluyorum.
185 Övünme malım var deyip talihinle,
Talihiniz durursa güzel tahtınızda,
Ah vahla dizini döversin,
Başından talihin gittiği zaman.

(8) Kızlar Hakkında

190 Yirmiye gelen kız yaşlı olur,
Rengi gidip yüzü sarı olur,
Er elliye gelse de ayıbı yok,
Her zaman birinin yâri olur.

Kız on beşe geldiğinde yetişkin olur,

195 Babası ile annesine düşman kazandırır,
İki gözü yurt göçerse etrafta,
Çaresiz anne ve babasına yük olur.

Kız on beşe geldiğinde ince boyun,
On altıda kızların yapılsa toyu.
200 ...
On altıyı aştıktan sonra olmaz oyun.

Kız on beşe geldiğinde hüner sahibi olur,
Kötü ile iyiyi ayırt eder,
Yirmiye geldiğinde düve denen,
205 Ayı gibi topladığı yağı döşe alır.

(9) Külen Şeşen'e
Dört köyün bir beyi Külen hatip,
Adaleti sağlayıver Allah'a sığınıp,
Ölsen de kabrinde tek yatmazsın,
210 Adaletten ayrılıp birinden rüşvet yersen.

Dört köyün bir beyi Külen hareketlenmiş,
Söz ustalığında Koñıratla Külen ilerlemiş.
Adaletten ayrılıp birinden rüşvet yersen,
Kıyammette yok der beyden kötü duruma düşen.

215 (10) Talih göçerse aklına bakmaz,
İyinin çektiği zorluğa kötü sevinir,
“İnsanın başı Allah'ın topu” denmiş,
Nereye sürse o tarafa yuvarlanır.

Yiğitler, ad almak oldukça zor,
220 Ad almadan olmaz hürmet-saygı.
Meclisteki ağa, toplumdaki bey olsan da,
Elinden mal gittikten sonra dönmez eski halin.

(11) Gündüz kısa olduktan sonra geceyi ne yapsın,
Yeni kısa olduktan sonra eli ne yapsın,
225 Kendisi kötü olayım diyen var mı,
Bilimi, hüneri yok, onu ne yapsın.

(12) İki kadın alanın kavgası evinde,
Kötü kadın alanın düşmanı evinde,
İyi kadın alanın şenliği evinde,
230 Kötü kadın alanın felaketi evinde.

Beceriksiz kadının ağı da olur delik,
Elini sokup kaşınmaya kolay deyip,
Kaderinde alınına yazılmışsa,
Doğanın kanununa ne çare.

235 Denk gelirse er yiğide iyi kadın,
İyi kadın çıkarır erin adını.
Kötü olursa yaptığı işleriyle
Erine bırakır kötü adını.

İyi kadın erini gülüp sevindirirse,
240 Vazifesini yerine getirip koynuna alsın.
Eri olmadığında zorluk çekmeden işini
Kardeşler, komşularını hatırlasa.
Seferden eri gelse eve girip,
Sıcak yüzle karşılasa elini alıp.

245 (13) Toklunun Duası
Anası hayvanın yememiş mi,
Çok koyunun arasında ot için çekişmiş mi,
Alçak kadın son damlasına kadar sağmış mı,

Ya da çoban besleyip bakmamış mı,
250 Altı ay yaz boyu dengi gelmeden,
Moltır bey bize ayırıp saklamış mı,
Allahu ekber!

(14) Kötüler kendini güçlüye eş görür,
Kendisinden başkasını küçük görür,
255 İyiler akarsu gibi, yüce dağ gibi,
Övülüp nerede olursa iyi yer alır.

Yiğitler, korununuz kötü dosttan,
Dostunun kötüsünden iyidir düşman,
Kin tutan düşmandan insan korunur,
260 Değer “dostluk” oku umulmadık andan.

(15) Küleke yirmisinde dağ koyunu idi,
Otuzunda bey, kırkında cömert idi,
Geçmişte bağırıp giden Küleke'nin
Önünde Rus, Kazak asker idi.

265 Altmış bir yaş geldi ölür gibi olup,
Ölmedin o yaştan ant içip,
Geçmişte bağırıp giden er Küleke,
Su deyince sönüp kaldın ateş gibi olup.

Büyük olanın altından taş kaldıran,
270 Zayıflayan insanı yemek güçlendiren,
Doğan canların tümü ölmezse,
Evvelki büyükler nerede baş kaldıran!..

Altından kara taşın su götüren,
Suda peyda olan sisi yok eden,
275 Doğan canların tümü ölmezse,
Evvelki bahadır nerede tuğ kaldıran!..

(16) Bu ölüm nerede yok?
Parıldayan ayda yok,
Işıldayan güneşte yok,
280 Ölüp öteye gittikten sonra
Bin teñgelik kaygıdan
Bir teñgelik fayda yok.

(17) Yarda yetişen cevize
Candan ümit kesen can der,
285 Sazlığın yanından geçip,
Yük çeken deve yer.
Gövdesine ok değse,
Ah demeyen er der,
Geçmiş dönüp gelmez,
290 Aldığını Allah vermez.

(18) Öfke - düşman olduğunda, nefis - düşmanın,
Akıl - duran önünde yüce dağın,
Yüreğe öfkenin gelip dolduğu zamanda,
Bedeninin bilemezsin hastalığını-sağlığını.

295 Düşünürsen bin bir bela dilden doğmuş,
Hatipler kalabalık içinde dilini tutmuş,
Bir adam hata ile söz söylese,
Toplanıp bin bir bela onun peşine düşmüş.

(19) Yiğitler, bir şey olmaz iyi düşünürsen,
300 Çok bilen bilgiliye yaklaşırsan,
Kendi halinde olan kişiye kimse dokunmaz,
Sabr edip kendine sahip çıkarsan.

Yakının yabancı olur uzak olursa,
Yabancı da yakın olur tanışınca,
305 Kötü akraba çektiğin zorluğa sevinir,
Ayağın bir şeye takılırsa.

Yine de iyi akraba dayanamaz,
Bir yerde inleyen namus olursa.

(20) Her yerde kadir, hürmet gören canım,
310 İyi ile kötüyü bilen canım,
Halimi siz bilmezsiniz, ben yorga tay,
Rahvan yürüyüp nice topluluğa giren canım.

İyiler bizi aklından çıkarmamış,
Hünersiz deyip kötüye bağlamamış,
315 İhtiyar Kazak, Nogay'ın işittiği can
Baş vurmayan kalmadı gençlikte bana.

Ben kendim nice sözü mektuba yazdım,
Şakadan ölür ölçüsünü kaçırın,
Geçmiş işe pişman olursam ömrüm ziyân,
320 Amacıma ulaştıktan sonra tekrar hata yapmam.

İyinin yaşadığı yer toy olur,
Akıl yok, kimi adamda boy olur.

İleriyi görmek ne kadar zor olsa da,
Sağduyu kimi babayığidin fikri olur.

325 Kötüler dinlemez iyinin sözünü,
Sürüklesen de doğru işe çevirmez özünü,
Cahiller asile benzer süslü taş görürse,
Mücevhermiş gibi ayırmaz ondan gözünü.

İnsanı yol yordam bilen bilge bil,
330 Tembel canın yaptığını yarım bil,
Boş yere yaşı ellilere gelse de,
Bilgisiz öyle canı çocuk bil.

Hatip o (dur ki) - söyler sözden utanmasa,
İyi o (dur ki) - yaptığı işi tamamlarsa,
335 Apuv-kupuv demekle evliya olunmaz,
Günahı günah üstüne yazılmazsa.

Kötü o(dur ki) iyi sözü anlayamazsa,
Âlim olmaz ustasından dua almazsa,
Molla ismini alan can doludur,
340 Ne gerek ilim bedene sinmezse.

İçten gelen vicdanının sesini dinlersen,
Bir Allah konuşsun deyip dil yaratmış.
Sözün ustası, hayatta coşkuya kapıl,
Hatipler sen gibi nice yerde yatmış.

345 Çağdaşın gelirse kadrini bil,
Ardında şakanın kalır öfke.

Tamamı kötülerin neye gerek
Babayiğidi tam biz gibi erim diye bil.

(21) Yoksulluk er yiğide şeref değil,
350 Yok olursan akrabın da tanıdık değil,
Soğuk ev, zayıf hayvan, kötü kadın,
Üçü yoksulluktan uzak değil.

Yok olursan kızıl örümcek evin olur,
Var olursan gece gündüz yığın olur,
355 Uzaktayken yoksulluğun önünü kes,
Başı görüldükten sonra zor olur.

Yemin etse adam zavallı kalakalır,
Geri giderse, uyku gelip katılır,
Fakir fukara, Karakalpak olsa da,
360 Yığdığın mal namusunu gizler.

Şal ile asil kız

(22) Şal sefere çıkıp giderken bir ağanın evine misafir olur. Ağa misafiri için zayıf bir toklu keser. Önüne tabak geldiğinde Şal'ın söylediği:

Eziyetini on iki ayın gören misin,
365 Ya yağır ya da yaradan ölen misin,
Etiniz baba malına benzemiyor,
Ya yastan ya da hediyeden gelen misin?!

Ağanın genç bir kızı varmış, o zaman şöyle cevap vermiş:

Malın zayıf olmasını kuru ottan gör,
370 İncindiysen etimi bana ver,

Küleke'nin oğlu Şal da olsan,
Doğrusu, paran çıkmadı, iştahla ye.

Kızın hazırcevaplığını beğenen Şal akın: "Söylemeye başla ölenini, ince boylu doru imişsin", der.

375 Ertesi sabah kız semiz bir toklu kestirip, tekrar misafir yemeği verir. O zaman Şal akın kızı övüp şöyle der:

Asil kız imişsin bir güzel boyun,
Cennette yaratılmış itir koyun,
Parlayan zühre gibi iki gözün,
380 Yayılır her tarafa uzayıp boyun.

Sizlerin ben hayran oldum cemaline,
Akılla dolan kemaline,
Elçiye elli teñge vermek uygun,
Arada mektup götüren adamına.
385 Asil, paha biçilmez böyle kız
Yurdun dört bir yanında adı çıkmış.

Kız:
Oy, keşke, Şal gibi olsam sözde usta,
Sizler arşın olduğunuzda biz bir çeyrek,
390 Gruptan sıyrılan tulpara yetmek nerede,
At yarışına katılıp dört yaşında at sürüp.

Sözümün ayıplama yanlışlığını,
Daha da övmeyin doğruluğunu,
Bir iki kelam sizlere nazım söylersen,
395 Bu durumda var mı benden çıkan zarar

Şal:

Ölende sen hiç kimseden çekinmezsin,
Benimle kalabalığa girip yarışmazsın,
Çeyrekten kurulduktan sonra karşılaşacak,
400 Eşit olup rastladım deyip atışmazsın.

Gözümün nuru, söz söyledin en başta,
Çocuk yok ölen söyleyen senin yaşında,
Ele alıp, yalnız beni sağ bırakma,
Hünerli yiğit yok mu benden başka.

405 Bilirsin sen de öleni düşünürsen,
Her çeşidini gösterirdim yanıma gelsen,
Ağzına tükürmeden değiştirdim,
Adil olup öz kuvvetince para versen.

Dünya dilemiyorum senden hatta
410 Alır deyip beni dünya şüphelenme,
Sözde usta, dedikleri gibi, büyük zenginlik
Sen de görürsün ölene yatkın.

Faydam dokunur gelirse gücüm,
Eline al düşünüp kağıt kalem,
415 Akının oldukça zeki sohbetini,
Derleyiver örnek kılıp tastamam.

Akın ol duraksamayan dil ile çenen,
Yazıdan kalmasın on parmağın,
Çoğalıp muhteşem şöhretin
420 Her gün çoğalsın hüner bahtın.

Akının önü, ardına bakmasın mı,
Taşan su gibi olup akmasın mı,
Evine ben geldiğimde söylemeyeceksen,
Atanın önünde mi söyleyeceksin.

425 Kız:
Halim yok sizin gibi erle atışmaya,
Sizle gücüm yetmez yarışmaya,
Yağmurun kalıntısı gibi biz bir birikinti,
Su birikintisi nasıl denk olsun akan suya.

430 Öleni bulsam iyi düşünüp,
Birkaç gün örnek alsam yanına gelip,
Gösterdin bir şeyi işaret ile,
Alacağım ben duanı neyi verip?

Adınız sizin yurda olmuş destan,
435 Hüner ile bilginiz yurttan aşmış,
Dediğin senin “atanın önünde” ağırıma gitti,
Tulparın yavrusuyum, asla korkmam.

Ruhumda olmasa da kanımda var,
İyiyle baba neslim karışmış.
440 Talihini kendi veren kendi alır,
Elinden geleni ardına koyma.

(23) İki arslan birleşirse devi öldürür,
Ecel yeterse ağrısız sağı öldürür,
Acımasız, cani yiğit olursa,
445 Huzurlu yurduna savaş getirir.
Dost olma tatlı dilli gülenle,

Anlamsızca dışı parlayıp gülenle,
Herkes kendi bildiğini okur,
İte ayıp olur mu ürmekle.

450 (24) Kötü zengin olursa havaya gider,
İyi zengin olursa talihi değişir,
Başına beklenmedik bir iş gelirse,
Arası dost ile düşmanın belli olur.

İyiye uzak, kötüye yakın deme,
455 İyi adını alırsan birinin hakkını yeme,
İyiyim deyip birinin hakkını yerse,
Kötü adam odur, mâkul görme.

(25) Vereyim biraz nasihat başımdan geçen,
Kötülük, gördüğüm zarar gitmez akıldan,
460 Her güzelde bir anlam var derler,
Dediği bazı babayiğidin aklından geçen.

Söz verildiği gibi yerinde ol.
Dostluğun faydası yok her gün söylendiğinde.
Buz yalayan sığır gibi susuzluğun kanmaz
465 Kötüye umulmadık anda işin düştüğünde.

Sevimli yüze kötü adam bakmaz,
İşleri gelen giden hesaba katmaz,
Başına bir iş geldiğinde kötü dostun,
Vermeye at kuyruğunu yaramaz.

470 Yüğüğü yurttan gördüm gençten çıkan,
Yarıştan gelirmiş yorulmadan koşan.

İlginç yanı yiğitliğin o değil mi,
Gezip her bir yerin lezzetini tadan.

Demem o ki yiğit uysal, kötü deyin,
475 Tembel daha iyi olamaz kötü addan,
Tilki gibi her gece ava çıktığında
Almasın ayağından demir kapan.

(26) Bir yiğit var - boş can,
Bir yiğit var - diri can.
480 Bir yiğit var - yiğit can.
Boş can denen yiğit -
Gövdesinde canı var, elinden bir şey gelmez,
Diri can denen -
Her bulduğunu giyim ile yemeğe satar,
485 Yakın gördüğü dostunu yabancıya satar.
Kızıl kuşak, ökçeli çizme, tüy takıp,
Herkesle alay eder;
Yiğit can denen yiğit -
On parmağında on marifet olur.

490 (27) Evi bekleyen bir kadın vardır:
Sabah kalkar,
Geceliği sağından açar,
Gitmekte olanı uğurlayıp,
Geçmekte olanı ağırlar.
495 İkinci kadın kınalı parmak denen(dir):
Az olanı çok kılar,
Giyimine kir bulaşmaz,
Aşında kıl durmaz,
Dünyasının tamamı temiz olur,

- 500 Erinin varlığını yokluğunu bildirmez.
Er ikiz, emeksiz tek başına denmiştir
Bu şanslı erin eline düşer.
Üçüncü açıp atar, yatıp içer...
Yeniden dikilmiş çizmesine taze kar,
505 Sığır pisliği yeni yapılmış,
Talihsiz ere denk gelir.

- (28) Yoksulun üç türü var düşünüldüğünde,
Zenginlik yok kanaatsiz doymayana,
Baş alamet denen bir çeşit yoksul var,
510 Yoksulluğa dikkat etmeyene.
Yoksulun bir türü var - söz dinleyeni
İş buyursan, sözünü dinleyip dediğini yapar
Hizmetiyle herkese yakın olup,
O yoksulun durumu sonunda düzelir.

- 515 Küçük oğlu yoksulluğun uyku efendi,
Erken yatıp geç kalkarsa canı razı,
Birazcık başbaşa verip konuşalım,
Selam söyle üşengeçe, gelsin buraya.

- (29) Aldığın iyi olursa dünya gibi,
520 İyi ile sınırlarsan çıktığın tepe gibi,
Kesmez bıçak, yavaş at, kötü kadın,
Av avlamayan sazıcıl kuş - hepsi bir gibi.

- Aldığın iyi olursa kale gibi,
Kötü olursa ne yaparsın, talihsizi,
525 Atın yüğrük, aldığın iyi olursa
Altında yavaşça giden yorga atın gibi.

Göçtüğünde iyi kadın ata koşar,
Kötü kadın beyinin sözünü böler,
Kötü kadının bir alametini daha söyleyeyim,
530 Köy evini diktiğinde göç ister.

Dinlersen iyi sohbet, kulak ver,
Tatlı uyku, kalın döşek canın rahatı.
Yüğrük at, düzgün tüfek, güzel kadın,
Mal ile oğul - insanın talih kuşu.

535 (30) İyi kadın kendisine özen gösterir,
Kendi beyinden başkasını beğenmez,
Evine misafir gelse hoş geldin deyip,
Hiç insandan izin istetmez.

Kötü kadın beyiyle dövüşür,
540 Misafir gelse morali bozular,
Bu evden çay içmekle iyi olmazsın deyip,
Misafir çaresiz başka eve sıvışır.

İyi kadın bahtını yola koyar,
Kadının sinirli olursa her gün öldürür,
545 İyiden kötü doğan çocuk olursa,
Ataya evde duran söz getirir.
İyi kadın söylediği sözde kin tutmaz,
Zayıf yiğit kadına yönelmez,
Zalim kadın saldırgan it gibi
550 Er yiğidini öldürmeden bırakmaz.

(31) Gençlikte eğlenceye çok düşkün olma,
Yurdun dinleyeceği bir sohbet edersen ne olur,

Terbiyeli güzel sözlerle eğitirsen,
Halka dört beş yerdeki adın gider.

555 At gökyüzünde, nur cennette denen söz var,
Allahım iyi derse cennet ne yapar,
Kanaat etmenin ve sağlığın kıymetini bil,
Gençlik gidip yaşlılık bir gün gelir.

Gençliğin güzelliği gençlikte olur
560 Hünerini gösterirsen halkına
Bir kötünün önüne bir işle çıkarsan
Farkı yok gönlünde ayak ile başın

Bilgisiz gençliğin ne yararı var
Hayvan beslemeye dahi bilgisi yoksa
565 Deriden çizme tilkiden başlık giyen gençlerin
Ne faydası var sarhoş olursa

Abisinin atını güdüp hizmet etmeden
Kötü maraş otunu atarsa ağzına
Kendisi kötü olan iyiyi çekemez
570 Arkasından gıybet edip atar taş.

Bunun gibi canın adeti böyledir
Kendisine dost bulamadan toplar düşman
Çocukları ve beraber doğan akrabaları
Ben buna yakınım diye söylemez.

575 (32) Eski varlıklı kişiler oldu yoksul,
Vardan yoksul olanlar olur arlı.

Köleden kadın, kullardan sahibi var,
Tamamen kötü demez malı olan.

580 Gelmez dağın görkü taş gittikten sonra,
Er yiğit kartlaşır yaş gittikten sonra,
Anlaşmaz yiyip içen kadınlar,
Elinden kara saba, aş gittikten sonra.

585 Dağ tamtakır görünür taşı giderse,
Her yurt yetim kalır başı giderse,
Yaşlının gücü ne olur, yazık,
Besleyen elinden yaşı giderse.

(33) Yeri şekillendirip yarattın
Dalgalandan ovayla,
Koyunu şekillendirip yarattın
590 Göğsünden emen kuzuyla.

Ağacı da yarattın
Yaprağını sallandırıp,
Kuşları da yarattın
Yumurtasını kıpırdatıp.

595 Dağları da yarattın
Kollara ayrılan bulakla,
Keçileri yarattın
Göğsünden emen oğlakla.

600 Gölleri de yarattın
Kenarında biten kamyşla.

Bir yarattığım kulunum,
Evlat için ağlattın.

Yavrulu dağ koyunu meler,
Yavrusuz dağ koyunu ağlar,
605 Çocukluyu gördüğümde
İki gözüm parlar,
İçim ateş gibi kaynar!

Bir yolunu bulup gitsem Serdeke,
Garip bir başımla ne yaparım,
610 Eve gelsem kadınlar
Benden de beter ağlar!..

(34) Mekke ile Medine yolun ucu
Uzak sefer der ya giden kişi.
Baban ile annene hürmet edersen,
615 Mekke gibi olur evin içi.

(35) Baht talih, yedi özellik olursa yoldaş
Dört talih bir adama herhalde konmaz,
Kapısını altından yapsan da
Evlat sevmeden insanoğlu rahatlamaz.

620 Aldığından oğul evlat doğarsa,
Kıyamet, mahşere kadar gittiğiniz,
Aldığından oğul evlat olmazsa
“Kün fayakün turjağun” olduğunuz.

(36) Yay, zırh, asil kılıç erin görkü,
625 Er yiğit düşmana atlanan yurdun görkü,

Her birşey kendine yakışanla güzeldir,
Akkuğu kuşu aydın engin gölün görkü.

Gülün çiçeğin ormanında yetiştiği,
Büyük dağ, yüce zirve yerin görkü,
630 Abi kardeş bir arada iyi olursa,
Böylece bulunur yurdun görkü...

(37) Korkak değilse ne kaçan kişi,
Yiğit değilse ne vuruşan kişi,
Bin yıllık beylerden nesi eksik
635 Orucunu evde açan kişi.

Konmadan bırakıp gider mi ağaçlık yeri kişi,
Öfkelenmek niyetinde olur yoksul kişi,
Öfkelenirse elinden hiçbir şey gelmez,
Düzene sokar malı kişi.

640 (38) Söyle, söyle dilim, bey geldi,
Önüne söyleyecek namus geldi,
Söyle, şeşen dilim, bu arada
Kısalıp uzun dünya karış geldi.

Söyle, söyle dilim, efendin geldi,
645 Önüne söyleyecek zamanın geldi,
Söyle, şeşen dilim, bu arada,
Kısalıp uzun dünya karış geldi.

Söyle, söyle dilim, ölmeden,
Başına sıralı ölüm çullanmadan,

650 Söyle, şeşen dilim, bu arada,
Başına dert bela gelmeden.

Söyle, söyle dilim, şansın varken
Başında söyleyecek çenen varken,
Söyle, şeşen dilim, bu arada
655 Ardımda miras kalsın gençlerime.

(39) Gençlerde baht, zenginlik, sağlık olursa,
Kanaatten ayrılır açgözlü olursa,
Er yiğit üzüntüyle yaşlanır,
Karısı kötü, bindiği at tembel olursa.

660 Gençlere güzel isim molla denen,
Allah'ın işine gelmez haram denen,
Tevekkül edip bir işe girişersen,
Kurt ile erin azığı yolda imiş.

(40) Anne babanın kadrini
665 Çocuklu olduğunda bilirsin,
Kardeşlerin kadrini
İftiraya uğradığında bilirsin.
Zenginliğinin kıymetini
Mal gittiğinde bilirsin,
670 Etraftaki düşmanı
Gece olduğunda bilirsin.
Konarsa yerin dağılır.
Saldırırsa yurdun zayıflar,
Yaşarsa erin azar,
675 Erin azdığı zaman yurdun azar.

(41) Handan taht gittiğinde

Avam ile düşman olur,

Baydan talih gittiğinde

Zenginliğiyle sarhoş olur.

680 İhtiyardan itibar gittiğinde

Beklediği aş olur.

Akılsız doğan yiğitler

Yirmi beşte genç olur.

(42) Gökala göl, büyük kamış,

685 Kar üstünde ateş yanar,

Evladı kötü doğanın

Babasını deve üstünde it ısırır.

(43) Biz de gelip kalmışız ellilere,

İleri dikiyoruz gözümüzü kervana.

690 Altmışa varırsan, yetmiş bekler önünü kesip,

Çağırır akranın yok beri gel deyip.

Yetmiş gelirsen seksen yaklaşır,

Seksene varırsan engel olur

Üç cüze lider olsan da

695 Beyliği alırmış kadın, çocuk.

Eğer doksana varırsanız yattığımız,

Gevezelik edip çocuk sözü söylediğiniz,

Adım atmaya haliniz kalmayıp,

Çaresiz bütünüyle donduğunuz.

700 (44) Allah gönlüne göre versin, gelin,

Görmedin sinek gibi beni, gelin,

Yurdun hürmet ettiği başımı dik tutup,
Yayarım nice yere seni, gelin.

(45) Ey,

705 Kıvanç kaygı ile beraber/eş der,
Her zaman mutlu olamazsın der,
Benden gelen ölüme razı olmazsan,
Bir Allah öfkelenip şöyle der:

“Eline silah alıp atсын, - der, -
710 Ya da kılıç alıp kessin, - der, -
Benden gelen ölüme razı olmazsa,
Benden başka tanrı arayıp bulsun”, - der.

Ey,

Öyleyse tanrıya ateş etmek nerede
715 Kılıçla mızrakla saldırmak nerede,
Ondan gelen ölüme razı olmadan,
Yer ile göğün arasından çıkıp gidip,
Başka bir tanrıyı arayıp bulmak nerede!..

(46) Göçerken gölük olmaz deve önünde,

720 Dinlenirken sağım olmaz kısarak önünde,
Anıran ejderha gibi ayı gelin
Biz şöyle duralım Allah'ından utandı mı.

Gelin içinde de gelin var asıl gelin,

Kimi gelin aş vermeyen kara gelin,

725 Karşılaşınca hürmet eden
Anamız gibi olmaz mı bu gelin.

(47) On beşte çekip bindim atın yelesini
O zamanlar söylediğim söz ateş ile alev.
Kartal gibi hedefime ulaşmak için atılıp,
730 Onunla biraz yaşadım uzun zaman.

Kurdum ben on sekizde yiğit töresini,
Düşünmeden hiçbir şeyin önünü arkasını.
Geçliğimde çok yetenekliydim,
Evlat yok, bozarmış erin anlaşmasını..

735 Yirmiye geldikten sonra,
Cin kovalayıp hakladım,
Yirmi beşe geldikten sonra,
İyileri tuttum/destekledim,
Otuz yaşına geldikten sonra,
740 Her işini sevip övdüm,
Kırk yaşını aştıktan sonra,
Fazla söylediğim sözlerim,
Senden de fayda görmedim.
Elli yaşına geldikten sonra,
745 Pirin sözünü sakladım.
Altmışa yaklaştıktan sonra,
Ölümden haber gelir deyip,
Tövbe kılıp durakladım.

(48) Altmış yaş - bu geçen bir ömrün görkü,
750 Altmışta bedende durmaz kuvvetin hepsi,
Yiğitlikte gördüğün günler birer düş,
Tekrar atmaz yiğitliğin altın tanı.

Yirmi beş şimdi gelmez heyecanlı yaşın,
Kuvvetinin kırdığı gibi dağın taşını,
755 Altmış alıp var gücünden iz kalmayıp,
Yaşlılık hepsini yenip üstün gelir.

Bu altmış önce gelip baştan alır,
Ondan sonra aşağı taraftan, alttan alır.
Omurilikten başlayıp, sırt, kalça kemiği, diz,
760 İyice yayılıp elden ayaktan alır.

Kartlarsan nurlu yüzünden ışık gider,
Bedendeki gençlik kuvvet hepsi biter.
Dimdik vücudun bükülürse eğer,
Utancından başın yere değer.

765 Altmış yaş ayağına bağ olur,
Zamansız yürümek durmak hepsi kalır.
Gözlediğin ocağın başı olur,
Olmaz evden çıkıp gidecek yerin.

Yaşlılık yakışır şanı ile,
770 Onun şanı gelir malı ile.
Yoldaşı arka ısıtır, ayak okşar,
Yumuşak döşek, lezzetli yemeği ile.

Güzelmiş yaşlılık yürü demese,
İçip ye, yatıp kalk demese.
775 Anlaşamadığımız bir şey de var,
Gençlerin arasına gir demese.

Yaşlılık elden önce rengini alır,
Arpa çiğneyip yemek yediğin dişini alır.
Ölmeyeceğim deyip dünya için hüner kılan
780 Düşüncenden iz bırakmayıp aklını alır.

Ondan sonra yaşlılık gözünü alır,
Kulak gidip, ağızından sözünü alır,
Belden güç, dizden kuvvet gidip,
En sonunda şaşkına çevirip seni alır.

785 (49) Şal:
Bulaktan her gün gelip su alırsın,
Ne yapardın suyumu vermeyip kovalasam,
Önceki yirmi beş yaş dönüp gelip,
Seni yatırıp göğsünü okşasam

790 Kız:
Şal ata-hey, söylediğin söz aklımdan gitmez,
Tilkiye dağdan kaçan kuşun yetmez,
Tüylü kilimin tüyü gibi ... var.
... belki de geçmez.

795 Şal:
Dağların benim görmediğim hayvanı var mı,
Tilkinin benim görmediğim tanı var mı,
İki ayaklı...
... taştan yapılmış dağı var mı!?

800 (50) Yiğit:
Maraş otu at canına kasdın varsa,
Sadaka ver bir tabak yemeğin olursa,

Teraziye koyduğunda ağır gelir,
Tövbenden günah için fazla olursa.

805 Şal:

Maraş otu atmaman işe yaramaz,
Onu atmazsan boyda kan dolaşmaz,
Farz, vacip, sünneti tamamlarsan,
Allah'ım maraş otuna bakmaz.

810 (51) Şal:

Dünya düşündüğümde bir yalan - hey,
Gerçekten, yalan dünya kimseye kalmış mı - hey,
Belim tutulup, ağrıyor,
Gelip okşayıp iyileştirsen ya, aldığım - hey!

815 Yaşlı eşi:

Bu dünya hepimizden gider geçip,
Kız günümde oldum ya size nasip,
Ayda bir faydanı da görmem,
Ne yapayım boşu boşuna hizmet edip.

820 Şal:

Şal akın Orta cüzün ben değil miydim,
On beşte kadın için maden değil miydim,
Ben sana yirmimde oldum yoldaş,
Kurutan o zamandan beri sen değil miydin!?

825 Yaşlı eşi:

Uçar gök ala ördek göl deyince,
Kara su bal tadındadır susayınca,

Ağızına gelen sözü ayıkamazsın,
Bunamış, ne heveslisin söz deyince.

830 Şal:

Dünya ilginçmiş gençliğindeki,
Gidiyor geçip devran başımdaki,
Ayda bir faydamı görmedikten sonra,
Yanıma ne yapıp gelsin kadın da.

835 (52) ...

Çok boydan kurulmuş sağlam Özbek
Zamanında malı yetişmiş güçlü Özbek,
Peygamberin duası deymiş der(ler)
Onun için zenginleşmiş o Özbek.

840 Özbeksiz yurt var mı bütün yurttta,
Özbek'in yetiştiği bir dağ sırtında

Çok boydan kurulmuş Özbek ayrılmış
Damgalının mezarı denen yerde.
Dilese verir dilek bir Allah'tan,

845 Orta cüzde han ölmez Abılay'dan,

...

...

Abılayın zamanında bereket olmuş
Söyleyeyim Bayan, Kanay, Jolıbaydan.

850 ...

...

Allah'ın güzel yarattığı Nureke'yi söyle,
Yurtta iyi varsa bir ikisini söyle,
Atıgay'da dört kahraman yiğit ölmüş

855 Janteli, Jäleke, Küleke, Tileke'yi söyle.

...

(53) Söylerse bitmez Şal'ın sohbeti,
Aç gözlünün kemik geçer genişir boğazı.
Önüne gelen yemeğe düşmanca saldırır,
860 Başkasının olsa da nasibi.

Karatavukla bozkır kuşu çölü bilir,
Karga ile kuzgun yurdu bilir.
Utanmaza baş ile kalça kemiği koysan,
Vahşi kurt gibi yemeyi bilir.

865 (54) İman - koyun, akıl - çoban, nefis - kurt,
Kurda koyun kaptırmaz yiğidin yiğidi,
Dayağı sağlam tutup çoban beklerse,
Yaklaşmaz hiçbir bela şeytan-peri.

Kötü niyetli olursa kaçır su kişiden,
870 Duyulmamış söz çıkar uğursuzdan,
Kitap - Kur'anın dediği doğruysa,
Cenneti görececek bir can yok bunlar içinden.

Emri iki olmaz Hak Allah'ım,
Yanında yoldaşı yok tek Allah'ım,
875 Canımı alırsan, ey Allah'ım, iman ile al,
Şeytanın kazasından kuru, Allah'ım.

(55) Bilge yaşlın olursa,
Kağıda yazılan yazın denmiş,
Yaşlının sözü kitaba yakın denmiş.
880 Yer yüzünde ölmesin adın denmiş,
Yiğit ortada ölmesin kadının denmiş.
Yiğidin aldığı yâri iyi olursa,

- İmanından başka yakını denmiş,
Yiğidin aldığı yâri kötü olursa,
885 Kancık it gibi koşturur kafir denmiş.
Ata-babanın örneği
Kazılan kara yola denk.
Kardeşin çok olursa
Büyük bir orduya denk.
- 890 Yiğidin aldığı yâri iyi olursa
Cennetteki huriye denk.
Eğer kötü olursa
İşte alındaki kötü yazıya denk.
Ey, yiğitler,
895 Kadın alırsan bakıp al akıllısını,
O senin ahiretlik yoldaşın.
Gelen misafirini ve akrabanı
Aynı şekilde karşılayıp
O da unutmasın Allah'ın işini.
- 900 **(56)** Eğerimin örtüsü üzengisi,
Kızın on beşte gelir düzelesi,
“Tabağımı gör, yemeğini ye” denen söz var,
“Anasına bak, kızını al” sözü belgesi.
- (57)** Bu dünyanın misali
- 905 Uçup giden kuşa denk,
Ömürde yaşanan güzellik,
Uyurken görülen düşle denk,
Atadan miras aklın,
Doğru söylenmiş tavsiyen,
- 910 Lazım olan işe denk.
Büyükten gördüğün zorluğun,

- Kötüden gördüğün horluğun,
Düşünürsen, yiğidim,
Düşmandan gördüğün güce denk.
- 915 Kardeşin çok olursa,
Birliği onun pek olursa,
Kötülük denk gelirse,
Birbirine destek olursa,
Bütün duran bozulmadan
- 920 Otuz iki dişe denk.
Güçlü yiğit aya denk,
Cömert yiğit zengine denk,
Söz ustası inciye denk,
İmansız gönül kire denk.
- 925 Aklı yok cahiller,
İş bitirmez kötüler,
Yüz olsa da bire denk.
Mektepten ders alırsanız,
Helva, şeker, bala denk.
- 930 Gölgesi olmayan çınar
Sazlıkta yetişen dala denk,
Kötü doğarsa oğlunuz,
Saklanıp yetişen taza denk.
Kaygılı olan yiğidin
- 935 Geniş dünyası dara denk,
Endişeli adamın
Önü çıkışı olmayan yara denk,
Fikri kötü delikanlı
Doksandaki karta denk.
- 940 İyinin verdiği akıl
Kazılı doğru yola denk,
Kötüye verdiği akıl

- Akıp giden sele denk.
Has kötünün yeri var,
945 Büyük de olsa mezara denk.
Cömertlik yapan yiğidin
İyi niyetini fark edersen,
Dalgalanan göle denk.
Yaklaşıp gelen yaşlılık
950 Açılan mezara denk.
İyi kadın alırsanız,
İyiliğini belli eder,
Erini doğru yola sevk eder,
Açık bu, yiğidim,
955 Cennetten çıkan huriye denk.
Aldığın kötü olursa,
Kötülüğünü belli eder,
Erin kıymetini yok eder,
Onun özü, yiğidim,
960 Alındaki kötü yazıya denk.

- (58) Put⁶⁴ oldum deyip övünme,
Ondan da ağır batman⁶⁵ var,
Bey oldum deyip övünme,
Yüce ala dağ ile
965 Diğer tarafta gökyüzü var.
Başıma talih kondu deyip
Eksilmem şimdi deyip,
Tehlikeli yalan dünyada
Anlarsanız yoldan çıkmayın.
970 Karşı gelen adamın

⁶⁴Put: 16 kilograma eşit ağırlık ölçüsü

⁶⁵Ağırlık ölçüsü

Başını eğerse dostluk eyle,
Yenilirse düşman dostluk eyle,
Ayak altına alıp basmayın.

(59) Kazak'a fayda şudur: malına baksın,
975 Otağa yayıp, su verip, bakıp sürsün,
Oğulda bir göz, yardımcıda iki göz yok,
Kör kişi malın durumunu nereden bilsin.

Ağalar malına baksa kendi yürüyüp,
Yoksul da ölmez idi yaşayıp,
980 Kendi malına kendi bakmazsa sahipsiz kalır,
Bir yoksulu kiralar faydalı görüp.

Kötü ağa kime faydası var kendine yok,
Canını koruyup, soğuktan donmamış,
İçmeden, yemeden, giymeden gider ölüp,
985 Kimi kötünün malı olsa da şansı olmazmış.

İlgilenip bak demiş öncekiler mala,
Mal ile ilgilenmezsen ilerlemezsin,
Önünden malın, başından evin giderse,
Kovuk yapıp yatamazsın karın altını.

990 (60) At güzel, aygır güçlü yelesiyle,
Yiğit kuvvetli, ağa güçlü malıyla,
Yedi yurdu yöneten bey olsan da,
Herkesi alsın Allah sınıfıyla.

Bilgisize ne gerek bil demezse,
995 Hürmet ettiği o olur sövmezse.

Davetsiz adamın kıymeti yok,
Kendi gidip bizim eve gel demezse.

Kötü olup da yaşamanın gereği ne,
Yaşayan çok canlardan biri olup,
1000 Saf altın gibi parlayan nurum
Betimize yapıştı kösele olup.

(61) Belime ip bağladım kuşaksızlıktan,
Yiğitler, kadın alma görgüsüzden,
Kadın alacaksın görgüsüzden,
1005 Eziyet çekersin sormadığından.

Bizim Şal deyip koyar kuma adı,
Kuma ile olmazsın arzulu,
Terslenip kötü gözle baktığında,
Vurmaktan da beter olurmuş.

1010 Baharda bindiğim güzün yaylayan boz devem,
Hayvanım - yağır olmadan çok bindiğim,
Gövden - ana, kalçan - kız yoldaşım-hey,
Sen gittikten sonra ne oldu vah günüm!..

(62) Nimetini çok gördün yığdığın malın,
1015 Gölgesi korunaklı gelen sık dalın,
Geceliğin örtülmesini gözleyip,
Parçalayıcı idik kumasını çok şalın.

Esilde yetişerek gür dal çıkan,
Söylediğimi benim dinlesene, kadın,

1020 Kırk demirin parçasının birleştiği yer,
Kendine gerçekten güvenirsen, gitsene, kadın.

Yiğit yatmaz yurt göçüp konduğu gün,
Koyun kesip ak yağına doyduğu gün,
Heyecanı hayatın böyle olmakla birlikte,
1025 Öldüğü iyi böylesini bıraktığı gün.

(63) Şal akın yaşlandığı zaman yolculuk ettiği sırada bir kıza rastlar. O zaman Şal'ın söylediği:

Biz uzaktan geliyoruz taş yüklemiş gibi,
Göçüp, yorulup geliyoruz boş yüklemiş gibi,
1030 Yaşın küçük olsa da kulak yaşlı,
Yaşlılığa çare var mı gençleşmek gibi?

Kızın cevabı:

Uzaktan mı geliyorsun taş yüklemiş gibi,
Göçüp yorulup mu geliyorsun boş yüklemiş gibi,
1035 Kulağın dinç, döşeğin kalın olursa,
Ondan başka gençleştiren çare yok gibi.

(64) Kadının aksi olanı - olmamışı,

Gelinin aksi olanı - yoldan çıkmışı.

Ona da ak un ile tere yağı gerek,

1040 Kıyısından gidip talihsizliğin bırakmadığı.

Taşa niye konayım dağ dururken,
Sudan balık kurtulmaz ağ dururken,
Dengini bulup zor duruma düşme,
On kişiyle konasın hiç olmazsa.

1045 Yiğitler, gücün varsa, alevlenip dalgalan,
Altmış uzvun vücudunda sağ kaldığında.

(65) Gelin iyi olursa -

Evine çok kişi gelir.

Gelin kötü olursa -

1050 Gelen kişi gitmek ister.

Aş koy dersin dökmek ister,

Dökmeden koy dersin sövmek ister.

(66) Üç-dört yaşında ilgilendim aşık toplayıp,

Koşturdum yalın ayak kendimi zorlayıp,

1055 Sövuşüp, görünene küfredip,

Araya giremedim insana saygı gösterip.

Sekizde çocuk olup oynamıştım,

Dokuzda taylı suyu boylamıştım,

On beş ile on altının arasında,

1060 Ensemde alacağımı da düşünmüştüm.

Yirmide kurup geçtim yiğit töresini,

Düşünmeden hiçbir şeyin önünü arkasını,

Varsa yurttan güzel benim deyip

Olmamış hiçbir şeyden o zaman farkım.

1065 Otuzda boz tavşan gibi sakinleştim,

Ne kadar patırtı varsa da bulaşmadım,

Kartal gibi taşın konmayı talep edip,

Önünde Han Kara'nın adımladım.

Kırk da bir yaşmış, kırdan aştım,

1070 Gönülü taşıp duran zorla bastım,

Yanaşıp iyilerle şakalaşıp,
Arada böyle yerimi aldım.

Elli de bir yaş imiş hesaba katılmış,
Düşünüp yurdun durumunu bilsek der,
1075 Geçen yirmi beş yaş dönüp gelip,
Gönlüm önceki gibi yaşasak der.

Altmışta kurt gibi zaman olur,
Yaşlanırsan aklın da tembel olur,
Yetmişte yere dayanmadan kalkamazsın
1080 Devasız bu yaşlılığa ne çare olur.

Seksende ayağını oynatamazsın,
Korkup hiçbir şeye özenmezsin,
Doksanda paslanmış kurşunsun,
Yağ döküp toplamakla birikmezsin.

1085 Gelir doksan dokuz,
Ardından yüz...
Er var mı yüze gelen,
Biz zavallıdan ümidini kes.

(67) Katır kütür çiğneyen keskin dişim,
1090 Diş gittikten sonra gitti ya benim gücüm,
Parça parça doğrar, kendi yer,
Canı acır deyip güvendiğim yakın kişim.

Yaşlılık bize geldi zamanıyla,
Gelin kötü bakar gözüyle,

1095 Kalkıp gelip eliyle vurmasa da,
Vurmuş gibi olur sözüyle.

(68) Yaşlılık - küle bulanana uyuz buğra,
Geçmişteki iyi nerede sözü doğru,
Yaşlıya saygı göstermek istersen,

1100 Minderi kalın ser de yağlı (et) doğra.
Çayın görkürü şekerle yağ, katmerde,
Çay içmeden duramayız hastalansak da,
Yaşlıya saygı göstermek istersen,
Yağlı eti küçük doğrayıp sarmısakla.

1105 Eski geçmiş devran dönüp gelmez.
Ağlayıp gece gündüz düşünsek de.
Gençlerin biri kadar bilmiş gibiyiz,
Yaşlanıp hepten akıldan yanılısak da.
Gençlerin istediği gibi değiliz

1110 Verdiğimiz sözde dursak da.
Zamanında herşeyimiz yolunda olsa da
Sonrakine (sonraki nesile) yaramayız ne yapsak da.

(69) Eksiklik verdin, Allah, bir kuvvete,
Bedendeki durdurdun şehveti,

1115 Dönmeyen dün düşmandan küheylanım,
Gitmezsin sürsem de geniş yalağa.
Geniş yalak canının sevip alıştığı yer,
Doğan erin aşık olup süründüğü yer,
Çok canın iradesine karşı koyamayıp,
1120 Bağımlı olup iğneyle vurulduğu yer.

O olmadan aşıklık yok er başında,
Gerekli ve katıldım yoldaşına,

Havva'yı Adem ile yoldaş edip,
Kim yaptı uygun görüp başında.

1125 Birine güç birine güzellik verdi,
Güzelliğe heveslendirip irade verdi,
Atadan onun gibi miras kaldı,
Acıyorum gücüm yetse şimdi neyime.

Pişmanlık duyarım geçmişteki yoka bakıp,
1130 Oturacağım yeri olsa vara sayıp,
Elbette, edilen talep, düşünülen fikir,
Dursaymış uygun işe yarayıp.

Bul diyorum talep edip yakınıma,
Bakmadan yanlışına doğruma,
1135 Başına gelen işe şükr et,
Dünyanın kim yetişir sonuna.

Evvvelki çok yükleri sırtlayan devem,
Yürümez bu günde bir kilometreye.

(70) Yaşı ilerleyip yaşlanır gençten adam
1140 Genç yaşlanırsa kalır aştan adam,
Yetiştini yaşlılığın dikkate almaz
Huzura kavuşup, şad olan adam.

Yaşlılık geldiğinde baştan gelir,
Ağarıp, başındaki saçtan gelir,
1145 Gençliğinde ne kadar görkemli olsan da,
Kırışmış gözden, alından, kaştan gelir.

Yaşlılık geldiğinde gözden gelir,
Alameti bunamanın sözden gelir,
Tıkırdayıp eklemlerin özelliği gidip,
1150 Alameti ayak tarafından çabuk gelir.

Yaşlandığında kusurlu olur kulak,
Yaş akıp, iki gözden ağlayarak,
Önceden gördüklerini göremezsin,
O ne deyip görenlerden sorarsın.
1155 Kötü olan yaşlılığa düşerse dişin,
Ağızından dişler dökülüp gider şekil.
Gençliğinde hokka ağız güzellerin
Değiştirip bu yaşlılık alır rengini.

Olsan da handan güzel gençliğinde önce,
1160 Bakacaktı gözünün kenarıyla görmüş kişinin
Ah gençlik, kara saç ile kalem kaşın
Değiştirip bu yaşlılık alır rengini.

Alameti yaşlılığın kilo alırsın,
Öksürükle türlü aksırık ortaya çıkar,
1165 Gençliğinde ne kadar eksiksiz olsan da
Alameti yaşlılığın vücudun solar.

Alameti yaşlılığın gider gücün,
Olmaz baştaki gibi hiçbir işin,
Yaşlılık devasız dert ilacı olmayan,
1170 Ağlıyoruz yaşlandık diye onun için.

Yaşlanırsan, ayağın dizin ağrır,
Yatmaktan kalçaların yara olur,
Kuvvetin günden güne azalır,
Yaklaştırmadan eşin de kavga eder.

1175 Ağrır yaşlandığında bacak ile belin,
İki omuz, gövde, tamamı arka yerin.
Yatarsın soğuk değerse döşeginde
Tekrar yakaladı deyip eski terim.

1180 Dayağa yaşlandığında yaslanırsın,
Tependen taşla vurulmuş gibi basılırsın,
Bakımsız zamanında yoksul olursan,
Bacağına ateşe uzatıp kaşınırsın.

Herkesten eziyet görüp kakılırsın,
Elinden bir şey gelmez ne yaparsın.
1185 Köz olup, koyuna buzağıya gücün yeterse,
Birine yemek için yakınırsın.

Demem o ki faydası olmaz geçen günün,
Çok konuşup çıkamaz söz ile sesin.
Bekleyen yakının gerek o vakitte,
1190 Açılır her nerede olursa kusurun.

Ses çıkarmadan döşekte yattığınız,
Önemsiz söz olur dediğiniz,
Oğlun tembel, gelinin aksi olursa,
Yok olur o zaman verdiğiniz cevap.

1195 (71) On beşteki yaşım hey,
Yarda oynayan oğlak gibi,
Yirmideki yaşım hey,
Gölde biten kamış gibi,
Otuzdaki yaşım hey,

1200 Dağdan akan bulak gibi,
Kırktaki yaşım hey,
Uzaktakine bakan,
Bağlı duran at gibi.

Ellideki yaşınız
1205 Tekrar göçen yurt imiş.
Altmıştaki yaşınız
İlk bir gün imiş.
Yetmiş yaşına geldiğinde
Karanlık duman gece imiş.
1210 Seksen yaşına geldiğinde
Kazılı duran mezar imiş.
Doksan kendi mezar imiş,
Ölümden başka yok imiş!

(72) Bir yaşında, iki yaşında beşikteyim,
1215 Beş yaşında Tanrı'nın verdiği rızıktaım,
Altı yaşında kayının kabuğu gibiyim,
Yedi yaşında çukur yerin ağacı gibiyim
On yaşında süt emen kuzu gibiyim,
On beşte yarda oynayan oğlak gibiyim,
1220 Büyüyüp yirmide çeki düzen verdim,
Otuzda akıp duran bulak gibiyim.
Kırkımda kınındaki kılıç gibiyim,
Ellide her işi işler gibiyim.
Altmış yaşında tay yiyen kurt gibiyim,

1225 Yetmiş yaşında tabaklanmış deri gibiyim,
Yetmişten seksen yaşa gelince
Ardımdan da geri kaldım derim.
Doksan yaşa gelince kör olurum,
Ateşe atılmış gibi kül olurum.

1230 Tokluya asılmaya gücüm yetmez,
Çocuğun çocuğuna eziyet olurum.

(73) Elli - erin yaşı imiş,

Altmış - bir uğursuzluğun başı imiş,
Yetmiş geldi kestirmeden,
1235 Yaşlılığı yanına alıp,
Seksen geldi böğürden,
Bırakıp gitti sürüden,
Doksan, sen yakın yaşın büyüğüymüşsün,
Kemiğin yaşlandıktan sonra kül imişsin,
1240 Toklunun yavrusuna gücün yetmez,
Çocuğunun çocuğuna eziyet imişsin.

(74) Yirmi beş - olgunluğa eren yaşım,

Kırkta kınısız kılıç olan başım,
Ellide iki gözün korkar,
1245 Altmışta ak sakallı şal olursun.
Yetmişte yere dayanmadan kalkamazsın,
Boynunu sağına soluna çeviremezsin.
Hepsi de görünenin gelin olup,
Davet edilmediğin evlere giremezsin.

1250 Seksende titreyen şal olursun,
Nerede deyip on beş şaşkına dönersin,

Doksanda ölü de değil, diri de değil,
Hepsine görünenin rezil olursun.

- (75) Hayat denen kısa demiş,
1255 Can gövdeye konuk demiş,
Kefen denen bir elbise
Alıp dünyadan göçer demiş.
Dünya denen bu,
Kimsenin değil dostu,
1260 Olurdu dostu,
Kaymasa eğer yükü.
Dünyaya hevesleniyoruz nesini bilip,
Kısa zamandaki nimetine ahmaklık edip,
Çıplak gelip çıplak gidiyoruz hey,
1265 Boyuna dört karış bez sarıp.

- (76) Baht, zenginlik, mal bitince talih konar,
Birliği kardeşlerin doğru olur,
Oğul çıkarıcı olur,
Hizmetçi cengâver olur,
1270 Kız sevimli olur,
Gelin becerikli olur,
Çok görünüp düşman kaçıtır,
Yardım edip konuğu atlandırır.
Adamı maharetli olur,
1275 Malı türlü olur,
İti çok havlayan olur,
Topladığı malı göçmeye elverişli olur.
Baht, zenginlik, mal göçünce talih kaçar,
Biri birine bela olur.
1280 Oğul faydasız olur,

- Hizmetçi tembel olur,
Kız sevimsiz olur,
Gelin umursamaz olur,
Kadını beceriksiz olur,
1285 At binerse yara olur,
Adamı beceriksiz olur,
Malı çeşitsiz olur,
İti havlamaz,
Topladığı malı yürümez.
- 1290 (77) Sayarsan yetimi yetmiş olur,
Ancak gerçekte üç yetim var:
Birincisi - at yetim genç yüğrük koşulmayan,
İkincisi - kuş yetim avcısı bulunmayan,
Üçüncüsü - olurmuş kadın yetim
1295 Özünün dengi bulunup evlendirilmeyen.
- (78) Yiğitler, kötü sözü meslek etme,
Kendinle denk yakınını ezip geçme.
Başına bir vakitte iş gelirse,
Düşman bir yana dostun da kaçır uzağa.
- 1300 Yiğitler, malım çok demeyin,
Sırtım pek, karnım tok demeyin,
Davut'un otuz oğlunu bir günde almış,
Bizlere kaza bela (ölüm) yok demeyin.
- Yiğitler, yalan dünya bizden kalır,
1305 Bir gün ecel gelip canını alır,
Can çıkıp dünyadan göçtükten sonra,
Mal mülkün, çoluk çocuğun hepsi kalır.

(79) Ölümünden kurtulmazsın kaçsan da,
Atadan arslan doğup aşsan da,
1310 Allah'tan gerçekten emir gelirse,
Yıldız da yere düşer gökyüzündeki.

Yiğitler, ibadet et bana inanırsan,
Namaz kıl Allah'ı düşünürsen,
Kırk yıl kaçan ecelden Korkut da ölmüş,
1315 Sonunda söz seninki ölmeden kalırsan.

Yaşlı ölürse fırtına dinmiş gibidir,
Genç ölürse çınarın kırılmış gibidir,
Yiğitler, gençliğinizde tövbeye gelin,
Ecel denen gözü açıp yummak gibiymiş.

1320 (80) Yarıştan gelmez malın hepsi,
Sıraya geçmez canın hepsi,
Geçen yirmi beşin esaslı zamanında
Uyumlu idi görünüşün hepsi.

Tepe tepe yerleri dolaştım,
1325 Nerede gürültü varsa karışmadım,
Geçmişteki has yiğitler, hayran iyi
Önünde han Kara'nın adımladım.

Bu gün gönlüm ağır kurşundan,
Geçirdim yiğitliği ben başımdan.
1330 Sağrıdan su dökülmez boz yorga idim,
Yaşlanırsa vazgeçmeyen yorgasından.

Geçmiş hatra geldiğinde yalnız hissediyorum,
Ak geyik gibi ayrılmış sürüsünden.

3. 3. ARAP HARFLİ METİNLER

Do. Nr. 137 (ÄÖİ): Şal aqın sözi

1. Şecireli qartıñ bolsa qatıñ degen (137-1, 10-17)

Do. Nr. 417 (OGK): Köteş aqınnıñ öleñderi

1. Arqa oyıldıñ quba con tüser qaqtar (417-1, 1-8)
2. Kürkeliniñ bawırı künde dawıl (417-2, 7-12)
3. Qartayganda hatunuñ duşpan boldı (417-3, 12-17)
4. Kärilik cılı cumsaq as caray ma (417-4, 9-10)

Do. Nr. 506 (ÄÖİ): Buqar cırawdıñ tolgawı

1. Aynalasin cer tutqan (506-1, 10-20)
2. Qubılıp turgan bayşeşek (506-2, 1-13)

Do. Nr. 608 (ÄÖİ): Buqardıñ abılayga aytqanı

1. Abılay qanıñ qasında (608-1, 1-18; 608-2, 1-3)
2. Ay abılay abılay äwel seni körgende (608-3, 11-17; 608-4, 1-8)
3. Birinşi tilek tileñiz (608-4, 12-17; 608-5, 1-9)

Do. Nr. 748 (ÄÖİ):

1. Ay abılay sen on bir casıñda (Buqar Jıraw) (748-1, 1-21; 748-2, 1-10)
2. Atam bolgan yigirme bes (748-2, 11-22; 748-3, 1-3)
3. Qubılıp turgan bayşeşek (748-3, 3-14)
4. Qırında kiyik caylagan (Asan Qaygı) (748-4, 2-15)
5. Aynalasin cer tutqan (Buqar Jıraw) (748-4, 16-20)

Do. Nr. 1389 (OGK):

1. Way cänibek qan men aytpasam bilmeysiñ (Asan Qaygı) (1389-1, 10-20; 1389-2; 1-14)
2. Buqar cırawdıñ tilek turalı abılay xanga aytqan tolgawı (Buqar Jıraw) (1389-3, 6-19; 1389-4, 1)

Do. Nr. 1661 (OGK):

1. Ay abılay abılay qatın alma qaradan (1661-1, 12-15; 1661-2, 1)
2. On eki ayda caz keler (1661-2, 1-4)
3. Kişi qara qalmaq bülerde (1661-2, 4-6)
4. Aqsarı atan espeli (1661-2, 12-16)
5. Aynalasin cer tutqan (1661-2, 16; 1661-3, 1-5)
6. Ay ne bolar künnen soñ (1661-3, 5-14)
7. Alla degen ar bolmas (1661-4, 8-11)
8. Aqsañnan biyik taw bolmas (1661-5, 5-12)
9. Caqın cerden çöp cese (1661-6, 2-3)
10. Carq-carq etken cayda bar (1661-6, 4-5)
11. Car basına qonbañız (1661-6, 6-9)
12. Kökte bult sögilse (1661-6, 9-12. satırlar)

3.3.1. Nüshaları, Kiril Harfli Metinlerle Bir Olan Arap Harfli Metinleri Kiril Harfli Metinlerden ve Edebî Kazak Türkçesinden Ayıran Fonetik, Morfolojik ve Leksik Unsurlar

Tolgav ve ölenlerin Arap harfli nüshaları *Qazaq Qoljzabalarının Gılimiy Siypattaması* isimli dizinde bulunan dosya numaraları aracılığıyla tespit edilmiş ve Almatı'daki merkez kütüphaneden temin edilmiştir.

Muhtar Magavin'in *Bes Gasır Jırlaydı* isimli eserinde kullandığı nüshalar ile Almatı'daki merkez kütüphaneden temin edilen Arap harfli nüshalar genellikle farklı nüshalardır. Magavin, eserinde hangi nüshadan istifade ettiğini belirtmemiştir. Ancak nüshalar arasında fonetik, morfolojik ve leksik olarak büyük farklar yoktur. Bazı nüshalarda satırların yerleri değişiktir, bazı nüshalarda da satır sayısı açısından farklılıklar mevcuttur.

Arap harfli nüshalar farklı farklı kişiler tarafından yazıya geçirildiği için nüshaları yazıya geçiren kişilerin ağız özellikleri de metinlere sirayet etmiştir. Aynı metin içinde tutarsızlıklar da mevcuttur. Meselâ aynı kelime için hem kelime başı /c-/ sesi hem de kelime başı /y-/ sesi kullanılması gibi.

3.3.1.1. Fonetik Farklılıklar

3.3.1.1.1. Vokaller

3.3.1.1.1.1. Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu

Kazak Türkçesinde ilk heceden sonraki hecelerde o, ö, u, ü yuvarlak ünlüleri bulunmaz. Ancak Arap harfli metinlerde ilk hecesinde u ve ü ünlüsü bulunan kelimelerin sonraki hecelerinde de u ve ü ünlülerinin yazıldığı görülmüştür. Bunun sebebi telaffuzdur. Nüshayı yazıya geçiren kişi duyduğu gibi yazmıştır. Çağataycada düzlük-yuvarlaklık uyumu tam değildir. Bazı eklerin sadece yuvarlak ünlülü, bazı eklerin ise sadece düz ünlülü biçimleri mevcuttur. Kazak Türkçesinde de böyle olmakla birlikte Arap harfli nüshalarda şu farklılıklar görülür:

3.3.1.1.1.1.1. Hâl Eklerinin Ünlülerinde Görülen Farklılıklar

1.1. Belirtme Hâli

sütün (X-3, 24) ~ sütün "sütünü" (417-1, 2), jünün (I-3, 47) ~ cünün "yününü" (1389-1, 20)

Kiril	Arap
sütün (X-3, 24)	sütün (417-1, 2)
jünün (I-3, 47)	cünün (1389-1, 20)

1.2. İlgî Hâli

sonıñ (X-3, 24) ~ sonuñ “onun” (417-1, 2), jüzdiñ (XI-24, 503) ~ jüzdüñ “cüzün” (748-1, 13), közdiñ (I-1, 9) ~ közdüñ “gözün” (748-4, 6), munıñ (X-5, 51) ~ munuñ “bunun” (417-4, 10)

Kiril	Arap
sonıñ (X-3, 24)	sonuñ (417-1, 2)
jüzdiñ (XI-24, 503)	jüzdüñ (748-1, 13)
közdiñ (I-1, 9)	közdüñ (748-4, 6)
munıñ (X-5, 51)	munuñ (417-4, 10)

3.3.1.1.1.2. İyelik Eklerinin Ünlülerinde Görülen Farklılıklar

Çağatay Türkçesinde iyelik eklerinin (I. ve II. teklik ve çokluk) ilk vokalinde düzlük-yuvarlaklık uyumu bulunmaktadır. Edebî Kazak Türkçesinde bu uyum yoktur. Ancak şu örnekler kural dışıdır: künimde (X-1, 15) ~ künümde “günümde” (417-2, 10), qatınıñ (X-4, 37) ~ hatunuñ “kadının” (417-3, 14), boyıñdağı (XI-24, 530) ~ boyuñdağı “boyundaki” (748-2, 4), butıñdağı (XI-24, 528) ~ butuñdağı “bacağındaki” (748-2, 5).

Kiril	Arap
künimde (X-1, 15)	künümde (417-2, 10)
qatınıñ (X-4, 37)	hatunuñ (417-3, 14)
boyıñdağı (XI-24, 530)	boyuñdağı (748-2, 4)
butıñdağı (XI-24, 528)	butuñdağı (748-2, 5)

Ancak şu örneklerde de iyelik eklerinin ünlülerinde yuvarlaklaşmalar görülür: basıña (XI-24, 493) ~ basuña “başına” (748-1, 7), astıña (XI-24, 494) ~ astuña “altına” (748-1, 8), betiñdegi (XI-24, 529) ~ betüñdegi “yüzündeki” (748-2, 4), awzıñdağı (XI-24, 531) ~ awzuñdağı “ağızındaki” (748-2, 5). Çağatay Türkçesinde Nevai’den önceki bazı şair ve yazarlarda bazen düz vokallerden sonra –Eski Anadolu Türkçesinde olduğu

gibi- yardımcı vokalin yuvarlak şekilleriyle karşılarız (Eckmann 1988: 55). Bu örneklerin hepsi bir nüshada mevcuttur. Aynı nüshada *qoluñdagı* değil de *qoluñdagı* “elindeki” (748-2, 6) yazılmıştır. Yani bu metin içinde de bir tutarsızlık mevcuttur.

Kiril	Arap
basıña (XI-24, 493)	basuña (748-1, 7)
astıña (XI-24, 494)	astuña (748-1, 8)
betiñdegi (XI-24, 529)	betüñdegi (748-2, 4)
awzıñdagı (XI-24, 531)	awzuñdagı (748-2, 5)

Düz ünlü olması gereken III. teklik şahıs iyelik eki bir örnekte yuvarlak ünlüdür: boyı (XI-24, 537) ~ boyu “boyu” (748-2, 8).

Kiril	Arap
boyı (XI-24, 537)	boyu (748-2, 8)

3.3.1.1.1.3. Zaman Eklerinin Ünlülerinde Görülen Farklılıklar

Edebî Kazak Türkçesinde, görülen (bilinen) geçmiş zamanın sadece düz ünlülü biçimleri mevcuttur. Ancak Arap harfli metinlerde eklendiği fiil düz ünlülü olsa da görülen geçmiş zaman ekindeki ünlünün vav harfi ile yazıldığı örnekler vardır: joyıldıñ (XI-24, 521) ~ coyıldıñ (748-2, 1), qoyıldıñ (XI-24, 522) ~ qoyulduñ (748-2, 2), köşirdiñ (I-1, 6) ~ köşürdüñ (748-4, 4), keldiñ (I-1, 17) ~ keldüñ “geldin” (748-4, 9).

Kiril	Arap
joyıldıñ (XI-24, 521)	coyıldıñ (748-2, 1)
qoyıldıñ (XI-24, 522)	qoyulduñ (748-2, 2)
köşirdiñ (I-1, 6)	köşürdüñ (748-4, 4)
keldiñ (I-1, 17)	keldüñ (748-4, 9)

Bunlar dışında ilk heceden sonra bünyesinde yuvarlak /u/, /ü/ ünlüleri bulunan kelimeler şunlardır: altın (XI-24, 499) ~ altun (748-1, 11), oyıl (I-1, 7) ~ oyul (748-4, 5), jırula- (XI-21, 434) ~ curula- (608-1, 1) (aynı metin içinde “cırsı” kelimesi de vardır), burın (XI-21, 439) ~ burun (608-1, 3), omırtqa (XI-1, 31) ~ omurtqa (608-5, 4), jumısker (X-3, 35) ~ cumusker (417-1, 8), awırıp (X-2, 15) ~ awurup (417-2, 8), üşin

(X-2, 13) ~ üçün (417-2, 9) (aynı satırda cürdüm yerine cürdim yazılmıştır, yani metin içinde tutarsızlık vardır), quyıl- (XI-26, 590) ~ quyul- (748-2, 20) vb.

Kiril	Arap
altın (XI-24, 499)	altun (748-1, 11)
oyıl (I-1, 7)	oyul (748-4, 5)
jırla- (XI-21, 434)	curla- (608-1, 1)
burın (XI-21, 439)	burun (608-1, 3)
omırtqa (XI-1, 31)	omurtqa (608-5, 4)
jumısker (X-3, 35)	cumusker (417-1, 8)
awırıp (X-2, 15)	awurup (417-2, 8)
üşin (X-2, 13)	üçün (417-2, 9)
quyıl- (XI-26, 590)	quyul- (748-2, 20)

“u”lu ~ “u”suz Şekiller

“Bulut” anlamındaki *bult* kelimesi birkaç örnekte *bulut* şeklinde yazılmıştır. Aslında bunu bir ünlü türemesi olarak değerlendirmek doğru değildir. Çünkü kelimenin aslı bu şekildedir: bult (X-3, 25; X-3, 29) ~ bulut (417-1, 3; 417-1, 5), bulttı (XI-1, 33) ~ buluttı (608-5, 5).

3.3.1.1.2. Konsonantlar

1. f ~ p

1. 1. Kelime Başında

Arap harfli nüshalardaki birkaç örnekte edebî Kazak Türkçesinde /p/ ile başlayan bazı kelimelerin /f/ ile yazıldığı tespit edilmiştir: peyildi (XI-27, 602) ~ feyildi (1661-4, 9), payda (XI-13, 240) ~ fayda (1661-6, 9), paqır (XI-26, 597; XI-28, 615) ~ faqır (748-3, 2; 748-3, 6).

Kiril	Arap
peyildi (XI-27, 602)	feyildi (1661-4, 9)
payda (XI-13, 240)	fayda (1661-6, 9)
paqır (XI-26, 597)	faqır (748-3, 2)

1. 2. Kelime İçinde

Çağatay Türkçesinde kelime içindeki /p/ler bazı örneklerde /f/ olur. Edebî Kazak Türkçesinde ise bu kelimeler /p/ iledir. Ancak Arap harfli nüshalarda Çağatay Türkçesinde olduğu gibi bazı kelimeler /f/ ile kaydedilmiştir: kâpir (XII-55, 885) ~ kafir (137-1, 17), topıraq (X-5, 52) ~ tufraq (417-4, 10) (Çağ.da olduğu gibi), teperiş (XI-21, 461) ~ teferiş (608-2, 3), jupar (XI-1, 40) ~ cufar (608-5, 7).

Kiril	Arap
kâpir (XII-55, 885)	kafir (137-1, 17)
topıraq (X-5, 52)	tufraq (417-4, 10)
teperiş (XI-21, 461)	teferiş (608-2, 3)
jupar (XI-1, 40)	cufar (608-5, 7)

2. ç ~ ş

Genel Türkçedeki /ç/ler Kazak Türkçesinde /ş/ olur. Ancak Arap harfli nüshalardaki bazı kelimelerde bu değişim görülmez. Bu ses Çağatay Türkçesi eserlerindeki bir iki örnekte /ş/ye değişmekle birlikte (t'den önceki ç, bazen ş olur) genel olarak korunmuştur. Ayrıca Kazak Türkçesinin batı grubu ağızlarında bu ses /ç/ye yakın; /ʃ/ şeklinde telaffuz edilir (Mangışlak). /ç/ olarak telaffuz edildiği yerler de vardır (Yedisu) (Omarbekov 2008: 41).

2. 1. Kelime Başında

şın (X-2, 12) ~ çın (417-2, 8), şolaq (X-4, 44) ~ çolaq (417-3, 15), şüberek (XI-4, 72) ~ çüberek (1661-3, 6), şeşil- (XI-27, 605) ~ çeşil- (1661-4, 10), şañqan (XI-41, 924) ~ çañqan (1661-5, 7), şöp (XI-23, 476) ~ çöp (1661- 6, 2), şıray (XI-13, 246) ~ çıray (1661-6, 11), şık- (XI-11, 195) ~ çık- (1661-2, 13)

Kiril	Arap
şın (X-2, 12)	çın (417-2, 8)
şolaq (X-4, 44)	çolaq (417-3, 15)
şüberek (XI-4, 72)	çüberek (1661-3, 6)
şeşil- (XI-27, 605)	çeşil- (1661-4, 10)
şañqan (XI-41, 924)	çañqan (1661-5, 7)
şöp (XI-23, 476)	çöp (1661- 6, 2)

şıray (XI-13, 246)	çıray (1661-6, 11)
şık- (XI-11, 195)	çık- (1661-2, 13)

2. 2. Kelime İçinde

qanşıq (XII-55, 885) ~ qançıq (137-1, 17), işinde (X-3, 24) ~ içinde (417-1, 3), үшін (X-2, 13) ~ üçün (417-2, 9), işten (X-4, 40) ~ içten (417-3, 13), báyşeşek (XI-28, 610) ~ bayçeçek (1661-3, 5).

Kiril	Arap
qanşıq (XII-55, 885)	qançıq (137-1, 17)
işinde (X-3, 24)	içinde (417-1, 3)
üşin (X-2, 13)	üçün (417-2, 9)
išten (X-4, 40)	içten (417-3, 13)
báyşeşek (XI-28, 610)	bayçeçek (1661-3, 5)

2. 3. Kelime Sonunda

eş (X-2, 19) ~ hiç “hiç” (417-2, 12)

Kiril	Arap
eş (X-2, 19)	hiç (417-2, 12)

3. j- ~ y-

Genel Türkçe kelime başı /y-/ler Kazak Türkçesinde /j-/ olur. Ancak Arap harfli nüshalardaki bir iki kelimedede bu değişim görülmez: jıyırma (XI-26, 569) ~ yigirme “yirmi” (748-2, 11) (bu metinde sadece “yirmi” sayısı /y-/ ile başlamaktadır, diğer kelime başı /y-/ler /j-/dir), jalañ ayaq (XI-20, 402) ~ yaldıñ ayaq (608-3, 17) (aynı metin içinde *jalañ ayaq* da var).

Kiril	Arap
jıyırma (XI-26, 569)	yigirme (748-2, 11)
jalañ ayaq (XI-20, 402)	yaldıñ ayaq (608-3, 17)

4. x- ~ q-

Kazak Türkçesinde kelime başı /h-/ler bazen kullanılır, bazen düşer, bazen de /q-/ya döner. Edebî Kazak Türkçesinde /h-/ ile başlayan bir iki kelimenin Arap harfli nüshalarda sedasız ve patlayıcı /q-/ ile başladığı görülmektedir. Yani bu kelimeler “kaf”

harfi ile kayda geçmiştir: xan (I-3, 30) ~ qan (1389-1, 10), xandıq (I-3, 42) ~ qandıq (1389-1, 17), xalıq (I-3, 32) ~ qalıq (1389-1, 11). Bunun bir ağız özelliği olduğu kanaatindeyiz.

Kiril	Arap
xan (I-3, 30)	qan (1389-1, 10)
xandıq (I-3, 42)	qandıq (1389-1, 17)
xalıq (I-3, 32)	qalıq (1389-1, 11)

5. q- ~ x-

Edebî Kazak Türkçesinde kelime başı /h-/lerin bazen /q-/ya döndüğünü belirtmiştik. Ancak edebî dilde /q-/ ile başlayan Arapça kökenli bir iki kelimenin Arap harfli nüshalarda x- ile yazıldığı tespit edilmiştir: qojayın (X-3, 36) ~ xocayın (417-1, 8), qatınıñ (X-4, 37) ~ xatunuñ (417-3, 12).

Kiril	Arap
qojayın (X-3, 36)	xocayın (417-1, 8)
qatınıñ (X-4, 37)	xatunuñ (417-3, 12)

6. t- ~ d-

Edebî Kazak Türkçesinde /t-/ ile başlayan ve /-t/ ile biten biri Arapça diğeri Farsça kökenli iki kelimenin Arap harfli nüshalarda /d/ ile yazıya geçirildiği tespit edilmiştir: tajal (X-4, 48) ~ dacal (417-3, 17), azatkerde (XI-20, 420) ~ azadkerde (608-4, 4).

Kiril	Arap
tajal (X-4, 48)	dacal (417-3, 17)
azatkerde (XI-20, 420)	azadkerde (608-4, 4)

7. -v- ~ -p-

Arapça ve Farsçadan Kazak Türkçesine giren kelimelerde /f/ sesi /p/ye dönüşür. Ancak bir örnekte bu sesin /v/ye dönüştüğü görülmektedir: kâpir (X-3, 28) ~ kavir (417-1, 4).

Kiril	Arap
käpir (X-3, 28)	kavir (417-1, 4)

8. -w- ~ -y-

Edebî Kazak Türkçesinde /-w-/ ile telaffuz edilen ve yazılan ses, Arap harfli nüshalardaki bazı örneklerde /-y-/ ile yazıya geçirilmiştir. İncelediğimiz ağız çalışmalarında böyle bir değişim görülmemekle birlikte bunun bir ağız özelliği olduğunu düşünüyoruz: buwırşınday (XI-22, 466) ~ buyırşanday (1661-2, 5), tuwgandı (XI-41, 925) ~ tuygandı (1661-5, 8), juwsañ (XI-41, 920) ~ cuysañ (1661-5, 9), tuwmay (XI-41, 927) ~ tuymay (1661-5, 9).

Kiril	Arap
buwırşınday (XI-22, 466)	buyırşanday (1661-2, 5)
tuwgandı (XI-41, 925)	tuygandı (1661-5, 8)
juwsañ (XI-41, 920)	cuysañ (1661-5, 9)
tuwmay (XI-41, 927)	tuymay (1661-5, 9).

9. Ünsüz Türemesi

Kazak Türkçesine Arapçadan giren ve *ayın* harfi ile başlayan alıntı kelimelerde bu ses sedalı ve patlayıcı /g-/ ünsüzüne dönüşür. Edebî dilde azrail için *äzireyil* kelimesi kullanılmaktadır. Ancak Arap harfli nüshalardaki bir örnekte bu *ayın* sesininin /g-/ya dönüştüğü görülmüştür: äzireyil (XI-38, 875) ~ gazrayıl (1661-6, 5).

Kiril	Arap
äzireyil (XI-38, 875)	gazrayıl (1661-6, 5)

3.3.1.2. Morfolojik Farklılıklar

3.3.1.2.1. Hâl Ekleri

Ayrılma Hâli

Kazak Türkçesinde temel çıkma hâlinin Türkiye Türkçesinde olduğu gibi tonlu ünsüzlerle biten isimlerden sonra +dAn; tonsuz ünsüzlerle biten isimlerden sonra ise +tAn olduğunu belirtmiştik. Çağatay Türkçesinde ise ayrılma hâli eki olarak +dIn, +tIn

ekleri kullanılmıştır. Arap harfli nüshalarda da bir iki örnekte bu ekin kullanıldığı görülmüştür: töreden (XI-33, 768) ~ töredin (1661-1, 13), tilden (XI-13, 248)~ tildin (1661-6, 11).

3.3.1.2.2. Gerundiumlar

-GAIİ

Edebî Kazak Türkçesindeki bu zarf-fiil ekini Türkiye Türkçesindeki “-mAİ için” yapısıyla karşılayabileceğimizi belirtmiştik. Ek, Çağatay Türkçesinde de bulunmamaktadır. Kōteş Akın’ın “Arqa oyıldıñ quba jon tüser qaqtar” satırı ile başlayan tolgavının kiril harfli nüshası ile arap harfli nüshasında farklı yapılar kullanılmıştır. Arap harfli nüshada -GAIİ zarf-fiil eki kullanılmıştır: işüwge (X-3, 22) ~ içkeli (417-1, 1).

3.3.1.3. Kelime Tercihleri⁶⁶

tawsıl- (XI-40, 892) ~ azay- “azalmak, eksilmek” (748-4, 17), jurtı (XI-22, 473) ~ ceri “yurdu” (1661-2, 6), qos arıs (XI-4, 80) ~ eki arıs “çift arış” (1661-3, 13), bügil- (XI-27, 609) ~ bükrey- “(beli) bükülmek” (1661-4, 11), qulpır- (XI-4, 69) ~ qubıl- “parıldamak” (506-2, 1), qılıq (XI-21, 459) ~ minez “karakter” (608-2, 2), xoş-aman (I-3, 66) ~ qoş esen (1389-2, 13).

3.3.2. Kiril Harfli Metinlerdeki Yanlış Okumalar

Muhtar Magavin’in *Bes Gasır Jırlaydı* isimli eserindeki tolgav ve ölenler ile (ya da M. Magavin’in istifade ettiği nüshalar ile) elimizdeki Arap harfli nüshaların küçük bir kısmı örtüşmektedir. İnceleme alanımız içerisindeki tolgav ve ölenlerin birden fazla nüshası bulunmaktadır. Ayrıca Arap harfli nüshalar Kiril harfleriyle yeniden kayda geçirilirken birtakım eskicil kelime ve yapıların günümüz Kazak Türkçesine yakınlaştırılmış olması da ihtimal dahilindedir.

Asan Kaygı’nın “Ay, xan, men aytpasam bilmeysiñ” satırıyla başlayan tolgavındaki yanlış okumalar: aytqanıma (I-3, 31) ~ aytqanga tağı (1389-1, 10), şabilıp (I-3, 32) ~ cayılıp (1389-1, 11), xan (I-3, 36) ~ can (1389-1, 13), el ustaytın ul tappas (I-3, 43) ~ el bastaytın ul tuwmas (1389-1, 18), köldi (I-3, 49) ~ kölde (1389-2, 1), öz basiña (I-3, 53) ~ özi basiña (1389-2, 2), xoş-aman (I-3, 66) ~ qoş esen (1389-2, 13).

⁶⁶ Her iki kelimedenden birincisi kiril harfli metinlerde tercih edilen kelimeler; ikincisi ise Arap harfli metinlerde tercih edilen kelimelerdir.

Bukar Jırav'ın “Ay, Abılay, sen on bir jasıñda” satırıyla başlayan tolgavındaki yanlış okumalar: ediñ (XI-24, 483) ~ idüñ (748-1, 1), qarabay (XI-24, 490) ~ qaratay (748-1, 6), tirediñ (XI-24, 504) ~ teñediñ (748-1, 14), til almay (XI-24, 510) ~ til almas (748-1, 17), sol (XI-24, 512) ~ so (748-1, 18), bolmay (XI-24, 519) ~ bolmas (748-1, 21), dāyim (XI-24, 535) ~ dünyada (748-2, 7).

Bukar Jırav'ın “Qubılıp turgan bāyşeşek” satırıyla başlayan tolgavındaki yanlış okumalar: aqıyıq (XI-28, 612) ~ aq ıyuq (748-3, 4), qaraşı (XI-28, 622) ~ qaraşa (748-3, 9), aytsam (XI-28, 629) ~ eyütsem (748-3, 13).

3.3.3. Nüşaları, Kiril Harfli Metinlerle Bir Olmayan Arap Harfli Metinler İle Kiril Harfli Nüşalar Arasındaki Tercihler (Kelime, Gramerlik Yapı, Birleşik Yapılar, Ögelerin Dizilişi vb.)

qoya almaysiñ ~ qoymaysen, tağı şığıp ~ cane çıktı, teñ kelip ~ teñelip, mortıq ~ kemtik, qart babañ ~ biyiñ, tirkewsiz ~ elewsiz, berer ~ berir, suw keşpes ~ suwı ketse, qojalardı ~ qocaların, köresiñ ~ körersiñ, boyları ~ boyı, iyt de ~ iytter, köşken ~ çıqqan, jortpas ~ corıtpas, salmas ~ salalmas, jüre almas ~ cüralmas, bola almas ~ bolalmas, keñimes ~ keñ bolmas, sıylay ber ~ sıylay kör, küzen ~ añ, qolı ~ tübi, kelgen kün ~ kelgende, jala menen ~ cala bolsa, ayrılmasqa ~ ayrılmastay, jemde keñes qılmadıñ ~ cemdi qoñıs qılmadıñ, oyılda keñes qılmadıñ ~ oyuldı qoñıs qılmadıñ, Qılışıñdı tasqa bilediñ ~ Qılışıñdı cawga bilediñ, Arqar urandı jat ediñ, qay jeriñde töre ediñ? ~ Arqanday cat eldiñ, qay cerinde töre ediñ, toqıgan ~ toqıytın vb.

تاتتە لىگى دۇنيا دامن تاتساي بال شەكر
بەلماق قىلماق تەبەي اق قالىدۇ تو رساق نە ئىك تىر
اياغىك تايىسا بىر ئىستەن / قەلدى الب سىندىلتە
ونى مەزىدە جايى قويماسى تومە نىگەگ پاندى مەگر
باياعى كونىم قايدە مە ساغىندىر ر شولە تە
سايىر نفا سايىر ن قوسلماي جان قامايدى توسلماي
ويلاوشى ذات بايقاشى دوستى مونىش بە بەگە ر

شالاق سوزى 3:3017,2 كك

شەجەرى قارىتىن بولسا قاتلى دەگەن
كە تاپقا قارىتىن سوزى چاقىن دەگەن
بە رورتادا ولە سىز اتلى دەگەن
بە رورتادا ولە سىز قاتى دەگەن
بەلگىلىنغان چارى چاقى بولسا
بەلگىلىنغان چارى چاقى دەگەن
بەلگىلىنغان چارى چاقى بولسا
قايىنقى بىتەي تاقىدار كافر دەگەن

3:3017,3

واق شاعراي دەگەن كسى ئىش ايتقانى كك

بەلا تاپقان قاتىن بەلگە كدى
سولى بەگەن / تىتاي بوب بەرگە دى

آرکابیل دینک قو باجه و تومبار قاقا بر صو و اوجکالی صول قادی قولان جاو آ
 آکادان آکاد حیات و طوطو غانمان صونونکله کهنده بئر او اوجا سو تون آفتار
 آی قازانکچی کون بولوط تون دیمین بئر او جارنی بئر او بای کون دیمین بئر
 آتاتیلین آلماعان آراخ اولدی آوزی توکمی کون بئر درانه بئر
 آی قازانکچی کون بولوط تون دیمین بئر او جارنی بئر او بای کون دیمین بئر
 آتاتیلین صیلا جان آدال اولدی خط او قیقا بولور ادا ان بئر دیمین بئر
 بالانکه اور صبر بئر مه تازده بولور مالنکدی صول باغادی آزده بولور
 جو موسی کیر ایسکدکی طبعی ایبار عوجا بئر رده او طبعان قازنه بولور
 بربانجا جو رطقه قونغانده قوطانده جالکبای قوی او ره بئر گانده
 آتقانی
 قویو ماو کین قوییا بچ او کالنکدی مین آینه مین کون دیمین بئر کون کالنکدی
 قویو ونگدی بئر ای تقوه کون کین بئر سببا او مان آلاماس بئر بئر کالنکدی
 کاشینی نه بار ب قالنکدی او سبب جو کون کون دیمین
 کون بئر دراز دوزین ایلامای ناماق آکیندی بئر مای آویل داران طوطو بولور
 صیغ کون کون ده کویا او جالکبای کون حباری بولکای طوطو بولور
 اوت بئر گانده قون دوزین آتقانی
 دوزین اوت ب بباردی طوطو بولور او بولور ببار بوزده قیصه خاله قون
 باری مینا قاطر طوطو بولور زغاندای کون بولور صیلا ب چیز داسین او صر خاله قون
 صوزده قون دار آیدلا طوطو بولور قالیب تو قومییا و قالی او تروکی ایدی دیکانده
 آتقانی
 بولور بولور اربن بولور تو کون قون دار تو کون کالنکه قیلا مین شکر قون دار
 کون بولور کاله بلیق ایست بولور کین صونونده تومبار اچکنکه فکر قون دار
 صوزده بئر قون آتقانی ای کون جامان او کالیب ایندی موندای اولانکدی
 آینه کون بئر چیز داره دسب کالینوب قان کینا بچ تو با سبب کین
 تورو کون بئر صیلا جان ای کون
 آتقانی

کو تا مستحق آفتاب بر باز غوغا روح آورید - ایلی آماجی آرو روی ننگ آمانت
 با قبای قارامای جالغز آوجیل قالدورو - جابلا و غن لیتت بیرو -
 آریکے نام کو تا شی آرو رویان یا زنیلو - ایلی ننگ صونیکان بارو -
 قوصلیو - آری غلنده آتیقا و کاز طقان بو زقا حقه سین صوبو -
 جاتقانن بیلو - باماجی تا سنا - کیکان جالغزی قالمای جیبو کیمیراد
 ارش دیگنده بیت باره دیب صوفدای گوتاشی دینک آتیقا اولانی
 کورکالی ننگ باورسی کونده داویل گوتاشی قالدی جو رطین ده جالغز آدی
 آرو ب جاطس کونکدری بر صورامای جن مسکسان ننگ جابلا مس قارابا
 بین جالغز ننگ قادی و چون جوردی عیالای لا قیلای موی بول مالری جانسان آری
 آرو رو جاطقان کونفردی بر قاک کیمای ارش دیگان ده قالمادی تایی تایی
 آرخ آتامدی صورافان مسک جومله رایمیک مسکسانان طوژغان اول مه
 رایمیک دی سیزه هیچ قومی سین رایمیک بی بولسه رای قول مه
 چند بر اولانی

تینالی طیکاننایدان آلدی جیح قوفاننگ اولیه لادی کورمان بیتن
 مالریبایدان العای مانگه جیران تو بین ده جالغز طاو ونگ جدید ایتن
 تینالی طیکاننکی اور فانی بیستوری بابی اوزی کوب اوستوب اولان
 مالریبای مین قوفاسی نوز توویل تینالی ایچین ده جابین دیگان طابان
 حقیقان آدری مالریبای آمانغانا قاکیسار بول کونکی آزر طی
 قودو خوی طولای جامان

بورونخی آفتاب دارد ننگ آوزی آله ننگ آوزی دیب ایر او تو اوچی
 بولادی
 آفتاب چوجه ننگ اریندای بی آوز اولانی
 آرا کون نوسمه کلا دیدی بیس قویب صونوب بیس مادی بالاج دیدی
 مانای بیس قوی بیس پاکلا قودو جانگد بیس صوفور او نه بیس ازی مسکان دیدی
 چوبه

۱۱۵
 سوزلاسن دی سینه قوناغ سوزلا سبای سینه ایکی ایلور ایز دینک جا صه ادره سینه
 او صی اویده او رجو قتلعه و بالف صان بار تو بلا سبای او نه قاتون کیک کا سینه
 کار تار یان چاقته چی اولانکی
 سکن اریکله قویما دلو کالج رطب قایتیلان تیار مینه آلجرب جالب
 سکن توکیل طوقا نغنه بولماس ایدر او صاق طور ایش سینه کالیط
 کاری لیک آبدان چیلاننده آیدان اولانکی
 کاری لیک جیلی مو صاق آهن جاریم کاری قارط جال جایا باصن جاریم
 کاری لیک جاریم موندنک چاقته سبای اولیکان تو فراقا قالاغان نامن جاریم
 کاری لیک دینک چین چاقته اوندون تر سینه جالفز اوق
 اومان با صق کاری لیک کان جالفز صیدی
 کار تار یان کیریده جا و که بی اریک سبای کارط اوده بر جاتا قدینک قیریه
 کتاس آقین غر آرطد روب قاتقانده آلا قایا یق دیب آقین نکلر
 کابینه نه کاصط ب کیتویدی جا و که بی بو جار دان قایتقاننده کلب
 آقین آتاکر بین جاریم اوما صطکره دیگنده آیدان
 آتام اوما بولادی کالمق بولدی قیزین سیر آملق بولدی
 آتسی ایکی جالفز قویون بازار غه آیدان قیزیل دیلده آقا جامی آلامق بولدی
 آکلنکی آصلنکنان سیر و کیتنک قیز بولدی سیر امین آیتیا
 قیز بولدی سیر مایین دیکن ایکن کوندانچی آتاسی نیک بار لوقا مالی آتسی
 ایکی مینه جالفز قوی ایکن سوزدان او یار آملق آلامی بوردن
 ورا جادا سینه قیزین سیر و ب جونا تو بی
 بولنور غر کار طای صول قویط جاتقانده قیچا قدینک
 آملق قیزی مینه آلجیوان قارنکی قاری
 اینج ایز کلام بولدی جاز غر اینکانه اولدی
 کوزین آتور سیتا رطب آق صا راس ایز کوز قویدی جیکان بول

تا عندها سول تالکله باقر دکن اهل جا قسنلارنکن باسقا چهرده
کادرچی بوسادام اوز اولنده اوز مسیب اسایلا نوب
قورمه سے الہ المایتنی تا قربتی ایتقانی :

توب الہ نذا سویله دم توب تا یبادی منهدک
قان الہ نذا سویله دم قان که سبه دی تلهدی
اوز اولمه که لگنده ایتکه به رسهی کونهدی.

جینارستی شایباردان

شای

دستائی ۲۲

بوکار جبراد دکنی تولعادی

که گن الماس ده مه گز	اینال سه جه، تونقان
قوزدای بقیه سی قوباجون	ایدی باتیاس ده مه گز
قوزلان جور تیاس ده مه گز	اینال استه ازایب
قوزلاندار ادینار قو، تا قر	کول سووالاس ده مه گز
کولشک بولاس ده مه گز	قورسای قوشاق بایباردان
قورسای جودان بیهار	دادل سه تایماس ده مه گز
قورسای سالاس ده مه گز	جاری بایهاته که لب
قوزده توژمانه قوزلاشا	جایلا و عاکوشبه سی ده مه گز
قورساقنا بناسی ده مه گز	جالوردی - جالوردی ده مه گز
ای نه بولار کوتنه ن سوکن	جالوردی کوبکه ته نه لب
کون نه بولار ایدان سوکن	بر جاپاندا سو مسیب

بايدى بوس به بيه وى	قوبلب تورمان بايشه نه كى
سوبا الكقى تار تادى	قوز داي بولار سولها سنونى .
ايداب جورگه ن مالدا سنونى	قاندار ليگه ن قامقا تون
قوس - قوس اوردان ، قوس اوردان	سوبه ره كى بولار قوزمان سنونى
قوسلا قونباس مالدا سنونى	اه گنسه سى بيگ ، كه ن ساراى
قوسباى اورك سى سارى اتان	كه مشك بولار بولگه سنونى
قوم جاساماس مايدان سنونى	تورده ادرمان بيگن
دكغلاب اربا جورده الماس	تورده سن جانلار مالدا سنونى
قوس ارسى سىقان سونى	تور كنده گن بيله شك
جگت جاقسى بولا آلماس	اه له و سز قانبار مالدا سنونى
المانى جامان بولها سنونى	قاندا قونى بول آلا
	اهر ازامان ساندن اه مه سى
	تاكدا ب المان چاردا سنونى

چينا و سى جامان قولداوى
48 / ا ق جان

تاللى 3 1925 جى

- 1- (آبايدى ايدرا قانفا ايتقان تاغى بر جوق تادى)
- 2- (آبايدى اوز تو سنداغى زاماندا سى ايرالى ده گن گسنگه ايتقان ارونه گن فننه ن)
- 3- بو قار حيراز دىن ابلالاي قانفا ايتقان قولداوى
- 4- سولتان ما قوتىنك با سلما مان ارونه گن ده رى

ایله کات تله کاسه ا ³ بوک رجه سنو جولا بدله جور لانا ندان دیدی
 سو غنبا ده ب چه رلا بدی یا کایغلی مین کارن بر سو غنس ساکنه سا شکر
 به زده بوردن کازره تی فالشیر تا و ساغلا بقی کادوردی و فی دانه سکه انشیر
 دو فاکه تی یا یغاصبار و دان کالی انشیر صبه تله تلمدی انسا شکر
 چاد کله چا ما دیکن کوللی جوره تین چاد بواب ا و ک نشه جور مانر
 کاز اچ بواب جیبیلر با سقا که کتس قور کور ا بر ا و زده ان به ر لیله قیب
 و انفا در کور ا ر انر دی انسا شکر کالان ه لری تا انسا شکر
 قبله کابیت قویبیلر مسلمان چاققا با سقا نر کادر که کس دینه شکر
 نامی تا قتی اجه شکر قور رخی زدن کور کله ا طای تو ما مین و عسکر
 کازاق بواب با سق قور سب و سه سردار یادان و انشیر و شریل مالده
 تور سا قتا ب ا جی ده ی با یسن که شکر قور سقا کوی بیله با ایلماک
 قویلارک ه کی قور دایدی ا د ا جی چور زک که ل دی ا سولر نامان ک شکر
 انر سردان و تبه سله ا جی ده ی با یسن که تبه سله
 کادر مین تا تو کله ا بر ه شقا قتا تور کور کادر دی کور دیم تو سوده
 با نیشی قدیله سنده ا کادر دی با سقا ب قدر چور ا
 داد ا سبای قننن تور کور ک متله چاسم قور سبای ن و سکر
 کاز ا ققا بولار قیبه سه کور نای بیلای سولر
 ما عاندا بولار ا و کور سورا و کور قیبه باغ و شکر

و الا تو بخون دمای و شیبی از آلابواب و زردی در زنگه را قیلا سرا هره که پیش
 بول منزدی قریه اسانکه از قنایا ت قیب تو میساشی بر اما شود یله کادر و من
 کدره بر سبب بر کت نه فخر سبب بر کوشه تا در ان سبالندی
 ساندل تا در کما بیله ه ه پس سان بولدی قولداری از الدنیز انی تو نسیقا کله
 چو کله بره رسو کله ارغی الگا در کت بول کونده بر کور نندی ه رعای
 و زردی قریه ن کوشه تا در کادر کلا سالدی و یله جار کابیلان ^{چو کله} ده کله
 سبالدی سستی باری و یله با لعی تا قتی سوده دی بر سوره کس سالدی
 ه سل نور مول سوغا قونا طایع کارای کالی و یله بیاید لایرل تا در
 و نید انی الدی و یله کارای تا در کارای کارای را سونه نلدی و یله
 قو سهور دن دکن بر کله بر قور قور سستی سالدی و یله خلیقه نل سوده سوده تا
 سوده سقا سستی که بی با قتی و یله سوزا قنایا بر کله بر کله رکه
 ه سبلمان بیگن که قتی و یله قران قدی قرینا داد و نل
 گاه که تا مان کندی و یله هر کله کتی چستی سوده مالفا کانا نو و دی و یله
 جایل و قنایا پس کار کله کندی هر کله ساری رکار سبالقن سبالقن تا سقا
 ه درین مر هیج قو و دی و یله مالفا سوبی که دی تو کلدیله مالکرا تور کما قوی تو کلدیله
 بر کندی که در کارای اندامان قول سستی و یله به ره کت کندی با یله در ان
 چستی چس یا قره کت با سنا کون قو و دی و یله بد قتی کنت بیبه تادی و این
 قران قو و سبب چار کت زدن ای های کندی کوی چره دی و نایه اقدادی قو و دی و یله
 سدر سستی بند قول قنایا قرو بند چاد ا سبب را کت بیبه دیبه الدی چار

5

کند به بیند در پسته چری کاره اید لا سسواتر اقدرش را قدر رسنا الحظن با بر بار
و بلقا تا ه قویرای کامالب را بو بین ده درنا نشو کا دالب را گا ژردن توفقاتی پس
سورجی قازاق کالی کامالب کو کس تو سکه تورت که تا سلا انجمن منن کالامدا
سورسرت که لبر سور سید اگر سورسرت کا بنا سارا الب که ترا قنار را
کو مندی کو رده دیند گدی قازاق جاتر سنا سلب و می تو فلکین بیلنگده
قالی که سرت کته الی را نایمان جاتر ژره کده را تو یه کث جاتر ژره کده
تر تر جاتر سرت کده و دن سنا الی سرت بی لیکر کا ن ابلدی تو ر کده

بول سورنا کان ابلدی ابلدی مناد نو قار و رتا یمان ه کین افلا تانف
از دونه سنا لمان ه کین و سرت کده سرت کده سرت کده سرت کده سرت کده
سورند ابو قار سرت رانمای کاغید اهر لای کندی دیدی

ای ابلدی ابلدی را اذل سنی کو که ندره پترو متاید ای قول هدی را جتت بلا کو کتله
تر کستاندا جو دکنه و دنا به سبوتکه و سرت کده بی دکنه را تو کتله با قفا قوله دکنه
پیر ما جتنگه هم ان سونلقان ای توله دکنه ا قیس دران و سرت کده جیبالا
الستکان تویات تله دکنه را قار اتنن تا سبب دد سنا قفار قلستاند جا دنا بیلد دکنه
المان جا دی قوما دکنه را مد مین ه که بیل بواب را سببندی ه لرون جیساند
اتانگید ابلدی سرت را کارند ای جات ه لکنه کا ک هر کده تدره ه دکنه
بالا کت ایان چار کسب را بو سرت قوی سرت سارت ه دکنه ا اتانگید ابلدی سرت

چون بخته با اهلای بر سوزان ساسب تو را سقا بر سکن شتی تداون تداون
 مال تا سلب ال قالب بر چه رتد انب تو را سقا تو عز و نش تداون تداون
 جان شت تا تاه تا کا سقا ال ای سقا سقا سقا سقا سقا سقا سقا سقا
 و تو شتی تداون تداون تداون ای سقا سقا سقا سقا سقا سقا سقا سقا
 ایازدی خون ای سقا سقا سقا سقا سقا سقا سقا سقا سقا سقا سقا
 تا قدر ساقین که کشید بر انان شت سقا سقا سقا سقا سقا سقا سقا
 و در بارهای قبیله ای سقا سقا سقا سقا سقا سقا سقا سقا سقا سقا
 داد ای سقا سقا سقا سقا سقا سقا سقا سقا سقا سقا سقا سقا

ارواح ای سقا سقا سقا سقا سقا سقا سقا سقا سقا سقا سقا

چون که گیس ای سقا سقا سقا سقا سقا سقا سقا سقا سقا سقا سقا
 زمان بولر کار ای سقا سقا سقا سقا سقا سقا سقا سقا سقا سقا سقا
 سقا سقا سقا سقا سقا سقا سقا سقا سقا سقا سقا سقا سقا سقا
 ده که سقا سقا سقا سقا سقا سقا سقا سقا سقا سقا سقا سقا
 شت چاقی سقا سقا سقا سقا سقا سقا سقا سقا سقا سقا سقا سقا
 سقا سقا سقا سقا سقا سقا سقا سقا سقا سقا سقا سقا سقا

Handwritten text in Arabic script, likely a manuscript page. The text is dense and covers most of the page. At the top center, there is a small number '20' written in red ink. The script is cursive and appears to be from a historical document. The paper is aged and yellowed.

ایسا کہ قایم شد باقی ماند
 قریب الیک با ایلا عیبه
 وینا ویتقا هم تو عیای ایلیک شد وید تا کیلیک
 هم ده قوی برین قیل وادینا جیر نامه ایلیک کوشین دوسه
 وید و دیکه و یوشده و تیه تا بیسایا تو یوشده
 ویدل کوزد و تک باسی ایلیک ایله ویدله قویس قلمیادینا
 ویدل دانه ایله کوشین دوسه ایلیک ایلیک بیلا جوکر کیه
 ایلیک و تق سیم کیه ایلیک جو تیه کوه کوشین
 ایلیک دیکه قیبا نفا ایلیک کیه و تک تا جیر
 کیشین دینا قوی نارادو باقیسین اتق باقیس قات
 ایلیک میساده وایو ققا کافیر که قاله مساله بر دور
 اقلده بیلده بیه شالیم دیکه کوشین ده با مانه قالدر دیکه
 کوشین قاله عیبه ایلیک کوشین جیر زده قوی کوشین
 الفیشین دیکه باله ایلیک ایلیک ایلیک کافیر
 کوشین دینا قوی بولوازا باص بولوا مانه
 ایلا سیه بر قوقا آده باقیق دینا کلین
 ایلا اشیشی از ایعب کول جوملا سیه دینا کلین
 قور سیه قوشاق با ایلا رده داقلیت تا یما سیه دینا کلین
 پارکلی جاری دینا کلین پارکلی با یجا تکلی ایلیک
 با ایلا قور کوشیشین دینا کلین

وعاندا نومايليني توگن چي ييناپ توي جاساپ بارلق خالقا توگن
 چي ييلغان تويغا اسان قايغو تاغدا شاقمر ساگه مېتى اوششيني
 قولادىن بايناپ قوؤالدىرىپ وعاندا نومايليني توگن چي ييناپ
 توي جاساپ بارلق هل توگن كەسەد وعاندا اسان قايغى كەمېتى
 وئش توي ييناپ شردە ماگەگە اسان قايغو ماغان وگەدەپ بىر كار
 قىلماقچى بولپ اسان قايغىنى شاقمر تىپ العىر بىپ مان ايئادى
 مەن بارلق نومايليني چي ييناپ وئش بىر توي جاسادى مەن
 بارلق هل چي يالغان توي يىنىلدى بىر يىنەد كەدەنك دەگەندە
 اسان قايغو ايئادى !

خۇاى جانىپ اورقان مەن ايئىپاسام بىلمەيسىمىز ايئىقا نغاراغى
 كونىپ بىسىم چايلىپ جاتقان قانقاز بار او ماغىنا كۆز تىلار
 وئى كۆزىگەن شولپ كورمەيسىمىز قىمىز ئىشپ قىزىرەپ
 ماستا ئىپ قىزىپ ~~تورلەپ بىسىم~~ وئىگەن پاسقا جان موقىسى
 ەلىرىپ نەگە سويلەيسىمىز قورمان سىلارنىڭ پەينەت قىپ
 قىزىپ ئىشلىك جاتىر ئىشپ چىپ چوڭ سىلارنىڭ پىرلىشىپ
 اورتىلىك لارورسىم كەپ چوڭ نەگە بىلمەيسىمىز
 قاتىن الەلە قارادان ايرىلىشقا قانداق چورادان
 ەل باسايلىقنۇل تۇقماسى ايرىلار تامورا دان
 مۇنى نەگە بىلمەيسىمىز قولادىن قولادىن قۇنىشقا قولى ەدر
 تىشقا ئېچىپ چوڭنى قولادىن اققوؤ قوسىنىلار تورەسى

ەن جايلاب كوردە پۇزۇدى « قۇلادىن قۇۋۋىدى وۇتىرسىدە »
 وۇنى باسقا كەلدى « قۇللكى سەنى وۇتىرىدە »
 وۇسىنى اسان بەلدى « مۇنى نە كە پەلەم بېسىن »
 ارىستان قىتايىمەن ورسىتىدە قورعا ساب ئېشىش چاتىرسىن «
 وۇنلارغا ئېلىپ بارەلەن اسقان چاتىرسىن « دەرىستىغى رەب ورسىن چۇن »
 تىل اسقاك سۇرەپ قوشنى كور « چەل مائا مائىتىپ چەرشا اسام »
 تاپقان چەركە كوشىش « مۇنى نە كە پەلەم بېسىن »
 تاپقان چەركە كوشىپ سەرد « ايتقان سوزگە كۈنە سەركە »
 ورسىنى ار قالا كدى « مەشۇۋۇلاتار قاتىن بالاكىدە »
 وۇسىنى كوردەپ تۇتۇش « ئۇل دە سە دا پەلەم بېسىن »
 ارى جانىپە ارقان وپلا سار ئ « قىلى قىلار زامان بولمايما »
 سۇۋۇ دا پۇزۇگەن ا قىشور دان « قاراغاي بايىسىن سىنالا مائا »
 مۇنى نە كە پەلەم بېسىن « قوشنى سەنەن چول جانىپە »
 ە ندى مەنى كورمە بېسىن « دەپ اسان قايسى چەل مائا »
 مائا مائىتىپ چۇر سەب كە تېتىنى
 اسان قايسى نىلك چەل مائا مائىتىپ چەرشا كەپ
 ئورگەن چەل رەنە قوبقان سىندارى
 قۇل دەرىستىنى كورگەن دە: قاتىنى سە مەنە دى ارىقا ەل سوز
 سىنى مۇندەكەن « سۇۋۇسى سە مەنە چى ارىقا چەرشا سوزىسى
 مۇندەكەن « سە مەنە تاۋنەن سىن سىن سىن تاۋنەن چەرشا

چگونه نانشه ایتادی ویندههای سهویله سه قامبار دامه چگون مایین
 ایتادی موندلک بیلیگن خانه قامبار دلک ورن ایتادی ناعی ده پتی
 وینده کی چارعتن بیخو رسقا نیشتی پولیب قازا ختی کوپ
 چگون ایتادی ویندههای سهویله سهویله ایتادی به تنه ایتادی
 سهویله نانشه ایتادی قامبار سهویله بیلیگن سهویله

پوهار چیراؤ دلا تله ایتادی سهویله ایتادی مانغا
ایتادی سهویله ایتادی

بیر نیشتی تله ایتادی تله ایتادی - بیر الا ایتادی ایتادی - کیشتی تله ایتادی تله ایتادی
 ایتادی ایتادی ایتادی - وینده نیشتی تله ایتادی تله ایتادی سهویله ایتادی
 تله ایتادی تله ایتادی تله ایتادی - تله ایتادی تله ایتادی ایتادی تله ایتادی
 بهیسه و ایتادی ایتادی ایتادی - بیر نیشتی تله ایتادی تله ایتادی
 ایتادی ایتادی ایتادی ایتادی - کیشتی تله ایتادی ایتادی ایتادی ایتادی
 تله ایتادی تله ایتادی تله ایتادی - وینده ایتادی ایتادی ایتادی
 ایتادی ایتادی ایتادی ایتادی - وینده ایتادی ایتادی ایتادی
 ایتادی ایتادی ایتادی ایتادی - وینده ایتادی ایتادی ایتادی
 ایتادی ایتادی ایتادی ایتادی - وینده ایتادی ایتادی ایتادی
 ایتادی ایتادی ایتادی ایتادی - وینده ایتادی ایتادی ایتادی

سەلەم بولاي بەلسەن شەنئەنگەن « نازدانىب ايات كو سەلگەن » امانكە بىلاي تاكاسقا
دەپتى

مىرەن تا بىلان شەققان بۇرئىنى قارا قاراڭى خۇپوزى تە مىر شى بولسى
دەكەت ئىكە قۇۋۋاندىق بايلىق ئېيى كىسى قىيىدەپ بىلاي دەپ
ايتىپتى اۋام دەكەتتە سالامەن « سىنۇ سىز تاۋماكەن بولدىم » وئىكە سىز
وزە ئىكەن بولدىم « مۇسەلماننىڭ كاپىر ئىكەن بولدىم » چانە جاياۋ
ھوققى كۆپ قارايمىن دەپتى

سەنئەت مەركەپ بىلار شەنئەتتى

بىئىدەك اسىنۇ سىز تاۋماكەن بولدىم دەگەننى تىزە سىنەن ايرىلىپ جاياۋ
ھۇرالمايتىن بولۇپ ايتقان سوزى كەن « وئىكە سىز ئوزە ئىكەن بولدىم
ھودەگەننى كوزى كورمەيتىن بولۇپ وزى بە تىنەن ھۇرالمايتىن بولغان
دەكەن « مۇسەلماننىڭ كاپىر ئىكەن بولدىم دەگەننى » وزىنى قاپىرات كەتتە
بايىپىتىنە سىز ئۆلەپ كەلسەننى كۆتەيدى دەكەن « جاياۋ ھوققى كۆپ قارايمىن
دەكەن تا سىنۇ تاۋىپ بەرەتتەن بايىپىتىنە سىز كوزى كورمەن شىنئەتتە سىز
تا بالما قالىپ ايتالا سىيالا قىتاسى بەرەدە كەن .

سەنئەت دەكەت بىيى ايتىپتىن ائىكەن ئاي شىنئەتتەن كارلىكەن كوزىنى
ور تا چۇزۇساۋۇزىنا قارا تقان بايلىق ئېيىدەن قانداق قىلدۇر
قۇداسەم قىلماكان كارلىكەنەن ئىكەتتە بىيىن بىراق كۆيەكەن
قانداق قىلغىن بى شىنئەتتە سىز سەمۇلار با سەلەپ
وتتە سىز تەز تاۋىپ الار دەپتى

۱۱

تکریم سیوری قوراندی آیت ۱۱ کلام الله فورماندی آیت ۱۱ تا تکریم مبالیه اؤنور اینک
 جان چو کدر ایستغایانده آیت ۱۱ چامانلیققا چاقیسیلیقا ۱۱ کیلکه مملکت ایرلیردی آیت
 کارا قیلدی قاقا چارمان ۱۱ تا قوسار خاندان قادیلدی آیت ۱۱ غارنتی مین کور سینه آیت
 له قوجو میند کاله آیت ۱۱ قدرنتی مین چارانتان ۱۱ اونه مکره میندی قالا آیت
 احقا بیباکانتان ۱۱ حاجت مین کاله آیت ۱۱ سوبله قوجیه چارانتان
 سیور انا سی سیدله آیت ۱۱ تیر بیلگنه سید سیکان ۱۱ انا مینان انا نلده آیت
 ادا و حیدر چارانتان ۱۱ قرمقی تا قوبات بالانلده آیت ۱۱ اولگینیه سیونجه چو تان
 کارانگه حالقا دینیشدی آیت ۱۱ الله دیکنه اربولما ۱۱ اعتقاد جولی تاربولما
 کار قیلدی کینه بولما ۱۱ کینه قیلدی کیم بولما ۱۱ بیر مینید دیکنه قوتلما
 بیر سیکان بیلدیله ۱۱ کاره و چولدار کومیلده ۱۱ قاریت بابانلده ییلدی کور
 کوندر دیشکونی بولانده ۱۱ کیمدر دیشکونی بولور کله ۱۱ اعتقاد اول میندی
 احق هدرای چیشیق ۱۱ ارا و داده توکل شقه ۱۱ اؤنور بوزینه کوسیتی
 ابراهیم حایل چایدا ۱۱ تا تکریم ویر مکه تی ۱۱ با تیرله و حیدر چارانتان ۱۱ غیر مین ساقوت چمن
 سیدله سیرکینه کوندی ۱۱ سیدل مغان کونک قولا ۱۱ و لایله تا بکان اینتی
 ابراهیم حایل چایدا ۱۱ تا تکریم ویر میندی ۱۱ قودایره ییلدی به تا مانه

قودا ريسان گيسنتي ۱۱ خدا نيكه قول بوليانته ۱۱ خداي قهارم اوزي بيز بيز نيسنتي
 اورما سنى شنگه چاقى بولمى ۱۱ چيل نغاي ايسيل ۱۱ بوز جور خاداي چاقى
 قيرمه چيقام كور بولمى ۱۱ قانا تو تار چيلغانى ۱۱ اورما سنى شنگه چاقما نى اولوب حركت تورمان
 خداي شنگه اورمانى ۱۱ وسه كهنه غايبا تى ۱۱ نينه نينه اور ليقان ۱۱ بوز بوز قوچك چاقى
 ومانده چاقمان ديسينى ۱۱ قانانلار بيك كاف بولمى ۱۱ باقور جان قاسمانه انق كور نينه
 انصام چاقى تون چاقما ۱۱ ايشه كق كيسيه ننه چينى بولمى ۱۱ ايجانك دو شيدان اول بولمى
 قارا نيا قوچما تان بولمى ۱۱ صاعا ايلامه جان بولمى ۱۱ چانلغان بولمى بوز بولمى ۱۱
 ايشه قوچما تون چاقمانى ۱۱ بوز ك ميا ليا ننه قور بولمى ۱۱ قارا قور بولمى بوز بولمى
 ميا ننداي جو ريسانغا قارما ۱۱ كلكان كو نجهل با بولمى ۱۱ اوز نيكه تون ميا ۱۱ اول بولمى
 ميا نيك ايلاي قول بولمى ۱۱ قوم چيلب تا بولمى ۱۱ قول چيلب با بولمى
 ايلكي چاقى ما بولمى ۱۱ ايلكي چاقان دو بولمى ۱۱ دو بولمى نيمه جو بولمى
 ايلكي چاقى دو بولمى ۱۱ دو بولمى قولى بولمى
 بولم بولم بولم انا ۱۱ قانك كاهان دلان ۱۱ نيمه نيمه نيمه نيمه ۱۱ اول بولم بولم بولم
 اوننه موز بولم بولم ۱۱ باي ايرقان چاله ۱۱ وتر بولم چيمه چاقان
 اول الله شنگه قور بولم بولم ۱۱ نيمه نيمه نيمه نيمه ۱۱ اول بولم بولم بولم

کو کز کشتن ال سی ۱۱ بار من دی سید و ایسانک ۱۱ قونان با بدینک بال سی ۱۱ ارمین داره سیدو با با سی
 عار قوجه با سی بولیک ۱۱ قابیلده بولاقه دو غا سی ۱۱ جاقیت جردین جو بجه ۱۱ جردینک بیانیت کتر
 اقا سید شوق ارازی ۱۱ ایلده سیدی بیانیت کتر ۱۱ اسیوت شوق ارازی ۱۱ اوتیل بیانیت کتر
 جارتا جو رتقا ایتکین جارتا ۱۱ جارا او کسیر بایره ۱۱ قور بری بیتوق قورده بار
 ات تو یای تمسکوت ۱۱ اقا کور ساس بیقورده بار ۱۱ خانرا ایشل کیکلنده ۱۱ جان کالدر جرقا بده بار
 جارتا سینه قونانک ۱۱ ادا اول بیلیم قسبه اوی کتر ۱۱ جاد قاسم کیت بر منکر ۱۱ جالبه لیکه با کتر
 جارتا سینه جولدایر بولیک ۱۱ کورنیکه نکه کور ایتیر ۱۱ جاقیتی بیت جولدایر بولیک ۱۱ ایلدا ایتا کتر
 ایت جویرتیب قور سالیانک ۱۱ کلبیت تو نیت تو کور ایتیر ۱۱ سینه یی سیر بیلدر بر
 اقریه خانه بولیک ایتیر ۱۱ کورنیکه بولیت سولکسینه ۱۱ کولت بولما ۱۱ کورنیکه ۱۱ کورنیکه ۱۱ جوقه
 قایتب کلبه رنه قارده ۱۱ دینه سلیمان بولما ۱۱ تیل سلیمان قورده قورده بولما
 قور جارتا رنه قارده ۱۱ ایزک اوتولت بیتیه سینه ۱۱ قور بیل بیلدر رنه قارده ۱۱
 حال اراعه تو سینه سینه ۱۱ قور ایتقانده رنه قارده

SONUÇ

Jırav ve akınların mirası sözlü edebiyat ürünleridir. Sözlü edebiyat ürünleri ağızdan ağıza, nesilden nesile aktararak yayılmışlardır. Bu ürünler ilk söylendikleri formu ne kadar korumuşlardır, yeni nesiller kendilerine ulaşan ürünlerde ne kadar değişiklik yapmıştır, hangi kısımları unutup kendilerinden neler eklemişlerdir, bu soruların cevabını vermek zor.

Bu konu hakkında Şokan Valihanov şöyle bir fikir beyan etmiştir: “Yırların dilinin eskiliğine, yeni nesil için anlamsız kelimelerle bol karşılaşılmasına, yırlardaki kahramanlar hakkında söylenen tarihî delillere bakılırsa bunların çoğunluğu Altın Orda zamanında ortaya çıkmış ve bozulmadan bize kadar ulaşmıştır” (Magavin 2003: 175-176). Dil, canlı bir varlıktır. Bu nedenle tolgav ve öleñlerin ilk formlarını tamamen koruduğunu; bozulmadan bize ulaştığını söylemek yanlıştır. Ayrıca bu durumu “bozulma” olarak değerlendirmek doğru değildir. Yaklaşık beş yüz yıllık bir zaman dilimi içinde jırav ve akınların dilinde birtakım değişikliklerin olmasını doğal karşılamak gerekir. Ancak bu ürünlerin belli bir kafiye örgüsüne dayandığı ve ölçüye bağlı olarak icra edildiği için düz yazıya göre hem gramer açısından hem de söz varlığı açısından daha eskicil özellikler taşıdığını da kabul etmek gerekir.

Çalışmamız, XV-XVIII. yy.lar arasındaki dönemi kapsıyor olsa da bu sözlü edebiyat ürünleri XIX. yy.ın ilk yarısında yazıya geçirilmiştir. Yani, XV. yy.da söylenen bir tolgav o dönemin yazı dili hakkında bize güvenilir ve doğru bilgi veremeyecektir. Elbette metinlerde edebî Kazak dilinden farklı gramer yapıları ve söz varlığıyla karşılaşmaktadır. Bu farklı yapı ve kelimelerle karşılaşılmasının tarihî ve coğrafi sebepleri vardır. Ancak M. Magavin’in *Bes Gasır Jırlaydı* isimli eserinden istifade ettiğimiz kiril harfli metinlerin günümüz Kazak dili kaidelerine yaklaştırıldığı da anlaşılmaktadır. Bu nedenle XIX. yy.ın ilk yarısında yazıya geçirilen ve Almatı’daki merkez kütüphaneden temin ettiğimiz Arap harfli metinler o dönem Kazakçası için daha doğru ve isabetli tespitlerde bulunmamızı sağlamıştır.

Kiril harfli metinler üzerinde yaptığımız incelemede bazı Oğuzca veya Oğuzların tercih ettiği gramer yapıları ile Oğuzca kökenli veya Oğuzların tercih ettiği kelimeler tespit edilmiştir:

XV-XVIII. yy. jırav ve akınlarının dilinde karşılaşılan ve Oğuzca kökenli veya Oğuzların tercih ettiği gramer yapıları şunlardır:

1. Belirtme hâli (+DI yerine +I): *tazıları* “tazıları” (I-5, 98).
2. I. teklik şahıs zamirinin ilgi hâliyle çekimi (+iñ yerine +im): *menim* “benim” (II-3, 47; III-4, 42; IV-8, 149; V-2, 22).
3. Yeterlilik (-a al- yerine -a bil-): *kona bil-* (I-6, 122); *köşe bil-* (I-6, 123).
4. Belirsiz gelecek zaman I. teklik şahıs olumsuz çekimi (-mAspIn yerine -mAn, -BAn): *ökinben* “pişman olmam” (III-4, 126); *şıdaman* (V-2, 81), *ayrılman* (VII-6, 67).
5. İstek kipi I. teklik şahıs çekimi -(A)yın yerine -AyIm): *bileyim* (I-3, 31).
6. İsim-fiil eki -(U)w yerine -mAk): *maqtanbaq* “övünmek” (IV-3, 22), *keşmek* “geçmek” (IV-3, 24), *bolmaq* “olmak” (IV-3, 25), *söylemek* “konuşmak” (IV-7, 136), *baylamaq* “bağlamak” (IV-10, 159).

XV-XVIII. yy. jırav ve akınlarının dilinde karşılaşılan ve Oğuzca kökenli veya Oğuzların tercih ettiği kelimeler şunlardır: *el* “el” (XII-48, 777), *jılı* “yağlı” (X-5, 49), *qızıl* “altın” (XI-14, 253), *keş-* “geçmek (gün)” (III-4, 90), *kizde-* “gizlemek” (IX-5, 108), *köpek* “it” (III-4, 96), *mıyıq* “bıyık” (IV-12, 259), *puşıtq* “basık burunlu” (X-5, 53), *serpil-* “büyüme, gelişme” (III-4, 89), *soy* “soy, nesil” (III-4, 54; IV-3, 25; IV-11, 210), *teli* “deli” (XI-17, 332), *tolga-* “dolamak, sarmak” (III-4, 109), *tön-* “dönme” (XII-38, 649).

Selma Gülsevin’e göre Kırgız, Kazak, Nogay ve Karakalpak Türkçelerinde görülen Oğuzca unsurlar, daha ziyade Eski Türk yazı dili döneminden kalan uzantılardır (Gülsevin 2007: 303). Kazak atasözleri ve deyimlerinde görülen Oğuzca unsurları bu açıdan değerlendirebiliriz. Ancak bu unsurların jırav ve akınların dilinde de görülüyor olması farklı bir değerlendirmeyi gerektirmektedir. Bu kelimelerden *el* ismi Asan Kaygı’nın; *soy* ismi ise Dospambet’in bir tolgavında geçmektedir. Sözü edilen iki jırav da XV-XVI. yüzyıllarda Kazakistan’ın batı bölgesinde ömür sürmüşlerdir.

Görüldüğü üzere XV-XVIII. yy. jırav ve akınlarının dilinde Kıpçak dışı gramer yapıları ve leksik unsurlar göze çarpmaktadır. Bazen vezin bazen de kafiye gereği farklı leksik unsurlar kullanılmakla birlikte dönemin sosyal ve siyasal koşulları düşünüldüğünde bu farklılığın başka sebepleri de olabilir. Tarihî kaynaklar XII. yy.dan sonra Kazakistan’ın batısında Oğuz nüfusunun bulunmadığı yönünde bilgiler verse de

özellikle XV ve XVI. yüzyıllarda bu bölgede ömür süren Kazak jırav ve akınlarının dilinde Oğuzca unsurlar olduğu görülmektedir. XX. yy.ın başında Mangışlak bölgesine gezi düzenleyen Richard Karuts isimli bir gezgin de bu bölgede yaşayan iki Türkmen boyuyla karşılaştığını ifade etmiştir:

“Günümüzde Türkmenler genişliği on ile yirmi verst olan kıyı kesimde yaşamaktadırlar. Yaşadıkları bu alan kuzeyde Fort Aleksandr’a (Mangışlak’ın yönetim merkezi olan Aleksandr Kalesi) kadar uzanmaktadır” (Karuts 2016: 10). “Buradaki Türkmenler İğdir ve Abdal adında iki farklı boya aittir. Bu boy adları eski savaş liderlerinin ya da kutsal saydıkları kişilerin adlarından gelmektedir” (Karuts 2016: 19).

Buradan anlaşılmaktadır ki XX. yy.ın başına kadar Kazakistan’ın batı bölgesinde Oğuzlar ömür sürmüşlerdir. Bu nedenle jırav ve akınların dilinde Oğuzca unsurlar bulunmasını doğal karşılamak gerekir. Bu durumda jırav ve akınların dilinde Oğuzca unsurlar bulunmasının üç nedeni olabilir:

- I. Bu Oğuzca unsurlar eski Türk yazı dili döneminden kalan uzantılardır.
- II. Tolgaw ve öleñlerde kafiye gereği Oğuzca unsurlar kullanılmıştır.
- III. Kazakistan’ın batı bölgesinde XX. yy.ın başına kadar Oğuz boyları bulunduğu için Oğuzca unsurlar kullanılmıştır (Petek; Adilov 2017: 679).

Kazakistan’ın belli yerlerinde (mesela Batı Kazakistan) yaşayan insanlar için bazı arkaik kelimeler ve gramer yapıları anlaşılır olduğundan (tanındığından) bu kelimeler ve gramer yapıları değişmeden zamanımıza ulaşmıştır. XV-XVIII. yy. jırav ve akınlarının dilinde bugün Batı Kazakistan ağızlarında da kullanılan şu kelimeler tespit edilmiştir: *adırna*, *belbuwar*, *jebe*, *köpek*, *orazı*, *saqın-*, *san (II)*, *soy* ve *suwin*. Bu kelimelerden bazılarının Oğuzca kökenli olduğu görülmektedir.

Çağatay Türkçesi ile jırav ve akınların dilinde olup edebî Kazak Türkçesinde olmayan gramer yapıları ise şunlardır:

1. Ettirgenlik eki (-GIz yerine -ker ve -kür): *ötker-* (III-4, 113; XI-42, 976), *jetker-* (III-4, 114; XI-42, 975)
2. Gelecek zaman eki (-GAY): *mingey* “binecek” (III-2, 22); *degey* “diyecek” (III-2, 25); *jetkey* “ulaşacak” (V-4, 106).
3. Emir 2. teklik şahıs çekimi (Ø yerine -gII): *salmagıl* (I-5, 91), *almagıl* (I-5, 93).

4. Ek-fiilin şimdiki (geniş) zaman 3. teklik şahıs çekimi (Ø yerine -Dİr): *jelden-dür* (IV-3, 19), *tügel-dür* (V-4, 103).

5. İstek 1. çokluk şahıs çekimi -(A)yIk yerine -(A)IIk): *külelik* (IV-12, 262); *oynalıq* (IV-12, 262).

Çağdaş Kazak Türkçesinde olmayıp jırav ve akınların dilinde tespit edilen bu farklı gramer yapılarının kullanılmasının sebebini, dönemin edebî dili olan Çağatay Türkçesiyle açıklayabiliriz. Burada Kazak ağızlarının etkisinden de söz etmek gerekir. Çünkü *-ker* ettirgenlik eki Kazak Türkçesinin Batı diyalektinde (Alşın boyları); gelecek zaman eki (-GAy) Kazak Türkçesinin Güney diyalekti, Kızılorda ağızında; emir 2. teklik şahıs çekimindeki *-gII* eki Kazak Türkçesinin Batı diyalekti, Karakalpak ağızı ile Kazak Türkçesinin Güney diyalekti Çimkent ağızında; ek-fiilin şimdiki (geniş) zaman 3. teklik şahıs çekimindeki *-Dİr* yapısı Kazak Türkçesinin Güney diyalektinde, Şuv ağızında; istek 1. çokluk şahıs çekimindeki *-(A)IIk* yapısı Kazak Türkçesinin Güney diyalekti Yedisu ağızı ile Batı diyalekti Mangıstav ağızında kullanılmaktadır.

Çağdaş Kazak Türkçesinde isimden isim yapma ekleri +DI, +II; +Dİk, +IIk; isimden fiil yapma eki +IA ve çokluk eki +IAr benzeşmeye uğrar. Ancak jırav ve akınların dilindeki bazı örneklerde - dönemin edebî dili Çağatay Türkçesinde olduğu gibi - bu eklerin benzeşmeye uğramadan kullanıldığı görülür: *jamanlıq* “kötülük” (IV-7, 140), *jigitlik* “gençlik” (XII-31, 551), *atlı* “isimli” (IV-28, 442), *saqla-* (IV-7, 142), *atlar* “atlar” (IV-24, 383), *tañla-* (VII-13, 205). Ayrıca ayrılma hâli eki m, n, ñ genizsi ünsüzlerinden biriyle biten bir sözcüğe +nAn şeklinde eklenir. Ancak iki örnekte benzeşme görülmez: *duspanıñdan* “düşmanından” (IV-6, 114); *bilgenden* “bildiğinden” (V-2, 23). Bu örnekler, söz konusu dönemde benzeşme kuralının tam anlamıyla işlemediğini gösterir. Yani edebî dildeki benzeşme daha geç dönemlerde tamamlanmış bir fonetik hadisedir.

XX. yy.ın ilk yarısında Arap harfleriyle yazıya geçirilen metinlerde de çağdaş Kazak Türkçesinden ayrılan bazı fonetik ve morfolojik farklılıklar tespit edilmiştir. Bu metinler, Kazak Türkçesinin XV-XVIII. yy.lar arasındaki gelişiminden ziyade XX. yy.ın ilk yarısındaki durumuyla ilgili veriler sunmaktadır:

Kazak Türkçesinde ilk heceden sonraki hecelerde o, ö, u, ü yuvarlak ünlüleri bulunmaz. Ancak Arap harfli metinlerde ilk hecesinde u ve ü ünlüsü bulunan

kelimelerin sonraki hecelerinde de u ve ü ünlülerinin yazıldığı görülmüştür. Arap harfli metinlerde düzlük-yuvarlaklık uyumunun tam olup Kiril harfli metinlerde uyumun olmadığı örnekler iyelik eki alan isimler, ilgi hâli eki alan isimler, görülen geçmiş zaman eki alan fiiller ve ilk heceden sonra bünyesinde düz ünlü bulundurmayan bazı isim soylu sözcüklerin yuvarlak ünlülü formlarıdır: *künimde* (X-1, 15) ~ *künümde* “günümde” (417-2, 10), *sütün* (X-3, 24) ~ *sütün* “sütünü” (417-1, 2), *boyı* (XI-24, 537) ~ *boyu* “boyu” (748-2, 8), *közdiñ* (I-1, 9) ~ *közdüñ* “gözün” (748-4, 6), *köşirdiñ* (I-1, 6) ~ *köşürdüñ* (748-4, 4), *burın* (XI-21, 439) ~ *burun* (608-1, 3), *omurtqa* (XI-1, 31) ~ *omurtqa* (608-5, 4) vb. Ancak Arap harfli metinlerde de aynı metin içerisinde tutarsızlıklar söz konusudur. Yani aynı metin içerisinde ikinci teklik şahıs iyelik ekinin ünlüsü bir örnekte yuvarlak iken başka bir örnekte düzdür: *qoluñdagi* yerine *qoluñdagi* “elindeki” (748-2, 6) yazılması gibi. Bunun sebebi söz konusu dönemde kaide ve normları oturmuş bir yazı dili geleneğinin olmamasıdır. Bazı örneklerde ise düzlük-yuvarlaklık uyumunun tam olmasının sebebi telaffuzdur. Yani derleyici metni yazıya geçirirken duyduğunu yazmıştır. Çünkü edebî dilde de her ne kadar ilk heceden sonraki hecelerde yuvarlak ünlü bulunmasa da konuşma dilinde bu heceler yuvarlak ünlülü telaffuz edilir.

Bunun dışında ilk hecesinde düz ünlü bulunan bazı sözcüklere iyelik eklerinin yuvarlak ünlülü formlarının eklendiği görülmüştür: *basıña* (XI-24, 493) ~ *basuña* “başına” (748-1, 7), *betiñdegi* (XI-24, 529) ~ *betüñdegi* “yüzündeki” (748-2, 4) gibi. Burada dönemin edebî dili olan Çağatay Türkçesinin etkisinden söz edilebilir.

Genel Türkçedeki /ç/ler Kazak Türkçesinde /ş/ olur. Ancak Arap harfli nüshalardaki bazı kelimelerde bu değişim görülmez: *şeşil-* (XI-27, 605) ~ *çeşil-* (1661-4, 10), *şık-* (XI-11, 195) ~ *çık-* (1661-2, 13), *işinde* (X-3, 24) ~ *içinde* (417-1, 3) gibi. Bu, XX. yy.ın ilk yarısında bütün /ç/lerin /ş/ olmadığını, değişimin devam ettiğini gösterir.

Genel Türkçe kelime başı /y-/ler Kazak Türkçesinde /j-/ olur. Ancak Arap harfli nüshalardaki bir iki kelimedede bu değişim görülmez: *jıyırma* (XI-26, 569) ~ *yigirme* “yirmi” (748-2, 11), *jalañ ayaq* (XI-20, 402) ~ *yaldıñ ayaq* (608-3, 17) gibi. Bu, XX. yy.ın ilk yarısında /y/ > /j/ değişiminin tamamlanmak üzere olduğunu gösterir.

Edebî Kazak Türkçesinde kelime başı ve kelime ortasında /p/ ile yazılan bazı kelimelerin Arap harfli metinlerde /f/ ile yazıldığı tespit edilmiştir: *payda* (XI-13, 240) ~ *fayda* (1661-6, 9), *paqır* (XI-26, 597; XI-28, 615) ~ *faqır* (748-3, 2; 748-3, 6), *topraq* (X-5, 52) ~ *tufraq* (417-4, 10) (Çağ.da olduğu gibi), *jupar* (XI-1, 40) ~ *cufar* (608-5, 7) gibi. Bu, XX. yy.ın ilk yarısında /f/ > /p/ değişiminin henüz tamamlanmadığını ve devam ettiğini gösterir.

Edebî Kazak Türkçesinde /x-/ ile başlayan bir iki kelimenin Arap harfli nüshalarda sedasız ve patlayıcı /q-/ ile başladığı görülürken /q-/ ile başlayan Arapça kökenli bir iki kelimenin de Arap harfli nüshalarda /x-/ ile yazıldığı tespit edilmiştir. Bu, söz konusu değişimlerin düzensiz değişimler olduğunu gösterir.

DİZİN

A

abadan: kurt sürüsünün lideri

a+ı (IV-16, 306)

a+ınan (IV-16, 307)

abaylan-: belli olmak, bilinmek

a-ar (XII-24, 453)

abbar: hemen

a. (IV-30, 501)

abilayla-: etrafını sarmak, kuşatmak

a-p (IX-7, 171)

abıroy: 1. ar, namus

a. (XI-31, 748)

a+ın (VII-15, 298)

2. itibar

a. (IX-2, 34; XII-41, 680)

a+ıñdı (XII-21, 360)

a+lı (XII-22, 419)

abısın: elti

a+nıñ (XI-23, 480)

adal: 1. helâl

a. (IX-1, 7)

2. sâdık

a. (X-3, 31; XII-27, 494)

Adam: Hz. Adem

a+menen (XII-69, 1123)

adam: insan, kişi

a. (I-5, 90; III-4, 89; IV-17, 315;

IV-20, 340; IV-30, 539; IV-30,

556; VII-3, 31; VIII-4, 54; XI-

16, 302; XII-6, 165; XII-10, 216;

XII-10, 217; XII-14, 259; XII-

18, 297; XII-19, 301; XII-21,

357; XII-24, 457; XII-24, 466;

XII-70, 1139; XII-70, 1140; XII-

70, 1142; XII-70, 1160)

a+da (XII-20, 322)

a+dar (XI-29, 633)

a+dı (XII-2, 11; XII-20, 329)

a+ga (I-7, 140; II-3, 62; XII-35,

617)

a+ı (XII-76, 1274; XII-76, 1286)

a+ıñ (XII-58, 970)

a+ına (XII-22, 384)

a+nan (XII-30, 538)

a+nıñ (VII-19, 348; XII-29, 534;

XII-35, 619; XII-57, 936; XII-

60, 996)

a+sıñ (IX-2, 32)

adamdıq: insanlık

a+tan (IX-1, 3)

adamzat: insanoğlu

a. (XI-43, 988; XI-43, 993; XI-

43, 998)

adas-: ayrılmak

a-pa (I-5, 105)

a-pas (XI-33, 778)

adım: adım

a. (XI-35, 797)

adırna: yay ipi

a+sı (II-1, 4)

aga: 1. rütbece büyük olan kişi

a. (III-4, 43; IV-30, 558)

a+dan (III-4, 55)

a+lardıñ (III-4, 58)

a+ña (VIII-3, 37)

a+nıñ (III-4, 38; III-4, 85)

a+sı (III-3, 29)

2. yaşça büyük erkek kardeş;

ağabey

a+ñız (XII-3, 65; XII-5, 131)

agar-: ağarmak, beyazlamak

a-ıp (III-4, 56; XII-70, 1144)

a-mas (IX-3, 71; XI-41, 920)

a-sın (XII-4, 112)

agar: akar (su vb.)

a. (XI-11, 206; XI-33, 781)

agaş: ağaç

a. (IV-12, 248)

a+ta (VIII-1, 9)

a+tı (XII-33, 591)

agayın: bir babadan olan kardeşler

a. (XII-4, 105; XII-12, 242; XII-

36, 630)

a+ı (IV-13, 274; VII-2, 16)

a+ıñ (VII-17, 322; XII-5, 133;

XII-55, 888)

a+nıñ (IV-23, 374; XI-15, 291;

XI-15, 297; XI-23, 478; XII-4,

118; XII-40, 666)

agbit-: nefes nefese kalmak; acele etmek

a-pa (V-2, 63)

agın: çağlayan (su vb.)

a. (XII-14, 255)

a+dı (IV-21, 344)

agıt-: çözmek, gevşetmek

a-ıp (III-4, 95)

agıt-: serbest bırakmak

a-qan (IV-17, 311)

axiret: ahiret

a+ke (XI-30, 693)

ajal: ecel

a. (VIII-4, 59; XI-41, 916; XI-43, 994; XII-23, 443; XII-78, 1305; XII-79, 1319)

a+dan (XI-19, 368; XII-79, 1314)

a+ga (IV-30, 533)

a+ı (VI-1, 8)

a+ım (XII-3, 33)

a+ımız (IV-3, 28; X-4, 46)

ajar: sevimli yüz

a+ga (XII-25, 466)

ajdaha: ejderha, bir cins büyük yılan

a+day (XII-46, 721)

aq: 1. ak, beyaz

a. (IV-11, 180; IV-11, 181; IV-11, 183; XII-62, 1023; XII-64, 1039; XII-74, 1245)

2. *aqsarı* sarımtırak

a. (XI-5, 98)

3. *aq sawıt* kaliteli çelikten yapılan en iyi zırh

a. (VII-13, 207)

4. *aq balta* beyaz renkli çelikten yapılan ve sapı gümüşle kaplanmış uzun savaş baltası

a. (III-4, 108)

5. *aq boz* beyazımsı renk

a. (IX-7, 232)

6. *aq kirewke* gövdesinde, arkasında ve bileklerde özel malzeme bulunan ve ok geçmeyen bir zırh türü

a. (VII-14, 251)

7. *aq nayza* [altı qulaş aq nayza] ucu saf çelikten yapılmış mızrak

a. (III-4, 110)

8. *aq orda* memleketi idare eden yöneticilerin on iki veya daha fazla destek ağacıyla kurulan sürekli olarak oturdukları yer.

a. (X-1, 4)

aq-: akmak

a-qan (III-1, 16; III-4, 68; IV-6, 77; VII-20, 359; XI-18, 348; XI-24, 497; XII-22, 429; XII-33, 596; XII-71, 1200)

a-ıp (XI-19, 355; XII-57, 943; XII-70, 1152; XII-72, 1221)

a-ızgan (IX-7, 220)

a-pasın (XII-22, 422)

a. (II-3, 35)

aqböken: antilop

a. (VII-15, 285)

aqı: hak

a+ñ (I-7, 135)

a+sın (XI-14, 265)

aqıl: 1. akıl

a. (VII-13, 196; VIII-2, 24; XII-6, 168; XII-18, 292; XII-20, 322; XII-22, 411; XII-54, 865)

a+dan (VII-3, 32)

a+ga (XII-22, 382)

a+ı (XII-57, 925; XII-57, 940)

a+ıñ (VII-22, 402; XI-29, 680; XII-57, 908; XII-57, 942; XII-66, 1078)

a+ıña (I-6, 124; XII-10, 215)

2. *aqıl tabuw* çare bulmak

a. (V-2, 28)

aqılđa-: akıl etmek

a-sañ (XII-19, 299)

aqılđas-: danışmak, istişarede bulunmak

a-ıp (VIII-3, 46)

aqıldı: akıllı

a. (IV-6, 113)

a+sın (XII-55, 895)

aqılsız: akılsız

a. (IV-6, 112)

- a+ga (XII-5, 135)
- aqın: ozan
a. (XII-22, 362; XII-22, 373; XII-22; 375; XII-22, 417; XII-51, 821; XII-63, 1026)
a+nıñ (XII-22, 415; XII-22, 421)
- aqır: son
a+da (XII-28, 514)
a+dan (VII-3, 35)
a+ına (XII-69, 1136)
- aqır-: kükremek
a-gan (XI-26, 598; XII-46, 721)
- aqıret: kefen
a. (XII-75, 1256)
- aqırettik: sonsuz, ebedî
a. (XII-55, 896)
- aqırın: yavaşça
a. (XI-12, 238)
- aqıyıq: bir kartal türü
a. (XI-28, 612)
a+tı (XI-31, 699)
- aqquw: ak kuğu
a. (I-3, 48; XII-36, 627)
- aqmırza: efendi
a+mdı (XI-25, 548)
- aqpar: ekber
a. (XII-13, 252)
a. (IX-3, 48)
- aqsaqal: bir topluluğun ileri gelen ve sözü dinlenen şahsiyeti, aksakal.
a+ga (XI-15, 282)
- aqşam: akşam
a. (XI-41, 915)
- aqsañ: bir dağ adı
a+nan (XI-41, 913)
- aqсарı: kartalgillerden yırtıcı bir kuş
a. (XI-5, 98; XI-11, 194)
- aqsa: aksamak, geri kalmak
a-ydı (VII-3, 32; VII-3, 33)
- aqşa: beyaz renkli, akça
a+dan (IX-6, 112)
- aqta-: 1. haklamak, üstesinden gelmek
a-dım (XII-47, 736)
2. hakkını vermek, aklamak
a-r (X-3, 24)
- aqtala-: kapı kapı dolaştırmak
- a-p (IV-11, 174)
- aq: Hakk
a+tan (XI-20, 415)
a+tuñ (XI-5, 100; XI-27, 601)
- al¹: al, kırmızı
a. (III-4, 136)
- al²: el
a. (I-1, 24)
- al-: 1. satın almak
a-masañ (XII-4, 104)
2. bir memlekete saldırıp kendine tâbi kılmak
a-dıñ (IX-6, 118)
3. öldürmek
a. (IV-30, 521)
a-arga (IV-30, 521)
a-galı (VI-1, 11)
a-gan (XI-20, 388)
a-ıp (IV-30, 522; XI-29, 676)
a-maga (IV-11, 249)
a-magan (XI-20, 387)
a-maydı (XII-19, 299)
4. yakalamak, ele geçirmek
a-adı (XII-43, 695)
a-gandı (XI-29, 654)
a-ıp (IX-7, 180)
5. evlenmek
a. (XII-55, 895; XII-56, 903)
a-ar (XII-61, 1004)
a-dıñ (I-3, 41)
a-gan (XII-2, 10; XII-55, 882; XII-55, 884; XII-55, 890)
a-ganı (XI-4, 82)
a-ganım (III-4, 85; IV-1, 7; XII-51, 814)
a-ganıñ (XI-18, 342; XI-35, 806; XII-29, 519; XII-29, 523; XII-29, 525; XII-57, 956)
a-ganıñnan (XII-35, 620; XII-35, 622)
a-ganıñ (XII-12, 227; XII-12, 228; XII-12, 229; XII-12, 230)
a-ma (XI-33, 763; XI-33, 768; XII-61, 1003)
a-mañız (XI-18, 337)

- a-sañ (XI-33, 765; XI-33, 782; XII-55, 895)
a-sañız (XI-18, 340; XII-5, 141; XII-5, 143; XII-57, 951)
6. bir şeyi veya bir kimseyi bulunduğu yerden ayırmak; onsuz bırakmak
a. (XII-54, 875)
a-adı (XII-22, 440)
a-ar (XI-24, 526; XI-24, 527; XI-24, 528; XI-24, 529; XI-24, 530; XI-24, 531; XI-24, 532; XII-48, 757; XII-48, 758; XII-48, 760; XII-48, 777; XII-48, 778; XII-48, 780; XII-48, 781; XII-48, 782; XII-48, 784; XII-70, 1158; XII-70, 1162; XII-78, 1305)
a-gan (XII-78, 1302)
a-ganın (XII-17, 290)
a-ıp (XII-48, 755; XII-75, 1257)
a-sañ (XII-54, 875)
a-sın (XII-60, 993)
7. kazanmak, elde etmek
a-amın (XII-22, 433)
a-ar (XII-14, 256)
a-gan (XII-20, 339)
a-ıñdar (VIII-3, 52)
a-ıp (XII-6, 166; XII-6, 177)
a-sam (XII-22, 431)
8. birikmek, toplanmak
a-adı (XII-8, 205)
9. görev üstlenmek
a-sa (XII-12, 240)
10. tutmak
a-ıp (XII-45, 709; XII-45, 710; XII-45, 715)
a-sa (XII-12, 244)
11. zararlı, tehlikeli bir şeye uğramak
a-masın (XII-25, 477)
12. avlamak
a-ıp (I-5, 98)
a-magan (XII-29, 522)
13. içeri sızmak
a-arın (XII-66, 1060)
14. öğrenmek
a-sañız (XII-57, 928)
a-uwga (VII-13, 226)
15. *bata aluw* duasını almak
a-ganda (IX-7, 235)
16. *eske aluw* hatırlamak
a-adı (XII-8, 203)
17. *jaw jagadan aluw* başı zorda kalmak
a-ganda (VIII-2, 18)
18. *kek aluw* öc almak
a-atın (VII-13, 199)
19. *keste aluw* hüner sahibi olmak
a-adı (XII-8, 202)
20. *mazasın aluw* huzurunu kaçırmak
a-sa (VII-13, 219)
21. *töske aluw* göğüsleri çıkmak
a-adı (XII-8, 205)
22. -a/-e zarf fiiliyle kullanılan bu yardımcı fiil, asıl fiile yeterlilik anlamı katar.
a-mas (IV-23, 367; IV-23, 373; XI-7, 121-122)
a-massıñ (IX-3, 67)
a-may (IX-7, 223)
- ala¹: yilkı içindeki gösterişli, yüğrük at
a. (IV-11, 199)
a+sı (IV-30, 530)
- ala²: türlü renklerin karışmasıyla ortaya çıkan renk
a. (IV-22, 360; XI-10, 169)
- ala³: hile
a. (XII-3, 94)
a.+sı (XI-15, 291)
- ala⁴: birlik ve dayanışmadan yoksun
a. (XI-16, 303; XI-16, 305)
- ala ayaq: dolandırıcı, sahtekâr
a. (XII-3, 94)
- alafa: savaşta elde edilen ganimet
a+sın (XI-42, 942)
- alaman: yağma için yapılan saldırı
a+ga (VII-12, 138)
- alañ: açık, engebesiz yer, konmak için elverişli yer

- a. (II-3, 34)
- alapat: afet, felâket
a+ıñ (XII-22, 419)
- alaş: halk
a+tan (IV-1, 1)
- albastı: kara belâ
a. (VI-1, 6)
a+dan (XII-2, 15)
- albirt: enerjik, heyecanlı
a. (XII-48, 753)
- aldaspan: kavisli, kısa, uç bölümü geniş, kabzasına doğru daralan bir tür kılıç, pala.
a. (IV-30, 514; IV-30, 532)
a+ım (IV-6, 59)
a+nan (IV-2, 17)
- aldawşı: aldatan (kimse), yalancı
a. (I-5, 92)
- aldı: 1. ön
a. (VII-19, 349; XI-33, 766; XII-5, 136; XII-22, 421; XII-47, 732; XII-57, 937; XII-66, 1062)
a+ma (IV-1, 8)
a+mnan (X-5, 53)
a+n (VII-15, 286)
a+na (V-1, 16; VII-13, 166; XI-36, 849; XII-22, 363; XII-31, 561; XII-53, 859)
a+ña (I-7, 131; XI-17, 333; XII-38, 640; XII-38, 645)
a+nda (III-4, 141; IV-11, 198; IV-24, 384; IX-4, 81; XI-10, 173; XI-25, 555; XI-25, 557; XI-30, 683; XII-3, 49; XII-46, 719; XII-46, 720; XII-66, 1068; XII-80, 1327)
a+ñda (IV-6, 132; IV-11, 245; VII-16, 319; XII-5, 132)
a+ñızga (III-5, 147)
a+ñnan (VIII-1, 3; XII-59, 988)
2. karşı
a+na (IV-30, 502; VII-9, 98)
a+nan (XII-15, 264; XII-21, 355)
a+ñda (XII-18, 292)
a+ñnan (XI-25, 546)
- aldır-: kaptırmak
a-mas (XII-54, 866)
- alga: ileri
a. (IV-27, 434; IV-27, 439)
- algaşqı: ilk
a. (IX-7, 167)
- algay: yer adı
a+dıñ (VII-13, 220)
- algır: avcı (kuş, tazı vb.)
a. (IV-23, 370; XI-36, 823)
a+ınan (XI-36, 831)
a+ınıñ (XI-36, 824)
- algısız: almaya uygun olmayan
a. (IV-20, 338; IV-20, 343)
- alıs: 1. uzak
a. (IV-11, 195; XII-3, 72; XII-19, 303; XII-21, 352; XII-24, 454; XII-34, 613)
a+ta (V-2, 86; VIII-4, 59; XII-3, 99)
a+tagı (IX-5, 104)
a+tan: (II-2, 21; XI-14, 253; XI-20, 385; XI-34, 792; XI-34, 794; XII-21, 355; XII-63, 1028; XII-63, 1033)
2. yabancı
a+pın (XI-25, 558)
- alıs-: atışmak, çekişmek
a-passıñ (XII-22, 400)
a-uwga (XII-22, 426)
- aljı-: bunamak
a-gan (XII-51, 829)
a-ganıñ (XII-70, 1148)
- alqala-: etrafını çevirmek, kuşatmak
a-gan (IV-30, 523)
- alqın-: yorulmak
a-gan (VII-21, 386)
- alla: Allah
a. (XI-27, 600; XII-13, 252; XII-39, 661; XII-45, 708; XII-69, 1113)
a+dan (XII-79, 1310)
a+ga (XI-1, 2; XI-14, 267)
a+nı (XI-36, 812; XII-79, 1313)
a+mıñ (XII-3, 91; XII-5, 142; XII-10, 217)

- allala-: Allah Allah demek, Allah'a sığınmak
a-p (VIII-3, 51)
- alma: elma
a. (XII-22, 377)
- almas: 1. elmas
a. (VII-9, 91)
2. kaliteli sert metalden yapılan keskin silah
a+ın (VII-13, 206)
- alp: ağır, korkunç, tehlikeli yürüyüş
a. (IV-6, 56)
- alpıs: altmış
a. (IV-30, 545; XI-1, 14; XI-19, 363; XI-24, 508; XII-15, 265; XII-43, 690; XII-48, 749; XII-48, 755; XII-48, 757; XII-48, 765; XII-64, 1046; XII-72, 1224; XII-73, 1233)
a+qa (XII-47, 746)
a+ta (XII-48, 750; XII-66, 1077; XII-74, 1245)
a+tagı (XI-9, 151; XII-71, 1206)
- alşaında-: uzaklaşmak
a-p (XI-11, 217)
- alşayt-: iki şeyin arasını açmak
a-ıp (III-1, 3)
- altaw: altı tane
a. (IV-13, 274; IV-16, 305; IV-28, 465; VII-1, 5; X-3, 23; XI-36, 821; XI-36, 822; XI-36, 836; XI-36, 837)
- altı: altı
a. (III-3, 33; III-4, 110; IV-25, 401; VII-22, 398; IX-4, 84; X-5, 53; XII-13, 250; XII-72, 1216)
a+da (XII-8, 199)
a+dan (XII-8, 201)
a+niñ (XII-66, 1059)
a+nşı (XI-1, 13)
- altın: 1. altın
a. (I-1, 25; II-2, 22; III-4, 82; IV-6, 58; VI-1, 7; VII-1, 7; VII-14, 252; IX-7, 291; XI-20, 380; XI-24, 499; XI-29, 668; XI-32, 758; XI-43, 985; XII-48, 752)
- a+day (XI-16, 310; XII-60, 1000)
a+dı: (IV-4, 38; IV-6, 63)
a+ga (XI-42, 963)
a+menen (XI-42, 941)
a+nan (XI-28, 626; XI-42, 957; XII-35, 618)
a+sıñ (IV-6, 125)
2. *altınnıñ buwı* güzel, hoş
a+niñ (XI-20, 405)
- alwa: helva
a. (XII-5, 138; XII-57, 929)
- amal: çare, çözüm
a. (IV-30, 571; XI-14, 269; XII-12, 234; XII-66, 1080)
- aman: sağ salım
a. (I-3, 66; VII-22, 409)
- amandıq: sağlık, esenlik
a+tıñ (XII-31, 557)
- añ: av
a+ı (XII-49, 796)
a+ın (IV-26, 420; IV-29, 479)
- ana¹: anne
a. (XII-61, 1012)
a+dan (IX-6, 114)
a+mız (II-3, 38)
a+mızday (XII-46, 726)
a+ñ (XI-1, 36)
a+ñdı (VII-16, 321; XII-34, 614)
a+niñ (XII-40, 664)
a+sı (III-4, 91)
- ana²: bu
a. (IV-28, 451)
- anaw: şu, o
a. (II-3, 46; IX-7, 224; XI-3, 58)
- añdawsızda: ansızın
a. (XII-6, 158)
- añdı-: takip etmek, gözlemek, izlemek
a-gan (IV-30, 564)
a-ganı (XII-41, 681)
a-ganıñ (XII-48, 767)
a-p (I-3, 50; IV-18, 324; VII-13, 209; IX-5, 105; XII-62, 1016)
a-sıp (VII-12, 130)
- anıq: 1. açık, belli

- a. (XII-57, 954)
2. tam
a. (XII-62, 1021)
- añıra-: bağırarak ağlamak
a-p: (XI-1, 36)
- anqa: boğazın hava giden kısmı, gırtlak
a+ñ (XI-35, 804)
- añqayt-: ağzı açık kalmak (ölmek)
a-ıp: (XII-48, 784)
- añqı-: yayılmak (koku vb.)
a-gan (XI-1, 40)
- añsa-: arzu etmek
a-r (IX-7, 213)
- ant: söz (vermek)
a. (VI-1, 2; IX-2, 38)
a+ımenen (XI-42, 945)
- antala-: kuşatmak
a-dı (X-5, 53)
- apar-: götürmek
a-gan (XII-22, 384)
- apırım: şaşma bildiren ünlem
a. (III-2, 25)
- appaq: bembeyaz
a. (VII-12, 134)
- apta: hafta
a. (XI-26, 582)
- apuw-kupuw: hızlı hızlı
a. (XII-20, 335)
- ar: ar, namus
a. (IV-7, 136; VII-18, 341; XI-27, 600)
a+lı (XII-32, 576)
a+ına (XI-31, 748)
- ara: 1. ara
a+ga (XI-13, 249)
a+ñda (V-2, 50)
2. boşluk, mesafe
a+sınan (XII-45, 717)
3. iki olguyu birbirinden ayıran zaman
a+sında (XII-66, 1059)
4. kişilerin veya toplulukların birbirine karşı olan durumu veya ilgisi
a+sı (XII-24, 453)
a+sın (II-1, 16)
5. iç
- a+sı (IX-6, 132)
- arabı: bir cins Arap atı
a. (IV-6, 57)
a+dan (IV-1, 2)
- arada: arada, arasında
a. (XII-22, 384; XII-66, 1072)
- aragıraq: yakında
a. (XII-43, 692)
- arala-: gezmek
a-p (IV-24, 388; IV-24, 389; VII-13, 230; XI-43, 986; XII-25, 473)
- aralas-: karışmak
a-qan: (XII-22, 439)
- aram: kötü
a. (X-3, 27; XI-14, 266; XII-54, 869)
a+dı (VI-1, 2)
a+ga (XII-39, 661)
- aramdıq: kötülük
a+qa (IX-2, 42)
a+tan (IX-1, 5)
- araz: anlaşmazlık
a. (VII-22, 398)
a+ı (XI-23, 478; XI-23, 480)
- arba: yük arabası
a. (XI-4, 79)
a+ga (IV-4, 37)
- ardaqta-: hürmet etmek, saygı göstermek
a-gan (XI-1, 15)
a-p (XI-1, 44)
- argı: eski, önceki
a. (IV-27, 440; X-2, 17)
- argımaq: iyi cins at, küheylan
a. (III-1, 4; IV-24, 383; IV-24, 391; IV-30, 492; IV-30, 530; XI-34, 793; XI-35, 796; XII-4, 103)
a+qa (I-5, 104; III-4, 64)
a+ı (IV-13, 272)
a+ım (XI-25, 545; XII-69, 1115)
a+ın (IV-23, 381)
a+tan (IV-2, 13; IV-20, 337)
a+tuñ (II-2, 25; III-4, 61; IV-25, 400)
- arıdan: öteden

- a. (XII-3, 66)
- arı-: yorulmak
 a-gan (II-2, 26)
 a-p (XI-35, 801)
 a-sa (XI-3, 59; XI-35, 796)
 a-tpay (IV-24, 391)
- arıq: zayıf, çelimsiz
 a. (XII-21, 351; XII-22, 362; XII-22, 369)
- arıqta-: zayıflamak
 a-gan (XII-15, 270)
- arın: insanın içindeki güç
 a. (VII-21, 386)
- arıs: 1. araba oku
 a+ı (XI-4, 80)
 2. boy, kabile
 a. (XII-38, 640)
 a+qa (IX-4, 84)
 a+pın (XI-25, 551)
 3. bey, efendi, lider
 a. (XII-38, 640)
- arısta-: dinlenmek
 a-dım (XII-66, 1065; XII-80, 1324)
- arıstan: arslan
 a. (III-1, 13; IV-15, 288; XI-36, 838; XII-23, 442; XII-79, 1309)
 a+day (III-1, 3; XI-26, 598)
 a+ınñ (XI-36, 839)
 a+nan (XI-36, 845)
- arıstanbek: kişi adı
 a. (IV-30, 524)
- arqa: 1. arka
 a. (II-2, 27; XII-70, 1176)
 a+ña (IX-3, 61)
 a+sına (IV-5, 45)
 2. dayanak, destek
 a+sı (IV-25, 417)
- arqala: yüklemek
 a-p (XI-42, 968; XII-1, 3)
- arqar: dağ koyunu
 a. (XI-20, 399; XII-15, 261; XII-33, 603; XII-33, 604)
- arqıra-: kişnemek
 a-gan (IV-30, 500)
- arlan: erkek kurt
 a. (IV-29, 478)
 a+ga (IV-28, 449)
- arman: hayal, istek
 a+da (V-3, 91; XII-77, 1291)
 a+ım (VII-22, 406)
 a+ınñ (XI-29, 674)
- arna-: ithaf etmek, sunmak
 a-p (VII-13, 189; VII-13, 206; XII-13, 251)
- arpa: arpa
 a. (XII-48, 778)
- arpala-: arpa vermek, yem vermek
 a-p (XI-42, 943)
- arsı: arş
 a. (XI-20, 416)
- arşın: bir ölçü birimi
 a. (XII-22, 389)
- arşındı: geniş
 a. (XI-4, 87)
- art⁻¹: yüklemek
 a-a (XI-42, 964)
 a-adı (XII-8, 197)
 a-armın (VII-6, 59)
 a-qan (XII-69, 1137)
 a-qanday (XII-63, 1028; XII-63, 1029; XII-63, 1033; XII-63, 1034)
 a-qanmın (III-4, 48)
 a-ıp (IV-6, 73)
 a-sañ (IV-6, 65)
- art⁻²: artmak, çoğalmak
 a-ılıp (I-5, 96; VII-13, 245; XII-22, 419)
 a-tırıp (VII-13, 239; XI-42, 942)
- art: arka
 a+ı (VII-19, 349; XI-33, 767)
 a+ımda (XII-38, 655)
 a+ımnan (XII-72, 1227)
 a+ın (XII-47, 727)
 a+ına (VII-13, 161; IX-7, 295; XII-22, 421)
 a+ınan (IV-15, 294; VII-17, 327)
 a+qı (I-5, 105; IV-14, 281; XII-4, 120)
 a+ında (XI-36, 852; XI-37, 858; XII-20, 346)

- a+iñda (IV-14, 283)
a+iñdagı (IX-7, 260)
a+iñnan (VIII-1, 3)
a+tarınan (IV-30, 490)
- artıq: 1. çok, fazla
a. (I-5, 108; III-4, 42; XII-20, 318; XII-47, 742)
2. daha iyi
a. (IV-6, 89; IV-6, 113; VII-18, 338; XI-3, 60; XI-3, 62; XI-3, 64; XI-3, 66; XII-14, 258; XII-25, 475)
3. özel
a. (IV-30, 528; VIII-2, 14)
- artıqşa: özel, başka
a. (VII-13, 204; XII-3, 96)
- artuw-artuw: sıra sıra, dizi dizi
a. (IV-27, 437; XI-34, 790)
- aruw: 1. temiz, günahsız
a. (III-4, 49; III-4, 138; IV-1, 7; VII-7, 70)
a+dıñ (III-4, 62; III-4, 86)
a+lar (III-1, 8; IV-12, 251)
2. değerli, kıymetli
a. (IV-24, 383; IV-24, 391; IV-30, 513; IV-30, 546)
- arwaq: ervah, ruhlar
a+iña (IX-7, 194)
- arzan: ucuz
a. (XI-18, 336)
- as: aş, yemek
a. (X-5, 49; XI-25, 565; XII-15, 270; XII-32, 582; XII-41, 681; XII-46, 724; XII-48, 778)
a+ıga (XII-22, 362)
a+ın (I-1, 4; XII-56, 902)
a+iñ (XII-50, 802)
a+qa (IV-20, 343; XII-26, 484)
a+tan (XII-70, 1140)
a+tı (XII-53, 859)
- as-: 1. aşmak, geçmek
a-a (IX-3, 67; IX-7, 274)
a-ıp (XI-5, 102; XII-2, 13)
a-qan (IV-29, 472; IX-1, 26; IX-7, 174; XII-8, 201; XII-22, 435; XII-47, 741)
a-tı (I-5, 110)
a-tım (XII-66, 1069)
2. üstün olmak
a-qan (VII-7, 70; VII-7, 71; VII-7, 73; XII-22, 390)
a-qanın (XII-4, 118)
a-sañ (XII-79, 1309)
- asa: çok, oldukça
a. (XII-22, 415)
- asar: değer, kımet
a+ı: (XII-25, 463)
- asaw: asi (at)
a. (IV-14, 280; V-2, 39; XI-26, 571)
a+iñdı (XI-9, 147)
- asıq: aşık kemiği
a. (XII-66, 1053)
- asıl: asil
a. (I-4, 71; IV-25, 403; VII-20, 361; XI-16, 310; XII-20, 327; XII-22, 385; XII-36, 624)
a+dar (XI-31, 712)
- asıl-: dayanmak
a-arsıñ (XII-70, 1179)
a-ganda (XII-72, 1230)
- asıldıq: asillik, asalet
a+ı (VII-20, 371)
- asır-: yüksek bir yerden geçirmek
a-dıñ (IX-6, 135)
- asıra-: beslemek
a-ytın (XII-32, 586)
- asqar: yüksek, yüce
a. (IV-23, 365; IV-26, 418; IV-26, 419; VII-13, 167; XI-39, 877; XII-14, 255; XII-18, 292; XII-36, 629; XII-58, 964)
a+dan (IV-23, 366)
- asmar: *asmar et-* emanet etmek
a. (IV-11, 173)
- aspala-: yük yüklemek
a-p (XI-11, 194)
- aspan: 1. gökyüzü
a. (XII-22, 441; XII-58, 965)
a+da (XI-43, 986; XII-31, 555)
a+dagı (XII-79, 1311)
a+dı (IV-6, 47)

- a+ga (XI-31, 699)
a+nan (VII-15, 281)
2. *aspandı tastap jiberiw*
elinden geleni ardına koymamak
a. (XII-22, 441)
assalawmagaleyqum: selâmün aleyküm
a. (VIII-4, 53)
ast: alt
a+ı (III-4, 46)
a+ın (XII-59, 986; XII-59, 987;
XII-59, 989)
a+ına (IV-13, 267)
a+iña (IX-7, 160; XI-24, 494)
a+ınan (IV-6, 85; XII-15, 269;
XII-15, 273)
a+ında (IV-16, 296; XI-11, 220;
XI-39, 886)
a+iñda (XII-29, 526)
a+iñnan (VII-17, 336)
asuw: geçit
a. (XI-31, 724; XII-80, 1324)
aş¹: aç
a. (IV-28, 460; XII-6, 178)
a+tan (XI-36, 828)
aş²: yemek
a+ına (XII-27, 498)
aş⁻¹: 1. açmak
a-a (XI-26, 584)
a-ıp (XII-79, 1319)
a-qan (XII-7, 181)
2. gökyüzü aydınlanmak
a-qan (II-1, 13; II-1, 14)
3. iki şeyin arasını açmak
a-qan (II-1, 16)
4. sarılmış, örtülmüş bir şeyi
çıkarmak
a-adı (XII-27, 492)
a-ıp (XII-27, 503)
a-tırıp (IV-11, 166)
5. engel ortadan kalkmak
a-ılmas (VII-15, 287)
a-tırıp (VII-13, 156)
6. oruç açmak
a-qan (XII-37, 635)
aş⁻²: acıkmak
a-sa (VII-16, 310)
aşala-: ayırmak, bölmek
a-y (IV-11, 174)
aşı-: acımak
a-ydı (XII-67, 1092)
aşıq: açık
a. (VIII-4, 61)
aşıl-: 1. ortaya çıkmak
a-ar (XII-70, 1190)
2. sis, karanlık, duman vb.
dağılmak
a-gan (XII-3, 48)
3. geriye çekilmek
a-ıp (II-2, 23)
4. yoluna girmek
a-mas (VII-15, 287)
aşuw: öfke
a. (I-7, 148; XII-18, 291; XII-18,
293)
aşuwan-: öfkelenmek
a-ba (XI-20, 421)
a-sa (XII-37, 638)
a-sañ (XI-20, 422)
a-şaq (XII-37, 637)
at¹: ad, isim
a. (I-5, 102 XII-10, 219-220;
XII-31, 564)
a+ı (XI-39, 888; XII-22, 386)
a+ım (VII-13, 190)
a+ın (XII-12, 236; XII-12, 238)
a+iñ (I-7, 139; XI-24, 487; XII-
31, 554; XII-55, 880)
a+iñız (XII-22, 434)
a+qa (XI-24, 509)
a+lı (IV-28, 442)
a+tı (XII-61, 1006)
at²: at
a. (III-1, 9 III-4, 44; III-4, 99;
IV-11, 202; IV-30, 500; IV-30,
513; IV-30, 547; V-2, 84-85;
VII-13, 161; VII-14, 274; VIII-
3, 50; X-4, 43; XI-3, 58; XI-11,
220; XI-16, 295; XI-18, 339; XI-
37, 859; XI-38, 873; XII-3, 21;
XII-3, 73; XII-4, 103; XII-4,
121; XII-25, 469; XII-29, 521;
XII-29, 533; XII-39, 658; XII-

- 60, 990; XII-76, 1285; XII-77, 1292)
a+ı (III-4, 58)
a+ın (IV-30, 530; XII-31, 567)
a+iñ (IV-4, 33; XI-17, 314; XI-35, 801; XII-29, 525)
a+ınıñ (XI-24, 504)
a+qa (V-4, 117; VIII-3, 51; XII-29, 527)
a+lar (IV-24, 383; IV-24, 391)
a+pen (XI-24, 488)
a+şa (XII-4, 104)
a+tan (XII-25, 475)
a+tay (XI-19, 360; XII-71, 1203)
a+tı (IV-1, 2; VII-16, 307; IX-7, 232; XI-42, 943)
a+tın (XII-47, 727)
- at⁻¹: 1. atmak
a-adı (XII-31, 570)
2. silah vb. bir aletle vurmak
a-a (IV-27, 434)
a-ar (VII-14, 268)
a-qan (IV-29, 486; IV-30, 543; IX-6, 121; XI-31, 717; XII-3, 717)
a-pa (IV-6, 117)
a-paq (XII-45, 714)
a-sa (VII-13, 209)
a-sañ (IV-25, 412)
a-sın (XII-45, 709)
a-tım (III-4, 128)
3. keyif verici madde kullanmak
a. (XII-50, 801)
a-paganıñ (XII-50, 806)
a-pasañ (XII-50, 807)
a-sa (XII-31, 568)
- at⁻²: doğmak (gün)
a-qan (III-4, 56)
a-pas (XII-48, 752)
- ata: 1. soy, ecdat
a. (I-3, 44; I-4, 82; V-1, 18; XI-30, 687; XII-55, 886)
a+dan (IV-26, 424)
a+dan (XII-57, 908; XII-69, 1127)
a+mđı (X-2, 17)
- a+ñdı (XI-20, 397)
a+nıñ (IV-6, 88; IV-6, 93)
a+ñnan (IV-11, 177)
a+ñmiñ (XI-20, 398)
a+sı (IV-28, 443; VII-13, 157)
a+sın (XI-25, 558)
2. baba
a. (X-3, 27; X-3, 31; XII-8, 195; XII-22, 365; XII-34, 614; XII-40, 664)
a+dan (IV-26, 424; IV-28, 465; V-1, 6; VII-1, 5; VII-1, 8; VII-3, 28; X-3, 23; XI-36, 836-837; XII-79, 1309)
a+ga (XII-30, 546)
a+mız (II-3, 36)
a+ñ (VII-16, 321)
a+nıñ (IV-24, 394; IV-26, 427; IV-27, 436)
a+ñmiñ (XII-22, 424)
a+sı (VIII-3, 33)
3. büyüklere hitap ederken söylenen saygı sözü
a. (XII-1, 4; XII-1, 8; XII-49, 791)
- ataq: ün, şan, şöret
a+ım (VII-13, 176)
a+qa (IX-24, 522)
- atal-: adlandırılmak, ad verilmek
a-gan (XII-31, 564)
- atalı: soylu
a+dan (XI-33, 777)
- atan: iri bir deve türü
a. (II-3, 49; IV-11, 191; XI-4, 85; XI-5, 98; XI-11, 194; XI-34, 791; XI-42, 965)
a+dı (XI-10, 177)
- atan-: ad almak, ada sahip olmak
a-ar (VII-13, 191)
a-bassıñ (IX-3, 70)
a-bay (XII-10, 220)
a-dıñ (XI-29, 666)
a-gan (IX-7, 224)
a-ıp (XI-28, 618)
a-sañ (XII-24, 455)
a-uw (XII-10, 219)

atasız: soysuz a+dan (XI-33, 779)	a. (III-4, 51; IV-11, 210; IV-11, 227; IV-30, 523; IX-6, 137)
atayı: güçlü a. (IV-15, 289)	3. değerli, kıymetli a. (IV-30, 514; IV-30, 532)
äteke: kişi adı ä. (IX-7, 245)	4. çetin, güç a. (XI-21, 455)
atqar: verilen görevi yerine getirmek a-ıp (XII-12, 240)	5. sıkıntı veren, bunaltan a. (IV-5, 45; XII-80, 1328)
atşı: acı a. (VII-13, 215; XI-36, 816; XII-7, 180)	6. <i>awır tiyüw</i> ağırına gitmek a. (XII-22, 436)
attan-: ata binmek a-dım (VII-4, 45) a-dırar (XII-76, 1273) a-gan (XII-36, 625) a-ıp (IX-1, 15) a-sañ (IV-9, 154)	awır-: ağrımak, hasta olmak a-adı (XII-70, 1171) a-ar (XII-70, 1175) a-ıp (X-2, 11; X-2, 15; XI-24, 517) a-saq (XII-68, 1102)
aw ¹ : donun ya da pantolonun apış arasına gelen kısmı, ağ a+ı (XII-11, 231)	awıs-: değiştirmek a-ar (XII-22, 407)
aw ² : “hey” anlamında bir ünlem a. (IV-11, 203; IV-30, 490; VIII-2, 35-36; VIII-2, 38; VIII-2, 40; IX-7, 148; XI-20, 395; XI-20, 409; XI-20, 415; XI-22, 473; XII-33, 608; XI-49, 791)	awız: 1. ağız a. (XII-70, 1157) a+dağı (XI-24, 527) a+dan (XII-70, 1156) a+ı (XI-25, 552) a+ımdı (XII-7, 181) a+ına (IV-28, 461) a+ıña (XII-22, 407; XII-51, 828) a+ıñdağı (XI-24, 531) a+ıñdı (XI-26, 584; XII-7, 187) a+ıñnan (XI-25, 565; XII-48, 782)
aw-: göç etmek, yer değiştirmek a-ıp (XII-63, 1029; XII-63, 1034)	2. uç, kenar a+ına (III-4, 73) 3. söz, laf a. (IX-7, 192; XII-22, 394)
awa: hava a. (XII-24, 450)	4. <i>awızı tükti</i> kâfir a+ı (X-3, 27)
awdar-: devirmek a-ılmas (IV-30, 551)	5. <i>awzına qaraw</i> başkasının sözüne göre hareket etmek a+ına (I-5, 103) a+ıña (XI-20, 412)
awdır-: çevirmek a-ıp (III-4, 63)	6. <i>awzınan bal tamızuw</i> çok güzel konuşmak a+ınan (IX-7, 221)
awıl: köy, yurt a. (XI-16, 303; XI-23, 481; XII-2, 12) a+da (XI-16, 302) a+dağı (I-6, 118) a+dan (VII-13, 184) a+dıñ (VII-17, 326; XII-9, 207; XII-9, 211; XII-29, 530)	7. <i>awızı aytarga kelmew</i> söylemeye dili varmamak a+ım (XI-31, 744)
awır: 1. tartıda çok çeken, hafif karşıtı a. (XII-58, 962) 2. çok, sayısız	

8. *awzı paradan ketpew* rüşvet yemek
a+ı (XI-33, 772; XI-33, 780)
- awna-: bulanmak
a-gan (XII-68, 1097)
- awruw: ağrı sızı, hastalık
a. (IX-3, 60; XII-18, 294)
a+dan (X-5, 55)
a+sız (XII-23, 443)
- ay¹: 1. ay, kamer
a. (VII-12, 131; XI-4, 67)
a+da (XII-16, 278)
a+dan (XI-4, 68)
a+day (III-4, 133; IV-1, 10)
a+dı (II-1, 13)
a+ımday (V-2, 45)
a+men (XII-57, 921)
2. senenin on ikide biri
a. (IV-25, 401; XI-1, 30; XII-3, 58; XII-13, 250)
a+da (XI-30, 683)
a+dıñ (XII-22, 364)
- ay²: “hey” anlamında bir ünlem
a. (I-3, 30; IV-19, 332; XI-17, 313; XI-24, 482; XI-33, 762)
- aya-: acımak; esirgemek
a-gan (VII-10, 106)
a-man (IV-6, 130; IV-6, 133; IV-8, 145; IV-8, 147)
a-p (I-7, 129; X-2, 14)
a-y (VII-10, 108)
a-yın (XII-7, 183)
a-ymın (XII-69, 1128)
- ayaq¹: 1. ayak
a. (I-2, 29; VIII-3, 40; XI-20, 402; XII-1, 3; XII-48, 760; XII-48, 771; XII-66, 1054; XII-70, 1150; XII-70, 1171)
a+ı (I-2, 27)
a+ım (V-3, 89; XII-47, 733)
a+ın (XII-6, 158)
a+iñ (IX-7, 162; XII-19, 306)
a+iña (XII-48, 765)
a+iñnan (XII-25, 477)
a+ıtı (XII-43, 698)
2. *mec.* toplumun alt tabakası
a+iñ (XI-11, 198)
3. *ayaqqa saluw* eziyet etmek
a+qa (XII-58, 973)
- ayaq²: kâse, tabak; kadeh
a. (IV-20, 343; XI-10, 178; XII-50, 802)
a+ın (XII-56, 902)
a+pen (XI-42, 960)
- ayaqtı: ayağı olan, ayaklı
a. (XII-49, 798)
a+m (XI-17, 315)
- ayal: vakit, zaman
a. (V-3, 92)
- ayan-: isteksiz, gönülsüz çalışmak
a-bay (XII-6, 175)
- ayawlı: değerli, kıymetli (eş)
a+iñ (XI-1, 15)
- ayaz: ayaz
a. (VII-8, 83)
a+da (VII-20, 358)
a+dı (XI-1, 32)
- aybalta: bir balta çeşidi
a+sın (XI-42, 941)
- aybar: heybetli
a. (IV-6, 92)
- ayda-: hayvanı önüne katıp bir yere götürmek
a-p (IV-30, 490; XI-4, 91)
a-sa (II-1, 5; XII-10, 218)
a-sam (XII-69, 1116)
- aydın: açık, parlak, nur
a. (I-4, 79; IV-6, 101; XI-39, 883; XII-36, 627)
a+dı (IV-11, 216; XII-57, 921)
a+ına (XI-10, 175)
- aygaq: dert
a. (IV-6, 121; IV-14, 279)
- aygayla-: nara atmak, bağırarak
a-p (VII-11, 111; IX-7, 170)
a-sqan (XII-19, 308)
- aygır: damızlık erkek at
a. (X-4, 43; XI-18, 335; XI-18, 338; XII-60, 990)
- ayıl: kolan
a+dıñ (IV-14, 281; XI-16, 294)
- ayıp: suç, hata, kusur

- a. (XII-23, 449)
a+ı (XII-8, 192)
a+ın (I-7, 136)
ayına: her ay, ayda bir
a. (XII-51, 833)
ayında: her ay, ayda bir
a. (XII-51, 818)
ayıpta-: suçalamak
a-ma (XII-22, 392)
ayır: 1. bir cins deve
a+dan (IV-20, 335)
2. bir cins mızrak
a. (IV-30, 567)
ayır-: ayırmak, bölmek
a-ıp (XI-36, 829)
a-mas (XII-20, 328)
ayqas-: çekişmek
a-ıp (IV-6, 115)
ayqayla-: bağırmaq
a-sam (XII-7, 180)
ayla¹: hile
a+sı (XI-15, 283)
ayla²: çare, çözüm
a. (VII-13, 197)
aymaq: çevre, etraf
a. (IV-21, 344)
a+ın (I-3, 33)
aynal-: 1. bir şeyin etrafında dönmek
a-ıp (V-2, 28)
2. değişmek
a-ar (XII-24, 450)
aynala: etraf, civar
a. (III-4, 36; XI-40, 892)
a+ñdı (IV-4, 31)
a+sın (XI-40, 890)
aynalayın: bir tür sevgi ifadesi
a. (III-4, 98)
ayrıl-: 1. doğru yoldan sapmak
a+diñ (I-3, 42)
2. bölünmek, ikiye ayrılmak
a-ıptı (XII-52, 842)
a-man (VII-6, 67)
3. kaybetmek, elden gitmek
a-sa (XI-36, 831)
4. terk etmek
a-adı (XII-39, 657)
a-ar (I-3, 44)
a-gan (XII-80, 1333)
a-ma (VII-22, 394)
a-masqa (XI-12, 234)
a-sa (IV-16, 307)
ayt-: demek, söylemek
a. (IV-30, 559; VIII-1, 5-6; VIII-1, 8-9-10; VIII-1, 12; XI-36, 812; XI-36, 814; XI-36, 816; XI-37, 857; XII-28, 518; XII-52, 852-853; XII-52, 855)
a-a (IX-4, 80; XI-10, 181; XI-17, 326; XII-22, 373; XII-53, 857)
a-adı (IV-30, 491; IV-30, 507)
a-amın (XI-17, 313)
a-amısıñ (XII-22, 424)
a-ar (I-5, 90; IX-3, 74; XI-29, 679; XI-36, 812)
a-arga (XI-31, 744)
a-arıñız (III-5, 149)
a-arsız (III-5, 148)
a-ayın (VII-22, 406; XI-26, 593; XI-37, 856; XII-25, 458; XII-29, 529; XII-52, 836)
a-ılmagan (IX-5, 99)
a-ılmas (XI-16, 309)
a-ıp (I-7, 143; III-5, 150; IX-7, 187; IX-7, 277; XI-26, 587; XI-30, 684; XII-31, 570; XII-31, 574; XII-66, 1071)
a-qan (IX-7, 215; XI-9, 156; XI-11, 226; XI-14, 261; XII-3, 88; XII-22, 402; XII-30, 547; XII-47, 728; XII-47, 742; XII-49, 791; XII-57, 909; XII-57, 940; XII-57, 942; XII-62, 1019; XII-68, 1110)
a-qanga (III-5, 153)
a-qanı (IV-10, 163; XI-22, 363; XII-25, 461; XII-54, 871; XII-63, 1027)
a-qanıma (I-3, 31)
a-qanıñız (XII-43, 697; XII-70, 1192)
a-qanmen (XII-70, 1187)
a-qannan (XI-13, 250)

- a-pa (IV-6, 119; IV-14, 277)
a-pagan (I-4, 70)
a-paganda (XII-22, 423)
a-pas (VII-10, 103)
a-pasam (I-3, 30; XII-3, 35)
a-pasına (XI-31, 704)
a-pay (XI-26, 587; XI-30, 684)
a-sa (IV-20, 340)
a-sam (XI-28, 629; XII-22, 394)
a-sañ (IV-7, 139; IV-7, 141; IV-15, 291; VIII-1, 9-10; XII-5, 135; XII-31, 552)
a-sana (XI-17, 325)
a-şı (IV-30, 506)
a-tı (IX-7, 279; IX-7, 286)
aytı-: 1. çekişmek (sözle)
a-ıp (I-5, 108)
2. sözleşmek
a-qan (XI-6, 114; XII-25, 462)
ayttır-: söz kesmek, nişanlanmak
a-sa (VII-12, 133)
a-sam (VII-13, 232)
ayuw: ayı
a. (IX-3, 67; XII-46, 721)
a+day (V-2, 37)
a+şa (XII-8, 205)
aywan: hayvan
a. (IV-12, 252)
az: çok olmayan, az
a. (IV-21, 357; VII-17, 325; IX-7, 222; X-3, 34; X-4, 44)
az-: yoldan çıkmak, sapıtmak
a-ar (XII-40, 675)
a-basqa (XI-1, 5)
a-gan (XII-9, 214; XII-40, 675)
a-ganın (XII-4, 114)
aza: yas
a. (XII-22, 367)
azamat: eline silah alıp halkı korumaya, ülke fethetmeye çalışan adam, gönüllü asker
a. (II-2, 31)
a+tar (VII-16, 306)
azan: ezan
a. (XI-36, 813)
azap: azap, eziyet
a. (V-4, 111)
azatkerde: azat edilen, serbest bırakılan
a. (XI-20, 420)
azban: kısırlaştırılmış at
a+ga (VII-6, 59)
azgın: yoldan çıkmış olan kimse, sapkın
a. (I-4, 81)
azıq: yiyecek, gıda
a+ı (XII-39, 663)
azıraq: azıcık
a. (XII-28, 517)
azuw: azı dişi
a+ı (II-1, 11; IX-1, 10)
a+lı (VII-12, 120; XI-34, 795)
a+lım (XI-17, 319)
a+ın (VIII-3, 43)
Ä
äbden: bütünüyle, hepten, tamamen
ä. (XII-68, 1108)
äbsi: hepsi
ä+nde (IV-11, 235)
âdet: âdet
ä+i (XII-31, 571)
âdil: âdil
a. (VII-20, 363; VII-20, 368; IX-7, 195)
âdildik: âdillik, âdil olma durumu
ä+pen (XI-29, 672)
äke: baba
ä+li (XI-7, 119; XI-7, 127)
ä+si (VII-2, 23)
ä+sin (XII-42, 687)
ä+siz (XI-7, 120)
äl: güç, kuvvet, hâl
ä+im (XII-22, 426; XII-72, 1230)
ä+siz (VII-3, 34)
älbet: görünüş
ä+i (VII-13, 235)
älem: âlem, dünya
ä. (IX-7, 174)
ä+di (XI-43, 984)
ä+ge (IV-6, 110; IX-7, 175)
ä+nen (XII-3, 94)
älgı: az önceki

- ä. (IV-30, 572)
 äli: daha da, bundan sonra da
 ä. (IX-7, 259)
 ä+iñ (XII-73, 1240)
 älpeşte-: nazlı büyümek
 a-gen (VII-13, 160)
 ämir: emir, buyruk
 ä+iñ (V-1, 1)
 ändigen: okun bir türü
 ä. (VII-14, 265)
 äne: işte
 ä. (IX-2, 36)
 äñgime: 1. hikaye
 ä+ge (IX-5, 90)
 2. söz
 ä+sin (XII-22, 415)
 äñşeyin: öylesine
 ä. (VIII-2, 21)
 är: her
 ä. (IV-7, 143; XII-20, 319; XII-22, 380; XII-25, 460; XII-31, 560; XII-72, 1223)
 ärbir: her, her bir
 ä. (I-5, 95; IX-7, 149; XII-25, 473; XII-36, 626)
 ärdayım: her zaman
 ä. (IV-7, 143)
 äreke: isyan
 ä. (VII-22, 399)
 äreñ: zorla
 ä. (XII-66, 1070)
 äri: eskiden, önceden
 ä. (IV-22, 362)
 ä+den (XII-3, 29)
 ärine: elbette
 ä. (XII-69, 1131)
 ärkim: herkes
 ä. (VII-5, 56; VII-22, 401; XII-23, 448)
 ä+di (XII-26, 487; XII-60, 993)
 ä+ge (XII-28, 513)
 ä+menen (I-7, 147)
 ä+nen (XII-70, 1083)
 äsker: asker, ordu
 ä. (IX-7, 230; XII-55, 889)
 ä+i (IX-7, 177)
 ä+di (IX-7, 225)
 äwel: evvel, ilk
 ä. (IX-4, 79; XII-22, 401; XII-48, 757)
 ä+den (V-2, 60)
 äwliye: evliya
 ä+dey (XI-30, 690)
 äy: “hey” anlamında bir ünlem
 ä. (IX-3, 68)
 äyel: hanım, eş
 ä. (XII-12, 231; XII-27, 495; XII-30, 535; XII-30, 543; XII-30, 547; XII-55, 895; XII-77, 1294)
 ä+ge (XII-30, 548)
 ä+iñ (IV-11, 186; XII-30, 544)
 äytse de: yine de, buna rağmen
 ä. (III-4, 44)
 äzil: şaka
 ä. (XII-20, 346; XII-66, 1071)
 ä+den (XII-20, 318)
 äzir: şimdi
 ä. (VII-16, 319)
 äziz: değerli
 ä. (I-5, 90)
 äzizlen-: saygı göstermek, değer verilmek
 ä-gen (IV-4, 39)
- B**
- baba: 1. baba
 b+ñ (XI-1, 27)
 2. ata
 b+ñdı (XI-30, 687)
 бага: değer, kıymet, paha
 b+sı (VII-13, 237)
 bagala-: değer vermek
 b-p (XI-16, 311)
 baganağı: deminki, az önceki
 b. (IV-23, 380)
 baganalı: kale gibi korunağı olan yer
 b. (XI-11, 190)
 baglan: semiz kuzu
 b. (XII-3, 44)
 baq: baht, talih
 b. (IX-7, 242)

- b+ı (VII-5, 57)
b+iñizga (XII-7, 185)
baq-: 1. hayvan bakmak, beslemek
b-ıp (XII-59, 975)
b-sın (XII-59, 974)
2. bakmak
b-pasın (XII-22, 421)
baqa: kurbağa
b+sı (II-3, 58)
baqirt-: bağırtmak
b-ıp (XI-10, 177)
baqıt: baht, talih, şans
b. (VII-2, 17)
b+ı (I-5, 94)
b+iñ (IX-7, 217)
bal¹: bal
b. (VII-7, 72; XII-3, 61)
bal²: fal
b+dağı (II-2, 22)
bala: 1. bebek, çocuk
b. (VII-13, 242)
b+ñ (X-1, 8)
2. erkek evlat
b+ña (X-3, 33)
b+sı (IV-26, 423)
3. hayvan yavrusu
b+sı (II-2, 25; IV-16, 304)
balala-: yavrulamak
b-p (IV-12, 259)
balalarım
balalı: çocuk sahibi olan kimse
b+nı (XII-33, 605)
balapan: kuş yavrusu
b. (I-1, 29)
bala-: bir şeye denk görmek, bir tutmak
b-r (XII-14, 253)
balasız: çocuğu, yavrusu olmayan
b. (XII-33, 604)
balıq: balık
b+ı (II-3, 57)
balqı-: parlamak
b-gan (XI-31, 713)
balpañ: *balpañ balpañ basuv* salına
salına yürümek
b. (IV-29, 471)
balta: balta
b. (III-4, 108)
baltala-: baltalamak
b-dı (X-5, 54)
b-sañ (VII-6, 67)
baltır: baldır
b. (VII-10, 102)
balwan: pehlivan
b+darmen (IV-6, 109)
b+ım (VII-13, 205)
baptan-: yetişmek
b-ıp (VII-13, 193)
bar: 1. var, mevcut
b. (IV-9, 155; VII-7, 70)
2. varlıklı
b+dan (XII-32, 575)
bar-: gitmek, ulaşmak, varmak
b-gan (I-7, 132)
b-ıp (IV-3, 26)
b-mañız (III-5, 144)
baraq: bir köpek türü
b+ım (VII-13, 187)
bäri: hepsi, bütünü, tamamı
b. (I-5, 87)
b+n (IV-16, 299)
b+mizden (XII-51, 816)
barlat-: var etmek, meydana getirmek
b-ıp (VII-13, 202)
barlıq: hep, bütün, tüm
b. (XII-70, 1176)
barmaq: parmak
b. (XII-27, 495)
b+ı (XI-1, 38)
barşa: bütün
b. (IX-7, 175)
barşında-: zaman geçmek
b-p (XI-5, 106)
bas: 1. baş, kafa
b+ın (V-1, 3)
b+iñdı (IV-4, 34)
2. ağaç, dağ vb. şeylerin tepesi
b+ın (I-3, 64)
b+ınan (II-2, 19)
bas-: 1. adımlamak, basmak
b+arga (V-3, 94)
b+uwga (XII-43, 698)
2. ezmek

- b+ıp (IX-4, 85)
3. dindirmek
b-paytın (VII-21, 386)
- basıl-: basılmak, dinmek, yatışmak
b+man (XII-3, 22)
b-may (V-4, 115)
- başqa: başka, farklı, diğer
b. (I-3, 36)
b+nı (XII-14, 254)
- başqır: Türk mitolojisinde insanı basan
albastı vb. kötü ruh
b+sıñ (VI-1, 6)
- başşı: idareci, yönetici
b. (XII-43, 694)
- basta-: 1. başlamak
b-ma (I-5, 111)
2. yönetmek, sevk ve idare etmek
b-dım (III-4, 126)
b-r (IV-17, 311)
- bastığı: baştaki, önceki
b+day (XII-70, 1168)
- bat-: 1. batmak, dibe çökmek
b-ar (IV-11, 194)
2. içine, ortasına düşmek
b-a (XI-9, 154)
3. saplanmak
b-qanın (XI-16, 294)
4. ay, güneş vb. ufkun altına inmek
b-qanı (XI-39, 882)
- bata: dua
b. (IX-7, 235)
- batır: 1. bahadır, kahraman
b. (II-3, 40)
b+diñ (V-1, 3)
b+larşa (VII-22, 407)
b+mın (VII-10, 103)
2. yürekli
b. (IV-24, 394)
- batırsın-: kahramanlık taslamak
b-gan (VII-9, 99)
- batırşılıq: kahramanlık
b. (IV-1, 11)
- batpa: bir kişi adı
b+day (XI-10, 188)
- batpagan
batpaq: bataklık, çamur
b. (IX-3, 63)
b+tı (XI-35, 800)
- batpan: bir ağırlık ölçüsü
b. (IX-4, 86)
- baw: bağ, ip
b. (III-4, 104)
b+lı (IV-11, 181)
- bawır: 1. göğüs
b+ınan (XII-33, 590)
2. dağda orta bölüm
b+ı (X-2, 9)
b+ınan (XI-41, 914)
- bawırsaq: mayalı hamurdan yapılan, yağda kızartılarak pişirilen bir tür yiyecek
b+ta (XII-68, 1101)
- bawluw: eğitim, terbiye
b+ı (IV-23, 369)
- bay: varlıklı, zengin
b. (I-5, 102)
b+da (XI-38, 869)
b+lardan (XI-40, 894)
b+ı (II-3, 52)
- bayığı: önceki
b+day (XI-5, 106)
- bayajan: zengin
b. (VII-17, 329)
- bäybişe: çok eşli erkeğin ilk hanımı
b+ler (XI-10, 173)
- bäyge: at yarışı
b+den (XII-25, 471)
- baygus: zavallı, çaresiz
b+tar (XI-8, 134)
- bayı-: zenginleşmek
b-gan (XII-52, 839)
- bayqa-: dikkat etmek, fark etmek, gözlemek
b. (VII-13, 171)
b-may (XII-47, 732)
- bayla-: 1. asmak, kuşanmak
b-gan (IV-30, 514)
2. bağlamak
b-ganı (III-4, 44)
b-maq (IV-10, 159)

- baylawlı: bağlı
b. (XII-71, 1203)
- baylıq: zenginlik
b. (XII-28, 508)
- bayraq: bayrak
b+qa (VII-6, 62)
- baysal: huzur
b. (XI-5, 103)
- baysaldı: huzurlu
b. (XI-11, 212)
- baytak: 1. engin, sonsuz, ucu bucağı olmayan
b. (V-3, 90)
2. belli bir etnik grup
b. (IV-1, 1)
- baytal: 2-4 yaş arası henüz yavrulamamış at
b+ga (V-2, 67)
- bayterek: çınar
b. (XII-5, 129)
- bäyterek: çınar
b. (XII-57, 930)
- bäytolla: Beytullah, Ka'be
b. (IV-11, 244)
- bazar: pazar
b+iñ (XI-10, 182)
b+dağı (XII-3, 68)
- beder: kumaş deseni
b. (XI-42, 969)
- beg: bey
b+lerdiñ (VII-13, 232)
b+lerim (VII-13, 228)
- bek¹: sert, sıkı, sağlam
b. (IV-6, 66; IV-25, 412)
- bek²: bey
b. (XI-20, 396)
- beker: boşuna, boş yere
b. (XI-14, 273)
- beki-: sertleşmek, sağlamlaşmak
b-p (VII-3, 38)
- bekire: mersin balığı
b. (V-2, 41)
- bel: 1. bedenın kemer bağlanan kısmı, b. (VII-3, 38)
b+in (III-4, 97)
2. dağ sırtı
b. (I-4, 77)
- belbew: belbağı, kuşak
b. (XII-26, 486)
- belbewsizden
- belbuwar: bel, bir şeyin orta kısmı
b+dan (IV-25, 415)
- belde: dağ sırtı
b. (XII-52, 841)
- beldik: kemer
b+i (XI-28, 626)
- belgi: işaret, iz
b. (XII-3, 53)
b+si (XI-36, 824)
- belgili: belli, bilinen, tanınmış
b. (II-2, 18)
- ber-: 1. vermek
b. (IV-6, 94)
b-gen (III-4, 41)
2. -a/-e zarf fiil ekiyle kullanılan bu yardımcı fiil, asıl fiile tezlik anlamı katar.
b. (I-7, 133; I-7, 136; XII-6, 178)
b-gen (XII-6, 177)
b-sem (XI-37, 857)
b-sin (XII-22, 420)
- berek: 1. kızılcı ağacının dalları
b+i (IV-6, 90)
2. verimli toprak
b+tiñ (IV-6, 97)
- bereke: 1. birlik, beraberlik
b. (VII-22, 396)
2. bolluk, bereket
b. (IX-7, 295)
- beren: 1. çelikten yapılmış zırh vb. savaş malzemeleri
b+di (IV-6, 80)
2. en sağlam çelik
b+niñ (XII-3, 68)
- beri: bu taraf, bu yan, beri
b. (IX-7, 178)
- berik: sağlam, sıkı, kuvvetli,
b. (IV-4, 31)
b+ke (IV-6, 73)
- berim: para
b. (XII-22, 408)
- beriş: meyve

- b. (IV-6, 91)
- bes: beş
- b. (IV-16, 305)
- besew: beş tane
- b+i (IX-7, 202)
- besik: beşik
- b+tegi (XI-3, 66)
- b+temin (XII-72, 1214)
- besinşi: beşinci
- b. (XI-1, 10)
- besti: beş yaşındaki at
- b. (XI-3, 60; XI-9, 144)
- bet: 1. yüz, çehre
- b. (IV-30, 502)
- b+in (III-4, 89)
2. taraf, yön
- b+ke (III-5, 144)
- betegeli: verimli
- b. (I-4, 77)
- beter: daha kötü
- b. (XI-37, 865)
- betpaq: susuz, çorak ova
- b+tiñ (VII-13, 152)
- beyişte: cennet
- b. (IX-7, 298)
- beynet: eziyet
- b. (I-3, 38)
- bez: kumaş, elbise
- b+di (XI-24, 528)
- bez-: bıkmak, usanmak
- b+gen (V-4, 119)
- bılay: böyle
- b. (XI-21, 454)
- bılğarı: deri
- b. (XI-42, 959)
- bılıq-: düzensiz, karmakarışık olmak
- b-qan (XII-31, 568)
- bıtırat-: dağıtmak
- b-ıp (VII-14, 268)
- bil-: 1. bilmek
- b-em (IV-22, 361)
2. haberdar olmak
- b-meysiñ (I-3, 30)
3. farkında olmak
- b-sin (I-6, 125)
4. öğrenmek
- b-eyim (III-3, 31)
5. sezmek
- b-dirmes (XI-12, 237)
- b-gizbeydi (XII-27, 500)
6. -a/-e zarf fiil ekiyle kullanılan
- bu yardımcı fiil, asıl fiile yeterlilik
- anlamı katar
- b-megen (I-6, 122-123)
- b-señ (XII-58, 969)
- bile-: bilemek
- b-di (VIII-3, 43)
- bilek¹: bilek
- b+in (III-4, 93)
- b+ke (VII-4, 44)
- bilek²: okun boyanan ağaç kısmı
- b. (IV-30, 516)
- bilgiş: bilgin, bilgili
- b+ke (XII-19, 300)
- bilim: bilgi, bilim
- b+i (XII-11, 226)
- bilimdi: bilgili, okumuş
- b. (VII-17, 324)
- bilimsiz: bilgisiz
- b. (XII-20, 392)
- bilte: fitil
- b. (III-4, 75)
- bir: 1. bir
- b. (IV-21, 351)
2. tek, eşsiz
- b. (XI-1, 2)
- biraq: ancak, fakat
- b. (XII-77, 1291)
- birawızdı: ağız birliği
- b. (XI-5, 107)
- biraz: az
- b. (IX-7, 270)
- birazıraq: azıcık
- b. (XII-3, 50)
- birdey: aynı, benzer
- (XII-55, 898)
- birew: 1. birisi
- b+di (I-5, 112)
2. bir tane
- b+i (IV-16, 308)
- birge: beraber, birlikte
- b. (IV-8, 146)

- birik-: birleşmek, bir araya gelmek
b-ip (X-4, 38)
- birinşi: birinci
b. (XI-1, 1)
- birjolata: bütünüyle, tamamen
b. (XII-43, 699)
- birlik: birlik, beraberlik
b+i (XII-57, 916)
b+iñnen (VII-22, 394)
b+te (VII-22, 395)
- bit⁻¹: 1. bitmek, tükenmek
b-er (XII-48, 762)
2. bitirmek, sonunu getirmek
b-em (IX-7, 244)
- bit⁻²: 1. yetişmek, büyümek
b-ken (IV-6, 82; IV-12, 248)
b-pey (IX-5, 106)
2. ortaya çıkmak
b-er (VII-5, 57)
- bitew: tam, tamamen
b. (IX-7, 190; XI-38, 870)
- bitim: uzlaşma, anlaşma
b. (IX-4, 87)
- biy: bey
b. (II-1, 10)
b+di (VII-13, 172)
b+ımız (IV-11, 207)
- biydayıq: kırlangıç
b+tan (IV-23, 370)
- biye: kısrak
b. (IV-11, 202)
b+niñ (VII-7, 72)
- biygazı: kişi adı
b. (IV-30, 494)
- biyik: yüksek
b. (II-2, 18; XI-15, 274)
b+ti (VIII-1, 9)
- biykeş: genç kızlara hitap ederken
söylenen bir söz
b+iñ (XI-1, 44)
- biyle-: yönetmek, idare etmek
b-gen (XII-60, 992)
b-p (III-3, 35)
- biylik: beylik, hakimiyet, idare
b+i (IX-7, 195)
b+ti (XII-43, 695)
- biymağına: anlamsız
b. (XII-23, 447)
- biz: I. çokluk şahıs zamiri; biz
b+diñ (I-1, 20)
b+ge (XI-36, 827)
b+im (III-5, 144)
- boq: dışkı
b+pen (XII-66, 1055)
- boqtas-: küfürleşip
b-ıp (XII-66, 1055)
- bol-: 1. meydana gelmek, ortaya
çıkmak
b-ıp (I-2, 28)
2. bulunmak, mevcut olmak
b-masa (I-4, 78)
3. edinmek
b-ar (IV-2, 13)
4. bir durumdan başka bir
duruma geçmek
b-ar (IV-6, 92)
b-gan (IV-29, 480)
5. bir şey, birinin mülkiyetine
geçmek
b-magan (IV-12, 247)
6. sürdürmek, yürütmek
b-ganda (IV-21, 354)
7. bir görev, makam, san veya
nitelik kazanmak
b-sa (IX-5, 98)
8. yetişmek, olgunlaşmak
b-gan (II-3, 49)
- bolat: çelik
b. (IV-6, 104)
b+sız (III-3, 32)
b+tiñ (VII-20, 361)
- bolıs-: yardımlaşmak
b-qan (IX-7, 194)
- bopsa: tehdit
b+ga (IV-30, 572)
- bor: kül
b. (XII-72, 1229)
- bos: boş
b. (XI-41, 936)
- bosaga: kapı
b+sın (XII-35, 618)
- bosan-: kurtulmak

- b-bas (XI-33, 780)
- bosat-: serbest bırakmak
b-pasañ (X-1, 7)
- bosqa: boşuna, boş yere
b+qa (IX-4, 76)
- bostan: dal, budak
b+ı (IV-6, 96)
- botaqan: kişi adı
b+dı (X-1, 1)
- botaqözdi: deve gözlü
b. (VII-21, 376)
- botala-: (deve) yavrulamak
b-gan (VII-13, 217)
- bottaşıq: deve yavrusu
b+ı (II-3, 55)
- boy¹: 1. beden, vücut
b+da (XII-48, 750)
2. uzunluk
b+ı (XI-24, 537)
- boy²: kıyı, kenar
b+ınan (VIII-3, 28)
b+ında (III-1, 17)
- boyjetken: genç kız
b. (VII-21, 376)
- boyla-: (su) bir nesnenin boyuna kadar yükselmek
b-p (XII-66, 1058)
- boz: 1. açık toprak rengi, boz
b. (II-3, 56; VII-13, 217)
2. sürülmemiş toprak
b. (I-4, 69)
- bozbala: delikanlı
b. (XII-57, 913)
b+men (III-4, 121)
- bozda-: (deve) bağırarak
b-p (VII-13, 216)
- bödene: bildircin
b+dey (XI-26, 599)
- bögel-: beklemek, duraksamak
b-er (VII-20, 367)
b-ip (IX-3, 62)
- bökse: kalça
b+ñ (XII-61, 1012)
- bökter-: eyerin arkasına bir şey bağlamak
b-ip (VII-5, 52)
- bölek: ayrı olarak, kendi başına
b. (VII-13, 177)
- böl-: 1. bölmek, ikiye ayırmak
b-ip (IX-7, 243)
b-inip (IX-7, 247)
2. ara vermek
b-genmin (V-4, 113)
3. araya girmek
b-er (XII-29, 528)
- bölis: paylaşım
b+ke (XI-29, 662)
- böri: kurt
b+ge (XI-16, 301)
b+ler (IV-16, 302)
- börük: av hayvanının derisinden dikilen baş giyimi
b. (IV-30, 560)
- böz: bez
b. (XI-16, 307)
b+iñe (XI-9, 159)
- bu: bu
b. (II-3, 36; IV-11, 231)
b+gan (XI-32, 760)
- budıray-: kırışmak
b-gan (II-1, 1)
- bugaq: gerdan
b. (VII-12, 135)
- bugana: köprücük kemiği
b. (VII-3, 38)
- bugaw: bukağı, kıskaç
b+da (V-3, 89)
- bugı: geyik
b+nı (VII-13, 208)
- buq-: gizlenmek
b-ip (XII-57, 933)
- buqa: boğa
b+day (VII-13, 201)
- bul: bul
b. (I-4, 68; IX-3, 50)
- bula-: çok çalışmak, emek vermek
b-sa (VII-9, 96)
- bulaq: pıanr
b. (XI-11, 206)
b+tan (XII-49, 786)
- bulama: bir tür yemek
b. (XII-4, 107)

bulan: bir tür geyik b. (III-4, 80; IV-22, 359)	b+ındım (XII-61, 1003)
bulañda-: hür yetişmek b-p (VII-8, 87)	b+ıp (II-3, 43)
bulañdat-: nazlandırmak b-qan (XI-26, 573)	buwın: boğum, eklem b+ınan (III-4, 67)
bulay: böyle b. (VII-2, 22)	buwırşın: genç deve b+day (XI-22, 466)
bulbul: bülbül b. (XII-47, 733)	buwlat-: buğulatmak b-qan (XII-42, 941)
buldı: <i>buldı etiw</i> satıp para kazanmak b. (IV-4, 33)	buwra: erkek deve; buğra b. (IX-1, 13)
bult: bulut b. (IV-6, 47)	b+sıñ (IV-11, 191)
b+qa (IV-11, 231)	buwrıl: kır (at donu) b. (V-2, 67)
b+tan: (VII-12, 131)	buwsan-: terlemek b-sa (VII-7, 75)
bulut: bulut b. (II-1, 13)	buyır-: buyurmak, emretmek b-dı (XI-29, 663)
bur-: dönmek, yönünü değiştirmek b-ırılıp (III-5, 155)	buz: buz b. (IV-22, 358)
b-mas (XII-20, 326)	buz-: 1. tahrip etmek b-ar (IV-16, 298)
burala: kıvrılarak yetişmek b. (IX-2, 31)	2. bölmek, parçalamak b-may (IV-22, 359)
burın: önce b. (XI-20, 393)	3. bozguna uğratmak, yenmek b-gan (IV-30, 510)
b+gı (XII-15, 272)	buzaqı: câni, acımasız b. (XII-23, 444)
b+gını (I-7, 134)	buzaw: buzağı b. (XI-25, 553)
burıstıq: yanlışlık b+ın (XII-22, 392)	b+day (II-3, 55)
burış: köşe b+ınday (III-3, 30)	bügilt-: baş eğdirmek b-ıp (VII-14, 256)
burqan: fırtına, boran b. (XI-22, 464)	bügin: bugün b. (X-1, 7)
burqar: sis b. (VII-19, 349)	bük-: bükmek b-ıp (IV-28, 458)
but: bacak b+ın (III-1, 3)	b-ilip (XI-27, 609)
b+iñdağı (XI-24, 528)	bükşiy-: eğilmke, bükülmek b-se (XII-48, 763)
buta: çalı çırpı b. (II-1, 11)	büldirge: kamçı sapı b+si (III-4, 80)
butaq: dal, budak b+pın (VII-6, 66)	büldirgen: çilek b. (VII-14, 271)
buw: buğu, buhar b. (VII-19, 349)	bül-: dağılmak, harap olmak b-erde (IV-29, 476)
buw-: bağlayıp koymak, gerdirmek b+gan (XII-18, 296)	b-dirgen (IV-30, 542)

b-gende (V-2, 70)
bülük: baş kaldırı, isyan
b. (V-1, 2)
bülk: bülk etüw kıpırdamak
b. (XI-12, 238)
bürkenşek: başlık
b. (VII-13, 222)
bürkit: kartal
b. (IV-17, 316)
b+ten (IV-23, 368)
bütün: bütün, eksiksiz
b. (IV-30, 550)
büyi: örümcek
b. (XII-21, 353)
büyir: böğür
b+den
büytip: böylece
b. (XII-33, 608)

D
dabıl: davul
d. (VII-13, 155)
dağı: da, de, dahi
d. (IV-28, 449)
daq: tek
d. (XII-54, 874)
dal: şaşkın
d. (XII-74, 1251)
däl: tam
d. (X-1, 7)
dala: bozkır
d+da (IV-26, 421)
däm: tat, lezzet
d. (VII-7, 73)
dañ: şan, şöhrät, ün
d. (IX-7, 175)
dana: bilge
d. (XII-20, 329)
dänikke: alışkanlık
d+sin (IX-1, 6)
dañq: şan, şöhrät
d+ı (XII-3, 99)
d+ım (XII-3, 32)
däreje: mertebe
d+ñdi (IV-6, 89)
dariya: deniz, nehir

d. (II-2, 28)
d+niñ (VIII-3, 30)
dariyga: “yazık, yazık ki” anlamında bir
ünlem
d. (XII-32, 585)
darqan: cömert
d. (XII-15, 262)
dastan: destan
d. (XII-22, 434)
daw: kavgä, tartışma
d. (XII-3, 93; XI-20, 417)
däw: dev
d. (XII-2, 15)
d+di (XII-23, 442)
dawa: çare, devâ
d. (XII-63, 1031)
d+sız (XII-66, 1080)
dawger: kavgacı
d. (VII-20, 369)
dawıl: fırtına, boran
d. (X-2, 9)
dawıs: ses
d+ (VII-13, 211)
d+tı (IX-7, 198)
däwit: kişi
d+tiñ (XII-78, 1302)
däwlet: 1. zenginlik, mal mülk
d+i (I-5, 96)
2. talih
d. (XI-40, 912)
d+i (XI-29, 642)
dawlı: davalı
d. (X-1, 3)
däwren: zaman, çağ
d. (V-2, 86)
dayar: hazır
d. (X-4, 48)
däyim: sürekli, her zaman
d. (XI-24, 535)
de-: 1. demek, söylemek
d-gende (V-2, 33)
d-geysiz (III-5, 152)
d-se (I-5, 101)
2. farz etmek, öyle saymak
d-gen (IV-13, 271)
d-me (I-5, 86)

d-p (II-2, 20; IV-28, 445)	d+ım (III-2, 24)
degbir: sabır	dostıq: arkadaşlık, dostluk
d. (VIII-2, 25)	d. (XII-58, 971)
degdar: asil	d+tıñ (XII-25, 463)
d. (XII-22, 361)	doyrıla-: kamçılamaq
degenmen: ancak, nitekim	d-p (IX-1, 16)
d. (XII-20, 335)	dömpeş: yer adı
dem: nefes. <i>dem tartuw</i> keskinleşmek	d. (IX-7, 271)
d. (II-2, 23)	duga: dua
d+inen (VII-13, 243)	d. (XII-20, 338)
den: vücut, ten	durıs: doğru, dürüst
d. (XII-6, 164)	d+qa (I-7, 139)
dene: vücut, ten	durıstıq: doğruluk
d+nde (XII-64, 1046)	d+ın (XII-22, 393)
d+ñniñ (XII-18, 294)	duspan: düşman
der: vaktinde, zamanında	d. (I-3, 50)
d. (XII-80, 1322)	d+dan (IV-18, 324)
dert: dert, hastalık	d+niñ (I-5, 92)
d. (XII-69, 1169)	duşman: düşman
destir: gelenek	d+ga (XI-42, 982)
d+ge (IV-11, 184)	duşpan: düşman
deyin: kadar, değın	d+ıña (IV-7, 143)
d. (XII-35, 621)	d+men (VII-3, 39)
din: din	d+nan (VII-4, 41)
d. (III-3, 28)	duwadaq: karatavuk
diydar: yüz, çehre	d. (I-6, 116)
d+ın (XI-42, 980)	duwan: bölge, yer
dop: top	d. (XII-31, 554)
d+ı (XII-10, 217)	duwla-: bağırmaq, haykırmak
dolı: sınırlı, öfkeli	d-p (XII-15, 263)
d. (XII-2, 9)	d-tqan (IX-6, 116)
domala-: yuvarlamak	duwlıga: miğfer, tolga
d-ydı (XII-10, 218)	d. (III-4, 134)
dombay: yabani eşek	d+lı (IV-2, 16)
d. (IV-28, 454)	d+mnıñ (IV-1, 9)
dombıra: Kazak halkının millî müzik aleti	dübir: patırtı
d. (XII-3, 27)	d. (IV-19, 331)
doñgalaq: tekerlek	düldil: <i>mec.</i> hızlı
d. (XI-4, 79)	d. (XII-47, 733)
doñız: <i>mec.</i> edepsiz, görgüsüz	düniya: dünya, âlem
d+ıñ (IX-1, 27)	d. (XII-75, 1254)
dos: arkadaş, dost	düniye: 1. dünya, âlem
d. (IX-5, 105; XI-6, 109)	d. (III-4, 53)
d+ıñ (XII-78, 1299)	d+niñ (IX-3, 65)
dost: arkadaş, dost	2. ömür
	d. (XII-3, 23)

d+si (XII-5, 146)
3. mal, mülk
d. (XII-22, 409)
dür: mercan, inci
d+men (XII-57, 923)

E

ebelek: deve elması, çakır diken
e. (I-1, 13)
edige: kişi adı
e+den (IX-5, 91)
eger: eğer, şayet
e. (XII-3, 45)
egewle-: bilemek, eğelemek
e-gen (IV-6, 104)
egewli: eğlenmiş, bilenmiş
e. (IV-28, 455)
egil-: eğilmek
e-se (III-1, 15)
egin: ekin
e+di (VII-22, 400)
egiz: ikiz
e+ge (XI-18, 351)
ejelden: eskiden, ezelden
e. (XI-32, 756)
ejelgi: eski
e. (XI-6, 109)
ekew: ikisi
e. (IV-23, 371)
e+in (IX-2, 37)
eki: iki
e. (II-1, 1; III-3, 34)
ekinşi: ikinci
e. (XI-1, 3)
ekpetti: karakterli
e. (XI-10, 189)
el¹: 1. halk, millet
e+di (I-5, 6)
e+im (V-1, 13)
2. memleket, yurt
e. (VII-1, 1)
e+den (IV-15, 293)
el²: el
e+den (XII-48, 777)
elbeñ: telaşlı koşuşturma
e. (I-1, 12)

eldet-: birlik olmak
e-er (XII-3, 47)
eldik: birlik, beraberlik
e+i (XI-28, 624)
eleñ: *eleñ etüw* korkmak
e. (XII-74, 1244)
eleste-: göz önünde canlanmak
e-r (IX-7, 267)
elewre-: hiddetlenmek
e-p (I-3, 37)
elewsiz: önemsiz
e. (XII-70, 1192)
elgezek: söz dinleyen
e+i (XII-28, 511)
elik-: özenmek
e-peysiñ (XII-66, 1082)
elşi: elçi
e+ge (XII-22, 383)
elüw: elli
e. (XII-22, 383)
e+de (XII-72, 1223)
e+ge (XII-8, 193)
em: çare, deva
e. (IX-7, 215; XII-69, 1169)
em-: emmek
e-gen (XII-33, 590; XII-72, 1218)
emen: meşe ağacı
e. (IV-25, 408)
e+dey (IX-2, 31)
emes: “imek” fiilinin olumsuz şekli;
değil
e. (V-1, 6)
e+siñ (VI-1, 5)
emey: değil
e. (XI-14, 254)
emizdikte-: emzirmek
e-gen (XI-15, 285)
emşek: meme
e+in (XI-1, 35)
e+tegi (XI-15, 287)
en: geniş, sınırsız
e. (VII-13, 152)
en-: içine girmek, geçmek
e-e (XII-80, 1321)
eñbek: emek, çaba

e+i (XI-31, 753)	erik-: canı sıkılmak
e+siz (XII-27, 501)	e-kende (IV-28, 462)
endi: 1. şimdi	erin: dudak
e. (I-3, 67; IX-5, 95)	e+di (VII-12, 121)
2. artık, bundan sonra	e+ine (XII-3, 61)
e. (I-7, 141; IV-11, 205)	erinşek: üşengeç
ene: 1. anne	e+ke (XII-28, 518)
e. (XII-8, 195)	erke: nazlı
2. yavrusu olan dışı hayvan	e. (IV-5, 44)
e+ni (IV-25, 410)	erkek: erkek
eñiret-: inletmek	e+i (XI-33, 769)
e-ip (VI-1, 3)	erkin: hür, özgür
eñis: geniş yer, ova	e. (VII-21, 380)
e+i (III-4, 100)	erlik: kahramanlık, yiğitlik
eñkey-: eğilmek, iki büküm olmak	e+i (VIII-1, 4)
e-ip (I-1, 17)	e+imdi (V-2, 36)
e-ten (XII-1, 7)	e+ti (VIII-1, 10)
eñsegey: uzun	erte: erken
e. (V-2, 20)	e. (XII-28, 516)
eñse ¹ : ense	ertegi: masal
e+mnen (VII-6, 65)	e+ge (IX-5, 92)
eñse ² : uzunluk	erteñ: gelecekte
e+si (XI-4, 73)	e. (X-1, 8)
epti: becerikli, işe yatkın	e+gi (V-2, 26)
e. (XII-22, 412)	ertte-: eyerlemek
er: 1. kahraman	e-p (XI-19, 360)
e. (III-2, 22)	erüw: göç yolu üzerinde dinlenmek
e+diñ (IV-15, 289)	e+de (XII-46, 720)
e+ler (III-4, 43)	es: akıl, hafıza <i>esten ketpew</i> unutmamak
2. erkek	e+imde (V-2, 52)
e+men (XII-22, 426)	e+inen (XII-20, 314)
3. koca	e+ten (V-2, 64)
e+i (XII-12, 241)	es-: esmek
er-: peşinden gitmek	e-er (IV-13, 266)
e-ip (XI-1, 5; XII-7, 182)	esaqay: kişi adı
ereges: kavga, çekişme, tartışma	e. (III-3, 34)
e. (XI-21, 458)	esep: hesap
ereges-: kavga etmek, çekişmek	e+ine (VII-13, 227)
e-ip (I-7, 137)	esen: sağ salim, esen
e-ken (VII-3, 39)	e. (XI-11, 209)
ereñ: özel	e+de (IV-6, 74)
e. (III-4, 94)	esendik: sağlık, esenlik
erenşi: kişi adı	e+te (IV-6, 105)
e. (XI-42, 946)	esepte-: hesaplamak
erik: erk, irade	e-p (XII-66, 1074)
e. (XII-69, 1119)	eseptewli: sayılı

- e. (XII-66, 1073)
- eserlen-: ahmaklık etmek
e-ip (XII-75, 1263)
- esik: kapı
e+iñde (VI-1, 10)
e+ke (IX-2, 43)
e+tegi (IX-3, 56)
- esil: “ne yazık ki, yazık” anlamında kullanılan bir ünlem
e. (V-2, 22; V-4, 110)
- esil-: acımak
e-ip (XI-17, 325)
- esirik: sarhoş
e. (XII-31, 566)
- esirt-: kendinden geçirmek
e-ken (V-2, 21)
- esker-: dikkate almak
e-meydi (XII-70, 1141)
- eski: eski
e. (XII-70, 1178)
- espeli: hızlı, yüğrük
e. (XI-5, 98)
- esterbek: kişi adı
e. (XI-29, 639)
- esterek: kişi adı
e. (IV-30, 503)
- esti: akıllı, bilge
e. (I-5, 86)
- esti-: duymak, işitmek
e-gen (XII-20, 315)
e-megen (XII-54, 870)
- estirtüw: ölüm haberini duyurma
e. (IX-7, 142)
- eş: hiç, hiçbir
e. (X-2, 19; XII-47, 732)
- eşbir: hiçbir
e. (XII-54, 868)
- eşqaysısı: hiçbir
e. (IV-30, 572)
- eşki: keçi
e. (XI-3, 62)
e+lerdi (XII-33, 597)
- eşkim: hiç kimse
e+menen (I-7, 127)
e+niñ (XII-75, 1259)
- et: 1. can
e. (X-2, 16)
2. et
e+i (VII-12, 124)
e+imdi (XII-22, 370)
- et-: etmek, kılmak, yapmak
e-er (IV-7, 138)
e-ken (IV-12, 224)
e-kenniñ (XII-3, 54)
e-pes (IV-15, 292)
e-se (IV-4, 30)
- etek: kıyafetin alt kısmı
e. (XI-32, 755)
e+i (XII-35, 810)
e+ten (VIII-2, 19)
- etektep: çokça, bolca
e. (IV-11, 172)
- etik: çizme
e. (III-4, 103)
- ey: seslenme ünlemi
e. (IX-4, 75)
- F
- fıygıl: düşünce, fikir
f+iñ (IV-19, 334)
- G
- gadil: âdil
g. (IV-17, 313)
g+ge (XI-42, 975)
- gadildik: adalet
g+in (XI-42, 975)
- galam: âlem, dünya
a+ga (IV-17, 322)
- galım: âlim
g. (IV-11, 235)
- gana: sadece, yalnızca
g. (XI-12, 238)
- garip: garip, zavallı, biçare
g. (I-4, 68)
- gaşıqtıq: aşık olma
g. (XII-69, 1121)
- gawhar: mücevher
g. (VII-13, 237)
g+day (XII-20, 328)
- gaybat: gıybet
g. (XII-31, 570)

gazireyl: azrail
g. (IV-11, 240; VII-10, 109)
gaziyz: aziz
g. (XII-61, 1005)
gaziyzle-: hürmet etmek, saygı
göstermek
g-gen (IV-5, 46)
gılım: ilim
g. (XII-20, 340)
g+ım (I-5, 110)
gıybadat: ibadet
g. (XII-79, 1312)
goy: söz sonunda “ya” anlamında
kullanılan bir edat
g. (XII-34, 613)
gumır: ömür
g+ı (IV-21, 357)
gusman: kişi adı
g. (III-3, 27)
gül: çiçek
g. (XII-36, 628)

H

här: her
h. (IV-11, 192)
härbir: her bir
h. (IV-16, 309)
häş: hiç
h. (IV-25, 402)
hayır: karşılık beklemeden yapılan
yardım
h. (V-2, 78)
hayırsız: hayrı olmayan
h. (XI-35, 803)
heş: hiç
h. (XI-17, 328)
hämmätli: merhametli
h. (XII-35, 807)
hämmätsiz: acımasız, merhametsiz
h. (XI-14, 272)

X

xabar: haber
x+dı (IX-7, 227)
xaj: hac
x. (IV-11, 163)

xaq¹: Tanrı
x+qa (IV-8, 152)
x+tuñ (XI-11, 196)
xaq²: hak
x+ı (XI-21, 451)
x+ın (XII-1, 6)
xalıq: belli bir idare altında yaşayan
insanlar, topluluk; halk
x. (VII-12, 117)
x+iñ (I-3, 32)
x+qa (VII-13, 190)
x+tı (IV-11, 177)
xal: hâl, durum
x+iñ (XII-43, 698)
xan: han, hükümdar
x. (I-3, 30)
x+dar (IV-30, 549)
x+ım (V-2, 35)
xandıq: hanlık
x. (I-3, 42)
xanışa: han kızı, prensen
x. (V-2, 73)
xañşa: han kızı, prenses
x+sın (VII-13, 160)
xanzada: han soyundan olan, şehzade
x+m (XII-31, 703)
xat: mektup
x. (IV-11, 195)
x+ı (XI-6, 110)
x+pen (XII-20, 317)
xawa: Hz. Havva
x+nı (XII-69, 1123)
xor: hûri
x+men (XII-56, 891)
xoş: iyi, hoş
x. (VII-13, 241)

I

ıq: barınak, korunak, sığınak
ı+ı (XII-62, 1015)
ı+ınan (XI-15, 275)
ıqılas: 1. amaç, gaye
ı+ıña (XII-7, 182)
2. iyi niyet
ı+ın (XII-57, 947)
ıldıy: bayır

1. (XII-3, 31)
 1+dñ (IV-26, 420)
 ilgiy: her zaman
 1. (VII-19, 355)
 indin: niyet, gaye, amaç
 1+1 (IX-2, 35)
 inñrant-: inletmek
 1+1p (VII-13, 213)
 intımaq: birlik, beraberlik
 1+1 (XII-76, 1267)
 ırıs: nasip
 1. (XII-76, 1266)
 1+ımdı (IV-6, 75)
 ırza: razı
 1. (XII-28, 516)
 ıyıq: omuz
 1. (XII-70, 1176)

İ

il-: 1. asmak, takmak
 i-dim (VII-4, 44)
 i-ingen (V-4, 107)
 2. kapmak, yakalamak
 i-ip (I-5, 99)
 3. sarmak
 i-ip (XII-75, 1265)

ilgeri: ileri
 i. (XII-43, 689)

ilim: ilim, bilim
 i+di (XI-43, 989)

inan: inanmak, güvenmek
 i-ba (IV-21, 346)
 i-tıp (IV-21, 347)

ingen: deve
 i. (VII-13, 217)
 i+im (XII-61, 1010)

ini: küçük erkek kardeş
 i+ñ (V-2, 51)

inñkäri: heves, arzu
 i+ler (XI-11, 217)

irik-: seçmek
 i-peysiñ (XII-51, 828)

iritki: kalıntı
 i+sindey (XII-22, 428)

is: iş, uğraş, çalışma
 i. (IV-4, 30)

i+i (I-5, 95)
 i+imdi (IV-8, 152)
 i+iñdi (IV-7, 143)

islâm: İslâm dini
 i+niñ (III-3, 28)

iste-: 1. yapmak
 i-p (XII-23, 448)
 2. çalışmak
 i-r (XII-20, 334)

iş: 1. iç *mec.* gönül
 i+iñdi (IX-4, 79)
 2. bir şeyin içi
 i+i (XII-34, 615)
 3. içeri
 i+ten (X-4, 40)

iş-: 1. içmek
 i-elik (IV-12, 263)
 i-p (I-3, 34)
 2. yemek
 i-er (XII-48, 778)

işinde: 1. içinde
 i. (III-4, 136; IV-16, 297)
 2. süresince, zarfında
 i. (III-3, 33)
 3. arasında, ortasında
 i. (IV-6, 52; IV-23, 374)

iştir-: içirmek
 i-gen (XI-42, 960)

işüwge
 iy-: eğmek
 i-se (XII-58, 971)

iyä: “evet” anlamında onay sözü
 i. (IV-22, 361)

iey: 1. iye, sahip, efendi
 i+m (IV-4, 30; IV-11, 173)
 i+ñ (XII-38, 644)
 i+si (IV-11, 223; XI-16, 304)
 2. yaradan, tanrı
 i. (IX-7, 297)

iyek: çene
 i+ke (IX-7, 278)

iyesiz: sahipsiz
 i. (IX-4, 82)

iygi: 1. iyi
 i (IV-2, 13)
 2. uygun

- i. (IV-14, 281)
3. faydalı, kârlı
i. (IV-14, 283)
4. insan
i+niñ (IV-30, 531)
iyil: *iyil boluw* eğilmek
i. (IV-6, 91)
iyil-: eğilmek
i-ip (XI-17, 333)
iyindik: omuz
i+in (III-4, 63)
iyle-: deriyi tabaklamak
i-gen (XII-72, 1225)
iyman: iman, inanç
i. (XII-54, 865)
i+iñ (XII-3, 44)
i+men (XII-54, 875)
iymandı: mümin
i+niñ (XII-42, 979)
iymansız: imansız, inançsız
i. (XII-57, 924)
iyne: iğne
i+men (XII-69, 1120)
iysalı: kişi adı
i+niñ (IV-30, 535)
iyis: koku
i+i (XI-1, 40)
iyşarat: işaret
i+pen (XII-22, 432)
iyt: it, köpek
i. (V-2, 32; XI-12, 235)
i+ke (IV-16, 309)
iytel-: itelemek
i-ip (IV-4, 37)
izde-: 1. aramak, bulmaya çalışmak
i-p (I-3, 57)
i-rmin (IV-6, 76)
2. peşine düşmek
i-gen (IV-12, 260; IX-5, 109)
i-se (IV-23, 382)
- J**
jaba: tuzak
j. (XII-62, 1016)
jabagılı: yapağılı
j. (II-3, 48)
- jabı: iyi cins olmayan at
j+dan (XI-18, 338)
jabıq-: kaygılanmak, üzülmek
j-qanın (II-2, 31)
jabıl-: kapanmak, üstüne çullanmak
j-ıp (XII-18, 298)
j-sa (XII-23, 442)
jabıs-: yapışmak
j-tı (XII-60, 1001)
jabuw: at üzerine örtülen örtü
j+ı (IX-1, 11)
jad: hafıza, akıl
j+ına (XII-12, 242)
jaga: 1. yaka
j+ga (IV-14, 282)
2. kıyı, kenar
j+sı (IV-14, 276)
j+sına (IV-6, 82)
jagala-: *jagalay bitüw* kenarında yetişmek
j-y (XII-33, 600)
jagalas-: dövüşmek, çekişmek
j-sa (IV-2, 14)
jagdaysız: rahatsız
j. (III-4, 76)
jaq¹: yanak, çene kemiği
j. (XII-38, 653)
j+ına (IV-12, 250)
jaq²: yay
j+ı (XI-7, 118)
jaq³: taraf, yön
j+ı (XI-24, 536)
j+ında (XII-58, 965)
jaq¹: yakmak
j-qan (IV-22, 358)
jaq²: beğenmek, hoşlanmak
j-paymız (XII-68, 1112)
jaqın: 1. uzak olmayan, yakın
j. (IV-21, 352; XI-23, 476)
2. akraba
j+nan (VII-3, 29)
j+niñ (XII-19, 303)
jaqında-: yaklaşmak
j-p (XI-43, 994)
jaqsı: 1. iyi, hoş, güzel
j. (IX-7, 240)

2. iyi (insan)
j+ga (IV-6, 93)
j+lığı (IV-7, 134)
j+ñnan (IV-6, 69)
3. akıllı
j+lar (VII-17, 324)
4. ileri gelen
j. (IX-7, 183)
j+lar (VII-14, 277)
- jaqsılıq: iyilik
j. (IX-7, 289)
j+qa (IV-7, 140)
- jaqsımbet: kişi adı
j. (IV-30, 553)
- jaqta-: kollamak, desteklemek
j-dım (XII-47, 738)
- jaqtır-: beğenmek, hoşlanmak
j-maysıñ (X-5, 51)
- jal: yele
j+ı (I-2, 26)
- jala: iftira
j+dan (XI-33, 767)
j+sı (XI-15, 289)
- jala-: yalamak
j-gan (XII-25, 464)
- jalañ: 1. yalın, sade
j. (IV-12, 250)
2. çıplak
j. (I-2, 29)
- jalañaş: çıplak
j. (XII-75, 1264)
- jalañda-: ukalalık etmek
j-gan (IV-19, 330)
- jalañkiya: dağlık, taşlık
j. (IX-6, 125)
- jalaw: sancak
j. (IV-30, 493)
- jalawlı: sancaklı
j. (VII-14, 263)
- jalda-: kiralamak
j-ydı (XII-59, 981)
- jalgan: 1. dünya, hayat
j+iñ (XII-51, 811)
2. gerçek olmayan, yalan
j. (I-7, 143)
- jalgız: yalnız, tek başına
j. (IV-6, 52)
j+bın (IX-7, 157)
j+ga (IV-10, 160)
j+ı (II-1, 12)
- jalgızdıq: yalnızlık
j. (VII-1, 11)
- jalın: alev
j. (XII-47, 728)
- jalın-: yalvarmak
j-saq (X-4, 47)
- jalqaw: tembel, üşengeç
j. (XII-70, 1193)
- jalqı: yalnız
j. (VII-3, 28)
- jalqın: alev
j. (VII-1, 10)
- jalpaq: geniş, yassı
j. (VII-12, 125)
- jalpılama: bütünüyle
j. (XII-20, 347)
- jalşı: hizmetçi
j+da (XII-59, 976)
- jalt: *jalt beriw* acele etmek
j. (IX-2, 36)
- jaltar-: sözünde durmamak, hile yapmak
j-a (VII-10, 105)
- jamagayın: uzak akraba
j. (XII-31, 573)
- jamal: yüz güzelliği, cemal
j+iña (XII-22, 381)
- jamal-: yamanmak, eklenmek
j-masa (XII-20, 336)
- jaman: kötü, fena
j. (III-3, 31)
j+dar (I-6, 118)
j+iñmen (IV-6, 70)
- jamanda-: kötülemek
j-p (I-5, 88)
- jamandıq: kötülük
j+ı (IV-7, 137)
j+tı (XI-5, 101)
- jamanlıq: kötülük
j+iñ (IV-7, 140)
- jamawlı: yamalı
j. (VII-3, 26)
- jambas: kalça kemiği

j. (XII-48, 759)	j-qan (X-1, 6)
jambastarıñ	japa: tezek
jamıl-: örtünmek	j+sı (XII-27, 505)
j-saq (VII-14, 270)	japalaq: baykuş
jampoz: iyi cins deve	j. (IV-9, 153)
j. (IV-20, 335)	japan: ıssız ova
jamşı: örtü	j+da (XI-40, 901)
j+day (IX-1, 11)	japır-: dağılmak
jan ¹ : 1. can, ruh	j-ıp (IV-5, 41)
j. (III-4, 72)	japıraq: yaprak
j+ı (IX-7, 278)	j+ı (IV-3, 18)
j+ıñdı (I-7, 129)	japtır-: örttürmek, kapattırmak
2. insan, kişi	j-ıp (VII-13, 238)
j. (V-2, 76; VII-3, 31; IX-7, 174)	jar ¹ : yar, uçurum
j+dı (VII-13, 165)	j+dan (IV-11, 179)
jan ² : yan, yan taraf	j+ı (II-3, 54)
j. (XII-74, 1247)	jar ² : eş, sevgili
jan-: yanmak	j. (VII-7, 70)
j-ar (XII-42, 685)	jara: yara
janas-: yanaşmak, yakınlaşmak	j. (III-4, 72)
j-ıp (XII-66, 1071)	j+ga (III-4, 151)
janay: kişi adı	jara-: işe yaramak, uygun gelmek
j+dı (X-1, 7)	j+maydı (XII-25, 46)
jañbır: yağmur	j+sa (VII-13, 188)
j+day (XI-25, 547)	jaralı: yaralı
jäne: ve, ile	j. (VII-13, 213)
j. (XII-55, 897)	jaran: yâren, dost
jañgaq: ceviz	j+dar (XII-3, 35)
j+tı (XII-17, 283)	jaras-: yaraşmak, yakışmak
jañgız: yalnız	j-ar (XI-15, 274; XII-36, 626)
j+ga (XI-3, 55)	jarat-: yaratmak
jañıl-: yanılmak, hata yapmak, yanlış düşmek	j-qan (XII-20, 342)
j-saq (XII-68, 1108)	j-tuñ (XII-33, 587)
janında: yanında	jaratıl-: yaratılmak
j. (XII-54, 874)	j-gan (XII-22, 378)
janjal: tartışma, çekişme	jaratqan: Allah
j. (VII-18, 340)	j. (XII-3, 82)
j+ga (XII-2, 10)	jaraw: kıvamında
jantaq: bir ağaç türü	j. (XII-38, 869)
j+tan (XI-33, 784)	jarı-: gereğinden fazlasına sahip olmak
janteli: kişi adı	j-mas (IV-25, 407)
j. (XII-52, 855)	jarıqşı: lokman hekim
janwar: hayvan	j+lar (III-4, 74)
j. (XII-61, 1011)	jarıl-: 1. yarılmak
jap-: <i>jala jabuw</i> iftira atmak	j-gan (VII-13, 214)
	2. sinirlenmek

j-ma (XI-20, 426)	j-man (V-4, 116)
jarıs: yarış	jastan-: yaslanmak, dayanmak
j+qa (XII-3, 97)	j-ıp (IX-7, 161)
jarıs-: yarışmak	jastıq: gençlik
j-a (XI-40, 898)	j. (XII-31, 558)
j-passıñ (XII-22, 398)	jat: 1. yabancı
jarqa: ok parçası	j. (IV-21, 356; IV-24, 392)
j+sı (IV-25, 414)	j+qa (XI-12, 229)
jarqanat: yarasa	2. düşman
j+qa (IX-3, 73)	j. (XI-37, 865)
jarqıra-: parlamak	jat-: yatmak
j-gan (IV-6, 80)	j-a (XI-18, 344)
jarlaw: küçük yar	j-qan (IX-1, 8)
j+ga (VII-14, 269)	j-ıp (II-3, 50)
jarlı: yoksul, fakir	j-pasqa (XI-1, 9)
j+mın (XI-8, 134)	jatırqaw: yadırgama
j+sı (II-3, 52)	j+dı (IX-2, 40)
jarlıq: buyruk, emir	jaw: düşman
j. (XII-79, 1310)	j. (I-3, 51)
j+ın (XI-5, 105)	j+ga (IV-3, 26)
j+ına (XI-42, 940)	jaw-: yağmak
jarlılıq: yoksulluk	j-arga (IV-6, 48)
j. (VII-3, 27)	jawdıra-: masumca bakmak
jartı: yarım	j-p (XI-7, 123)
j. (XI-25, 564)	jawın: yağmur
jas ¹ : yaş	j. (VII-15, 281)
j+ı (IV-25, 404)	jawındı: yağmurlu
jas ² : genç, körpe	j. (IV-14, 275)
j. (II-3, 48)	jawınger: cengâver, savaşçı
j+ıñnan (IX-7, 148)	j. (XII-76, 1269)
jas ³ : göz yaşı	jawır: yağır, yara
j+ı (I-1, 9)	j. (XII-22, 365)
j+ın (IV-11, 187)	jawıra-: yara olmak
jas ¹ : yapmak	j-dı (XII-70, 1172)
j-mas (XI-4, 86)	jawırın: kürek kemiği
j-ptı (IV-11, 239)	j+ım (XII-51, 813)
jas ² : yaşamak, ömür sürmek	jawırt-: yara açmak
j-mas (XII-3, 71)	j-qan (IV-30, 565)
jasagan: Yaradan, Tanrı	jawız: kötü
j. (IX-7, 240)	j. (XII-30, 549)
jasart-: gençleştirmek	jawqaşar: kişi adı
j-qanday (XII-63, 1031)	j+dıñ (IX-1, 29)
jasıl: yeşil	jawkemdeşı: parçalayıcı
j. (IV-3, 18)	j. (XII-62, 1017)
jasır: gizlemek, saklamak	jawla-: yağmalamak, işgal etmek
j-adı (XII-21, 360)	j-gan (XI-22, 469)

- jawlıq: düşmanlık
j. (XI-20, 429)
- jawrın: kürek kemiği
j+ın (IV-30, 561)
- jawterek: dağlık yerlerde yetişen yağlı bir ağaç çeşidi
j. (IV-3, 18)
- jay¹: yay
j. (III-4, 127)
- jay²: yıldırım
j. (IV-17, 310)
- jay³: hal, durum
j+ıñdı (IV-25, 396)
- jay⁴: mekan, yer
j. (IX-7, 213)
- jay-: yaymak
j-arın (XII-44, 703)
j-ıp (XII-59, 975)
- jayaw: yaya
j. (IV-12, 252)
- jayawla-: yaya gitmek, yürüyerek gitmek
j-y (IX-7, 154)
- jaydaq: eğersiz
j. (V-2, 68)
- jaydır-: açtırmak
j-ıp (IV-11, 236)
- jayga-: yrleştirmek
j-sam (VII-13, 181)
- jayıq: nehir adı
j+tıñ (I-1, 21)
- jayıl-: yayılmak
j-gan (VII-13, 221)
j-ıp (II-3, 51)
- jayın: yayın balığı
j+day (V-2, 41)
- jayqal-: sallanmak, dalgalanmak
j-mağı (IV-3, 19)
j-ıp (IV-6, 83)
- jayla-: yerleşmek, mekân tutmak
j-p (III-4, 118)
j-magan (IX-5, 97)
j-sañ (I-2, 22)
- jaylaw: yayla, otlak
j+da (VII-14, 276)
j+ı (IX-7, 209)
- jaymala-: övülmek
j-p (XII-14, 256)
- jayna-: parlamak
j-p (XI-26, 589)
j-ydı (XII-33, 606)
- jaypaq: geniş
j. (IX-7, 207)
- jayrat-: yok etmek
j-amız (VII-15, 305)
- jaysañ: alçak gönüllü
j-dar (VIII-4, 53)
- jaz: yaz mevsimi
j+ga (I-1, 22)
- jaz-¹: yazmak
j-gan (XII-12, 233)
j-gam (XII-20, 317)
- jaz-²: yanılmak, hata yapmak
j-bay (IX-6, 126)
- jaz-³: doğrultmak, düzeltmek
j-bagan (IV-30, 566)
- jaz-⁴: -a/-e zarf fiil ekiyle kullanılan bu yardımcı fiil, asıl fiile yakınlık anlamı katar.
j-daydı (XII-48, 764)
j-dı (IV-11, 231)
- jaza: ceza
j-ñdı (XI-30, 697)
- jazatayım: beklenmedik, umulmadık şey
j. (XII-24, 452)
- jazı: ova
j. (IV-9, 154)
j+da (III-4, 60)
- jazıq¹: ova
j+qa (VII-14, 271)
- jazıq²: suç, günah
j+ı (X-1, 2)
- jazıqsız: suçsuz, günahsız
j. (VI-1, 3)
- jazıl-: yayılmak
j-ıp (VII-14, 276)
- jazım: ecel
j+da (IV-21, 355)
- jazuw: yazı
j+dan (XII-22, 417)
- jazuwlı: yazılı
j. (XII-37, 861)

jäbirle-: eziyet çekirmek j-gen (XI-29, 655)	j-gen (XI-1, 19)
je-: yemek j-gen (XII-32, 581) j-p (I-3, 39) j-r (III-4, 84) j-ytugin (I-1, 4)	jelmaya: hızlı koşan bir deve j. (I-3, 58)
jebe: ok j. (IV-16, 298) j+dey (IV-30, 552)	jem: hayvan yemi j. (VII-5, 48) j+di (XI-36, 825)
jebele-: hızlandırmak j-p (XI-25, 545)	jemqor: açgözlü j. (XII-5, 140)
jek-: (hayvanı arabaya) koşmak j-ip (III-4, 129)	jemsaw: açgöz j. (XII-39, 657)
jegiz-: yedirmek j-bes (IX-1, 7)	jeñ: yen j. (XI-32, 755) j+i (VII-14, 252)
jeke: yalnız j. (IV-28, 469)	jeñ-: yenmek, kazanmak j-bey (XII-2, 11) j-emin (I-5, 112)
jeken: sazlıkta yetişen bir bitki j+deyin (VII-2, 13)	jendet: cennet j+ti (VII-15, 301)
jektir-: koşturmak j-diñ (IV-11, 182)	jeñge: yenge j. (I-4, 74)
jel: yel, rüzgâr j+den (IV-3, 19) j+ge (III-4, 88)	jeñil-: yenilmek, kaybetmek j-se (XII-58, 972)
jeldet-: havalandırmak j-er (XII-3, 48)	jeñsiz: yensiz, kolsuz j-den (IV-2, 15)
jeli: tayları bağlamak için iki kazığa gerilerek takılmış urgan j-de (VII-7, 74)	jer: 1. yer, toprak j+ge (VII-13, 179) j+i (IX-1, 8) 2. dünya, yeryüzü j. (XII-33, 587) 3. memleket j. (I-6, 121) j+im (IX-7, 152) j+lerim (V-3, 96)
jeli-: esmek j-p (IV-30, 496)	jeri-: vazgeçmek j-mes (IX-1, 3)
jelik-: heveslenmek, merak etmek j-ken (VII-15, 302)	jersiz: memleketsiz j. (VII-21, 389)
jelile-: hayvanı iple bağlamak j-p (VII-13, 168)	jesir: 1. dul j+ge (VII-19, 354) 2. savaşta ele geçirilen insan,
jelin: hayvan memesi j+i (VII-13, 212)	esir j. (X-1, 8)
jelke: ense j. (I-7, 146) j+mnen (XII-66, 1060)	jet- ¹ : 1. varmak, ulaşmak j-esiñ (VII-16, 318) j-señ (IV-11, 171) 2. amacına ulaşmak
jelken: yelken j. (IV-11, 166)	
jelkendi: yelkenli j. (IV-17, 312)	
jelkilde-: dalgalanmak	

j-pey (XII-6, 165)	j-gandı (IV-11, 242)
3. büyümek, yetişmek	j-may (IX-7, 283)
j-ken (I-4, 75)	j-sa (VII-9, 94)
j-pey (IV-23, 369)	j-ydı (IV-6, 54)
jet ⁻² : yetmek, kâfi gelmek	jılan: yılan
j-er (IV-19, 332)	j. (I-2, 27)
j-pes (VII-15, 296)	j+nıñ (IX-1, 20)
jete: akıl	jılat-: ağlatmak
j+si (XII-5, 149)	j-tıñ (IV-11, 176)
jetele-: yanına almak	jıldız: yıldız
j-p (XII-73, 1235)	j. (XII-79, 1311)
jetesiz: akılsız	jılğala-: kollara ayrılmak
j. (XII-41, 682)	j-p (XII-33, 596)
jetew: yedi tane	jılı: 1. <i>jılı jüz</i> güler yüz
j. (IV-13, 274)	j. (XII-12, 244)
jeti: yedi	2. ılık
j. (XI-29, 632)	j. (X-5, 49)
jetim: 1. yetim	jılıs-: 1. yavaşça ilerlemek
j+di (XII-77, 1290)	j-tı (VIII-2, 21)
2. savaşta ele geçen insan, esir	2. sözünden dönmek
j+ge (XI-29, 670)	j-tı (XI-22, 465)
jetinşi: yedinci	3. sessizce gidivermek
j. (XI-1, 18)	j-adı (XII-30, 542)
jetker-: ulaştırmak	jılıt-: ısıtmak
j-gen (XI-42, 975)	j-ar (XII-48, 771)
jetkiz-: ulaştırmak	jılıjı-: yavaşça ilerlemek
j. (VII-4, 46)	j-p (XII-29, 526)
jetpis: yetmiş	jılqı: at, yılkı
j. (XI-24, 515)	j. (II-3, 60)
j+te (XII-66, 1079)	j+dan (VII-7, 71)
jez: 1. bakır	j+ların (IX-1, 17)
j. (IV-30, 567)	j+nıñ (IV-11, 201)
2. <i>jez qanat</i> kanatlarını hızlı	jılqışı: at bakıcısı, seyis
çarpan	j-sın (IX-1, 16)
j. (IV-11, 213)	jılıtira-: parlamak
jıgıl-: yığılmak, yıkılmak, yere düşmek	j-p (XII-23, 447)
j-ar (VII-15, 285)	jıluw: sıcaklık
j-gandı (IV-11, 241)	j+ı (XI-24, 519)
jıq-: 1. güreşte rakibini yenmek	jın: 1. cin
j-sa (VII-13, 205)	j. (XII-6, 163)
2. yıkmak, devirmek	2. <i>jını bar</i> hevesli, istekli, arzulu
j-pasqa (IV-14, 280)	olmak
jıl: yıl, sene	j+ıñ (XII-51, 829)
j. (XI-21, 447)	jınıs: cins, tür
j+darga (XI-11, 207)	j+ınıñ (XII-36, 815)
jıla-: ağlamak	jır: yır

j. (IV-7, 140)	jigitlik: gençlik
jıraw: aşık, ozan	j+te (XII-31, 551)
j. (XI-11, 216)	jigittik: 1. gençlik
jırla-: yır söylemek	j+tiñ (XII-25, 472)
j-ytın (XI-20, 430)	2. <i>mec.</i> kahramanlık
j-ganda (XI-21, 435)	j. (VIII-1, 10)
jırtıl-: yırtılmak	jilik: incik kemiği
j-mas (IV-2, 14)	j. (IV-11, 211)
jıy-: yığmak, toplamak, bir araya getirmek	jilinşik: ayak incik kemiği ile topuk arasındaki ince yer
j. (IV-6, 105)	j. (XII-53, 857)
j-gan (IV-4, 32)	jimle: cümle, bütün
jıydır-: toplatmak	j. (IV-17, 322)
j-ıp (IX-6, 137)	jip: ip
jıyıl-: toplanmak	j. (XII-61, 1002)
j-dı (V-1, 13)	joba: töre
j-ıp (XI-41, 930)	j+dan (XI-33, 778)
jıyın: 1. yığın, topluluk	jogalt-: kaybetmek, yitirmek
j+ımnıñ (IV-30, 508)	j-pas (XI-33, 783)
2. toplantı	jogarı: yukarı
j. (XI-7, 121)	j. (IV-6, 117)
jıyırlı: şanssız, talihsiz	joq: yok
j+nıñ (IV-13, 270)	j. (I-2, 26)
jıyırma: yirmi	j+tay (I-3, 36)
j. (XI-19, 355)	j+ınan (III-4, 77)
j+ga (VIII-3, 41)	joqtıq: yokluk
jıyna-: biriktirmek, toplamak	j. (VIII-4, 54)
j-sañ (XI-33, 773)	jol: 1. yol
j-ydı (XII-31, 572)	j+dıñ (IV-28, 447)
jibek: ipek	2. yolculuk
j. (IV-12, 250)	j+dıñ (XII-34, 612)
j+siñ (IV-6, 126)	3. gelenek
jiber-: 1. atmak, fırlatmak	j. (XI-33, 778)
j-ip (VIII-2, 23)	4. çare, yöntem
2. göndermek, yollamak	j. (IX-7, 240)
j. (XII-22, 441)	jola-: yaklaşmak
jibi-: yumuşamak	j-mas (XII-54, 868)
j-mes (III-4, 47)	jolat-: yaklaştırmak
jibit-: yumuşatmak	j-pay (XII-70, 1174)
j-ken (XI-1, 35)	jolawşı: yolcu
jigit: 1. genç, delikanlı	j+nı (XI-10, 176)
j+ke (VII-18, 344)	jolawşıla-: yolculuk etmek
j+tiñ (IV-13, 271)	j-p (XII-22, 362)
2. <i>mec.</i> kahraman	jolbarıs: kaplan
j. (XII-3, 92)	j+tay (V-1, 8)
j+ten (VII-13, 178)	joldas: 1. yoldaş

- j. (IV-12, 225; XII-35, 616)
 2. arkadaş
 j+iña (I-7, 128)
 3. karı kocadan her biri
 j+iñ (VII-17, 333)
- joldas-: baş başa vermek
 j-ıp (VIII-3, 46)
- jolıq-: 1. karşılaşmak
 j-sa (IV-5, 42)
 j-paymın (XI-9, 161)
 2. denk gelmek
 j-atın (XII-2, 14)
 j-sa (XII-57, 956)
- jomart: cömert, eli açık
 j. (VII-8, 88)
- jomarttıq: cömertlik
 j. (XII-57, 946)
- jon: dağ sırtı
 j+ında (IV-15, 287)
- jonsaw: tepe
 j+day (VII-12, 117)
- jora: örf, âdet, gelenek
 j+dan (I-3, 42)
- jorga: yorga at
 j. (XI-10, 171)
 j+sı (XI-36, 840)
 j+ñday (XII-29, 526)
- jorıq: saldırı, hücum
 j+ta (VII-22, 407)
- jorit-: dolaştırmak
 j-sañ (IV-25, 401)
- jort-: sefere çıkmak
 j-ar (VII-5, 53)
 j-qanmın (III-4, 52)
 j-ıp (I-1, 15)
- jortuwılşı: yağmacı
 j. (XI-9, 162)
- jota: yamaç, tepe
 j+sı (V-3, 99)
- joyıl-: yok olmak, ortadan kalkmak
 j-diñ (XI-24, 521)
- jön: doğru, uygun
 j. (I-5, 100)
 j+ge (XII-57, 953)
- jötel: öksürük
 j. (XII-70, 1164)
- jubay: eş
 j. (XII-45, 705)
- juq-: 1. bulaşmak
 j-paydı (XII-27, 497)
 2. sinmek
 j-a (XII-20, 340)
- juldız: yıldız
 j+iñ (XI-20, 409)
- julın: omurilik
 j. (XII-48, 759)
- jum-: yummak
 j-ganday (XII-79, 1319)
- jumaq: cennet
 j+tagı (XII-55, 891)
- jumay: kişi adı
 j. (IV-30, 518)
- jumırtqa: yumurta
 j+sın (XII-33, 594)
- jumis: iş
 j+tı (XII-72, 1223)
- jumısker: işçi
 j+iñ (V-2, 48)
- jumısta-: çalışmak
 j-ymın (XII-72, 1223)
- jumsa-: 1. iş buyurmak, görevlendirmek
 j-sañ (XI-24, 510)
 2. kullanmak
 j-gan (IV-30, 568)
 j-p (IX-6, 121)
- jumsaq: yumuşak
 j. (XII-48, 772)
- jupar: hoş koku, misk
 j+ın (III-1, 7)
- juparlı: hoş kokulu
 j. (XI-1, 39)
- jurt: 1. memleket, yurt
 j. (I-6, 125; II-3, 35)
 j+ı (I-4, 82)
 2. halk, millet
 j. (XI-5, 99)
- jutıl-: yenilmek
 j-diñ (IX-7, 190)
- jutqız-: yutturmak
 j-ıp (VII-15, 304)
- juw-: yıkamak
 j-gan (II-3, 42)

- j-sañ (XI-41, 920)
- juwan: geniş, kalın
j. (XII-3, 75)
- juwıq: yakın
j. (IV-6, 118)
j+ın (XII-3, 72)
- juwıl: yıkanmak
j-may (VII-15, 293)
- juwıs-: yaklaşmak, yanaşmak
j-pa (I-7, 141)
- juwsa-: nefeslenmek, soluklanmak
j-gan (IV-28, 457)
- juwsan: ak pelin
j+day (III-1, 15)
- jügin-: 1. diz çökmek
j-tip (VII-14, 255)
2. müracaat etmek
j-se (VII-20, 369)
- jügir-: koşmak
j-gen (I-1, 12)
j-er (IV-16, 296)
- jügirt-: koşturmak
j-ip (XI-12, 235)
- jük: yük
j. (IV-11, 167)
j+ın (IV-20, 336)
- jülde: ödül
j. (XII-6, 177)
- jün: kıl, tüy
j+ın (I-3, 47)
j+ine (IV-26, 422)
- jüнди: tüylü
j. (IV-30, 561)
- jür- 1. yaşamak
j-dim (X-2, 13)
j-gen (I-3, 63)
2. hareket etmek
j-diñiz (XI-29, 672)
3. gitmek
j-gen (XII-20, 321)
j-mey (XII-69, 1138)
4. gezmek
j-me (IV-14, 275)
- jürek: yürek
j. (VII-10, 104)
j+im (IV-6, 130)
- j+ke (VII-4, 41)
- jüri: göç
j. (III-5, 154)
- jürin: *jürin-sawın* sağ selamet
j. (XI-10, 172)
- jüris: yürüyüş
j+ke (I-1, 20)
- jürüw: yürümek
j. (XII-48, 766)
- jüye: zaman, vakit
j+ñ (XII-38, 645)
- jüyrik: hızlı koşan, yüğrük
j. (IV-30, 511)
j+ke (IX-3, 64)
j+pin (IV-28, 445)
- jüz¹: yüz, çehre
j+ben (XII-12, 244)
j+im (VII-6, 68)
- jüz²: yüz sayısı
j. (VII-13, 222)
j+ge (XI-21, 449)
- jüz³: cüz
j+de (IX-7, 264)
j+diñ (VIII-3, 45)
- K
- kädır: değer, kıymet
k+ın (XI-16, 296)
- käpir: kâfir
k+den (X-3, 28)
- käri: ihtiyar, yaşlı
k+den (XII-41, 680)
- kärilik: yaşlılık
k+ke (XII-63, 1031)
- käwir: kâfir
k+diñ (II-1, 15)
- kebe: Ka'be
k+ge (IV-11, 168)
- kebeje: *kebeje qarın* tok karın
k. (VIII-2, 13)
- kedey: yoksul, fakir
k+den (XII-4, 128)
k+ge (XI-40, 911)
- kedeylik: yoksulluk, fakirlik
k. (XII-21, 349)
k+ten (XII-21, 352)

kejiğüw: direnmek	k. (I-5, 86)
k+i (IV-3, 21)	2. kötü
kek: oç, intikam	k. (IV-6, 69)
k. (XI-31, 747)	kemdi: yetersiz
kekil: kâkül	k. (XII-6, 160)
k+in (XI-17, 321)	kemdik: 1. eksiklik, noksanlık
kel-: 1. varmak, ulaşmak	k+i (XI-28, 628)
k-gende (V-2, 66)	2. kötülük
k-mep (IX-7, 154)	k. (XII-70, 1183)
2. olmak, -e uğramak	keme: gemi
k-edi (I-3, 53)	k+ge (IV-11, 167)
k-se (IV-26, 425)	kemi-: azalmak
3. katılmak	k-mes (XI-27, 603)
k-er (IV-6, 122)	kempir: koca karı, yaşlı kadın
4. bir yerden alınıp bir yere	k+i (XII-51, 815)
ulaştırılmak	kemşilik: eksiklik
k-se (IV-11, 195)	k. (XII-69, 1113)
5. belli bir yaşa ulaşmak	ken: maden
k-gende (VIII-3, 41)	k. (XII-51, 822)
6. sonuç çıkmak	keñ: 1. geniş, bol
k-gen (IX-7, 287)	k. (V-3, 90)
7. ortaya çıkmak	2. keñ peyildi alçak gönüllü
k-mey (X-5, 54)	k. (I-5, 107)
8. -a/-e zarf fiil ekleriyle	kendir: kendirden yapılmış ip, urgan
kullanılan bu yardımcı fiil, asıl fiile	k. (IV-11, 181)
sürerlik anlamı katar.	kenel-: bolluğa kavuşmak, rahatlamak
k-gen (V-1, 14)	k-eyin (IV-13, 271)
k-mesin (XI-31, 751)	keñes: 1. tavsiye, öneri
keleke: alay, dalga geçme	k+im (V-2, 22)
k. (VII-22, 397)	2. danışma kurulu
kelin: gelin	k. (V-2, 27)
k+iñ (IX-3, 54)	k+ke (VII-3, 37)
kelinşek: taze gelin	keñes-: istişare etmek, danışmak
k.(II-3, 39)	k-eyik (XII-28, 517)
kelis-: anlaşmak, uzlaşmak	keñessiz: fikir alış verişinde
k-pes (XII-32, 581)	bulunmadan
kelte: <i>kelte qayıruw</i> sözü uzatmamak,	k. (I-5, 111)
kısa kesmek	keñi-: çoğalmak, genişlemek
k+sinen (IX-5, 93)	k-mes (XI-27, 602)
keltir-: 1. alıp gelmek	keñit-: büyütme, genişletme
k-er (IV-21, 345)	k-ken (XI-1, 34)
2. sebep olmak, ortaya çıkarmak	kenje: en küçük (çocuk)
k-diñ (X-1, 4)	k+si (II-1, 10)
3. gelmesini sağlamak	kep ¹ : kap
k-er (XII-30, 543)	k+ke (IV-21, 351)
kem: 1. eksik, noksan	kep ² : tepe

k+pey (IX-1, 14)	k-ti (III-4, 90)
kep-: kabarmak, şişmek	3. bir yeri aşmak, öbür yana ulaşmak
k+pes (XI-20, 391)	k-mek (IV-3, 24)
kepiyet: zarar, ziyan	4. geride bırakmak, aşmak
k. (VII-22, 393)	k-ip (XI-20, 402)
kere: bir karışın uzunluğu	5. yaşamak
k. (XI-25, 552)	k-ken (XII-25, 458)
kerege: otağ iskeleti	keşe: eskiden, geçmiş zaman
k+ge (V-4, 107)	k. (VIII-3, 35)
kerek: gerek, lâzım, ihtiyaç	keşegi: geçmiştegi
k+i (IV-6, 95)	k. (V-2, 55)
kerekti: gerekli	keşik-: gecikmek, geç kalmak
k. (IV-6, 132)	k-pe (IX-2, 44)
kerenaw: umursamaz	keşüw: geçit
k. (XII-76, 1283)	k. (IV-3, 24)
keri: geri, geriye doğru	ket-: 1. bir yere doğru yönelmek
k. (XII-21, 358)	k-ersiñ (IV-11, 169)
keriskek: kavgacı	2. bir yerden ayrılmak
k. (IX-3, 54)	k-er (IV-15, 293)
kerme: hayvanın bağlı olduğu it	3. ölmek
k+de (IV-7, 75)	k-er (V-2, 54)
kerwen: kervan	k-tim (IX-7, 280)
k+ge (XII-43, 689)	4. bir yerden çıkmak
kesapat: felaket	k-kenmen (V-2, 64)
k+ı (XII-2, 13)	5. yok olmak
kes-: kesmek	k-er (VII-7, 78)
k-erin (III-3, 32)	6. yaş ilerlemek
k-ken (II-3, 41)	k-se (XII-33, 586)
kese: kâse	ketegen: sürekli kaçan hayvan
k. (IV-6, 63)	k. (IX-3, 51)
kesek: 1. büyük	ketir-: alıp götürmek
k. (XII-57, 945)	k-er (XI-23, 479)
2. kesek-kesek dilim dilim	kewde: 1. beden, gövde
k. (XII-67, 1091)	k+degi (XI-25, 968)
kesekile-: dilimlemek	k+sinen (XII-17, 287)
k-p (XII-42, 978)	2. mec. geniş
kesir: engel	k. (VII-13, 163)
k. (IX-2, 46)	kewek: kovuk
keste: <i>keste aluw</i> hüner sahibi olmak	k. (XII-59, 989)
k. (XII-8, 202)	key: bazı, kimi
keş: geç vakit	k. (IX-3, 59)
k. (XII-28, 515)	k+i (IX-7, 203)
keş-: 1. affetmek	keybir: bazı, kimi
k. (I-7, 133)	k. (XII-25, 461)
2. zamanı aşmak, geride bırakmak	keyin: sonra

	k. (IX-7, 265)		k. (III-4, 51)
keyingi: sonraki	k. (III-4, 96)	kirpiş: mercan	k. (XI-38, 874)
	k+ge (XII-68, 1112)	kirt: mekân, yurt	k+i (III-3, 28)
kez: 1. zaman, vakit	k+de (XII-47, 728)	kis: samur	k. (XI-11, 202)
	2. <i>kez boluw</i> denk gelmek,	kise: kese	k. (IX-7, 233)
rastlamak, karşılaşmak	k. (XII-2, 9)	kisi: 1. kişi, insan	k. (IV-16, 299)
kezek: sıra <i>mec.</i> zaman	k+te (XII-70, 1181)		k+ge (VII-13, 188)
	kezekti: sıralı		k+men (IV-30, 537)
	k. (XII-38, 649)		k+ñmen (I-7, 142)
kezeñ: devir, dönem <i>mec.</i> bir araya	kezeñ: devir, dönem <i>mec.</i> bir araya		2. misafir, konuk
getirmek, birleştirmek	getirmek, birleştirmek		k+ni (IX-2, 43)
	k+ge (XI-24, 504)	kisinet-: kişnetmek	k-ip (III-4, 106)
kezinde: vaktinde, zamanında	kezinde: vaktinde, zamanında	kişi ¹ : kişi, insan	k. (XI-14, 265)
	k. (XII-40, 675)	kişi ² : yaşça küçük olan kimse	k. (XII-1, 5)
kilem: kilim	kilem: kilim	kitap: 1. kitap	k+qa (XII-55, 879)
	k. (VII-13, 238)		2. Kur'an-ı Kerim
kileñ: her zaman	kileñ: her zaman		k. (XII-54, 871)
	k. (III-1, 5)	kiy-: giymek	k-gen (III-1, 6)
kilşeyt-: kuşanmak	kilşeyt-: kuşanmak		k-men (IV-1, 4)
	k-ip (III-1, 5)	kiyesiz: ruhsuz	k. (IX-4, 83)
kim: kim	kim: kim	kiygiz-: giydirmek	k-ip (XI-10, 169)
	k+derge (IV-12, 247)	kiyik: geyik	k. (I-1, 1)
	k+ge (IV-11, 173)		k+tiñ (IV-3, 23)
kindik: göbek bağı	kindik: göbek bağı	kiyim: elbise, kıyafet	k. (VII-3, 26)
	k+imdi (II-3, 41)		k+ine (XII-27, 497)
kir: kir	kir: kir	kiyin-: giyinmek	k-se (VII-13, 173)
	k. (II-3, 42)	kiyit: dünürlerin birbirlerine verdikleri	hediye
kir-: 1. katılmak	kir-: 1. katılmak		k+ten (XII-22, 367)
	k-er (VII-3, 37)	kizne-: gizlemek	k-gen (IX-5, 108)
	2. girişmek, başlamak		
	k-diñiz (XI-29, 673)		
	3. dışarıdan içeriye geçmek		
	k-ip (XII-12, 243)		
kirewke: zırh	kirewke: zırh		
	k. (III-4, 105)		
kiriptar: <i>kiriptar boluw</i> bağımlı olmak	kiriptar: <i>kiriptar boluw</i> bağımlı olmak		
	k. (XII-69, 1120)		
kiristi: ok krişi olan yay	kiristi: ok krişi olan yay		
	k. (II-1, 4)		
kirlet-: kirletmek, lekelemek	kirlet-: kirletmek, lekelemek		
	k-pes (VII-15, 298)		
kirmembes: sık sazlık	kirmembes: sık sazlık		

köbe: zırh	köktem: bahar
k. (IV-1, 4)	k. (VII-13, 210)
k+ler (III-1, 6)	kökte-: yetişmek
köbele-: su kenarında yürümek	k-p (IV-16, 295)
k-p (XI-25, 543)	köl: göl
köbeli: zırhlı	k+di (I-3, 49)
k. (II-1, 2)	k+ge (II-3, 60)
köbey-: artmak, çoğalmak	köldeneñ: aniden
k-er (VII-15, 283)	k. (XI-21, 446)
köbi: çoğu	köldeneñde-: önünü kesmek, karşı
k. (IV-14, 283)	durmak
köbik: köpük	k-p (XII-43, 690)
k. (VII-15, 304)	kölik: yük hayvanı, gölük
köde: kuru ot	k+ke (III-4, 48)
k+den (XII-22, 369)	kömekte-: yardım etmek
ködik: çam ormanı	k-p (XII-76, 1273)
k. (III-4, 78)	köm-: gömmek
köger-: yeşermek	k-ip (XII-3, 55)
k-gen (IV-5, 40)	kömil-: gömülmek
kögerşin: güvercin	k-mes (XI-27, 606)
k. (VII-5, 47)	kön: işlenmiş deri, gön
kögildir: kuğu	k. (IV-16, 297)
k+diñ (IV-11, 213)	kön-: ikna olmak, razı olmak
köjek: tavşan yavrusu	k-bey (IX-7, 246)
k. (IV-28, 443)	k-beysiñ (I-3, 31)
kök: 1. gökyüzü, semâ	köndir-: razı etmek
k+te (XI-13, 239)	k-er (XII-57, 953)
2. yeşil	köñil: gönül
k. (IV-30, 496)	k. (XII-57, 924)
3. <i>kök ala</i> mavi ve beyaz renk	k+iñ (XII-5, 153)
karışımı	köntiy-: şişmek, kabarmak
k. (VII-13, 224)	k-ip (XII-35, 809)
kökey: kişinin iç dünyası	köp: 1. çok, fazla
k. (XII-25, 461)	k. (I-3, 50)
kökirek: göğüs	2. halk, topluluk
k+ke (XII-5, 152)	k. (IV-6, 52)
kökjal: bozkurt	k+ke (IV-6, 122)
k. (XII-3, 43)	köpek: köpek <i>mec.</i> aşağılık insan
kökqutan: sazıl kuş	k+ke (III-4, 96)
k. (VII-5, 48)	kör ¹ : mezar
kökoray: yeşili bol olan yer	k. (XII-71, 1211)
k. (VII-13, 210)	kör ² : “çok” anlamında pekiştirme
köksi-: doğduğu yerden usanmak	k. (IX-7, 181; XII-3, 79)
k-gen (IV-28, 451)	kör-: 1. yaşamak
kökşe: mavimsi	k. (I-1, 15)
k. (XI-11, 219)	2. anlamak, kavramak

- k-meysiñ (I-3, 67)
3. karşılaşmak
k-megen (III-4, 84)
4. bir olaya tanık olmak
k-genmin (IV-4, 36)
5. bir yargıya varmak,
değerlendirmek
k-diñ (IV-6, 69)
6. maruz kalmak
k-ersiñ (IV-9, 157)
7. saymak, herhangi bir şey gibi
görmek
k-genge (IV-30, 498)
8. sebebini bir şeyden bilmek
k-ermin (VII-3, 25)
körgensiz: görgüsüz, edepsiz
k+den (XII-61, 1003)
körük: güzellik, gösteriş
k. (XII-69, 1125)
körükti: gösterişli
k. (XI-11, 214)
körin-: görünmek
k-ip (VII-13, 204)
körinim: *körinim jer* bir adımlık yol
k. (IV-20, 338)
köris-: görüşmek
k-pey (IX-7, 286)
körkem: görkem
k+in (VII-13, 174)
körpeldes: yetişmekte olan çocuk; toy,
k. (XI-4, 89)
körpe: minder
k+ni (XII-68, 1100)
körpildek: taze kar
k. (XII-27, 504)
körset-: göstermek
k-ken (V-3, 97)
körşi: komşu
k. (IX-1, 18)
kösem: lider
k+i (II-1, 5)
köş: göç
k. (III-4, 130)
köş-: 1. yurt değiştirmek
k-etugın (I-7, 145)
k-ip (I-6, 120)
2. geçip gitmek
k-ken (XI-26, 592)
3. ölmek
k-kennen (XII-78, 1306)
köter-: 1. taşımak
k-gen (XI-1, 30)
2. yükselmek
k-ilip (XI-14, 255)
3. kaldırmak
k-ip (XII-3, 78)
4. kaldırmak (söz, davranış vb.)
k-ermin (XI-20, 423)
köteş: kişi adı
k. (X-2, 10)
köylek: gömlek *üşkilsiz köylek* kefen
k. (XI-1, 7)
köz: göz
k+diñ (I-1, 9)
k+ge (IX-7, 267)
k+ime (VII-15, 301)
közde-: gözlemek
k-p (I-3, 33)
küderi: tabaklanmış yumuşak deriden
yapılan bağ, güderi
k+den (III-4, 104)
kül: kül
k. (XII-68, 1097)
kül-: gülmek
k-ip (III-4, 121)
k-gende (XI-4, 95)
küldir-: güldürmek
k-gen (IV-30, 541)
küleke: kişi adı
k. (XII-15, 261)
külem: düşman
k+ge (IV-6, 111)
külen: kişi adı
k. (XII-9, 207)
külik: 1. yük hayvanı
k+ten (IV-6, 66)
2. çok hızlı koşan at
k. (IV-16, 296)
külki: alay, dalga geçme
k. (IV-17, 222)
küman: kuşku, şüphe
k. (XI-7, 126)

kümis: gümüş k+ke (I-1, 25)	k+tey (III-4, 50) 2. <i>kürek tis</i> ağız açıldığında ilk göze çarpan üst ve ön taraftaki iki diş k. (XI-4, 95)
kümiş: gümüş k. (XI-42, 958)	küreñ: doru at k+ge (III-2, 22)
kün: gün, gündüz k. (X-1, 7)	küres: 1. savaş, mücadele k+ke (VII-3, 40) 2. güreş sporu k+ke (VII-13, 203)
kün: güneş k+di (II-1, 14)	küres-: güreşmek k-pe (IV-6, 109)
kün: zaman, devir k. (III-1, 31) k+i (III-4, 90)	kürkire-: ışıldamak k-gen (XII-16, 279)
kün: hava durumu k. (IV-6, 48)	kürmet: saygı k. (XI-36, 851)
kün: <i>kün körüw</i> yaşamak k. (I-2, 26)	kürsi: <i>arsı menen kürsige</i> yerden göğe k+ge (XI-20, 416)
kün: <i>künderdiñ küni</i> sonunda k. (IV-14, 278)	küspen: yelken direği k. (IV-11, 164)
küñ: cariyeye k+deriñ (XI-9, 153)	küş: güç, kuvvet k. (VII-15, 296) k+iñdi (IV-6, 108)
künä: günah k+sı (XII-20, 336)	küşeyt-: kuvvetlendirmek k-er (II-2, 28)
künde: her gün k. (VII-13, 169)	küşigen: kartalgillerden bir tür yırtıcı kuş k. (IV-30, 561)
künde-: kıskanmak, günölemek k-meñiz (X-3, 26)	küşti: güçlü k. (XII-60, 991)
kündes: birbirini çekiştirmek k-ti (XI-22, 468)	küt-: 1. karşılaşmayı beklemek k-em (IX-7, 245) 2. bakmak, ilgilenmek k-er (XI-8, 135) k-etin (XII-70, 1189)
kündiz: 1. gündüz k. (IX-3, 60) 2. <i>kündüz-tüni</i> her zaman k. (XII-21, 354)	kütimsiz: bakımsız k. (XII-70, 1181)
künelt-: geçinmek, yaşamak k-ip (XI-20, 376)	küy ¹ : ses k+indey (VII-13, 215)
küninde: her gün k. (IV-30, 537)	küy ² : hâl, durum k+ge (XI-43, 992)
küñiren-: haykırmak, feryat etmek k-ip (III-4, 52)	küy-: yanmak k-ip (X-1, 5)
küp: kuşku, şüphe k+iñdi (IX-7, 160)	küybeñdes-: günölemek k-ken (IV-6, 54)
küpilde-: çok konuşmak k-p (XII-70, 1188)	küydir-: yakmak
küpşek: <i>küpşek san</i> yumuşak but k. (IV-8, 144)	
küpti: şüpheli k. (XII-22, 410)	
kürek: 1. kürek	

- k-gen (X-1, 42)
küyew: damat, güvey
k. (II-3, 37)
k+den (V-4, 119)
küyle-: (dişi hayvan) çiftleşme arzusu
duymak, kızışmak
k-ntip (VII-13, 216)
küyşil: *küyşil kus* sazıl kuş
k. (XII-29, 522)
küyzelt-: yorulmak, zorluk çekmek
k-pey (XII-12, 241)
küz: güz, sonbahar
k. (XII-61, 1010)
küzet-: 1. önem vermek, göz önünde tutmak
k-pey (XI-5, 100)
2. beklemek, gözlemek
k-ip (XI-42, 977)
- Q**
qaba: gür
q. (XI-18, 334)
qabagan: saldırgan
q. (XII-30, 549)
qabaq: göz kapağı
q+ı (XII-30, 540)
q+ın (IV-30, 560)
qabat: defa, kere, kez
q. (XI-21, 450)
qabil: kabul
q. (IX-7, 236)
qabilan: kaplan
q. (III-2, 19)
qabın-: 1. nefesi daralmak
q-bas (IV-25, 402)
2. pişman olmak
q-bay (IX-4, 87)
qabır: kabir, mezar
q+iñda (XII-9, 209)
qabırğa: 1. kaburga kemiği
q+dan (IV-30, 550)
q+sı (IX-7, 250)
2. bir şeyin yan tarafı
q+dan (III-2, 20)
qadam: adım
q. (V-3, 94)
- qadir: değer, kıymet
q. (XII-20, 309)
q+ın (I-4, 74)
qadirli: değerli
q. (XII-3, 102)
qagaz: kağıt
q. (IV-11, 183)
q+ga (XII-55, 878)
qagba-: Ka'be
q+msıñ (IV-6, 62)
qagıl-: itilip kakılmak
q-arsıñ (XII-70, 1183)
qahar: öfke, hiddet
q+iñdı (V-1, 12)
qaharlan-: öfkelenmek
q-ıp (XII-45, 708)
qaq¹: tam
q. (IX-7, 243)
qaq²: hak
q+ın (XII-24, 455)
qaq³: su birikintisi
q+tı (X-3, 22)
qaq-: 1. dağıtmak
q-ıp (XII-6, 170)
2. koparmak
q-qanda (IX-7, 168)
3. *zar kaguw* ağlamak
q-ar (XII-33, 611)
qaqbas: lanetli, melun
q+qa (X-4, 44)
qaqırıq: balgam, tükürük
q. (XII-70, 1164)
qaqpan: kapan, fak
q. (XII-25, 477)
qaqta-: kurutmak
q-p (XII-70, 1182)
qaqtır-: 1. vurdurmak
q-p (VII-13, 155)
2. çaktırmak
q-p (XI-42, 956)
qal-: 1. kalmak
q-dı (X-2, 10)
q-ganı (XI-39, 886)
2. geride kalmak
q-magan (XI-22, 475)
q-mas (XI-36, 819)

3. arkada bırakmak
q-gan (II-3, 67; IV-11, 177)
4. oturmak
q-gan (III-4, 62)
5. yapamaz duruma gelmek
q-gan (IV-29, 482)
- qala: kale, korunak
q+ga (III-2, 19)
q+niñ (V-2, 70)
- qalaqayla-: haykırmak
q-p (IX-6, 116)
- qalalı: kalesi olan korunaklı yer
q. (I-4, 69)
- qalam: kalem
q. (XII-6, 171)
- qalay: nasıl
q. (III-4, 90)
q+dan (IX-7, 145)
- qalayı: kalay
q+dan (XI-42, 956)
- qalayıla-: kalaylamak
q-gan (II-1, 8)
- qaldır-: bırakmak
q-adı (XII-12, 238)
q-diñ (IX-6, 141)
- qalı: halı
q. (XI-10, 166)
- qalıñ: 1. *qalıñ mal* başlık parası
q. (XI-18, 336)
2. çok, sayıca fazla, kalabalık
q. (V-1, 13)
3. kalın
q. (XI-3, 60; XII-29, 532)
- qalıs-: dahil olmak, karışmak
q-passıñ (XII-22, 397)
q-padım (XII-66, 1066)
- qaljıra-: bitkin düşmek
q-p (XI-43, 996)
- qaljuwır: kapı sürgüsü
q+day (IV-30, 562)
- qaltaqta-: şöyle böyle geçinmek
q-p (XI-20, 376)
- qam: gam, tasa, kaygı
q+ı (VII-5, 55)
q+ın (XI-17, 324)
- qama-: sarmak, kuşatmak
q-sa (XII-6, 169)
- qamal: kale, sur
q. (XI-31, 702)
- qamal-: 1. yerleşmek
q-p (XI-25, 563)
2. geri kalmak
q-masa (XII-20, 333)
- qamala-: kuşatmak, etrafını sarmak
q-gan (IV-25, 417)
- qamıs: kamış
q+tıñ (VIII-1, 1)
- qamqa: işlenmiş ipek kumaş *qamqa ton*
ipek elbise
q. (XI-4, 71)
- qamqap: kunduz derisinden elbise
q+tı (VII-13, 143)
- qamsız: gamsız
q. (XII-6, 171)
- qamşı: kamçı
q. (VII-14, 273)
q+day (IX-1, 12)
- qamşilat: kamçilatmak
q-ıp (XI-14, 259)
- qan: kan
q. (III-4, 73)
- qan-: kanmak, doymak
q-baqqa (V-1, 4)
q-r (II-2, 24)
- qana-: kanamak
q-magan (IX-5, 101)
- qanagat: kanaat
q. (XII-31, 557)
- qanagatsız: azla yetinmeyen, doyumsuz
q. (XII-28, 508)
- qanat: kanat
q. (XI-28, 613)
q+ın (IV-11, 213)
- qañbaq: deve elması
q+ta (III-4, 58)
- qanday: 1. ne kadar
q. (XII-20, 323)
2. nice, pek çok
q. (IX-7, 196)
- qandı: kanlı
q. (IV-30, 538)
- qandıawız: ok torbası, sadak

- q+dan (IV-27, 435)
- qane: hani
q. (VII-15, 295)
- qañgır-: maksatsız, gayesiz dolaşmak
q-ar (XII-59, 980)
- qanıpezer: acımasız, câni
q. (XII-23, 444)
- qanjıga: eğer kayışı
q+ña (IX-7, 169)
- qañqıl-da-: (kaz, ördek vb.) ötmek
q-gan (XII-3, 57)
- qañşa: ne kadar
q. (I-4, 84)
- qañşiq: kancık
q. (XII-55, 885)
- qant: şeker
q. (XII-68, 1101)
- qantala-: kana bulamak
q-dı (X-5, 56)
- qantar: ocak ayı
q+da (XII-5, 154)
- qap: kın
q. (VII-20, 360)
- qap-: (köpek) ısırarak
q-ar (XII-42, 687)
- qapalıq: üzüntü
q+pen (XII-39, 658)
- qapıda: aniden
q. (IX-7, 179)
- qapılıs: umulmadık an
q+tan (XII-14, 260)
- qapıyada: ansızın
q. (IX-7, 189)
- qaptal: eğer
q. (XII-4, 121)
- qaptalda-: dağ yamacından yürümek
q-p (XII-64, 1040)
- qar: kar
q. (XI-39, 886)
- qara: 1. kara, siyah
q. (III-4, 102)
2. halk, avam
q. (XI-22, 469)
q+dan (I-3, 41)
3. değersiz
q. (IV-5, 46)
- qara-: 1. bakmak
q-sam (IV-13, 267)
q-p (IV-6, 117)
2. gözetlemek, izlemek
q-r (II-2, 20)
3. aramak, araştırmak
q-r (IV-17, 275)
- qaragay: çam ağacı
q. (I-3, 64)
q+dan (II-3, 43)
- qarañ: karanlık
q. (IX-7, 182)
- qarañgı: karanlık
q. (X-3, 25)
- qaras-: bakışmak
q-ar (I-5, 103)
- qaraşa: karaca (turgayın bir türü)
q. (XI-41, 922)
- qaraşı: 1. hizmetçi
q+ñ (XI-28, 622)
2. avam
q+ñmen (X-1, 3)
- qarat-: baktırmak
q-ıp (XI-20, 412)
- qarat-: tâbi kılmak
q-qan (XI-42, 940)
- qaraw: art niyetli
q. (IX-3, 68)
- qarawıl: gözcülük, bekçilik
q. (II-2, 20)
q+ga (IV-30, 563)
- qarawıt-: kararmak
q-ıp (XI-43, 997)
- qaray: -e doğru
q. (V-2, 82)
- qaray-: kararmak
q-ıp (XI-43, 996)
- qarga: 1. karga
q. (II-2, 19)
2. *qarga adım jer* bir adımlık yer
q. (XI-35, 797)
- qargı: tasma
q+lı (IV-29, 477)
- qargı-: sıçramak, atlamak
q-yın (XI-24, 536)

qarı ¹ : kolun dirsekten omuza kadar olan kısmı q. (II-1, 3)	qas ¹ : kaş q+ı (IV-22, 364) q+tarın (VII-12, 136)
qarı ² : karış q. (XI-9, 159)	qas ² : düşman q. (IV-25, 399) q+tıñ (VII-15, 293)
qarı-: yaşlanmak q-mas (IV-25, 404)	qas ³ : gerçek, hakiki, has q. (III-4, 86)
qarın: karın, mide q. (VIII-2, 13) q+da (VIII-4, 58)	qas ⁴ : yan q+ıña (IV-6, 118)
qarında: kardeş q. (IV-25, 396) q+ıñ (I-5, 88)	qas ⁵ : koşum takımının ağaç parçası q+tıñ (XII-4, 120)
qarıs: karış q+pın (XI-25, 552)	qasap: kasap q. (IV-11, 240)
qarıs-: direnmek q-qan (VII-15, 292)	qasın-: kaşınmak q-arsıñ (XII-70, 1182)
qarıšta-: adımlamak q-dım (XII-66, 1068)	qasiret: elem, dert, keder q+imdi (XII-6, 173)
qarıya: ihtiyar q+lar (I-4, 73)	qasiyet: özellik q. (VII-22, 395)
qarlan-: öfkelenmek q-ıp (III-2, 21)	qasqa: tanınmış q. (XII-52, 854) q+lar (VIII-4, 53)
qarmaljq: bir tilki türü q. (XI-11, 192)	qasqar-: dayanmak q-ar (IX-7, 284)
qarsaq: köpekgillerden, postundan kürk yapılan memeli bir hayvan q. (III-4, 84)	qasqarawulı: kişi adı q. (XI-29, 645)
qarsı: bir şeyin karşı tarafı q. (IV-11, 245; IV-30, 533)	qasqay-: parlamak, göze çarpmak q-gan (XI-4, 95)
qarsılas-: karşılaşmak q-qan (XI-31, 712)	qasqır: kurt q. (XII-53, 864) q+ga (IV-28, 460)
qarşıgas: aladoğan q+ı (I-5, 99)	qaş-: kaçmak q-asıñ (IX-1, 23) q-pas (VII-10, 105) q-sañ (XI-25, 544)
qart: ihtiyar, yaşlı q. (XI-1, 27)	qaşağan: çok kaçan at q+nıñ (II-1, 7)
qarta: atın kalın bağırsağından yapılan bir tür sucuk q. (X-5, 50)	qaşan: ne zaman q. (VII-16, 318)
qartay-: ihtiyarlamak, yaşlanmak q-adı (XII-39, 658) q-ganda (X-4, 37)	qaşır-: kaçırmak, uzaklaştırmak q-ar (VII-14, 264) q-dı (V-4, 118)
qaruw: 1. silah q. (VII-16, 309) 2. güç, kuvvet q+ı (XI-24, 520)	qat- ¹ : 1. katılaşmak, sertleşmek q-pay (IV-23, 373) 2. donmak

- q-sa (III-4, 47)
q-tı (III-4, 73)
qat-²: cevap vermek
q-a (XI-18, 346)
qata: hata
q+sı (VIII-3, 34)
qatar: sıra, dizi
q. (IV-27, 433)
q+dan (XI-29, 646)
qatarlan-: dizilmek, sıraya girmek
q-ıp (III-2, 21)
qatelik: yanlışlık
q+pen (XII-18, 297)
qatıq-: bitmek
q-ıp (XII-13, 247)
qatın: eş, kadın
q. (I-3, 41)
q+day (V-4, 119)
q+iñ (IX-3, 57)
qatınas: mesafe
q+ı (IV-27, 432)
qattaw: zırh
q. (VII-16, 313)
qattı: sert, katı, sağlam, pek
q. (IV-25, 412; IV-27, 438; XI-26, 596)
qawdıraq: dik kulaklı
q. (IV-28, 444)
qawım: halk, topluluk
q+dı (IX-7, 256)
qawırsın: kuş tüyü
q+ı (IV-23, 373)
qawip: bela, tehlike
q. (XII-38, 651)
qawjañda-: iştahla yemek
q-y (IV-22, 372)
qawsır-: sıkıca tutmak
q-gan (IV-11, 219)
qay: hangi
q. (IX-7, 217)
qayda: nerede, nereye
q. (III-4, 99; XI-25, 542)
qaydagı: *qay qaydagı* her nerede
q. (XII-70, 1190)
qaygı: kaygı, tasa
q+dan (XII-16, 281)
qaygılı: kaygılı
q. (XI-19, 364)
qaygır-: kaygılanmak, endişelenmek
q-mañız (XI-31, 703)
qayın: kayın ağacı
q+day (V-2, 43)
qayır: hayır
q+ı (XI-31, 750)
qayır-: 1. yetiştirmek
q-gan (XI-31, 718)
2. sözü bağlamak, bitirmek
q-sam (IX-5, 93)
qayırğı: dua
q. (XII-50, 802)
qayırlı: hayırlı
q. (II-3, 66)
qayırsız: hayırsız
q. (VII-17, 331)
qayıs: kayış
q+ı (III-4, 81)
qayıs-: *jer qayısqan qol* kalabalık ordu
q-qan (XI-1, 20)
qayna-: kaynamak
q-p (VII-11, 113)
qaynar: pınar, kaynak
q+dıñ (VII-20, 359)
qayraq: bileği
q. (XI-10, 167)
qayra-: bilemek
q-ma (IX-4, 77)
qayran: 1. güçlü, kuvvetli
q. (III-2, 22)
2. hayret, şaşkınlık
q. (II-3, 64)
qayrat: gayret, güç, kuvvet
q+ımdı (V-2, 62)
qayrattı: güçlü, kuvvetli
q. (I-4, 85)
qayrawıq: bileği
q+tuñ (VII-13, 215)
qayrıl-: 1. dönmek
q-ıp (V-3, 94)
2. bükülmek
q-ıp (IV-25, 413)
q-sa (XI-36, 832)

qayrılmas: <i>geri dönülmez</i> qayrılmas	q-ıp
qaza mutlak ecel	qazı: <i>qazı qarta</i> at etinden yapılan
q. (IX-7, 275)	sucukların genel adı
qayrımsız: acımasız	q. (X-5, 50)
q (V-3, 100)	qazıbek: kişi adı
qaysıbiri: hangi biri	q. (IX-7, 198)
q+n (XI-37, 856)	qazıq: kazık
qayt ¹ : 1. dönmek	q+ın (XI-42, 956)
q-pasan (IV-11, 185)	qazir: şimdi, şu anda
2. mec. ölmek	q. (VII-3, 34)
q-amız (XII-75, 1264)	qazuwlı: kazılı
qayt ² : qalay et- birleşik fiilinin kısaltılmış	q. (XI-27, 606)
jâli, “ne yapmak, ne etmek” anlamında	qıdır: Hz. Hızır <i>basına qıdır qonuw</i>
q-esiñ (I-7, 149)	başına devlet kuşu konmak
qayta: 1. yine, tekrar	q. (XI-20, 383)
q. (XII-48, 752)	qıdır-: gezmek, dolaşmak
2. defa, kez	q-may (IV-24, 390)
q. (IX-7, 279)	qıl-: etmek, yapmak
qaytala-: tekrar etmek	q-adı (XII-27, 496)
q-p (XII-70, 1178)	q-ar (III-4, 103)
qaytar-: göndermek	q-sa (I-5, 97)
q-adı (XI-7, 131)	q-sam (VII-13, 163)
qaytip: nasıl	qılaw: çapak, demir parçası
q. (I-2, 26)	q+ı (XII-62, 1020)
qayza-: yemek	qılıq: huy, karakter
q-r (IV-25, 408)	q+pen (IX-2, 33)
qaz: kaz	qılıqsız: sevimsiz
q+dar (I-2, 29)	q. (XII-76, 1282)
qaz-: 1. kazmak	qılıqtı: sevimli
q-ıp (VII-15, 286)	q. (XII-76, 1270)
2. aslını, kökünü detaylı	qılış: kılıç
araştırmak	q. (III-3, 32)
q-gan (XII-20, 318)	q+ıñdı (XI-20, 386)
qaza ¹ : ölüm	qılqan: diken
q. (IX-7, 275)	q+day (III-1, 14)
qaza ² : vaktinde kılınmayan namazın	qılşan: ok torbası
sonraya bırakılması	q+ımdı (II-3, 44)
q. (X-1, 12)	qılşıq: kıl
qazaq: etnonim; Kazak	q. (XII-27, 498)
q+tan (XI-33, 786)	qımbattı: kıymetli, değerli
q+tuñ (XI-31, 698)	q. (VII-13, 237)
qazan: büyük tencere, kazan	qımız: kısrak sütünün mayalanmasıyla
q+ım (VII-13, 183)	yapılan bir tür içecek
qazba: çok konuşmayı seven	q. (I-3, 34)
q. (X-3, 36)	q+dan (VII-7, 73)
qazdır-: kazdırmak	qına-: belini sıkmak

- q-y (XI-4, 96)
- qımalı: kına yakılmış olan
q. (XI-1, 38)
- qınap: kın, kılıf
q+tan (VII-15, 291)
- qıñır: aksi, inatçı
q. (XI-41, 925)
- qınsız: kını olmayan, kınsız
q. (XII-74, 1243)
- qır: 1. kır, bozkır
q+ga (IV-28, 452)
q+ında (I-1, 1)
2. *qırğa şıguw* eskiden Kazaklarda memleket içindeki önemli bir meseleyi çözmek için halkın yüksek bir yere meclis kurup toplanması
q+ga (IV-14, 285)
- qır-: kırmak, öldürmek
q-ganda (IX-7, 225)
- qıran: *qıran qus* avcı kuş
q. (IV-23, 368)
- qırañ: biraz yüksekçe tepe
q. (VII-13, 180)
- qırıq: kırk
q. (VII-13, 180)
q+ta (XII-74, 1243)
- qırım: uzak yer
q+nan (XII-6, 176)
- qırında-: kur yapmak
q-p (XI-43, 991)
- qırjiy-: kırışmak, buruşmak
q-gan (XII-70, 1146)
- qırlı: köşeli
q. (XII-26, 489)
- qırmızı: kızıl, kırmızı
q+ga (XI-10, 170)
- qırsaw: tembел
q. (XII-39, 659)
- qırsız: beceriksiz
q. (XII-76, 1286)
- qırşın: genç
q. (IV-6, 82)
- qıs: kış mevsimi
q+qa (I-1, 23)
- qıs-: kısırtmak, sıkıştırmak
q-qanda (VIII-1, 3)
- qısım: eziyet
q+ın (XII-22, 364)
- qısqar-: kısalmak
q-ıp (XII-38, 643)
- qısta-: kışlamak
q-sañ (I-1, 23)
- qıstat-: kısırtmak
q-qan (XI-42, 974)
- qıstaw: kışlak
q+ı (IX-7, 208)
- qıy-: kıymak
q-ar (VII-9, 91)
- qıya: dağın yüksek yeri
q+dan (V-3, 97)
- qıyamet: kıyamet
q+te (XII-9, 214)
- qıyan: uzak
q+ga (I-1, 16)
q+nan (VII-13, 197)
- qıydasın: iyice sertleşmiş
q. (VII-12, 122)
- qıygaş: eğri
q. (XI-17, 317)
- qıygašta-: önünü kesmek
q-p (XI-10, 164)
- qıyıldır-: nazlandırmak
q-ıp (VII-12, 136)
- qıyın: zor, çetin
q. (IV-26, 425)
q+dı (XI-2, 50)
- qıyır: uç, kenar
q. (IV-6, 76)
- qıyquw: kaz vb. kuşların öterken çıkardıkları ses
q. (XI-31, 706)
- qıylı: *qıylı zaman* zor, sıkıntılı zaman
q. (I-3, 62)
- qıyna-: zorlamak
q-p (XII-66, 1054)
- qıyrat-: tahrip etmek
q-qanday (XII-48, 754)
- qıysapsız: sayıca çok, kalabalık
q. (XI-31, 708)
- qıysay-: zor durumda kalmak
q-gandı (IV-11, 243)
q-sa (XI-22, 470)

- qıysıq: *mec.* hatalı, kusurlu
q. (IX-2, 32)
q. (XII-4, 124)
- qıysınsız: mantıksız, uygunsuz
q. (XI-43, 992)
- qız: kız
q. (I-4, 75)
q+dıñ (VII-7, 79)
q+ı (III-4, 85)
q+ınday (III-4, 92)
- qız-: sarhoş olmak
q-ıp (I-3, 35)
- qızar-: kızarmak
q-ıp (I-3, 34)
- qızdır- (I): yaşatmaq
q-gan (XI-26, 570)
- qızdır-: kızdırmak (dövüş, savaş vb.)
q-ıp (XI-29, 652)
- qızıq-: ilgi duymak, merak etmək
q-amız (XII-75, 1262)
- qızıq: ilgi, çekici, enteresan
q. (IX-7, 149)
q+qa (XI-43, 998)
- qızıqtı: ilginç
q. (XI-26, 570)
- qızıl: 1. kızıl, kırmızı
q. (XI-10, 169)
2. altın
q. (XI-14, 253)
3. kan
q. (IV-4, 35)
4. *qızıl til* söz ustası
q. (II-1, 6)
- qızılacaq: altın kapkacak
q. (XI-42, 966)
- qızmet: iş, hizmet
q. (XII-31, 567)
- qızmetker: hizmetçi
q. (XI-20, 375)
- qızmetşi: hizmetçi
q+ñ (I-3, 39)
- qoga: kamyş
q. (IV-13, 268)
- qogalı: kamyşlı
q. (III-1, 1)
- qoja: boy adı
q+lardı (XI-30, 688)
- qojayın: işveren
q. (X-3, 36)
- qol¹: 1. el
q. (I-1, 14)
q+dıñ (VII-3, 24)
q+ına (XI-15, 279)
2. *qol berüw* selamlaşmaq
q. (XI-30, 687)
- qol²: asker, ordu
q+ga (III-4, 51)
- qol³: uygun, lâyük
q. (V-1, 9)
- qolbası: kolbaşı, komutan
q. (VII-15, 297)
- qom¹: dalgalı
q. (III-1, 1)
- qom²: devenin hörgücündeki yağ
q. (XI-4, 86)
- qon-: 1. kuş vb. yere inmek
q-a (IV-23, 367)
2. bir yere yerleşmek, bir yeri
yurt edinmek
q-basa (I-4, 76)
q-gan (II-3, 35)
3. şans yüzüne gülmek
q-dı (XI-20, 382)
4. geceleme
q-a (XII-2, 16)
- qonaq: misafir
q+ımdı (VII-13, 181)
- qonaqası: misafir yemeği
q. (XII-22, 375)
- qondır-: yerleştirmek
q-gan (XI-31, 726)
- qoñır: kahverengi
q. (I-6, 114)
- qoñırawlı: zilli
q. (VII-14, 260)
- qonis: obanın konduğu, yerleştiği
mahal; yayla, yurt
q. (I-3, 57)
q+tar (III-1, 2)
- qoñqala-: etrafını sarmak, kuşatmaq
q-gan (IV-23, 376)
- qopız: kopuz

- qor: q+iñ (IX-1, 25)
 1. biçare, zavallı
 q. (VII-2, 23)
 2. *qor tutuw* hor görmek
 q. (XI-30, 694)
 3. boşa gitmek
 q. (XII-3, 102)
 4. *qor boluw* azap çekmek
 q. (VII-19, 357)
- qora: ahır, ağıl
 q+dan (XI-33, 776)
- qoraşıl: ahır seven
 q. (IV-29, 480)
- qorga-: korumak, savunmak
 q-ytın (VII-3, 31)
 q-ysıñ (IX-1, 28)
- qorgan: 1. kale, hisar
 (I-3, 38)
 2. dayanak, destek
 q+ı (XI-31, 702)
- qorgandı: etrafı surlarla çevrili
 q. (XI-16, 292)
- qorgayla-: korumaya çalışmak
 q-p (VII-11, 114)
- qorıq-: korkmak, ürkmek
 q-qan (VIII-2, 20)
- qorıt-: hazmetmek, sindirmek
 q-qanmen (XII-66, 1084)
- qorqaq: korkak
 q. (XII-37, 632)
- qorqaw: *mec.* acımasız, zalim
 q. (XII-53, 864)
- qorla-: hor görmek
 q-ma (IV-6, 98)
- qorlıq: eziyet, zulüm
 q+ım (VII-4, 41)
- qos¹: asker, ordu
 q. (VII-13, 195)
- qos²: yük
 q+ımdı (III-4, 48)
- qos³: çift, iki
 q. (IV-11, 212; XI-4, 80)
- qos⁴: *qos tigüw* çadır dikmek
 q. (IX-5, 136)
- qos-: 1. vermek
 q-ıp (IV-6, 119)
 2. kafa kafaya vermek, arkadaş
 olmak
 q-ıp (IV-7, 135)
 3. evlendirmek *bas qosuw*
 evlenmek
 q-adı (IX-3, 72)
 q-sa (XI-14, 257)
- qosa: birlikte, beraber
 q. (IX-3, 71)
- qosaq: eşlerden her biri
 q+iñ (IX-3, 71)
- qosıl-: 1. eklenmek
 q. (XII-62, 1020)
 2. evlenmek
 q. (VII-18, 339)
- qosın: asker, ordu
 q+iñ (XI-33, 786)
- qospaq: çift
 q. (XI-4, 85)
- qoşqar: koç
 q. (XI-16, 298)
- qoştasuw: vedalaşmak
 q+ga (V-3, 92)
- qotanşı: bekçi köpeği
 q. (XI-16, 300)
- qotır: yara, uyuz
 q+dan (XII-22, 365)
- qoy: koyun
 q+dıñ (II-1, 5)
- qoy-: 1. kendi haline bırakmak
 q-a (I-7, 133)
 2. vurmak
 q. (IV-30, 517)
 3. bırakmak
 q-man (XI-25, 544)
 q-mas (IX-5, 97)
 4. terk etmek
 q-masañ (XI-21, 459)
 5. vazgeçmek
 q-mas (XI-43, 998)
- qoyan: tavşan
 q+nıñ (IV-11, 212)
- qoyın: göğüs ile giysi arası, koyun
 q. (XII-22, 378)
- qoyşı: çoban
 q. (XII-13, 249)

qozda-: kuzulamak q-gan (XI-21, 450)		qulın: atın altı aya kadar olan yavrusu, kulun q. (VII-7, 74)
qozı: kuzu q. (XI-16, 299) q+aymın (XII-72, 1218)		qulınşaq: at yavrusunun sevimliliğini belirtmek için kullanılan söz q. (VII-21, 382)
quba: 1. boz q. (IV-28, 449) 2. <i>quba jon</i> ıssız tepe q. (VII-13, 220)		qulq: huy, karakter q+ımenen (XI-1, 43)
qubıla: yön, taraf q+ñdı (XI-33, 788)		qulpı: parlak ipek kumaş q+da (VII-7, 79)
qubil-: parlamak q-ıp (XI-28, 610)		qulpır-: parlamak q-ıp (XI-4, 69)
qudandalı: dünür q. (XI-25, 556)		qum: kum q. (XI-29, 661)
quday: Hûdâ, Allah q. (VII-4, 46) q+dıñ (XI-21, 460) q+ım (IX-3, 72)		qumar: heves, arzu q. (XII-69, 1126)
qudiret: güç, kudret q+iñmen (XII-6, 155)		qun: kan hakkı q+ı (I-7, 130)
qul: kul, esir, köle q. (XI-41, 928) q+ı (I-3, 46) q+iñday (V-2, 49) q+iñnñ (IV-6, 68)		qunan: üç yaşına giren erkek at q. (III-4, 81)
qula-: yıkılmak q-ganga (XI-31, 701)		qunis-: kuşatmak q-tı (VIII-2, 17)
quladın: aladoğangillerden biraz	biraz	qunsız: itibarsız q. (V-2, 54)
küçükçe bir kuş türü q. (I-3, 46)		qur ¹ : binilmeyen, besili (at, deve vb.) q. (XI-19, 360)
qulaq: kulak q. (XII-48, 782)		qur ² : boş, öylesine q. (XI-13, 246)
qulaqtı: kulakları büyük q. (VII-12, 119)		qur-: 1. kurmak, yapmak q-ıp (III-4, 59) 2. siyasî bir organizasyon kurmak q-ganda (V-2, 27)
qulan: yabanî yıldı q. (I-2, 26) q+dar (XI-40, 903)		qura-: bir araya getirmek, toplamak q-dıñ (XI-29, 669)
qulaş: uzunluk ölçüsü, kulaç q. (III-4, 110)		quraq: kamış q+pen (XII-33, 600)
qulat-: atmak q-tıñ (IV-11, 179)		quralay: yabani geyik q. (VII-14, 267)
qulatı: el değmemiş q. (VII-13, 150)		qural-: kurulmak q-gan (XII-22, 399)
qulazı-: yalnız hissetmek q-ymın (XII-80, 1332)		qurama: topluluk q. quran: Kur'an-ı Kerim q. (XII-54, 871)
		quray: ot çöp

- q. (XI-4, 70)
- qurbandıq: kurbanlık
q+qa (V-1, 9)
- qurbı: akran, yaşıt
q+sı (XI-18, 345)
q+lar (XII-3, 89)
- qurdas: akran, yaşıt
q+iñ (IX-7, 273)
- qurıq: atları yakalamakta kullanılan
ucuna ip bağlanmış uzun sırık
q+ı (II-1, 7)
- qurı-: kurumak
q-p (XI-35, 804)
- qurıs-: soğumak
q-ıp (I-7, 146)
- qurış: bir tür çelik
q. (VII-6, 68)
- qurıt-: cılız duruma getirmek,
zayıflatmak
q-qan (XII-51, 824)
- qurlı: gibi
q. (XII-44, 701)
- qurmet: hürmet, saygı
q. (XII-20, 319)
- qurmette-: hürmet etmek, saygı
göstermek
q+señ (XII-34, 614)
- qursa-: sarmak, kaplamak
q-ydı (IV-6, 47)
- qursağ: kursak, karın
q. (VIII-2, 13)
- qursan-: silah kuşanmak
q-ıp (VII-4, 43)
- qursağtan-: gebe kalmak
q-bas (XI-40, 910)
- qursaw: kalkan
q. (IV-30, 567)
- qurt-: kurtçuk, kurt
q-tan (XI-16, 299)
- qus: kuş
q+tı (IV-17, 316)
q+tıñ (I-3, 46)
- quş-: kucaklayıp öpmek
q-qan (III-1, 8)
- qut: kut, bereket
q. (XI-16, 298)
- qutan: qul-qutan fakir fukara
q. (XII-21, 359)
- qutıl-: kurtulmak
q-dıñ (IX-7, 192)
q-mas (XII-64, 1042)
- qutpan: bereket, bolluk
q. (XII-52, 848)
- qutti: kutlu
q. (XI-29, 665)
- quw: kuğu
q+dı (I-3, 52)
- quw-: bir yerden sürüp çıkarmak
q-ıp (IV-30, 526)
- quwala-: kovalamak
q-p (XII-47, 736)
- quwan-: sevinmek, mutlu olmak
q-ar (XI-18, 351)
- quwanış: kıvanç, mutluluk
q.(XII-45, 705)
- quwant-: sevindirmek, mutlu etmek
q-pap (IX-7, 256)
- quwat: güç, kuvvet
q. (XII-48, 750)
- quwıq: idrar torbası
q+ta (VIII-4, 58)
- quwıs: çukur
q+qa (I-7, 150)
- quwıs-: ardına düşmek
q-pa (I-7, 134)
- quwlıq: kurnazlık
q+iñ (XI-14, 268)
- quwnat-: güçlendirmek
q-qan (XI-42, 943)
- quwsır-: kavuşturmak, birleştirmek
q-ıp (I-7, 132)
- quy-: 1. bir şeyin içine doldurmak
q-ıp (III-1, 12)
2. bir şeyin üstüne dökmek
q-gan (XII-3, 61)
3. yağmur bardaktan
boşanırcasına yağmak
q-ar (VII-15, 281)
4. akarsuların birbirine ya da
denize katılması
q-ar (XI-18, 349)
- quyas: kişi adı

q-tan (IV-30, 518)
quyıl- (I): dökülmek
q-ıp (XI-26, 590)
quyıl- (II): kaplamak, akın etmek
q-dı (V-1, 17)
quyırıq: kuyruk
q+ı (I-2, 26)
q+ın (VIII-3, 50)
quyırıqsız: kuyruğu olmayan, kuyruksuz
q. (VII-2, 21)
quzgın: kuzgun
q. (XII-53, 862)

L

labaşı: etnonim
l. (XI-42, 944)
laq: oğlak
l+pen (XII-33, 598)
laqta-: (keçi) yavrulamak
l-gan (XI-3, 62)
laşıq: baraka
l. (XI-25, 564)
laşın: doğan, lâçin
l. (IV-29, 482)
layıq: uygun, lâyık
l. (IV-11, 206)
layıqta-: uygun görmek
l-p (XII-69, 1124)
layıqtı: uygun, elverişli
l. (XII-69, 1132)
lâzim: lâzım, gerel
l. (XII-57, 910)

M

magan: bana
m. (IV-6, 131)
magına: anlam, manâ
m. (XII-25, 460)
mahabbattı: arzulu, istekli
m. (XII-61, 1007)
mahşar: mahşer
m+ga (XII-35, 621)
majar: etnonim
m+dan (IV-30, 528)
maqsat: amaç, hedef, gaye, maksat
m+ına (XII-6, 165)

maqtasız: pamuksuz
m. (XI-16, 307)
maqta-: övmek, methetmek
m-dım (XII-47, 740)
m-r (IX-5, 102)
maqtan-: övünmek
m-ba (IV-28, 445)
maqtanbaq: övünmek
m+ı (IV-3, 22)
maqtaw: övgü
m+ına (IV-30, 556)
maqul: doğru, uygun, makul
m. (XII-12, 383)
m+iñ (XII-57, 909)
mal: 1. deve, sığır, koyun, keçi, at
gibi hayvanların genel adı
m+ı (IV-2, 13)
2. eşya
m. (XI-42, 967)
3. *qaluñ mal* başlık parası
m+ı (XI-18, 336)
mal-: batırmak, daldırmak
m-arsıñ (I-1, 24)
maldır-: doldurmak
m-ıp (XI-10, 170)
malsız: malı mülkü olmayan, fakir
m. (VII-21, 381)
malşı: çoban
m+ga (IX-7, 158)
mamıq: pamuk
m. (III-5, 151)
mamıras-: zenginleşmek
m-ıp (XI-5, 102)
mamıt: kişi
m. (XI-29, 644)
manat: altın
m. (XI-14, 254)
mañay: etraf, civar, çevre
m+dagı (XII-40, 670)
mañday: 1. alın
m+ın (VII-12, 134)
2. takdir, alın yazısı
m+ga (XII-5, 144)
mandı-: ilerlemek, gelişmek
m-masıñ (XI-59, 987)
mañıra-: (koyun, keçi) melemek

- m-ydı (XII-32, 603)
- mañqılǵa-: havlamak
m-p (XI-11, 200)
- mañraq: *yer adi* qozı mañraq/qoy
mañraq
m. (IX-6, 131)
- mas: sarhoş
m. (XI-10, 179)
- masaq: 1. başak
m. (XI-24, 514)
2. okun arka ucunda bulunan
- başağa benzer kısım
m+ınan (III-4, 113)
- mastan-: sarhoş olmak
m-ıp (I-3, 35)
- mata-: mâni olmak
m-ma (XI-9, 147)
- mawjıra-: hareketsizleşmek
m-p (XI-24, 507)
- may: yağ
m. (VII-13, 186)
sarı may (XII-64, 1039)
may qañbaq (III-4, 58)
- maydan: 1. çimenlik, yeşillik
m-dür (IV-3, 23)
2. savaş alanı
m+da (VII-13, 155)
- maylı: yağlı
m. (XII-68, 1104)
- mayrıl-: bükülmek, eğilmek
m-man (VII-6, 69)
- mazaq: alay, dalga
m. (II-2, 33)
- maza: huzur
m+mdı (VII-13, 219)
- mazalı: huzurlu
m+mız (X-4, 45)
- mâlim: bilinen, belli
m. (XI-14, 267)
- mâslixat: sohbet
m+qa (XI-42, 954)
- mârtâbâli: değerli
m. (XI-29, 675)
- medet: medet, destek, dayanak
m. (XII-48, 783)
- mehman: misafir
m. (XI-42, 977)
- meken: mekân, yer
m. (XI-17, 331)
- mektep: okul
m+ten (XII-57, 928)
- men: I. teklik şahıs zamiri, ben
m. (I-3, 30)
m+dey (XI-20, 430)
m+i (IV-6, 69)
m+iki (XII-66, 1063)
m+im (II-3, 47)
- menmensi-: kibirlenmek
m-p (IV-25, 406)
- mereke: *merekege batuw* çok mutlu olmak
m+ge (XI-9, 154)
- mergen: avcı, keskin nişancı
m+im (VII-13, 209)
- mert: *mert boluw* ölmek
m. (XI-3, 53)
m+tey (XII-15, 265)
- meşkey: aç gözlü
m+diñ (XII-53, 858)
- meyir: *meyiri qanuw* 1. rahatlamak 2. susuzluğunu gidermek
m+i (XII-35, 619)
m+iñ (XII-25, 464)
- meyman: konuk, misafir
m+dı (IX-2, 45)
m+ga (IX-3, 69)
- meymana: *meymanası asuw* sevinmek, mutlu olmak
m+sı (XII-70, 1142)
- meyram: kişi adı
m+ga (X-1, 6)
- mezgil: vakit, zaman
m. (V-4, 106)
m+imiz (XI-26, 588)
- mezgilsiz: vakitsiz, zamansız
m. (IV-28, 454)
- mıqtı: güçlü, sağlam, sert
m. (XII-60, 991)
- mıljıñda-: gevezelik etmek
m-p (XII-43, 697)
- mıltıq: tüfek
m. (IV-30, 568)

- miñ: bin
m. (II-3, 51)
- mına: bu, şu
m. (V-2, 77)
- mınaw: bu, şu
m. (II-3, 40)
- mınday: bunun gibi
m+dı (XII-62, 1025)
- mırza: bey, efendi
m+lar (XII-3, 100)
m+sı (IV-11, 190)
- mıs:bakır
m. (XI-42, 955)
- mısal: misal, örnek
m+ı (XII-57, 904)
- mısıq: *sarı mısıq* kedigillerden yırtıcı
bir hayvan
m+tay (VII-12, 120)
- mıyık: bıyık
m+ına (IV-12, 259)
- min: kusur
m. (VII-18, 347)
m+in (VII-18, 346)
- min-: binmek
m+ben (IV-1, 2)
m+dim (III-4, 132)
- mine: işte
m. (IX-7, 282)
- minez: huy, karakter
m+i (I-7, 140)
- minezdi: iyi karakterli
m. (VII-17, 333)
- mingiz-: bindirmek
m-gen (VII-13, 161)
- miyras: miras
m. (XII-38, 655)
- mol: bol, çok
m. (I-5, 97)
- mola: mezar
m. (XII-4, 122)
- molda: imam, molla
m+dan (X-3, 32)
- molıq-: çoğalmak
m-atın (XII-2, 10)
- moltır: kişi adı
m. (XII-13, 251)
- momın: uysal
m. (XII-25, 474)
- mortıq: *mortıq boluw* vıran olmak
m. (XI-4, 74)
- moyın: 1. boyun
m. (IV-28, 450)
m+ın (III-4, 61)
2. *mec.* beden, vücut
m+ga (XII-75, 1265)
3. *moynın buruw* dikkat etmek
m+ın (XII-28, 510)
- möhrli: mühürlü
m. (IV-11, 195)
- muxit: okyanus
m+tan (VII-13, 236)
- muqat-: aşığılmak
m-ar (IX-7, 266)
- muñ: dert, tasa, keder
m. (XI-35, 797)
- munan: *munan bılay* bundan böyle
m. (XI-21, 454)
- munar: duman, sis
m. (II-1, 14)
m+dan (VII-12, 132)
- munardı: dumanlı, sisli
m. (XII-15, 274)
- muñay-: kederlenmek
m-ıp (IV-6, 53)
- munda: burada, bu yerde
m. (I-1, 18)
- munday: bunun gibi, böyle
m. (XI-28, 616)
- muñlı: kaygılı, kederli
m. (XI-19, 364)
- munşa: bunca, bu kadar
m. (XI-20, 428)
- munşama: bunca, bu kadar
m. (IV-30, 571)
- mura: gelenek
m+dan (I-3, 44)
- murt: bıyık
m+ımız (VII-14, 278)
- musılman: müslüman
m. (II-1, 15)
- muz: buz
m. (III-4, 46)

m+day (VII-13, 214)	n. (XII-50, 801)
mükis: görme ve duyma kusuru	nasıyxıt: nasihat, öğüt, tavsiye
m+tey (XII-70, 1151)	n+ın (I-5, 93)
mülük: eşya, mal mülk	nayza: mızrak
m+îñ (XII-78, 1307)	n. (VII-14, 260)
müniyat: varlıklı	n+ñdı (XI-20, 393)
m. (XII-35, 616)	n+sına (IV-30, 493)
müriyt: mürit, şakirt	naz: naz, cilve
m+in (I-4, 80)	n+ımenen (XI-1, 42)
müşel: on iki hayvanlı Türk takvimine göre insan yaşının belirli devreleri	nâlet: lanet
m. (XII-15, 265)	n. (I-1, 20)
müşe: erkeklik organı	nâpsi: nefis
m+ñiz (XII-48, 763)	n. (I-5, 92)
müyiz: boynuz	n+ñ (XII-3, 43)
m. (IV-11, 231)	nârese: şey, nesne
	n+den (XII-19, 306)
	n+ni (XII-22, 432)
N	ne: ne
nadan: cahil	n. (I-4, 68)
n+dar (XII-20, 327)	n+mdi (XII-69, 1128)
nagız: tam, gerçek, hakiki	n+sin (XII-75, 1262)
n. (XII-20, 348)	nege: niye, neden, niçin
nahan: iri vücutlu büyük güç sahibi, dev	n. (I-3, 37; X-1, 2)
n. (XI-11, 224)	negiz: asıl
naqış: desen, nakış	n+ge (XI-18, 353)
n. (XI-42, 962)	neme: ne
namaz: namaz	n. (XI-24, 541)
n. (XI-1, 11)	nemene: ne
namıs: namus, şeref	n. (XI-14, 254)
n+qa (VII-15, 294)	nemere: torun
n+ıma (XII-6, 175)	n. (XII-31, 573)
nan-: inanmak	nesibem: nasip, kısmet, rızık
n-sañ (XII-78, 1312)	n+m (III-4, 42)
nanğısız: inanılmaz, inanması zor	nesip: nasip, kısmet
n. (IV-20, 340)	n+ke (IX-2, 46)
nar: tek hörgüçlü deve	neşe: ne kadar
n+ga (IV-20, 336)	n. (XII-4, 126)
narşa: tek hörgüçlü küçük erkek deve	neşik: ne, nasıl
n+sın (VII-13, 159)	n. (XI-24, 512)
nart: kızak	neter: <i>ne eter</i> ne eder, ne yapar
n+îñ (IV-6, 98)	n. (XII-31, 551)
nas: maraş otu	netesiñ: <i>ne etesiñ</i> ne yapacaksın
n. (XII-31, 564)	n. (VII-16, 317)
nasıbay: dilin altına konulmak için hazırlanmış, berbat kokulu, keyif verici madde, maraş otu	niyet: niyet, maksat
	n. (IV-11, 168)
	noqtala-: yular takmak

- n-p (IV-11, 175)
nöker: asker
n. (VII-13, 178)
n+di (VII-13, 198)
nur: nur, ışık
n. (IX-7, 298)
n+dı (XI-24, 529)
nurlan-: aydınlanmak
n-ıp (III-4, 133)
nusqa: yüz, çehre
n+sın (VII-13, 233)
nuw: sık orman
n. (VII-1, 4)
- O**
oba: veba
o. (IX-7, 226)
oq: ok
o. (III-4, 64)
o+qa (X-1, 4)
o+tan (VII-22, 403)
oqı-: 1. okumak
o-gan (X-3, 32)
2. kılmak
o. (XII-79, 1313)
ol: şu, o
o. (IV-6, 50)
olay: öyle
o. (XII-45, 714)
olja: ganimet
o. (IV-4, 34)
omıraw: göğüs
o+dağı (III-4, 95)
omırtqa: omurga
o+niñ (III-4, 67)
on: on
o. (III-4, 95)
oñ¹: sağ
o. (IV-29, 481)
oñ²: doğru, düzgün
o. (I-5, 95)
oñay: kolay
o. (XII-12, 232)
oñ-: iyi duruma gelmek, düzelmek,
onmak
o-bas (XI-22, 469)
- o-bagan (XI-22, 472)
onda: o zaman
o. (IV-30, 499)
oñda-: iyi duruma getirmek
o-p (XII-13, 249)
oñdı: doğru
o. (XI-18, 346)
onınşı: onuncu
o. (XI-1, 29)
onşa: o kadar
o. (IX-4, 77)
opıray-: dişleri dökülmek
o-ıp (XII-70, 1156)
or: iri, büyük
o. (IV-28, 441)
ora-: 1. dolamak, sarmak
o-gan (XI-4, 92)
2. *oraq oraw* ekin biçmek
o-rga (XI-24, 513)
oraq: orak
o. (XI-24, 513)
oral-: dönmek, geri gelmek
o-ıp (IV-28, 448)
oramal: baş örtüsü
o+ın (XII-3, 60)
oram: *oramına keltirüw* düzene sokmak
o+ına (XII-37, 639)
oray: bir şeyin karşılığı
o+ına (IX-7, 186)
oraza: oruç
o+sın (XII-37, 635)
orazdı: şanslı, talihli
o+niñ (IV-13, 269)
orda: idare merkezi, han otağı
o. (VII-13, 145)
o+m (II-3, 47)
o+niñ (X-1, 4)
orın: makam
o. (VII-21, 388)
orında-: yer almak
o-stım (XII-66, 1072)
orındıq: yatak
o. (III-4, 135)
o+ın (XI-42, 961)
orla-: çukur, hendek kazmak
o-sa (VII-15, 286)

- orman: 1. orman
o. (XII-36, 628)
2. *mec.* kalabalık
o+day (XI-31, 737)
- orna-: yerleşmek
o-gan (V-12, 117)
o-sa (VII-21, 390)
- ornat-: yerleştirmek
o-ıp (VII-13, 145)
- orta: orta
o+mnan (II-2, 30)
- ortay-: azalmak (IX-2, 41)
o-sa
- osal: güçsüz, zayıf
o. (XII-30, 548)
- osı: bu, şu
o. (VII-15, 305)
o+nı (I-3, 55)
- osılay: böyle, şöyle
o. (IX-3, 72)
- osınday: bunun gibi
o. (VII-13, 246)
o+da (VIII-1, 4)
- oşaq: ocak
o. (VII-13, 146)
o+tıñ (VII-13, 185)
- ot¹: ateş
o. (IV-22, 358)
o+qa (V-1, 5)
- ot²: *ot ornınday* büyük, geniş, hacimli
o. (XI-17, 316)
- otaw: otağ
o. (VII-13, 179)
- otın: odun
o. (I-1, 8)
- otır-: oturmak
o-gan (X-3, 36)
o-may (IX-7, 159)
- otız: otuz
o. (XI-19, 357)
o+da XII-15, 262)
- oy¹: düşünce, fikir
o. (XII-20, 324)
- oy²: meydan
o+da (IV-24, 385)
- oyan-: uyanmak *baqıtı oyanuw* şans
yüzüne gülmek
o-gan (I-5, 94)
- oybayla-: bağırarak
o-p (IX-7, 285)
- oyın: 1. eğlence, oyun
o. (IV-29, 484)
2. savaş
o. (IV-30, 545)
- oyındı: som et
o. (VII-12, 124)
- oyqasta-: debelenmek
o-r (XII-3, 95)
- oyla-: düşünmek
o-sañ (I-3, 61)
o-ganda (XII-28, 507)
o-ma (XI-9, 161)
o-may (IV-27, 440)
- oymaq: *oymaq awız* hokka ağız
o. (XII-70, 1157)
- oymawıt: çukur yer
o+tay (I-1, 3)
- oymışta-: nakış yapmak
o-p (XI-42, 961)
- oyna-: oynamak, eğlenmek
o-gan (XI-19, 358)
o-lıq (IV-12, 262)
o-p (III-4, 121)
- oynas-: ciddiye almamak, alay etmek
o-pa (V-2, 35)
- oynat-: oynatmak
o-sam (VII-13, 170)
- oypañ: alçak, çukur
o. (VII-13, 179)
- oyran: yıkım, katliam, yağma
o. (IX-6, 138)
- oyuw: oyma, nakış
o. (XI-42, 962)
- oz-: 1. ilerlemek
o-mañız (III-5, 143)
2. geçmek, geride bırakmak
o-basa (IV-1, 1)
- ozdır-: kazandırmak
o-gan (IV-30, 543)
- ozuwşı: ilerleyen (kimse)
o+lar (III-5, 143)

Ö	ö+i (XII-53, 858)
ögiz: öküç	öñ: renk
ö. (XI-25, 554)	ö+i (XII-8, 191)
ökin-: pişman olmak	öñkey: bütün
ö-ben (III-4, 124)	ö. (XI-29, 648)
ö-bes (III-1, 2)	ör: 1. tepe, yamaç
ökpe: 1. ökpesi qabınuw yorulmak	ö+inen (XI-31, 729)
ö+si (IV-25, 402)	2. yukarı
2. ökpe etüw kırılmak, darılmak	ö+ge (VII-14, 278)
ö. (XII-3, 401)	ör-: otlamak
ökpele-: incinmek, kırılmak	ö-ermin (VII-6, 61)
ö-señ (XII-22, 370)	ören: genç
öl-: ölmek, vefat etmek	ö. (XII-77, 1292)
ö-erde (IX-7, 277)	öreñ: yüksek
ö-gen (III-1, 18)	ö+ge (XII-3, 31)
ö-se (IV-19, 328)	örgiz-: otlatmak
öleñ: belirli bir hece sayısı olan, ritim ve	ö-ip (XI-20, 413)
kafiyeyle kurulan edebî söz, şiir	örim: örülmüş kayış
ö+ge (XII-1, 1)	ö+i (III-4, 81)
öli: ölü	öris: otlak
ö. (XII-74, 1252)	ö+inde (VII-2, 15)
ölim: ölüm	örkeş: hörgüç
ö. (VII-22, 405)	ö+i (IX-1, 9)
ö+ge (VII-11, 115)	örle-: kıyısından yürümek
ölşewsiz: ölçüsüz, hesapsız, sayısız	ö-y (XII-62, 1018)
ö. (IX-7, 293)	örlik: cesurluk
öltir-: öldürmek	ö+imdi (V-2, 38)
ö-diñ (X-1, 1)	örnekti: güzel
ö-gen (V-2, 55)	ö. (XI-10, 187)
ö-se (I-3, 52)	örsiz: düz yer
ömir: hayat, yaşam, ömür	ö. (VII-21, 387)
ö. (V-4, 110)	ört: yangın
ö+ge (XI-43, 993)	ö+tey (XII-15, 268)
önege: örnek	örten-: yanmak
ö. (XII-22, 431)	ö-ip (VII-17, 328)
öner: hüner, maharet	ös-: büyümek, olgunlaşmak, yetişmek
ö. (IV-11, 184)	ö-er (IV-13, 268)
ö+i (XII-11, 226)	ö-erin (III-3, 35)
önerli: hünerli, becerikli	ö-ken (IV-6, 60)
ö. (XII-22, 404)	ösiyet: vasiyet
önersiz: hünersiz, beceriksiz	ö. (VII-22, 392)
ö. (XII-20, 314)	öş-: sönmek
önerşek: hünerli, becerikli	ö-ken (XI-26, 590)
ö. (XII-31, 551)	ö-pese (VII-13, 185)
öñeş: boğaz	öştes-: kin tutmak
	ö-ken (XII-14, 259)

öt-: 1. bir yerden bir yere geçmek
 ö-e (IX-3, 63)
 2. ölmek, dünyadan göçmek
 ö-ipti (XI-21, 439)
 3. (zaman) geçmek, ilerlemek
 ö-er (III-4, 99)
 4. (söz) geçmek
 ö-pese (VII-2, 20)
 5. girmek, saplanmak
 ö-e (IV-6, 104)
 6. işlemek, içeri nüfuz etmek
 ö-ken (VII-17, 336)
 7. başından geçmek, yaşamak
 ö-ip (IX-7, 148)
 8. sınırı aşmak
 ö-ken (XII-3, 34)
 ötin-: istemek, rica etmek
 ö-ip (XI-36, 848)
 ötirik: yalan
 ö. (I-5, 113)
 ötkel: geçit
 ö. (XI-35, 802)
 ötker-: 1. (ok vb.) yuvasından geçirmek
 ö-ip (III-4, 113)
 2. aşmak
 ö-gen (XI-42, 976)
 ötkiz-: 1. (sudan) geçirmek
 ö-ip (IX-6, 134)
 2. bu dünyadan öbür dünyaya
 geçirmek
 ö-dim (IX-7, 281)
 3. (çağ, devir) başından
 geçirmek, yaşamak
 ö-dim (XII-80, 1329)
 öz: öz, kendi
 ö. (IV-14, 279)
 ö+i (III-4, 41)
 ö+im (I-5, 106)
 ö+iñsiñ (IV-6, 57)
 özen: ırmak, nehir
 ö. (VII-21, 372)
 ö+ge (VII-13, 144)
 özge: başka
 ö. (IV-5, 41)
 özgert-: değiştirmek
 ö-ip (XII-70, 1158)

P
 paqır: zavallı
 p+da (XI-26, 597)
 päle: belâ, felaket
 p+ge (XII-2, 14)
 p+sine (XII-45, 716)
 päleket: felaket
 p. (VII-15, 283)
 pana: barınak, korunak
 p+ñ (VII-16, 314)
 p+sı (IX-3, 49)
 para: rüşvet
 p. (XII-9, 210)
 p+dan (XII-33, 780)
 parız: farz
 p. (XII-50, 808)
 parq: fark
 p+ı (XII-31, 561)
 pärwardiger: Allah
 p. (XII-6, 161)
 pasıq: kötü niyetli
 p. (XI-1, 4)
 paş: açık, belli
 p. (XII-31, 560)
 paşa: askerî unvan
 p. (III-3, 27)
 patşa: hükümdar, padişah
 p+ga (XI-20, 374)
 payda: fayda
 p. (XII-16, 282)
 p+sı (XI-15, 281)
 paydaqünem: çıkarıcı, menfaatçi
 p. (XII-76, 1268)
 paydasız: faydasız
 p. (XII-76, 1280)
 paygambar: peygamber
 p+dan (IX-5, 89)
 päyke: bir yaşındaki geyik yavrusu
 p+sindey (IX-6, 124)
 pende: 1. kul
 p+niñ (VII-15, 287)
 p+ñmin (XII-33, 601)
 2. köle
 p. (IX-3, 73)
 pergawın: firavun

p. (XII-6, 166)
peri: 1. çok güzel kız
p+niñ (VIII-3, 32)
2. dinî inanişaya göre gökyüzünde,
yerde yaşayan kötülük ve eziyet sahibi
p. (XI-24, 524)
periktik: sağlamlık, dayanıklılık
p+imdi (V-2, 42)
periste: çok güzel kız
p+sin (XI-42, 948)
perizat: peri kızı
p+tan (VIII-3, 32)
perzent: oğul, çocuk, evlat
p. (X-5, 58)
peyildi: 1. *keñ peyildi* eli açık, cömert
p. (XI-27, 603)
2. *tar peyildi* cimri
p. (XI-27, 602)
peyil: iyi niyet
p+iñmen (VII-16, 320)
peyiş: cennet
p+te (XII-31, 555)
pışaq: bıçak
p+tan (VII-13, 182)
pir: 1. pir
p+diñ (XII-47, 745)
p+lerdiñ (VII-13, 243)
2. *pir tutuw* saygı göstermek
p. (XI-30, 696)
pisir-: pişirmek
p-gen (IV-22, 359)
piş-: (kıyafet vb.) biçmek
p-erge (XI-35, 811)
p-se (XI-35, 808)
piştir-: biçtirmek
p-ip (XI-42, 959)
pul: akçe, para
p+ga (IV-5, 46)
p+mın (IV-6, 125)
pusırman: 1. *din pusırman* özde
müslüman
p. (IX-1, 2)
2. *til pusırman* sözde müslüman
p. (IX-1, 4)
puşıq: küçük ve basık burunlu
p. (X-5, 53)

put: 16 kilograma eşit ağırlık ölçüsü
p. (XII-58, 961)

R
raqattan-: rahatlamak, huzura kavuşmak
r-am (XII-6, 172)
raqattı: rahat, huzurlu
r. (VII-18, 345)
raqımsız: merhametsiz, acımasız
r. (VII-20, 364)
ras: doğru, gerçek
r. (XII-54, 871)
ray: kişi adı
r. (X-2, 20)
razi: razı, memnun
r+mın (VII-22, 411)
rıyza: razı
r. (XII-45, 711)
ruqsat: izin
r. (XII-30, 538)
ruwlı: bir boydan çoğalan halk
r+nıñ (XI-7, 117)

S
saba: kımız hazırlamak için kullanılan
ve at derisinden yapılan kap
s+dan (III-4, 120)
sabaq: ders
s. (XII-5, 137)
sabala-: dövmek, vurmak
s-p (IV-29, 487)
sabalaq: darmadağınık, uzun ve
karmakarışık olmuş (yün, saç, vb.);
bakımsız at
s. (XI-24, 488)
sabında-: sabunlamak
s-p (XI-41, 920)
sabır: sabır
s. (IX-7, 296)
sadaq: 1. yay
s. (II-3, 43)
2. ok torbası
s. (III-4, 112)
s+tiñ (IV-16, 297)
saf: saf, safkan
s. (IV-30, 492)

sagım: hayal	7. üzerine yürütmek
s+day (IX-7, 267)	s-sam (VI-13, 198)
sagın-: 1. düşünmek	8. hapsetmek
s-ba (XI-20, 429)	s-ganda (IX-7, 181)
2. özlemek	9. (hayvan) yavrulamak
s-saq (XII-68, 1106)	s-mas (XI-40, 908)
sahar: erkek kuğu	10. <i>jarlıq saluw</i> emir vermek
s+sıñ (IV-11, 218)	s-dı (XI-29, 649)
saq: <i>saq eter</i> gürze benzer eski bir savaş aleti	11. <i>jerge saluw</i> öldürmek
s. (III-4, 70)	s-arga (IV-30, 522)
saqal: sakal	12. <i>jol saluw</i> ilerlemek
s+ma (IV-12, 258)	s-may (IV-24, 388)
saqaldı: sakallı	13. <i>jönge saluw</i> doğru yola sokmak
s. (XII74, 1245)	s-am (V-4, 114)
saqın-: korunmak	14. <i>köñil saluw</i> inanmak
s. (IV-6, 114; IV-18, 324)	s-magıl (I-5, 91)
saqla-: gizlemek, saklamak	15. <i>köz saluw</i> gözetlemek
s-may (IV-7, 142)	s-amız (XII-43, 689)
saqsır: çizme	16. <i>oyın saluw</i> oyun kurmak
s+ım (III-4, 71)	s-ıp 8IV-29, 484)
saqta-: 1. gizlemek, saklamak	17. <i>tusaw saluw</i> engel olmak
s-p (V-2, 76)	s-adı (XII-43, 693)
2. korumak	sala ¹ : 1. akarsu kollarının yayıldığı düzlük
s-gaysıñ (XII-6, 155)	s+ında (XI-31, 716)
3.akılda tutmak	2. etraf, dört taraf
s-dım (XII-47, 745)	s+dan (V-1, 17)
saqtan-: saklanmak, korunmak adı	sala ² : iri, büyük
s+iñız (XII-14, 257)	s. (VII-13, 208)
saqtaw: korunak	salaq: beceriksiz
s. (II-3, 45)	s. (XII-12, 231)
sal: sal	salbıra-: öne eğilmek
s+day (IV-11, 194)	s-p (XI-7, 124)
sal-: 1. inşa etmek	saldır-: yaptırmak
s-dıñ (I-3, 38)	s-gan (XI-42, 962)
2. bırakmak, terk etmek	salqın: serin
s-madım (II-3, 65)	s. (IX-7, 210)
3. atmak, fırlatmak	salmaqta-: kibirlenmek
s-gan (IV-30, 516)	s-ma (IV-28, 466)
4. içine koymak, yerleştirmek	salp: <i>salp-salpınşaq aguw</i> ağır ağır akmak
s-gan (IV-30, 552)	s. (II-3, 46)
5. önüne katmak	salpañ: avare, boş boş
s-ıp (V-1, 16)	s. (VII-6, 58)
6. vurmak	salpıy-: sarkmak
s-sañ (VII-6, 69)	

- s-ıp (XI-35, 810)
- salt: âdet, töre
s+ın (XI-47, 731)
- saltanat: görkemli görünüş
s+qa (XI-42, 950)
- salwâlî: varlıklı
s. (II-3, 47)
- san¹: 1. bacak
s+ıma (III-4, 70)
2. but
san+ın (VII-8, 86)
- san²: çok, sayısız
s. (IV-29, 476)
- sana-: 1. saymak, hesaplamak
s-y (XII-77, 1290)
2. herhangi bir şey, yerine koymak veya herhangi bir şey gözüyle bakmak, addetmek
s-r (IV-5, 46; XII-14, 254)
- sanas-: yaptığı şeyin hesabını tutmak
s-pa (I-5, 109)
- sanat: özel
s. (X-14, 258)
- sandî: butlu
s. (IV-8, 144)
- sandîq: sandık
s+ın (XI-42, 963)
- sañqî-: (kuğu) ses çıkarmak
s-gan (XI-1, 41)
- sap¹: saf, dizi, sıra
s. (VII-13, 194)
- sap²: tutacak yer, sap
s+ı (III-4, 82)
- sapar: sefer, yolculuk
s+dan (XII-12, 243)
- saptı: saplı olan, saplı
s. (VII-14, 273)
- saptıyaq: saplı kap kacak
s+tay (VII-12, 121)
- sara: asil
s+dan (XI-33, 764)
- sarala-: seçmek
s-p (VII-13, 231)
- sarañ: cimri
s. (XI-14, 264)
- saray: saray
s. (XI-4, 73)
- sarı¹: renk adı
s. (XII-8, 191)
- sarı²: saf, katkısız
s. (XI-42, 963)
- sarı³: isimlerden önce kullanılır ve “çok iyi, çok büyük, çok güçlü, çok değerli, en geniş” gibi kuvvetlendirme anlamı katar
s. (II-3, 44; IV-6, 59; IV-8; 83)
- sarımsaqta-: yemeğe sarımsak katmak
s. (XII-68, 1103)
- sarımsaq: kedigillerden yırtıcı bir hayvan
s+tay (XI-17, 319)
- sarın: süre, vakit
s. (XII-47, 730)
- sarıp: sarf
s. (XI-31, 749)
- sart: eskiden ticaretle uğraşan kimselere, genellikle Özbeklere verilen ad, tüccar
s. (XI-16, 293; XI-20, 403)
- sartıl-da-: sertleşmek (rüzgar vb.)
s-gan (VII-8, 83)
- sas-: 1. korkmak
s-qanda (VIII-2, 25)
2. ne yapacağını bilememek, şaşırarak
s-pagan (XI-11, 204)
- sastır-: şaşırtmak, hayrette bırakmak
s-ıp (XI-10, 175)
- sat-: 1. satmak
s-ar (XII-26, 484)
2. kendi menfaati uğruna başkalarına ihanet etmek
s-ar (XII-26, 485)
- saw: sağ, esen
s. (IV-19, 328)
s+diñ (V-4, 103)
- saw-: sağlamak
s-ıp (XII-13, 248)
- sawdager: tüccar
s+dey (XI-37, 863)
- sawga: pay, hisse
s. (XII-36, 827)

sawıq: büyük eğlence ve oyunların olduğu toy	s+pen (XI-11, 205)	s+ga (XII-57, 931)
sawın: sağma vakti, sağım zamanı	s. (XII-46, 720)	2. sazlıkta yetişen bitki, kamış s. (IV-25, 415)
sawır: sağrı	s+dan (XII-80, 1330)	3. çamur s. (XII-17, 285)
sawıt: zırh	s. (VII-14, 244)	sazanday: boylu poslu, yakışıklı s. (XI-30, 691)
sawmal: taze kıymız	s. (XI-35, 805)	sazdaw: sazlık s+ga (IV-12, 248)
sawsaq: parmak	s+ım (VII-6, 63)	säbiy: sabı, küçük çocuk s+iñ (IV-11, 186)
sawsılđa-: çekişmek	s-p (VII-2, 13)	sälde: kavuk s+si (XI-30, 692)
say ¹ : yer	s. (I-7, 145)	sän: itibar, değer, şeref s+iñiz (XI-21, 438)
say ² : denk, eşit	s. (IX-7, 206)	säske: kuşluk vakti s. (IX-7, 239)
sayaq: <i>sayaq jürüw</i> yalnız yaşamak	s. (X-2, 13)	säl: birazcık s. (IX-3, 62)
saya: gölge	s+sı (XII-5, 129)	sebele-: çiselemek s-p (XI-25, 547)
sayatşı: av kuşları ile avlanan kimse, kuş beyi	s+sı (XII-77, 1293)	segiz: 1. sekiz yaş s+de (XII-66, 1057)
saygaq: mezar başına dikilen ağaç	s. (IV-12, 249)	2. <i>segiz köz</i> belin aşağı kısmı ile kalça kemiklerinin birleştiği aralık s. (XII-48, 759)
saygez: sadak okunun bir türü	s. (III-4, 112)	3. <i>segiz qıyır şartarap</i> dünyanın dört tarafı, bütün dünya s. (IV-6, 76)
sayın: 1. her	s. (XII-22, 420)	4. <i>segiz qırlı, bir sırlı</i> usta, mahir s. (XII-26, 489)
	2. -DI ⁴ kCA s. (II-2, 26)	segizinşi: sekizinci s. (XI-1, 22)
sayqalt-: parlatmak	s-ıp (IV-6, 79)	sekildi: benzer, gibi s. (VII-13, 175; XII-53, 864; XII-66, 1072)
sayla-: seçmek	s-gan (IV-30, 492)	seksen: seksen s. (XI-19, 365)
	s-may (IV-27, 435)	s+de (XII-66, 1081)
	s-p (IV-1, 2)	s+nen (IX-7, 274)
saylat-: birine oy vererek bir göreve getirtmek	s-sam (VII-13, 172)	s+niñ (X-2, 12)
saytan: şeytan	s. (XII-6, 169)	selkilde-: titremek s-gen (XII-74, 1250)
saz:	1. sazlık, bataklık	sel: sel, su taşkını s+men (XII-57, 943)
		selt: selt etüw korkmak

- s. (XII-66, 1082)
- semir-: semirmek, kilo almak
s-gen (I-1, 13)
s-ip (XI-11, 223)
- semiz: semiz, şişman
s. (I-1, 14)
- semser: acem kılıcı
s. (V-4, 108)
s+men (XI-4, 93)
- sen-: güvenmek, inanmak
s-gen (XII-67, 1092)
s-señ (XII-62, 1021)
- señgir: dağ zirvesi
s. (II-2, 18)
- sep: yardım, destek
s. (XII-57, 918)
- sere: bir karış
s. (III-4, 45)
- serik: eş, yoldaş
s+i (XII-54, 874)
- serip-: kımıldatmak, oynatmak
s-peysiñ (XII-66, 1081)
- serme-: kollarını açmak
s. (XII-64, 1042)
- serpil-: büyümek, serpilmek
s-ip (III-4, 89)
- sert: söz, yemin
s. (XI-12, 234)
s+i (XI-6, 114)
- sesken-: korkmak, ürkmek
s-ip (IX-7, 145)
s-se (IV-24, 383)
- sezim: duygu, his
s+di (VII-22, 403)
- sıqaq: *sıqaq qıluw* alay etmek
s. (XII-26, 487)
- sıqıldı: gibi, benzer
s. (XI-31, 722)
- sılaqta-: boyanmak, süslenmek, kendine bakmak
s-ydı (XII-30, 535)
s-ymın (XII-72, 1220)
- sılañdat-: salına salına yürütmek
s-qan (XI-26, 575)
- sın-: kırmak, kırılmak
s-ar (IV-25, 413)
- s-gan (XI-4, 80)
- sına-: denemek, tecrübe etmek
s-may (IV-6, 108)
s-sa (VII-9, 100)
- sında-: denemek
s-yın (IV-6, 75)
- sındı: gibi
s. (V-1, 15)
- sındır-: kırmak, parçalamak
s-gan (IV-11, 211)
s-mas (IV-11, 224)
- sınıq: parça
s+ı (VII-20, 361)
- sıpayı: 1. edepli
s. (XI-12, 237)
2. sade, sıradan
s. (XI-11, 194)
- sıpayşılıq: tek başına yaşama
s. (IV-1, 6)
- sır: sır, giz
s+ıñdı (IV-6, 119)
- sırıq: sırık
s+ı (II-1, 8)
- sırqat: hasta
s. (VII-20, 366)
- sırıla-: boyap
s-p (IV-30, 552)
- sırlas: sırdaş
s+ıñ (IX-7, 272)
- sırlas-: sır paylaşmak
s-sañ (XII-29, 520)
- sırpıldaq: taze gübre
s. (XII-27, 505)
- sırt: 1. sırt, arka
s+ım (VII-6, 68)
2. dış
s. (IX-4, 79)
3. üst bölüm
s+ında (IX-3, 48)
- sırtılda-: tıkırdamak
s-p (XII-70, 1149)
- sırttan: avcı köpek
a. (XI-33, 775)
- sıy: 1. saygı, hürmet
s+ıñ (XII-10, 220)
2. hediye, armağan

s. (IX-7, 204)	s. (IV-26, 419)
sıya: mürekkep	sodan: ondan
s. (IV-11, 183)	s. (IV-9, 157)
sıyaqtı: gibi, benzer	sogan: ona
s. (XII-30, 549)	s. (III-5, 155)
sıyın-: sığınmak	sogım: kış için özel olarak beslenen hayvan
s-dı (V-1, 19)	s. (XII-21, 351)
s-gan (XI-37, 866)	sogıs: savaş
sıyır: sığır	s. (IX-7, 166)
s. (XII-27, 505)	sogıs-: savaşmak, vuruşmak
sıyla-: saygı göstermek, hürmet etmek	s-ip (III-1, 18)
s-gan (X-3, 31)	s-pa (XI-21, 436)
s-sañ (VII-16, 321)	s-sañ (XI-21, 438)
s-ydı (XII-1, 5)	soq-: 1. vurmak
sıylas-: karşılıklı saygı göstermek, birbirine değer vermek	s-sa (IV-11, 211)
s-pasañ (XII-4, 106)	2. metalden eşya yapmak
sıylı: değerli, kıymetli	s-sa (VII-13, 207)
s. (IV-27, 435)	3. yapmak, inşa etmek
sıyna-: okşamak, ovalamak	s-qan (XII-49, 799)
s-p (XII-51, 814)	s-sañ (XII-35, 618)
sıypa-: sıvazlamak, ovmak	4. (dalga) vurmak, (rüzgar)
s-r (XII-48, 771)	esmek
sıyaq: insana veya başka bir şeye özgü görünüş	s-qan (XII-57, 948)
s+ı (VII-13, 234)	s-sa (IV-6, 65)
sız: soğuk <i>sız tiyüw</i> üşütmek	5. <i>ant soguw</i> yemin etmek
s+ben (VII-17, 336)	s-sa (XII-21, 357)
sızaşıq: pınar	soqır: kör
s. (IV-6, 77)	s. (V-2, 67)
sızıq: çizgi	soqqı: <i>soqqı jew</i> kötülük görmek, ihanete uğramak
s+tan (XII-3, 34)	s. (IV-6, 51)
sile: bağırsak	soqtır-: metalden eşya yaptırmak
s+si (XI-9, 152)	s-ip (XII-42, 951)
silki-: kavga etmek	sol: bu, şu, o
s-p (XI-4, 88)	s. (III-4, 149)
siñ-: sinmek <i>eñbegi sinüw</i> emeği geçmek	sol-: 1. rengini yitirmek
s-gen (XI-31, 753)	s-gan (XI-4, 70)
sirä: asla, kesinlikle	2. diriliğini yitirmek
s. (XII-3, 20)	s-ar (XII-70, 1166)
siri: kösele	solar: onlar
s. (XII-60, 1001)	s. (X-4, 43)
siya: mürekkep	solay: öyle
s. (XII-6, 171)	s.
so: o	solqıl-da-: sallanmak
	s-p (XII-4, 127)

som: tek parça halinde dökülen iri altın s. (XI-42, 957)	soyıl: elde tutması rahat ve silah olarak kullanılan sert, uzunluğu 2-2,5 m.; kalınlığı 6-7 cm. olan ağaç değnek s+ıñnıñ (XI-24, 520)
son: sonra s. (XII-3, 28)	soz-: çekmek, germek s-ıp (III-4, 115)
soñ: son, sonra s. (V-2, 63)	sög-: sövmek, azarlamak s-e (XI-28, 614)
sona: büvelek s. (IV-6, 102)	s-kisi (XII-65, 1052)
sonan: ondan s. (XII-21, 461)	sögil-: 1. havanın açılması s-se (XI-13, 239)
sonaw: şu s. (XI-25, 568)	2. <i>qabırgası sögilüw</i> perişan olmak s-ıp (IX-7, 250)
sonda: o zaman, o durumda, o hâlde s. (IV-28, 470)	sön-: (ateş) sönmek s-e (XII-15, 268)
sondagı: o zamanki s. (XI-29, 633)	söyle-: 1. düşündüğünü veya bildiğini sözle anlatmak s-mekke (IV-7, 136)
sonday: onun gibi s. (IX-7, 262)	2. herhangi bir şeyi bildirmek, anlatmak, demek istemek s-yin (XII-3, 100)
soñınan: arkasından, peşinden s. (XI-25, 561)	3. şiir, özlü söz vb. düzmek, okumak s-se (II-1, 6)
soñratın: sonra s. (IV-11, 177)	söylew: konuşma s+im (XI-21, 454)
sor: 1. talihsiz s+ga (V-3, 95)	söytip: öylece, böylece s. (XI-36, 844)
2. belâ, felaket s. (XI-24, 523)	söz: kelime dizisi, lakırtı, kelim, söz s. (I-4, 71)
s+men (XII-5, 144)	s+ben (I-5, 113)
sorla-: çile çekmek, azap çekmek s-sa (VII-15, 287)	s+der (XI-37, 857)
sorlı: talihsiz, zavallı s. (VII-2, 23)	s+di (XI-24, 527)
s+niñ (IX-3, 59)	s+ge (XI-14, 261)
sormañday: dertli, kederli, talihsiz s. (XII-27, 506)	stambul: yer adı s+dan (III-4, 37)
soy-: hayvan kesmek s-adı (XII-22, 362)	sugın-: iştahla yemek s-saq (VII-14, 272)
s-gan (IX-1, 13)	sulama: geniş yer, ova s. (XII-4, 108)
soy: soy, nesil s+dan (IV-3, 25)	sultan: idareci, yönetici, hükümdar s. (IV-6, 61)
soydu: soylu s. (IV-11, 210)	s+dayın (II-1, 3)
soygız-: hayvan kestirmek s-ıp (VII-13, 147)	s+sıñ (IV-6, 127)
soyıl-da-: sopalamak s-p (IX-1, 17)	suluw: güzel

- s. (IV-23, 372)
s+dı (XI-26, 579)
s+iñ (XI-4, 87)
- sum: acımasız
s. (XI-21, 442)
- sumdıq: uğursuzluk
s. (IX-1, 13)
- suñqar: yırtıcı bir kuş türü, sungur
s. (IV-26, 421)
s+sıñ (IV-26, 128)
- sura-: 1. istemek, rica etmek
s-ganda (XI-14, 263)
s-y (IX-7, 184)
2. sormak, öğrenmek istemek
s-sañ (V-2, 36)
- sur: dış görünüş
s+ın (XII-70, 1162)
- suw: 1. su
s. (IV-28, 458)
2. akarsu, göl, deniz vb. genel
- adı
s+lar (III-1, 1)
s+ında (I-1, 2)
- suwal-: kurumak
s-mas (XI-40, 893)
- suwar-: 1. su vermek, sulamak
s-ıp (XII-59, 975)
2. kızgın demiri suya batırıp
- sertleştirmek
s-ıp (VII-13, 206)
- suwat: yalak
s+qa (XII-69, 1116)
- suwıq: soğuk
s. (VII-16, 314)
- suwın: masalarda söylenen tulpar sureti
s. (IV-30, 511)
- suwır-: çekmek, çıkarmak
s-gan (IV-30, 532)
s-may (VII-15, 291)
- suwıs-: araları açılmak, bozuşmak
s-pa (I-7, 143)
- suwıt-: *tüsin suwıtıw* suratını asmak
s-pa (IX-4, 76)
- suwsa-: susamak
s-ganda (XI-14, 270)
- suwsar: suda yaşayan kahverengi renkli ve derisi kıymetli yabancı hayvan
s. (IV-30, 560)
- suwsın: *suwsını qanmak* susuzluğunu gidermek
s+ım (II-2, 24)
- suwtas: pırlantaya benzer değerli bir taş
s. (XII-20, 327)
- sübe: kaburganın sonunda bulunan yağlı et
s+dey (IV-30, 550)
- sündet: peygamber sünneti
s+ti (XII-50, 808)
- sür-: 1. devam etmek
s-men (IV-1, 6)
2. *däwren süriw* yaşamak
s-ermin (V-2, 86)
- süris-: çekişmek
s-ıp (XI-29, 632)
- süt: süt
s+i (VII-7, 72)
- sütti: sütlü
s. (XI-11, 206)
- süy-: 1. öpmek
s-dim (III-4, 138)
2. sevmek
s-mey (XII-35, 619)
- süydir-: sevdirmek
s-gen (XI-1, 43)
- süyek: 1. kemik
s+iñ (XII-73, 1239)
2. soy, nesep
s+iñdi (XI-33, 783)
- süyem: karış
s. (XII-38, 647)
- süyesin: dayanak, destek
s. (V-2, 24)
- süyin-: sevinmek
s-eyin (IV-13, 273)
- süyiniş: kişi adı
s. (II-3, 36)
- süymew: sevmemek
s+iñ (V-2, 52)
- süyre-: 1. sürüklemek
s-señ (XII-20, 326)
2. (hayvan) sürmek

- s-p (XII-22, 391)
 3. (yük) çekmek
 s-gen (XII-17, 286)
 süytip: böylece
 s. (XI-36, 844)
 süytken: öyle yapmak
 s. (XI-22, 472)
 süz- (1): suyundan arındırmak, süzmek
 s-ip (VII-13, 236)
 süz- (2): (at kuyruğu) kesmek
 s-iñder (VIII-3, 50)
- Ş
- şaban: tembel
 ş. (XI-14, 260)
 şabil⁻¹: kılıçtan geçirilmek
 ş-ıp (I-3, 32)
 şabil⁻²: 1. koşturulmak
 ş-magan (XII-77, 1292)
 2. *mec.* kullanılmak
 ş-magan (V-4, 108)
 şabıs: koşma
 ş+ıma (XII-6, 176)
 şabıs-: vuruşmak
 ş+sañ (VII-15, 295)
 şagala: martı
 ş. (XI-41, 923)
 şagırmaq: günün güneşli vakti
 ş. (IV-17, 310)
 şahar: kent, şehir
 ş. (XI-16, 292)
 şahbaz: erkek adam, insan, kişi
 ş+da (XII-20, 324)
 şahid: şehid
 ş. (III-4, 142)
 şahwat: şehvet
 ş+qa (XII-69, 1114)
 şaq: zaman, çağ
 ş+iñızda (XII-7, 183)
 ş+ta (IX-7, 164)
 şaq-: (arı, yılan vb.) sokmak
 ş-ayın (IX-1, 22)
 şaqır-: 1. çağırmaq
 ş-dı (XI-29, 659)
 2. davet etmek
 ş-magan (XII-74, 1249)
3. azan şaqıruw ezan okumak
 ş-gan (XI-36, 813)
 şaqırım: bir kilometre
 ş+ga (XII-69, 1138)
 şaqıruwsız: davetsiz
 ş. (XII-60, 996)
 şal: ihtiyar, yaşlı adam
 ş+iñ (IV-11, 174)
 ş+men (XII-57, 939)
 şal⁻¹: avlamak
 ş-ar (IV-26, 420)
 şal⁻²: hafifçe yakmak
 ş-magan (II-2, 29)
 şal⁻³: *basın şaluw* başına çıkmak
 ş-may (I-3, 64)
 şal⁻⁴: *jer şaluw* yer aramak
 ş-sam (I-3, 58)
 şal⁻⁵: *qara şaluw* belli belirsiz bir şey görünmek
 ş-ar (II-2, 21)
 şala: yarım yamalak
 ş. (XII-20, 330)
 şalap: ayran
 ş. (VIII-4, 57)
 şalgın: çayır
 ş+ına (III-4, 119)
 şalıs: *şalıs boluw* takılmak
 ş. (XII-19, 306)
 şalqa: sırt üstü
 ş+sınan (XI-9, 150)
 şalqar: aydın
 ş. (I-4, 79)
 şalqı-: 1. alev gibi parlamak
 ş-gay (IX-7, 298)
 2. hareket etmek, kımıldamak
 ş-p (XII-64, 1045)
 şalşiq: su birikintisi
 ş. (XII-22, 428)
 şalt: *şalt etüw* uçup gitmek
 ş. (IV-4, 39)
 şaluwlıq: bükülme
 ş+ı (IV-3, 20)
 şamala-: tahmin etmek
 ş-p (VII-13, 233)
 şama: güç, kuvvet
 ş+iñşa (XII-22, 408)

şamdan-: şikayet etmek ş-ıp (XI-9, 149)	şart: anlaşma ş+ın (XII-47, 734)
şamırqan-: öfkelenmek ş-ıp (XI-9, 149)	şarwa: iş, çalışma ş+sın (XII-12, 201)
şam: mum ş+niñ (VII-13, 235)	şaş: saç ş+ın (III-4, 88)
şańdaq: bulutlu, sisli, puslu ş+tı (III-4, 59)	ş+tarın (VII-12, 137)
şańıraq: otağın en üst noktası, kubbesini oluşturan yuvarlak yapı ş+ın (XI-42, 952)	şaş-: saçmak ş-qalı (VI-1, 12)
şanış-: batırmak, saplamak ş-qanda (VIII-2, 27)	ş-paw (IV-4, 35)
şańqan: bembeyaz ş. (XI-41, 924)	şaşaw: <i>şaşaw jatuw</i> başıboş kalmak ş. (XI-37, 855)
şanşı-: sancı vermek ş-p (XII-51, 813)	şaşıl-: dağılmak ş-gan (XII-7, 184)
şanşıl-: batmak, saplanmak ş-sa (III-1, 14)	şaşıra-: sıçramak ş-p (XI-37, 854)
şap ¹ : dörtnala koşmak ş-ar (IV-3, 23)	şatır: çadır ş. (VII-13, 180)
şap ² : 1. saldırmak, istilâ etmek ş-atın (XI-2, 49) 2. soyunu kırmak, yok etmek ş-ıp (VII-13, 158) 3. keskin kılıç vb. ile kesmek ş-ıp (XI-42, 983)	şattan-: sevinmek, mutlu olmak ş-ıp (VII-13, 195)
şap ³ : karşı çıkmak ş-ıp (XI-24, 511)	şattandır-: sevindirmek, mutlu etmek ş-sa (XII-12, 239)
şapşaq: tam kıymızlık ş. (III-1, 11)	şaw: <i>şaw tartuw</i> hareketleri ağırlaşmak ş. (XII-32, 580)
şapşısı: zıplamak ş-sa (XI-1, 22)	şay ¹ : çay ş. (XII-30, 541)
şara ¹ : çâre, devâ ş+sı (IX-2, 41)	şay ² : yay ş+ı (II-1, 4)
şara ² : ağaçtan yapılmış büyük yuvarlak kap ş+dan (XI-33, 774)	şayan: akrep, çıyan ş+ı (II-3, 61)
şarasız: çaresiz ş+diñ (XII-8, 197)	şayqal-: salınmak ş-ıp (XI-24, 497)
şarbaq: çit ş+qa (V-2, 75)	şayqalt-: kıpırdatmak ş-ıp (XII-33, 594)
şarq: <i>şarq uruw</i> huzur vermemek ş. (IV-15, 288)	şaylaw: aksi ş. (XII-64, 1037)
şarşı: <i>şarşı top</i> büyük topluluk ş. (XI-2, 50)	şayna-: çiğnemek ş-p (IV-25, 408)
	ş-r (II-1, 11)
	ş-rga (XI-26, 596)
	şaypaw: aksi, ters ş. (XII-70, 1193)
	şaytan: şeytan ş. (XII-54, 868)
	şâr: şehir ş+iniñ (VIII-3, 31)

- şeber: maharet, ustalık
ş+i (XII-3, 91)
- şege: çivi
ş. (XI-42, 951)
- şegin-: çekinmek
ş-bes (IX-1, 5)
- şejireli: geçmişte olup biten her şeye vâkıf olan bilgin kimse
ş. (XII-55, 877)
- şek-: *azap şegüw* azap çekmek
ş-tim (V-4, 111)
- şekeli: şakakları büyük olan kimse
ş. (II-1, 1)
- şeker: şeker *mec.* çok lezzetli
ş. (XI-14, 271; XII-5, 138)
- şekpen: cepken
ş+in (VII-5, 52)
- şemşirlik: elde dokunan ve ağızlık kısmı bulunmayan at başlığı
ş+iñ (IV-11, 175)
- şeñgel: pençe
ş+im (V-3, 102)
- şep: siper
ş+ti (VII-11, 111)
- şer: dert, tasa
ş+im (XII-7, 179)
- şerik: asker, ordu
ş. (VII-17, 323)
- şerüw: asker, ordu
ş. (XII-5, 134)
- şeşe: anne
ş+sin (XI-29, 653)
- şeşek: çiçek
ş. (XII-36, 628)
- şeşen: hatip, söz ustası, şeşen
ş. (II-1, 6)
ş+der (XII-18, 296)
- şeşendik: hatiplik, söz ustalığı
ş. (IX-7, 191)
- şeş-: 1. açmak, çözmek
ş-ti (III-4, 97)
2. *bel şeşüw* huzuru kaçmak, rahatı bozulmak
ş-ip (IV-21, 346)
- şet¹: sınır
ş+ine (VII-9, 97)
- şet²: bozkır
ş. (IV-30, 501)
- şet³: *şet boluw* hoşla gitmemek
ş. (XI-37, 867)
- şıbın: sinek
ş. (I-2, 28)
- şıda-: dayanmak, tahammül etmek
ş-man (V-2, 81)
ş-mas (VII-10, 102)
ş-maydı (XII-19, 307)
- şıga: cimri
ş+dan (XII-4, 110)
- şıgın: zarar
ş. (XII-22, 395)
- şıgırşıq: demir halka
ş+ı (VII-14, 253)
- şıq-: 1. tırmanmak, yukarıya doğru yürümek
ş-ar (V-3, 98)
2. karşı gelebilmek, boy ölçüşmek
ş-ar (VII-3, 40)
3. belirlemek
ş-ıp (X-4, 39)
4. vücuttan atmak
ş-adı (XII-7, 180)
5. bulunduğu yeri bırakıp başka bir yere geçmek
ş-ıp (XII-45, 717)
6. bitmek, büyümek
ş-atın (XII-62, 1018)
7. sesini yükseltmek
ş-a (XII-70, 1188)
8. ayrılmak
ş-ıp (XII-78, 1306)
9. ay, güneş görünmek
ş-qan (III-4, 57)
10. tanınmak
ş-qan (XI-31, 711)
- şılaw: etki, tesir
ş+ı (VII-13, 244)
- şılbr: yular
ş+ınan (XI-9, 148)
- şımıldıq: yatağın görünmemesi için önüne çekilen perde
ş. (III-4, 136)

- şın: doğru, gerçek
ş. (VII-9, 94; XI-16, 309)
- şında-: canla başla yapmak
ş-p (XI-24, 524)
- şını: *şını ayaq* cam kadeh
ş. (XI-42, 960)
- şınımen: gerçekten, hakikaten
ş. (XII-51, 812)
- şıpşıp: *sar sıpşıp* kanarya
ş+*ta*y (IV-12, 256)
- şıraç: 1. mum
ş+*ı* (VII-13, 235)
2. “gözümün nuru” anlamında
- sevgi ifade eden söz
ş+*ım* (XII-22, 401)
- şıray: güzellik
ş+*dan* (XI-13, 246)
- şır: yağ
ş+*dı* (XI-24, 530)
- şırın: şirin, tatlı
ş. (I-4, 71)
- şırla-: ötmek
ş-p (IV-23, 367)
- şırlat- : öttürmek
ş+*ıp* (IV-12, 256)
- şırmawıç: sarmaşık
ş+*ı* (II-3, 59)
- şilten: lokman hekim
ş+*niñ* (VII-13, 244)
- şirkew: yüzdeki kusurları gizlemek için kullanılan örtü
ş. (XII-4, 125)
- şirkey: sinek
ş. (IV-12, 258)
- şirkin: 1. “keşke, hey gidi, vah” vb. anlamlarda kullanılan söz
ş. (VIII-4, 54)
2. zavallı, çaresiz
ş. (IX-1, 6)
- şirnewiş: yer adı
ş+*te* (XI-6, 110)
- şiyrek: çeyrek
ş. (XII-22, 389)
- şoban: kişi adı
ş. (IV-30, 488)
- şoq: köz, kor
ş. (XI-26, 589)
- şolaç: 1. çolak, sakat
ş. (X-4, 44)
2. kısa
ş. (IV-11, 223)
- şolpan: çoban yıldızı
ş+*dı*
- şoñqayma: ökçeli deri çizme
ş. (XII-31, 565)
- şoñqıyma: ölçekli deri çizme
ş. (XII-26, 486)
- şora: 1. bey oğlu
ş+*day* (IV-30, 554)
2. gönüllü olarak askerî güçlere yardımcı olan sivil kuvvet
ş+*lar* (VII-16, 306)
- şorşı-: korkuyla zıplamak
ş-p (IX-1, 23)
- şortan: turna balığı
ş. (I-3, 63)
- şoşı-: korkudan ödü kopmak
ş-*may* (IX-7, 157)
- şök-: çökmek
ş-*ken* (II-3, 59)
- şöl: çöl, ıssız ve çorak yer
ş. (XI-24, 540)
ş+*de* (XI-17, 331)
ş+*inen* (VII-13, 152)
- şölde-: hararet basmak, susamak
ş-*gende* (XI-51, 827)
- şöleñ: çorak
ş. (VII-13, 164)
- şönşik : buzağı derisinden yapılan kap
ş+*siñ* (XI-25, 553)
- şöp: ot
ş. (XI-23, 476)
- şubalañqı: ş. *tartuw* kaygısız, tasasız olmak
ş. (XI-4, 90)
- şubar: 1. benekli, alacalı at
ş+*ga* (VII-14, 259)
ş+*ın* (VII-13, 228)
2. boyalı tabak
ş. (XI-10, 178)
3. başka dilden sözlerin bulunduğu yazı vb.

ş. (IV-11, 195)
 şubaragaş: yer adı
 ş. (XI-17, 330)
 şubır-: çok olup gezmek
 ş-sa
 şugıl: çabuk, tez
 ş. (XI-1, 4)
 şuw: gürültü
 ş. (VII-13, 218; VII-18, 340)
 şuwla-: (hayvan) ses çıkarmak,
 bağırarak; ötmek.
 ş-gan (II-3, 58)
 ş-ydı (IV-6, 49)
 şuwlat-: bağırarak, inletmek
 ş-qan (IX-5, 117)
 ş-ıp (IX-1, 18)
 şüberek: eskimiş ve yırtılmış bez
 parçası
 ş. (XI-4, 72)
 şükirlik: şükirlik qıluw şükretmek, razı
 olmak
 ş. (XII-69, 1135)
 şüldire-: eelemek, gevelemek
 ş-gen (XI-13, 248)
 şüy-: avcı kuş gökyüzünden yere doğru
 süzülerek uçmak
 ş. (IV-6, 101)
 ş-señ (IV-6, 101)

T

tabaq: tabak
 t+ım (VII-13, 189)
 t+qa (XI-42, 955)
 tabala-: birinin başarısızlığına sevinmek
 t-ydı (XII-10, 216)
 taban: 1. ayak altı, toynağın yere değen
 kısmı; taban
 t. (VII-9, 90)
 t+ı (VII-12, 125)
 2. *tabanı tayuw* ölmek
 t-iñ (XI-8, 136)
 3. *taban tirew* büyük
 kahramanlık göstermek
 t. (VIII-3, 44)
 tabandas-: bütün gücünü göstermek
 t-qan (XI-42, 982)

tabıl-: bulunmak
 t-adı (XI-2, 47)
 t-mas (I-5, 89)
 t-magan (XII-77, 1293)
 tabiygat: tabiat
 t+tıñ (XII-12, 234)
 tagdır: yazgı, kader, takdir
 t+da (XII-12, 233)
 tagı: daha, da, yine
 t. (IX-7, 261; X-4, 39)
 taglım: *taglım beriw* eğitmek
 t. (XII-31, 553)
 tajal: *mec.* belâ, felaket
 t+ımız (X-4, 48)
 taq: taht
 t. (IX-7, 291)
 t+ta (VI-1, 7)
 taqa: tamamen, büsbütün
 t. (XII-32, 578)
 taqım: *taqımı keppes urı* tecrübeli hırsız
 t+ı (XI-20, 391)
 taqır: ot bitmeyen yer, tam takır
 t. (XI-40, 903)
 taqımda-: peşini bırakmamak, ardına
 düşmek
 t-r (XII-55, 885)
 taqırşaq: çorak yer
 t. (XI-36, 818)
 taqıt: taht
 t. (XI-24, 494)
 tal¹: 1. fidan
 t. (IV-6, 82; XII-1, 2)
 2. *mec.* ince
 t+day (III-4, 61)
 3. aynı cinsten olan şeylerin her
 biri, tanesi
 tal²: *tal tüs* güneşin tam tepede olduğu
 vakit
 t. (IV-16, 300)
 t. (XII-49, 789)
 tal-: yorulmak
 t-ganda (XII-28, 613)
 t-may (XII-25, 471)
 talap: dilek, istek *talap etiw* istemek,
 dilemek
 t. (XII-47, 729)

talas-: tartışmak t-pa (I-5, 107)	tañbala-: damgalamak t-p (VII-12, 126)
talaw: yağmalamak <i>xan-talaw</i> memleketi doğru yönetemeyen hanların cezası t. (VIII-3, 52)	tan-: caymak, vazgeçmek t-baytın (XII-80, 1331)
talay: 1. nice, pek çok, çeşit çeşit, türlü türlü t. (IV-7, 147; XII-20, 312) 2. baht, talih t. (IX-7, 290)	tañda-: seçmek t-p (VII-13, 258)
talaylı: bahtlı, talihli t. (XII-27, 502)	tañdan-: hayrete düşmek t-ıp (IX-7, 212)
taldır-: bitkin düşürmek t-ıp (III-4, 61)	tañerteñ: sabahleyin t+gi (VIII-4, 57)
talıs: deri tabak t+pın (XI-25, 554)	tanı-: tanımak t-may (XI-25, 550)
talqı: eziyet t. (VII-3, 29)	tanıs: tanıdık t. (XII-19, 304)
talma: ince, nazik t. (XII-8, 198)	tanıt-: tanıtmak t-pay (IV-24, 392)
talpın-: gayret etmek t-baq (VII-5, 56)	tañlat-: şaşırtmak t-ıp (VII-13, 205)
tamaq: 1. yemek t. (XII-48, 772) t+ıñ (VII-16, 310) 2. boğaz t+ı (XII-3, 38) t+ım (XII-78, 1301)	tap: meclis, topluluk t+tagı (XII-10, 221)
tamam: 1. bütün, hepsi t. (XII-52, 840) 2. <i>tamam qıluw</i> tamamlamak t. (XII-50, 808)	tap-: 1. arayarak bir şeyle karşılaşmak t-ılar (IX-7, 261) t-sañ (I-1, 8) 2. ortaya çıkarmak t. (I-7, 136) 3. bir şeyi elde etmek t-arsıñ (IX-2, 34) t-qan (VII-21, 388) 4. istenilen şeye kavuşmak, nail olmak t-padım (XII-47, 743) 5. yeni bir şey yaratmak, icat etmek 6. para kazanmak t-qanın (XII-26, 484) 7. çocuk sahibi olmak t-am (XII-6, 174) t-pas (I-3, 43)
taman: -e doğru, yakın t. (XI-21, 452; XII-73, 1238)	tapqırlıq: zekilik t+ına (XII-22, 373)
tamır: damar t+dan (III-4, 69)	tapsır-: bırakmak t-ganmın (IV-8, 152)
tamız-: damlatmak t-gan (IX-7, 221)	tapsırma: vazife, görev t-sın (XII-12, 240)
tamtıq: iz, kalıntı t. (XII-48, 755)	taptır-: temin ettirmek t-ıp (XI-10, 168)
tañ ¹ : tan vakti t+day (III-4, 56)	
tañ ² : hayret veren, şaşkınlık uyandıran <i>tañ qaluw</i> şaşırtmak t. (XII-22, 381)	

tar:	1. dar, geniş olmayan t. (IV-8, 148) 2. <i>tar kursağın keñitken, tas emşegin jibitken</i> çocuk sahibi olmak t. (XI-1, 34-35) 3. <i>tar peyildi</i> cimri t. (XI-27, 602)	4. ceza çekmek t-arsıñ (XI-30, 697) 5. ağırlık ölçmek t-ar (XII-50, 803) 6. <i>dem tartuw</i> keskinleşmek t-ar (II-2, 23) 7. <i>şaw tartuw</i> hareketleri ağırlaşmak t-adı (XII-32, 580) 8. <i>şubalañqı tartuw</i> tatasız, kaygısız olmak t-adı (XI-4, 90) 9. <i>tabaq tartuw</i> tabağa et koyup misafire ikram etmek t-qan (VII-13, 189) 10. <i>tösektartuw</i> ağır hasta olmak t-ıp (XI-1, 9)	
tar- ¹ :	saç taramak t-gan (XI-4, 93)	tas ¹ :	taş t. (IV-24, 389) t+ı (IV-22, 360) t+qa (VII-6, 69)
tar- ² :	yayılmak t-maydı (XII-50, 807)	tas ² :	<i>tas suw</i> soğuk su t. (XI-38, 874)
taral-:	dağılmak, saçılmak t-ıp (XI-36, 819)	tası-:	1. (su) taşmak t-sa (XI-18, 349) 2. gönlün neşeyle dolup taşması, coşmak t-ıp (XII-66, 1070)
tarañda-:	küçülmek t-p (IV-16, 301)	tasırqa-:	at toynağının taşa deyip ağrması t-p (IX-7, 223)
tarap:	taraf t+qa (XII-22, 380)	taspa:	<i>taspa boylı</i> ince belli t. (XII-22, 373)
taraw:	taraf t+ına (XII-22, 386)	tasta-:	1. bırakıp gitmek, terk etmek t-p (IV-28, 452) 2. salmak t-p (XII-22, 441) 3. atmak t-r (IV-17, 310)
tarazı:	terazi t+ga (XII-50, 803)	tat:	iz t+ı (XI-6, 112)
tarıq-:	darda kalmak t-ıp (VII-9, 94)	tatı-:	tatlanmak, lezzetlenmek t-ydı (XII-51, 827)
tarıl-:	daralmak t-dı (V-3, 90)	tatuwlıq:	barış t. (VII-22, 396)
tarqa-:	bölünüp sağa sola dağılmak t-may (XI-17, 323)	taw:	dağ
tarqan:	asker t. (XII-15, 264)		
tarlan ¹ :	alacalı dağ kartalı t. (IV-6, 101)		
tarlan ² :	benekli at t+dı (VII-12, 125)		
tarp:	<i>tarp uruw</i> çifte atmak t. (IV-15, 290)		
tarpañ:	eğitilmemiş, yabancı, asi (at) t+day (IV-28, 458)		
tarsıl-:	ses çıkarmak t-p (IV-11, 233)		
tart-:	1. asılmak t-ıp (XII-47, 727) 2. germek t-ar (III-4, 115) t-ıp (IV-25, 412) 3. soya çekmek t-pay (XI-18, 354)		

- t. (IV-23, 365)
t+dñ (IV-11, 198)
t+ga (IV-30, 496)
- tawap: tavaf
t. (IV-11, 171)
- tawfiyk: kanaat, yetinme
t+tan (XII-39, 657)
- tawıq: tavuk
t. (XI-36, 817)
- tawıs-: azalmak
t-pagan (XI-11, 205)
- tawsıl-: bitmek, sona ermek
t-mas (XI-28, 629)
- tay: iki yaşına kadar olan at yavrusu
t. (I-7, 144)
t+ı (II-3, 53)
t+iñday (V-2, 39)
- tay-: kaybetmek, elden gitmek
t-arda (XII-41, 676)
t-gan (VII-7, 77)
t-masqa (XI-1, 26)
- tayaq: dayak, değnek
t+iñ (VII-16, 311)
t+tı (XII-54, 867)
- tayaqtı: *quw tayaqtı* talihsiz
t. (XI-40, 911)
- tayan-: dayanmak
t-bay (XII-66, 1079)
- taygaq: 1. kaygan
t. (IV-14, 276)
2. *taygaq keşüw tar jer* zor ve sıkıntılı zamanlar
t. (IV-8, 148)
- taylaq: deve yavrusu
t. (II-3, 48)
- taypal-: rahvan yürümek
t-ıp (XII-20, 312)
- taz: kel, dazlak
t+dar (I-2, 28)
- taza: temiz
t. (XII-27, 499)
- tazart-: temizlemek
t. (IX-4, 79)
- tälim: terbiye
t+inde (VII-18, 347)
- tämam: tegis tämam tastamam
t. (XII-22, 416)
- tämamda-: bitirmek, tamamlamak
t-sa (XII-20, 334)
- tän: vücut, ten
t+iñ (XII-64, 1046)
- täñir: Tanrı
t. (IV-3, 27)
t+ge (V-1, 19)
t+niñ (III-4, 41)
- täñris-: kendini kainatın yaratıcısı zannetmek
t-ip (IV-1, 4)
- tärbiyele-: eğitim vermek, terbiyelemek
t-p (XII-55, 898)
- tärik: *tärik etiüw* bıkmak, usanmak
t. (IV-4, 32)
- tätti: 1. lezzetli
t. (XII-48, 772)
2. insanı çeken, rahatlatan, dinlendiren
t. (XII-31, 532)
3. kıymetli
t. (III-4, 72)
- täwba: tövbe, istiğfâr
t. (XII-47, 748)
- täwekel: *täwekelge bel baylaw* biri işi yapmaya kararlı olmak
t+ge (XII-39, 662)
- täwir: *täwir körüw* sevmek, beğenmek
t. (I-7, 142)
- täyke: iki yaşını doldurmamış inek yavrusu, düve
t. (XII-8, 204)
- tebegen: çok tepen, çifte atan (at)
t. (IX-3, 52)
- tebin-: tepinmek
t-gen (VII-21, 384)
- tebingi: at binen kişinin pantolonunu atın terinden korumak için dikilen yassı deri
t+ge (IV-6, 78)
t+niñ (IV-6, 85)
- tebir¹: otu sık geniş yer
t+large (IV-11, 209)
- tebir²: huysuz, aksi
t. (IV-11, 228)

tebiren-: 1. deprenmek, dalgalanmak t-se(IV-11, 227) 2. coşmak t-ip (XII-20, 343)	t+diñ (IV-11, 165) 2. <i>mec.</i> kalabalık t. (IV-11, 208)
tegewrin: yırtıcı kuşların pençesindeki üç tırnağın karşısında yer alan ve boynuz gibi katı olan tek tırnak t+indey (IX-6, 128)	teñkiy-: göze batmak t-gen (VII-5, 51)
tegin: 1. karşılıksız, bedava t. (VII-12, 139) 2. <i>teginnen-tegin</i> karşılıksız t. (XI-1, 17)	teñsel-: sendelemek, yalpalamak t-er (IV-11, 210) t-men (VII-6, 65)
tegis: <i>tegis tāmam</i> tastamam t. (XII-22, 416)	tentek: düzensiz, tertipsiz t+in (VII-13, 171)
tek ¹ : soy, nesil t+im (XII-22, 439) t+in (XI-20, 398)	teperiş: <i>teperiş körüw</i> eziyet çekmek t. (XI-21, 461)
tek ² : tek, yalnız t. (XII-9, 209)	teпки: tepik, çifte t. (VII-21, 384)
tekti: soylu t+en (VII-13, 231)	tepsin: aşırı öfkelenmek t-isip (IV-6, 87)
tel: 1. <i>tel ösüw</i> birlikte büyümek t. (IV-13, 272) 2. <i>tel emüw</i> iki anayı birlikte	terbet-: sallandırmak t-er (XII-3, 66)
emmek t. (IV-25, 410)	terek: ağaç t. (IV-6, 84) t+tiñ (IV-6, 96) t+pin (VII-6, 64)
telegey: deniz t+dey (IV-6, 79)	tereñ: 1. derin t. (XI-15, 276) 2. <i>tereñge qol serüw</i> zor durumda kalmak t+ge (XII-64, 1043)
teli: deli t. (XI-17, 332)	ter: ter t+iñ (I-7, 146)
temir: demir t. (XII-25, 477) t+diñ (IV-11, 214)	ter-: dermek, toplamak t-erge (XI-24, 514) t-ip (XII-7, 184)
teñ: denk, eşit t. (II-3, 52) t+i (IV-11, 226)	tergewsiz: sorgu sualsiz t+den (XII-61, 1005)
teñe-: denk görmek t-p (XII-44, 702)	teri: deri t+si (III-4, 80) t+deymin (XII-72, 1225)
teñel-: eşit, denk olmak t-ip (XI-40, 900) t-gey (XII-22, 429)	teris: 1. yanlış t. (IX-7, 216) 2. ters t. (IV-29, 481)
teñge: gümüş para t. (XII-22, 383)	terle-: terlemek t-ysiñ (I-3, 35)
teñgelik: gümüş para değeri t. (XII-16, 282)	tersiz: tersiz t. (VII-21, 385)
teñiz: 1. deniz	

tes-: delmek, deşmek t-er (IV-28, 468)	tıyıl-: kesilmek, durmak t-maydı (III-4, 69)
tesik: delik, deşik t. (XII-12, 231)	tıyuw: <i>tıyuw saluw</i> yasaklamak, engellemek t. (XII-3, 45)
tez ¹ : tez, çabuk t. (I-4, 73)	tik-: kurmak, inşa etmek t-ersiñ (XI-25, 564) t-ip (VII-21, 390) t-kende (XII-29, 530)
tez ² : eğik ağacı düzelten makine t+ge (XI-41, 926)	tiktir-: inşa ettirmek t-ip (III-4, 94)
tıq-: sokmak t-ip (XII-12, 232)	til: 1. dil t+den (XII-18, 295) t+i (IV-19, 330) 2. <i>til aluw</i> söz dinlemek, söyleneni yapmak t. (I-3, 57) 3. <i>qızıl til</i> söz ustası t+diñ (II-1, 6) 4. <i>til ötiw</i> sözü geçmek ö-pes (VII-15, 300) 5. til pusırman sözde müslüman t. (IX-1, 4) 6. <i>tilge kelüw</i> konuşmak, anlaşmak t+ge (X-5, 54) 7. <i>tilge erüw</i> inanmak t+ine (X-1, 5)
tım: çok, pek çok t. (XII-64, 1044)	tilde-: sövmek t-mese (XII-60, 995)
tımaq: başlık t. (XII-31, 565)	tile-: dilemek, istemek t-diñ (XI-20, 389) t+gen (IV-8, 145) t+ñiz (XI-1, 1)
tıñ: güçlü, dinç t. (II-2, 26)	tilek: dilek, istek t+gim (VII-22, 410) t+ke (IV-4, 46)
tın-: dinmek, sona ermek t-ganday (XII-79, 1316)	tilewberdi: kişi adı t. (V-2, 56)
tıñda-: dinlemek, kulak vermek t-may (IX-7, 146) t-ytın (XI-16, 312) t-sañ (XII-29, 531)	tilew: iyi niyetle, temiz kalple dilenen dilek t+iñ (IX-7, 236)
tındır-: rahat vermek, huzur vermek t-mas (IV-11, 227)	tilewqor: kollayıcı t+lıq (XI-15, 283)
tınış: sakin, huzur t. (XII-23, 445) t+i (X-3, 35)	tipti: hiç, hatta t. (XI-9, 157)
tıpır: tıpır <i>etiw ses</i> çıkarmak t. (XII-70, 1191)	
tırıs-: 1. gayret etmek, çaba göstermek t-qan (IV-30, 536) 2. <i>qabağı tırısuv</i> morali bozulmak t-adı (XII-30, 540)	
tırna: turna t+nı (XI-36, 816)	
tırnaq: tırnaq, pençe t+ın (XI-29, 656)	
tıs-: dışarı, dış t-tan (X-4, 40)	
tışqan: sıçan t. (I-3, 47)	
tıy-: 1. engel olmak, alıkoymak t-magan (IV-28, 462) 2. kesmek, dindirmek t-a (IX-7, 288)	

- tire: 1. dayamak
t-diñ (XI-20, 394)
2. *taban tirew* büyük kahramanlık göstermek
t-di (VIII-3, 44)
3. *bir kezeñge tirew* birleştirmek, bir araya getirmek
t-diñ (XI-24, 504)
- tirek: direk, dayanak
t. (XI-31, 738)
- tiri: 1. diri, sağ
t+de (XII-4, 111)
t. (XII-74, 1252)
2. tiri jan insanoğlu
t. (XII-26, 479)
- tirke-: eklemek
t-gen (XII-76, 1277)
t-p (XI-10, 165)
- tirlik: günlük iş
t. (XII-3, 87)
- tirşilik: belli bir iş, meslek
t+te (XII-20, 343)
- tis: diş
t+i (IX-1, 10)
t+ti (XI-24, 531)
t+iñdi (XII-48, 778)
- tiy-: 1. dokunmak, temas etmek
t-megen (XI-38, 873)
2. saldırmak
t-se (I-7, 128)
3. saplanmak
t-di (III-4, 64)
4. ulaşmak
t-memse (III-5, 153)
5. namusuna dokunmak
t-gen (VII-15, 294)
6. *paydası tiyüw* faydası dokunmak
t-gen (XI-15, 281)
7. birisinin huzurunu kaçırmak
t-mes (XII-19, 301)
8. *salqın tiyüw* üşütmek
t-se (XII-70, 1177)
- tiye-: yüklemek
t-señ (IV-11, 169)
- tiz: *tiz oq* bir ok türü
t. (IV-27, 434)
- tizdes-: devenin kaçmaması için öndeki iki ayağını bağlamak
t-ti (XI-22, 466)
- tize: diz
t+den (XII-48, 783)
t+sin (IV-28, 458)
- tizgin: *tizgin saluw* yetki vermek
t. (XI-5, 104)
- tizgin: *tizgin berüw* boyun eğmek, itaat etmek
t. (XI-12, 229)
- tobıq: 1. ayak topuğu
t+ına (IV-30, 548)
2. *tobıgınan kelmeytin* denk olmayan
t+ınan (IV-25, 416)
- tobılgı: kızılıcak ağacı
t+nıñ (IV-6, 90)
- tobılgılı: kızılıcak ağacı bol olan yer
t. (IV-15, 277)
- tobırşıq: ok ucu
t+ı (III-4, 127)
- togay: 1. orman
t. (III-4, 124)
2. *mec.* bol, çok
t. (I-1, 3)
- togız: dokuz
t+ın (IV-11, 217)
- togızınşı: dokuzuncu
(XI-1, 25)
- toq: aç olmayan, tok
t. (XII-6, 178)
- toqal: bir kimsenin birinci hanımından sonra aldığı eş, kuma
t+menen (XII-61, 1007)
- toqı: dokumak
t-gan (XI-20, 403)
- toqım: eğer örtüsü
t+ı (IX-1, 14)
- toqpaq: kazık çakmak için kullanılan alet, tokmak
t+ın (XI-42, 957)
- toqsan: 1. doksan
t. (IX-7, 183)
t+dağı (XI-1, 27)

2. *toqsan bawlı* çok boydan kurulmuş
t. (XII-52, 836)
- toqta-: 1. durdurmak, engel olmak
t-rga (IV-30, 523)
2. dinmek, kesilmek
t-may (V-4, 105)
3. günah işlemeyi bırakmak
t-dım (XII-47, 748)
- toqta-: geri kalmak
t-masıñ (XII-22, 418)
- toqtat-: 1. alıkoymak, durdurmak
t-uwga (IV-11, 163)
2. bitirmek, sona erdirmek
t-ayın (XI-28, 630)
- toqtaw: *toqtaw etüw* durdurmak
t. (XII-69, 1114)
- toqtı: toklu
t. (II-3, 50)
t+day (II-3, 56)
- toqurawlı: set, bent kurulu
t. (VIII-3, 28)
- tol-: 1. dolu duruma gelmek
t-dı (III-4, 71)
2. toplanmak, kalabalık duruma gelmek
t-gan (IX-6, 132)
3. belirli bir yaşa gelmek
t-ganda (IX-7, 165)
4. kaplamak, sarmak
t-gan (XII-18, 293)
5. dolgunlaşmak, etlenmek
t-ar (XII-70, 1163)
6. sona ermek, tükenmek
t-ganda (XI-28, 621)
- tolagay (1): ara vermeden esen rüzgar
t. (V-4, 105)
- tolagay (2): bomboş, tamtakır, kuru
t. (XII-32, 583)
- tolasta-: durmak, dinmek
t-r (V-4, 106)
- tolga-: eline dolayıp döndürmek
t-p (III-4, 109)
- tolgamalı: elden kaymasını engellemek için sapı deri ile kaplanmış balta vb. savaş aleti
t. (III-4, 108)
- tolgan-: derin düşünceye dalmak
t-gan (XI-1, 33)
- tolıq: kusursuz, eksiksiz
t. (XII-70, 1165)
- tolıqsı-: gelişmek
t-gan (XII-22, 382)
- tolqın: dalga
t. (II-2, 28)
- toltır-: 1. dolu duruma getirmek
t-ıp (II-3, 44)
2. yaya ok yerleştirmek
t-a (VII-14, 266)
- toluwlı: eksiksiz
t. (XI-42, 971)
- ton: giysi, elbise
t+ı (IV-2, 15)
t+ıñdı (IV-17, 317)
- toñ-: donmak, üşümek
t-ar (VII-14, 270)
t-bagan (XII-59, 983)
- tonaw: yağma, soygun
t+ga (IX-1, 15)
- toñdır-: dondurmak
t-ıp (III-4, 50)
- toñqay-: dize kadar eğilmek
t-ıp (XI-24, 514)
- top: 1. grup, topluluk, meclis
t+ta (XI-2, 50)
t+tan (I-5, 105)
2. ordu
t. (III-4, 126)
t+qa (XI-1, 28)
- topır: çok sayıda insan topluluğu
t. (VII-13, 184)
- topıraç: toprak
t. (X-5, 52)
- toptan-: toplanmak, bir araya gelmek
t-ıp (VII-13, 192)
- tor: ağ
t. (XI-24, 534)
- torgay: *torgay köz* zırhın serçe gözü büyüklüğündeki halkaları
t. (VII-14, 253)
- torı: 1. at donu; kızıl kahve, doru at
t. (IV-30, 513)

t+ñmın (IV-6, 67)
 2. *torı töbel* altında yuvarlak
 aqıtması olan doru at
 t. (III-1, 9)
 torıq-: ümitsizliğe düşmek
 t-atın (XII-2, 12)
 torqa: ipek elbise
 t+sı (XI-36, 841)
 torla-: kaplamak, sarmak, kuşatmak
 t-sa (VII-15, 282)
 torlat-: etrafını kapatmak
 t-qan (XI-42, 952)
 torlawsız: sahipsiz
 t. (VII-6, 60)
 tos-: gelecek diye birisini beklemek,
 yolunu gözlemek
 t-ıp (V-1, 10)
 tosat-: kan akmasını engellemek için
 bastırmak
 t-ıp (III-4, 151)
 tosıl-: ne diyeceğini bilemeyip
 kalakalmak
 t-adı (XII-21, 357)
 tostagan: tostagan közdi badem gözlü
 t. (XI-17, 322)
 totı: papağan
 t. (IX-3, 73)
 totıqsı-: paslanmak
 t-gan (XII-66, 1083)
 toy: şölen, ziyafet, toy
 t. (II-1, 10)
 t+ga (XI-11, 218)
 toy-: 1. doymak
 t-ar (VII-14, 272)
 2. yeter bulmak, kanmak, tatmin
 olmak
 t-madıñ (XI-20, 388)
 t-mas (XI-43, 998)
 toyat: av avlayan kuşa o anda kendi
 avladığı avdan verilen yağlı ve yumuşak
 et
 t. (XI-20, 385)
 toyındı: karnı çabuk doyuran
 t. (I-1, 8)
 toyla-: kutlamak, tören yapmak
 t-gan (III-1, 10)

toz: kayın ağacının kabuğu
 t+ındaymın (XII-72, 1216)
 toz-: 1. eskimek
 t-gan (XI-4, 72)
 2. dağılmak
 t-ıp (VII-20, 362)
 tozdır-: dağıtmak
 t-gan (IV-30, 544)
 tozğındat-: dağıtmak
 t-ıp (XI-42, 947)
 töbe: 1. bir şeyin uç noktası
 t+si (IV-1, 9)
 2. başın üst kısmı
 t+ñdi (IV-28, 468)
 3. dağ zirvesi
 t+ñe (V-3, 98)
 4. yüksekliği genellikle birkaç
 yüz metreyi geçmeyen yamaçları yatık
 yer biçimi
 t+ge (XI-29, 660)
 töbele-: tepelemek
 t-p (XI-25, 549)
 töbeşik: tepelik
 t. (XI-37, 858)
 tögil-: dökülmek
 t-se (III-1, 16)
 t-mes (XII-80, 1330)
 t-meytin (XII-6, 157)
 tögildir-: döktürmek
 t-ıp (VII-12, 137)
 tök-: dökmek
 t-kisi (XII-65, 1051)
 t-pey (XII-65, 1052)
 töktir-: göz yaşı döktürmek
 t-diñ (IV-11, 187)
 tömen: 1. aşağı
 t+ge (XII-3, 30)
 2. alt kısım
 t. (XII-48, 758)
 3. *tömen sanaw* küçük görmek
 t. (XII-14, 254)
 4. *tömen tartuw* ağır gelmek
 t. (XII-50, 803)
 tömende-: alçalmak, yere doğru
 süzölmek
 t-r (XI-28, 612)

- tön-: bir şeyin üzerinde daire çizmek
t- (XII-38, 649)
- töñbek: sel suyunun sürüklediği tomruk
t. (IV-21, 345)
- töñirek: etraf, civar
t+te (XII-8, 196)
- töñker-: döndürmek, çevirmek
t-er (VII-14, 262)
- tör: evin en değerli yeri, baş köşe
t+de (X-3, 36)
- töre¹: Cengiz Han'ın soyundan olan ve han, sultan olma hakkına sahip toplumsal sınıf, bu sınıftan olan kimse
t. (IV-17, 313)
t+dey (IV-30, 553)
- töre²: *töre beriw* adaleti sağlamak
t. (XI-33, 771)
- töre³: en iyi
t+si (I-3, 48)
- törkin: gelinin akrabaları
t+ine (XI-18, 343)
- törkinde-: (gelin) kendi aile ve yakınlarını ziyaret etmek
t-gen (XI-4, 77)
- törsiz: saygın yeri olmayan
t. (VII-21, 391)
- tört: dört
t. (IX-7, 162)
- törtinşi: dördüncü
t. (XI-1, 8)
- törtkil: dört köşeli
t+den (VII-13, 146)
- tös: döş, göğüs, meme
t+i (XI-4, 87)
t+ke (VII-14, 261)
- töseki: döşek, yatak
t. (XII-29, 532)
t+te (XII-70, 1191)
- tösen-: bir şeye bürünmek
t-ip (XI-11, 213)
- töskey: dağ yamacı
t+ge (VII-13, 145)
- tötele-: kestirmeden gitmek
t-p (VII-13, 153)
- tuğır: avcı kuşların konması için deriden yapılan kolluk
t. (XI-20, 380)
- tuqıldıq: sığır boynuzunun kökü
t+tan (IV-11, 233)
- tuldan-: darmadağın olmak
t-ıp (XI-1, 24)
- tulımşaq: perçem
t+ın (III-4, 137)
- tulpar: uzak seferlerde ve ağır savaşlarda kahramanların bindiği yüğrük at
t. (III-4, 132)
t+dıñ (IV-25, 411)
- tuman: sis
t. (XII-3, 48)
- tumar: *tumar moyın* güzel boyunlu
t. (VII-14, 274)
- tundur-: hayvanın kulakları dikilmek
t-gan (IV-11, 212)
- tunıq: berrak, duru su
t+ı (VII-20, 359)
- tur-: 1. ayağa kalkmak
t-ıp (IV-30, 499)
2. yaşamak
t-ıp (V-2, 74)
3. varlığını sürdürmek
t-ıp (XI-38, 861)
4. bir yerde bulunmak
t-sa (XII-7, 186)
5. beklemek
t-ar (IV-15, 290)
t-gan (XII-18, 292)
6. uyanmak
t-adı (XII-27, 491)
7. bir şeyin içinde bulunmak
t-maydı (XII-27, 498)
8. *qarsı turuw* karşı gelmek
t-am (V-4, 112)
9. *qarawılga turuw* gözcülük yapmak
t-gan (IV-30, 563)
10. -a/-e zarf fiil ekleriyle kullanılan bu yardımcı fiil, asıl fiile sürerlik anlamı katar
t-gan (XI-26, 589)
t-ganda (IX-7, 231)
t-ıp (IV-21, 347)

- t-sam (IV-19, 329)
- turalı: bir şey hakkında
t. (XII-8, 189)
- turgız-: ayağa kaldırmak
t-sañ (IV-11, 241)
- turımtay: doğan
t+day (VIII-2, 17)
- turman: eğer örtüsü
t+ı (XII-56, 900)
- turpayı: görgüsüz, yakışksız
t. (XI-5, 108)
- turuw: durmak
t. (XII-48, 766)
- tusaw: at, deve vb. hayvanların uzağa gitmemesi için ön ayaklarına bağlanan kayıştan veya ipten yapılan malzeme
t. (XII-48, 765)
- tus: 1. zamanında, döneminde
t+ında (IV-11, 230)
2. yanında
t+ında (IV-15, 289)
t+iñdagı (IV-6, 98)
- tut-: 1. benimsemek
t-qan (XI-5, 101)
2. *qor tutuw* hor görmek
t-qan (XI-30, 694)
3. *pir tutuw* saygı göstermek
t-qan (XI-30, 696)
- tutam: tutam
t. (III-4, 131)
- tutıl-: yakalanmak, ele geçmek
t-dıñ (IX-7, 189)
- tutın-: benimsemek, tercih etmek
t-dıñ (IX-7, 191)
- tutqır: yapışıp kalmış olan
t. (IV-6, 116)
- tuw: sancak, bayrak, tuğ
t. (VII-11, 110)
- tuw-: 1. doğmak, dünyaya gelmek
t-gan (II-3, 40)
t-mas (XI-18, 339)
2. ortaya çıkmak
t-sa (VII-3, 40)
- tuwgan: kardeş
t. (I-5, 89)
t+niñ (III-4, 77)
- tuwırlıq: keçe
t+iñ (XI-11, 202)
- tuwırlıqsız
- tuwıs: akraba, yakın
t. (XII-19, 305)
- tuwısqan: akraba
t+niñ (IV-14, 283)
- tuwla-: (at) şahlanmak, şaha kalkmak
t-p (IV-14, 280)
- tuwra: 1. doğru, adil
t+sıñ (IV-11, 192)
2. tam, kesin
t. (VII-10, 109)
- tuwra-: doğramak
t-ydı (XII-67, 1091)
- tuyaq: toynak
t+ı (XI-38, 873)
- tuyaqtı: toynaklı
t+m (XI-17, 316)
- tuyıq: gizli, görünmez
t. (XII-5, 136)
- tuz: tuz
t. (VII-8, 81)
t+ben (IX-3, 61)
- tübek: bebeğin beşiğinin altında yer alan lazımlık
t+menen (IV-30, 565)
- tügel: 1. bütün, hepsi, tamamı
t. (IV-6, 124)
2. *tört qubılasın tügel qıluw*
- tamamlamak
t. (XI-33, 788)
- tügil: 1. değil
t. (IV-11, 226)
2. “bir yana, şöyle dursun” anlamında bir edat
t. (IV-23, 371)
- tük¹: tüy
t+indey (XII-49, 793)
- tük²: 1. *qolınan tük kelmew* elinden bir şey gelmemek
t. (XII-37, 638)
2. *tük qaldırmaw* geriye bir şey bırakmamak
t. (XII-48, 780)
- tükir-: tükürmek

- t-mey (XII-22, 407)
- tükti: tüylü
t. (IV-12, 252)
- tüle-: tüy dökmek
t-di (I-3, 47)
- tülki: tilki
t. (I-5, 98)
t+si (XI-31, 720)
- tümen: on bin
t+di (IV-30, 510)
- tün: gece
t. (II-3, 63)
t+de (IX-3, 60)
- tündik: otağın tepesini örten keçe
t+ti (XII-27, 492)
- tünewgi: kısa zaman önce
t. (XI-9, 156)
- tüñil-: ümidini kesmek
t-er (VII-20, 365)
- tüñlik: otağın tepesini örten keçe
t+in (XI-42, 971)
- tüp: 1. iki şeyin birleştiği nokta
t+ten (XI-36, 832)
2. oyuk veya bir şeyin en alt
- bölümü
t+i (I-7, 150)
3. ağaç vb. gölgesi
t+i (VII-14, 267)
4. son, nihayet
t+inde (IX-5, 110)
5. *tübine jetüw* öldürmek
t+ine (XI-30, 550)
- tür: tür, çeşit
t+i (XII-28, 507)
- türlent-: şekil vermek, şekillendirmek
t-ip (XII-33, 587)
- türli: türlü, çeşitli
t. (IV-9, 509)
- türtki: işkence, eziyet
t+ni (V-2, 32)
- tüs¹: 1. renk
t+ti (IV-30, 511)
2. yüz, görünüş
t+iñdi (IX-4, 76)
- tüs²: düş, hayal
t. (XII-48, 751)
- tüs-: 1. düşmek
t-ip (I-7, 149)
2. girmek
t-se (VII-13, 225)
3. yerleşmek
t-ken (II-3, 39)
4. yere koymak
t-pese (VII-13, 183)
5. inmek, aşağıya süzülme
t-ip (IX-6, 126)
6. (başta bir iş vb.) gelmek
t-se (IV-6, 106)
7. (ganimet, miras vb.) almak
t-sin (XI-29, 662)
8. (ardından) gitmek
t-eyin (IV-6, 175)
9. *sözge tüsüw* inanmak
t-gegen (XI-14, 261)
10. eksilmek
t-se (XII-70, 1156)
- tüsir-: düşürmek
t+men (VII-6, 63)
- tütün: duman
t+ge (XI-11, 204)
- tütkez-: tiftirmek
t-ip (VII-15, 303)
- tüye: 1. deve
t. (II-3, 59)
t+degi (VII-13, 159)
t+sin (XI-20, 378)
2. *tüye üstinen iyt qabuw*
beceriksiz, yeteneksiz kişiler için
söylenir
t. (XII-42, 687)
- tüyme: düğme
t+sin (III-4, 95)
- tüyrel-: (iğne) vurulmak
t-gen (XII-69, 1120)
- tüz: ova
t+de (IV-9, 154)
- tüze-: 1. göç düzmek
t-dim (III-4, 130)
2. dizmek, sıraya koymak
t-p (IV-27, 433)
3. doğru yola getirmek
t-p (VII-13, 171)

4. *boy tüzew* bluğ çağına ermek,
yetişmek
t-p (XII-70, 1220)
tüzel-: düzelmek
t-mes (XI-41, 926)
tüzet-: düzeltmek
t-señ (IV-11, 243)
tüzik: doğru, dürüst
t. (XII-57, 908)
tüzüw: düz, doğru
t. (XII-48, 763)

U

uğay: çok ağır, zor
u. (XII-45, 706)
ugarlıq: sözden anlamak
u. (XI-16, 308)
ugıl: oğul, erkek evlat
u+dıñ (IV-11, 189)
ujmaq: cennet
u. (XII-31, 556; XII-54, 872)
u+tan (XII-22, 378)
uq-: anlamak
u-a (XII-20, 337)
u-arsıñ (VII-22, 402)
u-qan (XI-11, 197)
uqsa-: andırmak
u-maydı (XII-22, 366)
u-ydı (IV-6, 48)
ul: 1. halkın durumunu düşünüp
halkını koruyan kimse
u. (I-3, 43)
2. delikanlı
u. (VIII-3, 35)
3. oğul, erkek evlat
u. (I-3, 43; III-3, 34; III-5, 146;
VIII-3, 38; IX-1, 24; IX-1, 26;
X-2, 18; XI-18, 341; XI-20, 372;
XI-24, 483; XI-24, 491; XI-28,
627; XI-33, 771; XI-41, 927;
XII-35, 620; XII-35, 622)
u+da (XII-59, 976)
u+day (VII-13, 173)
u+dı (X-3, 27; X-3, 31)
u+ı (IV-6, 88; IV-6, 93; IV-13,
269; IV-26, 427; IV-27, 436; IV-

29, 483; IV-30, 503; IV-30, 524;
IV-30, 535; IV-30, 540; IV-30,
546; IV-30, 553; IV-30, 554;
VII-2, 14; VII-17, 323; IX-7,
239; XI-4, 89; XII-28, 515)
u+ın (XII-78, 1302)
u+ıñ (IX-3, 53; IX-3, 55)
u+ına (III-4, 39; IV-24, 394)
u+nan (III-4, 40; III-4, 42; IV-
28, 472)
u+ında (XII-4, 125)
u+ıñday (V-2, 51)
u+ınıñ (II-1, 10)
ulant-: zehirletmek
u-qan (XI-42, 945)
ulgay-: yaşı ilerlemek
u-ıp (XII-70, 1139)
ulıq: 1. yönetici
u+ı (VII-20, 363)
2. ulu, büyük
u. (XII-5, 139)
ulı-: ulumak
u-p (X-22, 475)
ulug: büyük
u. (XII-54, 889)
umıt-: unutmak
u-pasın (XII-55, 899)
u-tıñ (IX-7, 164; IX-7, 172; IX-
7, 176; IX-7, 193; IX-7, 205; IX-
7, 214; IX-7, 239; IX-7, 257)
un: un
u. (XII-64, 1039)
una-: hoş gitmek, beğenmek
u-gan (V-2, 79)
unat-: beğenmek, hoşlanmak
u-paydı (XII-30, 536)
unım: tavır
u+ı (II-1, 3)
ur-: 1. elini veya elinde tuttuğu bir
şeyi bir yere hızla çarpmak
u-gan (XI-24, 524)
u-ganday (XII-67, 1096)
u-gannan (XII-61, 1009)
u-ıp (IV-15, 290; IV-15, 292)
u-masa (XII-67, 1095)
u-sa (X-3, 33; XI-43, 995)

2. yaralamak, öldürmek
u-ıp (V-2, 55)
3. *ant urgan* alçak, kalleş
u-gan (XII-13, 248)
4. *ant ursın* kişi verdiği sözü
tutmadığında edilen beddua
u-sın (VI-1, 2)
5. *bas uruw* birisinin önünde
eğilmek
u-man (XII-3, 20)
6. *daw uruw* kavga etmek
u-adı (XII-70, 1174)
7. *şarq uruw* ayak basmadık yer
bırakmamak
u-ıp (IV-15, 288)
- uran: halkı bir işe seferber etmek için
atılan nara
n. (V-2, 83)
- urandı: (koyun, keçi vb.) sesli
u. (XI-20, 399)
- urğaşi: kadın
u+ga (XII-51, 822)
u+sı (XI-33, 770)
- urı: hırsız
u. (XI-20, 391)
- urın: gizli
u. (VII-15, 299)
- urıs: savaş
u+qa (XI-29, 677)
u+tan (IX-7, 196)
u+tı (XI-29, 652)
- urıs-: 1. vuruşmak, savaşmak
u-ıp (XI-29, 631)
u-qan (IV-30, 537)
u-tı (VIII-2, 23)
2. tartışmak, kavga etmek
u-adı (XII-30, 539)
u-pa (I-7, 127)
u-sa (XII-2, 11)
- urısqaq: kavgacı
u. (IX-3, 53)
- usaq: küçük
u. (XII-68, 1104)
- usın-: sunmak, vermek
u-armin (IV-6, 64)
u-ıp (III-4, 111)
- usta-: 1. tutmak
u-p (XII-7, 187)
u-r (III-3, 109)
u-sa (II-1, 7)
2. memleket yönetmek
u-ytın (I-III, 43)
3. ele geçirmek, yakalamak
u-dı (XII-70, 1178)
u-gan (IX-1, 25)
u-p (IX-7, 179; XI-43, 987; XII-7, 187)
4. sahip çıkmak
u-sañ (XII-19, 302)
- ustat-: tutturmak
u-qan (IX-42, 972)
- ustaz: usta
u+dan (XII-20, 338)
- uş-: uçmak
u-a (IV-23, 373)
u-adı (XII-51, 826)
u-ar (IV-27, 433; VII-5, 48)
u-ıp (IV-23, 367; XII-57, 905)
u-ırgan (IV-11, 217)
u-ırmas (II-2, 19)
u-qan (IV-9, 153; XI-14, 255)
u-pas (IV-19, 327)
u-pastay (XI-31, 700)
u-sa (IV-28, 452)
- uş: uç
u-ı (XI-32, 758; XII-34, 612)
u-ına (VIII-1, 11)
- uşıga: değerli kumaş, kızıl kadife
u+dan (XI-42, 972)
- uşıra-: rastlamak
u-sadı (XII-63, 1026)
- uw: *uw şuv* gürültü
u. (VII-13, 218)
- uwa: ey, hey anlamında bir ünlem
u. (IX-6, 112)
- uwaq: boy adı
u+tağı (VIII-1, 8)
- uwala-: ovalamak
u-sam (VII-49, 789)
- uwat-: avutmak
u-sañ (IV-11, 242)
- uya: yuva

- u+da (XI-36, 821; XI-36, 822)
- uyala-: yuvalamak, yuva yapmak
u-p (IV-12, 258)
- uyalas: aynı yuvadan olan
u. (XI-36, 826)
- uyalı: insanın yuvasının olduğu yer
u. (IV-6, 73)
- uyal-: utanmak
u-may (XI-24, 511)
u-dı (XII-46, 722)
u-arlıq (VII-18, 341)
uyatsız: utanmaz
u+ga (XII-53, 863)
uyıqta-: uyuklamak
u-p (XII-57, 907)
- uyqı: uyku
u. (XII-21, 358; XII-28, 515;
XII-29, 532)
u+mdı (V-4, 113)
u+nıñ (VII-7, 76)
u+sın (II-2, 63)
- uzaq: uzak
u+tan (XI-36, 825)
- uzat-: kızını evlendirmek
u-ıp (VII-13, 240)
- uzın: uzun
u. (II-1, 7; IV-28, 447; XII-38,
643; XII-38, 647; XII-47, 730)
- Ü
- üki: puhu kuşunun tüyü
ü. (XII-26,486)
- ülde: ipek örtü
ü+men (XI-4,92)
- ülgi: örnek
ü+ (XI-35,811; XII-22,406; XII-
22,416)
ü+li (XII-31, 553)
ü+si (XII-55,886)
ü+siz (XI-16,306)
- ülken: 1. boyutları benzerlerinden daha fazla olan
ü. (II-1, 2)
2. yaşı fazla olan
ü. (IX-7, 270; IX-7,273)
3. saygıdeğer insan
- ü. (XII-1, 5)
4. meşhur, tanınmış
ü. (IX-7, 271)
- ümit: ümit, umut
ü+im (VII-3, 35)
ü+in (XI-43, 998)
- ünemi: her zaman
ü+ (XII-45,706)
- ün: ün, ses
ü+iñ (XI-20,417)
ü+iñiz (XII-20,1188)
- üregen: çok havlayan
ü. (XII-72,1276)
- ür- : ürümek, havlamak
ü-gen (XI-11,201)
ü-genmenen (XII-23,449)
ü-mes (XII-76,1288)
- ürk-: ürkmek, korkmak
ü. (XII-4,123)
- üsti: 1. bir şeyin yukarı, göğe doğru olan yanı
ü+de (XI-29, 668)
2. bir şeyin görülen yanı, yüzü
ü. (III-4,46)
ü+nde (IV-4, 135)
ü+ne (IV-22, 358)
3. vücut, beden
ü+me (IV-1,4)
4. yol boyu
ü. (IV-28, 447)
5. artan
ü+ne (XI-20, 336)
- üş: üç
ü. (II-3,46; VIII-3,45; VIII-3,48;
IX-7,183)
ü+te (XI-20,431)
- üşbuw: işte
ü. (XI-42,953)
- üşew: üç tane
ü. (XII-21,352)
- üşin: için
üşin (I-5,108; I-7,144; I-7,145;
IV-30,563)
- üşinşi: üçüncü
ü. (XI-1, 6; XII-27, 503)
ü+si (XII-77, 1294)

üşkil: gömleğin eteğini genişletmek için
üç tarafına koyulan ek parça

ü+siz (XI-1, 7)

üy: 1. ev

ü. (IX-3, 48)

ü+de (III-4, 62)

ü+den (XII-30, 541)

ü+diñ (XII-34, 615)

ü+ge (IV-10, 158)

ü+gen (X-5,52)

ü+in (II-4,94)

ü+iñ (XII-21, 353)

ü+inde (XII-12, 227)

ü+indegi (IX-3, 55)

ü+ine (XI-20,384)

ü+iñe (XII-30,537)

ü+inen (XII-37,635)

ü+innen (IX-3,66)

2. *Tāñiriniñ üyi* Ka'be

ü+i (IV-11, 168)

üy-: bir araya getirmek, yığmak

ü-ip (XII-3, 53)

üyil-: yığılmak

ü-di (XI-29, 661)

üyir: topluluk

ü+den (XII-73, 1237)

üyrek: ördek

ü. (XI-51, 826)

ü. (I-4, 78)

üyren-: alışmak

ü-gen (XII-69, 1117)

üz-: küder üzüw ümidini kesmek

ü. (XII-66, 1089)

üzeñgi: üzengi

ü+si (XII-56, 900)

üzil-: kopmak, kesilmek

ü-er (XII-11,234)

ü-gen (XI-1,32)

ü-mey (VII-13,184)

W

wa: “ey, hey” anlamında bir ünlem

w. (VII-10, 107)

wāde: ant, yemin

w+den (XII-68, 1110)

wagda: ant, yemin

w+dan (XI-22, 465)

wagdalı: sözleşilen

w. (XII-25, 462)

wājip: İslam dinine göre yapılması
gerekli olan, vacip

w. (XII-50, 808)

waqıt: 1. an, zaman

w+ımız (XI-26, 593)

w+ta (XII-70, 1194)

2. çağ, devir, dönem

w+ta (XII-8, 193)

3. bir işe ayrılmış saat

w+ta (XI-1, 11)

wayımsız: endişesiz, korkusuz

w. (XII-5, 147)

wayımşıl: endişeli

w. (XII-5, 145)

wıljı-: gelişmek

w-gan (XII-31, 563)

Y

yapır-ay: eyvah

y. (X-5, 57)

Z

zalal: zarar, ziyan

z. (VII-18, 343; XII-25, 459)

zalım: zalim, merhametsiz

z+nñ (XI-1, 4)

zaman: çağ, devir, zaman

z. (I-3, 62; XII-66, 1077)

z+da (I-4, 68)

z+ım (XI-26, 592)

z+iñız (XI-30, 685)

z+iñ (XI-30, 686)

z+ında (XII-52, 836)

zamandas: çağdaş, muasır

z. (XII-20, 345; XII-43,691)

z+ı (I-4,72)

zar: 1. dert, tasa

z. (XI-35, 799)

2. *zar qaguw* ağlamak, feryat
etmek

z. (XII-33, 611)

zarıq-: özlemek

z+ıp (XII-68, 1106)

zarla-: feryat etmek
z-ydı (XII-33, 604)
zat: madde, varlık
z.+ımda (XII-22, 438)
zawaldı: tehlikeli
z. (XII-58, 968)
zāwre: kişi adı
z. (XI-10, 188)
zaya: boşuna
z. (XII-20, 319)
zayıp: eş
z. (XI-33, 782)
z.+ım (XII-61, 1012)
zāmzām: zezem suyu
z. (XI-42, 955)
zenger: kuyumcu
z+ım (VII-13, 207)
zerli: süslü
z. (III-4, 135)
zımdan: zindan
z+ga (IX-7, 182)
zırla-: fişkırmak
z-p (III-4, 68)
zil: öfke
z. (XII-20, 346)
ziyrek: zeki
z. (XII-22, 415)
zor¹: 1. iyi, güzel
z. (XI-10, 182; XII-3,99)
2. güçlü
z+dı (VII-16, 307)
3. *zor tutuw* güçlü görmek
z. (XI-30, 695)
zor²: ağır
z+ı (XII-73, 1238)
zorlıq: 1. *zorluq qıluw* güçlük çıkarmak
z. (XI-3, 55)
2. *zorlıq körüw* adaletsizlikle
karşılaşmak
z+ıñ (XII-57, 911)
3. güç, kuvvet
z+ımdı (V-2, 40)
zuhra: ast. zühre yıldızı
z.+day (XII-22,379)

ÖZEL ADLAR DİZİNİ

Abılay: kişi adı. Kazakların ulu hanı, ileri görüşlü siyasetçi, tanınmış diplomat, komutan, büyük memleket emektarı Abılay (Äbilmansur, 1711-1781) Han'a ithaf edilen isim (KE 2013: 13).

a. (VII-21, 378; VIII-2, 14; VIII-2, 20; IX-7, 142; IX-7, 143; IX-7, 144; IX-7, 150; IX-7, 164; IX-7, 171; IX-7, 176; IX-7, 193; IX-1, 201; IX-7, 205; IX-7, 214; IX-7, 237; IX-7, 257; IX-7, 258; IX-7, 268; IX-7, 283; X-1, 1; X-1, 5; XI-17, 329; XI-20, 370; XI-20, 395; XI-20, 421; XI-20, 422; XI-21, 433; XI-24, 482; XI-24, 487; XI-25, 555; XI-25, 557; XI-28, 614; XI-28, 618; XI-29, 649; XI-29, 654; XI-29, 659; XI-29, 663; XI-29, 666; XI-31, 698; XI-33, 762)

a+dan (XII-52, 845)

a+dñ (XII-52, 848)

Abralı: yer adı. Doğu Kazakistan'da bir yerleşim birimi. Akbulak bölgesinin 25 km. kuzeybatısında, Semey şehrine yakın bir yerde bulunmaktadır (JE 2010: 735).

a. (IX-6, 130)

Aqan: kişi ismi

a. (XI-9, 143)

Aqşawli: yer adı. Dağ. Tarbagatay yamacının kuzeybatısında, Urjar bölgesindedir. Yüksekliği 1618 m.dir (JE 2010: 739).

a+niñ (XI-31, 729)

Aqtamberdi: kişi adı. ünlü kahraman, jıraw, komutan Aktamberdi Sarıulu'na (1675-1768) ithaf edilen isim (KE 2013: 22).

a. (IX-4, 75)

Alaş: 1. belli bir etnik topluluk, kavim (Kazak kavmi, onun belli bir bölümü)

a. (XI-20, 411)

a+ıma (V-2, 83)

2. yabancı halk, düşman yurt.

a+tan (XI-37, 865)

Alataw: yer adı. Dağ. Muñdı dağının güneybatısında, Jañaarka bölgesinde bulunmaktadır. Yüksekliği 441 metredir. Türkler eskiden beri, başında edebî buzlar ile bembeyaz kar bulunan dağlara Aladağ ismini vermişlerdir. Bu adlandırma bir boy adından geliyor olabilir (JE 2010: 387).

a+day (IX-6, 112)

Altay: yer adı. Dağlar. Altay Dağı dağlar Markaköl gölünün kuzeydoğusunda, Kürşim bölgesindedir. Bu dağlar silsilesinin adı boy adından gelmektedir (JE 2010: 740).

a. (IX-6, 135)

Aral: nehir. Balkaş Gölü civarındadır. Başlangıcı Baygazı bölgesinin güneybatısındadır ve Kızıljar nehir yatağının sağ kolunu oluşturur. Kerbulak bölgesindedir.

a. (V-3, 96)

a+da (V-4, 111)

Argın: Altı boydan oluşmaktadır. Orta Cüz bünyesindeki tayfalardan biridir. Ertis (İrtiş), Torgay, Nura nehirleri havzasını, Balkaş Gölü'nün kuzey sahillerini yurt tutmuşlardır. (Nurgaliyev 1995: 91).

a. (IX-6, 140; XI-25, 551)

Arıq: kişi adı.

a. (IV-4, 29)

Arqa: yer adı. Kamıstı bölgesinin 55 km. doğusunda, Kamıstı bölgesindedir. Nüfusu 1.046.000'dir. Önceki adı "Tepelik yerde kurulan köy" dür.

a. (X-3, 21)

a+da (IV-15, 287; IV-28, 459; XI-24, 485)

a+ga (V-2, 82)

a+nıñ (IV-24, 390)

Asan: kişi adı. Asan Kaygı Säbitulı (14. asrın sonu - 15. asrın başı) jıraw, filozof, memleket hizmetkârı, kutlu mekân - "Jeruyık"ta hür ömür sürmeyi arzu eden atamız (KE 2013: 32).

a. (I-3, 55)

Atıgay: boy adı. Kazak halkını oluşturan boylardan biri. Şecereye göre, Orta Cüz'deki Argın tayfasının bir boyudur. On eki ata Atıgay (Dävit), Atıgay-Karavıl gibi isimlerle de bilinir. "Aktaban Şubırındı"da Sır boyundan ayrılıp Kökşetav, Kızıljar, Ombı bölgelerine yerleşmişlerdir (KA I 1998: 530).

a+da (XII-52, 854)

Atımtay: kişi adı. ar. hatim [hatm, Devellioğlu 2001: 341]- cömert, eli açık+tay. Arapların Tay boyundan çıkan efsanevi kahraman, cömertlik, eli açıklık sembolüne dönüşen folklorik şahıs - Atımtay Jomart (KE 2013: 35).

a. (XI-42, 976)

Awla: yer adı. Bayan Avla. Dağlar. Sariarka'nın kuzeydoğusunda, Bayanavıl bölgesinde yer almaktadır. Dağlar batıdan doğuya 50 km., kuzeyden güneye 20-25 km. uzunluğundadır. Yüksekliği 600-1000 metre arasında değişmekle beraber en yüksek yeri Akbet dağı (1026 m.)dır. Bayanavla adı Bayanavıl ile aynı anlamdadır (JE 2010: 645).

a. (IX-6, 129)

Aysa: kişi adı. İsa. (KE 2013: 17).

a+nıñ (IV-30, 546)

Azaw: Azav Denizi. Rusya Federasyonu'nun Avrupa kısmının güneyinde yer alan deniz. Atlantik Okyanusu'nun iç denizidir. Kerç boğazı aracılığıyla Karadeniz'e dökülür. Kapladığı alan 39 bin km², ortalama derinliği 8 m., en derin yeri 15m.dir. Deniz, kışın 2-3 ay süreyle donar (KA I 1998: 120).

a. (III-3, 26; III-3, 35)

a+dıñ (III-3, 29-30)

a+lıda (III-4, 43)

a+lınıñ (III-4, 37-38; III-4, 55)

Äbilmämbet: kişi adı. Kazak Hanlığının Orta Cüzden çıkan 1739-1771 yılları arasındaki idarecisi.

ä. (VIII-3, 37; XI-20, 374; XI-24, 485)

Äli: kişi adı, Ali.

ä. (III-4, 85)

Babay, kaz. - aksakallara saygı ifade etmek için söylenen bir isim (KE 2013: 43).

b. (IX-7, 234)

Baqşasaray: yer adı. Şehir, eski Kırım Hanlığı'nın başkenti (1454-1783). Şimdi Ukrayna bünyesinde Kırım Özerk Cumhuriyeti'ne bağlı bir merkezdir (Kırım şu an Rus işgali altındadır). Kırım yarımadasındaki Çuruksu nehri boyunca kurulmuştur. 26.6 bin adam yaşamaktadır (1991). Bahçesaray, 16. yüzyılda han sarayı, medrese ve cami gibi yapılarla ihtişamlı bir şehre dönüşmüştür. 1736 yılındaki Rus işgali sırasında şehrin bir bölümü yanmıştır (KA II: 94).

b. (IV-4, 38)

Bawbek: kişi adı.

b. (IV-30, 540)

Bayan: kişi adı.

b. (IX-7, 254)

b+dı (VIII-1, 8)

Bayulı: boy adı. Küçük Cüz bünyesindeki tayfalardan biridir. Jappas, Beriş, Aday gibi 12 boydan oluşmaktadır (Madanov 1993: 26).

b. (V-1, 18)

Bäke: kişi adı. kaz. - paha (KE 2013: 53).

b+ge (IX-1, 1)

Boztorgay: kişi adı.

b. (IV-30, 540)

Boztuwgan: kişi adı.

b. (II-3, 38)

Bögenbay: kişi adı. kaz. bahadır, komutan Bögenbay Kojekeuli (Birkurtkauli) (1700-1759) Arğın-Kıpçak ordusuna, daha sonra Küçük

Cüz Kazaklarıyla Nogay askerlerine liderlik etmiş, Congar-Kalmuk saldırılarına karşı kahramanlığıyla tanınmış (kişi) (KE 2013: 61).

b. (VII-280, 15)

b+dı (VIII-1, 10)

Bögey: kişi adı. e.tür. böge - bahadır, kahraman, pehlivan. Bökey (tahminen 1737-1819) - sultan, han, Barak Han'ın oğlu. Bökeyhan (KE 2013: 61).

b+di (VIII-1, 5)

Böri: kişi adı. Kalmuk hükümdarı.

b. (V-2, 66)

Buqar / buqara: yer adı. Buhara (Sanskritçe Viyhara – manastır). Orta Asya'daki eski şehirlerden biri. MS I. yy.da temeli atılmıştır ve Zerefşân nehrinin aşağı kısmında yer almaktadır. Şu anda Özbekistan Cumhuriyeti'nin eyalet merkezidir (KKol II 2010: 384).

b. (I-4, 82)

b+da (XII-4, 107)

Buqar Jıraw: kişi adı. kaz. - ulu jıraw (1685-1777), Abılay Han'ın danışmanı, kâhin, yırlarında halkın geleceğinden, birlik ve barış içinde yaşamaktan söz etmiştir (KE 2013: 63).

b+ım (IX-3, 74)

Daraboz: kişi adı.

d+day (VII-15, 297)

Dosay: kişi adı

d+dñ (III-4, 91)

Dospambet: kişi adı. kaz., nogay. - Dospambet jıraw (1490-1523) - jıraw, komutan, bahadır. Küçük Nogay Ordası'nda askerî kolbaşı olmuştur (KE 2013: 79).

d. (III-2, 25)

Duwlát: boy adı. Băydibek'in ikinci karısı Domalak Ana'dan doğan çocuğu Jarıkşak'tan çoğalan boy (KKol. I 2010: 614).

d+tagı (VIII-1, 5)

Edil: nehir adı. İdil, Avrupa'daki en büyük nehir. Balday tepelerinden başlayıp Hazar Denizi'ne dökülür. Edil

nehirinin edebî-tarihi belgelerdeki yeri özeldir. Onu bütün Türk halklarının akın-jiravları saygıyla anmaktadır (KKol I 2010: 607).

e. (I-1, 16)

e+den (IV-6, 77)

e+im (II-3, 64)

Ertis: nehir adı. İrtiş nehri Kuzey Buz Denizi'nin etrafındaki nehir. Ob' nehrinin sol kolu. Ertis, Doğu Kazakistan, Pavlodar eyaletleri boyunca akar. Uzunluğu 4248 km. olmakla birlikte Kazakistan sınırları içindeki uzunluğu 1698 km.dir. Suyun toplandığı alan 1643 bin m2.dir. Altay (Çin) sıradağlarından akmaya başlar. Zaysan Gölü'ne kadarki kısmı Kara Ertis, gölden sonraki bölümü Ak Ertis ya da Ertis olarak adlandırılır (JE 2010: 651).

e+ten (IX-6, 134)

Esim: kişi adı. Esim Han - Küçük Cüz hanı (1739/44-1797), Nuralı Han'ın büyük oğlu ve Eñsegey boylı er Esim han (...-1645) - Kazak Hanlığı'nın hanı (1598-1645). Şıgay sultanın oğlu. Esimhan, Esimseyit (KE 2013: 86).

e. (V-1, 1)

Xatımtay: kişi adı.

x. (XI-42, 976)

İbrahim: peygamber adı. Hz. İbrahim

i. (IV-11, 239)

Jabay: kişi adı.

j+dı (VIII-1, 12)

Jagalbay: su adı. Göl. Dombıralı dağının doğusunda, Akköl bölgesindedir. Bu göl, adını bir boy isminden almaktadır (JE 2010: 26).

j. (VII-1, 1)

Jagaltay: yer adı. Kayraktı nehrinin sol yakasında, Bulandı bölgesindedir. Bu yer, adını bir boy isminden almaktadır. (JE 2010: 26).

j. (VII-1, 2)

Jaqa: kişi adı.

j. (IV-30, 570)

Janıs: boy adı. Kazak halkını oluşturan boylardan biri. Şecereye göre, Ulu Cüz'deki Duvlat tayfasından yayılan dört boydan (Botbay, Janıs, Şımır, Sıykım) biridir. Kazak halkının büyük beylerinden Töle Biy, Janıs boyundandır (KA III 2001: 555).

j. (XI-24, 490)

Jawqaşar: kişi adı.

j+dıñ (IX-1, 29)

Jayıq: su adı. Yayık nehri. Hazar Denizi civarında, Güney Oral dağı ve Hazar vadisi, Rusya Federasyonu'nun Başkurdistan Cumhuriyeti, Çelyabi, Orınbor ve Kazakistan'ın Batı Kazakistan, Atırav eyaletlerinden akıp Atırav şehri yakınlarında Hazar Denizine dökülür. Genel uzunluğu 2428 km, suyun toplandığı alan 237 bin m2dir. Kazakistan sınırları içindeki uzunluğu 1084 km.dir.

j+tıñ (I-1, 21)

Jänibek: kişi adı. kaz. - Jänibek han (... - 1470) - Kazak hanı, Orıs Han'ın nesli. Barak Han'ın küçük oğlu. Kerey han ile birlikte Kazak Hanlığı'nın temelini kurmuştur. Şakşak Jänibek tarhan Koşkarulı (1693-1752) - Kazak halkının Congar istilâlarına karşı bağımsızlık mücadelesinin kahramanı (KE 2013: 96).

j. (I-3, 61)

Jem: su adı. Bugünkü Kazakistan'ın Atırav bölgesinde bir nehir adı. nehir Mugaljar dağının (365 m.lik) güneybatı tarafından başlar ve Hazar'ın doğusu boyunca akar ancak denize dökülmez. Hazar civarındaki nehir Aktöbe ve Atırav bölgelerinden geçer. Uzunluğu 712 km.dir, suyun havzası 40 bin km2ye yakındır (JE 2010: 94).

j+de (I-1, 5)

Jılım: kişi adı. kaz. - 1. nehir ile gölün kışın donmayan kısmı; 2. denize atılan büyük ağ. Jılımbet (KE 2013: 103).

j. (IV-30, 535)

Jibekbay: kişi adı.

j. (XI-29, 641)

Jideli: yer adı. "Jideli-Baysın" Semey tarafında bir yer adı. Jideli-Baysın sözlü edebiyat eserlerinde sık karşılaşılan; efsaneye göre, bereketli, kutsal mekân. Alpamış destanında da Koñıratların yaşadığı yer olarak görülmektedir (wikipedia.kz)

j. (XI-21, 448)

Jiyembet: kişi adı. kaz. - Jiyembet jıraw Bartoğaşulı (XVII. asır) - jıraw, askerbaşı, Kalmuklara karşı savaşta Küçük Cüz askerlerine komutanlık etmiştir (KE 2013: 98).

j. (V-2, 33)

joldıbay: kişi adı

j+dan (XII-52, 849)

Jolımbet: kişi adı.

j. (V-1, 8)

Qabanbay: kişi adı. kaz. - Karakerey kabanbay Kojakulı, Daraboz (1692-1770) - bahadır, Kazak halkının Congar saldırılarına karşı mücadelesine öncülük eden meşhur emektarlardan biri (KE 2013: 129).

q. (IX-4, 75)

Qaldan: kişi adı. Congar hükümdarı

q. (IX-7, 177)

Qalqaman: kişi adı.

q. (V-3, 93)

Qalmaq: etnonim. Kalmuk. (Hal'mg) Rusya Federasyonu'na bağlı Kalmuk Cumhuriyeti'nin yerel halkı. Diğer cumhuriyetlerde 190 bin kadar, kendi cumhuriyetlerinde 170 bin kadar Kalmak vardır (2002). Antropolojik olarak Mongollarla aynı soydan gelmektedirler. Kazaklar, (17. yy.da) Kalmak saldırılarına karşı büyük mücadeleler vermişlerdir (KA V 2003: 503).

q+tan (V-1, 11)

q+tı (VII-13, 157)

Qanjıgalı: boy adı. Kazak halkını oluşturan boylardan biri. Şecereye göre,

Orta Cüz'deki Argın tayfasının bir boyudur. 19. yy.da Akmola, Kökşetav, Pavlodar bölgelerini yurt tutmuşlardır (KA V 2003: 525).

q. (IX-7, 200)

Qap Tawı: yer adı. Batıda Karadeniz ile Azov Denizi'nden, doğuda Hazar Denizi'ne kadar uzanan dağlarla kaplı bölge. Güneyde Kuma-Manç ovasıyla sınırdır. Rusya, Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan topraklarında yer almaktadır (BS 66 2011: 335).

q. (XII-6, 163)

Qarabay: kişi adı.

q+dñ (XI-24, 490)

Qaraqalpaq: etnonim. Özbekistan sınırları içinde yaşayan bir Türk boyu, Karakalpak.

q. (XI-29, 638)

Qarqara: yer adı. Üş Karkara: Almatı Eyaleti nehir İle nehri havzasında, Baskarkara dağının güneybatısında, Kırgızistan Cumhuriyeti'nin Istıkköl eyaletinden ve Almatı eyaletinin Rayımbek bölgesinden akmaktadır. Uzunluğu 113 km., havzası 1970 km²dir (JE 2010: 203-204).

q. (XI-22, 474)

Qasım Xan: kişi adı. kaz. - Kazak hanı (yaklaşık olarak 1445-1518/1523). Jänibek Han'ın oğlu. Kazakların "Kasım hannıñ kaska jolı" denen yasaları ortaya çıktı (KE 2013: 143).

q. (XI-29, 653)

Qatagan: boy adı. Orta Asya'yı yurt tutan eski bir boy. Ebülğazi B. Şecere-i Türk isimli eserinde Kataganların siyasî tarihi hakkında bazı bilgiler vermiştir. 17. yy.ın başlarında Taşkent'i idare eden Tursın Han, ordunun temelini Kataganlardan kurmuştur. 1628 yılında Esim Han, Tursın Han'ı öldürdüğünde Kataganlar'ı da kırmıştır (KA V 2003: 667).

q+nıñ (VI-1, 1)

Qaz Dawıstı Qazıbek: kişi adı. kaz. - Kazdavıstı Kazıbek biy Keldibekulı (1667-1764) - meşhur memleket hizmetkârı, Orta Cüz'ün Argın kabilesinden çıkmıştır, "Jeti Jargı (yedi yargı)" yasa tasarısının hazırlanmasına katkı sağlamıştır (KE 2013: 131).

q. (IX-7, 198)

Qaztuvgan: kişi adı. kaz. - Kazak Edebiyatı'nın önde gelen isimlerinden biri - jıraw Kaztuvgan Süyinişulı'nın hürmetine ithaf edilen isim. Anlamı - kadıdan (?) doğmuş olan (KE 2013: 131).

q. (II-1, 17)

Qıpşaq: boy adı. Kıpçak Kazak halkının ve diğer bir dizi Türk halklarının temelini oluşturan eski bir tayfa. Orta çağda Orta Asya ile Doğu Avrupa'yı yurt tutan çok büyük uluslardan biridir. Kıpçak adına ilk olarak Şine Usu yazıtında rastlanmaktadır. M. Kaşgari'nin verdiği bilgiye göre, XI. yy.da Kıpçakları oluşturan boylar arasına Kimek, Kañlı, Karabörklü gibi tayfalar girmektedir (BS 66: 329).

q+tağı (VIII-1, 6)

Qırğız: etnonim. Kırgız Cumhuriyeti'nin yerli halkı, millet (KTTS 2008: 561).

q+dı (IX-7, 243)

Qırım: yer adı. Kırım. Avrupa'nın güneyindeki yarımada. Karadeniz'in turistik, güzel kıyılarından biridir (KKol I 2010: 609).

q+ga (IV-4, 38)

Qıtay: yer adı. Çin. Orta ve Doğu Asya'da yer alan büyük ülke (KKol II 2010: 386).

q+dıñ (VIII-2, 16)

Qızıltaw: yer adı. Dağ. Sarıarka'nın merkezinde, Bayanavıl bölgesindeki Bayanavla dağlarının 35 km. güneydoğusunda yer almaktadır. Dağ kuzeybatıdan güneydoğuya, Espe nehri vadisinden Balatündik nehri vadisine

kadar 65 km. uzunluğundadır. Yüksekliği 500 – 800 metre (JE 2010: 670).

q. (IX-6, 129)

Qolay: kişi adı.

q. (IV-30, 546)

Qoñırat: boy adı. Orta Cüz bünyesindeki boylardan biri. Türk halklarının, özellikle Kazakların etnik tarihinde Koñırat boyunun özel bir yeri vardır. Koñırat boyu, Kötenşi ve Köktiñulı isimli iki büyük konsorsiyumdan oluşmaktadır. Kazakların bünyesinde bulunan Koñıratlar, 1917 yılındaki Kazan devrimine kadar Kazakistan'ın güneyinde hayvancılıkla uğraşıyorlardı. Bazı araştırmacılara göre Moğol soylu bir boydur (KA VI 2004: 40).

q+ta (XII-9, 212)

Qosaqay: kişi adı

q. (III-4, 91)

Qosay: kişi adı.

q. (III-4, 91)

Qoyan: kişi adı.

q. (IV-30, 529)

Qulaşbek: kişi adı.

q. (XI-29, 638)

Qulboldı: kişi adı.

q+nıñ (X-5, 60)

Qumkent: yer adı. Güney Kazakistan Eyaleti. Bir ortaçağ şehri. Sozak bölgesinde, Şolakkorgan bölgesinin 30 km. doğusunda, Savdakent bölgesine giden yol üzerinde kurulmuştur (JE 2010: 618).

q. (VIII-3, 31)

Quttıbay: kişi adı.

q. (IX-7, 199)

Kerey: boy adı. Kereyt ("Kerey" boy adı, "t" Tunguz-Moğol dilinde çokluk eki) – Kazak halkının temelini oluşturan eski Türk boylarından biri. 9-12. yy.larda Kerey boyu, Kerey Hanlığı'nı kurmuş, Zavhan, Tuvla, Selenge'den Doğu Mongol çölüne kadarki yeri yurt

tutmuş, batısında Nayman Hanlığı, kuzeyinde merkitter, güneyinde Tatarlar ve doğusunda Siya memleketleriyle komşu olmuştur (KA IV 2002: 536).

k+de (VIII-1, 12)

Ketbuga: kişi adı. kaz. - jıraw, dombıra ile ezgi çalan, efsanevi kahraman (tahminen 1150-1225), Orta Cüz bünyesindeki Nayman kabilesinin Baganalı boyundan çıkmıştır (KE 2013: 119).

k+day (III-4, 116)

Qıywa: yer adı. Hive. Özbekistan Cumhuriyeti'ndeki şehir. Amuderya Nehrinin sol yakasındadır. Tarihî Harezmi medeniyeti ile sıkı bir bağı vardır. Araştırmacıların tahminlerine göre Hive, MÖ 5. yy.da inşa edilmiştir. 9-10. asırlarda Harezmi ülkesinin başkenti olmuştur. Cengiz Han ile Emir Timur zamanında tahrip olmuş, 16. asırda tekrar eski ihtişamlı günlerine dönmüştür (KKol II 2010: 388-389).

q+dan (VII-13, 196)

Kökşetav: yer adı. Dağlar. Akmola Eyaleti ormanlık yerleri ve gölleri barındıran dağlar. Sarıarkanın kuzeyinde, Kökşetav tepesinin kuzeydoğu tarafında, Tşuçe' bölgesinin biraz uzağında yer almaktadır. Kökşetav, güneyden kuzeye doğru 20 km. uzunluktadır, eni 5 km. kadardır. En yüksek yeri Kökşe zirvesidir (JE 2010: 26).

k+dıñ (VII-21, 374)

Köktöbe: yer adı. Almatı Eyaletine bağlı bir yer. Almatı Eyaletinde Köktöbe ismiyle kayıtlı 8 yer bulunmaktadır (JE 2010: 188).

k. (XI-22, 474)

Kürkeli: yer adı. Pavlodar Eyaleti. dağ Karakuvıs dağının güneybatısında, Bayanavıl bölgesindedir (JE 2010: 660).

k+niñ (X-2, 9)

Mamay: kişi adı. Mamay (... - 1380) - Altın Orda devrinin meşhur beyi, komutan (KE 2013: 167).

m+dıñ (III-4, 141)

Mamıt: kişi adı.

m. (XI-29, 644)

Mañday: kişi adı.

m+dı (VIII-1, 6)

Mämbet: kişi adı.

m. (IV-30, 520)

Medine: yer adı. Medine, Arapça'da "şehir" anlamına gelmektedir.

Mekke'den sonraki ikinci kutsal şehirdir. Hz. Muhammed (s.a.v.) 622 yılında Mekke'den Medine'ye göç etmiştir (hicret). Medine müslümanların ilk başkentidir (BS 69 2011: 419).

m. (XII-34, 612)

Meke: yer adı. Mekke. Müslümanların kutsal şehri. Orada Mescidü'l-Harem ve Ka'be bulunmaktadır. Hz. Muhammed (s.a.v.) Mekke şehrinde doğmuştur. Hz. Muhammed, Mekke'den hicret ettikten sonra Medine'deki evinin kapısını Ka'beye çevirmiştir (kıble). Müslümanların Mekke'yi 630 yılında fethetmeleriyle Mekke, İslâmiyet'in merkezi olmuştur (BS 65 2010: 402).

m. (XII-34, 612)

m+ni (VII-16, 318)

Mergen: kişi adı.

m. (VIII-3, 33)

Moldabay: kişi adı.

m. (XI-29, 645)

Momın: Orta Cüz Argın tayfası bünyesindeki boylar birliği. Atıgay, Karavıl, Kanjıgalı, Bäsentiyn, Tobıktı, Sarjigit, Şakşak boyları "Yedi Momın" olarak isimlendirilmektedir. Momın boyları, Merkez, Kuzey ve Doğu Kazakistan'ı yurt tutmuşlardır (KA VI 2004: ?).

m+ga (XI-20, 396)

Nawrızbay: kişi adı.

n. (XI-29, 640)

Nawşarwan, kişi adı. far. [Nûşirevân, Devellioğlu 2001: 846] - doğu efsanelerindeki en âdil padişah (KE 2013: 188).

n. n. (XI-42, 975)

Nayman: Sekiz kabilenin birleşiminden meydana gelen Kazak-Moğol boyu. Ş. Kudayberdiuli ile M. tınışbayuli'nin şecerelerine bakılırsa Orta Cüz'deki en büyük tayfalardan biridir. Teristamgali, Sarjomart, Tölegetay, Sügirşi gibi büyük boylar Nayman tayfasından çıkmıştır (KKol II 2010: 390).

n+ga (IX-6, 140)

Nil: Afrika'daki ve yer yüzündeki en uzun nehir. Uzunluğu 6671 km., kapladığı alan 2870 bin km²dir. Ortalama akış hızı 2600 m³/s. (500 m³/s.den 15.000 m³/s.ye kadar değişir). Doğu Afrika'nın 2000 metreden fazla yükseklikteki dağlık bölgelerinden başlayıp Akdeniz'e delta yaparak dökülür (KA VII 2005: 97).

n. (VIII-3, 30)

Nogay: Bugün Kuzey Kafkasyada yaşayan bir Türk boyu, Nogay. Rusya'nın Stravropol şehri ile Kuzey Kafkasya'da yaşayan halk. Âdetleri, gelenek görenekleri ile Kazak ve Karakalpaklara yakındırlar. Eskiden Kazaklarla sıkı münasebetler kuran Tatarlar da Nogay olarak isimlendirilmiştir [Nurgaliyev (ed.) 1995: 439].

n. (IV-11, 210)

n+lardı (XI-30, 689)

Orıs: Rusya Federasyonu'nun yerel ve asıl halkı. Toplam sayısı 150 milyon kadardır (2003). Rusya'dan başka Ukrayna, Kazakistan, Özbekistan, Moldova, Belarus, Estonya, Azerbaycan, Tacikistan, Gürcistan, Litvanya, Türkmenistan, Ermenistan, Kırgızistan, ABD, Kanada, Batı Avrupa ülkeleri vb. memleketlerde yaşamaktadırlar. Hint-Avrupa dil

ailesinden Slav grubunun Doğu Slav Rus dilinde konuşurlar (KA VII 2005: 209).

o+penen (XI-20, 427)

Ormanbet: kişi adı. Altın Orda'nın 1445 yılında vefat eden son hanı; Ulug Muhammed.

o. (IV-29, 475)

Oyıl: Aktöbe Eyaleti. nehir Jayık havzasında, Aktöbe, Atırav ve Batı Kazakistan eyaletleri boyunca akar. Aktöbe Eyaletindeki Kandıgaş tren istasyonunun 50 km. kuzeybatısında başlayıp Taysoygan çölünde (Atırav Eyaleti) kollara ayrılır. Uzunluğu 800 km., havzası 31 bin km²dir. (JE 2010: 116)

o. (I-1, 7)

o+da (I-1, 10)

Özbek: Özbekistan'ın asıl halkı. Toplam sayısı 20 milyon kadardır (2004). Tacikistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkmenistan'da çok Özbek yaşar. Kuzey Afganistan'da, Çin'de vb. uzak memleketlerde de yaşarlar. Özbek dilinde konuşurlar (KA VII 2005: 238).

ö. (XII-52, 836)

Rayimbek: kişi adı. kaz. (1705, şimdiki Almatı eyaleti - 1785, Almatı) - bahadır, komutan. Ulu Cüz Alban içindeki Aljan boyunun Sırımbet kolundandır.

r+ti (X-2, 19)

Sadır: kişi adı.

s. (IX-7, 247)

Saginbay: kişi adı.

s. (IX-7, 254)

Sagir: kişi adı.

s. (VIII-1, 5)

Sarıarqa: yer adı. (Arka) Kazakistan'ın merkezini kaplayan bölge. Kuzeyde Kuzey Kazakistan ovasından güneyde Betpaktala ile Balkaş gölüne kadarki aralıkta yer almaktadır. Batıda Torgay sırtlarına dayanmaktadır. Doğudaki sınırı Balkaş Gölü'nün kuzeydoğu

sınırından Şagan, Ayagöz nehirleri yatağına, Hanşingıs, Şingıstav, Akşatav dağlarına kadar ulaşmaktadır. Batıdan doğuya 1200 km. uzunluğundadır. Eni batıda 900 km., doğuda 400 km. Kapladığı alan 1 milyon km².ye yakındır. Karagandı, Akmola eyaletlerinin tamamını, Doğu Kazakistan eyaletinin önemli bir bölümünü, Pavlodar, Kostanay eyaletlerinin bir bölümünü kaplamaktadır (JE 2010: 677)

s+niñ (III-1, 17)

Sarisuv: nehir. Teliköl havzasında. Karagandı, Kızılorda eyaletlerinden geçer. Sariarkadaki Bugılı dağının eteğinden başlayan Jaksı Sarisuv, Baynazar ve Jaksı Tagılı dağları civarından başlayan Jaman Sarisuv nehrinin birleşiminden ortaya çıkan Sarisuv nehri Sırdariya civarındaki Teliölke'ye akar. Uzunluğu 800 km.dir (JE 2010: 453).

s+dı (XI-25, 543)

Sekerbay: kişi adı.

s. (XI-29, 643)

Seren: kişi adı. mong. Galdan Seren (1693-1745). Congar Hanlığı hükümdarı (1727-45), komutan.

s+di (XI-42, 946)

Sırdariya: nehir. Orta asya ile Kazakistan'ın en büyük nehirlerinden biridir. Eski Grek yazmalarında Yaksart, Ortaçağ Arap eserlerinde Seyhun olarak adlandırılmıştır. Narın ile Karadariya nehirlerinin birleştiği merkez Tiyen-Şan (Tanrı Dağları) sıradağlarının bittiği yerde başlar, Aral Denizi'ne dökülür. Uzunluğu 2219 km. olup, Kazakistan sınırları içindeki uzunluğu (Güney Kazakistan, Kızılorda eyaletleri) 1400 km.dir (JE 2010: 556).

s+niñ (XI-21, 445)

Sırımбет: kişi adı.

s. (VIII-2, 22)

Şalkiyiz: kişi adı. kaz. - jıraw Şalkiyiz Tilenşiuılı, Şälgez (1465-1560) - Kazak, Nogay jırawlık geleneğinin atası (KE 2013: 268).

ş. (IV-11, 229)

Şarış: kişi adı.

ş+tiñ (IX-7, 168)

Şingıstaw: yer adı. dağ. Kanşingıs dağı ile Akşatav dağı arasında, Abay bölgesindedir (JE 2010: 803).

ş. (IX-6, 130)

Şolan: kişi adı.

ş. (V-3, 93)

Şübekbay: kişi adı

ş. (XI-29, 643)

Şülengir: kişi adı.

ş. (VII-13, 191)

Tańsıq: kişi adı.

t. (XI-29, 644)

Tarbagatay: yer adı. dağ. Zaysan ve Balkaş-Alaköl arasında yer alan bir dağdır. Uzunluğu 2991 m.dir. Dağın uzunluğu batıdan doğuya doğru 300 km.ye yakındır, eni ise 30-50 km. arasında değişmektedir. Doğusunda Savır dağına ulaşır (JE 2010: 794).

t. (XI-31, 725)

Taşken: yer adı. Taşkent [tas kala] eski tarihî şehir. Özbekistan Cumhuriyeti'nin başkenti. Kazak halkının tarihî edebiyatında ve halk edebiyatında önemli bir yere sahiptir (KKol I 2010: 611).

t. (XII-4, 114)

t+de (IX-7,180)

Temir, kaz. - metal; sert, sağlam, kuvvetli. Temirgali, Temirbiyke (KE 2013: 240).

t. (IV-4, 30)

Töbet: kişi adı.

t. (XI-9, 143)

Töle: kişi adı. Töle Biy, Töle Älibekulı (1663, şimdiki Jambıl eyaleti Şuv civarı, Jaysañ yaylası - 1756, şimdiki Güney Kazakistan eyaleti Töle Biy ilçesi Kazıgurt civarı). Kazak halkının

birliğini güçlendirmek için büyük emek veren meşhur üç beyden biri, memleket emektarı. Ulu Cüzdeki Duvlat kabilesinin Janıs boyundandır.

t. (VIII-3, 39)

Tursın: kişi adı.

t. (VI-1, 1)

Türikpen: etnonim. Türkmenistan Cumhuriyeti'nin yerel halkı. Toplam sayısı 6 milyon kadardır (2002). Bu sayının %60'ı Türkmenistan'da, kalanlar Afganistan (800 bin), İran (900 bin) ve Türkiye'de (100 bin) yaşar. Türkmen dilinde konuşurlar. Türkmen halkının kalıplaşma tarihi 15. yy.a kadar sürmüştür. Bir arada yaşayan Teke, Yomud, Göklen, Sarık, Salar, Ersarı, Çovdur vb. etnik gruplar ile boylar Türkmen halkının temelini oluşturur (KA VIII 2006: 597).

t+niñ (XI-20, 407)

Türkistan: Güney Kazakistan Eyaleti şehir Arıs – Jañakorgan demiryolu üzerinde, Arıs şehrinin 105 km. kuzeybatısındadır (JE 2010: 630). Arap tarihçilere göre IV-X. yy.lar arasında Türkistan'ın yerinde Şavagar adıyla bir şehir bulunmaktaymış. Ancak bugün bu şehirden iz kalmamıştır. XII-XIV. yy.larda Türkistan "Yesi" adıyla anılmıştır (BS 68 2011: 379).

t+da (VIII-3, 36)

Uwaq: boy adı. Orta Cüz bünyesindeki boylardan biridir. Şecereelerde Uvak boyunun ataları olarak meşhur Er Kökşe batır ile onun oğlu Er Kosay batırın isimleri yer almaktadır. Uvakların kökeni hakkında çeşitli görüşler vardır. Tarihçilerden Ä. Margulan ile H. Mıñjanıy, 9-13. yy.larda Moğol topraklarında yaşayan Ongutların Uvakların ataları olduğunu düşünmektedirler. Ş. Kудayberdiұlı ile A. Levşin, onların 16-17. yy.larda Kazak Hanlığı'na katıldığını düşünmektedirler (KKol. I 2010: 615).

u+tagı (VIII-1, 8)

Ürgeniş: yer adı. Ürgenç Yuegyan ismiyle tanınmıştır (KKol I 2010: 612).

ü+ten (IX-7, 151)

Üysin: Ulu Cüz bünyesindeki boylardan biridir. Kazak Şecereelerine göre Akarı'stan Jumabay, Uzınsakal, İbrayım; bunların birinden Keyki biy; Keyki'den Mañkı biy; ondan Baktiyar; Baktiyar'dan: Üysin, Oysıl. Üysin kendi içinde Aksakal (Abak) ve Jansakal (Tarak) olarak ikiye ayrılmaktadır (KKol. I 2010: 615).

ü+nen (IV-30, 540)

Zäwre: kişi adı.

z. (XI-10, 188)

KAYNAKÇA

- Agişev, İ. M. vd. (1993), *Başkort Teleneñ Hüzlege*, C. I-II, Moskva: Russkiy Yazık
- Ahmetyanov, Rifhat (2001), *Tatar Têlêneñ Kıskaçâ Tarihi Etimologiyalık Sözlêgê*, Kazan: Tatarstan Kitap Nâşriyatı.
- Akdoğan, Yaşar (1999), *Azerbaycan Türkçesi'nden Türkiye Türkçesi'ne Büyük Sözlük*, İstanbul: Beşir Yayınevi
- Akobirov, S. vd. (1981), *Uzbek Tiliniñ İzohli Lugati*, C. I-II, Moskva: İzdatel'stvo Russkiy Yazık.
- Akşolakov, T., Jumajanova, T., Kaliyev, S., Düysebayev, S. (2013), *Qazaq Ādebiyeti 9*, Almatı: Mektep Baspası
- Arat, Reşid Rahmeti (1979), *Kutadgu Bilig III İndeks*, İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
- Arıkan, Metin (2010), *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Kazak Jırav ve Akınları*, Elik Yayınları
- Arıkoğlu, Ekrem (2005), *Örnekli Hakaşça-Türkçe Sözlük*, Ankara: Akçağ Yay.
- Arıkoğlu, Ekrem, Kuular, Klara (2003), *Tuva Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu
- Artıkbayev, J. O., Pirmanov, Ä. B. (2008), *Qazaqstan Tariyxı (Entsiklopediyalıq Basılım)*, Almatı: Atamura
- Atalay, Besim (1985), *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, C. I-III, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi
- Atalay, Besim (1986), *Divanü Lûgat-it-Türk Dizini "Endeks"*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi
- Ayagan, B. G., Äbjanov, H. M., İsin, A. İ. (2011), *Qazaq Xandığı Tariyxı*, Almatı: Sözdik-Slovar'
- Äbdirahmanov, Slamkul (2010), *Jeriñniñ Atı Eliñniñ Xatı (Entsiyklopediyalıq Anıqtamalıq)*, Almatı: Aruwna
- Äwezowa, L. M. (1995), *Abay Entsiyklopediya*, Almatı: Atamura
- Babalar Sözi* (2010-2011), Kazak Makal-Matelderi, C. 65-69, Astana: Foliyant Baspası.
- Başdaş, Cahit (2014), "Türkçede Üçüncü Şahıs İyelik Eki ve Zamir n'si", *The Journal of Academic Social Science Studies*, Winter I 2014, s. 147-161.

- Bayram, Bülent (2007), *Çuvaş Türkçesi – Türkiye Türkçesi Sözlük*, Konya: Tablet Yayınları.
- Biray, Nergis, Ayan, Ekrem, Kurmangaliyeva Ercilasun, Güljanat, (2015), *Çağdaş Kazak Türkçesi (Ses-Şekil-Cümle Bilgisi-Metinler)*, Bilge Kültür Sanat
- Caferoğlu, Ahmet (1968), *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları
- Choi, H. W. (1991), “Ana Altayca İyelik Zamiri *n”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, Ankara, s. 191-196
- Clauson, S. Gerard (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, London: Oxford At The Clarendon Press.
- Dilâçar, Agop (1964), *Türk Diline Genel Bir Bakış*, Ankara: TTK Basımevi
- Düysenbayulı, Esenbay (2008), *Jeti Gasır Jırlaydı (Eki Tomdıq)*, Almatı: Jazuwşı
- Eckmann, Janos (1988), Çeviren: Günay Karaağaç, *Çağatayca El Kitabı*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi
- Eckmann, Janos (2011), Çeviren: Osman Fikri Sertkaya, *Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- Eren, Hasan (1999), *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara: Bizim Büro Basım Evi
- Ergin, Muharrem (2009), *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Basım
- Kazak İlimler Akademisi (2007), Çeviren: Abdulvahab Kara, *Eski Devirlerden Günümüze Kazakistan ve Kazaklar*, İstanbul: Selenge Yayınları
- Ganiyev, F. vd. (1997), *Tatarça Törekçä Süzlek*, Kazan: İnsan Nâşriyatı
- Gülensoy, Tuncer (2007), *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, II Cilt, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- Gülsevin, Gürer (2011), *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- Gülsevin, Gürer (2010), “Oğuzca Olmayan Türk Lehçelerindeki Oğuzca Unsurlar ve Bunlara Teorik Bir Yaklaşım”, *Turkish Studies*, Volume 5/1, Winter 2010
- Gülsevin, Gürer (2002), *Uşak İli ağızları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- Gülsevin, Selma (2007), “Karay Türkçesinde Oğuzca Unsurlar”, *Turkish Studies*, Volume 2/2, Spring 2007

- Hamzayeva, M. (1962), *Slovar' Turkmenskogo Yazıka*, Aşhabad: İzdatel'stvo Akademiy Nauk Turkmenskoy SSR.
- Hazar, Mehmet (2011), "Çağatay Türkçesinde Oğuzca Özellikler ve Benzerlikler", *The Journal of Academic Social Science Studies*, Summer 2011, s. 31-63.
- Isayev, Seyilbek (2014), *Qazaq Til Biliminiñ Mäseleleri*, Almatı: Abzal-ay
- Iskakov, A. (1966), *Qazaq Tiliniñ Qısqaşa Etimologiyalıq Sözdigi*, Almatı: Gılım Baspası
- Karuts, Richard (2016), Çeviren: Hüseyin Polat, *Mangışlak'taki Türkmen ve Kırgızlar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Kaymaz, Zeki (2004), "Çağatay Türkçesindeki Oğuzca Unsurlar Üzerine", C. *Amanjolov Okuwları - 2004 Attı Xalıqaralık Gılimiy-Praktikalık Konferentsiyanın Materiyalları*, Öskemen 2004, 204-210.
- Qazaq Qoljzabalarınıñ Gılimiy Siypattaması* (1985) (4. Cilt), Almatı: Ädebiyet jane Öner İnstitutı
- Qazaq Ädebi Tiliniñ Sözdigi*, (2006-2011), C. I-XV, Almatı: Arıs
- Keñesbayev, İ. (2007), *Qazaq Tiliniñ Frazelogyalıq Sözdigi*, Almatı: QazAqparat
- Koç, Kenan, Doğan, Oğuz (2013), *Kazak Türkçesi Grameri*, Ankara: Gazi Kitabevi
- Koç, Kenan, Bayniyazov, Ayabek, Başkapan, Vehbi (2003), *Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Akçağ
- Korkmaz, Zeynep (2003), *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- Kunos, Ignaz (1902), *Şeyh Süleyman Efendi'nin Çağatayca-Osmanlıca Sözlüğü*, Budapeşte: Publications de la Section Orientale de la Societe Ethnographique
- Magavin, Muhtar (1989), *Bes Gasır Jırlaydı (1-2)*, Almatı: Jazuwşı
- Magavin, Muhtar (2003), *Qobız Sarını (XV-XVIII Gasırlarda Jasagan Qazaq Aqın-Jırawları)*, Almatı: Mektep
- Mahmutova, L. vd. (1977, 1979, 1981), *Tatar Tiliniñ Añlatmalı Sözligi*, C. I-III, Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı
- Mämbetov, K. (2015), *Qazaq Xandıǵı Däwirindeǵı Aqın-Jırawlar Poeziyası*, Türkistan: Ahmet Yesevi Üniversitesi
- Muhammed, Babır (1990), Çeviren: B. Kojabekov, *Babırnama*, Almatı: Jalin

- Naskali, Emine Gürsoy, Duranlı, Muvaffak (1999), *Altayca-Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu
- Necip, Emir Necipoviç (1995), Çeviren: İklil Kurban, *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu
- Nurmagambetov, Ä. (1986), *Qazaq Govorlarınıñ Grammatikası*, Almatı: Gılım
- Omarbekov, S. (2008), *Qazaqtıñ Avızeki Tilindegi Jergilikti Ereşelikter*, Pavlodar
- Ölmez, Mehmet (1995), *Türkmence – Türkçe Sözlük*, II Cilt, Ankara: Simurg Yayıncılık
- Ömüräliyev, Qulmat (2014), *Qazaq Til Biliminiñ Mäseleleri*, Almatı: Abzal-ay
- Özşahin, Murat (2017), *Başkurt Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu
- Paasonen, H. (1950), *Çuvaş Sözlüğü*, İstanbul: İbrahim Horoz Basımevi
- Petek, Ercan, Adilov, Marlen (2017), “Kazak Atasözleri ve Deyimleri ile Sözlü Edebiyat Ürünlerinde Ortaklaşan Oğuzca Unsurlar”, *Büyük Bozkır: II. Sosyal Bilimler Forumu*, Astana 2017, 672-680
- Poppe, Nikolaus (1994), Çeviren: Zeki Kaymaz, *Altay Dillerinin Karşılaştırmalı Grameri, I. Kısım: Karşılaştırmalı Ses Bilgisi*, İstanbul
- Risbayeva, Güldarhan (2008), Çeviren: İbrahim Esen, *Qazaq Tili (Grammatikalık Anıqtığış)*, Almatı: Atamura
- Sarıbayev, Ş. (editör) (2005), *Qazaq Tiliniñ Aymaqtıq Sözdigi*, Almatı: Arıs
- Sätbayeva, Ş. (2000), *XV-XVIII Gasırlardığı Qazaq Ädebiyetiniñ Tariyxı*, Almatı: Gılım
- Sızdık, Rabiga (1980), *Sözder Söyleydi*, Almatı: Mektep
- Sızdık, Rabiga (2009), *Qazaq Tilindeki Eskilikter men Janalıqtar*, Almatı: Arıs Baspası
- Smagulov, A. (2013), *Qazaq Esimderi (Entsiyklopediyalıq Anıqtamalıq)*, Almatı: Atamura
- Sultanov, T. İ. (1982), *Koçevie plemena Priaral’ya v XV-XVIII vv.: voprosı etniçeskoy i sotsialnoy istorii*, Moskva: Nauka
- Sultanzade, Vügar (2014), “Zamir n’sinin Kaynağı Hakkında”, *Dil Araştırmaları*, Sayı: 15, Güz 2014, s. 95-104.
- Tarama Sözlüğü* (1996), C. 5, Ankara: Türk Dil Kurumu
- Tavkul, Ufuk (2000), *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu
- Tekin, Talat (2010), *Orhon Yazıtları*, Ankara: Türk Dil Kurumu

- Temur, Nezir (2014), *Kırgız Türklerinde Sınçılık Geleneği ve Kırgız Sınçılar*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- Toksambayeva, A. (2015), *Qazaq Xandığı Dävirindegi Ädebiyet*, Astana: Foliant Baspası
- Toparlı, Recep, Vural, Hanifi, Karaatlı, Recep (2014), *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- Valihanov, Ş. (1985), *Tañdamalı*, Almatı: Jazuwşı.
- Vasiliev, Yuriy (1995), *Türkçe – Sahaca (Yakutça) Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- Yudahin, K. K. (1998), Çeviren: Abdullah Taymas, *Kırgız Sözlüğü*, II Cilt, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları

ÖZGEÇMİŞ

- 1. Adı Soyadı:** ERCAN PETEK
- 2. Doğum Tarihi:** 20.04.1990
- 3. Unvanı:**
- 4. Öğrenim Durumu:**

Derece	Alan	Üniversite	Yıl
Lisans	Türk Dili ve Edebiyatı	Trakya Üniversitesi	2008
Y. Lisans	Türk Dili	Trakya Üniversitesi	2012
Doktora	Türk Dili ve Lehçeleri	Ege Üniversitesi	2014

5. Yayınlar

5.1. Ulusal ve uluslararası hakemli dergilerde yayınlanan makaleler

Petek, Ercan 2016, “İhyâsı Arzu Olunur Lüzumlu Kelimâtandır: ‘Kâmûs-ı Türkî’ ve ‘Derleme Sözlüğü’nde Olup ‘Güncel Türkçe Sözlük’te Olmayan Kelimeler”, Diyalog, S: 12, Yaz 2016, 105-120

Petek, Ercan 2016, “Yakutça 3. Teklik Şahıs Zamiri ‘Kini’ Üzerine”, Türkoloji, S: 5, 52-55.

Petek, Ercan, Dağıstan Serdar 2017, “Dîvân-ı Hikmet’in Yeni Bir Nüshası ‘Kökşetav Nüshası’”, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, S: 43, Bahar - Spring 2017, 207-233 (DOI nr: 10.24155/tdk.2017.11)

Petek, Ercan, Dağıstan Serdar 2017, “Dîvân-ı Hikmet’in Kökşetav Nüshasının Dili”, Akademik Bakış (E-Dergi), S: 63, Eylül – Ekim 2017, 111-119

Petek, Ercan, Dağıstan Serdar 2018, “The Errors Kyrgyz Students Make in Learning Turkish Case Suffixes and Solutions”, Modern Journal of Language Teachings Methods, 8 (10), 12-20.

5.2. Uluslararası bilimsel toplantılarda sunulan ve bildiri kitabında basılan bildiriler

Petek, Ercan 2017, “Oğuz Grubu Türk Lehçeleri ile Yakutça Arasındaki Ortak Söz Varlığı”, Türkistan jäne Türkolojiya Xalıqaralıq Gılimiy-Teoriyalıq Konferentsiya Materiyaldarınıñ Jıynagı, Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi, Türkistan (21 Mart 2017)

Petek, Ercan, Adilov, Marlen 2017, “Kazak Atasözleri ve Deyimleri ile Sözlü Edebiyat Ürünlerinde Ortaklaşan Oğuzca Unsurlar”, Ulı Dala II-şi Gumanitarlıq Gılimiy Forumınıñ Materiyaldarı, Xalıqaralıq Türki Akademiyası, Astana (2017)